Miranda Carter

Historia

CEI TREI ÎMPĂRAȚI

TREI VERI, TREI IMPERII ȘI DRUMUL CĂTRE PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

POLIROM

Miranda Carter

CEI TREI ÎMPĂRAȚI

TREI VERI, TREI IMPERII ȘI DRUMUL CĂTRE PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Traducere de Mihaela Negrilă

POLIROM
2015

Miranda Carter, *The Three Emperors. Three Cousins, Three Empires and the Road to World War One*
Copyright © 2009 by Miranda Carter
All rights reserved
© 2015 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-5792-6
ISBN PDF: 978-973-46-5793-3
ISBN print: 978-973-46-5519-9

Coperta: Radu Răileanu
Pe copertă (de la stânga la dreapta): Valentin Serov (1865-1911), *Portretul împăratului Nicolae al II-lea* (1900); autor necunoscut, *Regele George al V-lea*; autor necunoscut, *Împăratul Wilhelm al II-lea*

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată în colaborare cu elefant.ro

MIRANDA CARTER, istoric britanic, scriitoare şi biograf, a mai publicat volumul *Anthony Blunt: His Lives* (2002), care a obţinut Royal Society of Literature Award şi Orwell Prize şi a fost ales între cele mai bune cărţi ale anului 2002 de *The New York Times Book Review*. A scris şi două romane, *The Strangler Vine* (2014) şi *The Infidel Stain* (2015).

Pentru Finn şi Jesse

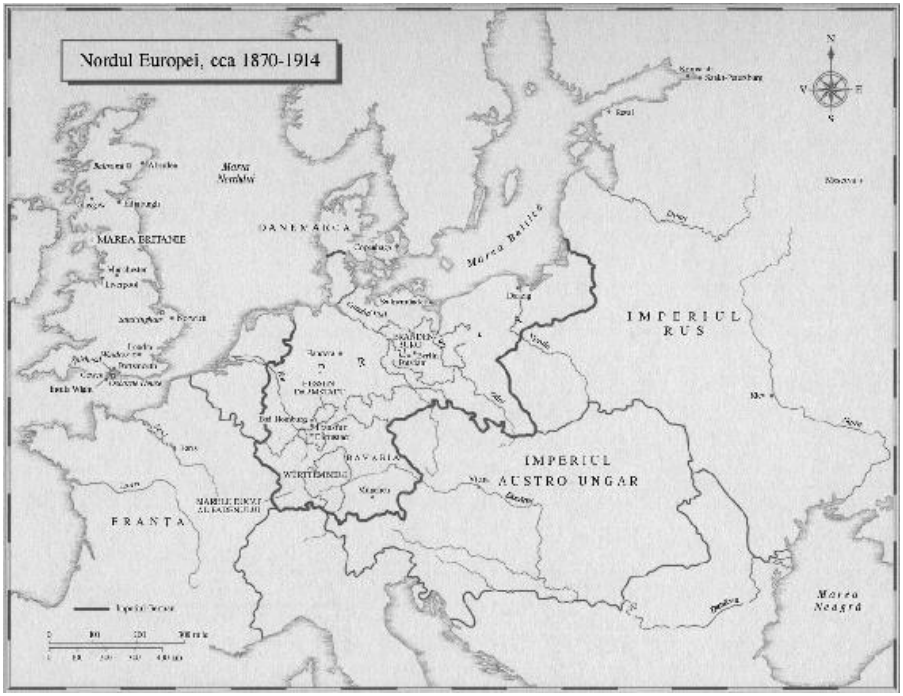
Nordul Europei, cca 1870-1914
N
V
E
S
Marea Nordului
DANEMARCA
MAREA BRITANIE
Marea Baltică
IMPERIUL RUS
IMPERIUL AUSTRO UNGAR
BAVARIA
WURTEMBERG
FRANȚA
Marea Neagră

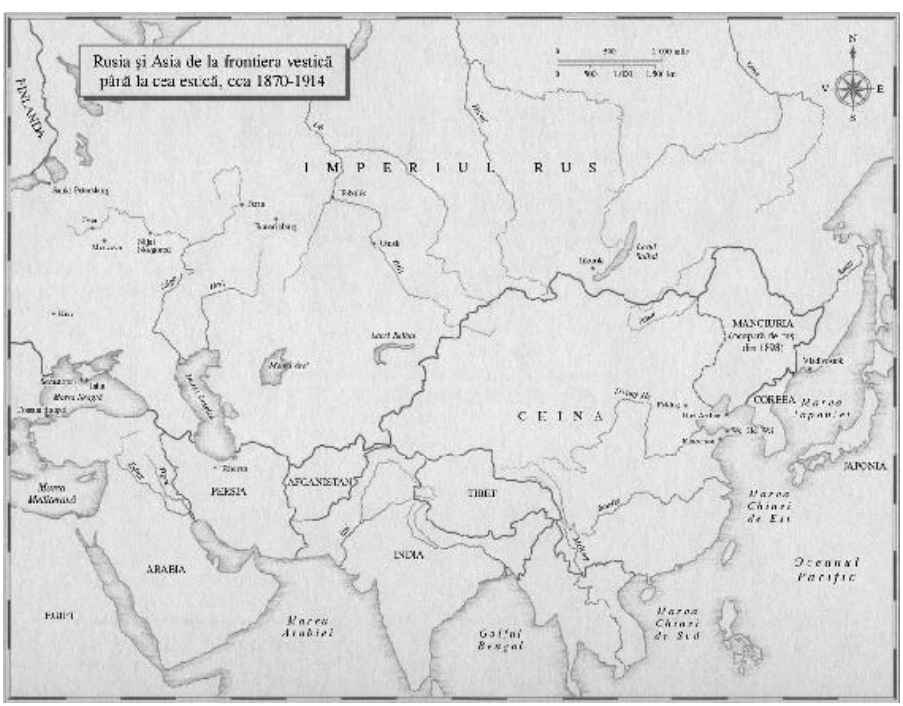
Rusia și Asia de la frontiera vestică până la cea estică, cca 1870-1914
N
V
E
S
FINLANDA
IMPERIUL RUS
MANCIURIA
COREEA
Marea Japoniei
CEINA
JAPONIA
Marea Chinei de Est
Oceanul Pacific
PERSIA
AFGANISTAN
TIBET
INDIA
ARABIA
EGIPT
Marea Arabiei
Golful Bengal
Marea Chinei de Sud

Casa de Hohenzollern

(și legătura de rudenie cu dinastia Romanov)

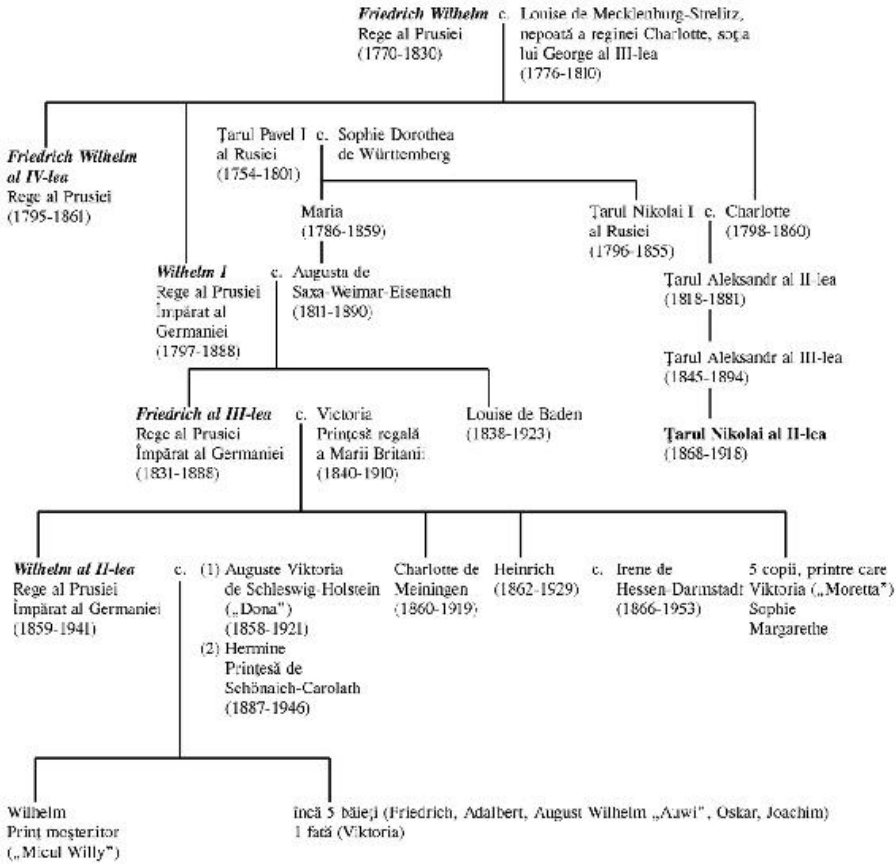
Friedrich Wilhelm Rege al Prusiei (1770-1830)
c. Louise de Mecklenburg-Strelitz, nepoată a reginei Charlotte, soția lui George al III-lea (1776-1810)
Friedrich Wilhelm al IV-lea Rege al Prusiei (1795-1861)
Țarul Pavel I al Rusiei (1754-1801)
c. Sophie Dorothea de Württemberg
Maria (1786-1859)
Țarul Nikolai I al Rusiei (1796-1855)
c. Charlotte (1798-1860)
Wilhelm I Rege al Prusiei Împărat al Germaniei (1797-1888)
c. Augusta de Saxa-Weimar-Eisenach (1811-1890)
Țarul Aleksandr al II-lea (1818-1881)
Țarul Aleksandr al III-lea (1845-1894)
Friedrich al III-lea Rege al Prusiei Împărat al Germaniei (1831-1888)
c. Victoria Prințesă regală a Marii Britanii (1840-1910)
Louise de Baden (1838-1923)
Țarul Nikolai al II-lea (1868-1918)
Wilhelm al II-lea Rege al Prusiei Împărat al Germaniei (1859-1941)
c. (1) Auguste Viktoria de Schleswig-Holstein („Dona") (1858-1921)
(2) Hermine Prințesă de Schönaich-Carolath (1887-1946)
Charlotte de Meiningen (1860-1919)
Heinrich (1862-1929)
c. Irene de Hessen-Darmstadt (1866-1953)
5 copii, printre care Viktoria („Moretta") Sophie Margarethe
Wilhelm Prinț moștenitor („Micul Willy")
încă 5 băieți (Friedrich, Adalbert, August Wilhelm „Auwi", Oskar, Joachim)
1 fată (Viktoria)

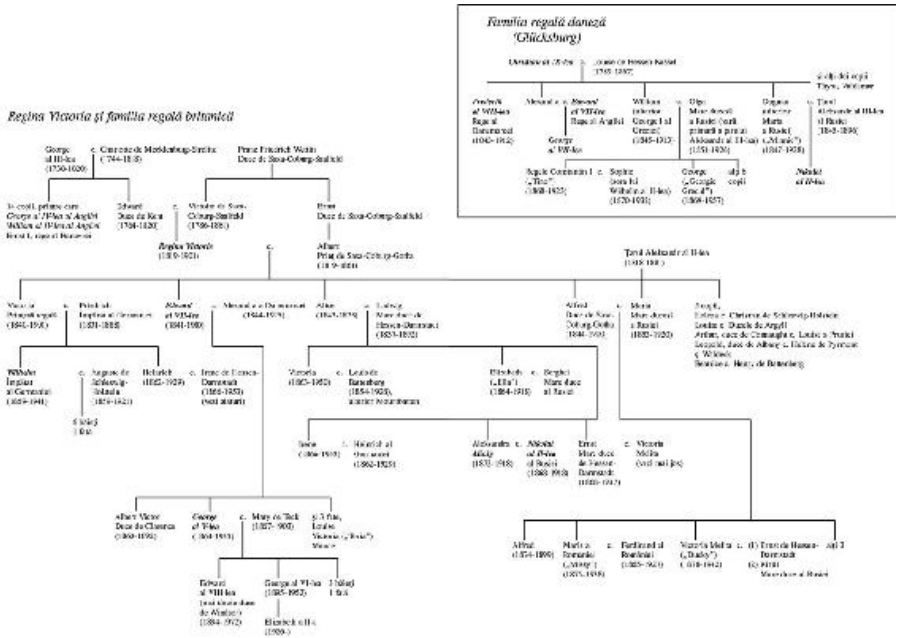

Dinastia Romanov

Țarul Pavel I c. (1) Natalia Aleksandra de Hessen-Darmstadt (1755-1776)
al Rusiei (2) Maria (Sophie Dorothea) de Württemberg
(„cel Nebun") (1759-1828)
(1754-1801)

Țarul Aleksandr I c. Louise de Baden (1779 1826)
al Rusiei
(1777-1825)

Țarul Nikolai I c. Charlotte a Prusiei (Alexandra Feodorovna) (1798-1860)
al Rusiei
(1796-1855)

Maria Pavlovna c. Carl Friedrich Mare duce de Saxa-Weimar-Eisenach
(1786 1859) (1783-1853)

Țarul Aleksandr al II-lea c. Maria de Hessen-Darmstadt (1824-1880) alți 7 copii
al Rusiei
(1818-1881)

Kaizerul Wilhelm I c. Augusta de Saxa-Weimar-Eisenach

Kaizerul Friedrich

Kaizerul ***Wilhelm al II-lea***
(1859-1941)

Țarul Aleksandr al III-lea c. Maria a Danemarcei (Dagmar) (1847-1927)
al Rusiei
(1845-1896)

Țarul Nikolai al II-lea c. Alicky de Hessen-Darmstadt (1872-1918)
al Rusiei

Gheorghi (1870 1899)

Xenia (1875 1960) c. Aleksandr Romanov (Sandro)

Mihail (Misa) (1878-1918)

Olga (1882 1960)

Olga (1895-1918)

Tatiana (1897-1918)

Maria (1899-1918)

Anastasia (1901-1918)

Aleksei (1904-1918)

Lista ilustraţiilor

1) Wilhelm cu mama şi sora lui, 1860
2) Wilhelm la vârsta de 4 ani
3) Wilhelm la sfârşitul adolescenţei, împreună cu mama sa
4) Wilhelm, kaizer în uniformă, 1891
5) „Concedierea cârmaciului”, *Punch*, 2 septembrie 1890
6) „La porunca Maiestăţii Voastre”
7) Augusta Viktoria, cunoscută ca „Dona”, soţia lui Wilhelm
8) Wilhelm şi Dona în Anglia, 1899
9) „Pregătirea tinerilor diplomaţi”, *Simplicissimus*
10) George, la vârsta de 3 ani, împreună cu familia sa
11) George, la vârsta de 13 ani, şi mama sa
12) George şi Nikolai, când erau mici, în Danemarca
13) Edward şi familia sa, sfârşitul anilor 1870
14) George şi fratele său mai mare „Eddy”, la sfârşitul anilor 1880
15) Regina Victoria cu George şi logodnica lui, mai 1893
16) Caricatură franceză a împărţirii Chinei, 1898
17) George trăgând cu arma
18) Nikolai şi surorile lui
19) Ţarul Aleksandr al III-lea şi familia sa
20) George şi Nicky la Fredensborg, Danemarca, 1889
21) Nikolai şi anturajul său în India, 1891
22) Nikolai şi George, iulie 1893
23) Aleksandra, la vârsta de 11 ani
24) Nikolai şi Aleksandra după logodna lor, Coburg, 1894
25) Fotografie de grup la Coburg, 1894
26) Regina Victoria într-o trăsură cu ponei, Balmoral, 1896
27) Nikolai şi Aleksandra cu Regina Victoria şi Edward, 1896
28) Nikolai şi Aleksandra în port popular rusesc, 1903
29) Wilhelm ca husar „cap de mort”
30) Salonul de pregătire imperială al lui Wilhelm
31) Philipp zu Eulenburg
32) Lordul Salisbury
33) Otto von Bismarck
34) Bernhard von Bülow
35) Wilhelm la bordul vasului *Hohenzollern*, la începutul anilor 1900
36) Edward, acum rege, cu nepoţii săi, 1903
37) Edward şi Wilhelm, cca 1901
38) Nikolai şi Aleksandra în vacanţă în Hessen-Darmstadt
39) Nikolai în budoarul mov al Aleksandrei
40) Nikolai, Aleksandra şi copiii lor, cca 1910
41) Caricatură germană a Antantei Cordiale, 1906
42) Nikolai deschide prima Dumă, 1906
43) Nikolai îl primeşte pe Wilhelm la Peterhof, cca 1912
44) Wilhelm şi Nikolai pe iahtul imperial *Standart*, 1907
45) Navă de război britanică
46) Nave de război germane
47) Wilhelm şi Nikolai la o partidă de vânătoare
48) Nikolai şi Aleksandra într-un parc din Moscova
49) Serghei Witte

50) Lloyd George
51) Bethmann-Hollweg
52) Grigori Rasputin
53) Nikolai şi George pe Insula Wight, iulie 1909
54) Nikolai, George şi familiile lor, iulie 1909
55) Nouă monarhi la înmormântarea regelui Edward, 1910
56) George şi Mary după încoronarea lor
57) Nikolai şi Wilhelm la Berlin, 1913
58) George şi Wilhelm, 1913
59) George şi Nikolai, 1913
60) Wilhelm cu Ludendorff şi Hindenburg
61) George cu generali şi cu preşedintele francez
62) „Înfrângerea kaizerului şi a submarinelor sale", afiş al Aliaţilor din Primul Război Mondial
63) Nikolai după abdicarea sa
64) Nikolai şi familia sa pe un acoperiş din Tobolsk
65) George deschizând lucrările Parlamentului, 1923
66) Wilhelm la Haus Doom, 1938

Autoarea doreşte să le mulţumească următorilor pentru permisiunea de a reproduce ilustraţiile:

1, 3, 10, 34, 35, 37, 57, copyright Getty Images; 2, 8, 11, 15, 16, 27, 29, 32, 33, 36, 42, 52, 53, 54, 56, 59-66, copyright Corbis; 4, 6, 7, 12, 17, 20, 22, 23, 39, 55, 58, copyright The Royal Collection, 2009, Maiestatea Sa Regina Elisabeta a II-a; 9, copyright Bildarchiv Preussicher Kulturbesitz; 5, copyright arhiva *Punch*; 13, 14, 18, 21, 24, 25, 26, 28, 38, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, copyright arhiva de stat a Rusiei pentru documente fotografice şi pe film, Krasnagorsk.

Introducere

Luna iulie a anului 1917, când Primul Război Mondial a ajuns în al treilea an epuizant, nu a fost o lună bună pentru monarhi. La Londra, George al V-lea, regele Angliei şi împăratul Indiei, a decis să-şi schimbe numele. Cu vreo lună înainte, oferise un dineu la Palatul Buckingham. Prilejul trebuie să fi fost mai neplăcut şi mai simplu decât de obicei pentru un monarh european. În încercarea de a-şi arăta angajamentul faţă de efortul de război, George şi soţia lui, Mary, instituiseră un regim spartan la palat: fără încălzire, iluminat slab, mâncare „simplă" – oaie în loc de miel, budincă din lapte cu gelatină în loc de mousse şi şerbeturi – şi nici un strop de alcool. Regele făcuse un jurământ de abstinenţă pe durata războiului pentru a da un exemplu naţiunii – exemplu la care aceasta rămăsese surdă. Cum în Anglia hrana nu era raţionalizată, oaspeţii aristocraţi ar fi mâncat, aproape sigur, mai bine acasă la ei. Foarte probabil, nici conversaţia nu a fost prea spumoasă. Regele şi regina erau cunoscuţi pentru ataşamentul lor faţă de datorie şi corectitudinea morală, dar nu şi pentru talentul lor în societate: „Regele e mai plictisitor decât regina", spunea refrenul unei poezioare destul de răutăcioase aparţinându-i spiritualului dandy Max Beerbohm. În timpul cinei, Lady Maud Warrender, ocazional doamnă de onoare a reginei Mary şi prietenă cu Edward Elgar şi Henry James, a lăsat să-i scape că circulau zvonuri potrivit cărora, din cauza numelui de familie al regelui – Saxa-Coburg-Gotha –, acesta era privit ca progerman. Auzind asta, George „a tresărit şi a pălit la faţă"[1]. A plecat de la masă curând după aceea. Fusese zguduit de abdicarea şi arestarea în martie a vărului său, Nikolai al II-lea, ţarul Rusiei; noile zvonuri l-au făcut să se teamă din nou pentru poziţia sa. Fusese întotdeauna hipersensibil la critici şi era înclinat spre autocompătimire, deşi avea tendinţa să o ascundă sub crize de furie. Războiul îl chinuise; îi albise barba, îi conturase pungi mari sub ochi şi, cumva, îl măcinase: cei care îl vedeau spuneau că arăta ca un bănuţ vechi şi uzat.

Lucrurile stăteau şi mai prost pentru vărul lui George, împăratul german, kaizerul Wilhelm al II-lea. Războiul distrusese o dată pentru totdeauna pretenţia că Wilhelm – chipurile, culmea autocraţiei germane – era capabil să asigure o conducere consecventă. La începutul lui iulie doi dintre generalii cu state vechi ai kaizerului, Ludendorff şi Hindenburg, au ameninţat cu demisia dacă Wilhelm nu

îşi concedia cancelarul. Gestul era o mutare menită să demonstreze şi să asigure influenţa celor doi asupra guvernului civil. Wilhelm a protestat şi s-a plâns, însă cancelarul său atât de criticat şi-a dat oricum demisia. Generalii şi-au impus propriul înlocuitor. L-au deposedat pe kaizer de titlul de „comandant suprem" şi i l-au acordat lui Hindenburg. „Aş putea la fel de bine să abdic", a mormăit Wilhelm. Însă nu a făcut-o, rămânând faţada tot mai şubredă a unei dictaturi militare. În Germania a început să fie numit „Împăratul de paie". (În Marea Britanie şi America propaganda de masă îl portretiza drept un monstru mâncător de copii, care îşi îndemna trupele la atrocităţi tot mai mari.) Apropiaţii săi îşi făceau griji în legătură cu seriosul „declin al popularităţii ideii de monarhie" şi oftau din cauza nivelului de autoamăgire – Wilhelm oscila între depresie şi „bine-cunoscutul şi imposibilul său triumfalism". În canicularele zile de iulie, fiind practic un prizonier al armatei, el a mers de pe un front pe altul, acordând medalii, apoi luând cina pe proprietăţile imense ale vreunui aristocrat de vază: „Încă o cină bogată şi acelaşi grup de pierde-vară" [2], după cum observa un membru extrem de deziluzionat al anturajului său.

Mai spre est, chiar lângă Petrograd, în Rusia, la palatul lui Aleksandr de la Ţarskoe Selo, „satul ţarului", celălalt văr al lui George, Nikolai Romanov, fostul ţar – căruia regele spusese mereu că îi era devotat –, se afla în a patra lună de arest la domiciliu de când abdicase. Toată luna iulie, Nikolai şi-a petrecut zilele citind, tăind lemne şi făcându-şi de lucru în grădinile de legume ale palatului. Era o viaţă care în multe privinţe i se potrivea, iar el părea să-şi accepte prăbuşirea cu un calm stoic şi poate chiar cu uşurare – însă întotdeauna fusese o persoană greu de citit. În zilele toride copiii lui înotau în lac, iar fiul său, Aleksei, le arăta colecţia de filme mute. Dincolo de Ţarskoe Selo, soldaţii ruşi de pe front se răzvrăteau, iar pe 3 iulie nişte muncitori, soldaţi şi bolşevici furioşi ieşiseră pe străzile Petrogradului. Au fost lupte crâncene în timp ce guvernul provizoriu de orientare moderată se chinuia să nu scape situaţia de sub control. Prin oraş circulau zvonuri furioase cum că detestaţii Romanovi erau pe cale să fugă din ţară. Cu câteva săptămâni înainte, ministrul de Externe al guvernului provizoriu îl întrebase pentru a doua oară pe ambasadorul britanic dacă Marea Britanie ar putea să ofere azil politic fostului ţar şi familiei acestuia. Ambasadorul, extrem de stânjenit, a spus că acest lucru era imposibil. La sfârşitul lunii noul preşedinte al guvernului, Aleksandr Kerenski, i-a spus lui Nikolai că, pentru propria siguranţă, familia va trebui să părăsească Petrogradul, doar pentru câteva luni. Trebuiau să-şi facă bagajele şi să fie gata de plecare până pe 31 iulie. Destinaţia lor era localitatea Tobolsk din Siberia – fapt ce era destul de potrivit; vechiul regim îşi trimisese mii de opozanţi în

Siberia. Soţia lui Nikolai, Aleksandra – poate cea mai detestată femeie din întreaga Rusie – îi scria unei prietene: „Câtă suferinţă înseamnă plecarea noastră; totul e împachetat, încăperile sunt goale – doare aşa de tare”[3].

În Anglia, George şi-a născocit un nou nume de familie: Windsor – cu o sonoritate englezească ireproşabilă şi în întregime inventat. Acest nume consacra o dată pentru totdeauna familia regală britanică drept un produs uşor flegmatic, dar extrem de demn de încredere din regiunea londoneză*[1]. Deşi, desigur, nu era deloc aşa. Numele Saxa-Coburg-Gotha – la fel ca Windsor, nu atât un nume de familie, cât o declaraţie de provenienţă – îi fusese dat reginei Victoria, bunica lui George (ea însăşi pe jumătate nemţoaică), de bunicul lui, Albert, prinţul-consort, fiul ducelui german de Coburg. Amintea de relaţiile strânse şi legăturile de sânge dintre toate familiile regale europene şi care în Marea Britanie fuseseră încununate de faptul că Wilhelm era nepotul cel mare al reginei Victoria. Tatăl lui George era unchiul lui Wilhelm; mama lui era mătuşa lui Nikolai; în acelaşi timp, Wilhelm şi Nikolai erau şi veri de gradul al doilea, şi veri de gradul al treilea, prin căsătoria unei strămătuşi şi a unui stră-străbunic comun, Pavel, ţarul cel nebun al Rusiei.

Când Wilhelm a auzit că George şi-a schimbat numele, a făcut cam singura glumă înregistrată de cronici: că abia aşteaptă să vadă o punere în scenă a piesei *Nevestele vesele din Saxa-Coburg-Gotha*.

Cu vreo 50 de ani înainte, aceşti trei împăraţi se născuseră într-o lume în care monarhia ereditară părea imuabilă, iar căsătoriile între dinastiile regale şi internaţionalismul lor o garanţie a păcii şi a bunelor relaţii internaţionale. Însă lumea se schimbase foarte mult. Cartea de faţă spune povestea acestei schimbări, prin intermediul vieţii lui George, a lui Wilhelm, ultimul kaizer, şi a lui Nikolai, ultimul ţar, şi a felului în care au influenţat ei ultimii ani ai vechii Europe dinastice şi izbucnirea Primului Război Mondial, evenimentul care a pus Europa secolului XX în poziţia de cel mai violent continent din istoria lumii.

De-a lungul vieţii, Wilhelm, George şi Nikolai şi-au scris unul altuia şi au scris unul despre altul în scrisori şi jurnale. Istoria relaţiilor dintre ei – precum şi a celor cu bunica lui George şi Wilhelm, regina Victoria, şi fiul ei Edward al VII-lea, care a domnit şi el în această epocă şi ale cărui relaţii cu cei trei au fost cruciale (au existat momente în timpul scrierii acestei cărţi în care aproape că am înclinat s-o intitulez *Patru împăraţi şi o împărătească*) – este saga unei familii extinse şi adesea disfuncţionale, plasată într-o lume micuţă, strălucitoare, solipsistă şi cu un cod extrem de strict. Însă această istorie ascunsă, personală arată, de asemenea, cum a trecut Europa de

la o epocă a imperiilor la o epocă a democraţiei, a autodeterminării şi a unei mai mari brutalităţi.

Wilhelm şi Nikolai exercitau o putere reală, poate mai multă decât ar trebui să aibă un individ într-o societate modernă complexă – cu certitudine mai multă decât orice individ ce nu a fost ales prin sufragiu. Ceea ce ziceau şi făceau ei conta. George nu exercita o astfel de putere – deşi nici lui, nici tatălui său, nici bunicii lui nu le plăcea să recunoască asta –, însă rolul său în funcţionarea guvernării era sudat în ţesătura politicii constituţionale britanice şi imperiale şi au existat momente în care monarhul a putut să aibă o influenţă.

Şi totuşi, în acelaşi timp, toţi trei erau nişte anacronisme, neputând, din cauza educaţiei şi a personalităţii lor, să facă faţă lumii moderne, izolaţi de istorie în poziţii tot mai dezechilibrate în raport cu epoca lor. Sistemul în care existau ei era pe moarte, iar curţile din Europa se transformaseră din centre dinamice ale mecenatului în ape stătătoare ale tradiţiei şi conservatorismului. Lumea le lăsa în urmă. Marile inovaţii şi descoperiri tehnice, marile teorii ştiinţifice, marile capodopere ale artei şi literaturii moderne erau create de oameni precum Cehov, Stravinski, Einstein, Freud, Planck, Yeats, Wilde, Picasso – care se vor fi născut sub monarhii, dar pentru care curţile regale nu însemnau nimic. În timp ce mari mişcări ale maselor puneau stăpânire pe Europa, curţile şi regii lor se agăţau de trecut, clădeau zidurile înalte ale etichetei pentru a ţine lumea afară şi se defineau prin formă, cod vestimentar şi rang. Numai curtea de la Berlin, de exemplu, avea 63 de grade militare. La curtea Rusiei erau 287 de şambelani şi 309 înalţi curteni.

Deşi lumea le-o lua înainte, cei trei împăraţi au fost martorii „politicii înalte” în deceniile de dinaintea războiului dintr-o proximitate la care nimeni altcineva nu a avut acces – chiar dacă adesea concluziile pe care ei le trăgeau în urma evenimentelor erau greşite. Kaizerul Wilhelm şi ţarul Nikolai şi-au împins ţările într-un conflict care le-a sfâşiat naţiunile, a distrus iluzia relaţiilor lor familiale şi a dus la abdicarea, exilul şi moartea lor. George a stat şi s-a uitat, de obicei lipsit de puterea de a face ceva. Totuşi, din când în când, s-a ivit câte o ocazie când deciziile sale au avut consecinţe. Printr-o cumplită ironie, 1917 – anul în care şi-a schimbat numele – avea să constituie un asemenea moment, când a avut putere asupra viitorului vărului său Nikolai. Decizia lui avea să demonstreze elocvent că viziunea reginei Victoria asupra relaţiilor regale – ba chiar asupra întregului edificiu al monarhiei europene – era incontestabil distrusă.

Notă

Până în 1918 datele ruseşti au urmat calendarul iulian sau pe „stil vechi”, şi nu calendarul gregorian pe care îl folosim astăzi. În secolul al XIX-lea asta însemna că datele ruseşti erau cu 12 zile în urma celor occidentale, iar în secolul XX cu 13. În notele mele am folosit abrevierea „S.V.” pentru a marca datele din calendarul iulian.

*1 Home Counties, în original, denumire folosită în Anglia pentru comitatele din jurul Londrei (n.tr.).

Partea I

Trei copilării, trei ţări

Capitolul 1

Wilhelm: un experiment de perfecţiune (1859)

A fost un travaliu groaznic. Fătul era în poziţie inversă şi nimeni nu şi-a dat seama de asta decât prea târziu. Mama în vârstă de 18 ani fusese prea ruşinoasă pentru a permite vreunuia dintre medicii de la curte s-o examineze sau măcar să stea de vorbă cu ea despre sarcină – o falsă pudoare învăţată de la mama ei. Experienţa naşterii avea s-o lecuiască. Pentru a înrăutăţi şi mai mult lucrurile, convocarea de urgenţă a celui mai eminent obstetrician din Berlin s-a rătăcit pe drum. După zece-unsprezece ore de durere agonizantă – mama ţipa după cloroform, i s-a dat o batistă de care să muşte (ţipetele ei, a scris mai târziu soţul său, erau „groaznice") –, medicii care o asistau, unul german şi unul englez, îşi cam luaseră gândul de la ea şi de la prunc. (Existau precedente negative pentru medici care au întreprins intervenţii riscante pe paciente cu sânge regesc: când prinţesa Charlotte, moştenitoarea tronului britanic, a murit la naştere, în 1817, medicul care a asistat-o s-a simţit obligat să-şi zboare creierii.) Copilul a supravieţuit doar pentru că renumitul obstetrician a primit în cele din urmă mesajul şi a sosit în ultimul moment. Cu doze generoase de cloroform şi oarecare dificultate, doctorul a reuşit să scoată copilul. Acesta a ieşit din pântecul mamei palid, fără vlagă, cu un braţ în jurul gâtului, plin de vânătăi şi fără să respire. Infirmiera care asista la naştere a trebuit să-l frecţioneze şi să-l plesnească de mai multe ori pentru a-l face să plângă. Tatăl băiatului a scris că acest sunet, când l-a auzit, „m-a străfulgerat ca un şoc electric" [1]. Toată lumea a plâns uşurată. Era 27 ianuarie 1859.

În momentul naşterii sale, doi sau chiar trei factori au avut imediat un efect definitoriu asupra vieţii şi caracterului lui Friedrich Wilhelm Viktor Albert Hohenzollern – în curând numit Willy, pentru a-l deosebi, după cum zicea tatăl lui, de „legiunea de Fritzi"[2] din familie. În primul rând, braţul stâng al copilului a fost schilodit în timpul naşterii – fapt care, dat fiind sentimentul de uşurare şi bucurie care a urmat naşterii sale, a fost observat abia peste trei zile. Pare probabil că, în graba sa de a scoate copilul înainte ca acesta să se sufoce, obstetricianul a răsucit şi a zdrobit iremediabil reţeaua de nervi din braţul lui Willy, acesta devenind inutil şi neputându-se dezvolta. În al doilea rând – iar asta nu se poate proba –, este posibil ca acele prime

câteva minute fără oxigen să fi provocat leziuni ale creierului. Willy a devenit un adult hiperactiv şi instabil emoţional; leziunile creierului suferite la naştere erau o posibilă cauză.

În al treilea rând, în momentul naşterii sale, pe umerii lui Willy a fost aşezată o povară aproape imposibilă de pretenţii şi aşteptări contradictorii. Prin tatăl său, Friedrich, unul dintre omniprezenţii Fritzi, el era moştenitorul tronului Prusiei; mama lui, Vicky, era primul născut al reginei Victoria a Marii Britanii, iar el era primul nepot al reginei britanice. Ca moştenitor al Prusiei, cea mai mare şi mai influentă putere din confederaţia nu foarte solidă, formată din 38 de ducate, regate şi patru oraşe libere, care se autointitula Germania, el purta visurile de viitor ale familiei şi ţării sale. Acele visuri vedeau Prusia drept puterea dominantă într-o Germanie unificată, ocupându-şi locul ca una dintre marile puteri. Pentru Victoria, regina celei mai bogate şi, indiscutabil, celei mai influente ţări din lume, Willy era deopotrivă un nepot preaiubit – „un copil frumos, grăsun, cu o minunată piele albă şi catifelată”[3], după cum s-a exprimat ea când l-a văzut în sfârşit, 20 de luni mai târziu – şi simbolul şi vehiculul unei noi legături politice şi dinastice între Anglia şi Prusia, stat al cărui viitor era posibil s-o ia în diferite direcţii, faţă de care suverana britanică şi soţul ei manifestau un mare interes. La trei zile după naşterea lui, regina îi scria încântată prietenei ei, Augusta a Prusiei, cealaltă bunică a copilului: „Nepotul nostru ne leagă şi mai mult atât pe noi, cât şi ţările noastre!”[4].

Regina Victoria simţea o profundă afinitate faţă de Germania. Mama ei era de origine germană, la fel şi soţul ei, Albert, fratele mai mic al ducelui care domnea în micul, dar influentul ducat de Coburg din centrul Germaniei. Ea coresponda intens cu mai mulţi membri ai familiei regale germane, inclusiv cu mama lui Fritz, Augusta, şi avea să-şi căsătorească şase dintre cei nouă copii cu germani. Deşi atitudinea germanofilă a reginei era criticată uneori în Anglia, britanicii erau mai puţin ostili faţă de germani decât faţă de Franţa şi Rusia, iar ocazional chiar îi aprobau. În bătălia de la Waterloo, Marea Britanie şi Prusia luptaseră împreună pentru a-l înfrânge pe Napoleon, iar chiar şi în anii 1850, ca un omagiu adus vechii alianţe, pe coasta de sud a Angliei erau încă staţionate regimente germane. Thomas Hardy i-a descris pe husarii germani staţionaţi în Dorset în anii 1850 ca fiind atât de profund integraţi în cultura locală, încât în decursul anilor limba lor s-a întreţesut cu dialectul local, *Thou bist*[*1] şi *Er war*[*2] devenind locuţiuni familiare. Germania – sau cel puţin partea sa nordică – era cealaltă putere protestantă din Europa. Cultura germană era foarte admirată. La rândul lor, germanii liberali priveau Marea Britanie ca pe un model pentru o viitoare monarhie constituţională germană, comercianţii săi admirau practicile comerciale britanice, iar

la celălalt capăt al spectrului politic, în Anglia fugiseră unii dintre membrii mai reacţionari ai elitei conducătoare germane – inclusiv bunicul german al lui Willy – în timpul revoluţiilor de la 1848. Acolo el şi soţia lui, Augusta, se împrieteniseră – oarecum – cu regina şi cu soţul acesteia, Albert.

Albert, prinţul-consort, un bărbat inteligent, energic şi chibzuit care nu beneficia de un rol public oficial în Anglia, era şi mai preocupat de Germania decât soţia sa, mai ales de viitorul acesteia şi al clasei sale conducătoare. Îi văzuse pe membrii familiei regale germane zguduiţi de revoluţiile din 1848, însăşi existenţa lor pusă sub semnul întrebării de ascensiunea republicanismului şi a mişcărilor democratice. Ajunsese să creadă că viitorul Germaniei era unificarea sub o monarhie constituţională liberală modernă, ca aceea din Anglia. Fiind cel mai mare şi mai puternic stat din Germania, Prusia era candidata evidentă.

Însă nu era neapărat şi candidata perfectă. Prusia era un hibrid ciudat, cam ca Germania însăşi: pe jumătate dinamică şi modernă, pe jumătate un stat înapoiat, autocratic. Pe de o parte, era un stat bogat cu o administraţie civilă impresionantă, un sistem de educaţie foarte bun şi o zonă industrială care se dezvolta rapid în partea de vest a Renaniei. Fusese unul dintre primele state europene care i-a emancipat pe evrei şi avea o tradiţie a cetăţeniei active, demonstrată cel mai vizibil în 1813, când nu regele fricos, ci cetăţenii hotărâţi fuseseră cei care strânseseră o armată pentru a lupta împotriva lui Napoleon. După 1848 regele fusese silit să accepte existenţa unei adunări reprezentative, Landtag, iar politicienii şi gânditorii liberali păreau să fie în ascensiune. Pe de altă parte, Prusia era blocată însă în Evul Mediu: era o semiautocraţie ale cărei instituţii de conducere erau dominate de iuncheri, o mică clasă de latifundiari profund conservatori din tradiţionala regiune centrală din câmpia aflată la est de fluviul Elba. Aceştia aveau reputaţia că sunt duri, austeri, incoruptibili, înspăimântător de reacţionari, protestanţi pioşi, antisemiţi, feudali în atitudinea faţă de muncitorii, pământul şi femeile lor şi potrivnici aproape oricărei schimbări – indiferent dacă era vorba despre democratizare, urbanizare sau industrializare – care ar fi putut să le ameninţe privilegiile considerabile. Printre acestea se număra şi scutirea aproape totală de la impozitare. Ei dominau curtea prusacă, cea mai conservatoare din Germania. Considerau că Rusia, vecina Prusiei – şi cel mai mare rival al Angliei la nivel mondial –, este aliatul lor firesc, având în comun cu Rusia o frontieră lungă, credinţa în guvernarea autocrată şi o cultură militară generalizată.

Motivul dominaţiei Prusiei în Germania era armata sa extrem de profesionistă, care îi asigura în multe privinţe coerenţa politică şi identitatea de care se bucura. Armata era de mult timp dominată de

iuncheri şi era inima conservatorismului prusac. Aproape toate aristocraţiile europene se identificau cu armata, însă din secolul al XVII-lea aristocraţia prusacă, mai mult ca oricare alta, era încurajată de conducătorii săi să echivaleze statutul nobil şi privilegiile sale cu gradele militare superioare. Nu era ceva neobişnuit ca băieţii din clasele conducătoare prusace să poarte uniformă militară încă de la vârsta de 6 ani. Istoria arăta că războiul merita efortul: Prusia câştigase teritorii de pe urma fiecărui conflict militar central-european începând cu Războiul de 30 de ani din secolul al XVII-lea. În secolul al XVIII-lea Friedrich cel Mare dublase teritoriul Prusiei într-un şir de războaie violente în centrul Europei. Intervenţia Prusiei în Războaiele Napoleoniene îi dublase încă o dată teritoriul, transformând-o în puterea dominantă din Germania. Dar în acelaşi timp cultura militară a Prusiei se născuse nu doar dintr-o dorinţă de expansiune şi cucerire, ci în egală măsură din faptul că clasa conducătoare prusacă era bântuită – obsedată chiar – de vulnerabilitatea ţării sale în mijlocul Europei, neapărată de bariere naturale, mereu o potenţială victimă a ambiţiilor teritoriale ale unei puteri mai mari. Expansiunea teritorială alternase permanent cu dezastrul şi aproape anihilarea. În timpul Războiului de 30 de ani, Prusia îşi pierduse aproape jumătate din populaţie din cauza bolilor, foametei şi luptelor; această cicatrice a rămas în memoria populaţiei. În timpul Războaielor Napoleoniene, fusese umilită, invadată şi ameninţată cu dezmembrarea în timp ce francezii şi ruşii se pregăteau să se înfrunte. De atunci, Prusia îi era ostilă Franţei şi arăta o deferenţă prudentă faţă de colosul rus cu care se învecina. Dinastiile domnitoare din cele două ţări, Hohenzollern şi Romanov, se căsătoriseră între ele şi se creaseră chiar prietenii sincere. Charlotte, strămătuşa prusacă a lui Willy, se măritase cu ţarul Nikolai I, iar bunicul lui Willy, care avea să devină regele Prusiei şi apoi kaizerul Wilhelm I al Germaniei, a întreţinut o lungă şi strânsă prietenie cu fiul lui Nikolai I, ţarul Aleksandr al II-lea.

Contradicţiile din Prusia oglindeau extraordinara eterogenitate a Germaniei şi a statelor sale ca întreg. Între graniţele sale imprecise exista o pletoră de Germanii aflate în conflict: Germania care era lider mondial în domeniul inovaţiei ştiinţifice şi tehnologice, Germania care era statul cel mai cultivat, mai instruit şi mai inovator din punct de vedere educaţional din Europa – Germania lui Goethe, a lui Leibnitz, a fraţilor von Humboldt, a lui Bach şi Beethoven – stătea alături de Germania iuncherilor ferm retrograzi. În estul fluviului Elba, inima domeniilor stăpânite de iuncheri, ţăranii lipsiţi de drepturi trăiau în condiţii aproape feudale, dar, în acelaşi timp, Germania era cea mai industrializată ţară din Europa, cu unele dintre cele mai bune condiţii de muncă. Germania cuprindea unele dintre cele mai ierarhice şi mai nedemocratice state din Europa, conduse de nişte prinţişori care îşi

dădeau importanţă, dar era şi ţara celui mai mare şi mai bine organizat Partid Socialist din Europa. Sudul Germaniei, predominant catolic, şi nordul protestant coexistau. Pare întru totul potrivit că Berlinul, capitala Prusiei, cu bulevardele sale mari, semăna cu un loc de defilare, fiind, de asemenea, un centru al radicalismului politic, al erudiţiei şi al unei comunităţi evreieşti înstărite.

Prinţul Albert credea că se dădea o luptă pentru sufletul şi viitorul politic al Germaniei. „Germanul stă în centru, între Anglia şi Rusia", îi scria el viitorului său ginere Fritz în 1856. „Cultura lui înaltă şi iubirea filosofică a adevărului îl mână spre concepţia englezească, disciplina lui militară, admiraţia pentru măreţia asiatică… care este atinsă prin integrarea individului în întreg îl împing în cealaltă direcţie"[5]. Albert simţea, de asemenea, că în lumea de după 1848 exista o ameninţare la adresa monarhiei. Voia să demonstreze că bunele relaţii dintre monarhii creau pace între ţări. Şi ajunsese la concluzia că prinţii trebuie să-şi justifice statutul prin superioritatea intelectuală şi morală faţă de toţi ceilalţi.

Unul dintre proiectele lui Albert fusese de a pune la punct un regim academic riguros pentru cei opt copii ai săi cu scopul de a-i transforma în prinţi cu o pregătire şi o educaţie temeinice. Fiica lui cea mare, Vicky – preferata lui –, a răspuns excelent la acest regim educaţional. Era deşteaptă, curioasă şi pasionată din punct de vedere intelectual – calităţi nu întotdeauna asociate cu regalitatea. Fratele ei mai mic, Bertie – viitorul Edward al VII-lea –, suferise groaznic în cadrul aceluiaşi regim instituit de tatăl lor. Albert credea că, în circumstanţele potrivite, o căsătorie între casele regale din Marea Britanie şi Prusia ar fi putut să influenţeze Germania în direcţia corectă, spre unificare, spre o monarhie constituţională şi un viitor sigur pentru familiile regale germane. Ar fi putut chiar să dea naştere unei alianţe cu Marea Britanie, alianţă care putea să devină temelia păcii în Europa. Albert a hotărât s-o trimită pe fiica lui cea deşteaptă în misiunea de a pune în ordine Germania, căsătorind-o pe Vicky cu Friedrich Wilhelm Hohenzollern, nepotul lui Friedrich Wilhelm al IV-lea – regele Prusiei, care nu avea copii şi era din ce în ce mai ramolit – şi al doilea în linia de succesiune la tron după tatăl său în vârstă de 62 de ani, care preluase deja multe dintre îndatoririle fratelui său, regele.

Fritz, cum i se spunea, era cu zece ani mai mare decât Vicky, foarte chipeş, charismatic şi un ofiţer eficient – semăna atât de mult cu eroul wagnerian, încât în Germania i se spunea chiar Siegfried. Căsătoria, care a avut loc în ianuarie 1858, arăta bine pe hârtie – moştenitorul statului german protestant în ascensiune se căsătorea cu fiica celei mai bogate şi mai stabile puteri din Europa. Spre deosebire de majoritatea căsătoriilor aranjate între casele regale, aceasta a funcţionat şi mai bine în realitate. Având o fire blândă, sinceră şi înclinată spre depresie

– oarecum în contradicţie cu idealul accentuat masculin al ofiţerului prusac –, Fritz, care avea 27 de ani, o adora pe isteaţa lui soţie de 17 ani, iar ea îl adora la rândul ei. De asemenea, după cum au observat aprobator Victoria şi Albert, el manifesta o simpatie pentru Anglia şi admirabile tendinţe liberale, în contradicţie cu cele ale tatălui său şi ale curţii prusace.

La vremea aceea, planul de a trimite o fată de 17 ani total neexperimentată să unifice Germania se poate să nu fi părut atât de ieşit din comun cum pare astăzi. Circumstanţele exterioare păreau promiţătoare. În 1858 echilibrul politic în Prusia părea să fie menţinut de liberali: aceştia tocmai câştigaseră o victorie zdrobitoare în alegerile pentru Landtag. Regele Prusiei era bătrân şi suferise de curând o serie de atacuri cerebrale incapacitante, iar moştenitorul său, tatăl lui Fritz, avea 62 de ani. Fritz şi Vicky nu ar fi trebuit să aştepte prea mult până să ajungă la conducere.

Acesta era planul. Însă el nu s-a împlinit. Mai întâi, Albert nu mai fusese de multă vreme în Germania şi nu înţelegea cât de suspicioasă era clasa conducătoare prusacă în ceea ce priveşte originea engleză a lui Vicky şi cât era de sensibilă la ideea că nişte puteri mai mari ar fi putut să se amestece în ţara sa. „«Englezoaica» din chestia asta nu îmi este pe plac”, îi spunea viitorul cancelar Otto von Bismarck unui prieten, „«căsătoria» ar putea să fie foarte bună… Dacă prinţesa o lasă acasă pe englezoaica din ea”[6]. În al doilea rând, Vicky, deşi extrem de inteligentă, nu avea talent la politică, era extrem de lipsită de tact şi ţinea cu dinţii de rădăcinile ei engleze. În al treilea rând, tatăl lui Fritz s-a dovedit a fi uimitor de longeviv şi l-a numit prim-ministru pe Otto von Bismarck, cel mai mare om de stat european conservator de la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Treburile au început să meargă prost foarte repede. Curtea prusacă nu a fost primitoare, ci critică faţă de părerile sincere şi siguranţa de sine intelectuală ale lui Vicky. Nevestele prusace trebuiau să fie tăcute şi supuse; aici nu exista nimic din libertatea permisă în Marea Britanie unei femei inteligente şi educate pentru a se remarca. Se spunea dezaprobator că Vicky îl ţine sub papuc pe Fritz. Ea se întâlnea cu intelectuali şi artişti, indiferent dacă erau sau nu de origine umilă, iar asta contravenea restricţiilor sociale ale etichetei de la curte: prinţesele nu găzduiau saloane şi nu socializau cu persoane care nu erau de viţă regală. Uluită şi izolată, Vicky habar nu avea ce să facă. A reacţionat printr-o surzenie socială şi o completă lipsă de tact strategic care aveau să îi devină caracteristice. Se plângea – imperios şi neîncetat – de curtea prusacă filistină, rigidă şi plictisitoare; de covoarele uzate, de podelele murdare şi de lipsa băilor din vechile castele moştenite de familia Hohenzollern*[3 7], de frecventele absenţe ale soţului ei, care era militar. Mai rău, avea insuportabilul obicei de a

spune că totul era mai bine în Anglia, obicei care a devenit aproape compulsiv odată cu trecerea timpului. Asta părea să confirme bănuielile prusacilor că intenţiona să aducă Prusia sub influenţă engleză, deşi purtarea ei era, de fapt, o manifestare a singurătăţii şi a dorului de casă. „Iubea Anglia şi tot ce era englezesc cu o fervoare ce uneori suscita contradicţii în mediul ei prusac", scria mai târziu Walpurga de Hohenthal, doamna ei de onoare şi unul dintre puţinii ei aliaţi. „Eu eram, poate, singura care o înţelegea pe deplin… dar eram prea tânără şi neexperimentată ca să mă gândesc că nu era înţelept să li se dea prea multă amploare."[8]

În Anglia, părinţii ei nu înţelegeau. Regina încerca s-o supravegheze cu atenţie, trimiţându-i uneori şi patru scrisori pe săptămână şi spunându-i să nu devină prea familiară cu rudele ei prusace. Albert se limita la a-i scrie doar o dată pe săptămână şi era mai blând, dar la fel de insistent, în felul lui. Îi cerea eseuri despre relaţiile internaţionale şi îi spunea să studieze chimia şi geometria – iar ea, ascultătoare, se conforma. Socrii ei erau neînţelegători: Wilhelm, tatăl lui Fritz, era un arhitradiţionalist mărginit, având cel mai profund ataşament emoţional faţă de armată. El cerea doar ca fiul şi nora lui să ia parte la toate ceremoniile de la curte şi să se supună în totalitate voinţei lui. Augusta, mama lui Fritz, care îl ura pe soţul ei şi care era, la rându-i, extrem de detestată la curte cel puţin parţial din cauză că era o femeie educată şi cu vederi liberale, era mereu supărată şi dificilă (regele Belgiei o numea „Dragonul de pe Rin"[9]) şi nu a făcut nici o încercare de a-şi sprijini nora. Hohenzollernii erau personificarea familiei disfuncţionale. Tatăl lui Friedrich cel Mare (stră-stră-stră-străunchiul lui Wilhelm) îl închisese pe acesta şi îl silise să privească execuţia celui mai bun prieten al său. Conflictele oedipiene păreau să afecteze fiecare generaţie.

La vreo doi ani după naşterea lui Willy, de „misiunea" lui Vicky se alesese praful. „Nu-ţi poţi închipui cât este de dureros să fii permanent înconjurată de oameni care consideră o nenorocire însuşi faptul că exişti"[10], îi scria ea mamei sale. Apoi, chiar înainte ca Willy să împlinească 3 ani, în 1861, Albert a murit şi Vicky şi-a pierdut călăuzitorul şi eroul. În acelaşi an, Wilhelm, tatăl lui Fritz, în vârstă de 64 de ani, a urcat pe tron, începându-şi domnia ce avea să dureze 27 de ani. A dat clar de înţeles că voia să întărească relaţiile cu Rusia, iar la încoronare a anunţat că domneşte în baza dreptului divin – concept pe care coroana britanică îl abandonase cu trei sute de ani înainte. După un an, în toiul unei lupte cu Landtagul cu privire la reforma militară, toată lumea aşteptându-se ca regele să accepte mai multe limitări constituţionale ale puterilor sale, el l-a numit premier pe Otto von Bismarck. Acesta a dizolvat Landtagul. În următorii 20 de ani, el avea să transforme Germania în motorul politic al Europei

continentale, în acelaşi timp eliminându-i de la putere pe liberali şi transferând instituţiile guvernării în mâinile conservatorilor şi ale proprietarilor de pământ, iuncherii.

Vicky îl ura pe Bismarck. „Ticălosul ăla de Bismarck… a făcut tot ce a putut pentru a-l întărâta pe rege împotriva Londrei şi a lorzilor Palmerston şi Russell", se plângea ea în 1862. „Bismarck este un om atât de mârşav, încât nu-i pasă câte gogoşi spune pentru a-şi atinge scopurile, iar acesta este omul care va guverna ţara asta."[11] Din punctul de vedere al lui Bismarck, Vicky şi Fritz erau un magnet periculos pentru simpatiile liberale. S-a apucat în mod deliberat să neutralizeze cuplul. L-a înstrăinat pe tată de fiu şi a folosit toate armele pe care le avea la dispoziţie: a alimentat cu poveşti nocive zvonurile de la Berlin şi din presa germană – pe care în mare parte o finanţa în taină – pentru a o caracteriza pe Vicky drept o reprezentantă sinistră a ambiţiilor britanice în Germania şi pe Fritz drept fraierul ei. Vicky a crezut că se putea lupta cu Bismarck. „Îmi plac luptele înverşunate"[12], a scris ea optimistă. Însă ea era o novice cu tendinţe spre momente în care judeca lucrurile foarte greşit, iar el era, poate, cel mai strălucit tactician politic de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Ca şi cum asta nu era de ajuns, sănătatea lui Vicky s-a deteriorat foarte rău: suferea cu săptămânile de dureri cronice şi accese de febră pentru care nu părea să existe leac, simptome despre care acum unii istorici cred că ar fi putut însemna porfirie – boala care cauzase nebunia regelui George al III-lea[13].

Poate că nu a fost surprinzător că familia şi copiii au devenit unul dintre refugiile lui Vicky în faţa ostilităţii curţii, un loc unde îşi putea exprima frustrarea cauzată de situaţia ei şi unde îşi canaliza toată energia dezamăgirii. În total erau opt copii: Willy, sora lui, Charlotte, şi fratele său, Heinrich, de care era cel mai apropiat; apoi încă cinci fraţi: Sigismund, Viktoria (numită Moretta), Waldemar, Sophie (sau Sossy) şi Margarethe (sau Mossy), dintre care cei doi băieţi au murit în copilărie. Dinamica familială pare să fi fost în principal caldă şi iubitoare. Când Fritz cădea iar în depresie, Vicky credea că prezenţa copiilor îl ajuta să-şi revină. Ea îşi iubea copiii, în special pe cel mare. „Nu ştii cât de scump e copilul ăsta", îi scria ea mamei ei când pruncul avea câteva luni. „…Mă simt aşa mândră de el şi sunt aşa de fericită să-l port în braţe."[14] Însă dragostea ei era complicată, mai ales cea pentru primii trei copii şi mai ales faţă de Wilhelm. Oscila între tandreţe şi iubire, pe de o parte, şi critici brutale, aşteptări obsesiv de mari şi nelinişti cu privire la defectele lor, pe de altă parte. Albert îi insuflase convingerea că un caracter poate fi creat şi modelat prin educaţie, că perfectibilitatea se poate atinge prin muncă. „Bunăstarea lumii", spunea el, depindea de „buna educaţie a prinţilor"[15]. Împreună

cu regina, care îşi critica şi ea încontinuu copiii, el îşi transformase fiica într-o perfecţionistă anxioasă, compulsiv critică faţă de ea însăşi, iar mai apoi faţă de propriii copii. Vicky era hotărâtă ca fiul ei să se ridice la înălţimea standardelor tatălui ei. Îl analiza cu atenţie – aşa cum făcuseră şi părinţii ei cu ea – şi îi găsea adesea lipsuri, pe care i le aducea la cunoştinţă. I-a scris mamei ei când băiatul avea 9 ani: „Încă îl iubesc la nebunie pe Willy şi cred că are mare potenţial. Nu este deloc un copil obişnuit; dacă s-ar putea smulge din rădăcini sau înăbuşi mândria, îngâmfarea, egoismul şi lenea… Nu vorbesc cu nimeni atât de deschis despre micuţii noştri în afară de tine”[16]. Însă, indiferent ce îi spunea mamei ei, ea îşi comunica nemulţumirile şi copiilor. Sublinia greşelile de ortografie din scrisorile lui Wilhelm către ea şi i le trimitea înapoi. Era la fel de rea şi cu fratele lui, Heinrich, descriindu-i „bietul chip urât”[17] şi relatând că era „groaznic de înapoiat” şi „leneş fără leac”[18]. Chestiunea perfecţiunii (sau imperfecţiunii) era permanent în aer deoarece, desigur, braţul chircit al lui Willy însemna că era foarte vizibil imperfect.

La câteva luni după naşterea lui Willy a fost limpede că braţul nu îi creştea cum trebuia. Nu putea să-l ridice şi degetele îi erau încovoiate ca o gheară. În Prusia, regalitatea era identificată în bună măsură cu armata şi dibăcia fizică. La naşterea lui Willy, într-un gest de tact tipic pentru un Hohenzollern, tatăl lui Fritz se întrebase de faţă cu el dacă era potrivit să-l felicite cu prilejul naşterii unui prinţ „nedesăvârşit”[19]. Vicky îşi făcea mereu griji din cauza asta, întrebându-se dacă naţiunea va tolera un prinţ cu o dizabilitate fizică. „Nu-ţi pot spune cât de mult mă îngrijorează asta, îmi vine să plâng de câte ori mă gândesc”[20], i-a scris tatălui ei când Willy avea 6 luni şi începuse să suporte tot felul de tratamente ciudate pentru a i se vindeca braţul. Acesta era acoperit cu comprese reci, stropit cu apă de mare, masat şi, săptămânal, i se făcea o „baie în animal”, braţul fiindu-i introdus în carcasa caldă a unui iepure proaspăt ucis – experienţă care lui Willy părea să-i placă foarte mult, după cum a observat mama lui. Regina Victoria era de părere că este o practică medievală şi aşa şi era: ideea era că, din animalul mort, căldura se va transmuta în braţul copilului. Măcar acest tratament nu era vătămător. Mai rea a fost legarea braţului drept de corp, când Willy avea câţiva anişori, în încercarea de a forţa celălalt braţ să funcţioneze. Astfel, nu mai avea cum să-şi ţină echilibrul când încerca să înveţe să meargă. Şi mai nesuferite erau şocurile electrice aplicate în mod regulat pe braţul său de la vârsta de 14 luni. „Devine atât de irascibil, supărat, violent şi pătimaş, încât asta mă îngrijorează foarte tare uneori”[21], scria Vicky. Până să împlinească 4 ani, Willy se îmbolnăvise de torticolis – avea partea dreaptă a gâtului contractată, lucru care îi înălţa umărul şi îl făcea să pară strâmb. (Un biograf a sugerat că acest lucru izvora din dorinţa de

a întoarce spatele afecţiunii sale.) Pentru a remedia acest neajuns, a fost legat într-o maşinărie de lungimea corpului care să-i întindă muşchii de pe partea dreaptă. Vicky îi scria reginei Victoria scrisori dureroase, pline de vinovăţie, descriind şi desenând dispozitivul, care semăna cu un instrument medieval de tortură. „De când a venit pe lume, a fost o permanentă sursă de îngrijorare. Nu pot să-ţi spun cât am suferit când l-am văzut în maşinăria aia alaltăieri – am făcut tot ce am putut ca să nu plâng. Să-ţi vezi copilul tratat ca un diform este extrem de greu…”[22]

În cele din urmă, două mici operaţii au secţionat tendoanele care îi strâmbau trupul şi au corectat torticolisul. Braţul nu a fost niciodată mai bine, deşi apărea mereu câte un nou „specialist” cu alt „leac” ciudat. Şocurile electrice şi dispozitivele de întindere a corpului au continuat până când Willy a împlinit 10 ani, când medicii au observat ce „agitaţie” nervoasă”[23] îi provocau tratamentele. Mai târziu, Wilhelm a afirmat că acestea îi provocau o „durere insuportabilă”[24]. Singurul lucru care a avut vreun efect a fost un curs de gimnastică ce a dezvoltat mult braţul drept al lui Willy.

Willy părea un băieţel afectuos, nestăpânit şi vesel. Vicky povestea, pe când el avea 3 ani, că o bătea uşurel cu palma pe faţă spunând: „Mămicuţă drăguţă, ai o făţucă drăguţă şi vreau să te pup”[25]. Dormea în patul ei când tatăl lui era plecat cu armata, iar ea îşi petrecea mult mai mult timp cu el decât majoritatea părinţilor de neam regesc cu copiii lor. „Willy e o scumpete de băieţel, fermecător şi interesant, isteţ, amuzant, frumos, este imposibil să nu-l răsfeţi un pic. Creşte foarte frumos şi ochii lui mari au când şi când o expresie gânditoare, visătoare şi apoi sclipesc iar de amuzament şi încântare”[26], scria Vicky pe când el avea 7 ani. El putea fi şi agresiv şi dificil. Îşi lovea bonele; după o călătorie în Anglia în 1864, bunica lui s-a plâns că o lovea pe mătuşa sa Beatrice – care era cu doar doi ani mai mare şi se temea de el[27]. „Ne chinuim o grămadă să-l ţinem în frâu – este foarte gelos pe bebeluş”[28], a scris Vicky după naşterea surorii lui, Charlotte. Pe la vreo 7 ani, pe plaja de pe Insula Wight, a făcut o criză de isterie[29] şi a încercat să dea cu piciorul într-un distins domn şi să-i azvârle bastonul în mare. (Distinsul domn, un fost secretar al prinţului Albert, l-a prins şi i-a tras câteva palme la fund.) Cu alt prilej, la nunta unchiului său Edward, în Anglia, în 1863, pe când avea 4 ani, s-a plictisit, i-a zgâriat pe picioare pe unchii lui, Leopold şi Arthur, pentru a le atrage atenţia, a aruncat în cor cu săculeţul de la ţinuta lui scoţiană, iar când a fost mustrat, l-a muşcat de picior pe unul dintre unchii săi[*4]. W.P. Frith, un apreciat pictor de scene cu mulţimi, precum *Ziua derby-ului*, căruia i se comandase să picteze acea ocazie, s-a plâns: „Dintre toate obrăznicăturile, ăsta-i cel mai rău”[30]. Pentru cititorii moderni, asta pare o purtare destul de tipică de ţânc neascultător şi răsfăţat, însă la

vremea aceea i-a frapat pe mama sa şi pe rudele lui britanice ca fiind mai mult de atât – deşi se poate ca asta să fi avut la fel de mult de-a face cu aşteptările lor imposibile privind modul cum ar trebui să se comporte un mic viitor monarh.

Acestor presiuni şi confuziei li se adăuga faptul că moştenirea sa engleză se afla în concurenţă cu cea germană. Conflictul era ilustrat chiar de numele lui – pentru mama sa şi pentru rudele lui din Anglia era William, iar pentru rudele germane şi ţara lui era Wilhelm. Cu cât Vicky se simţea mai înstrăinată de mediul german în care trăia, cu atât denigra mai mult moştenirea germană a fiului ei. Un musafir în vârstă de 10 ani îşi amintea că Vicky i-a mustrat pe copiii ei pentru că şi-au înmuiat prăjitura în ceai: „Să nu văd urâtele voastre obiceiuri germane la masa mea!”[31]. Era hotărâtă să eradicheze orice semne ale „acelei groaznice mândrii prusace”[32] şi detesta obsesia prusacilor pentru armată. Când avea 10 ani, Willy i-a scris întristat bunicii sale englezoaice: „Recent au fost două parade unde am mers în pas de marş spre rege. el [*sic*] mi-a spus că am mărşăluit foarte bine, dar mama a zis că am făcut-o foarte prost”[33]. Vicky i-a spus mamei sale că în uniforma miniaturală a Hohenzollernilor băiatul semănase cu „o biată maimuţică, aşa cum au muzicanţii ambulanţi”[34].

Vicky îşi exprima clar convingerea că tot ce era britanic era mai bun. Îi spunea fiului ei că Marina Regală era cea mai mare forţă de luptă din lume şi l-a îmbrăcat, la vârsta de 2 ani, în uniformă de marinar, simţind că a câştigat o importantă victorie fiindcă a reuşit să facă asta înainte ca el să fi purtat o uniformă militară prusacă[35]. Atunci când copilul avea 5 ani, ea i-a spus mamei sale: „Îi plac aşa de tare navele şi îmi doresc ca acest lucru să fie încurajat cât de mult posibil – ca antidot la posibilitatea ca el să fie prea absorbit de pasiunea pentru militărie”[36]. Când era adolescent, ea îi scria ridicând în slăvi misiunea imperialistă civilizatoare a Angliei, comparând-o cu pretenţiile prosteşti ale Germaniei de a fi un participant activ în Europa[37]. Îl ducea în vizită cât mai des posibil la regina Victoria, la reşedinţa Osborne, casa ei de vacanţă de pe Insula Wight. Chiar şi după Primul Război Mondial, înfrânt de britanici şi aflat în exil, amintirile lui despre Osborne erau minunate. „Locuinţa bunicii mele a fost pentru mine ca o a doua casă şi Anglia ar fi putut prea bine să-mi fie a doua casă”, scria el cu nostalgie. „Eram trataţi ca nişte copii ai casei.” Îşi aducea aminte de o vizită din 1871, la vârsta de 12 ani, când unchiul său Arthur de Connaught l-a plimbat prin Londra şi de cât de impresionat a fost de ţinuta impozantă a lui Arthur în uniformă; îşi aducea aminte că Louise, mătuşa lui favorită, îl lăsa să se joace în odăile ei şi îi dădea dulciuri; îşi aducea aminte cum s-a dus să vadă nava lui Nelson, *Victory*, la Portsmouth, îmbarcat pe nava cu aburi a reginei, şi că pe drum a văzut vasele de război britanice aproape de

Spithead. Mai târziu a afirmat că Osborne a fost „scena primelor mele amintiri”[38]. În familie se povestea că la prima vizită a lui Willy, în iunie 1861, pe când avea 2 ani şi jumătate, Albert îl înfăşase într-un prosop şi îl săltase pe genunchi.

Prinţul-consort a murit şase luni mai târziu, dar legătura a rămas importantă pentru Willy şi bunica lui. La o lună după moartea soţului ei, ea a scris: „Albert l-a iubit nespus pe copilul acesta, se simţea îngrijorat pentru el, era foarte sigur că va fi deştept – asta doar sporeşte dragostea mea… pentru scumpul copil… Ştii că este preferatul meu”[39]. Şi faptul că Willy urma să fie regele celui mai puternic stat din Germania îi atrăgea atenţia. Regina nu se prea dăduse niciodată în vânt după copiii mici („Nu îmi displac copiii, deşi cred că aceia foarte mici sunt destul de dezgustători”, scria ea), iar la vremea când nepoţii ei au început să apară câte trei pe an, a recunoscut că aceştia erau „o pricină de stres pentru copiii mei” şi că nu prezentau „mare interes”[40]. Însă Willy era primul ei nepot, iar regina a fost indulgentă cu el aşa cum nu a fost decât cu puţini alţii. El o făcea „raţă”, iar ea l-a declarat „foarte amuzant şi năzdrăvan şi, de fapt, foarte impertinent, deşi este foarte afectuos”[41]. La rândul său, Willy era fascinat de regină. „A fost o bunică bună” [42], a scris el aprobator. Cei doi aveau o slăbiciune unul pentru celălalt care avea să persiste, în ciuda a tot.

Desigur, lui Vicky îi era imposibil să-şi ferească odraslele de influenţele prusace. Crescând la Berlin şi la Potsdam, care era în mod oportun atât capitala militară, cât şi capitala de recreere a Prusiei, erau înconjuraţi de simbolurile puterii şi ambiţiei militare prusace – locuri de defilare şi regimente care făceau instrucţie – şi locuiau în imensul, dar cam frigurosul Neues Palais, construit de Friedrich cel Mare ca o afirmare agresivă a puterii prusace (după ce l-a construit, a decis că era o fudulie arhitecturală şi a refuzat să locuiască în el). Un palat cu sute de încăperi uriaşe, pline de ecouri, avea în faţă un loc de defilare. Când Willy a împlinit 10 ani, bunicul său, acum regele Wilhelm al Prusiei, a început să manifeste interes faţă de băiat, cerându-i lui Willy să ia parte la evenimentele militare şi invitându-l la cină în apartamentele sale ostentativ de austere, unde dormea în fostul lui pat de campanie din armată, mânca la o masă pliantă şi însemna nivelul vinului pe sticlă pentru a se asigura că nu-l fură servitorii. Regele, care putea să fie extrem de fermecător când avea chef[*5], vorbea despre campaniile sale napoleoniene şi nepotul asculta, captivat. Criticile şi aşteptările de acasă făceau ca lumea bunicului său să fie foarte atrăgătoare pentru Willy. Regele avea o părere foarte diferită despre obligaţiile celor din familia regală: era absorbit de armată şi de a fi prusac într-o manieră necomplicată, iar din punctul lui de vedere, cineva de viţă regală nu avea nevoie de o educaţie

aleasă pentru a-şi dovedi meritul – era deja plin de merite.

Pentru nepot, bunicul era un erou: obţinuse o serie de succese militare uimitoare – cu un pic de ajutor din partea lui Bismarck – în anii 1860, primul deceniu din viaţa lui Willy. Până în 1871, prin campanii agresive şi manevre politice, Bismarck sporise spectaculos teritoriul şi influenţa Prusiei. În 1864, Prusia a cucerit Schleswig-Holstein de la Danemarca. În 1866 a smuls Austria de la Germania în timpul Războiului Austro-Prusac, a anexat mai multe state germane şi l-a transformat pe Fritz, tatăl lui Willy, într-un adevărat erou militar, în bătălia de la Königgrätz. În 1870, în urma Războiului Franco-Prusac, Franţa a ieşit învinsă şi Prusia s-a ales cu provincia Alsacia-Lorena. O altă urmare a acestui război a fost unificarea Germaniei sub conducerea Prusiei, în anul 1871, devenind un inamic tradiţional al Franţei. Tensiunea dintre cele două ţări avea să fie un fapt dominant al istoriei europene în următorii 80 de ani; pentru moment, prusacii erau însă clar triumfători. Cu nouă zile înainte ca Willy să împlinească 12 ani, bunicul său a fost încoronat kaizer al unei Germanii unite în Sala Oglinzilor de la Versailles, într-un spectacol terifiant pus în scenă de Bismarck. Fireşte, Willy a urmărit cu aviditate campania şi urmările acesteia. Spre eterna lui mândrie, i s-a dat voie să călărească în spatele bunicului său la intrarea sa triumfală pe Poarta Brandenburg[43]. Nu a fost deloc surprinzător că, în ciuda eforturilor ei, Vicky a descoperit la fiul ei „o anumită receptivitate la viziunea mărginită şi grosolană a militarilor". Îşi făcea griji că socrul ei şi cei de la curte încurajau la Willy o „mândrie greşită, în ideea că era patriotică"[44]. O îngrijora admiraţia fiului ei pentru Bismarck. În faţa familiei ei engleze, apăra însă înfocat campaniile militare prusace. Aşa cum observa fratele ei Edward, în Germania nu exista nimeni mai englez ca ea, iar în Anglia nimeni mai german ca ea.

Vicky era hotărâtă ca fiul ei să nu ajungă stereotipul ofiţerului prusac. Urmând exemplul tatălui ei, voia ca el să fie un nou tip de prinţ: educat, conştient de sine, cineva care să înfrângă forţele republicanismului. I-a găsit un grup de tovarăşi de joacă ce nu proveneau exclusiv din aristocraţia prusacă – copii de ambasadori şi de oameni de afaceri. La 7 ani, când în mod tradiţional prinţii europeni nu mai locuiau în camera copiilor, Willy i-a fost încredinţat lui Georg Hinzpeter, un liberal calvinist foarte serios, care intenţiona să aplice ideile cele mai moderne din educaţie şi să le arate lui Willy şi fratelui său Heinrich unele dintre realităţile vieţii moderne, astfel încât ei să nu „crească fără a cunoaşte lipsurile şi interesele păturilor de jos"[45]. S-a pus în discuţie să fie dat la o şcoală adevărată. Este greu de exagerat cât de extraordinar de diferită era această educaţie faţă de educaţia obişnuită a copiilor de neam regesc: majoritatea prinţilor

europeni erau încredinţaţi unui guvernant militar căruia i se subordonau profesorii civili; majoritatea erau complet izolaţi de lume. În multe privinţe era un plan minunat, însă combinaţia dintre aşteptările lui Vicky, faptul că îl alesese pe Hinzpeter şi personalitatea în curs de formare a lui Willy avea să fie dăunătoare. Poate că şi diferenţa dintre aşteptările mamei şi ale profesorului şi faptul că restul lumii – servitorii, curtea prusacă legendar de respectuoasă – îl trata ca pe un mic zeu erau de natură să-i creeze confuzie şi nu îl ajutau deloc. Wilhelm avea să afirme mai târziu că de la vârsta de 7 ani fusese silit la un regim de „permanentă renunţare”[46]. De fapt, primii câţiva ani au fost destul de lejeri: multe călătorii, muzică şi desen, precum şi excursii ieşite din comun, la fabrici şi în casele clasei muncitoare. Mai târziu lui Wilhelm îi plăcea să se laude că, deoarece a văzut „poezia aspră” a vieţii clasei muncitoare, „am învăţat astfel să-l înţeleg pe muncitorul german şi să simt cea mai caldă simpatie pentru cei ca el”[47].

Însă, când Willy a împlinit 11 ani, totul a început să meargă prost. Criticile lui Vicky au devenit mai aspre. „E foarte arogant, extrem de infatuat şi foarte fermecat de el însuşi, se supără la cel mai mic comentariu, face pe victima, iar adesea răspunde obraznic; mai mult, este incredibil de leneş şi de neglijent… În schimb, este mai vioi şi mai plin de viaţă decât *toţi* tovarăşii lui de joacă, mai afectuos şi mai plăcut decât ei”, îi scria ea lui Fritz în decembrie 1870, cu o lună înainte ca Willy să împlinească 12 ani. Ea a observat – aşa cum aveau s-o facă şi alţii – că Willy era isteţ şi curios, dar că nu avea răbdare. Hinzpeter era şi el nemulţumit. A declarat că eforturile lui, mai ales încercările sale de a modela „dezvoltarea lăuntrică a minţii şi inimii”, dăduseră greş până atunci. În loc să regândească planul, ei au decis să intensifice presiunile şi disciplina. Regimul a devenit mai strict şi mai aspru. Când Willy avea 14 ani, Hinzpeter descria „adulaţia de sine de rău augur” şi „neplăcuta trăsătură a aroganţei… [care] aţâţă indolenţa cu care natura l-a înzestrat din plin”. Spunea că este leneş şi îngâmfat. „Dovezile de bunăvoinţă clară faţă de cineva sunt însă la fel de rare pe cât sunt de frecvente prilejurile de egoism crud… egoismul său dur… alcătuieşte nucleul lăuntric al fiinţei sale.”[48] Este imposibil de spus dacă defectele lui Willy erau înnăscute sau erau un răspuns furios de adolescent la standardele imposibil de înalte ale mamei şi profesorului lui, însă aceste trăsături aveau să se manifeste treptat şi la adultul Wilhelm. Chiar şi aşa, unchiul său englez Bertie, văzându-i în 1878 pentru prima oară după mai mulţi ani pe Willy, ajuns la vârsta de 19 ani, şi pe fratele lui, a notat: „Este imposibil să găseşti doi băieţi mai drăguţi decât William şi Henry”[49].

Indiferent care era adevărul, presiunea pe care au exercitat-o asupra lui Willy Hinzpeter şi mama sa a avut un efect nedorit, iar până şi

Vicky a trebuit să admită că era posibil ca Hinzpeter să nu fi fost cea mai bună persoană căreia să i se încredinţeze dezvoltarea unui adolescent sensibil şi dificil. Fiind depresiv, el pare să fi căpătat convingerea că era prins într-o luptă maniheistă pentru a modela caracterul lui Willy, fără a fi capabil să-şi dea seama că tot ce făcea înrăutăţea lucrurile. Aşa cum a scris Wilhelm mai târziu, planul era „să înşface bine sufletul elevului… pentru a-l «sili» să ia forma dorită". În loc să-şi dea seama că, măcar în parte, aroganţa lui Willy era o încercare de a-şi păstra cât de cât încrederea în sine în faţa permanentei demolări a caracterului său, Hinzpeter credea că lucrul de care avea nevoie elevul său era o doză de „umilire"[50]. În 1874 s-a hotărât ca Willy, acum în vârstă de 15 ani, să fie trimis la un gimnaziu – o şcoală secundară pentru băieţi. La suprafaţă, aceasta era o tentativă modernă fără precedent de a-i oferi băiatului o ocazie să socializeze cu cei de vârsta lui. Iniţiatorii ei aveau motive ascunse: Vicky o considera o modalitate de a-l feri pe Willy de influenţa kaizerului; Hinzpeter, un mod de a zdrobi cât mai mult posibil spiritul băiatului. Fiind cu alţi băieţi, „falsa lui estimare a propriei capacităţi"[51] avea să fie reprimată. În acelaşi timp Hinzpeter făcea un joc manipulator, criticând-o pe Vicky în faţa lui Willy, în timp ce ei şi lui Fritz le spunea că nu îl sprijină îndeajuns. Vicky îşi făcea griji, dar, după ce făcuse un pas atât de mare în necunoscut, se temea să-l concedieze pe cel pus la cârmă.

Ce simţea Willy în legătură cu toate acestea reiese clar din memoriile sale, scrise aproape 50 de ani mai târziu, ce conţin faimoasa lui descriere a felului în care a fost învăţat să călărească – stânjenit, desigur, de faptul că nu putea să folosească decât un singur braţ. Hinzpeter l-a urcat pe un cal şi, în ciuda lacrimilor şi rugăminţilor băiatului, l-a privit cum a căzut de mai multe ori, până când a reuşit să-şi ţină echilibrul. „Când nu se uita nimeni, plângeam"[52], scria Wilhelm. Se poate să nu se fi întâmplat niciodată de fapt*6, dar e limpede că emoţiile descrise erau foarte reale. „Se aştepta imposibilul din partea elevului pentru a-l sili să ajungă cât mai aproape de perfecţiune. Fireşte, ţelul imposibil nu putea fi niciodată atins; prin urmare, logic, şi laudele care exprimă aprobarea erau excluse."[53] Ar fi putut să fie o descriere a întregii sale copilării. El a început să se retragă într-o realitate alternativă atunci când viaţa reală nu se ridica la înălţimea aşteptărilor – obicei care avea să devină pronunţat în viaţa sa adultă. Şi totuşi, în unele privinţe reuşise în mod spectaculos: până să ajungă la vârsta adolescenţei, era atât de iscusit cu braţul lui nedezvoltat, încât adesea lumea nici nu i-l mai observa. Ştia să călărească şi să tragă cu arma, avea un fizic robust. Nu putea să se îmbrace sau să-şi taie mâncarea fără ajutor, însă o mulţime de oameni de viţă regală din Europa erau aproape ridicol de dependenţi

de servitorii lor. O ducesă rusoaică recunoştea că înainte de revoluţie nu ştia să se încheie singură la ghete[54].

Lui Willy nu i-au plăcut cei doi ani şi jumătate petrecuţi la Lyceum Fridericianum, gimnaziul din micuţul şi pitorescul oraş german Kassel unde, sub supravegherea lui Hinzpeter, a studiat împreună cu fratele său Heinrich – care, considerat de toţi cumsecade, dar cam slab de minte, se afla acolo în principal pentru a-i ţine companie. Profesorul îl muncea mult peste orele de curs, începând de la 5 dimineaţa şi terminând la 8 seara, şase zile pe săptămână, spunându-le în acelaşi timp tuturor, inclusiv lui Willy, că nu credea că acesta era în stare. De fapt, Wilhelm se descurca foarte bine în clasă şi se înţelegea bine cu ceilalţi băieţi, însă era sfătuit să nu se apropie prea mult de aceştia. Hinzpeter insista ca formula de adresare faţă de Willy să fie oficialul *Sie*, bombănind în acelaşi timp despre „izolarea bietului băiat”[55]. Iar eticheta regală însemna, aşa cum a observat unul dintre profesorii săi, că, de fiecare dată când intra Wilhelm într-o încăpere, toţi erau obligaţi să facă linişte şi să încremenească, apoi să se ţină după el la o distanţă respectuoasă. În ciuda tensiunilor, Wilhelm era totuşi cel mai în largul său şi mai fericit cu familia lui. Ba chiar părea obsedat de mama sa – îi trimitea scrisori înflăcărate în care îşi descria vise în care mâinile ei îl mângâiau şi scria despre „ce vom face în realitate când vom fi singuri în camerele tale, fără martori”[56]. Scrisorile erau clar profund sexuale, dar în acelaşi timp erau şi pledoarii pentru iubire şi sprijin. Vicky, flatată şi confuză, le para cu glume despre faptul că era „biata lui mamă bătrână” şi nu a venit niciodată să-l salveze.

Willy a absolvit gimnaziul din Kassel în 1877, când avea 18 ani – al zecelea din 16 elevi. Scăpând de Hinzpeter şi de şcoală, s-a îndepărtat imediat cât de mult a putut de influenţa mamei sale. Încurajat de bunicul lui, s-a înrolat în Regimentul 1 al Gărzii de Infanterie, cel mai important şi mai aristocratic regiment din Germania, şi s-a mutat de acasă. Corpul ofiţeresc era în egală măsură un club monden şi o bază de instruire: sarcinile erau uşoare şi existau multe distracţii. Willy s-a pomenit înconjurat de tineri de aceeaşi vârstă şi din aceeaşi clasă socială, cu vederi naţionaliste de dreapta şi un puternic sentiment că li se cuvine totul, şi într-o cultură în care, după cum scria un observator din Berlin, „el era idolul recunoscut al militarilor mai tineri şi instrumentul facil al lui Bismarck… şi înconjurat de linguşitori”[57]. I s-a sucit capul. Îi plăcea foarte mult Regimentul 1 Infanterie: acceptarea totală, compania băieţilor, activitatea permanentă, farsele, faptul că se afla în fruntea unei companii şi se simţea grozav – şi mai ales îi plăcea că tovarăşii săi îl respectau şi îl linguşeau. Spunea că Potsdamul era „eldoradoul”[58] lui. După atâţia ani în care lucrase câte 14 ore pe zi, curând şi-a pierdut orice interes de a se dedica unui lucru prea mult timp, spre dezamăgirea părinţilor săi. La Universitatea din Bonn, unde

a petrecut apoi doi ani, a studiat printre altele economie, fizică, chimie, istorie, filosofie şi arta guvernării, dar în principal îşi petrecea timpul la Borussia, cel mai important club al universităţii, unde principalele activităţi erau băuturile, frecventat de fiii marilor duci. Unul dintre profesorii săi de la universitate a comentat: „Ca toţi cei de neam regesc care au fost linguşiţi excesiv în tinereţe, prinţul credea că le ştie pe toate fără să fi învăţat nimic”[59]. Hinzpeter a conchis că întregul lui program de instruire a fost un „eşec total”[60] – deşi s-a spus adesea că de la el a deprins Willy o anumită „răceală”[61] a felului de a fi. 50 de ani mai târziu Wilhelm încă nu putea să se decidă dacă îi era recunoscător profesorului său sau îl ura.

Deloc surprinzător, Vicky a văzut identificarea lui cu armata ca pe o respingere evidentă, aşa cum şi era de fapt. „Înainte de a intra în regiment”, i-a spus el unui prieten, „trăisem ani înspăimântători de lipsă de apreciere a firii mele, de ridiculizare a ceea ce era cel mai important şi mai sfânt pentru mine: Prusia, armata şi toate îndatoririle pline de satisfacţii pe care le-am întâlnit prima oară în acest corp de ofiţeri şi care mi-au oferit bucurie, fericire şi mulţumire pe pământul ăsta”[62]. În anul următor, în 1878, când a murit de difterie fratele său mai mic Waldemar, familia a fost extrem de supărată că pe Wilhelm părea să nu îl prea intereseze. Peste decenii el a afirmat într-un interviu că Vicky se uita acum la el cu o „amarnică dezamăgire amestecată cu solicitudine maternă”[63]. Ironia era că, după ce evitase – prin grija mamei lui – anii de instrucţie militară strictă la care se putea aştepta un Hohenzollern, Wilhelm nu avea nimic din deprinderile mentale disciplinate sau din experienţa unui adevărat ofiţer prusac. Sau mai degrabă arăta ca unul şi juca acest rol – cu o uniformă perfectă, cumpătat, dacă nu chiar ascetic în ce priveşte mâncarea şi băutura –, însă nu avea obişnuinţa de a fi sârguincios în efortul său. Aşa cum fusese un student mediocru, era şi un soldat mediocru. Aghiotantul său, Adolf von Bülow, soldatul experimentat desemnat să-l călăuzească în viaţa militară, a recunoscut că după cinci ani în Regimentul 1 Infanterie Wilhelm nu învăţase adevăratele valori ale artei militare[64].

Încercarea lui Vicky de a contesta stereotipurile educaţiei regale şi ale militarismului prusac avusese ca rezultat un hibrid ciudat. Daisy Cornwallis, încântătoarea aristocrată englezoaică măritată cu un aristocrat german, a scris despre Wilhelm că era „un băiat sensibil, vioi şi vesel, care avea o minte receptivă şi o inteligenţă ageră, dar nu profundă… Credea întotdeauna că le ştie pe toate şi nimeni nu îndrăznea să-i spună că uneori nu avea dreptate. Detesta să i se spună adevărul şi rareori sau poate niciodată nu îi ierta pe cei care stăruiau în a i-l spune”[65]. Aversiunea obsesivă faţă de orice critică avea să devină una dintre trăsăturile cele mai pronunţate ale lui Wilhelm. Cei

care voiau să-i intre în graţii descopereau repede că modalitatea de a câştiga influenţă asupra lui era să-l flateze.

Wilhelm avea însă identitate – sau poate o mască. Îi plăcea în mod deosebit aspectul armatei: ceremonialul, instrucţia, pocnetul din călcâie, medaliile şi, cel mai mult, uniformele. După vârsta de 20 de ani aproape că nu a mai purtat niciodată altceva. S-a transformat într-o caricatură a ofiţerului prusac, cu o purtare pompoasă, entuziastă şi cazonă, cu o încredere aparent nelimitată în propriile capacităţi ce nu părea deloc afectată de îndoieli sau critici şi cu o mustaţă nouă, lungă şi răsucită la capete, şi, ca să se asorteze, cu opinii noi – contrare celor ale mamei lui.

În 1881, la vârsta de 22 de ani, Willy s-a căsătorit cu Auguste Viktoria de Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg-Augustenburg, căreia i se spunea Dona, o femeie inofensivă, convenţională şi supusă – opusul lui Vicky –, şi a primit propria reşedinţă: Palatul de Marmură din Potsdam, un loc fermecător de intim, după standardele prusace. Supusă, devotată şi fertilă, Dona avea să se dovedească o fiică ireproşabil de corectă a imperiului german: era şi a rămas plină de admiraţie faţă de soţul ei, fiind de acord cu tot ce spunea el, dând ascultare tuturor cererilor lui (inclusiv să ia pastile de slăbit ca să nu se îngraşe şi să poarte haine create de el) şi oferindu-i sprijin permanent, fără rezerve. Totuşi, ea avea şi unele dintre limitările noii Germanii. Era mărginită şi xenofobă: ura catolicii, ateii, liberalii şi străinii – mai ales pe englezi. La câteva luni după căsătorie nici nu mai vorbea cu Vicky, care, cu flerul ei pentru dezastre, o alesese pe Dona ca mireasă pentru Wilhelm (deşi familia prusacă a considerat că aceasta nu avea o origine îndeajuns de înaltă), în speranţa că poate va aplana neînţelegerile dintre ea şi fiul ei.

În mai puţin de un an, Dona a dat naştere unui moştenitor, „Micul Willy", urmat de încă cinci fii voinici, cu nume splendide – Eitel Friedrich, Adalbert, Augustus Wilhelm, Oskar şi Joachim –, şi de o fiică, Viktoria. Wilhelm petrecea însă cât mai puţin timp posibil cu soţia lui deoarece i se părea groaznic de plictisitoare şi de provincială. Îi era fidel, mai mult sau mai puţin. În primii ani de căsnicie a avut vreo două amante la Viena şi Strasbourg, care au trebuit să fie plătite de cancelari după ce fusese deosebit de zgârcit când a venit vorba să le recompenseze pentru serviciile oferite. Era vizibil însă că prefera compania bărbaţilor, mai ales a soldaţilor, alegându-şi un anturaj alcătuit din ofiţeri prusaci virulent anglofobi şi petrecând cât mai mult timp posibil la regimentul său.

În dragostea lui Wilhelm pentru armată era mai mult decât politică şi bărbăţie. În postura de kaizer avea să se înconjoare de aghiotanţi tineri, înalţi, chipeşi şi ţepeni, predilecţie care avea să-l facă pe un membru al anturajului său să noteze după 20 de ani că era „nici mai

mult, nici mai puţin decât o relaţie religioasă”[66]. În pasiunea pentru militărie a lui Wilhelm exista cu certitudine o latură homoerotică, iar aceasta a fost observată aproape sigur de Bismarck. În 1886 Wilhelm i-a fost prezentat contelui Philipp zu Eulenburg, diplomat şi compozitor amator cu 12 ani mai în vârstă decât el. Eulenburg avea reputaţia de bărbat fermecător, avea un caracter neprotocolar şi era liderul unui mic grup de aristocraţi germani homosexuali, „artişti”, anglofobi şi cu vederi politice reacţionare, numit Cercul de la Liebenberg, după moşia unde se întâlneau. Îşi scriau la nesfârşit despre cât de groaznică era viaţa modernă şi cum îi silea să-şi ascundă *Eigenart*, „sinele adevărat”. Bismarck, căruia Eulenburg i-a dat raportul după întâlnire, pare să fi crezut că Eulenburg, care era rigid de conservator, ar fi avut o influenţă utilă asupra lui Wilhelm. În 1888 fiul său Herbert von Bismarck scria: „Ştiu de multă vreme că Maiestatea Sa îl iubeşte pe Phili Eulenburg mai mult decât pe orice altă persoană în viaţă”[67].

Eulenburg s-a îndrăgostit total de Wilhelm sau cel puţin de o versiune idealizată a acestuia, iar Wilhelm a răspuns afecţiunii şi admiraţiei sale evidente. Dona pare să fi oscilat între a-l considera pe Eulenburg un prieten de familie şi a fi extrem de geloasă. Relaţia s-a desfăşurat prin intermediul scrisorilor şi al unei serii de petreceri şi excursii în fiecare an, când Eulenburg şi prietenii lui râdeau aprobator la tot ce spunea Wilhelm. De asemenea, se pare că au fost extraordinar de atenţi să nu îşi declare niciodată explicit homosexualitatea în preajma lui Wilhelm (pe care în particular îl numeau, cu devotament, *der Liebchen*[68], „scumpul”), deşi subînţelesurile, evident, nu erau tocmai profunde. În 20 de ani Wilhelm nu şi-a permis niciodată să recunoască direct homosexualitatea lui Eulenburg.

Din 1882 au început să circule la curtea de la Berlin zvonuri că Wilhelm profita de orice ocazie pentru a-şi exprima aversiunea faţă de tot ce era englezesc, mai ales faţă de mama sa, şi că avea vederi politice antidemocratice. În 1883, Rudolf, moştenitorul Imperiului Austro-Ungar, relata: „Prinţul Wilhelm este, în ciuda tinereţii sale, un iuncher şi un reacţionar înveterat. Nu vorbeşte niciodată despre parlament decât ca despre «cocina aia» sau despre deputaţii din opoziţie altfel decât despre nişte «câini care trebuie mânaţi cu biciul»”[69]. Unul dintre noii prieteni ai lui Wilhelm, ultraconservatorul general Waldersee, scria: „Prinţul are multe prejudecăţi contra Angliei, în mare măsură aceasta este o reacţie cât se poate de firească la eforturile mamei sale de a face din copii nişte anglomani”[70]. În februarie 1883 s-a fotografiat în costum scoţian şi trimisese poze unui grup select de admiratori, cu fraza „Aştept momentul potrivit”, scrisă – sinistru sau hilar, în funcţie de perspectivă – în partea de jos. Fritz Holstein, decanul bârfelor din Berlin, figură importantă la Ministerul

de Externe german, observa că se spunea despre prinţ că era „îndărătnic, fără urmă de tandreţe; militar pasionat, antidemocrat şi antienglez. Împărtăşea vederile kaizerului în toate privinţele şi avea o imensă admiraţie pentru cancelar”[71]. Bismarck, care încă îi considera pe Vicky şi pe Fritz o potenţială ameninţare, a exploatat bucuros divergenţele tot mai accentuate dintre Wilhelm şi părinţii săi. I-a oferit prinţului poziţii în comisii guvernamentale şi i-a găsit un post la Ministerul de Externe – toate lucrurile care îi fuseseră refuzate lui Fritz. Herbert, fiul său, cea mai apropiată persoană de încredere în plan politic, i-a intrat în graţii lui Wilhelm. „Willy şi Henry sunt *foarte* devotaţi politicii lui Bismarck şi o consideră sublimă. Aşa că am rămas *singuri* şi *trişti*”[72], îi scria Vicky mamei ei.

Bismarck a făcut o mutare deosebit de flatantă trimiţându-l pe Wilhelm în Rusia în 1884, ca să participe, ca reprezentant al kaizerului, la a şaisprezecea aniversare şi majoratul ţareviciului Nikolai, vărul lui de-al doilea[*7]. Diplomaţia era privită ca forma cea mai înaltă de guvernare, rezervată monarhilor şi aristocraţilor. Willy i-a dus ţarului Aleksandr al III-lea o scrisoare personală din partea lui Bismarck, prin care propunea reînnoirea vechiului tratat al Triplei Alianţe dintre Germania, Austro-Ungaria şi Rusia, *Dreikaiserbund* în germană, împotriva forţelor în creştere ale democraţiei liberale şi anarhiei. Vizita a avut un succes uluitor[73]. Lui Aleksandr, a cărui suspiciune faţă de străini era legendară, i-au plăcut purtarea directă şi francheţea lui Willy, care avea atunci 25 de ani. Prinţul putea să fie foarte fermecător. Avea o vivacitate şi o energie care treceau peste eticheta şi formalismul ce îi închistau pe majoritatea celor de neam regesc şi care îl făceau impresionant şi surprinzător la prima întâlnire. La rândul său, Willy a cedat cultului eroilor – Aleksandr, uriaş şi bărbos, i s-a părut întruchiparea puterii monarhice. Miniştrii de Externe ai ambelor ţări au comentat entuziasmaţi despre „chimia” dintre cei doi; ţarul a fost de acord să se gândească la *Dreikaiserbund*, deşi în fapt nu a ieşit nimic din această propunere deoarece Austro-Ungaria şi Rusia aveau prea multe rivalităţi nerezolvate pentru a fi în stare să conlucreze. Wilhelm s-a întors în Germania acoperit de glorie, cu o părere foarte bună despre talentele sale diplomatice şi cu un gust nou pentru pompa, spectacolul şi zarva vizitelor de stat – îi plăcuse foarte mult să fie întâmpinat la gară de întregul efectiv al marilor duci în uniformă. Şi mai periculos, îşi formase o idee complet nerealistă despre ceea ce puteau realiza.

Când s-a întors la Berlin, Willy a decis să-şi extindă succesul diplomatic iniţiind o corespondenţă cu ţarul. Nu a spus nimănui, nici măcar celor doi Bismarck. În prima lui scrisoare, în care se descria drept un „soldat aspru, deloc versat în arta diplomaţiei”, a promis să se dedice apărării Rusiei împotriva comploturilor englezilor,

adăugând: „Pot să vă solicit o favoare? Să nu aveţi încredere în Unchiul englez”, referindu-se la unchiul său Bertie, viitorul Edward al VII-lea şi cumnatul lui Aleksandr. În scrisorile pe care le-a trimis în anul următor, Wilhelm a descris o serie de conspiraţii ale englezilor împotriva Rusiei în Balcani, toate conduse de unchiul Bertie, „din cauza firii lui ipocrite şi intrigante”. Îşi critica în mod repetat părinţii, care erau „controlaţi de regina Angliei”. În 1885, când războiul dintre Rusia şi Marea Britanie părea inevitabil, Wilhelm i-a trimis ţarului o serie de note pe care le întocmise despre desfăşurarea trupelor engleze la frontiera din nordul Indiei – informaţii pe care le aflase de la ataşatul militar britanic la Berlin, cu care se împrietenise linguşindu-l[74]. Wilhelm încă îl admira pe ţar, însă considera, de asemenea, că ar fi util pentru Germania dacă cele două mari rivale ale sale săreau una la gâtul celeilalte, iar scopul scrisorilor, i-a mărturisit într-un final lui Bismarck, era să provoace un război între Rusia şi Marea Britanie: „Ar fi mare păcat dacă n-ar fi război”[75]. În realitate războiul a fost evitat, după cum i-a spus ţarul lui Wilhelm două săptămâni mai târziu într-o scrisoare în care îi mulţumea pentru informaţii, „pe cât de interesante, pe atât de folositoare”, şi pentru „viul interes” manifestat faţă de problemele Rusiei, adăugând că el crede că „legăturile tradiţionale care uneau cele două ţări ale lor [Germania şi Rusia] vor fi mereu cea mai bună garanţie a succesului şi prosperităţii lor”[76]. O fi fost o aluzie că Aleksandr credea că prinţul exagera un pic, că vechea relaţie sinceră era mai bună? Chiar şi aşa, asta nu a influenţat cu nimic preferinţa lui Wilhelm de a se folosi de corespondenţa personală atât pentru a intra în graţiile altor monarhi, cât şi pentru a-i manipula şi nici convingerea lui că avea un talent deosebit la asta.

Însă data următoare când Wilhelm l-a văzut pe ţar, în septembrie 1886, la manevrele militare ruseşti, Aleksandr a fost o idee mai rece decât înainte, iar admiraţia măgulitoare a lui Willy faţă de el părea un pic forţată, ba chiar servilă, după cum observa unul dintre miniştrii ţarului[77]. În cursul audienţei lor private Wilhelm i-a spus ţarului de mai multe ori că Rusia avea un „drept” asupra Constantinopolului şi strâmtorilor şi practic l-a îndemnat să invadeze Turcia – o zonă fierbinte unde Rusia şi Marea Britanie erau în conflict. Ţarul i-a spus, poate un pic cam tăios, că, dacă Rusia ar vrea Constantinopolul, nu ar avea nevoie de permisiunea Germaniei pentru a-l cuceri[78]. Poate că încercările stângace ale lui Wilhelm de a-l împinge la acţiuni militare începuseră să stârnească bănuielile lui Aleksandr.

În Germania ruptura tot mai înverşunată din cadrul familiei ajunsese pe scena publică. În 1884 Vicky se hotărâse să-şi mărite una dintre fiicele mai mici, pe Moretta, cu Sandro de Battenberg, un personaj minor din familia regală germană care fusese recent instalat ca rege al Bulgariei de guvernul rus. Sandro muşcase imediat mâna

care îl pusese acolo şi se plasase în fruntea mişcării bulgare de independenţă, iar acum ruşii îl urau şi considerau că orice sprijin acordat acestuia era o tentativă deliberată de subminare a lor în Balcani, despre care considerau că se află în zona lor de influenţă. Kaizerul şi Bismarck s-au opus căsătoriei, susţinând că ar periclita relaţiile Germaniei cu Rusia. În Anglia, regina Victoria o susţinea cu entuziasm – doi fraţi ai lui Sandro se căsătoriseră cu o fiică şi, respectiv, cu o nepoată a ei, iar ea detesta Rusia. Public, Vicky refuza să recunoască aspectele politice ale căsătoriei; în particular, ea avea idei grandioase despre scoaterea Balcanilor de sub influenţa Rusiei. Wilhelm s-a situat de partea lui Bismarck. Şi-a băgat în cap ideea că mama şi bunica lui urzeau o conspiraţie pentru ca englezii să câştige influenţă în Balcani; a insistat că Sandro nu avea o origine destul de bună pentru a se căsători cu o fată de neam regesc – stră-străbunicul lui fusese valet. Era, în mod cert, gelos pe faptul că în public mama lui se declara încântată de chipeşul Sandro.

Acest lucru a înfuriat-o pe bunica lui englezoaică. „Băiatul ăla prostuţ, neascultător şi – trebuie să adaug – nesimţitor… Mi-ar plăcea să primească o «chelfăneală» zdravănă, cum zic scoţienii”[79], scria furioasă regina Victoria în 1885. Era supărată şi pentru că Wilhelm încălcase cu atâta seninătate limita dintre public şi privat. Regina credea în aura de mister a regalităţii, de 50 de ani îşi ţinea supuşii la distanţă. Aceştia ştiau foarte puţine despre ea şi aşa îi şi plăcea. Însă Wilhelm adusese în văzul lumii o vrajbă din sânul familiei. Aşa ceva nu se făcea. Nici măcar Bertie, ale cărui metehne erau pomenite periodic – deşi indirect – în presă, nu discuta şi nu recunoştea niciodată în public aspecte legate de comportamentul său. Chestiunea s-a tărăgănat timp de patru ani înainte ca Vicky să renunţe în cele din urmă. (În final, Sandro, care fusese detronat, s-a însurat cu o actriţă; Moretta s-a căsătorit până la urmă cu Adolf de Schaumburg-Lippe.) Între timp, insistenţa lui Vicky de a impune realizarea căsătoriei în ciuda unei asemenea împotriviri părea uşor instabilă, la fel ca şi opoziţia lui Wilhelm – el spunea că îl va „omorî în bătaie pe Battenberg”[80] dacă acesta se va căsători cu sora lui. În 1887, chiar înainte de Jubileul de Aur al mamei ei, Vicky îi scria: „Visul vieţii mele a fost să am un fiu care să semene cât de cât cu iubitul nostru tată – un adevărat nepot al lui ca suflet şi ca minte, un nepot al vostru!… Dar trebuie să te fereşti de greşeala de a te supăra pe copiii tăi pentru că nu sunt ceea ce ai dorit şi ai sperat, ceea ce ai vrut tu să fie!”[81]. Nu putea suporta totuşi să se dezică total de Wilhelm şi insista să-l considere o unealtă a lui Bismarck. „E o *carte de joc* aici, în mâinile partidului cancelarului… nu vrea să facă rău…”[82], îi spunea Vicky mamei ei. Cineva din cercul apropiat de la Berlin spunea altcuiva: „El o urăşte [pe Vicky]. Înverşunarea lui nu cunoaşte limite.

Ce-o să se aleagă de toate astea?”[83].

Sentimentele lui Wilhelm faţă de Marea Britanie nu păreau mai puţin violente, dar erau contradictorii. A ticluit o invitaţie la Jubileul reginei Victoria din iunie 1887 – insistând să fie el reprezentantul oficial al bunicului său, în locul lui Vicky şi al lui Fritz – „pentru a le dovedi mamei şi tuturor rudelor engleze că nu am nevoie de ele pentru a fi popular în Anglia”[84]. Când bunica lui i-a dat de înţeles că nu ar fi încântată să-l vadă, el s-a înfuriat la culme. „Baba asta trebuia să moară de mult… Cât de tare urăsc Anglia!”, i-a spus el lui Eulenburg. „Ei bine, Anglia ar trebui să fie atentă când o să am şi eu un cuvânt de spus…” După Jubileu s-a plâns amarnic că a fost tratat cu o „răceală extraordinară”[85]. Ardoarea lamentărilor sale a provocat stânjeneală atât în cercurile diplomatice britanice, cât şi în cele germane. În noiembrie 1887 neliniştea s-a transformat în îngrijorare când a devenit limpede nu numai că bunicul nonagenar al lui Willy se prăpădea, ci şi că tatăl lui, prinţul moştenitor, diagnosticat cu cancer la gât după multe luni de confuzie şi diagnostice greşite, era şi el pe moarte. Nu avea să mai dureze mult până când prinţul urma să ajungă kaizer.

În loc să unească familia, cumplita lovitură doar a expus lupta oedipiană şi mai mult în atenţia publicului. Wilhelm şi-a acuzat mai mult sau mai puţin mama că a complotat să-l omoare pe tatăl său tergiversând diagnosticarea cancerului şi convingându-l să nu facă operaţia potenţial salvatoare – dar foarte periculoasă – pentru îndepărtarea acestuia. A manifestat o scandaloasă grabă de a ajunge el însuşi pe tron, aranjând ca unii aliaţi apropiaţi să sugereze în public ca tatăl său să renunţe la dreptul lui pentru ca el să îi poată succeda direct bunicului său. Se spunea despre Fritz că era „foarte îndurerat că fiul său abia îi aştepta sfârşitul”[86]. Vicky, în fază de negare şi exasperant de optimistă, îi îndepărta pe potenţialii simpatizanţi, iar Bismarck se folosea de ziarele lui pentru a o prezenta în cea mai proastă lumină posibil.

La scurt timp după diagnosticarea lui Fritz, premierul britanic, lordul Salisbury, alarmat de relatările despre anglofobia lui Wilhelm şi admiraţia acestuia pentru Rusia, a transmis Ministerului de Externe german că se temea că toanele prinţului ar putea dicta politica externă a Germaniei. Bismarck i-a scris personal pentru a-l asigura de contrariu. Ceea ce nu şi-a dat seama Salisbury era că Wilhelm era acum la fel de ostil faţă de Rusia ca şi faţă de Anglia şi că de relaţia sa specială cu Aleksandr se alesese praful. În toamna anului 1887 avusese loc cea mai uimitoare schimbare de situaţie între Rusia şi Germania – şi în mintea lui Wilhelm. În iarnă cele două ţări erau sub spectrul războiului. Ruşii ameninţau să invadeze Bulgaria rebelă, act care ar fi atras inevitabil în conflict Austro-Ungaria, rivala Rusiei în

Balcani şi aliata Germaniei. Circumstanţele nu erau cu mult diferite de cele care aveau să ducă la izbucnirea Primului Război Mondial, 30 de ani mai târziu.

În ciuda anilor de relaţii prietenoase, ruşii căpătaseră convingerea că Germania complota cu Bulgaria şi Austro-Ungaria. Această convingere era inconştient o recunoaştere a faptului că Germania era acum o rivală a Rusiei, că nu mai era o aliată mai tânără. Deşi nu exista un motiv întemeiat – aşa cum observa ambasadorul german la Sankt-Petersburg, nu exista nici „cel mai mic motiv posibil”[87] pentru război –, Germania, mai ales Prusia, a cedat temerilor privind un potenţial război. Bătrânul împărat fiind pe moarte şi fiul acestuia suferind de o boală letală, ţara se simţea vulnerabilă, iar agresivitatea Rusiei reînvia vechile temeri legate de vulnerabilitatea geografică a ţării. În presă apăreau articole isteric antiruseşti. Membri ai armatei au început să vorbească despre nevoia unui atac preventiv împotriva Rusiei. Wilhelm era de acord cu ei, convins de ambiţiosul general Alfred von Waldersee, noul său viitor mentor, care era obsedat de iniţierea unui „război preventiv” împotriva Rusiei. Bismarck nu voia război – deşi era la fel de răspunzător de isteria din Germania, după ce, urmărindu-şi propriile interese politice, ataţa de decenii întregi temerile cu privire la o invazie străină. Pentru a îngreuna o acţiune a ruşilor, el a închis bursa germană pentru investiţiile ruseşti (deşi în aşa fel, încât să nu pară că iniţiativa a venit de la el). A fost un dezastru pentru guvernul rus, care se baza pe pieţele germane pentru împrumuturi masive, şi l-a adus pe ţar, împreună cu fiul său Nikolai, într-o vizită urgentă la Berlin la mijlocul lui noiembrie 1887. Bismarck a spus că el nu poate să redeschidă pieţele germane, dar vizita a mai calmat spiritele. Cancelarul a criticat dur Reichstagul, a vorbit aspru, dar prevenitor cu ruşii şi panica s-a mai potolit. Wilhelm nu a reuşit însă să obţină audienţa privată cu ţarul pe care o sperase şi a stat două ore pe un peron, în ţinută militară de gală, ca să-l aştepte. Răceala lui Aleksandr l-a iritat. „Maiestatea Sa nu mi-a spus o vorbă despre politică, prin urmare am rămas şi eu tăcut”, i-a raportat el cu ţâfnă lui Bismarck.

În câteva săptămâni, în Sankt-Petersburg umbla vorba că prinţul Wilhelm voia „război cu Rusia şi că era în general foarte antirus”. Bismarck observa cu lehamite că, „în Anglia, [era] tocmai pe dos!”[88].

*1 *Tu eşti* (n.tr.).
*2 *El a fost* (n.tr.).
*3 „Este foarte greu de transmis cititorilor englezi condiţiile medievale în care trăiau oamenii de condiţia noastră în Germania”, avea să scrie despre traiul în Germania nepoata lui Vicky, Marie Louise, 20 de ani mai târziu.
*4 Nu pare să existe un consens cu privire la cine anume a fost victima, Leopold sau Arthur.
*5 Prinţesa Marie Louise, verişoara englezoaică a lui Wilhelm, a fost una dintre numeroasele femei fermecate de bunicul lui german, deşi a fost uimită de încercările lui de a-şi

ascunde chelia pieptănându-şi tot părul de pe creştet spre urechea stângă şi prinzându-l cu o cordică veche şi murdară.

*6 John Röhl, meticulosul biograf al lui Wilhelm, a arătat că acesta ştia să călărească cu mulţi ani înainte de a-l cunoaşte pe Hinzpeter.

*7 Wilhelm şi ţareviciul erau veri de gradul al treilea prin stră-străbunicul lor comun, ţarul Pavel cel Nebun. Charlotte, strămătuşa lui Wilhelm, sora bunicului său kaizerul, se căsătorise cu ţarul Nikolai I, stră-străbunicul lui Nikolai, ei fiind astfel şi veri de gradul al doilea.

Capitolul 2

George: al doilea pe listă (1865)

În 1865, când s-a născut George Frederick Ernest Albert de Saxa-Coburg şi Gotha, Marea Britanie era în frunte, superputerea financiară şi economică a lumii, cea mai importantă dintre marile puteri. Producea două treimi din cantitatea mondială de cărbune, jumătate din cea de fier, mai bine de jumătate din cea de oţel, jumătate din cea de bumbac şi era implicată în 40% din comerţul mondial. Era cea mai urbanizată ţară din lume; Londra era centrul mondial al afacerilor bancare, al asigurărilor şi al comerţului cu mărfuri. Flota ei militară era cea mai puternică din lume. Imperiul ei de aproape 25 de milioane de kilometri pătraţi[1] – în permanentă creştere – era invidiat de restul Europei, asigurând pieţe profitabile şi o aparenţă de extraordinară strălucire. În ciuda unor zone de sărăcie cruntă precum cartierul East End din Londra şi oraşele recent industrializate din nord, Marea Britanie avea cele mai mari salarii şi cea mai ieftină mâncare din Europa. Nu fără temei, era mulţumită de sine. Se considera măreaţa ţară a libertăţii şi eliberării, civilizatoarea lumii – afirmaţie care înfuria restul Europei, ce considera că pretenţiile Angliei de înaltă instanţă morală sunt pură ipocrizie.

Bunica lui George, Victoria, regina Regatului Unit al Marii Britanii şi Irlandei, la acel moment o văduvă retrasă, era încă, în ciuda acestui fapt, poate cea mai vie întruchipare a Angliei şi a imperiului ei şi figura dominantă în familie. Anglia se pretindea a fi deopotrivă o monarhie şi o democraţie (ceea ce nu avea deloc logică pentru cei de pe continent, unde era evident pentru toată lumea că cele două nu puteau coexista, iar democraţii erau invariabil de partea republicanilor). În realitate, nu era cu adevărat nici una, nici alta. În cele două secole anterioare, monarhiei i se îngrădiseră foarte mult puterile şi cea care îi rămăsese era tot mai simbolică; democraţia era mai mult o oligarhie condusă de aristocraţia funciară care domina cabinetul, parlamentul şi conducerea locală şi care forma cele două partide politice principale, conservatorii şi liberalii, ce credeau, amândouă, în comerţul liber şi evitarea unor războaie externe costisitoare (deşi păreau incapabile să scape de o serie constantă de mici războaie coloniale). Puterea era deţinută de premier şi de cabinetul acestuia, care, la rândul lor, depindeau de încrederea Camerelor Parlamentului, iar monarhul era obligat să le urmeze sfatul. În cadrul sistemului monarhul juca un rol necesar, dar în totalitate

formal şi ceremonial: fără acordul monarhului proiectele legislative nu puteau deveni legi, nu puteau fi percepute impozite, nu puteau fi numiţi în funcţie miniştri, judecători, clerici, ambasadori şi ofiţeri de armată, nu se puteau acorda titluri nobiliare sau graţieri. Monarhul trebuia să convoace şi să dizolve parlamentul, să numească prim-miniştri, să declare război sau să încheie pace. Însă nu se punea problema că ar putea face vreunul dintre aceste lucruri fără să-i spună un ministru. Monarhului îi mai rămăseseră „drepturile" destul de neclar definite de a fi consultat, de a încuraja şi de a avertiza. Adevăratul echilibru al relaţiei era camuflat cuviincios de tradiţia ca politicienii britanici să i se adreseze suveranului într-un limbaj măgulitor de supus şi de ceremonialul guvernării, care sugera că monarhul ar fi fost mai important decât era de fapt. În lumea regalităţii aparenţele contau foarte mult, iar supuşii reginei şi restul lumii continuau să creadă că ea avea putere.

Deloc surprinzător, reginei Victoria nu îi plăcea prea mult ideea că nu avea decât o funcţie decorativă. Detesta descrierea ei drept un fel de deghizare, aşa cum o numea în 1867 Walter Bagehot, care a contribuit la elaborarea constituţiei – o „văduvă retrasă" după ale cărei fuste se „insinuase" o republică[2]. În limitele rolului ei, îşi forţa şi îşi manipula cu dibăcie prerogativele regale şi „drepturile" şi exploata fiecare avantaj pe care îl avea pentru a-şi face remarcate convingerile. Aceste avantaje nu erau nesemnificative. În ciuda lipsei ei de putere constituţională, regina era pe cale să devină cel mai important monarh din întreaga lume, iar dinastia ei (spre mâhnirea altor case regale) cea mai prestigioasă familie regală din lume. Desigur, acest fapt se datora în principal poziţiei de frunte a Marii Britanii la nivel global şi imperiului ei. Înainte de urcarea pe tron a reginei, familia regală britanică fusese copleşită de zvonuri legate de nebunie, scandaluri sexuale, risipă şi proastă gestionare a banilor. Însă 25 de ani de investiţii prudente şi exploatarea avantajelor acestora restauraseră cumva însăşi monarhia britanică – în timpul domniei Victoriei, familia devenise un bastion al moralităţii ireproşabile şi al valorilor familiale; bijuteriile familiei regale erau acum (cu oarece ajutor din partea minelor din India şi Africa de Sud) cel puţin la fel de minunate ca faimoasele diamante ale Romanovilor; comorile sale de artă cel puţin la fel de valoroase ca ale Habsburgilor; palatele sale poate că nu erau la fel de numeroase şi de vaste, dar erau mai confortabile, proprietăţile sale funciare nu erau la fel de mari, dar bine întreţinute, iar veniturile private erau cu mare grijă menţinute în echilibru.

Cealaltă armă secretă a reginei era constituită de relaţiile ei cu alţi monarhi străini, dintre care majoritatea exercitau o putere mult mai mare decât ea. Conform tradiţiilor diplomaţiei, aceştia îi scriau în calitate de şef al statului cu privire la chestiuni de politică externă.

Acest lucru îi conferea o influenţă şi o greutate în politica externă britanică pe care constituţia nu i le mai oferea. Regina căuta să extindă şi să întărească aceste relaţii prin căsătoriile copiilor ei – opt dintre cei nouă copii ai ei s-au căsătorit cu membri ai caselor regale europene – şi ulterior ale nepoţilor. Asta avea s-o transforme în „matriarhul" Europei. Până şi ţareviciul rus îi spunea „bunicuţo". Exista astfel o oarecare justificare ca ea să fie ţinută la curent, aşa cum insista, cu privire la afacerile externe. Solicita şi îi erau prezentate proiectele de tratate şi discuta fiecare articol în amănunt. Pe urmă, mai era şi faptul că era femeie şi văduvă, ceea ce o făcea să pară inofensivă chiar şi atunci când formula critici severe şi îi oferea foarte multă libertate de a face intervenţii şi a da genul de „sfaturi" pe care nici un prim-ministru nu le-ar fi acceptat din partea unui rege.

Monarhul trebuia să fie neutru, detaşat de toate partidele politice şi mai presus de acestea. Regina era convinsă de propria verticalitate şi era neruşinat de părtinitoare. Era, de asemenea, hotărâtă şi energică, asaltându-i pe premierii săi cu scrisori, la care aceştia erau obligaţi să răspundă cu mâna lor. Putea să ignore sau cel puţin să pună mereu la îndoială sfaturile cabinetului ei. Îi antipatiza activ pe unii miniştri, în timp ce pe alţii îi adora făţiş. Uneori îşi făcea guvernele să cedeze. În 1881 s-a plâns atât de insistent de discursul pe care i-l scrisese cabinetul condus de William Gladstone pentru deschiderea lucrărilor parlamentului, încât aceştia au fost de acord să-l modifice. Avea ea un efect palpabil asupra politicii? Nu reuşea să-şi împiedice cabinetele să facă ceea ce erau decise să facă, dar cert e că putea să tergiverseze lucrurile – aşa cum au observat mai mulţi dintre premierii ei, a avea de-a face cu ea era ca şi cum ar fi avut de-a face cu un departament guvernamental separat –, iar când ideile ei erau în ton cu opinia publică, putea fi extrem de greu de oprit. Însă istoria era împotriva ei. Legea Marii Reforme din 1832 şi următoarea, din 1867, au extins drepturile electorale, au început să eradicheze practicile electorale corupte şi învechite (prin care, de pildă, aristocratul local putea să aleagă efectiv parlamentarul local) şi au impulsionat procesul treptat, dar inexorabil de transferare a puterii către Camera Comunelor. Iar în ceea ce îi priveşte pe miniştrii ei, monarhul putea să dea sfaturi, iar uneori să fie admirabil, dar nu avea o autoritate reală în guvernare.

Cealaltă parte a ecuaţiei puterii britanice era aristocraţia care domina eşaloanele superioare ale guvernării. Aristocraţia britanică avea o concepţie serioasă, adânc înrădăcinată şi conştientă despre ea însăşi ca fiind deopotrivă îndreptăţită să conducă şi obligată să slujească. Era cea mai nemilitară şi mai bogată aristocraţie din Europa[3]; militarismul Prusiei era doar cea mai exagerată formă a tendinţei larg răspândite pe continent a aristocraţilor de a se prezenta în primul rând ca o clasă de soldaţi. Momentul de epifanie al

aristocraţiei britanice fusese Războiul Civil Englez: fusese aproape distrusă de armata permanentă a „Capetelor rotunde”, Armata Noului Model. De atunci rămăsese foarte suspicioasă faţă de armatele permanente, aşa cum aveau germanii şi ruşii, şi fusese silită să-şi recâştige puterea infiltrându-se în parlament şi în aparatul birocratic guvernamental – instituţii cu care majoritatea aristocraţiilor europene nu catadicseau să-şi murdărească mâinile. Drept consecinţă, de atunci armata de voluntari a Angliei rămăsese relativ mică şi sub control parlamentar, iar marina militară devenise instrumentul expansiunii britanice. Dovada că această metodă funcţiona era uriaşul imperiu. Însă pentru politicienii europeni, mai ales pentru cei germani, care nu puteau să priceapă cum se descurca Marea Britanie fără o armată decentă, acest lucru rămânea o enigmă.

Aristocraţii britanici considerau că o funcţie în guvern este cea mai înaltă profesie pentru un gentleman. Puterea pe care încă o exercitau îi diferenţia mult de aristocraţia latifundiară din Rusia, de pildă, care devenise, sub auspiciile unui regim ţarist dornic să-i restrângă puterea, o clasă în general urbană, decorativă, distanţată de pământul care îi producea veniturile. Implementarea unor politici pe care segmente mai numeroase, dar nu atât de bine reprezentate ale societăţii nu le favorizau neapărat era înlesnită de bogăţia Marii Britanii şi ajutată de rădăcinile respectului din cadrul culturii. Dar avea rezultate şi deoarece conducerea aristocrată trăia într-un echilibru subtil cu o opinie publică mult lăudată, capabilă să se mobilizeze şi care funcţiona cu adevărat, alimentată de infrastructura bine dezvoltată a ţării, cu drumuri bune, un sistem poştal bine pus la punct şi căi ferate, alături de o rată ridicată a alfabetizării şi o înfloritoare cultură jurnalistică şi a dezbaterii. Opinia publică – deşi a unei părţi relativ limitate a „publicului” – exista în Marea Britanie ca o adevărată forţă de aproape un secol; în majoritatea statelor europene abia începea să se cristalizeze. Succesele sale erau palpabile; ea silise – în cele din urmă – un parlament refractar să adopte abolirea sclaviei în Marea Britanie şi prima Lege a Reformei din 1832. Asta însemna că persoanele fără drept de vot simţeau totuşi – sau uneori aveau iluzia – că au o voce în cadrul democraţiei. Pentru moment, deşi electoratul creştea numeric, aristocraţia nu dădea însă semne că s-ar clinti din poziţia ei.

Ca pentru a celebra succesul claselor superioare britanice, într-un exemplu de imperialism cultural triumfător, imaginea gentlemanului englez devenea cea mai atrăgătoare manifestare a bogăţiei şi statutului social în toată Europa, dacă nu chiar în întreaga lume. În anii 1890 nobilii europeni, milionarii din Silezia, marii duci austrieci şi ruşi se apucau de tenis, golf, vânătoare de vulpi şi tras cu arma şi îşi comandau costumele de la Savile Row şi armele de la Purdey. Ruşii

bogaţi aspirau la ceea ce Vladimir Nabokov, descendent al unei familii aristocratice ruse, numea „confortabilele produse ale civilizaţiei anglo-saxone”[4] – săpun Pears, Golden Syrup, cu fructe, biscuiţi Huntley & Palmers, pastă de dinţi, cărţi de joc, sacouri în dungi, mingi de tenis şi căzi pliabile din cauciuc – cumpărate de la Druce, magazinul englezesc de pe Nevski Prospekt.

Viitorul rege George al V-lea era cu şase ani mai mic decât vărul său primar Wilhelm şi nu ar fi putut fi mai diferit de acesta. În timp ce Willy era plin de manierisme, vioi, asertiv şi hotărât să fie mereu în frunte, George se mulţumea să nu iasă în evidenţă. Era al doilea fiu, sortit să trăiască în umbra fratelui său, iar mediul familial părea să încurajeze un soi de mediocritate confortabilă; nici unul din părinţii lui nu era mânat de ideea de a trebui să-şi dovedească meritul, la învăţătură sau în alt fel. Tatăl lui George, Albert Edward, viitorul Edward al VII-lea, numit în familie Bertie, reacţionase violent împotriva aşteptărilor legate de educaţie ale tatălui său, în timp ce frumoasa lui mamă daneză, Alexandra, era cu voioşie o neintelectuală. Bertie o admira şi o iubea pe sora lui mai mare Vicky, dar învăţămintele pe care le trăsese din copilăria lor erau exact opuse faţă de ale ei. El ura regimul educaţional riguros al tatălui lor.

De la vârsta de 3 ani, toate momentele de veghe ale lui Bertie fuseseră ticsite cu experienţe menite să-l perfecţioneze. „Nu am avut copilărie”, avea să spună el mult mai târziu, iar primii săi ani au fost, după estimarea tuturor în afară de părinţii lui, groaznici. Bertie ripostase cu o împotrivire ursuză şi crize de isterie; era răsplătit cu şi mai multe presiuni şi disciplină, pedepse mai aspre şi, cel mai trist, lipsa manifestărilor de afecţiune şi izolarea de ceilalţi copii. Rebeliunea sa scotea ce era mai rău din ambii părinţi: Albert era neimpresionat şi neînduplecat; Victoria se plângea întruna de „înapoierea” fiului ei, de neseriozitatea sa şi de faptul că nu era exact ca tatăl lui. Când el a împlinit 17 ani, i-a trimis o notă în care îi reamintea că „viaţa e alcătuită din îndatoriri”[5] şi l-a concediat pe profesorul particular cu care, în ciuda a toate, el îşi construise o relaţie plină de căldură. În 1859, la 18 ani, a fost considerat o „dezamăgire”, cu o mare poftă de viaţă în ceea ce avea ea cel mai neserios şi mai hedonistic: îi plăceau hainele, fumatul, vânătoarea, societatea, jocurile de noroc, mâncarea şi fetele. Mai ales mâncarea şi fetele. „Intelectul lui nu e mai de folos decât un pistol împachetat pe fundul unui cufăr dacă ai fi atacat de tâlhari în Munţii Apenini”[6], zicea mama lui. La Oxford, în ciuda marilor eforturi ale părinţilor săi de a-l integra într-un grup de membri ai consiliului universităţii, mai în vârstă şi celibatari, el s-a înhăitat cu studenţii cei mai bogaţi, mai decadenţi şi mai trântori. Doi ani mai târziu, în cursul instrucţiei militare din

Irlanda, a reuşit să aibă o aventură cu o localnică, deşi fusese consemnat în cazarmă. Când s-a auzit despre asta în Anglia, Albert i-a scris lui Bertie o scrisoare isterică, în care îi zugrăvea un viitor plin de şantaje şi procese de paternitate, şi a murit peste o lună, în decembrie 1861. Deşi a murit de febră tifoidă şi de epuizare, Victoria a dat vina pe Bertie. „Of! Băiatul ăsta, oricât mi-ar fi milă de el, nu pot să mă uit la el şi nu mă voi uita niciodată la el fără să mă cutremur”[7], scria ea. În câţiva ani Bertie a devenit faimos în toată Europa ca Prinţul playboy de Wales, apreciat pentru ţinuta lui impecabilă, o serie de scandaluri publice şi pasiunea sa pentru Paris şi demimondenele sale, apărând în romanul *Nana* al lui Emile Zola din 1879, vag deghizat ca „Prinţul scoţienilor”, admirând fabuloşii sâni ai eroinei principale cu „un aer de fin cunoscător”[8].

Victoria era hotărâtă să-l însoare repede pe Bertie, care avea 22 de ani, şi a pus-o pe Vicky să-i găsească o prinţesă potrivită. După ce a căutat fără succes pe la curţile germane, ea a propus-o pe prinţesa Alexandra, frumoasa fiică a celui ce avea să fie în curând regele Danemarcei. Tatăl ei, Christian, căpitan al Gărzii Regale daneze, era finul regelui danez, care în 1852 hotărâse să-l desemneze moştenitorul său. Viitoarea familie regală trăise la Copenhaga într-o sărăcie cu pretenţii de rafinament cam toată copilăria Alexandrei – ea împărţise o cameră cu surorile ei Dagmar şi Thyra şi îşi cususe singură hainele – şi trecuse printr-o extraordinară schimbare de statut social. În doi ani de la urcarea pe tron a lui Christian, în 1863, ei colonizaseră Europa regală. Alexandra s-a căsătorit cu moştenitorul tronului britanic; sora ei Dagmar s-a măritat cu moştenitorul Imperiului Rus. William, fratele lor în vârstă de 17 ani, a fost invitat de adunarea naţională grecească să devină regele Greciei. Familia regală daneză era – poate datorită educaţiei sale relativ normale – foarte deosebită: un grup de extroverţi, despre care se ştia că le plac activităţile în aer liber şi că sunt neceremonioşi, fără pretenţii şi nesofisticaţi. „Gluma lor specială era să scoată zgomote caraghioase şi să ţipe dacă vedeau pe cineva încercând să scrie o scrisoare.” Regele Christian nu era deloc interesat de cărţi, dar avea idei fixe despre exerciţiul fizic şi îşi învăţase copiii gimnastică. Regina Victoria îi considera pe danezi gălăgioşi, uniţi de un spirit de clan şi frivoli, dar invidia apropierea dintre ei: „Sunt minunat de uniţi – şi niciodată nu suflă un cuvânt unul împotriva celuilalt, iar fiicele rămân la fel de nerăsfăţate şi de copile ale familiei ca atunci când erau necăsătorite. Chiar admir asta…”[9]. Alexandra era plină de viaţă, călărea elegant, îi plăcea să stea trează până târziu şi era frumoasă. Bertie s-a întâlnit cu ea de două ori înainte de a o cere în căsătorie. S-au căsătorit în 1863. Regina – încă pedepsindu-şi fiul – a insistat pentru o nuntă restrânsă, a purtat veşmintele negre de văduvă şi a refuzat să ia parte la ospăţul nupţial.

Cu toate acestea, Alexandra a avut mult succes în Marea Britanie, care nu mai avusese parte de spectacol regal de când se izolase Victoria, după moartea lui Albert. Tennyson a botezat-o „fiica regelui mării de peste mare". Cât despre Bertie, a fost copleşit de frumuseţea şi căldura ei. Ea a fost copleşită de noua ei viaţă. Amândoi erau sociabili, spontani şi cheltuitori fără leac – în câţiva ani cheltuielile lui Bertie îi depăşeau veniturile cu 20.000 de lire pe an – şi, în ciuda încercărilor reginei Victoria de a le dicta pe cine să vadă şi ce să facă – i-a interzis Alexandrei să călărească în Hyde Park –, ei au devenit rapid nucleul celui mai la modă grup din Londra, grupul de la Marlborough House, denumit astfel după conacul de pe Pall Mall. Isprăvile lor şi ale prietenilor lor au început să fie relatate cu entuziasm şi ocazional chiar fotografiate în embrionarele rubrici mondene şi de cancan ale ziarelor britanice. Fireşte, Victoria dezaproba toate acestea. „Îţi dai seama că Alix are cel mai mic creier care s-a văzut vreodată? Şi, cu creierul lui mic şi gol, asta mă îngrijorează foarte tare în legătură cu viitorii lor copii"[10], îi scria ea lui Vicky. „Întristător este că nici el, nici scumpa prinţesă nu catadicsesc să deschidă vreodată o carte"[11], scria despre Bertie una dintre doamnele de onoare ale Alexandrei.

De fapt, Bertie nu era prost deloc. Şi nici nu era doar frivol – deşi mama lui îşi aducea şi ea contribuţia, refuzându-i orice ocupaţie serioasă. El era o combinaţie ciudată: putea fi impresionant de clarvăzător, apoi absurd de preocupat de lucruri mărunte. Ba era egoist, ba era generos; se temea atât de mult de plictiseală, încât nu suporta să stea singur sau neocupat nici o clipă; era afectuos, curtenitor şi plin de tact, iar în ciuda nesfârşitelor critici ale mamei sale, extrem de răbdător şi de politicos cu ea. De asemenea, avea tendinţa să-şi iasă brusc din fire din cauza celor mai banale lucruri – o pată de mâncare pe cămaşă, neastâmpărul unui copil. Acestea erau manifestări ale unor frustrări îndelung reprimate. Învăţa repede, când avea chef, şi avea o memorie excelentă. La 6 ani ştia deja trei limbi. Însă nefericirea din sala de lecţii a tatălui său îl îndepărtase de cărţi, educaţie şi cultură; simţea că nu avea nevoie de ele. În ciuda ochilor săi nu tocmai neatrăgători, spălăciţi şi bulbucaţi, tipici pentru cei din casa de Hanovra, el chiar avea farmec. Un aristocrat britanic observa că „avea o capacitate de a se bucura de viaţă care este mereu atrăgătoare, dar mai ales atunci când se combină cu o dorinţă puternică şi clară ca şi toţi ceilalţi să se bucure de viaţă"[12]. Combinaţia dintre copilăria sa chinuită şi realizarea timpurie a faptului că farmecul putea fi o armă puternică generase o dorinţă foarte neregească de a le face altora pe plac şi de a-i face pe oameni să-l îndrăgească – calităţi în care părinţii săi, celebri pentru lipsa lor de farmec, nu vedeau nici un folos. Regalitatea trebuia să fie suficientă în

sine, credea regina Victoria şi le spunea copiilor ei că nu ar trebui să fie văzuţi niciodată râzând în public.

Primul copil al lui Bertie şi al Alexandrei, moştenitorul, pe nume Albert Victor, s-a născut în 1864. George – inevitabil Georgie, căci familiile regale europene păreau obsedate de diminutive – a venit pe lume 18 luni mai târziu, pe 3 iunie 1865, la 1:30 noaptea, la vreo două ore după ce Alexandra găzduise un dineu. „Foarte mic şi nu foarte frumos" a fost comentariul reginei Victoria. Nu mai era aşa de entuziasmată de nepoţi ca la început şi acum i se păreau „exasperant de numeroşi"[13]. Principala ei preocupare era ca toţi nepoţii de sex masculin să se numească Albert. Bertie şi Alexandra puseseră la cale strategii pentru a evita indirect amestecul mamei lui. Lui Albert Victor toată lumea îi spunea „Eddy". Bertie a insistat asupra numelui „George Frederick" pentru al doilea fiu al său. „Eu nu pot să admir numele pe care le propui," a răspuns regina. „…Desigur, vei adăuga la sfârşit *Albert*."[14] În următorii şase ani au urmat încă patru fraţi: trei fiice – Louise, Victoria şi Maud – şi un fiu, care a murit la scurt timp după naştere, în 1871. Maternitatea a încetinit inevitabil ritmul vieţii Alexandrei, pe când poftele lui Bertie au rămas neschimbate. La mai puţin de un an de la naşterea lui Georgie au existat zvonuri că se vedea cu o actriţă pe nume Hortense Schneider şi că în timpul unei călătorii la Sankt-Petersburg „admirase" diverse femei. Apoi, în 1876, în timp ce o năştea pe prima ei fiică, Alexandra s-a îmbolnăvit de febră reumatică. Timp de mai multe ore s-a crezut că e la un pas de moarte. Bertie, care întârzia la cursele de la Windsor, a trebuit să fie chemat de trei ori până să vină în cele din urmă la patul ei. De teamă sau de plictiseală, i s-a părut greu să rămână. Alexandra a avut nevoie de multe luni să-şi revină, iar una dintre urmările bolii a fost începutul unei surzenii care o făcea să se descurce mai greu în grupuri mari – sau să ţină pasul cu Bertie. Ea s-a retras, elegant şi discret, în sânul familiei ei. Tăcerea ei demnă a făcut ca societatea să accepte mult mai uşor lungul şir de legături amoroase mai mult sau mai puţin publice ale lui Bertie; viaţa ei liniştită, la ţară, a oferit un contrapunct de o respectabilitate impecabilă la implicarea lui într-o serie de scandaluri publice. S-a dezvoltat o dinamică nerostită: ea îl pedepsea prin lucruri mărunte – întârziind mereu, haotic şi fără să-şi facă griji, peste tot, în vreme ce el era obsesiv de punctual (aşa cum avea să fie mai târziu şi fiul său). La rândul lui, el era deopotrivă galant şi nepăsător, fără să se enerveze vreodată pe ea, loial în toate, mai puţin când era vorba despre femei sau sex.

Acest lucru era evident mai ales cu privire la loialităţile externe – uneori având ca efect rupturi dramatice. În 1864, la nici un an după căsătoria lor, Prusia a silit Danemarca să-i cedeze ducatul Schleswig-Holstein masându-şi trupele la graniţa daneză. Presa liberală britanică

a cerut o intervenţie navală de partea micii şi curajoasei Danemarce. Victoria şi Vicky ţineau cu Prusia. Bertie, care o găsea pe Alexandra plângând în fiecare seară din cauza umilinţei la care era supusă ţara ei, şi-a exprimat public sprijinul pentru Danemarca. S-a oferit să facă legătura între socrul său danez şi Anglia şi chiar, în mod nechibzuit, a contactat opoziţia liberală pentru a-şi afirma sprijinul, gest care a înfuriat-o atât de tare pe mama lui, ce îşi exercita fiecare dram de influenţă pentru a împiedica Marea Britanie să intervină, încât s-a folosit de acest lucru ca pretext pentru a-l priva de orice experienţă sau influenţă politică în următorii 20 de ani. „Of! De-ar fi fost soţia lui Bertie o bună germană, nu o daneză!… E groaznic să văd că bietul băiat este de partea cui nu trebuie”[15], îi scria ea lui Vicky. Schleswig-Holstein a lăsat-o pe Alexandra cu o animozitate persistentă faţă de Prusia. „Cât îi urăsc pe detestabilii germani şi mai ales pe prusaci, care sunt oamenii cei mai dezgustători, mai falşi şi mai puţin demni de încredere din câţi există”[16], i-a scris ea surorii ei Dagmar în 1864. Profita de fiecare ocazie pentru a-şi exprima clar resentimentele: ignorându-l pe ambasadorul prusac şi refuzând să stea de vorbă cu noul soţ german al cumnatei ei Helena în 1865*[1]; refuzând să iasă din compartiment atunci când regina Prusiei a venit s-o aştepte la trenul care a făcut o oprire la Koblenz în 1866; insultându-l pe regele prusac în 1867, când acesta s-a oferit să viziteze cuplul la Wiesbaden. Regina a fost furioasă şi a emis o observaţie severă. De atunci încolo, Alexandra a fost mai circumspectă în a-şi exprima antipatia.

În ciuda afecţiunii sale profunde pentru Vicky, simpatia lui Bertie pentru Prusia lui Bismarck era tot mai greu pusă la încercare. El voia să-şi sprijine soţia, iar presa prusacă îl critica în mod regulat. Era o metodă utilă pentru ca Bismarck să-i defăimeze pe Vicky şi pe liberalii germani care se inspirau din democraţia britanică, afirmând că sunt periculoşi şi potenţial trădători. Prinţul era impresionant de calm în legătură cu felul cum era tratat în public; recunoştea că Germania era un aliat tradiţional şi chiar căuta să cultive relaţiile cu Herbert, ambiţiosul fiu al lui Bismarck. Însă, dincolo de aparenţe, el suferea şi uneori îşi atrăgea critici. În timpul Războiului Franco-Prusac, când Alexandra voia ca francezii să învingă, Bertie i-a spus în mod nesăbuit ambasadorului prusac că spera că Prusiei i se va da o lecţie; ambasadorul a făcut o plângere oficială şi Bertie a fost silit, în mod umilitor, să-i scrie premierului britanic, Gladstone, pentru a da explicaţii.

Ca o consecinţă a resentimentului stăruitor al Alexandrei faţă de Prusia – şi a faptului că regina Victoria evita să aibă prea mulţi nepoţi în vizită în acelaşi timp –, George şi fraţii lui nu au ajuns să-şi cunoască verii prusaci mai mari, mai ales pe Willy, atât de bine pe cât ar fi putut. La vremea când Vicky mergea în vizită regulat cu copiii ei

mai mici, Willy era deja plecat la şcoală şi, se poate bănui, se simţea un pic cam prea important pentru verii săi mai mici. Maria a României, verişoară primară atât cu George, cât şi cu Wilhelm, scria iritată despre „felul grosolan, nonşalant în care îi plăcea [lui Wilhelm] să se poarte cu noi, de parcă nu eram tocmai demni de atenţia lui”[17].

Din contră, Alexandra încuraja energic prietenia dintre copiii ei şi verii lor ruşi – copiii surorii ei Dagmar, rebotezată acum Maria, dar căreia i se spunea Minnie în familie, şi moştenitorul tronului rus, ţareviciul Aleksandr –, chiar dacă Anglia şi Rusia erau rivale tradiţionale şi se urau reciproc. Alexandra şi Minnie au rămas foarte apropiate, întreţineau o corespondenţă regulată şi intensă şi erau hotărâte să-şi apropie familiile. Amândouă păşeau pe un teren foarte fragil între tărâmul relaţiilor familiale şi cel al relaţiilor politice. Amândouă se prezentau drept casnice şi neinteresate de politică. Însă în 1873, când Minnie, ţareviciul şi fiul lor în vârstă de 5 ani, Nikolai, au venit la Londra, surorile au făcut aranjamente complicate pentru a purta ţinute identice pe tot parcursul vizitei, o imagine surprinzătoare care a ajuns pretutindeni pe prima pagină a ziarelor. În 1874 ele au încurajat şi au contribuit la realizarea neverosimilei căsătorii dintre singura fiică a ţarului, Marea ducesă Maria, care avea reputaţia de a fi cea mai bogată femeie din lume, şi Alfred (cunoscut, fireşte, sub numele de Affie), mai tânărul şi bădăranul frate al lui Bertie, în speranţa că acest lucru ar fi putut să îmbunătăţească relaţiile dintre Marea Britanie şi Rusia. Asta nu s-a întâmplat. De asemenea, ele profitau de fiecare prilej pentru a se întâlni în vizitele la regele şi regina Danemarcei – cărora toţi nepoţii le spuneau „Apapa” şi Amama” –, la proprietăţile acestora din Fredensborg şi Bernstorff. Bertie, căruia rudele daneze i se păreau insuportabil de mărginite, încerca să nu pară plictisit. (Englezii din suita acestuia, urmându-i exemplul, o numeau, zâmbind cu subînţeles, pe mama Alexandrei *droning Louise* – *dronning* este cuvântul danez pentru *regină*.*[2]) De asemenea, se străduia din răsputeri să fie curtenitor faţă de cumnatul său rus, în ciuda antipatiei reciproce a celor două ţări şi a faptului că nu avea aproape nimic în comun cu îndărătnic de taciturnul Aleksandr, atât de lipsit de rafinament. Ba chiar îi trimitea regulat scrisori cumnatei sale Minnie, chiar dacă erau banal de domestice[18]. Între timp, George s-a împrietenit cu cel mai vârstnic văr al său, Nikolai, care era cu trei ani mai mic decât el.

În ciuda gamei uriaşe de interese a bunicii lor şi a vieţii sociale internaţionale a tatălui lor, copilăria lui George şi a fraţilor săi – spre deosebire de cea a vărului lor Wilhelm – a fost liniştită, izolată şi fără contact cu şcoala vieţii. Au fost crescuţi la Sandringham, o proprietate retrasă de 7.000 de acri din nordul comitatului Norfolk, pe care Bertie

o cumpărase în 1862 şi o modernizase cu costuri enorme. Sandringham era culmea confortului aristocratic modern din Marea Britanie şi totul era nou: mobila, tablourile, cărţile (care, potrivit secretarului său particular, erau în majoritate „fleacuri fără valoare”[19]) şi cele 30 de toalete la care se putea trage apa, comandate de la Thomas Crapper & Co. Acolo s-a stabilit Alexandra, făcând din când în când lungi călătorii împreună cu copiii la petrecerile organizate de părinţii ei în Danemarca, în timp ce Bertie era la Paris sau la Londra. Copiii au crescut simplu şi relativ fără formalisme – aşa cum crescuse şi Alexandra – sub cerul estului Angliei, înconjuraţi de natură, mulţi servitori şi o menajerie de câini, maimuţe, papagali, cai, vite şi oi, dar departe de alţi copii, de mediul social al tatălui lor şi de evenimentele naţionale. Habar nu aveau că izolarea bunicii lor şi stilul de viaţă petrecăreţ şi datoriile mari ale tatălui lor făcuseră monarhia nepopulară, iscând un scurt val de republicanism la sfârşitul anilor 1860 şi la începutul anilor 1870 (care s-a domolit însă în mare măsură în urma crizei dramatice de febră tifoidă a lui Bertie din 1871, când a fost cât pe ce să-şi piardă viaţa).

Regina, căreia îi plăcea să repete că nepoţii ei nu ar trebui să devină aroganţi sau preţioşi – trăsături pe care nu le înfrâna la ea însăşi –, aproba acest stil de viaţă. „Sunt nişte copii foarte inteligenţi şi total neprefăcuţi, cărora nu li se dă voie niciodată să fie «mari prinţi» şi nu ar exista greşeală mai mare ca asta”[20], îi scria ea lui Vicky. Alexandra era o mamă plină de entuziasm, căreia, spre deosebire de majoritatea părinţilor aristocraţi, îi plăcea să se joace exuberant cu copiii ei şi care, la fel ca multe persoane de neam regesc, încuraja farse interminabile. Farsele erau un obicei regal paneuropean, o consecinţă, poate, a faptului că nu aveau voie să râdă în public, bazate pe ideea, de obicei inconştientă, că aceia care le erau inferiori ca poziţie socială nu se puteau plânge. Suceau aşternuturile din paturi, stropeau cu sifon; Alexandra îi lăsa uneori chiar să dispară sub masă şi să-i ciupească de picioare pe musafirii care nu bănuiau nimic – Benjamin Disraeli a fost una dintre victime. Mai târziu, când a început educaţia copiilor, părinţii lor abia aşteptau să întrerupă lecţiile cu „evadări” inopinate din sala de clasă. Rezultatul a fost că micuţii prinţului şi prinţesei de Wales erau cunoscuţi ca extrem de neastâmpăraţi. Constance de Rothschild, verişoara lui Nathan de Rothschild, prietenul lui Bertie, care i-a cunoscut de un Crăciun la Sandringham, îşi amintea de pofta lor de „farse” şi de gustul lor pentru joaca de-a baba oarba. „Prinţesa mi-a spus: «Sunt groaznic de neastâmpăraţi. Dar şi eu am fost la fel».” În 1872, când George avea 7 ani, regina observa că „sunt nişte copii atât de prost-crescuţi, atât de prost educaţi, încât nu mi-s dragi deloc”[21]. Toată lumea era de acord că George era cel mai robust şi cel mai vesel dintre copiii prinţului şi

prinţesei de Wales pe vremea când erau mici: regina remarca, pe când el avea 3 ani, că odraslele lui Bertie arătau „ca vai de ei – în afară de Georgie, care este mereu vesel şi rumen în obraji”[22]. Umbla vorba că, atunci când era mic, după ce a fost certat de regină pentru o năzbâtie din timpul prânzului şi, drept pedeapsă, pus să stea sub masă, când regina l-a chemat înapoi, Georgie a ieşit gol puşcă[23]. Constance de Rothschild relata că el avea „o făţucă veselă” şi „părea cel mai isteţ”[24]. Prin comparaţie, Eddy, moştenitorul, era plăpând: când era bebeluş, regina îl descrisese drept „fragil, liniştit şi melancolic”[25]. Şi mai îngrijorător, pe la 6 ani era în general considerat apatic şi fără vlagă.

Nu totul era idilic. „Casa de Hanovra, la fel ca raţele, nu produce părinţi buni. Îşi calcă în picioare micuţii”[26], i-a spus un curtean care îl cunoştea foarte bine pe George biografului acestuia, Harold Nicolson. (Această remarcă nu a fost inclusă în biografie.) Alexandra era un părinte foarte zelos şi iubitor, dar şi unul dezordonat şi egoist. În ciuda acceptării elegante a infidelităţii sistematice a soţului ei, comportamentul lui Bertie fusese de fapt un şoc pentru ea. (După mulţi ani ea a recunoscut în faţa lui Margot Asquith cât de surprinsă fusese să fie înlocuită. „Dar eu credeam că eram foooarte frumoasă”[27], a oftat ea.) Indiferent dacă îl iubea sau nu pe Bertie, a fost privată de viaţa incitantă care îi plăcuse atât de mult şi de atenţia lui Bertie; iar surzenia ei tot mai accentuată îngreuna şi mai mult toate interacţiunile sociale*[3] [28]. Ca la carte, în compensaţie, ea şi-a îndreptat atenţia asupra copiilor ei. Surzenia şi retragerea în sânul familiei păreau să-i stopeze maturizarea – blocând-o pentru totdeauna la vârsta de 22 de ani, cu un chip pe măsură, veşnic tânăr. Era o fată fermecătoare, bună la suflet, uşor superficială, nu deosebit de conştientă de sine, care nu a crescut niciodată cu adevărat – şi la acest capitol ea şi Bertie, care treptat a dobândit o oarecare doză de maturitate, s-au îndepărtat unul de altul. Ea şi copiii au devenit un grup foarte unit, o societate a admiraţiei reciproce, potrivnică celor din afară, copiii fiind extrem de dependenţi de ea. Până şi primul biograf, ireproşabil de corect, al lui George a conchis că intensitatea pretenţiilor Alexandrei a întârziat dezvoltarea băieţilor ei, dobândirea „maturităţii şi a încrederii în sine”[29]. Când Georgie avea 19 ani, ea insista că „micuţul meu Georgie o să mi se pară întotdeauna la fel şi neschimbat în toate privinţele”, iar când avea 25 de ani, îi trimitea „un pupic apăsat pe feţişoara ta minunată”[30].

George o adora. Scrisorile lui către ea au fost, de departe, cele mai expresive şi mai deschise pe care le-a scris vreodată – nu în ultimul rând, poate, pentru că ea nu îi putea auzi cuvintele. Însă Alexandra stârnea şi anxietate. Declaraţiile pătimaşe de dragoste alternau cu perioade de neglijare, ceea ce l-a făcut pe George să nu prea aibă încredere în sine. După obiceiurile vremii şi ale mediului social,

absenţele ei – plecarea în Egipt când George avea 3 ani, de exemplu – poate că nu erau chiar atât de ieşite din comun. Însă acest lucru era în contradicţie cu insistenţa ei ca odraslele sale să-i ofere dragoste şi atenţie. Când George avea 10 ani, în 1875, ea şi-a luat cu ea fiicele în Danemarca pentru trei luni, în timp ce Bertie a plecat într-o călătorie de şase luni în India. Nu le-a scris deloc lui Eddy şi lui Georgie, iar în seara întoarcerii le-a trimis o scrisoare în favoarea ei:

> Drăguţul meu Georgie,
> Mămicuţa a fost foarte încântată să primească atâtea scrisorici drăguţe de la băieţeii ei şi cu siguranţă ar fi trebuit să răspund la ele cu mult timp în urmă, dar mi-aţi zis să nu o fac dacă nu reuşesc să-mi găsesc timp pentru asta – şi tocmai aşa s-a întâmplat; şi am fost foarte mişcată că micuţul meu Georgie şi-a amintit cât de ocupată este adesea mămicuţa lui… Tocmai am primit ultima ta scumpă scrisoare şi aproape că m-a apucat pe mine plânsul că n-o să-i văd pe dragii mei băieţi în seara asta ca să le dau câte un pupic înainte de culcare[31].

Un membru al casei regale i-a spus biografului lui George că Alexandra „intimidase întreaga familie”[32]. În mod cert s-a asigurat că Toria, sora lui George, nu se va mărita niciodată şi că va ajunge, aşa cum observa prietena şi verişoara ei rusoaică Olga (sora viitorului ţar Nikolai al II-lea), „doar o cameristă proslăvită”[33] pentru mama ei. Mulţi ani mai târziu, George i-a spus soţiei sale: „Mama, aşa cum am zis mereu, este unul dintre cei mai egoişti oameni pe care îi cunosc”[34].

Cât despre Bertie, acesta îşi iubea fiii (deşi îşi neglija fiicele cam urâţele şi simpluţe), însă lipsea adesea, iar când era prezent, personalitatea lui ameninţa să le copleşească pe ale lor. George se purta faţă de tatăl său cu un devotament aproape servil – s-a observat adesea cum „îşi subordona permanent nu numai înclinaţiile, ci întreaga fire în faţa tatălui său”[35] –, vrând să-i afle părerea chiar şi cu privire la cele mai mărunte lucruri. Nu se certau niciodată. George deţinea un loc special în inima tatălui său. Lordul Esher, prietenul lui Bertie, a consemnat că, atunci când vorbea despre George, o făcea „cu o îndulcire a vocii şi a expresiei – pe jumătate zâmbet, pe jumătate patos – pe care o rezerva pentru aceia pe care îi iubea”[36] – deşi un nepot a afirmat că afecţiunea sa provenea din faptul că George era dispus să „fie sclavul lui”[37].

Sentimentele lui George faţă de tatăl său nu erau însă deschise, oricât de mult ar fi vrut el să fie. Scrisorile sale către Bertie erau diametral opuse celor către mama lui – formale, politicoase şi foarte rezervate; până şi biograful său le-a descris ca „afectate şi monotone”[38]. Adult fiind, a recunoscut că tatăl său îl speriase, adăugând aprobator că şi fiii săi se cuvenea să se teamă de el – şi chiar se temeau. Potrivit lui Frederick Ponsonby, secretarul perspicace, isteţ şi amuzant al prinţului de Wales, care îşi îndrăgea stăpânul – l-a descris drept „simpatic, capricios şi uman”[39] –, toată lumea se temea de Bertie, cu excepţia mamei şi soţiei lui. Louise, sora

lui George, a leşinat odată în drum spre Palatul Buckingham, când se ducea să-l vadă. Eddy i-a spus unui prieten de la universitate că îi era „cam frică de tatăl său şi era conştient că nu prea se ridica la înălţimea aşteptărilor pe care le avea tatăl lui de la el”[40]. Bertie nu se considera un tată intimidant – amintindu-şi de propria copilărie nefericită, a scris: „Când copiii sunt trataţi prea strict sau, poate, prea sever, devin timizi şi se tem de cei pe care s-ar cuveni să-i iubească”[41]. Însă era în stare să fie insensibil. Tachina un pic prea dur, apoi şi mai dur, iar victimele sale se simţeau incapabile să riposteze. Copilăria lui nefericită îi dezvoltase o tendinţă spre accese de mânie subite, imprevizibile, precum şi perioade de depresie adâncă sau momente de asprime, când ieşea brusc la suprafaţă o teamă de plictiseală ce se apropia de panică. Relaţia dintre tată şi fiu era umbrită de faptul că Bertie o înşela public şi constant pe mama lui George, pe care acesta o adora – subiect care nu putea fi discutat niciodată. Bertie chiar îi scria lui George despre femeile sale – o scrisoare din 1881 ni-l arată povestindu-i fiului său adolescent despre plănuitul debut pe scenă al amantei sale Lillie Langtry[42]. Implicarea sa în diverse scandaluri publice – de obicei legate de femei sau de jocuri de noroc – era tot ce condamna educaţia morală a lui George.

Asupra lui Georgie se exercitau şi alte presiuni. De la o vârstă fragedă el a ştiut că principala sa funcţie era cea de „întăritor” al fratelui său Eddy. La vârsta de 7 ani, prinţii europeni părăseau camera copiilor. Lui Eddy i s-a desemnat un profesor particular şi Georgie a mers şi el la lecţii. John Neale Dalton era un preot ambiţios în vârstă de 32 de ani, cu o voce impresionant de puternică, ales de regină să se ocupe de nepoţii ei. Nu mult după ce băieţii au ajuns în grija lui, Dalton le-a spus lui Bertie şi Alexandrei că Eddy avea o „stare mentală anormal de inactivă”[43]. Părea incapabil să se concentreze, iar Dalton bănuia că era posibil chiar să aibă „vreo afecţiune a creierului”[44]. Dalton a conchis că soluţia era să-şi încetinească ritmul de predare şi să-l folosească pe Georgie pentru a-l ajuta. De pe la vârsta de 6-7 ani lui Georgie, la care Dalton vedea o tendinţă spre „arţag”[45], i s-a inoculat ideea că rolul său era de a-l impulsiona şi a-l proteja pe fratele său mai mare.

Când a împlinit 12 ani, George era un băieţel politicos şi destul de precaut – calităţi evidente mai ales în relaţia sa cu regina. În vreme ce Willy nu se simţea niciodată intimidat de ea, după ce a părăsit camera copiilor, Georgie se apropia de Victoria cu teamă şi respect. Scrisorile lui către ea erau respectuoase şi impersonale. El spera că „scumpa bunică” era „foarte bine” şi o informa că el era „foarte bine”. (În schimb, scrisorile lui Willy debordau de energie şi manierisme. „Îmi pare foarte rău că eşti tristă”, îi scria el la vârsta de 10 ani. Plănuise să meargă s-o consoleze, „dar nu am putut pentru că am avut prea multe

de făcut”[46]. Când ea l-a făcut cavaler al Ordinului Jartierei, în 1877, când el avea 18 ani, i-a mulţumit că l-a „primit în această ilustră frăţie a Cavalerilor. Pot să te asigur, preaiubită bunică, că am rămas fără grai de uimire când scumpa mea mamă mi-a spus că urmează să fiu învestit cu acest ordin preaînalt al creştinătăţii”[47].) Victoria trebuie să li se fi părut micilor ei nepoţi în principal o sursă de mustrări şi de prelegeri moralizatoare. La un moment dat ea îi trimitea fiecărui nepot câte un ceas şi o omilie. George le-a primit pe ale sale când avea 8 ani: „Să fii foarte punctual în toate şi foarte riguros în îndatoririle tale”, i-a spus ea. „…Sper că vei fi un băiat cuminte, ascultător şi sincer, amabil cu toată lumea, umil, sârguincios şi că vei încerca mereu să le fii de folos altora! Mai presus de toate, cu frică de Dumnezeu şi năzuind mereu să faci voia Lui.”[48] George avea să încerce să fie aşa, dar urma să devină, înainte de toate, obsesiv de punctual.

În 1877, când avea 12 ani, Georgie a devenit cel mai mic de pe vasul regal *Britannia*, un fel de şcoală publică pentru cadeţii navali, ancorată lângă oraşul Dartmouth din Devon. Eddy şi Dalton au venit şi ei. Regina Victoria sugerase ca Eddy să meargă la o şcoală publică – idee la fel de revoluţionară în Anglia cum fusese şi în Germania şi în mod limpede inspirată de exemplul lui Vicky. Ea scria, pe un ton plin de speranţă: „Băieţilor buni, indiferent de originea lor socială, ar trebui să li se permită să interacţioneze pentru a înăbuşi în faşă orice idee de mândrie şi superioritate a poziţiei, care este dăunătoare tinerilor prinţi”[49]. Dalton a raportat că, în ciuda eforturilor sale, Eddy nu făcea faţă; ambii băieţi erau în urma colegilor lor şi, după părerea sa, Eddy avea nevoie de Georgie pentru a-i servi drept sprijin:

> Prinţul Albert Victor are nevoie de stimulul companiei Prinţului George pentru a fi îndemnat să lucreze câtuşi de puţin… Influenţa reciprocă a caracterelor lor… este foarte benefică… Oricât de dificilă este educaţia Prinţului Albert Victor acum, ea ar fi îndoit sau întreit mai dificilă dacă prinţul George l-ar părăsi. Prezenţa vioaie a Prinţului George reprezintă sprijinul lui de nădejde şi principalul său imbold pentru a depune eforturi; iar pentru Prinţul George, prezenţa fratelui său mai mare este deosebit de sănătoasă ca piedică împotriva acelei tendinţe către trufie ce este uneori cât pe ce să se manifeste la el. Dacă ar fi departe de fratele său, ar exista un mare risc să i se acorde prea multă atenţie şi să fie tratat ca favoritul tuturor[50].

Victoria considera marina militară „un stil de viaţă foarte aspru”[51], dar a consimţit fără tragere de inimă la „experimentul” lui Dalton. Nu este limpede care a fost atitudinea lui George. Există mai multe trimiteri din această perioadă la faptul că se lua la bătaie cu Eddy şi că îl critica; în acelaşi timp, nici nu voia să plece acasă şi, cel puţin, se aveau unul pe celălalt.

Regina era un pic preocupată de altceva. Era pe cale să devină împărătească – mai exact, împărăteasa Indiei. În 1876 îl convinsese pe Benjamin Disraeli, premierul ei preferat, să treacă o lege prin

parlament prin care să i se acorde acest titlu. Bertie îl considera „pompos”. El i-a spus dezaprobator lui Disraeli: „N-aş putea consimţi niciodată la adăugarea cuvântului *imperial* lângă numele meu”[52]. Circula zvonul că regina devenise foarte înciudată că sunt atâţia împăraţi pe continent – împăratul rus, cel habsburg şi acum noul împărat german – şi hotărâse că se cuvenea ca şi ea să fie alteţă imperială, deşi ştia că britanicii nu vor tolera o împărătească la ei acasă. Se sugera, de asemenea, pe un ton mai puţin binevoitor şi nu doar de opoziţia liberală, că Disraeli încuraja la regină, pe care o linguşea cu neruşinare, o idee nerealistă despre poziţia ei. Unul dintre colegii lui de cabinet l-a întrebat delicat: „Nu există oare riscul de a o încuraja să aibă o idee exagerată despre puterea ei personală şi o prea mare indiferenţă faţă de ceea ce aşteaptă publicul? Eu doar întreb; dumneata eşti cel care trebuie să judece asta”[53]. Unul dintre motivele pentru care a fost adoptată această măsură se prea poate să fi fost că regina era femeie: este greu de imaginat că vreun parlament britanic ar fi fost dispus să-l facă pe un monarh împărat – ar fi părut ceva prea autocratic. În schimbul titlului ei, Disraeli a reuşit – nestânjenit de îndărătnicia tiranică pentru care regina era bine-cunoscută – să facă să fie adoptate o serie de legi sociale inovatoare, inclusiv Legea Sindicatelor şi Legea privind sănătatea publică. Poate că nu a fost o coincidenţă faptul că regina a părut să se amestece mai puţin în legislaţia internă după ce a devenit împărătească – deşi încă avea multe de spus cu privire la afacerile imperiale, militare şi externe.

Asemenea lui Wilhelm, nici lui George nu i-a plăcut şcoala. „Nu mi-a folosit niciodată la nimic să fiu prinţ, pot să vă zic, şi de multe ori mi-am dorit să nu fi fost”, s-a plâns el peste ani, cu ceea ce avea să devină o tentă caracteristică de autocompătimire. „…Astfel că, departe de a ţine cont de dezavantajele noastre, ceilalţi băieţi ţineau să se răzbune pe noi pe motiv că nu aveau s-o poată face mai târziu.” El era pirpiriu pentru vârsta lui şi băieţii mai mici îl sileau să-i provoace la bătaie pe băieţii mai mari. „Îmi luam mereu căpăceli.” Numai o lovitură deosebit de puternică în nas îl făcea să renunţe de tot la luptă. Băieţii mai mari îl obligau să le cumpere dulciuri şi să le aducă la bord ilegal. „Eram întotdeauna descoperit şi dădeam de necaz, pe lângă că mi se confiscau dulciurile. Iar cel mai rău era că mereu erau banii *mei*; ei nu îmi plăteau niciodată.”[54] Nu încape îndoială că băieţii îl terorizau şi pentru că George avea anumite privilegii. În loc să împartă spaţiul cu ceilalţi băieţi, el şi Eddy aveau o cabină proprie, servitori şi pe Dalton – sub supravegherea căruia George nu se descurca decât mediocru. Poate că alăturarea dintre sentimentul său de regalitate şi democraţia reprezentată de faptul că trebuia să concureze cu alţi băieţi era – aşa cum fusese şi pentru Willy –

neplăcută. Familiei regale îi plăcea să vorbească despre a părea normal şi a fi „modest”, dar nu credea cu adevărat asta. Dalton, care îl îndrăgea sincer pe George, agrava lucrurile descurajându-i pe băieţi de la a socializa cu cei de vârsta lor – deşi vasul *Britannia* era ticsit cu fiii nobililor britanici. George a fost învăţat să păstreze distanţa faţă de alţii, iar Dalton şi Eddy au rămas lumea lui. Aceasta avea să fie deosebit de greu pentru el, deoarece, în vreme ce Eddy urma să arate că posedă ceva din farmecul şi talentul pentru socializare ale tatălui său, George era timid şi nu a deprins niciodată arta de a-şi face uşor prieteni.

A părăsit *Britannia* la vârsta de 14 ani, pentru a face o călătorie de trei ani în jurul lumii pe nava-şcoală *Bacchante*. Era încă mic de înălţime, la 1,25 metri. Mama lui scria, îndatoritoare: „Victoria [bunica lui] zice: «Atât de mare ca vârstă şi atât de mic de statură»!!! Of! Va trebui să te grăbeşti să creşti sau voi avea trista ocară de a fi mama unui pitic!!!”[55]. (George nu avea să fie niciodată înalt – cam 1,70 metri cel mult, aceeaşi înălţime ca Willy şi Nikolai.) Iar Eddy era tot după el. Un ofiţer superior îi spusese Alexandrei că timpul petrecut de el la bord fusese un eşec total, însă ea nu a vrut să-i despartă pe băieţi. I-a însoţit şi Dalton. El afirma acum că eşecurile lui Eddy ar fi şi mai evidente la o şcoală publică şi că, oricum, un vas avea să-i permită să-i ferească pe băieţi de „prieteniile rele”[56].

În cei trei ani petrecuţi pe *Bacchante* George a văzut Mediterana, America de Sud, Africa de Sud, Australia, Japonia, China, Singapore, Egiptul şi Ţara Sfântă: a împuşcat albatroşi, a făcut schimb de fotografii cu o căpetenie zulusă şi cele patru soţii ale acestuia, a fost cât pe ce să fie implicat în Primul Război al Burilor, a dat peste struţi, a văzut cele 12 opriri pe Drumul Crucii în Ierusalim, şi-a tatuat un dragon pe braţ la Tokyo, l-a cunoscut pe mikado, a fost la un pas de naufragiu în largul coastelor sudice ale Australiei, a simţit mirosurile străzilor din Peking, a călătorit cu bărcile aurii pe Nil şi a adoptat un pui de cangur. Însă toate acestea nu au reuşit să-i stimuleze curiozitatea sau entuziasmul cu privire la lume. Încă zece ani în marină, în timpul cărora a devenit prinţul britanic cel mai umblat prin lume, l-au făcut să capete o aversiune puternică faţă de călătoriile în străinătate. Navele îi provocau rău de mare şi îi era mereu dor de familia sa. Când a pornit în primul său voiaj de doi ani, la vârsta de 15 ani, îi scrisese mamei lui: „În timp ce cântam imnuri, nu mă puteam abţine să mă gândesc la tine. Cred că această ultimă despărţire a fost groaznică şi cred că e adevărat ce ai spus tu, că a fost şi mai grea din cauză că a trebuit să aşteptăm în hol până a venit tata, deoarece nici unul dintre noi nu putea să vorbească, plângeam toţi foarte tare”[57]. La 19 ani, a încercat să-şi exprime faţă de tatăl său dorinţa de a renunţa la marină; acesta i-a spus răspicat că era imposibil, iar George şi-a

acceptat supus soarta[58]. Însă la 21 de ani despărţirile erau la fel de dureroase. „Mi-e aşa de dor de tine şi mi-a părut atât de rău când a trebuit să îmi iau rămas-bun!”[59], scria el după ce a ratat o aniversare în familie. „Ce mult mi-aş fi dorit să fi fost şi eu acolo, mai că-mi vine să plâng când mă gândesc la asta. Mă întreb cine va primi odăiţa mea dragă; trebuie să te mai duci s-o vezi uneori şi să-ţi imaginezi că dragul tău Georgie încă locuieşte acolo.”

Privind retrospectiv, pare evident că Dalton a fost un profesor slab, iar aşteptările pe care le avea de la elevii săi păreau să scadă odată cu trecerea anilor. Regina Mary, soţia cu o bună educaţie a lui George, a recunoscut peste ani că era oarecum şocant că „regele nu fusese învăţat mai multe” şi că Dalton nu „încercase niciodată cu adevărat să-i educe pe prinţi”[60]. La fel ca Hinzpeter, profesorul lui Willy – deşi într-o manieră mai puţin sinistră –, el a reuşit extraordinar de bine să-şi pună propriile neajunsuri la picioarele elevilor săi. Cu cât raporta mai grav despre defectele prinţilor, cu atât familia părea să-l admire mai mult. „Ce om neînfricat şi onest este”[61], consemna regina Victoria în jurnalul ei în 1877, după altă veste tristă legată de educaţia prinţilor. Alţii au fost mai puţin mărinimoşi. „Ce naiba a păzit prostănacul de Dalton în toţi aceşti ani?!”, se întreba nevenindu-i să creadă lady Geraldine Somerset, doamna de onoare a reginei, iar Maria, mătuşa rusoaică a lui George, „critica nimicitor ignoranţa”[62] acestuia. Indiferent dacă Eddy era sau nu atât de slab cum pretindea Dalton, după 12 ani în care i-a fost profesor lui George, se spunea despre acesta că „lăsa de dorit chiar şi la cele mai elementare materii”[63], inclusiv la ortografie şi gramatică. Un verişor a remarcat că geografia „nu fusese punctul lui forte”[64], şi că nu era capabil să converseze lejer în franceză sau germană, punctul esenţial al unei educaţii regale. Dalton şi-a camuflat eşecurile publicând o lucrare de 1.400 de pagini, în două volume, cu titlul *Croazieră pe Bacchante*, atribuită neplauzibil celor doi prinţi, dar scrisă în întregime de el – plină de citate în latină şi de descrieri moralizatoare pompoase. Când a crescut, George a recunoscut nestingherit că aceasta era „una dintre cele mai plictisitoare cărţi scrise vreodată”[65].

Este posibil ca George să fi fost dislexic – o afecţiune complet necunoscută în secolul al XIX-lea, iar în prezent o explicaţie mereu la modă pentru tot felul de probleme de învăţare. Însă dificultăţile lui cu ortografia, gramatica de bază şi limbile străine, în ciuda anilor de eforturi, corespund acestui diagnostic, la fel ca şi problemele sale cu scrisul, care l-au chinuit pe George toată viaţa. Sir Kenneth Clark, specialistul în istoria artei pe care el l-a numit custode al colecţiei regale de picturi la începutul anilor 1930, considera că nu mai văzuse pe nimeni căruia simplul act al scrisului să i se pară atât de laborios – o problemă clasică a dislexicului[66]. Verişoara lui, Maria a României,

căreia i se spunea Missy, îşi amintea „fruntea încruntată” în timp ce „trudea”[67] la scrisori. Dislexia ar fi alimentat trăsături foarte evidente la George ca adult: anxietate şi lipsă de încredere în sine, dorinţa de familiar şi teama de nou. Şi a făcut ca exprimarea sentimentelor sale să capete o subtilitate suplimentară şi o complexitate deconcertantă. Din cauza surzeniei Alexandrei, mare parte din ceea ce voia să-i spună George nu putea fi exprimat verbal. Scrisorile au devenit cel mai direct mod de comunicare cu ea şi vehiculul emoţiilor mai tandre ale lui George. Ele aveau să devină mai târziu aproape singura modalitate prin care el va fi capabil să-şi exprime iubirea şi intimitatea faţă de soţia lui. În acelaşi timp, deoarece scrisul era atât de dificil pentru el, exprimarea sentimentelor – destul de incomodă pentru mulţi englezi din clasa superioară – a devenit asociată cu dificultatea şi disconfortul.

Faptul că, în ciuda epuizării pe care i-o provoca scrisul, George a început să ţină un jurnal la vârsta de 13 ani şi s-a forţat cu încăpăţânare să scrie în el în fiecare zi, până la moartea sa, în 1936, a fost o dovadă a devotamentului faţă de îndatorirea sa. Volumele jurnalului sunt în cea mai mare parte plictisitoare, o culme a mediocrităţii. „Vai, sunt neinteresante”[68], afirma într-o însemnare personală Harold Nicolson, biograful lui. Ele arătau că îi dispăruse vioiciunea din copilărie – şi, poate, reticenţa dislexicului de a trece mai departe de cele mai elementare fraze. Paginile lor nu ofereau aproape nici un semn de viaţă lăuntrică, ci înregistrau, zi după zi, vremea, ora la care s-a trezit, a mâncat şi s-a dus la culcare, precum şi aniversările importante.

Adevărul era că familia a avut şi ea o contribuţie. Alexandra nu voia ca ei să crească şi s-o părăsească şi nici măcar Bertie nu voia ca ei să ajungă să-i semene lui. El îi scria mamei sale: „Cea mai mare dorinţă a noastră este să-i ajutăm să rămână simpli, puri şi copilăroşi cât mai mult posibil”[69]. Nici unul din părinţi nu înţelegea cu adevărat rostul sârguinţei la învăţătură. Reginei îi plăcea în principiu ideea unei educaţii mai energice şi mai democratice, dar în practică sentimentul ei de castă şi cel al tradiţiei (şi teama că vor ajunge ca Bertie) erau prea puternice pentru a-şi învinge dorinţa ca lucrurile să rămână la fel, deşi dezamăgitoare. Ea credea că persoanele de viţă regească trebuiau să fie tratate diferit – nu în ultimul rând pentru a se menţine intacte – şi să nu se apropie niciodată de oamenii de rând. Până şi aristocraţii erau îndoielnici. Un membru al familiei regale se putea relaxa doar printre alte persoane de neam regesc. Şi nu era deloc singura care avea astfel de convingeri: în cea mai mare parte, educaţia pe care o primeau vlăstarele regeşti era la fel de limitată şi de însingurată precum cea a lui George; de cele mai multe ori copiii regilor şi aristocraţilor erau învăţaţi să-şi înăbuşe propria voinţă şi să nu privească dincolo de circumstanţele lor, să nu fie curioşi sau

iscoditori. Marea ducesă Maria Romanov, verişoara rusoaică a ţarului Nikolai al II-lea, scriind despre propria educaţie – care a fost, zicea ea, „strict în concordanţă cu standardele şi regulile care predominau la aproape toate curţile Europei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea” –, povestea cum „fiecare exprimare a voinţei sau independenţei era de îndată suprimată”. Privind retrospectiv, ea considera că acest lucru producea minţi înclinate „către banal şi convenţional… cumva, educaţia pe care o primeam ne atrofia puterile şi ne limita orizontul”[70]. Este greu să nu ai impresia că educaţia lui George a avut exact un astfel de efect asupra sa.

În 1883 Eddy a fost trimis la Cambridge – „Cât de mult îţi simt lipsa în toate *cât e ziua de lungă*”, îi scria fratelui său –, iar Georgie, după mai multe luni petrecute în Atlanticul de Nord, a mers la colegiul naval din Greenwich. În vârstă de 19 ani, el a continuat să fie „protejat” de orice experienţe normale. Nu i se permitea deloc să iasă din colegiu decât pentru sporturi şi atunci numai însoţit. Balurile şi seratele dansante erau interzise. Scrisorile îi erau citite de alţii, care răspundeau la ele în locul lui. Când s-a întors la colegiu într-o seară împreună cu guvernantul său militar, cu o birjă, a întrebat dacă ar putea să-l plătească el pe birjar – nu mai făcuse niciodată asta –, după care a fost nevoit să ceară cu împrumut banii necesari. Când a împlinit 20 de ani, în iunie 1885, regina Victoria i-a trimis o scrisoare pe un ton imperativ, recomandându-i:

> Evită nenumăratele tentaţii rele care îi asaltează pe toţi tinerii, mai ales pe prinţi. Fereşte-te de linguşitori, de prea marea dragoste pentru distracţie, de cursele de cai, de pariurile şi jocurile de noroc pe sume mari. Aud din toate părţile ce băiat bun şi serios eşti şi că se poate avea încredere în tine. Totuşi, trebuie întotdeauna să fii atent şi nu trebuie să te temi de ridicol dacă faci ceea ce este corect… nenumăraţi bărbaţi tineri şi mai în vârstă au fost distruşi, inimile părinţilor au fost frânte şi nume şi titluri importante au fost târâte prin noroi[71].

În anul următor Alexandra îi scria pentru a-l îndemna stăruitor să reziste „tentaţiei” – adică sexului – şi ca să-l felicite că făcuse asta până atunci: „Că ai făcut-o de dragul meu şi cuvântul pe care mi l-ai dat din proprie iniţiativă cu câteva seri înainte de a pleca reprezintă cea mai mare dovadă cu putinţă că doreşti să-mi faci pe plac”[72]. Abia la 23 de ani Georgie a consemnat – surprinzător de neatent în jurnalul său – că a avut o fată cu care s-a culcat în Southsea şi alta pe care a „împărţit-o” cu Eddy în St. John’s Wood, care a fost „grozavă”[73].

În 1886, la 21 de ani, s-a înrolat în marina militară şi a petrecut următorii patru ani ca ofiţer în flota din Mediterana, care îşi avea baza în Malta. Marina regală era simbolul glorios al puterii britanice, liantul care ţinea imperiul unit. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, anii de pace şi de inactivitate (ultima sa mare bătălie navală avusese loc la

Navarino în 1827) o făcuseră tot mai conservatoare, obsedată de tradiţie şi de importanţa aparenţelor. Un istoric al imperiului scria: „Succesul unui comandant era judecat în principal după aspectul navei sale, după cât de albă era vopseaua, cât de lustruite erau alămurile, cât de severe erau exerciţiile de instrucţie tradiţionale”[74]. George era cam tot ceea ce speraseră părinţii şi bunica lui că va fi: un tânăr cuminte, perseverent şi ascultător. Şi-a lăsat o barbă mică, marinărească, foarte îngrijită şi a încetat să mai zâmbească în fotografii, uitându-se în schimb în obiectiv cu o privire melancolică. Marinarii nu zâmbesc la datorie, zicea el[75].

Permisiile, cu puţine excepţii, şi le-a petrecut cu familia la Sandringham, la vânătoare – activitate care a devenit rapid principala lui pasiune. O excepţie au constituit-o festivităţile de la Londra din iunie 1887 cu ocazia Jubileului de Aur al bunicii sale, care au marcat cei 50 de ani de domnie ai acesteia, când el şi-a ocupat poziţia în alaiul din spatele trăsurii reginei, printre cei 50 de participanţi de neam regesc – dintre care 32 se înrudeau direct cu ea – care veniseră s-o omagieze. Jubileul de Aur era o afirmare plină de încredere a statutului de mare putere al Marii Britanii şi a succesului ei mereu în creştere. Deşi poate că Germania şi America o urmau îndeaproape, încă era cea mai mare naţiune industrializată din lume şi imperiul ei se întindea acum de la Atlanticul de Sud, prin Africa, de-a latul Asiei, până în Australia şi Noua Zeelandă. Regina, aproape doar în virtutea faptului că era pe tron de atâta vreme şi în ciuda faptului că – sau poate deoarece – supuşii ei ştiau foarte puţine despre ea, devenise mai mult ca niciodată un simbol puternic al naţiunii şi imperiului şi, în plus, era şi extrem de populară. Deşi cea mai recentă Lege a Reformei, cea din 1884, sporise din nou, semnificativ, electoratul şi reginei i se părea mai greu să obţină ce voia în politică, aproape jumătate de milion de oameni au fost prezenţi pentru a o ovaţiona frenetic în timp ce străbătea Londra însoţită de alaiul ei şi îmbrăcată într-o rochie simplă, neagră, cu o mică bonetă albă pe cap. George, care, împreună cu Eddy, fusese desemnat aghiotantul personal al reginei şi călărea lângă trăsura ei, a scris că procesiunea „a fost o privelişte deosebit de frumoasă şi ovaţiile au fost asurzitoare”[76]. Într-o anumită măsură, această nouă explozie a ceremonialului regal a marcat o revenire la aparenţele strălucitoare ca o compensaţie pentru pierderea unui lucru substanţial.

În străinătate, reacţiile faţă de regină nu erau la fel de entuziaste. Un membru bine informat al guvernului german rezuma că la curtea prusacă se spunea că „ea era o făptură foarte mică, aproape la fel de lată pe cât e de înaltă, care arăta ca o bucătăreasă, avea o faţă vineţie şi era mai mult sau mai puţin alienată mental. Însă este foarte bogată…”[77]. În Rusia, ţareviciul Nikolai, vărul lui George, care tocmai

îşi începea instrucţia militară, bombănea că, din cauza „vestitei aniversări a reginei engleze”, mai mulţi membri ai familiilor de vază trebuiseră să meargă la Londra şi astfel s-a redus timpul petrecut de el în tabăra militară; „Urăsc asta”[78].

Pentru regină, Jubileul a avut însă şi altă semnificaţie, ca o celebrare a autorităţii ei asupra unei familii care se întindea în toată Europa, şi era o modalitate anume prin care putea să aibă încă oarece pretenţii de influenţă politică. Cu o zi înainte de procesiune, Victoria a organizat un banchet pentru cei 50 de „membri ai familiei sale regale” (formularea lui George) – sau, aşa cum a numit-o ea, o „mare cină în familie”[79]. Regele Christian al Danemarcei a escortat-o în sala banchetului. Fiul lui, regele George al elenilor, a stat lângă ea. În faţa ei stătea vărul său, regele Leopold al II-lea al Belgiei, care era în plin proces de transformare a Congoului belgian într-o cumplită colonie de sclavi ce avea să-l facă neînchipuit de bogat. Wilhelm, care bombănea că fusese ignorat şi nu se bucura de favoarea bunicii lui, stătea mai încolo la masă. George, al cărui jurnal era plin de prânzuri cu „unchiul Fritz” şi „verişoarele prusace” – „scumpa ştrengăriţă” (Charlotte) şi „Vicky, Sophy şi Mossy”[80] –, nu a făcut nici măcar o singură referire la Wilhelm.

Regina era sigură că prietenia strânsă dintre monarhii apropia naţiunile. A fost o teorie pe care nici istoria, nici relaţiile de familie nu au confirmat-o.

*1 Christian de Schleswig-Holstein, a cărui familie fusese de partea Prusiei.

*2 Joc de cuvinte intraductibil în limba română, pornind de la asemănarea dintre cuvântul englez *droning* („monotonă”) şi termenul danez menţionat în text (n.tr.).

*3 Gravitatea surzeniei Alexandrei poate fi estimată după o relatare a unui mare duce rus despre o vizită din anii 1880. El a fost uimit de cât de tare trebuia să ţipe toată lumea în prezenţa ei: „Dacă ar fi intrat un străin în sufrageria palatului, ar fi crezut că era martor la o ceartă în familie”.

Capitolul 3

Nikolai: un turn de fildeş bătut cu diamante (1868)

Copilăria tuturor vlăstarelor regeşti era marcată de izolare, însă copilăria lui Nikolai Romanov a fost chiar mai izolată. Şi, în vreme ce copilăria retrasă a vărului său englez, George, era în contradicţie cu deschiderea tot mai mare a societăţii engleze, cea a lui Nikolai ilustra stagnarea şi caracterul închis ale societăţii ruse.

Rusia imperială era un colos ancorat în tradiţii depăşite de o sută de ani. Cu 22 de milioane de kilometri pătraţi, acoperea aproape o şesime din suprafaţa lumii, avea o populaţie de 120 de milioane de locuitori (cât aveau împreună Marea Britanie, Franţa şi Germania) şi o armată permanentă de peste un milion de soldaţi. Ţarii săi trăiau într-o splendoare publică la o scară fără egal; marile sale ducese se clătinau sub greutatea diamantelor, sezonul monden era aici mai spectaculos decât oriunde în Europa. În acelaşi timp, era o societate agrară subdezvoltată şi cumplit de săracă, cu o densitate a populaţiei mai mică decât oriunde în Europa, şi nu prea era o naţiune în sensul general acceptat al termenului. Era mai curând un conglomerat neintegrat format din vreo 80 şi ceva de naţionalităţi, de la polonezi la uzbeci, care nu aveau nimic în comun în afară de diferite grade de loialitate faţă de ţar. Instituţiile sale erau arhaice, infrastructura de comunicaţii era jalnică, administraţia guvernamentală incapabilă să ţină pasul. Războaiele externe aproape că îl aduseseră la faliment. Cinci şesimi din populaţie erau ţărani – care purtau povara impozitelor şi taxelor. Mai puţin de 20% dintre ruşi ştiau să scrie şi să citească la sfârşitul secolului al XIX-lea, comparativ cu circa 95% dintre britanici[1]. Ruşii educaţi, de la birocraţii ţarişti la aristocraţie şi noua şi puţin numeroasa clasă de profesionişti, ştiau şi detestau faptul că vecinii lor din Europa considerau de obicei că ţara lor este înapoiată şi „asiatică” – cuvânt cu conotaţii de tiranie, decadenţă, corupţie şi barbarie. Unii, care se caracterizau drept social-progresişti şi liber-cugetători, năzuiau ca Rusia să fie mai occidentală şi mai „civilizată”. Alţii, care îşi spuneau slavofili, susţineau că Rusia era diferită, specială, de neînţeles pentru europenii prozaici şi că ruşii trebuiau să rămână fideli tradiţiilor lor mândre.

Familia lui Nikolai, Romanovii, conducea Rusia din 1613; însă Rusia devenise o adevărată mare putere abia odată cu Războaiele

Napoleoniene. În 1814, după înfrângerea lui Napoleon, ţarul Aleksandr I defilase călare pe Champs-Elysées ca arbitru al Europei. (Cu siguranţă, o aluzie indirectă la acest moment revelator l-a făcut pe Bismarck să-şi încoroneze împăratul german la Versailles în 1871.) Ţarii ruşi îşi revendicau statutul imperial în virtutea faptului – oarecum implauzibil – că erau moştenitorii imperiului bizantin. După căderea Constantinopolului în faţa islamului în 1453, autointitulaţii mari cneji ai întregii Rusii fuseseră cei mai puternici conducători independenţi din cadrul Bisericii Bizantine – sau Ortodoxe. Cneazul Ivan cel Mare s-a căsătorit cu nepoata ultimului împărat bizantin, şi-a adăugat pe blazon acvila bicefală bizantină, a adoptat ritualul curţii bizantine şi a început să-şi zică „ţar". Astfel, a dobândit o serie de mituri mesianice despre misiunea Rusiei în lume: să recucerească Ţarigradul, cum numeau ruşii Constantinopolul, pentru creştinătate (şi, încă şi mai util, să obţină acces spre Europa şi Mediterana pentru cerealele şi flota sa militară), şi să „apere" popoarele slave din Balcani de Imperiul Otoman. Această dublă misiune făcea ca autoritatea ţarului să fie sprijinită de Biserica Ortodoxă Rusă. Ţarul a devenit marele apărător al ortodoxiei; Biserica, mai legată de stat decât în orice ţară din Europa, l-a declarat pe ţar reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, afirmând că trebuia să i se dea ascultare cu orice preţ.

Teoretic, puterea ţarului era nelimitată – Romanovilor le plăcea să considere Rusia şi imperiul ei o moşie enormă în care totul pornea de la ei. Erau extrem de hotărâţi să nu renunţe la nici o fărâmă de putere. Asta însemna că oricine încerca să iniţieze schimbări descoperea că acest lucru era extraordinar de dificil, de vreme ce orice schimbare putea fi văzută ca o punere la îndoială a prerogativelor ţarului, fiind înăbuşită imediat şi într-o manieră sumară. Nu existau nici un fel de adunări reprezentative şi nu vedeai pe nimeni, nici măcar miniştri şi legiuitori – pe care ţarul îi numea şi îi concedia după bunul său plac –, elaborând politici, legi ori iniţiative publice fără el. Totul trebuia să vină de la ţar. Până şi hotărârile de divorţ trebuiau să fie semnate personal de el. Anton Cehov îşi amintea de un sărman nenorocit din copilăria sa care a zăcut uitat mulţi ani în închisoarea oraşului, după ce fusese arestat fiindcă strânsese bani prin colectă, fără a avea permisiune, pentru a construi o biserică[2]. Toţi cei din Europa care citeau ziare ştiau cât de brutal zdrobise Rusia mişcarea separatistă poloneză, cum încuraja tacit pogromurile evreieşti, cum persecuta mici secte religioase, deşi, din cauza cenzurii presei, nu toată lumea din Rusia ştia aceste lucruri. Guvernul părea să facă tot ce îi stătea în putinţă pentru a-i persecuta pe cei mai mari – şi adesea departe de a fi radicali – scriitori ai Rusiei. Turgheniev fusese arestat la domiciliu pentru că scrisese o recenzie solidară despre Gogol; Dostoievski a fost condamnat la moarte (cu sentinţa comutată ulterior la patru ani de

muncă silnică în Siberia) deoarece era membrul unei grupări inofensive de utopişti liberali. Liberalii europeni – în special în Anglia – urau ţarismul ca simbol a tot ceea ce era retrograd şi antidemocratic. Monarhiştii – mai ales în Germania – îl vedeau ca pe un liniştitor bastion al conservatorismului.

Însă la mijlocul anilor 1850 birocraţia Rusiei şi miniştrii ei se împotmoleau, iar ţara rămânea în urmă din punct de vedere comercial şi industrial. Principalul motiv al acestei situaţii era influenţa opresivă a statului. Un bun exemplu era modul în care societatea rusă era încă blocată în ierarhia aproape feudală instituită de Petru cel Mare cu aproape 120 de ani înainte. Segregarea de clasă era impusă de guvern – toată lumea făcea parte dintr-o anumită clasă socială, iar clasa dicta cum să te îmbraci, la ce educaţie ai dreptul, ce ocupaţii poţi urma, unde poţi să călătoreşti, ce impozite plăteşti – cei aflaţi mai jos pe scara socială plăteau proporţional mai mult. Nu a fost o întâmplare că atâţia dintre marii artişti şi scriitori ruşi de la mijlocul secolului al XIX-lea erau aristocraţi şi că ţara nu reuşise să se industrializeze. Problema guvernanţilor era că, dacă Rusia rămânea prea mult în urma Europei, avea să-şi piardă statutul de mare putere. Iar a fi o mare putere, în vârful arborelui statutului internaţional – alături de Anglia, Franţa, America, Austro-Ungaria şi nou-venita Germanie –, era vital pentru imaginea de sine a conducerii ţariste şi, credea aceasta, pentru însăşi existenţa imperiului. Întrebarea era: putea ţara să se modernizeze şi să se dezvolte, ba chiar să se industrializeze, fără ca ţarul să-şi sacrifice nici un dram din putere sau chiar s-o piardă pe toată? În 1868, când s-a născut Nikolai, această dilemă îl făcuse pe bunicul său, ţarul Aleksandr al II-lea, să introducă o serie de reforme modeste care aveau să-i aducă titlul de „eliberator” – abolirea iobăgiei, liberalizarea presei, începuturile mobilităţii sociale şi înfiinţarea zemstvelor, nişte consilii rurale locale, care au reuşit să construiască drumurile, şcolile şi spitalele pe care statul eşuase, în mod foarte evident, să le asigure. Însă, în acelaşi timp, o serie de tentative de asasinat asupra ţarului i-a convins pe conservatorii din guvern că până şi o liberalizare modică era prea periculoasă pentru Rusia.

Printre aceşti conservatori se afla şi tatăl lui Nikolai, ţareviciul Aleksandr. Acesta era un munte de om cu o fire şovăielnică. Asemenea strămoşului său Petru cel Mare, avea mult peste 1,85 metri şi era extraordinar de puternic, „clădit ca un măcelar”[3], după cum scria un jurnalist britanic. Giumbuşlucul lui la petreceri, pe care îl etala pentru a-i intimida pe demnitarii străini şi a-i amuza pe prietenii copiilor săi, era să îndoaie vătraie şi furculiţe şi apoi să le îndrepte la loc. Spre deosebire de Petru cel Mare, el dezaproba occidentalizarea: „Încerca să fie rus în toate amănuntele vieţii sale personale şi de aceea purtarea

sa părea mai puţin aristocratică decât cea a fraţilor săi", scria unul dintre curtenii săi. „Afirma, poate fără să chibzuiască prea mult, că un rus adevărat nu ar trebui să aibă maniere prea alese, că ar trebui să aibă şi un pic de brutalitate."[4] Aleksandr era dinadins aspru şi provincial. Purta o barbă lungă – semn al slavofiliei deliberate, în contrast total cu fraţii săi sofisticaţi, mereu proaspăt raşi – şi cămăşi ţărăneşti ruseşti ca nişte saci şi îl ştiau toţi de tăios, taciturn şi profund neîncrezător în aproape toată lumea. Era xenofob, antisemit şi deplângea reformele tatălui său. Şi-a exprimat clar dezaprobarea faţă de extravaganţa şi sofisticarea europenizată de la Sankt-Petersburg şi dispreţuia sezonul monden de iarnă. Nu era deloc interesat de artă sau de cultură, de *haute cuisine* sau de vinul bun. Lui îi plăcea la ţară: cele mai vii amintiri ale copiilor săi erau plimbările în timpul cărora i-a învăţat să facă focul, să-şi croiască o cărare, să ia urma unui animal. Nu era prea deştept şi, la fel ca nepotul său Gheorgii, era al doilea fiu şi educaţia sa fusese neglijată – opiniile sale se formaseră în armată. Însă era un personaj impresionant, mai ales deoarece părea complet imun la îndoiala de sine.

Fratele mai mare al lui Aleksandr, Nikolai, moştenitorul, murise de tuberculoză în 1865. Exista o legendă frumoasă potrivit căreia pe patul de moarte Nikolai aşezase mâna logodnicei sale, Minnie, fiica regelui Christian al Danemarcei şi sora Alexandrei de Wales, în cea a fratelui său pentru a-şi exprima dorinţa ca aceştia să se căsătorească. În realitate, logodnica lui Aleksandr a fost surghiunită în străinătate, iar el a fost practic silit să se ducă la Copenhaga ca s-o ceară în căsătorie pe logodnica fratelui său, care a acceptat elegant. S-au căsătorit în 1866. Minnie părea opusul soţului ei: era micuţă, de o frumuseţe delicată – deşi, după cum spunea toată lumea, nu la fel de frumoasă ca sora ei Alexandra – şi fermecătoare. Era mai rezistentă şi mai inteligentă decât sora ei; se ştia că citea cărţi şi mai şi picta[5]. Asemenea Alexandrei, era cheltuitoare, îi plăceau hainele frumoase, bijuteriile extravagante şi petrecerile – mai ales sezonul monden de la Sankt-Petersburg. Era şi foarte îndrăgită – nu puţin lucru câtă vreme societatea aristocratică rusă era divizată în facţiuni, competitivă şi bârfitoare. Însă, spre surprinderea tuturor, Minnie şi Saşa, cum li se spunea în familie, au fost un mare succes. Ea a fermecat Sankt-Petersburgul, astfel încât el nu a mai fost nevoit să o facă. Spre deosebire de mulţi Romanovi, el s-a dovedit a fi extrem de supus soţiei sale. Aveau în comun o credinţă religioasă simplă şi puternică, iubirea pentru viaţa în aer liber – la fel ca sora ei, Minnie era o bună călăreaţă –, devotamentul faţă de familie şi un gust deloc subtil pentru farse. În cazul lor „glumele" tipice implicau aruncarea cu cocoloaşe de pâine în timpul cinei şi stropirea cu furtunul a unor victime care nu se aşteptau la asta.

Primul lor fiu, Nikolai, s-a născut după doi ani, pe 6 mai 1868, de Sfântul Iov, al cărui fatalism stoic avea să se potrivească oarecum. Sora lui Minnie, Alexandra, i-a scris, exprimându-şi dorinţa de a i-o trimite pe bona ei, doamna Clarke, amintindu-i ce se întâmplase cu fiul lui Vicky, „care a ieşit cum nu trebuie”[6]. Aleksandr a fost de faţă la naştere, dând dovadă în jurnalul său de o tandreţe – a notat: „Ce bucurie a fost… Plângeam ca un copil”[7] – care contrazicea imaginea sa publică. Au urmat încă cinci copii: un frate care a murit în pruncie, apoi doi băieţi şi două fete – Gheorghi şi Xenia, urmaţi de mezinii familiei, Mihail şi Olga.

Nikolai a crescut într-o serie de palate acoperite de zăpadă din fortăreţele nordice ale imperiului ţarist. Circumstanţele în care a crescut au conlucrat pentru a-l menţine inocent, naiv şi insuficient de matur pentru vârsta lui. Aleksandr îşi iubea copiii, dar mizantropia sa, purtarea excesiv de protectoare şi insistenţa asupra supunerii totale nu constituiau o garanţie pentru formarea unor personalităţi puternice şi încrezătoare – după cum s-a văzut. Eticheta strictă care înconjura regalitatea rusă i-a izolat de viaţa modernă şi de alţi oameni chiar mai mult decât pe alte vlăstare regeşti – extrema neîncredere a lui Aleksandr în aproape toată lumea exceptând familia, aversiunea lui faţă de Sankt-Petersburg şi preocupările sale pentru securitate au făcut ca lui Nikolai să i se refuze până şi ceea ce ar fi putut să-i ofere înalta societate din Sankt-Petersburg: un pic de cosmopolitism, cultură şi companie. Aşa cum stăteau lucrurile, contactul cu oricine altcineva în afară de fraţii şi surorile lui şi de servitori era dificil şi rar. „Servitori, animale de companie şi rude, în această ordine”[8], aşa îşi stabileau copiii ierarhia relaţiilor pe care le aveau cu lumea exterioară – curtea şi societatea fiind mult mai jos pe această listă. Cel mai constant tovarăş de joacă al lui Nikolai a fost fratele său Gheorgii, mai mic decât el cu trei ani, ale cărui farse – le întindea mereu capcane servitorilor şi îşi asmuţea papagalul asupra profesorilor – şi *bons mots* îl încântau atât de mult pe Nicky, încât le nota şi le păstra într-o cutie, scoţându-le şi râzând în hohote când le-a citit, mulţi ani mai târziu. Când şi când îi mai vedea pe câţiva dintre verişorii săi, marii duci, cum ar fi Aleksandr Mihailovici, căruia i se spunea Sandro, şi pe copiii prietenei şi doamnei de onoare a lui Minnie, Lili Voronţova-Daşkova. Unul dintre puţinii copii pe care i-a întâlnit Nikolai în afară de ei a fost fiul guvernantei lui, Vladimir Ollongren, care a participat la lecţii alături de el timp de trei ani, de când Nikolai avea 7 ani. În ciuda afecţiunii din sânul familiei, era, inevitabil, însingurat.

La fel ca şi despre verişorii lor englezi Eddy şi George, despre copiii Romanovilor se spunea că erau vioi şi veseli. Sandro, vărul lui Nicky, care l-a cunoscut în 1875, când avea 7 ani, îşi amintea de un băieţel

oarecum fragil, zâmbitor şi cu o fire blândă şi plăcută, care moştenea mult din farmecul mamei sale. Vladimir Ollongren îl considera un copil foarte fericit, pasionat de şotron şi de păsări, care ţinea foarte mult la mama lui şi era înnebunit după ritualurile teatrale ale Bisericii Ortodoxe, pe care îi plăcea să le imite. Evlavia sa era ceva de care şi sora lui Olga îşi amintea. Ollongren nu s-a putut abţine să-l compare pe băiat cu mătăhălosul lui tată. În comparaţie cu acesta, micuţul Nicky, tăcut, liniştit şi plăpând, era de fapt „ca o domnişoară". Ollongren şi-l amintea pe ţar ca fiind „un bărbat excepţional de vesel şi de simplu"[9]; mai multe persoane au observat că Aleksandr părea să-i prefere pe copii adulţilor.

Nikolai îl venera pe tatăl său. Acesta părea un supraom, uriaş şi puternic, lipsit de orice îndoială. Când familia imperială s-a aflat într-un tren care a deraiat la Borki în 1888, 20 de persoane pierzându-şi atunci viaţa (nu s-a stabilit niciodată dacă a fost vorba de o bombă sau de o şină prost montată), Aleksandr a ridicat de unul singur, cu mâinile lui, plafonul vagonului în care erau blocaţi ai lui şi i-a salvat. Era extrem de iubitor faţă de copiii săi, dar era neînduplecat faţă de orice semn de slăbiciune, aştepta supunere absolută şi putea fi nespus de înfricoşător. Un observator scria că, până şi atunci când vorbea normal, „dădea uneori impresia că e pe punctul de a te lovi"[10]. Vladimir Ollongren îşi amintea de o ocazie când a luat asupra sa vina pentru ceva ce făcuse Nicky. „Eşti o fetiţă"[11], i-a spus Aleksandr fiului său, pe un ton nimicitor. Un membru al casei imperiale credea că asta a creat în familie o atmosferă neplăcută „de disimulare şi încorsetare"[12].

Minnie era la fel de puternică. Putea fi extrem de poruncitoare şi îşi lua foarte în serios poziţia în societate. Cu excepţia primului ei născut, care o adora, copiii săi o considerau deopotrivă exigentă şi distantă. Nikolai i-a recunoscut autoritatea chiar şi la vârsta adultă. „Sper că Nicky al meu va face totul pentru a fi prietenos şi fermecător cu toată lumea şi că va fi gata să-şi îndeplinească îndatoririle personale, *chiar dacă* acestea sunt uneori *plictisitoare*"[13], îi scria ea pe când Nikolai, în vârstă de 22 de ani, călătorea prin Siberia, adresându-i-se de parcă era un băieţel aflat la petrecerea altcuiva. Fiica ei cea mai mică, Olga, care o antipatiza, avea impresia că s-a dat peste cap pentru a zădărnici căsătoria surorii lor Xenia deoarece „mama mea pur şi simplu nu voia să piardă tot controlul asupra Xeniei"[14].

Una dintre ciudăţeniile epocii a fost că, în pofida anglofobiei politice a Rusiei, în societatea rusă exista o puternică tendinţă de anglofilie culturală. Exact ca verii săi Georgie şi Willy, Nikolai şi fraţii săi şi-au petrecut primii ani de viaţă înconjuraţi de dădace şi bone englezoaice şi de băile reci, plimbările lungi şi mâncarea simplă – terci şi carne de oaie fiartă – pe care le regăseai şi în Anglia. În rândul

nobilimii ruse, ca şi în multe familii regale europene, bonele englezoaice erau în mare vogă – una dintre consecinţe fiind aceea că mulţi aristocraţi ruşi ştiau să scrie şi să citească mai întâi în engleză şi abia apoi în rusă. Nikolai şi fraţii lui au învăţat de mici să vorbească bine englezeşte. Până şi ţarul cel xenofob îi era devotat bătrânei sale bone englezoaice, Kitty, care a petrecut 46 de ani în serviciul imperial. În spatele zidurilor palatului său preferat, Gatcina, descris ca un palat din piatră „în stil englezesc" care avea inclusiv şanţ cu apă, familia regală nu trăia nici într-o vastă splendoare de marmură, precum cea prusacă, nici în tradiţionalul cadru moscovit, ci în nişte încăperi de dimensiuni modeste, într-un stil englezesc vădit burghez. Aleksandr detesta viaţa publică, de palat a strămoşilor săi, iar familia locuia în nişte încăperi relativ mici, neaerisite, pline de mobile greoaie şi sofale cu tapiţerie confortabilă, acoperite cu creton englezesc.

Însă, dincolo de rânduielile lor domestice, nimic din ceea ce avea legătură cu Romanovii nu era la scară mică; totul era uriaş. Palatul Gatcina de lângă Sankt-Petersburg, unde familia s-a mutat când Nikolai avea 12 ani, avea 900 de încăperi, majoritatea, în afară de apartamentele regale, goale, pline de praf şi murdare. Conform unei estimări, numărul servitorilor din palatele Romanovilor ajungea la 15.000[15]. Familia regală britanică nu a trăit pe picior aşa de mare. La Crăciunul luxos petrecut la părinţii lui George, la Sandringham („Dickens într-un decor Cartier"[16], aşa l-a descris nepotul lor, viitorul rege Edward al VIII-lea), era un singur brad enorm în jurul căruia erau îngrămădite cadouri pentru servitori. Romanovii aveau şase brazi doar pentru familie, într-o sală de câteva ori mai mare decât orice încăpere din Sandringham. La balul de Sfântul Nicolae, cea mai importantă ocazie din sezonul monden de la Sankt-Petersburg, participau 3.000 de oaspeţi. Pe tot parcursul anului se succedau constant procesiuni, recepţii oficiale, prezentări şi banchete, toate la scară mare, implicând mii de generali, clerici, şambelani, domni şi doamne de la curte. La Palatul Anicikov de pe Nevski Prospekt, unde familia petrecea primele luni ale anului, Nikolai îşi privea mama gătindu-se în fiecare seară, înconjurată de cinci cameriste şi de doamna care se ocupa de toaletele împărătesei, punându-şi rochia grea din brocart argintiu cerută de eticheta imperială, cu zece şiraguri de perle în jurul gâtului – era atât de acoperită de bijuterii, încât semăna cu o zeitate orientală. Primăvara, familia mergea la Peterhof, uriaşa proprietate a Romanovilor din Golful Finic, şi stătea în una dintre numeroasele vile ale familiei presărate pe domeniu. Vara era petrecută pe iahtul regal, poate cu o excursie până în Danemarca sau la domeniile de la Livadia, în Crimeea, unde clima era foarte plăcută. Fiecare mutare era un coşmar logistic. Pentru o călătorie de trei săptămâni în Danemarca, familia era însoţită de obicei de 20 de vagoane pline cu bagaje şi de o

suită de 100 de persoane, ca să nu mai vorbim de paza din jurul lor. De la prima tentativă de asasinat asupra lui Aleksandr al II-lea, în 1866, familia regală era înconjurată de un zid de securitate. Când călătorea cu trenul de la Sankt-Petersburg la Moscova, de-a lungul întregii linii ferate, pe aproape 650 de kilometri, erau înşiraţi soldaţi pentru a o proteja de sabotaje.

Viaţa tuturor familiilor regale europene era definită de ritual şi etichetă, însă ritualul şi eticheta din Rusia erau de-a dreptul interminabile. Toţi cei de neam regesc trebuiau să înveţe să stea în picioare cu orele, dar mai ales ruşii. De Paşti, până şi cel mai mic copil era îndesat în ţinuta de gală de la curte şi trebuia să stea în picioare trei ore, cât ţinea slujba religioasă, urmată de o ceremonie în cursul căreia ţarul îi saluta personal pe cei 5.000 de membri ai regimentelor gărzii imperiale, dăruindu-i fiecăruia câte un ou din porţelan. Asta putea să dureze toată ziua. După ce părăseau camera copiilor, eticheta îi urmărea pe cei mici pretutindeni: la prânz şi la cină ei mâncau adesea împreună cu suita lui Aleksandr. Mesele durau exact 50 de minute, cei mai mici erau serviţi ultimii, iar Olga, sora lui Nikolai, îşi amintea că adesea copiii abia aveau timp să ia câteva îmbucături înainte ca totul să se termine[17]. La un moment dat lui Nicky îi era atât de foame, încât şi-a desfăcut crucea din aur în care era un fragment din Sfânta Cruce încastrat în ceară şi a mâncat conţinutul, cu lemn cu tot. I-a mărturisit Olgăi că a fost „imoral de bun” la gust. Începând din acel moment, orice mâncare cu adevărat delicioasă era întotdeauna „imoral de bună”[18].

Existau şi compensaţii. La Gatcina, copiii aveau o menajerie care includea o cioară albinoasă, un lup şi un iepure îmblânzit, precum şi un enorm teren de joacă în interior. Sala Armelor din palat avea o masă de biliard, o fortăreaţă plină cu soldaţi de jucărie, un munte miniatural pentru căţărări şi o bucătărie în miniatură complet funcţională. Alături era o încăpere cu animale împăiate şi dincolo de ea sute de camere numai bune de explorat, inclusiv camera poveştilor, plină de fresce ilustrând poveştile lui Puşkin. Afară, pe domeniul de mii de acri, existau un lac, o grotă cu ecou şi pasaje secrete care duceau înapoi în palat.

La fel ca Willy şi George, Nicky a părăsit camera copiilor la vârsta de 7 ani, împreună cu fratele său George, pentru a fi educat de guvernanta sa, Aleksandra Ollongren. A fost o tranziţie mult mai blândă decât cea a multora dintre verii săi ruşi, care erau forţaţi să înceapă imediat o viaţă de disciplină militară austeră. Îşi vedea părinţii de două ori pe zi, la ora 11 dimineaţa, pentru a discuta despre ce făcea în acea zi, şi un pic înainte de culcare, iar uneori i se „poruncea” să-şi însoţească tatăl la o plimbare după-amiaza. Era inteligent, învăţa repede şi avea înclinaţie spre limbile străine, iar

engleza lui era deosebit de bună. Apoi, la vârsta de 10 ani, în 1879, după ce a luat cu uşurinţă examenul de gimnaziu pe care îl dădeau băieţii de vârsta lui, a fost pus, aşa cum era obiceiul în cazul prinţilor europeni, sub îndrumarea unui guvernant militar, Grigori Danilovici, care superviza atât instrucţia lui militară, cât şi restul educaţiei sale. Chiar şi la conservatoarea curte rusă Danilovici era considerat incapabil. „Boşorogul ăla iezuit”[19] – aşa l-a numit mai târziu un membru al casei Romanov. Nicky îi spunea „Holera”, iar Sandro, vărul lui, îl considera pe Danilovici „nătâng”. Educaţia lui Nikolai a devenit insuficientă: o brumă de istorie – care îi plăcea cu adevărat –, un pic de geografie şi chimie şi nişte lecţii de engleză, franceză şi germană – la care era foarte bun. De asemenea, a fost învăţat să danseze, căci ţarul trebuia să conducă poloneza la fiecare bal imperial. La fel ca Bertie şi Alexandra, ţarul şi soţia lui nu îşi băteau prea mult capul cu educaţia. Aleksandr considera că se descurcase foarte bine şi fără; Minnie, asemenea surorii ei, credea că bunele maniere, educaţia religioasă şi o cunoaştere decentă a limbilor străine erau de ajuns. Nici ei, nici Danilovici nu considerau că ar fi nevoie de o gândire mai amplă legat de modul de pregătire a moştenitorului pentru viitorul său rol. Danilovici îi zicea lui Nicky că „forţele misterioase care emanau în timpul depunerii jurământului, în ziua încoronării, ofereau toate informaţiile practice necesare”[20].

Profesorul preferat al lui Nicky era cel de engleză, Charles Heath. Fost profesor foarte îndrăgit de la Liceul Aleksandrovski, cea mai bună şcoală din Sankt-Petersburg, Heath nu preda doar engleza, ci şi valorile şcolii publice engleze: decenţa, corectitudinea şi virtuţile stăpânirii de sine şi ale bunelor maniere, presupusele calităţi ale unui gentleman englez. „Aristocrat te naşti, gentleman devii”[21], îi spunea el băiatului. A fost o lecţie pe care Nicky a asimilat-o; din ultimii ani ai adolescenţei, se comenta adesea – şi nu întotdeauna apreciativ – despre curtoazia sa deosebită şi politeţea lui aproape englezească. Un astfel de autocontrol era „nerusesc”. Unul dintre cei mai capabili miniştri din guvern, contele Witte, avea să scrie mai târziu cu oarece amărăciune: „Rareori întâlnisem un tânăr mai manierat decât Nikolai al II-lea. Buna lui creştere ascunde toate defectele”[22]. De fapt, concepţia lui Heath despre ceea ce înseamnă să fii gentleman a fost aproape singura idee inovatoare din toată copilăria lui Nicky.

Deloc surprinzător, ideea lui Nicky despre viaţa din exteriorul micii sale lumi era extraordinar de limitată; la asta a contribuit şi dorinţa părinţilor săi – poate de înţeles – de a-şi proteja copiii de realităţile dure ale lumii. Profunzimea lipsei de experienţă a copiilor este rezumată de faptul că, deşi mama lor le oferea o educaţie relativ spartană, aceasta nu avea nici un context: mulţi aristocraţi europeni dispreţuiau banii gheaţă, însă copiii nu aveau habar de valoarea nici

unui lucru. Eticheta îi interzicea oricărui membru al familiei imperiale să pună piciorul în vreun magazin. În adolescenţă, Xenia i-a dăruit mamei ei de Crăciun un flaconaş de parfum din argint încrustat cu safire pe care îl alesese dintr-o selecţie trimisă de Cartier pentru mama ei; Xenia habar nu avea că acesta valora mult mai mult decât micile cadouri pe care le broda ea însăşi. Copiii familiei Romanov nu ştiau nimic despre reformele bunicului lor. Ziarele erau interzise în odaia copiilor, deoarece Minnie, la fel ca Alexandra, insista ca politica să fie ţinută departe de educaţia copiilor ei. Din punctul lor de vedere, generalul Cerevin, ofiţer superior în Ohrana, brutala poliţie secretă, era „prietenos, generos şi umil" şi „foarte simpatizat în Sankt-Petersburg".

Nu că lui Nikolai nu i-ar fi plăcut să cunoască mai bine lumea. Când erau la Sankt-Petersburg, lui şi Xeniei le plăcea cel mai mult să stea cu orele în spatele balustradelor înalte care înconjurau Palatul Anicikov şi să se uite la oamenii obişnuiţi care treceau pe Nevski Prospekt.

Totul era învăluit într-o fantezie profund idealizată despre „rusitate", pe care Aleksandr le-a transmis-o copiilor săi, dar care era contrazisă practic de tot ce avea legătură cu educaţia lor. Aproape nimic nu era „rusesc" la Romanovi. Ei trăiau ca nişte aristocraţi occidentalizaţi, eticheta de la curtea lor era germană, parcurile şi palatele lor erau neoclasice, confortul din căminele lor era englezesc. Nici măcar prin sânge nu prea erau ruşi, fiind rezultatul unor nesfârşite căsătorii cu membri ai unor familii regale germanice. Mama lui Nikolai era daneză, bunica dinspre tată era nemţoaică, precum fusese şi străbunica lui pe linie paternă. Poate că acesta a fost motivul pentru care Nikolai s-a ataşat atât de mult de ritualurile ortodoxiei ruse, singura experienţă rusească „autentică" la care avea acces. El şi fraţii lui nu ştiau mai nimic despre „adevărata Rusie": nu văzuseră niciodată „pământul negru" din regiunea centrală a Rusiei, nu prea cunoşteau Moscova, capitala sa tradiţională. Îi idealizau în mod obişnuit pe ţăranii ruşi, dar nu cunoşteau nici unul. Li se spunea că parada tatălui lor în veşminte ţărăneşti arată cât de bine îi înţelege acesta pe oamenii de rând. Presupuneau că servitorii de la palat, care adesea slujeau familia de generaţii întregi şi aveau la fel de puţină legătură cu comunităţile ţărăneşti ca şi ei, reprezentau ţăranul rus obişnuit. Când zăreau masele de dincolo de gardul palatului, acestea erau invariabil soldaţi care îl ovaţionau pe tatăl lor la trecerile în revistă sau la nunţi. „Expresia de dragoste şi devotament de pe toate acele chipuri ridicate în sus era de neuitat", insista decenii mai târziu Olga, sora lui Nikolai. „…Între coroană şi popor era o relaţie care nu a fost niciodată înţeleasă în Occident. Această relaţie nu avea nimic de-a face cu guvernarea sau cu oficialităţile mărunte"[23].

După ce Revoluţia rusă le-a dat peste cap viaţa, mai mulţi dintre

verii ruşi ai lui Nikolai şi-au scris memoriile, insistând pe caracterul necorespunzător al copilăriei lor, suprimarea personalităţii care li se pretindea, îndemnul de a interacţiona cât mai puţin posibil cu lumea modernă, cu urmările sale dezastruoase. Sandro îşi reamintea izolarea şi stricteţea fără sens şi faptul că se simţea nespus de singur. Marea ducesă Maria, altă verişoară a lui Nikolai, deplângea închiderea şi neajutorarea rezultate: „Îmi perpetuau intenţionat ignoranţa cu privire la situaţia în care mă născusem”[24].

În martie 1881, când Nicky avea 12 ani, bunicul său Aleksandr al II-lea – după ce chiar în dimineaţa aceea semnase o nouă constituţie care stabilea condiţiile pentru o formă foarte limitată de guvernare reprezentativă – a fost rănit mortal într-un atac terorist cu bombă. A fost transportat, sângerând abundent, în cabinetul său de lucru din Palatul de Iarnă. Nicky tocmai se ducea să patineze, împreună cu mama sa şi cu Sandro, verişorul lui. Auzind exploziile, cei doi băieţi au alergat la palat, unde au urmat dâra de sânge de pe pardoseala de marmură până la cabinetul împăratului. Rănile ţarului erau groaznice: avea piciorul drept retezat, abdomenul sfâşiat, faţa plină de sânge. Peste ani, Nikolai îşi amintea că „avea faţa palidă, ca de mort. Pe tot chipul lui erau răni mici. Tata m-a dus până la pat. «Tată, raza ta de soare este aici», a spus el, ridicând glasul”[25]. În faţa nepotului şi a familiei, ţarul a murit din cauza hemoragiei.

Moartea lui Aleksandr al II-lea a însemnat sfârşitul experimentului Rusiei cu liberalizarea. Fiul său, acum ţarul Aleksandr al III-lea, a făcut bucăţi noua constituţie şi a decis să reinstaureze autocraţia. Pentru a se asigura că nimeni nu îi va înţelege greşit intenţiile, prima sa proclamaţie anunţa: „Vom conduce în linişte destinele Imperiului Nostru, care de acum înainte vor fi discutate numai între Dumnezeu şi Noi”[26]. Guvernul şi-a acordat puteri speciale pentru a suspenda statul de drept ori de câte ori şi oriunde se simţea ameninţat – stare de fapt care a continuat până în 1917. Aleksandr a introdus o mulţime de „contrareforme”, inclusiv o severă cenzură a presei, o legislaţie care interzicea angajarea celor consideraţi suspecţi din punct de vedere politic, abolirea autonomiei universităţilor şi excluderea dură din licee şi universităţi a celor care nu aveau origine nobilă sau care proveneau din categorii neprofesionale – cu scopul de a pune capăt mobilităţii sociale pe care o permiseseră reformele lui Aleksandr al II-lea. Sub pretextul înăbuşirii „tulburărilor din zonele rurale”, puterea noilor zemstve, care se dovediseră a fi o mare forţă a progresului, a fost subordonată unor noi demnitari guvernamentali, „căpitanii civili”, care puteau să impună pedepse fără o judecată prealabilă şi să anuleze după bunul-plac hotărârile judecătoreşti.

Dincolo de Rusii, Aleksandr a extins brutal politica nu tocmai

luminată de rusificare a tatălui său, din Polonia şi Finlanda până în Transcaucazia musulmană. Limbile locale au fost scoase în afara legii; credincioşii neortodocşi, precum catolicii, musulmanii şi protestanţii, erau discriminaţi; evreii, pe care Aleksandr îi considera ad litteram „ucigaşii lui Hristos”[27], erau persecutaţi cu sălbăticie: privaţi de educaţie, daţi afară din casele lor şi supuşi unor pogromuri brutale, adesea iniţiate de poliţie. Ca rezultat, în anii 1880 a avut loc primul val de emigrare în masă a evreilor din Rusia şi s-a creat focarul perfect pentru o generaţie de revoluţionari furioşi şi nemulţumiţi. Până în anii 1890 privarea de drepturi a comunităţilor de ţărani crease un puternic resentiment, iar politicile de rusificare au ajutat o serie de mişcări separatiste la fel de furibunde să prindă rădăcini în tot imperiul. Aleksandr nu mai putea să bage duhul înapoi în lampă, oricât de mult ar fi vrut: încet şi dureros, Rusia se schimba.

La vremea respectivă, Aleksandr era însă perceput în Rusia ca un mare succes: un bărbat voinic şi puternic care să menţină imperiul în siguranţă. Anii 1880 au fost în Rusia o epocă a încrederii. Unul dintre nepoţii săi scria că părea că Rusia îşi recâştigase un „«spirit imperial» nou şi mândru”[28]. Clasele instruite acceptau în mare noile legi represive ale lui Aleksandr ca pe un preţ al siguranţei. Iuţeala cu care i-a urmărit şi i-a spânzurat pe ucigaşii tatălui său părea să fi înăbuşit complet mişcarea revoluţionară pe cale să se cristalizeze. Cei care lucrau pentru el erau impresionaţi de duritatea sa şi de faptul că nu se îndoia de sine. Chiar şi unii oameni inteligenţi şi sofisticaţi precum ministrul său de Finanţe, Serghei Witte, care recunoşteau că ţarul nu era un geniu şi că părerile lui erau simpliste, îi lăudau „personalitatea nobilă şi remarcabilă”[29]. Ba reuşea uneori să pară chiar progresist. A sprijinit planurile lui Witte de industrializare a Rusiei, deşi modul în care se strângea capitalul – prin exportul de cereale strânse ca impozit de la ţăranii care făceau o agricultură de subzistenţă şi care aveau nevoie de ele pentru a se hrăni – avea să contribuie la o foamete cumplită la începutul anilor 1890. De asemenea, a ţinut Rusia departe de războaie externe costisitoare. Nu că Aleksandr ar fi simţit vreo afecţiune specială pentru vreun loc din străinătate – ba din contră. „Avem doar doi aliaţi pe lumea asta… oştirile noastre şi marina noastră militară. Toţi ceilalţi s-ar întoarce împotriva noastră într-o clipă.”[30] Era un xenofob înrăit – chiar şi faţă de noua Germanie, condusă de Prusia, aliata tradiţională a Rusiei.

Cele două ţări aveau în comun nu doar o frontieră lungă, ci şi legături dinastice, culturale şi istorice complexe. La fel ca membrii familiei regale britanice, ţarii ruşi consideraseră regatele germane o sursă convenabilă de soţii – în aşa măsură încât atât casa regală britanică, cât şi cea rusă erau mai degrabă germane. Avuseseră loc atât de multe căsătorii cu germani, încât trei dintre ramurile mai

tinere ale familiei Romanov erau familii germane naturalizate: Oldenburg, Leuchtenberg şi Mecklenburg-Strelitz. Iar de generaţii, în absenţa unei clase indigene de profesionişti, guvernul rus primise numeroşi nemţi deştepţi şi ambiţioşi în funcţii guvernamentale importante, într-o asemenea măsură, încât o bună parte din oamenii de stat ruşi importanţi erau de origine germană. Relaţia dintre ruşi şi germani avusese întotdeauna un echilibru delicat. Până la unificare, statele germane fuseseră mereu partenerul minor, chiar dacă din punct de vedere cultural şi intelectual erau cu mult înaintea Rusiei. Pentru ruşii educaţi, Germania era centrul culturii: patria lui Goethe, Schiller, Kant, Bach, Mozart, a „simfonismului german" şi, mai recent, a lui Nietzsche şi chiar a lui Marx. Publicul rus îi acceptase pe toţi. Însă puterea Rusiei era cea care îl alungase pe Napoleon din Germania.

Totuşi, de multă vreme existau fisuri în această relaţie, iar mulţi ruşi nu puteau suferi dominaţia culturală şi intelectuală a Germaniei. La rândul lor, mulţi germani nu aveau încredere în colosul care se profila ameninţător la graniţa lor răsăriteană. Ascensiunea Germaniei pe scena internaţională şi pretenţia ei implicită că era egala Rusiei, nu mai puţin importantă decât ea, au generat o mulţime de noi tensiuni şi suspiciuni. În 1878, la Congresul de la Berlin, Rusia fusese privată de majoritatea prăzilor pe care tocmai le câştigase în Războiul Ruso-Turc, la Sankt-Petersburg născându-se un sentiment – deloc nejustificabil – că Bismarck nu era tocmai aliatul devotat care pretindea că este. Era adevărat: deşi Bismarck voia să păstreze relaţii bune cu Rusia, nu era pregătit să sprijine necondiţionat interesele acesteia. El hotărâse, de asemenea, că trebuia să fie în relaţii bune cu Austro-Ungaria – faţă de care ruşii din toate clasele sociale simţeau o ură aproape instinctivă din cauza rivalităţii în Balcani care dura de generaţii. Devenea tot mai neliniştitor de clar şi că Rusia ajunsese vulnerabilă în faţa puterii financiare germane. Germania devenise principala sursă de împrumuturi băneşti pentru guvernul rus şi era principala piaţă pentru grâul rusesc. Dacă Bismarck închidea pieţele financiare sau creştea tarifele la cereale – aşa cum avea să facă la sfârşitul anilor 1880 –, Rusia avea probleme. Era supărător să realizezi că Rusia nu avea un avantaj similar asupra economiei germane.

Xenofobia era răspândită în toată Europa, însă era deosebit de virulentă în rândul claselor educate din Rusia. Potrivit lui Sandro, verişorul lui Nicky, ostilitatea instinctivă faţă de alte naţiuni era insuflată de Biserica Ortodoxă „şi doctrina monstruoasă a patriotismului oficial": clasa lui îi ura pe „polonezi, suedezi, germani, britanici şi francezi", în acelaşi timp rezervându-le o ură specială evreilor, „dogma monstruoasă"[31]. Mai mult, din anii 1880, naţionalismul în floare şi ambiţiile expansioniste erau canalizate în noţiunea de *panslavism* şi arătau spre Germania ca potenţial rival

periculos la ambiţiile lor în Europa Centrală. Panslavismul începuse ca un excepţionalism romantic şi filosofic, o credinţă că spiritualitatea rusă, „sufletul rusesc unificator”, avea o capacitate unică şi o misiune specială de a vindeca „suferinţa Europei”. El se transformase rapid într-o justificare şovinistă a „misiunii” ruşilor de a domina Balcanii, însoţită de opinia că era inevitabil ca teutonii şi slavii să se ciocnească la un moment dat[32].

Complexitatea relaţiei ruso-germane nu era nicăieri mai grăitor ilustrată ca în familia ţarului. Mama lui era strămătuşa lui Willy; bunica lui era o prinţesă din Hessen-Darmstadt. Era foarte conştient de câtă nevoie avea Rusia de Germania. Însă slavofilia sa îl făcea să se simtă jignit din cauza influenţei germane în Rusia, iar soţia lui purta Germaniei şi „barbarilor de prusaci”[33], cum îi numea ea, o antipatie puternică, la fel de intensă ca a surorii ei. Deşi ea nu se amesteca niciodată direct în politică, Ministerul de Externe german o considera o influenţă îngrijorător de antigermană.

Urcarea pe tron a lui Aleksandr a împins familia imperială la o şi mai mare izolare. Noul ţar s-a folosit de asasinarea tatălui său pentru a-şi justifica dorinţa de a se muta permanent de la Sankt-Petersburg la ţară, la palatul de la Gatcina, aflat la 40 de kilometri sud-vest de oraş. Minnie ura aspectul mohorât al imensului palat plin de ecouri. „Friguros, dezgustător şi plin de muncitori”, aşa i l-a descris mamei ei. „Acest castel nelocuit, mare şi pustiu în mijlocul iernii, îmi stoarce multe lacrimi, lacrimi tainice, căci Saşa e fericit să părăsească oraşul.”[34] Îl înconjura un nou cordon de soldaţi şi agenţi ai poliţiei secrete. Copiilor nu le plăceau aceştia din urmă, care se ţineau după ei chiar şi atunci când se plimbau pe domeniul palatului. Nicky, pe care aveau să-l enerveze toată viaţa, îi numea „naturalişti”[35], deoarece întotdeauna se iveau de după copaci. Vizitele la Sankt-Petersburg s-au rărit. Izolarea crescândă nu era însă neapărat neplăcută. Copiii deveniseră anxioşi după moartea bunicului lor. De atunci Sandro, verişorul lui Nicky, auzea „o explozie în orice zgomot suspect”[36].

Nu era de mirare că până şi ţarul descria vizitele făcute aproape în fiecare vară în Danemarca, la petrecerile neoficiale organizate de rege şi regină, ca pe o eliberare din „închisoare”[37]. În Danemarca familia imperială se simţea „într-o libertate minunată”, ca niciodată acasă. Stăteau cu lunile acolo. „Nu voi uita niciodată emoţia plimbării pe o stradă pentru prima oară… A fost mai mult decât distracţie! A fost educaţie!”[38], îşi amintea Olga. Nikolai şi fraţii lui se aflau acolo în situaţia neobişnuită de a fi înconjuraţi de alţi copii care aveau aceeaşi poziţie socială ca şi ei. Copiii Romanovilor se întâlneau în Danemarca în mod regulat cu verii lor englezi. Există o fotografie de grup făcută la Palatul Amalienborg din Copenhaga, datată 1869, când George avea

4 ani, stând lângă căruciorul în care era Nicky, în vârstă de 1 an. Familiile s-au reîntâlnit în anul următor, în timpul Războiului Franco-Prusac, şi din nou când Nicky, în vârstă de 5 ani, a venit la Londra cu părinţii, în 1873, şi a stat la Marlborough House. Era o relaţie încurajată de Alexandra şi Minnie. „Mă tem că scumpul tău Nicky m-a uitat, ceea ce m-ar întrista, deoarece îl iubesc pe copilul acela angelic”[39], scria Alexandra când Nicky avea 8 ani. Era un cârd de familii: verii danezi; familia Cumberland – moştenitorul tronului Hanovrei, care fusese dizolvată de Prusia după războiul din 1866, şi soţia lui, Thyra, sora mai mică a lui Minnie şi a Alexandrei; şi copiii fratelui lor George al elenilor, recent ales rege al Greciei, şi ai soţiei lui rusoaice, Olga, care era verişoara preferată a ţarului. Verii ruşi, greci şi britanici – care aveau fiecare câte un Georgie al lor („Georgie grecul” era deosebit de neastâmpărat) – alcătuiau un club. *Lingua franca* pare să fi fost engleza – verii britanici erau foarte slabi la limbi străine şi toţi ceilalţi vorbeau fluent engleză. Ţarul îi ducea pe copii la prins de mormoloci sau la furat de mere; îi lăsa să-l încalece pe genunchi şi să-l tragă de barbă; spre încântarea tuturor copiilor, la un moment dat a îndreptat un furtun spre regele Suediei, „pe care cu toţii îl antipatizam”[40]. George, atât de intimidat de bunica lui, îi spunea grozav de înspăimântătorului Aleksandr „bătrânul Grăsan” sau „scumpul unchi Saşa”[41].

Potrivit Olgăi, Nicky şi Georgie au devenit „prieteni apropiaţi”. Georgie îşi necăjea verişoarele, făcând-o pe Olga să chicotească în locuri unde nu se cuvenea când îi amintea în şoaptă de o veche glumă cu „hai şi rostogoleşte-te cu mine pe otomană”[42] [*1] şi strigând-o pe Xenia „Bufniţa”. Băieţii aveau multe în comun: amândoi iubeau activităţile în aer liber; amândoi erau timizi, prea imaturi pentru vârsta lor şi cel mai bine se simţeau acasă, cu familia; amândoi aveau o predilecţie pentru „năzbâtii” şi farse; amândoi aveau mame posesive (cărora amândoi li se adresau în engleză cu *Motherdear*[43]) şi taţi puternici. Ba chiar şi semănau ciudat de mult: servitorii danezi îi confundau mereu. În Danemarca, în 1883, când George, în vârstă de 15 ani, era plecat pe mare, Nicky s-a îndrăgostit pentru prima oară de Toria, sora mai mică a lui George. „Sunt îndrăgostit de Victoria şi ea pare să fie îndrăgostită de mine. Seara am încercat să rămân singur cu ea s-o sărut. Este minunată”[44], scria el în jurnal.

În ciuda asemănărilor dintre ei, cei doi băieţi se aflau în taberele opuse ale unei crâncene rivalităţi internaţionale. Nu era o exagerare că Rusia şi Marea Britanie erau cei mai mari duşmani: deopotrivă opuse ideologic şi imperii rivale. Ciocnirile imperialiste erau cele care intensificau conflictul ideologic – altminteri ar fi fost doar două ţări situate la cele două extremităţi ale Europei, fiecare văzându-şi de treaba ei. Însă de la sfârşitul anilor 1870 Marea Britanie şi Rusia, ca şi

celelalte mari puteri occidentale, se lansaseră într-o violentă fază de acaparare teritorială, împărţindu-şi globul dincolo de Europa în colonii şi „sfere de influenţă". Există multe argumente complexe şi contradictorii cu privire la motivul pentru care toate puterile (relativ) dezvoltate (în majoritate) occidentale au hotărât că au nevoie de un imperiu: datorită evoluţiei fireşti a politicii de putere la nivel global, cele câteva puteri bogate, superioare din punct de vedere militar şi dezvoltate tehnologic aveau să domine şi să exploateze în mod inevitabil celelalte teritorii, mai slabe şi mai „înapoiate"; nevoia ţărilor industrializate de materii prime şi de noi locuri în care să-şi plaseze capitalul; un sentiment de competiţie acerbă între marile puteri şi percepţia că noile teritorii erau modalitatea de a o lua înaintea concurenţei. Toate aceste aspecte au jucat un rol. Colonizatorii vedeau în colonii oportunităţi pentru bogăţie şi noi pieţe – imperiul Marii Britanii, exemplul tipic, o făcuse cea mai influentă şi mai bogată ţară din lume şi îi permisese să aibă un succes mult mai mare decât s-ar fi aşteptat. Fiind cea mai mare putere imperialistă, se considera poliţistul imperial al lumii, un agent dezinteresat de reglementare a problemelor mondiale în virtutea nevoii sale utilitariste de menţinere a statu-qoului starea de fapt şi a păcii pentru comerţul liber – pretenţie care avea un sâmbure de adevăr, dar care le irita pe celelalte mari puteri. Noua etapă frenetică de luare în stăpânire a unor teritorii s-a accelerat după 1882, anul în care Marea Britanie a ocupat în mod discret Egiptul, fapt care a convins puterile europene – inclusiv trei noi vânătoare aspirante de colonii, Belgia şi recent unificatele Italia şi Germania – că, dacă nu acţionează ele primele, Marea Britanie va pune mâna pe toată Africa. Aşa-numita „luptă pentru Africa" a reînviat vechea antipatie anglo-franceză, căci Franţa încerca să împiedice Marea Britanie să se instaleze prea confortabil în Egipt, şi a dat naştere unui nou motiv de a înfiinţa alte colonii – acela că puteau să ofere nu neapărat bogăţie, ci, prin simpla lor existenţă, confereau un statut şi dovedeau importanţa marilor puteri. Pentru Marea Britanie, sosirea mai multor rivali imperiali a generat teama că dominaţia, teritoriile şi rutele către cele mai îndepărtate colonii ale sale ar putea fi ameninţate. În timp ce un imperiu concura cu altul, se crea cadrul pentru un nesfârşit şir de mici conflicte regionale periculoase.

Sub multe aspecte, imperiul Rusiei era diferit. Era o unică întindere de pământ continuă care deja înglobase în deceniile anterioare Crimeea, o bună parte din Polonia, Finlanda, teritoriul din Asia Centrală ce se învecina cu Mongolia şi toată Siberia, până la Oceanul Pacific. Expansiunea nu avusese niciodată legătură în primul rând cu comerţul sau cu pieţele, ci mai mult cu miturile cuceririi: că Rusia avea un destin hărăzit de Dumnezeu de a prelua moştenirea

Imperiului Bizantin şi de a domina Balcanii şi Asia, chiar şi până la Oceanul Indian. Însă noua febră imperialistă s-a instalat la fel de ferm ca oriunde în altă parte. Pentru elita rusă, expansiunea imperialistă era o distragere foarte bine-venită de la imposibilele probleme interne ale Rusiei şi de la nevoia de reforme naţionale. Subscria la o ecuaţie simplistă care ascundea o mulţime de lipsuri: de vreme ce imperiile menţineau ţările puternice, de ce să nu se afle Rusia în prima linie prin expansiune teritorială? La urma urmei, singurul lucru din care avea din belşug erau soldaţii. Între timp, teribila forţă imperialistă britanică avea acum teritorii şi interese în Asia, iar cele două ţări se trezeau permanent în conflict. Un experimentat observator britanic al Rusiei scria: „Este o axiomă a politicii ruse că oponentul cel mai puternic, mai stăruitor şi mai constant al expansiunii ruseşti este Anglia”[45]. Un punct sensibil îl constituiau Constantinopolul şi Bosforul. Ruşii credeau că au o misiune de la Dumnezeu să cucerească pentru creştinătate Constantinopolul – şi voiau să pună mâna pe îngustul canal al Bosforului, numit uneori Strâmtoarea Turcă, care face legătura între Marea Neagră şi Marea Mediterană. Aceasta era ruta pe care ieşeau din ţară cea mai mare parte a cerealelor Rusiei şi calea de ieşire pentru flota sudică a Rusiei, care, conform prevederilor Tratatului de la Berlin din 1878, era obligată să rămână în Marea Neagră.

Britanicii credeau că Rusiei nu i se putea permite să ia Constantinopolul, în primul rând deoarece acest lucru ar fi ameninţat siguranţa rutei lor terestre vitale spre India; în al doilea rând, fiindcă prezenţa Rusiei în Turcia ar fi destabilizat echilibrul puterii în Europa de Est şi în Balcani, de care britanicii erau strâns legaţi; iar în al treilea rând, pentru că i-ar fi oferit Rusiei un avantaj în Persia vecină. Cele două ţări îşi disputau şi acolo controlul: Rusia pentru că se afla la graniţa ei, Marea Britanie deoarece ruta terestră spre India trecea prin Persia şi din cauza rezervelor de petrol despre care se credea că se află ascunse în subteran. Ciocnirea cu Rusia dusese la sprijinirea de către Marea Britanie a Imperiului Otoman care se destrăma şi la implicarea ei în Războiul Crimeei din anii 1850, care iscase o frenetică antipatie publică între cele două ţări. Marea Britanie nu luase parte la Războiul Ruso-Turc de la mijlocul anilor 1870, dar opinia publică britanică ceruse furios o intervenţie pentru ca, vorba unui cântec din vremea aceea, ruşii „să nu aibă Constantinopolul”. La rândul lor, mulţi ruşi credeau că Marea Britanie îi sprijinise şi îi ajutase în taină pe turci. Celălalt punct sensibil era Afganistanul dintotdeauna imposibil de guvernat, prins la mijloc între frontiera nord-vestică a Indiei britanice şi Turkestanul controlat de ruşi. Ideea că Rusia abia aştepta să invadeze India era doar o sperietoare pentru afacerile externe britanice, chiar dacă logistica invadării Indiei – pur şi simplu a trecerii

peste munţii Himalaya – făcea acest lucru practic imposibil. Rusia chiar îşi împingea totuşi necontenit frontierele în Asia Centrală, iar britanicii deveneau periodic obsedaţi să „asigure" Afganistanul şi îşi îndreptau lacom privirile spre Tibet. Fiecare tabără avea convingerea că cealaltă nu avea ce căuta acolo.

Conflictele imperialiste au conferit forţă diviziunilor ideologice: pentru britanici, Rusia era întruchiparea tiraniei. Opinia publică britanică se considera deosebit de bine informată asupra acestui subiect, de vreme ce în Marea Britanie – cu legile ei relaxate privind cenzura – îşi publicaseră rechizitoriile împotriva sistemului ţarist scriitori precum Aleksandr Herzen şi Tolstoi. Guvernul rus era înfuriat de ceea ce considera a fi ipocrizia arogantă a Marii Britanii, care îi permitea să ascundă duşmani politici ai statului rus în numele libertăţii şi să se extindă agresiv pe mapamond în orice mod cu putinţă, exploatându-i fără ruşine pe băştinaşi, pretinzând totodată că are misiunea de a aduce lumii beneficiile civilizaţiei. Era adevărat că justificarea imperialistă britanică reuşea cumva, în mod tipic, să amestece două argumente opuse: o convingere că imperiul îşi asumase filantropic „povara omului alb" de a civiliza şi a îmbunătăţi mulţimea de rase inferioare (era un dat că rasele supuse erau inferioare, deşi era de asemenea de la sine înţeles că nu se făcea ca în înalta societate să se discute prea explicit despre asta); şi o convingere că naţiunile mai puternice le dominau inevitabil pe cele mai slabe. Deşi era, de asemenea, un lucru rareori spus în public, britanicii considerau că majoritatea celorlalte imperii îi tratau îngrozitor pe băştinaşi. Uneori aveau dreptate, după cum a recunoscut Anton Cehov. În 1890, după ce a văzut atât Egiptul ocupat de britanici, cât şi exploatarea de către ruşi a Crimeei, unde populaţia tătară era sistematic sărăcită şi i se confisca pământul, el scria: „Da, m-am gândit eu, englezul îi exploatează pe chinezi, pe cipai, pe hinduşi, dar apoi le oferă drumuri, apeducte, muzee, creştinism; şi voi exploataţi, dar ce oferiţi?"[46].

Între cele două dinastii domnitoare conflictul devenise personal. Era un lucru bun că regele Christian nu permitea să se discute politică la Fredensborg[*2] [47], căci anglofobia lui Aleksandr era, practic, înscrisă în ADN-ul său. Regina Victoria nu putea suferi Rusia. „Detestabilii ăia de ruşi ne vor urî mereu şi niciodată nu putem avea încredere în ei"[48], se plângea ea. De-a lungul anilor a acuzat guvernul rus că este „hain, abominabil, atroce", pe ţar că e „plin de ură… şi tiranie"[49] şi pe poporul rus că ar fi „oribil, necinstit şi crud". În timpul Războiului Ruso-Turc a încercat atât de mult să-l forţeze pe Disraeli să intervină, încât soţia unui politician observa că ea îşi „pierduse stăpânirea de sine, îşi bate la cap miniştrii şi îi împinge la război"[50]. Aleksandr al II-lea o detesta la rândul său: „A zis că este o bătrână răsfăţată, sentimentală şi egoistă", „răutăcioasă" şi „băgăcioasă"[51]. Diplomaţii

germani care îl vizitau ştiau că metoda cea mai bună de a-l binedispune pe ţar era să-i spună poveşti compromiţătoare despre familia regală britanică, mai ales despre regină[52].

Minnie şi Alexandra erau însă convinse că relaţiile personale ar trebui să fie mai mult decât politicoase. În acest scop, susţinuseră în 1874 căsătoria lui Affie, fratele mai mic al lui Bertie, cu Maria, singura soră a lui Aleksandr, uniune la care regina cedase fără tragere de inimă*3 [53]. Soţii lor şi-au dat acordul, Bertie parţial din loialitate faţă de Alexandra şi parţial, după cum se poate bănui, întrucât îi stătea în fire să încerce să se înţeleagă bine cu oamenii şi să se facă plăcut; iar Aleksandr deoarece libertatea relaxată de la Fredensborg era importantă pentru el. De asemenea, amândoi credeau în ideea de fraternitate a celor de neam regesc; Bertie o numea „firma" sau „profesia" lui; lui Aleksandr îi plăcea să vorbească despre „principiul monarhic", ideea că regalitatea era unită prin legături supranaţionale – filosofie contrazisă de toate celelalte lucruri în care credea. Potrivit fiicei lui, el îl respecta pe Bertie, dar nu îi prea plăcea de el. În acelaşi timp, diferendele foarte publice dintre Bertie şi mama lui – relatate cu voioşie de presa europeană – îi făceau în mod clar pe ruşi să-l simpatizeze. Romanovii au decis să facă o distincţie clară între prietenia cu membrii familiei regale britanice şi antipatia faţă de Marea Britanie. Trebuie să fi fost o departajare dificil de menţinut. După multe decenii, Olga a afirmat într-un interviu: „Îi iubeam pe unchiul Bertie şi pe George şi pe atâţia alţii, iar ei au făcut atâtea pentru mine! Dar, desigur, nu a fost niciodată posibil să discutăm cu ei despre politica extrem de detestabilă a parlamentelor britanice succesive. Erau aproape toate antiruseşti – şi foarte adesea fără nici cel mai mic temei. Foarte mult din politica britanică este cu totul contrară tradiţiei lor de fairplay". Pentru Olga, ambivalenţa tatălui ei se traducea printr-o incertitudine cu privire la mirosul familiei regale britanice, care pentru ea oscila undeva între un parfum evocator de grădină hibernală şi mucegai jilav, înţepător: „Membrii familiei regale engleze miroseau a broască şi a fum… noi miroseam a piele bine lustruită"[54].

Fragilitatea relaţiei dintre cele două familii era expusă ori de câte ori relaţiile internaţionale deveneau încordate. În 1884-1885, o criză din Afganistan a părut să se transforme într-un conflict armat în toată regula. „Nu prea văd cum putem evita să intrăm în război cu Rusia acum", îi scria Bertie premierului britanic, William Gladstone, în primăvara anului 1885, în toiul crizei. I-a spus mamei sale că „promisiunile şi asigurările" Rusiei „…nu au nici un fel de valoare"[55]. De fapt, nici una dintre tabere nu voia război şi până la urmă Marea Britanie şi Rusia au început negocierile, care – spre surpriza tuturor – chiar au soluţionat dezacordurile legate de graniţe. În toamna aceea

Bertie s-a întâlnit cu Aleksandr la Fredensborg şi i-a relatat lui George că vizita a fost „foarte liniştită”. (Povestea de dragoste dintre Nikolai şi Toria se răcise, transformându-se în prietenie.) Existau însă alte surse de conflicte dinastice, la fel de sensibile, şi anume Bulgaria, care, spre furia lui Aleksandr, îşi proclamase independenţa faţă de Rusia, sub conducerea lui Sandro Battenberg, prinţişorul german pe care chiar ruşii îl instalaseră pe tron. Ruşii credeau că statele din Balcani devenite de curând independente – dintre care multe, asemenea Bulgariei, fuseseră eliberate de sub dominaţia Imperiului Otoman cu sânge şi bani ruseşti – se cuvenea să accepte bucuroase dominaţia rusă. Când a auzit că Vicky, mama lui Wilhelm, voia să-şi mărite fiica, pe Moretta, cu Sandro Battenberg, Aleksandr nu şi-a putut stăvili suspiciunile că totul era un complot pentru a crea o influenţă anglo-germană în Balcani. Acest gând l-a scos din minţi. La mijlocul anului 1886 ruşii l-au răpit pe Battenberg şi l-au forţat, sub ameninţarea armei, să abdice. Bertie şi Alexandra nu şi-au făcut apariţia la Fredensborg în acel an. Cuplurile s-au întâlnit însă în vara anului 1887, chiar în momentul când Rusia şi Germania aveau diferende grave. Herbert, fiul lui Bismarck, era convins că Bertie şi Alexandra profitaseră de vizită pentru a-l întoarce pe ţar împotriva lui Wilhelm cu poveşti despre purtarea sa ingrată[56]. Este posibil ca ţarul şi prinţul de Wales să se fi apropiat în vara aceea datorită bănuielilor comune şi poveştilor despre tânărul viitor kaizer[57].

În 1885, când Nicky avea 17 ani, la Gatcina au fost chemaţi o serie de miniştri şi profesori universitari eminenţi pentru a-i ţine ţareviciului prelegeri despre dreptul internaţional, chimie, ştiinţa militară şi finanţe. A fost o miniucenicie de doi ani în guvernare – o recunoaştere întârziată a faptului că într-o bună zi avea să fie realmente la conducerea întregului Imperiu Rus. Cât i-a folosit cu adevărat acest lucru lui Nicky era discutabil. Unul dintre instructorii săi, Konstantin Pobedonoştev, a spus mai târziu că, atunci când a încercat să-i explice lui Nicky modul de funcţionare a statului ţarist, „am observat doar că era complet absorbit de scobitul în nas”[58]. Pobedonoştev a fost totuşi o influenţă importantă în viaţa lui Nicky. Om de stat însemnat şi şef al cenzurii – intelighenţia, care îl ura, îl numea „Marele Inchizitor” –, era teribil de reacţionar şi principalul mentor politic al tatălui lui Nikolai. Ajunsese să creadă că numai autocraţia în cea mai represivă formă a sa putea „salva” Rusia şi că reformele lui Aleksandr al II-lea fuseseră un dezastru. Masele, zicea el, erau slabe, infantile şi credule; trebuia să se facă totul pentru a împiedica invazia ideilor occidentale, precum libertatea presei şi guvernarea reprezentativă. Rusia trebuia să stagneze efectiv, pentru a-i menţine la putere pe Romanovi. Multă lume credea că Pobedonoştev

a fost forţa motrice din spatele represiunilor interne din anii 1880.

Influenţa sa asupra lui Nicky era condiţionată însă de apropierea sa de opiniile tatălui lui Nicky. Cea mai puternică şi mai convingătoare influenţă din viaţa lui Nicky era Aleksandr al III-lea, „pe care", după cum scria un curtean, „îl venera şi al cărui exemplu îl urma cu asiduitate chiar şi în detaliile vieţii sale de zi cu zi"[59]. Însă Aleksandr avea 1,86 metri şi era imun la îndoieli, iar Nikolai, care avea 1,67 sau 1,70 metri, era un om mult mai blând, probabil mai inteligent, cu certitudine mai cultivat. Însă, în atmosfera patriarhală şi claustrofobă a casei sale părinteşti, nu prea avusese cum să-şi dezvolte o minte independentă sau prea multă încredere în propria judecată. Viitoarea cumnată a lui Nicky, Viktoria de Hessen-Darmstadt, avea să observe cu receptivitate că „personalitatea dominatoare" a lui Aleksandr „înăbuşise la Nicky orice urmă de iniţiativă"[60].

Pierre Gilliard, care 30 de ani mai târziu avea să fie profesorul particular al lui Aleksei, fiul lui Nicky, în circumstanţe similare, a ajuns la convingerea că a creşte un copil într-un mediu atât de izolat era o reţetă a dezastrului. El a conchis că un astfel de copil era:

> …privat de ceva ce joacă un rol crucial în formarea judecăţii. Este privat de cunoaşterea care se dobândeşte în sala de clasă, cunoaştere a cărei sursă o constituie viaţa însăşi, contactul nestânjenit cu alţi copii, influenţele diverse şi uneori conflictuale ale mediului, observarea directă şi simpla experienţă a oamenilor şi problemelor – într-un cuvânt, tot ceea ce în decursul anilor dezvoltă spiritul critic şi simţul realităţii. În asemenea împrejurări un individ trebuie să fie înzestrat cu talente excepţionale pentru a fi capabil să vadă lucrurile aşa cum sunt, să gândească limpede şi să dorească ceea ce trebuie. El este izolat de viaţă. Nu îşi poate imagina ce se petrece în spatele zidului pe care sunt zugrăvite imagini false pentru amuzamentul sau distracţia sa[61].

În cele din urmă, Nicky a părăsit Gatcina şi familia în vara anului 1887, când împlinea 19 ani, iar la Londra regina Victoria îşi sărbătorea Jubileul de Aur. Asemenea lui Wilhelm, el a intrat în armată, într-un regiment de gardă de elită, legendarele Gărzi Preobrajenski. „Îmi este *groaznic* de dor de tine, dragul meu Nicky", îi scria mama sa. De asemenea, îi reamintea să fie „politicos şi curtenitor", să se înţeleagă bine cu toată lumea, dar să nu permită „prea multă familiaritate sau intimitate"[62]. „Trebuie să fii precaut cu toată lumea de la început", era de acord Nicky, dar era foarte încântat de noua lui viaţă. „Acum sunt mai fericit decât pot spune pentru că am intrat în armată şi în fiecare zi mă obişnuiesc tot mai mult cu viaţa cazonă."[63] Făcea instrucţie şi exersa tragerea la ţintă, iar apoi îşi petrecea după-amiezile şi serile jucând cărţi, biliard şi popice. Ce putea să fie mai frumos?

*1 Joc de cuvinte în limba engleză, având la bază cuvântul *Ottoman*, care desemnează atât sofaua cunoscută în română ca „otomană", cât şi dinastia turcă şi pe supuşii acesteia din Imperiul Otoman (n.tr.).

2 Cu toate acestea, lui Bismarck îi plăcea să afirme că era un cuib de antiprusianism şi îl numea „Galeria Şoaptelor”. Era totuşi adevărat că la petreceri participau şi unele dintre rudele germane nemulţumite ale reginei daneze, care bombăneau despre parveniţii de prusaci.

*3 Căsătoria nu a fost un succes. Affie era un tiran şi un beţiv care vorbea neîncetat despre sine şi chinuia pe toată lumea cu nişte recitaluri de vioară îngrozitoare, iar Maria ura Anglia. Regina, cu perversitatea ei caracteristică, a decis că îi plăcea de nora ei rusoaică: „Mi-am format o părere foarte bună despre ea… Cu siguranţă tuturor le place de ea, dar, vai! Nimănui nu-i place de el! Mă tem că asta nu se va schimba niciodată!”.

Partea a II-a

Legături de familie, întreceri între imperii

Capitolul 4

Wilhelm împărat (1888-1890)

În primăvara anului 1888 era evident că Wilhelm avea să fie împărat curând. Bunicul său murise în martie de bătrâneţe. Când a urcat pe tron Fritz, devenind kaizerul Friedrich, era deja pe moarte din cauza unui cancer la gât, suferise o traheotomie, nu putea să vorbească şi nimeni nu se aştepta să mai trăiască mult. Ordinele lui, mâzgălite pe bucăţele de hârtie, erau pur şi simplu ignorate. „Lumea în general ne consideră o simplă umbră trecătoare ce va fi în curând înlocuită de *realitate* sub forma lui William!”[1], îi scria Vicky cu amărăciune mamei sale. Ea şi-a vărsat durerea în încercarea obsesivă de realizare a căsătoriei dintre fiica ei Moretta şi Alexander Battenberg, faţă de care mirele îşi pierduse de multă vreme interesul. Între timp, Wilhelm îi spunea lui Bismarck că Vicky „îl ura mai mult decât orice pe lumea asta”[2] şi că îl omora pe tatăl său cu scenele ei isterice.

Wilhelm îşi dorea nespus să fie împărat. Îşi perfecţionase întreaga personalitate pentru a proiecta imaginea regelui-soldat charismatic, masculin, încrezător în reuşită: purtarea aspru-glumeaţă, vorbirea sacadată, ţinuta studiată, expresia deliberat fioroasă pe care o afişa în public. Îi plăcea să se creadă un alt Friedrich cel Mare: politician, soldat, strateg, filosof, arbitru cultural; cineva care, prin simpla forţă de caracter, avea să facă din democraţie ceva depăşit. Pentru a accentua asemănarea cu Friedrich, adoptase chiar şi obiceiul acestuia de a mâzgăli comentarii pe marginea notelor şi documentelor oficiale: „Minciuni!”, „Prostii!”, „Peşte stricat!”.

Însă unii dintre aceia care îl cunoscuseră ca prinţ erau un pic îngrijoraţi când se gândeau ce fel de rege avea să fie. „Dumnezeule, ce o să se întâmple dacă prinţul Wilhelm va deveni kaizer atât de devreme?”, remarcase cu un an înainte un general bătrân. „Crede că înţelege *totul*, chiar şi construcţia de nave.”[3] Bismarck, între timp, critica părerea exagerat de bună a lui Wilhelm despre propriile capacităţi, „linguşitorii aspiranţi” care îl înconjurau şi durata foarte scurtă a atenţiei sale: „arunca doar o privire… nu învăţa nimic temeinic şi ajungea să creadă că ştie tot”[4]. Lordul Salisbury, premierul britanic, avea impresia că identificase o nesăbuinţă periculoasă la viitorul kaizer şi îşi făcea griji că acesta va împinge Germania în braţele Rusiei. Fritz Holstein, cel mai important consilier al lui Bismarck la Ministerul de Externe german, era îngrijorat de ostilitatea

lui Wilhelm faţă de Marea Britanie. Cu şase săptămâni înainte de moartea lui Fritz regina făcuse o vizită la Berlin, pregătită să aibă o discuţie cu cărţile pe faţă cu nepotul ei intransigent şi neloial. Salisbury încercase s-o împiedice. I-a spus că atât el, cât şi Ministerul de Externe german se „temeau că, dacă în conversaţie va apărea vreun subiect spinos, s-ar putea ca Prinţul să spună ceva care să nu îi facă cinste; şi că, dacă el ar acţiona într-o manieră care să atragă vreo dojană din partea Maiestăţii Voastre, s-ar putea să nu o primească prea bine şi în mintea lui să se nască un sentiment ce ar putea să stânjenească bunele relaţii dintre cele două ţări". El i-a reamintit că „toate impulsurile Prinţului William, oricât de blamabile sau de nerezonabile, vor fi în viitor cauze politice de o putere enormă; iar cele două naţiuni îşi sunt atât de necesare una alteia, încât tot ce i se zice trebuie cântărit cu atenţie"[5].

Cu acel prilej, atât Wilhelm, cât şi regina s-au comportat impecabil şi motivele de îngrijorare s-au risipit. Wilhelm i-a spus ambasadorului britanic că a fost „încântat"[6] de bunica lui. Fritz Holstein observa că regina, în vârstă de 69 de ani, fusese „extraordinar de amabilă" cu nepotul ei „şi viceversa… Asta va mai diminua întru câtva ura prostească a Prinţului faţă de Anglia"[7]. Într-o audienţă privată la regină, Bismarck a asigurat-o că Germania nu voia un conflict cu Anglia. Vicky a relatat că îi zisese că, în ciuda lipsei de experienţă a lui Wilhelm, „«dacă îl arunci în apă, va înota», deoarece nu e lipsit de isteţime"[8]. La un dineu oficial din seara aceea, cancelarul a ales o „bomboană"[9] mare decorată cu portretul glazurat al reginei, şi-a descheiat foarte ostentativ redingota şi a aşezat-o lângă inimă. În sinea lui, Bismarck era încrezător că va putea să se descurce cu Wilhelm aşa cum se descurcase cu bunicul acestuia, prin manipulare neruşinată, linguşeli şi, la nevoie, puţină intimidare.

Fritz a murit din cauza cancerului la gât pe 15 iunie. Domnise trei luni. Bertie i-a telegrafiat lui George, care a scris în jurnal că „a murit scumpul unchi Fritz, săracul… ce trist!"[10]. Wilhelm nu a manifestat o astfel de tandreţe. La câteva clipe după moartea tatălui său, a poruncit ca Neues Palais să fie înconjurat de un cordon de soldaţi şi percheziţionat şi nimănui, mai ales mamei lui, să nu i se permită să plece. Soldaţii căutau documente – scrisorile lui Vicky şi jurnalele de război ale lui Fritz – despre care lui Wilhelm i se spusese că mama lui încerca să le scoată pe ascuns din ţară. Era prea târziu; ea trimisese deja cutiile în Anglia cu câteva zile înainte, prin intermediul ambasadei britanice*1. A fost un gest violent, menit să umilească şi să supere, „de parcă", aşa cum a scris mai târziu Emil Ludwig, primul biograf al lui Wilhelm, „fusese ucis un monarh, iar succesorul lui ostil, pregătit de mult, profitase de nou-dobândita autoritate"[11]. Era, de asemenea, un act de mânie oedipiană. Fritz a fost înmormântat trei

zile mai târziu, fără depunerea tradiţională pe catafalc. La funeralii nu au fost invitaţi demnitari străini şi Bismarck nu a participat. Contrar ultimelor dorinţe ale tatălui său, Wilhelm a dispus să se facă o autopsie pentru a se confirma că a murit de cancer şi a interzis căsătoria dintre Moretta şi Battenberg. Deşi mai târziu noul kaizer avea să-şi declare dragostea şi admiraţia pentru răposatul său tată-erou şi să-i înalţe nenumărate memoriale, nu l-a pomenit deloc pe Fritz în primul său discurs susţinut în faţa Reichstagului, ci, în schimb, a declarat că va „urma aceeaşi cale pe care răposatul meu bunic a câştigat încrederea aliaţilor săi, dragostea poporului german şi bunăvoinţa unor ţări străine”[12]. Puţină lume de la curte a părut să fie deranjată de asta: Hohenzollernii erau faimoşi pentru ura dintre generaţii, împărăteasa Friedrich, cum i se spunea acum, fusese privită ca o forţă periculoasă şi imprevizibilă a cărei eclipsare era de mult timp aşteptată, iar kaizerul cel puţin părea convingător. După decenii cu ramolitul Wilhelm I şi după incertitudinile din lunile anterioare, Germania era pregătită pentru un conducător tânăr şi charismatic. Wilhelm exact aşa părea: modern, energic, capabil să intre în legătură cu publicul. Când a trecut călare prin zonele sărace din Berlin, la câteva săptămâni după încoronare, lumea l-a ovaţionat, strigând: „Trăiască regele muncitorilor!”[13]. Părea prezent şi direct şi şi-a manifestat rapid pasiunea pentru susţinerea unor discursuri pline de fraze răsunătoare, promiţând o nouă epocă de măreţie germană şi exprimându-şi tenacitatea şi faptul că nu se îndoia de sine.

Edward şi Alexandra au fost doi dintre puţinii care au reuşit să ajungă la funeraliile lui Fritz. Prinţul de Wales, care venise regulat la patul cumnatului său cât timp acesta zăcuse bolnav, şi-a găsit sora distrusă de durere şi izolată. „Plângea şi suspina ca un copil”[14], a relatat el. Alexandra i-a scris lui George că, „în loc ca Wilhelm să fie o alinare şi un sprijin pentru ea, a trecut de partea lui Bismarck & Co., care o ignoră şi o nimicesc complet. Ceea ce este foarte josnic”[15]. Herbert, fiul lui Bismarck, acum ministrul de Externe german, i-a spus lui Edward că Fritz fusese „nepotrivit pentru a domni”[16], iar cancelarul i-a zis „că de fapt împăratul nu fusese niciodată competent să domnească din cauza bolii sale şi că ţara fusese guvernată de împărătească, dar că aici nu exista legea salică”[17]. Cuplul s-a înfuriat şi s-a simţit ofensat. În timpul audienţei lor la Bismarck s-au îndepărtat de obişnuitele politeţuri diplomatice fără substanţă şi au început să pună întrebări incomode. Ce se întâmpla cu regatul Hanovrei, cucerit şi anexat de Prusia în timpul războaielor din anii 1860? Moştenitorul acestuia, ducele de Cumberland, era vărul lui Bertie şi soţia lui era Thyra, sora mai mică a Alexandrei, iar el cerea în zadar compensaţii de mulţi ani. Era adevărat că Fritz se gândea să le restituie francezilor Alsacia şi Lorena? a adăugat Edward – întrebare despre care secretarul

reginei Victoria a recunoscut mai târziu că a fost, poate, „mai mult… decât era prudent”[18].

Bismarck nu era obişnuit să fie interogat şi nu i-a plăcut asta. Prinţul şi prinţesa de Wales nu aveau de unde să ştie, dar el folosea în secret veniturile din Hanovra pentru a finanţa manipularea presei germane – inclusiv articolele care o defăimaseră atât de mult pe Vicky. Cât despre Alsacia şi Lorena, acesta era unul dintre triumfurile-cheie ale carierei sale politice. Însă rigorile etichetei diplomatice l-au silit să scoată nişte sunete afirmative, politicoase. A doua zi Edward i-a trimis o versiune scrisă a răspunsurilor lui Bismarck fiului acestuia, Herbert, solicitând să fie semnate de cancelar – ca să se asigure că erau corecte. Bismarck s-a înfuriat – aşa cum intenţiona şi Edward. Guvernul german a adresat o plângere oficială guvernului britanic în legătură cu „întrevederea cu Alteţele Lor Regale când s-a profitat de o vizită de protocol pentru a i se pune întrebări la care era dificil de răspuns pe loc”[19]. Ambele tabere au ieşit mânioase.

Germanii erau hotărâţi să ia înapoi ce era al lor. Curând după aceea la Berlin se spunea că prinţul de Wales *ceruse* ca Alsacia şi Lorena să fie restituite Franţei – zvon menit să-l pună pe Edward într-o situaţie stânjenitoare şi să stârnească un nou val de antipatie faţă de Vicky. Iar când Wilhelm, de care Edward credea că s-a despărţit prieteneşte, şi-a trimis reprezentantul la bunica lui pentru a anunţa urcarea lui pe tron, a ales intenţionat un ofiţer a cărui antipatie faţă de mama şi tatăl lui era bine-cunoscută şi care nici măcar nu a pomenit numele lui Fritz. Regina l-a tratat cu răceală. Wilhelm s-a plâns. Ea i-a răspuns: „Regina este extrem de încântată să audă că generalul Winterfeldt zice că a fost primit cu răceală, deşi politicos; căci aceasta a fost *intenţia* ei”[20].

„Nu îmi place cum arată lucrurile în Germania”, ofta premierul britanic, lordul Salisbury, la nici două săptămâni după ce Wilhelm a devenit kaizer. „Este evident că tânărul împărat ne urăşte pe noi şi iubeşte Rusia.”[21] În jurnalul ei, regina se arăta îngrijorată că Wilhelm „înclină spre Rusia” şi se plângea de „cât de nesincer şi nemilos”[22] se dovedise a fi Bismarck.

Robert Cecil, lord Salisbury, care se apropia de 60 de ani, fusese premier, ministru de Externe şi liderul Partidului Conservator din 1885, cu o scurtă întrerupere, şi era cea mai importantă figură din politica britanică (exceptându-l pe William Gladstone, care se apropia de sfârşitul carierei sale). Regina avea încredere în el şi îl respecta, invitându-l să stea jos în prezenţa ei – începeau să-l cam lase genunchii –, privilegiu pe care nu-l acorda aproape nimănui altcuiva. Înalt de 1,95 metri, din ce în ce mai solid, chel şi cu o barbă impresionantă, era descendentul unei lungi serii de oameni de stat aristocraţi; era, de asemenea, mizantrop, depresiv, un intelectual căruia îi plăcea să se dea drept filistin (îşi petrecea timpul liber

dezbătând teme teologice cu familia şi lucrând în laboratorul său de la Hatfield House, unde a instalat primul sistem electric de iluminare din Anglia) şi atât de miop şi de cufundat în gânduri, încât era cunoscut faptul că adesea nu îşi recunoştea nici propria familie. Era un politician eficient, cu talent pentru afacerile externe, combinând funcţia de premier cu cea de ministru de Externe, poziţie deţinută invariabil de cei mai de vază aristocraţi. Deşi conducea statul care se autointitula marea democraţie liberală a lumii, vederile sale politice nu erau foarte departe de cele ale lui Bismarck sau ale lui Pobedonoştev, mentorul lui Nikolai. Conservator în cel mai pur sens al cuvântului, intrase în politică pentru a apăra clasele avute conducătoare de ravagiile democraţiei şi de drepturile electorale tot mai largi. Pentru el, clasele superioare reprezentau tot ce era mai bun din strădaniile oamenilor – origine, inteligenţă şi cultură – şi meritau să conducă; el credea că bogăţia moştenită îl făcea pe om mai puţin predispus la corupţie. Ironia făcea – deşi nu şi pentru el, căci el nu ar fi văzut nici o contradicţie aici – ca Salisbury să fie un adept fără ruşine al nepotismului, promovându-şi fiii şi nepoţii cu atâta generozitate, încât ultima sa administraţie era numită „Hotel Cecil". El privea masele cu un dispreţ nimicitor şi ura socialismul, „pasiunea nebunească pentru egalitate"[23] şi opinia publică. Detesta mai ales toată ideea guvernării consultative, afirmând că, „până să iau eu o hotărâre, amestecul ideilor altora mi se pare îngrijorător"[24], şi putea fi sufocant de secretos – mai ales când venea vorba de afacerile externe. Conducea Ministerul de Externe de parcă era moşia lui. Pesimist din fire, crezul său politic era: „Indiferent ce se întâmplă, va fi cum e mai rău şi, prin urmare, e în interesul nostru să se întâmple cât mai puţin posibil"[25]. Manevrele sale delicate, precaute în calitate de gardian al poziţiei Marii Britanii pe plan mondial prin menţinerea păcii în Europa fuseseră numite, nu tocmai exact, „o splendidă izolare".

Părerea lui Salisbury despre regină pare să fi fost o combinaţie ambivalentă de respect, condescendenţă şi uneori exasperare. El provenea din grupul foarte restrâns al marilor familii aristocrate care, aşa cum observa una dintre amantele mai isteţe ale lui Bertie, „credeau că aveau dreptul bazat pe cutumă de a conduce Anglia în acelaşi fel în care îşi conduceau moşiile"[26]. Exista o urmă de condescendenţă în atitudinea lor faţă de monarhie. Însă în acelaşi timp se mândreau cu reverenţele ceremoniale pe care erau obligate să le facă în faţa ei. Salisbury spunea că o respectă pe regină ca pe un barometru fiabil al opiniei publice. O convingea, uneori îi făcea pe plac şi alteori o inducea intenţionat în eroare pentru a obţine ce voia. Dar în acelaşi timp părea că-i face plăcere să stea de vorbă cu ea – printre puţinii oameni cu care avea discuţii şi dezbateri regulate erau femeile din familia lui unită; amândoi împărtăşeau o viziune politică

foarte asemănătoare şi o anumită experienţă lipsită de entuziasm. Ea era un aliat util în vârtejul politicii europene, având zeci de ani de experienţă, şi era o sursă preţioasă de informaţii prin intermediul rubedeniilor ei. Însă nu erau de acord în privinţa rudelor ei europene (spre deosebire de relaţiile sale europene). În anii 1860, pe vremea când era jurnalist, Salisbury scrisese un articol critic la adresa simpatiilor ei germane, conchizând că „voinţa naţională trebuie să prevaleze în mod necesar în ultimă instanţă”[27]. Relaţiile personale între monarhi puteau fi folositoare, dar nu trebuia să li se permită să compromită politica externă. El deplângea în taină faptul că regina lui era „foarte greu de influenţat cu privire la conduita faţă de relaţiile sale; insistă să-l considere pe William doar nepotul ei”[28].

Salisbury a îndemnat-o pe regină să încerce să normalizeze relaţiile scriindu-i nepotului ei pentru a-l felicita pentru urcarea pe tron. Fără prea mare tragere de inimă, ea a fost de acord. „Lasă-mă, de asemenea, să te rog să fii îngăduitor cu sărmana ta mamă dacă este uneori iritată sau agitată”, i-a scris ea. „Nu o face cu intenţie; gândeşte-te prin ce nopţi de durere şi nesomn a trecut şi *nu te supăra din cauza asta*.”[29] Willy i-a răspuns: „Fac tot ce pot pentru a-i îndeplini dorinţele”[30]. Nu era adevărat. În public se referea la mama lui spunându-i „femeiuşca aia grasă şi îndesată care caută influenţă”[31], era hotărât să o îndepărteze de Berlin şi Potsdam şi în cele din urmă i-a acordat o pensie minusculă. El a fost mult mai dornic să-i spună reginei că era pe cale să plece la Sankt-Petersburg pentru a-l întâlni pe împăratul rus:

> …ceea ce va avea un efect bun pentru pacea Europei şi pentru liniştirea aliaţilor mei. M-aş fi dus mai încolo, de ar fi fost posibil; dar interesul statului este mai presus de sentimentele personale, iar soarta care atârnă uneori deasupra naţiunilor nu aşteaptă până când se îndeplineşte eticheta doliului de la curte. Sper şi cred că din întâlnirea propusă va rezulta mult bine, căci consider necesar ca monarhii să se întâlnească adesea şi să discute pentru a se păzi de pericolele ce ameninţă principiul monarhic din partea partidelor democrate şi republicane… Este mult mai bine ca noi, împăraţii, să fim uniţi[32].

Scrisoarea era în engleză, deşi cei doi ar fi putut să corespondeze la fel de uşor şi în germană. Însă, cum Wilhelm îi scria bunicii sale în engleză din copilărie, părea firesc să continue aşa şi era mândru de fluenţa sa. Conţinutul părea să confirme însă toate îngrijorările lui Salisbury şi ale reginei cu privire la entuziasmul lui Wilhelm faţă de Rusia. Şi rapiditatea cu care avea loc vizita, la nici o lună după înmormântarea tatălui lui Wilhelm, a ofensat-o pe Victoria. Jelirea morţilor era aproape o religie pentru ea; veşnic îmbrăcată în negru, ţinea curtea britanică într-o eternă stare de „doliu uşor” pentru un şir constant de rude care mureau, astfel încât cele mai provocatoare culori pe care aveau voie să le poarte doamnele de onoare erau alb,

gri, violet şi mov. Ea i-a scris o epistolă mustrătoare. În memoriile sale nu întotdeauna de încredere, Wilhelm pretindea că, la citirea acesteia, Bismarck „a făcut o criză cumplită de furie". El a compus însă un răspuns calm care „punea accent pe poziţia şi datoria împăratului german şi pe faptul că bunica sa trebuie să-l lase pe el să decidă în ce manieră urmează să se facă acest lucru… Începând din acea zi, relaţiile mele cu Regina, de care se temeau până şi copiii ei, au fost cele mai bune posibil"[33]. Nu aşa i s-a părut şi reginei. „Cât de revoltător este să-l văd pe Willy, la nici două luni după moartea iubitului şi nobilului său tată, mergând la banchete şi treceri în revistă ale trupelor!"[34], îi scria ea mânioasă lui Edward. „Nădăjduiesc că vom fi foarte reci, deşi politicoşi, în comunicarea cu nepotul meu şi cu prinţul Bismarck, care sunt hotărâţi să se întoarcă la cele mai vechi vremuri ale guvernării"[35], i-a spus ea lui Salisbury.

Nici Wilhelm nu se simţea prietenos. O lună mai târziu, într-un discurs, el i-a criticat pe „aceia care au insolenţa de a afirma că tatăl meu era dispus să renunţe la ceea ce… a câştigat pe câmpul de luptă". Aceasta era o referire la sugestia făcută de Edward la înmormântarea tatălui său cum că Fritz se gândise să le restituie francezilor Alsacia şi Lorena. „Noi, care l-am cunoscut atât de bine, nu putem să tolerăm în tăcere, nici măcar un moment, o asemenea insultă adusă memoriei sale… mai curând ne vom sacrifica pe câmpul de bătălie cele 18 unităţi de luptă şi cei 42 de milioane de locuitori decât să cedăm o singură piatră."[36] Wilhelm începea să devină faimos pentru discursurile sale convingătoare.

De la Berlin, ambasadorul britanic, sir Edward Malet, relata că se spunea că „Împăratul" era din ce în ce mai „antienglez" şi înclinat „spre Rusia" – deşi se zicea că Bismarck era cu totul binevoitor faţă de Marea Britanie. „Sunt nerăbdător să semnalez că eu cred că această afirmaţie este neîntemeiată"[37], adăuga ambasadorul. Avea absolută dreptate. Bismarck fusese cel care sugerase vizita în Rusia. Poate că neînţelegerile personale ale lui Wilhelm cu rudele sale engleze or fi fost un subiect de bârfă la curţile de la Berlin şi Londra, însă atitudinea sa faţă de Rusia era cu mult mai ostilă. Cu nici şase săptămâni înainte de urcarea sa pe tron îi trimisese cancelarului o notă prin care propunea un atac preventiv împotriva Rusiei. Îl ascultase pe generalul Waldersee, vechiul său aliat politic – principalul partizan al unui atac împotriva Rusiei, care îl aţâţa cu poveşti despre mişcări de trupe ruseşti la graniţă şi atacuri ale ruşilor împotriva Bulgariei –, şi cedase vechilor temeri ale prusacilor cu privire la o invazie. Răspunsul lung, exasperat al lui Bismarck îl avertiza pe Wilhelm că, dacă afla cineva că acela care în curând avea să fie kaizer susţinea războiul contrar sfaturilor cancelarului său, încrederea internaţională în guvernul german avea să se năruiască. Oarecum

jenat, Wilhelm dăduse înapoi. Dar, când a devenit kaizer, el l-a promovat pe Waldersee în poziţia de şef al Statului-Major imperial, iar Bismarck a început curând să primească rapoarte că ruşii îl considerau pe noul kaizer îngrijorător de antirus.

Bismarck a înţeles aproape ca nimeni altul că Germania era prinsă într-un etern triunghi ciudat cu Rusia şi Austro-Ungaria, celălalt imperiu cu care se învecina. Aceste două imperii erau rivale din ce în ce mai înverşunate în Europa de Est; Bismarck era convins că Germania trebuia să fie în relaţii bune cu amândouă. Însă era ca mersul pe sârmă. Austro-Ungaria, peste care domnea împăratul Franz Joseph von Habsburg, ultimul vlăstar al uneia dintre dinastiile regale care domniseră cel mai mult timp în Europa, era, din punct de vedere teritorial, forţa dominantă în Europa Centrală, un stat cuprinzând 50 de milioane de oameni din vreo zece naţiuni şi multe grupuri etnice diferite. Dar, în termeni de putere, era privită ca un imperiu în declin. Între graniţele sale, vreo zece mişcări naţionaliste în curs de formare ameninţau să-l destrame. Respectul faţă de impenetrabilul împărat Franz Joseph, ireproşabil de corect, conştiincios şi răbdător, aflat acum în al patruzecilea an de domnie, era tot mai mult citat ca fiind singurul lucru care unea diferitele grupuri – printre ele croaţi, cehi, polonezi, unguri şi ucraineni. Deşi se prezenta drept un monarh autocrat cu una dintre curţile europene cel mai rigid ierarhizate, Franz Joseph menţinuse imperiul unit printr-o serie de compromisuri paşnice care îl transformaseră într-un monarh constituţional.

Imperiul fusese şi mai slăbit de pierderea Italiei după 1848, iar Bismarck însuşi îl eclipsase alungându-l din Germania în timpul Războiului Austro-Prusac din 1866. Însă Bismarck – mereu sensibil la vulnerabilitatea geografică a Germaniei – vedea totuşi Austria ca pe un important sprijin şi aliat împotriva Rusiei şi Franţei, ai cărei politicieni cereau periodic răzbunare pentru Alsacia şi Lorena. În 1879 Germania şi Austria semnaseră o alianţă defensivă. În acelaşi timp, Germania trebuia să păstreze relaţii de prietenie cu Rusia din cauza proximităţii acesteia, a potenţialului ei de a provoca haos în Europa de Est şi a necesităţii absolute de a o împiedica să se apropie de Franţa, pe care Bismarck era hotărât s-o menţină izolată. Problema era că Austria şi Rusia deveniseră rivale implacabile, întrecându-se pentru influenţă în Balcani, iar gestionarea relaţiilor cu cele două ţări – să se alieze cu Austria, să împace Rusia, să încerce să menţină pacea în Europa Centrală şi să nu fie prinsă făcând nici unul dintre aceste lucruri – devenise din ce în ce mai dificilă. Zvonurile din armata germană despre atacurile împotriva Rusiei începeau să fie acum sprijinite de mişcarea pangermană, ale cărei argumente tradiţionale pentru unificarea tuturor popoarelor germanice începeau să capete o dimensiune rasială şi expansionistă, insistând că germanii aveau un

drept de la Dumnezeu să domine Europa Centrală şi că slavii – dintre care Rusia era, de departe, cea mai mare naţiune – erau duşmanii naturali ai germanilor – şi degeneraţi până în măduva oaselor. În 1887, într-o tentativă de a apropia cele două ţări, Bismarck semnase în mare secret un Tratat de Reasigurare cu Rusia, prin care fiecare ţară promitea o neutralitate binevoitoare în cazul în care cealaltă ar intra într-un război, iar în plus, Germania se angaja să sprijine pretenţiile Rusiei în Bulgaria şi s-o ajute dacă ar „trebui" să cucerească Constantinopolul. Simultan, Bismarck intermediase însă, tot în secret, un acord între Austria, Anglia şi Italia, o consecinţă a acestuia fiind că – fără vreun semn vizibil de încurajare din partea germanilor – Marea Britanie a consimţit să se folosească de influenţa forţelor sale navale pentru a împiedica Rusia să cucerească teritorii în Balcani şi în Imperiul Otoman.

În ciuda ostilităţii faţă de Rusia, Wilhelm a fost entuziasmat de ideea de a vizita Sankt-Petersburgul. Era locul marelui său triumf diplomatic din urmă cu patru ani – îl impresionase pe ţar şi aproape că reuşise să reconcilieze Germania, Rusia şi Austro-Ungaria. Diplomaţia era considerată cea mai importantă dintre artele politice – domeniul regilor şi al înaltei aristocraţii – şi se desfăşura în spatele uşilor închise. Wilhelm credea că ea ar trebui să fie realizată prin intermediul relaţiilor personale dintre monarhi. Mama lui îi transmisese ideea bunicului său Albert că solidaritatea dintre monarhi era modalitatea de a menţine legături puternice între ţări, iar el era convins că ar fi o justificare triumfătoare a superiorităţii înnăscute a monarhilor şi a „principiului monarhic", o repudiere a pretenţiilor democraţilor şi republicanilor. Lui Wilhelm îi plăcea să vorbească despre o „legătură magică, unindu-l cu toţi ceilalţi unşi. Era o taină mitică, supranaturală… frăţia mistică a monarhilor era sorocită de divinitate"[38]. Problema era că, într-o mai mare măsură ca oricând înainte, monarhii – inclusiv Wilhelm – erau tot mai mult nevoiţi să pună în balanţă pretenţiile exclusivistului lor club supranaţional cu interesele naţionale ale ţărilor lor.

A ajuns la Sankt-Petersburg cu iahtul imperial *Hohenzollern* la sfârşitul lui iulie 1888, însoţit de Herbert von Bismarck, cu instrucţiuni stricte de a evita controversele: vizita trebuia să fie „prietenoasă, ca între buni vecini, fără interese politice"[39]. A participat la o cină a familiei Romanov la care ţarul şi Nikolai au aruncat unul în altul cu prosoape ude; a toastat în cinstea lui Aleksandr în ruseşte; cei doi împăraţi au stat de vorbă în particular. Ţarul i-a spus ambasadorului german că „sinceritatea şi naivitatea caracterului" lui Wilhelm şi „simpla lui prezenţă au risipit mult din neîncrederea în el, creată în mod artificial"[40]. Până şi ţarina, pe care ambasada germană o considera neobosit de ostilă Germaniei, se purtase cu o „naturaleţe

fermecătoare”[41]. Herbert von Bismarck a fost încântat de audienţa sa neoficială cu ţarul, care era îmbrăcat cu o vestă veche, gri. Aleksandr a propus ca ţările lor să colaboreze pentru a combate tendinţele revoluţionare şi i-a spus cât de uşurat era că pe tron se afla Wilhelm, nu Fritz. A întrebat, de asemenea, cum se înţelegea Wilhelm cu bunica lui englezoaică – până şi ruşii ştiau că nu erau în relaţii bune. Bismarck făcuse nişte comentarii voit antibritanice şi ţarul râsese în hohote[42].

„Rareori până acum s-au mai simţit atât de bine împreună gazdele şi oaspeţii”[43], îi scria cu sufletul la gură lui Bismarck ambasadorul german, von Schweinitz. Despărţirea împăraţilor fusese un „moment nespus de trist pentru toată lumea”. „Ruşii nu au fost niciodată atât de conciliaţi, de modeşti, de maleabili”[44], îi scria alt diplomat german lui Fritz Holstein, consilierul cel mai important al lui Bismarck de la Ministerul de Externe.

În câteva săptămâni au apărut evaluări mai sobre – şi mai realiste. Miniştrii de Externe ai ambelor tabere recunoşteau discret că ţarul şi kaizerul nu erau, personal, „încă foarte apropiaţi”[45] şi că nu păreau să aibă prea multe să-şi spună. Însă, cel puţin, în aer plutea pacea.

La începutul lunii octombrie Edward a descoperit că el şi Wilhelm urmau să viziteze Viena în acelaşi timp. I-a scris lui Wilhelm pentru a-l anunţa şi a-i propune o întrevedere. Nu a primit nici un răspuns, iar când a sosit la Viena – aducându-şi, în onoarea nepotului său, uniforma husarilor din Pomerania, care nu îl avantaja deloc –, ministrul de Externe austriac, extrem de stânjenit, i-a spus că trebuie să părăsească oraşul, deoarece kaizerul tocmai îl informase pe împăratul Franz Joseph că ar prefera să nu mai fie prezentă nici o altă personalitate regală în timpul vizitei sale[46]. A fost dureros de evident că gestul îl viza pe Edward – un exemplu de nepoliteţe extraordinar de bine cântărită, subliniind faptul că Wilhelm era acum cel mai important dintre ei doi şi demontând imaginea de sine a lui Bertie, care se considera un oaspete popular şi conciliatorul familiei. El credea că îl înţelegea pe nepotul său şi îi transmitea surorii sale sfaturi, învăţând-o cum să-l abordeze. „Nimic nu ar fi putut fi mai plăcut decât purtarea sa faţă de mine…”, îşi amintea el, nevenindu-i să creadă, de prilejul când îl văzuse pe Wilhelm la funeraliile lui Fritz, la Berlin. „Ne-am despărţit cei mai buni prieteni.”[47] Edward a fost atât de uluit, că nu-i venea să creadă şi i-a scris din nou nepotului său, aranjând ca misiva să-i parvină prin intermediul ataşatului militar britanic la Berlin, colonelul Swaine – omul pe care cu doi ani înainte Wilhelm îl convinsese, prin linguşeli, să-i dezvăluie secrete militare ale britanicilor pe care apoi le transmisese ruşilor. Kaizerul a refuzat să-l primească pe Swaine, iar a doua zi, când ataşatul militar s-a întâlnit

întâmplător cu Wilhelm, împăratul i-a întors spatele. Swaine s-a supărat aşa de tare, încât a solicitat imediat să fie transferat de la Berlin. Edward a fost luat la vânătoare în România de arhiducele Rudolf, fiul şi moştenitorul lui Franz Joseph, care detesta purtarea obraznică a lui Wilhelm, vederile lui autocratice şi felul său repezit de a şi le exprima şi care probabil era şi invidios pe el. Rapoartele sale deloc măgulitoare aflate în arhivele statului austriac ne informează cu privire la aventurile sexuale vieneze ale lui Wilhelm de la începutul anilor 1880*2. Kaizerul a sosit la Viena, iar în curând – Rudolf a fost încântat să-i transmită lui Edward – le povestea râzând prietenilor săi că prefera mai curând camerele unchiului său (adică oraşul din care plecase) decât compania lui[48].

Regina Victoria a cerut imediat o explicaţie din partea guvernului german. Bismarck a răspuns cu o scrisoare lungă, punctuală, adresată lui Salisbury, acuzându-l pe prinţul de Wales de o serie de impoliteţi şi gafe: în principal că pretinsese că Fritz plănuise să restituie Schleswig-Holstein, precum şi Alsacia şi Lorena, că profitase de „amabilitatea" cancelarului pentru a-l „sili" să fie de acord cu compensarea ducelui de Cumberland şi că îl trata pe Wilhelm „aşa cum îşi tratează un unchi nepotul, în loc să recunoască faptul că acesta era Împărat"[49]. A adăugat că nu fusese potrivit ca ei să se întâlnească la Viena deoarece Germania era în toiul unor negocieri delicate cu Rusia, al cărei ţar ar fi fost „iritat".

Evident, Wilhelm era încă supărat pe familia regală britanică, iar acea nemulţumire rezona cu sensibilităţile mai generale ale germanilor legate de superioritatea şi lipsa de respect ale englezilor: purtarea urâtă a familiei engleze faţă de kaizer a devenit rapid o mantra. „Toţi germanii zic că familia regală engleză nu-l tratează niciodată pe Împăratul Wilhelm ca pe un suveran, ci ca pe un copil"[50], scria în jurnalul ei soţia ambasadorului britanic la Viena. Bismarck era bucuros să facă publice aceste plângeri – ele alimentau lipsa de popularitate a lui Vicky, mama lui Wilhelm, în Germania şi îi reaminteau lui Wilhelm că trebuie să menţină relaţii bune cu Rusia.

Regina s-a stropşit: „Cât despre faptul că Prinţul nu-şi tratează nepotul ca pe un Împărat, asta chiar că e prea vulgar şi prea absurd, precum şi neadevărat, *aproape*, ca să poată fi *crezut*… A pretinde că trebuie să fie tratat în particular, ca şi în public, ca «Maiestatea Sa Imperială» este o *nebunie* totală!… Dacă are *astfel* de idei, mai bine să nu mai vină *niciodată* aici. Regina nu va înghiţi acest afront". Ea a adăugat că sursele ei îi confirmaseră că Wilhelm se apucase să-l provoace şi să-l umilească pe Bertie în mod deliberat, spunându-i prinţului Rudolf că, dacă unchiul său i-ar scrie o scrisoare foarte amabilă, „*poate că i-ar răspunde!*… Toate acestea arată o atitudine foarte nesănătoasă şi nefirească; şi trebuie făcut să înţeleagă că bunica

şi unchiul lui nu vor tolera o asemenea insolenţă”. Ea recunoştea că relaţiile dintre cele două guverne nu ar trebui să fie afectate, dar, „cu un tânăr atât de temperamental, încrezut şi anapoda, lipsit de orice sentiment, asta poate să devină imposibil în ORICE moment”[51].

Salisbury era tot mai exasperat de ceea ce el considera o dispută de familie care scăpa de sub control. I-a spus contelui Hatzfeldt, ambasadorul german, că Wilhelm nu va fi bine-venit în Anglia – deşi a adăugat cu emfază că „discuţiile de acest fel despre chestiuni personale, indiferent ce am putea crede despre ele, nu vor afecta politica generală a celor două naţiuni”[52]. Hatzfeldt, un diplomat experimentat şi respectat – Bismarck îl numea „cel mai bun cal din grajdul diplomatic” –, pur şi simplu nu a îndrăznit să le transmită superiorilor săi germani prima parte a mesajului. Acest lucru era mai puţin neobişnuit decât pare, mai ales în Germania, unde toată lumea se temea de Bismarck. Lordul Salisbury i-a spus reginei, cu oarecare plăcere: „Din aluziile pe care le-a făcut, tânărul Împărat e foarte dificil de ţinut în frâu, încât Prinţul Bismarck era într-o mare dilemă, iar temperamentul său a devenit, în consecinţă, mai insuportabil decât de obicei”[53]. Însă a rugat-o, de asemenea, pe regină să anuleze apropiata vizită a lui Vicky în Anglia, ca un gest de pace. „Ar fi imposibil, nemilos şi crud s-o împiedic pe biata mea fiică zdrobită de durere să vină la mama ei pentru linişte, protecţie şi alinare”[54], a protestat ea. La nivel politic, ar fi fost o acţiune judicioasă; la nivel personal, era o răutate. Vicky era deznădăjduit de nefericită, abandonată de foştii aliaţi, care acum încercau să-i intre în graţii lui Wilhelm, şi victima permanentă a mârşavei campanii de zvonuri a celor doi Bismarck*3. Totuşi, regina nu s-a putut abţine să transforme vizita fiicei ei într-o ostentativă dojană răzbunătoare la adresa kaizerului. A tratat-o ca pe un şef de stat aflat în vizită: Edward a întâmpinat-o pe iahtul regal; curtea engleză şi întregul personal al ambasadei germane, inclusiv Hatzfeldt, au fost convocaţi şi i-au fost prezentaţi. Regina i-a dat de ştire lui Salisbury că voia ca nici un fel de comunicat pe această temă sau pe alte chestiuni regale să fie trimis lui Wilhelm sau curţii germane.

Aceasta nu a fost o veste bună pentru Salisbury. Politic, Marea Britanie avea nevoie de bunăvoinţa Germaniei. Aceasta din urmă era un susţinător-cheie al controversatei ocupări a Egiptului de către Marea Britanie – într-un moment în care Franţa încerca să exploateze opoziţia internaţională împotriva ei. Într-o tentativă de a contracara potenţialele efecte politice ale vrajbei din familie, el a trimis nişte nave de război britanice pentru a sprijini o blocadă germană a Sultanatului Zanzibar de pe coasta Africii de Est*4. Pretextul blocadei era stoparea unui comerţ ilegal cu sclavi şi arme. În realitate, motivul era constrângerea sultanului să primească înapoi Compania Germană

a Africii de Est, care fusese izgonită din Zanzibar în urma unei revolte locale împotriva tratamentului dur pe care aceasta îl aplica băştinaşilor. Ministerul de Externe german ceruse sprijin, lăsând să se înţeleagă că, dacă acesta nu era oferit, era posibil ca Germania să-şi revizuiască poziţia privind Egiptul. Salisbury a considerat că acesta era un gest de prietenie necostisitor într-un moment când era nevoie de aşa ceva. Motivele pe care i le-a prezentat reginei au fost însă un pic diferite. Marea Britanie trebuia să trimită nave, i-a spus el, din cauza „caracterului extrem de îndoielnic" al guvernelor de la Berlin şi Roma (care aveau şi ele interese în Zanzibar). I-a spus că îi pare rău pentru sultan, deoarece se ştia că nemţii sunt colonişti „brutali"[55]. Când primul an de domnie al lui Wilhelm se apropia de sfârşit, aluzia unei ameninţări şi ostilitatea pronunţată a lui Wilhelm l-au făcut pe Salisbury să se simtă deosebit de pesimist în legătură cu viitorul relaţiilor anglo-germane.

Este greu de localizat cu precizie sursa antipatiei lui Wilhelm faţă de Edward. Acesta era mai mult decât un simplu reprezentant al reginei – pe care este adevărat că Wilhelm nu ar fi putut-o insulta direct. Sentimentele kaizerului datau cel puţin din anul 1884, când îl acuzase pe unchiul său „ipocrit şi intrigant"[56] de comploturi infame şi făţărnicie în scrisorile sale către ţarul Aleksandr al III-lea. La vremea aceea, Edward venise la Berlin pentru a-l convinge pe bătrânul kaizer să-i permită surorii lui Wilhelm, Moretta, să se mărite cu Sandro Battenberg, căsătorie căreia Wilhelm s-a opus cu vehemenţă. Un an mai târziu el îl convocase pe furiosul Wilhelm în Ungaria pentru a-l informa că regina Victoria refuza să-l invite în Anglia. Se prea poate ca antipatia să fi fost şi mai veche. Stilul de viaţă al lui Edward, uşor imoral, relaxat, hedonist, civil, părea degenerat în comparaţie cu identitatea austeră, puritană şi războinică pe care voia Wilhelm s-o proiecteze. Şi, cu toate acestea, era gelos pe unchiul său, voia aprobarea lui şi detesta acest fapt. Vedea că Edward, care era atât de evident imperfect, primea fără nici un efort aprobarea mamei sale. Invidia – deşi nu ar fi recunoscut niciodată – marea popularitate de care se bucura Edward în Europa. Edward nu făcea furori doar la Paris, chiar şi la Berlin tinerii în pas cu moda voiau să copieze costumele prinţului de Wales. Wilhelm tânjea după şi aspira la genul de aprobare pe care Bertie părea s-o capete fără efort. Deşi lumea vorbea despre puterea şi autoritatea lui Wilhelm şi despre cât de mult promitea, el invidia dezinvoltura lui Bertie. Îl zgândărea. Totul era legat, desigur, de faptul că Edward era englez, ceea ce îi trezea sentimente confuze de inferioritate, dorinţă şi mânie. Tânjea după aprobarea lui Bertie – peste ani cel mai bun prieten al său, Philipp zu Eulenburg, avea să observe supărat că Wilhelm se agita „în jurul grăsanului rege Edward ca o frunză în vânt în jurul unui turn"[57]. Toţi

cei de neam regesc ţineau seamă de statutul lor, dar Wilhelm parcă mai mult decât majoritatea. Desconsiderarea – reală sau imaginară – atingea o coardă sensibilă care declanşa o răzbunare violentă. Se plângea că, lângă patul în care zăcuse tatăl său bolnav, mama lui îl tratase ca pe un câine; că Edward nu-l trata ca pe un împărat; iar peste câteva luni avea să se văicărească pe motiv că Bismarck îl trata ca pe un puştan.

Era foarte posibil ca şi Edward să-l fi denigrat subtil pe nepotul său. Fusese scârbit de comportamentul lipsit de sentimente filiale al lui Wilhelm şi pare posibil să fi ştiut de scrisorile acestuia către ţarul rus[58]. Acum fusese ştirbit amorul său propriu. Oferindu-i-se permisiunea de a recunoaşte dihonia dintre ei, şi-a manifestat rapid ostilitatea, ridiculizând noua purtare imperială afectată a lui Wilhelm. Îl numea „ilustrul meu nepot" şi „William cel Mare". I-a spus lui Vicky că „purtarea lui faţă de tine este pur şi simplu revoltătoare" şi că îi lipseau „sentimentele şi obiceiurile unui gentleman… s-ar putea ca, mai repede decât se aşteaptă, să înveţe lecţia că nici Germania, nici Rusia nu vor tolera un autocrat la sfârşitul secolului al XIX-lea"[59]. Antipatia era alimentată de soţiile amândurora. Alexandra îl considera pe Wilhelm întruchiparea prusacului îngâmfat. La câteva zile după incidentul de la Viena, i-a scris lui George: „Oh, e un idiot nebun şi încrezut, care zice că nici tata, nici bunica nu îl tratează cu respectul cuvenit unui împărat al vechii şi puternicei Germanii. Însă speranţa mea e că într-o bună zi mândria îl va umili şi ce o să ne mai bucurăm atunci!"[60]. Dona îl considera pe Bertie dezgustător şi imoral. Celor două femei nu le plăcea nici una de alta: familiile lor aveau pretenţii la ducatul de Schleswig-Holstein, dar fuseseră în tabere opuse în timpul confruntării dintre prusaci şi danezi din 1864, iar vechea rivalitate persista.

În noul an 1889 germanii au devenit brusc prietenoşi. Mai întâi Bismarck a propus o alianţă oficială împotriva Franţei, inamicul lor comun. Apoi, peste câteva săptămâni, kaizerul a trimis un mesaj în care spunea că spera foarte mult ca în cursul acelui an s-o viziteze pe draga lui bunică – pentru care, după cum i-a spus Herbert Bismarck ambasadorului britanic, simţea o „mare afecţiune şi veneraţie"[61].

Au existat mai multe motive pentru această schimbare radicală. Bismarck se simţea din nou prins la mijloc între Franţa şi Rusia. Presa rusească era sub influenţa unui nou val de antigermanism. În Franţa, generalul Boulanger, profetul revanşei contra Germaniei, părea pe cale să lanseze o lovitură de stat. Salisbury a refuzat alianţa – cum probabil că se aştepta şi Bismarck. Premierul nu prea vedea motive pentru complicaţii europene. Nu se simţea nici deosebit de ameninţat de Franţa, nici nu avea încredere în Germania că nu îl va târî în vreun

conflict european. A fost însă extrem de uşurat de această propunere şi a subliniat că voia ca Marea Britanie şi Germania să fie „cât mai apropiate posibil fără a încheia o alianţă”[62]. Se prea poate ca Bismarck s-o fi sugerat ca modalitate de a convinge Rusia să adopte o atitudine mai cooperantă. Schimbarea spectaculoasă a atitudinii lui Wilhelm părea totuşi să fie rezultatul faptului că mama sa părăsise Berlinul. Acceptându-şi intrarea într-un con de umbră din punct de vedere politic, ea s-a mutat la Frankfurt, unde şi-a construit o casă. Anglofobia lui Wilhelm a părut să dispară aproape peste noapte. Cel puţin Herbert von Bismarck s-a simţit aproape trădat că Wilhelm blestemase „tot ce era englezesc, doar ca s-o enerveze pe mama sa: nu a existat alt motiv pentru anglofobia lui”[63].

Regina a refuzat să-l primească. „William nu trebuie să vină anul acesta”, i-a scris ea lui Bertie. „Tu nu ai putea să te întâlneşti cu el – şi nici eu, după tot ce a zis şi a făcut.”[64] Însă asupra familiei britanice făceau presiuni şi Berlinul, şi lordul Salisbury să-l accepte înapoi pe Wilhelm, iar până pe la sfârşitul lunii februarie Victoria a fost de acord, cu reticenţă, ca Willy să vină să stea la Osborne în săptămâna regatei de la Cowes – atâta vreme cât îşi cerea „în vreun fel scuze” faţă de Bertie pentru purtarea sa de la Viena. Willy a refuzat să-i ceară scuze. La un dineu de la ambasadă, în martie 1889, în timpul unui lung imn închinat bunicii lui, l-a privit în ochi pe ambasadorul britanic, Malet, şi i-a spus bombastic că, la fel ca mama sa, are „sângele acela englezesc îndărătnic care nu cedează”[65]. Mai mult decât atât, acum nici nu mai recunoştea că episodul de la Viena avusese loc vreodată: „Afirmaţia că Împăratul nu a dorit să-l vadă pe Prinţul de Wales este o născocire. Propunere: să fie întrebat Sir Augustus Paget [ambasadorul britanic la Viena] de unde a aflat asta”[66].

Pretindea că nu a primit niciodată scrisoarea pe care Edward i-o încredinţase colonelului Swaine şi, când a fost presat să scrie un „mesaj prietenos” în care să-şi exprime regretul că Edward a crezut că fusese tratat cu dispreţ, i-a spus lui Christian de Schleswig-Holstein, unchiul său prin alianţă, care se întâmpla să fie şi cumnatul lui Edward şi care venise la Berlin pentru a încerca să soluţioneze neînţelegerea, că „nu putea să facă nimic mai mult şi că, de vreme ce nu a dat niciodată glas presupusei dorinţe, nu ar putea să-şi exprime regretul pentru ceva ce nu a spus”[67]. Din punctul lui de vedere, chestiunea era închisă.

Era o negare categorică a adevărului şi toată lumea ştia asta. Regina, care ştia că nu îşi putea retrage invitaţia, a făcut şi ea o încercare de a-i smulge nişte scuze. La îndemnul lui Salisbury, i-a oferit lui Wilhelm un stimulent dacă îi scria pentru a-i spune cât de bucuros ar fi să-l vadă pe Bertie şi cât de rău îi părea pentru neînţelegere: avea să-l facă amiral onorific al Marinei Regale,

oferindu-i şi uniforma albă cu auriu, când urma să sosească la Cowes. În particular, regina considera vulgar obiceiul continental de a le acorda celor de viţă regească titluri militare onorifice. În trecut nu îl lăsase pe Bertie să le accepte.

Wilhelm s-a năpustit asupra noului său titlu de parcă nimic nu-i făcuse vreodată atâta plăcere în viaţa lui. „Ce încântare să port aceeaşi uniformă ca St Vincent şi Nelson! E suficient ca să mă ia ameţeala", i-a scris el lui Malet, ambasadorul britanic, care îi dăduse vestea. „Mă simt cam cum trebuie să se fi simţit Macbeth când a fost primit pe neaşteptate de vrăjitoare."[68] Nu că l-ar fi considerat pe ambasador vrăjitoare, a adăugat el. Nu, era mai mult un fel de zână bună… Însă a ignorat complet ceea ce voia regina în schimb. „Maiestatea Sa mi-a scris acum vreo zece zile că ea… consideră toată [povestea de la Viena] *închisă* şi *încheiată* mulţumitor pentru ea… Aşa că, vedeţi, *totul este bine*."[69] Din nou, pur şi simplu nu era adevărat. Însă regina, înfrântă de încăpăţânarea lui Wilhelm şi presată de Salisbury, a lăsat baltă subiectul. Bertie, care avea impresia că sugestia kaizerului era că el fusese cel nepoliticos şi că născocise totul, s-a plâns morocănos că a fost „sacrificat de Lordul Salisbury din raţiuni de oportunitate politică"[70], dar a fost convins să accepte inevitabilul. Incidentul a fost pus, tacit, în cârca austriecilor.

Wilhelm a sosit la Cowes pe 2 august 1889 într-o dispoziţie excelentă, în noua lui ţinută de amiral, la bordul iahtului regal *Hohenzollern*, cu o escortă de 12 nave de război germane. A veni cu propriul iaht imens era echivalentul sosirii cu avionul particular Lear – majoritatea familiilor regale importante din Europa aveau două, deşi iahturile regale nu erau chiar ceea ce ar înţelege cei mai mulţi oameni prin acest cuvânt: ele aveau adesea dimensiunea unei nave de război. Iahtul britanic *Victoria and Albert* avea un echipaj de 120 de oameni şi putea să primească la bord 50 de oaspeţi. Sub ornamentele aurite, *Hohenzollern*, cel mai mare şi mai puternic vas regal, se putea distinge foarte lesne nava de război care fusese cândva.

Familia britanică a fost curtenitoare. Bertie l-a întâmpinat pe Wilhelm pe mal, însoţit de ambii săi fii: Eddy, care era la Cambridge, şi George, care – spre deosebire de brusca ridicare la rangul de amiral a vărului său – tocmai devenise căpitan după şase ani în marina militară. Nici unul dintre băieţi nu îl mai văzuse pe Wilhelm de la Jubileul din 1887 (iar înainte de asta de la începutul anilor 1880), când se ţinuse la distanţă de rudele sale engleze. De când Wilhelm devenise kaizer, George începuse să facă mici comentarii tăioase despre el în scrisorile adresate mamei sale, numindu-l „William Neastâmpăratul" şi plăcându-i să râdă de nesfârşitele lui călătorii: „Trebuie să fi fost până acum în aproape toate capitalele europene în afară de Londra… Indiferent ce o fi crezând despre sine, e mult prea

înspăimântat ca să facă asta”[71]. Regina era pregătită să fie distantă. O asigurase pe Vicky că nu va vorbi cu cei din jurul lui Wilhelm care se purtaseră intenţionat groaznic cu ea – promisiune greu de ţinut, de vreme ce toată suita kaizerului fusese mai mult sau mai puţin aleasă pe sprânceană în funcţie de antipatia faţă de mama lui[72]. Însă în compania nepotului ei regina s-a mai îmbunat. El „m-a sărutat cu afecţiune şi a ţinut un discurs foarte frumos”, consemna ea. Ei au luat împreună în fiecare zi micul dejun, care la Osborne regina prefera să-i fie servit afară, într-un mic cort alb, indiferent de vreme, şi cina. A participat cu Edward la o trecere în revistă a navelor şi a inspectat vasele de război, făcând o serie de sugestii privind îmbunătăţirea artileriei acestora. A urmărit concursurile de iahturi la Cowes, devenind instantaneu pasionat de iahting, iar Bertie l-a propus ca membru în Royal Yacht Squadron. Regina a scris că anturajul lui a defilat, făcând o demonstraţie a pasului de gâscă sau *Stechschritt*, cum i se spunea în Prusia – „într-un mod minunat, deşi în felul acela prusac ciudat, aruncându-şi picioarele în sus”[73]. I-a învestit pe cei doi veri ai săi cu Ordinul Vulturul Negru, le-a spus tuturor cât de drag îi era unchiul Bertie, a numit-o pe bunica sa comandant onorific al Regimentului 1 Dragoni şi i-a dăruit un portret al său în care avea pe cap coiful prusac cu ţepuşă în creştet. Încurajată de Salisbury, regina i-a acordat lui Heinrich, fratele mai mic al lui Wilhelm, un om metodic şi prietenos pe care rudele engleze îl simpatizau, Ordinul Jartierei şi i-a trimis lui Bismarck autoportretul ei.

Dezacordurile familiale păreau a fi uitate. Cei doi Bismarck se lăudau că „nici un suveran nu a fost vreodată atât de sărbătorit”[74]. Regina a liniştit-o discret pe fiica ei: „Faptul că William a fost atât de bine primit nu a fost câtuşi de puţin de dragul lui… A fost primit pentru că este fiul tău şi al scumpului Fritz, nepotul meu şi suveranul unei mari puteri cu care este mai important ca oricând să fim în relaţii prietenoase”[75].

Întors acasă, Wilhelm a fost cuprins de o nouă şi locvace anglofilie. Cei doi Bismarck nu aveau nici un dubiu cu privire la originea acesteia: kaizerul, remarca scârbit cancelarul, fusese înrobit de o uniformă de amiral britanic. Chiar şi Philipp zu Eulenburg observa dezamăgit că era „ca un copil” din cauza acesteia. Wilhelm i-a spus lui Herbert von Bismarck că titlul lui de ofiţer al marinei militare britanice însemna că „el va fi îndreptăţit, ca Amiral al Flotei, să aibă un cuvânt de spus în chestiunile navale engleze şi să-i acorde reginei consultanţă de specialitate. Eu am ridicat privirea surprins, dar Maiestatea Sa vorbea foarte serios”[76]. Asta era un pic ciudat, ca să nu spunem mai mult. Titlurile onorifice erau fleacuri strălucitoare pe care monarhii le schimbau între ei ca simboluri ale prieteniei. Însemna că poza ta era pusă pe perete la popota ofiţerilor şi că toastau în

sănătatea ta şi îţi sărbătoreau ziua de naştere. Nimeni nu le lua în serios; în afară de Wilhelm. „Mi-a făcut cu adevărat atâta plăcere, că acum pot să simt şi să manifest [un] interes faţă de flota voastră ca şi cum ar fi a mea", i-a spus el reginei după vizită. „Şi cu cea mai profundă simpatie voi urmări fiecare etapă a dezvoltării ei viitoare, ştiind că cuirasatele britanice, împreună cu ale mele şi cu armata mea, sunt cele mai puternice garanţii în ceea ce priveşte pacea…"[77]

În octombrie, sosind cu *Hohenzollern* în apropierea coastei greceşti pentru nunta surorii sale Sophie cu moştenitorul tronului Greciei, Wilhelm şi-a îmbrăcat uniforma de amiral, a arborat pavilionul de amiral al marinei militare britanice şi, fără să fie invitat, s-a dus – aşa cum ar fi făcut orice amiral adevărat – să inspecteze escadra britanică ancorată acolo. Ofiţerii au fost un pic surprinşi, dar impresionaţi de cunoştinţele sale enciclopedice despre navele de război britanice. El i-a povestit bunicii sale că a fost „o mare desfătare pentru mine şi, de asemenea, un izvor de nespusă satisfacţie"[78]. În decembrie i-a trimis un plan pentru reorganizarea Marinei Regale, împreună cu ceea ce, potrivit lui, se spunea despre flota din Mediterana: „«Francezii privesc de sus, cu dispreţ, escadra britanică din Mediterana şi sunt siguri că se vor descotorosi în scurt timp de ea după declanşarea ostilităţilor!» Închipuie-ţi! Ce-ar zice Lordul Nelson?!". Insista că numărul navelor de război din Mediterana trebuia „crescut de îndată ce se consideră potrivit"[79], de la cinci la 12. În 1891 avea să trimită alte „sugestii umile" – pe care pretindea că alţi ofiţeri din Marina Regală erau prea respectuoşi ca să le formuleze –, dintre care cea mai importantă era că, dacă marina militară nu înlocuia tunurile chiar în acel moment, asta avea să „afecteze serios «moralul» oamenilor"[80]. Răspunsul rezervat al amiralităţii a fost că tunurile erau deja în curs de înlocuire şi celelalte sugestii ale kaizerului „nu ar fi îmbunătăţiri"[81].

Este greu de ştiut ce credea Wilhelm că realizează cu astfel de scrisori, dar ele aveau să devină un element de bază al „diplomaţiei personale" a kaizerului; scrisori în care atitudinea prietenoasă era combinată cu un comic neintenţionat, sfaturi obraznice şi poveşti despre răutatea altei ţări, care erau adesea lipsite de tact şi uneori chiar inventate. Probabil că nici el însuşi nu ar fi putut spune în ce măsură era sincer şi cât era rea-voinţă. Era capabil să aibă două dorinţe complet opuse în acelaşi timp – dorinţa de a fi apropiat politic de Anglia combinată cu dorinţa de a o vedea în război cu Franţa – fără să simtă că exista vreo contradicţie în asta. E posibil ca aceasta să fi fost o funcţie a propriei personalităţi indecise. Demonstra, de asemenea, conflictul fundamental dintre modul în care toţi liderii statelor naţionale europene considerau că sunt în competiţie cu vecinii lor şi ideea că relaţiile de prietenie dintre dinastiile regale puteau să depăşească diferenţele naţionale. Cultura diplomaţiei germane, care

considera că diplomaţia încununată de succes şi nemilos de manipulatoare a lui Bismarck şi viziunea hobbesiană despre lume ce stătea la baza ei erau de un admirabil realism, încuraja acest lucru. Însă ridica şi întrebarea dacă tânărul kaizer, care dovedea nu doar capacitatea de a nega categoric ceva ce tot restul lumii ştia că era adevărat, ci şi hotărârea fermă de a vedea lumea cam prea mult aşa cum voia el să fie, nu era cumva, poate, puţin nebun şi chiar periculos.

Wilhelm manifesta multe simptome de „tulburare de personalitate narcisistă": aroganţă, o părere exagerat de bună despre sine, sentimentul că i se cuvine totul, fantezii despre succes şi putere nelimitate; convingerea că este unic şi extrem de inteligent; nevoia de neţărmurită admiraţie şi sprijin şi detestarea criticilor; aplecare spre invidie; o tendinţă de a-i privi pe alţii doar ca pe nişte simple instrumente – în termeni de ce anume puteau să facă pentru el, simultan cu o descurajantă lipsă de empatie. Însă o mulţime de indivizi de viţă regească aveau aceste atribute. Era dificil să nu fii convins că eşti unic şi să nu ai o părere foarte bună despre tine, să nu te aştepţi să fii mereu respectat, să nu manifeşti un anumit egoism orb şi să nu presupui că alţii există doar pentru a te sluji dacă fuseseşi crescut în mijlocul unei deferenţe permanente. Regina Victoria era extrem de egoistă. O grămadă de alte persoane de viţă regească erau excentrice. În familia Habsburgilor, de pildă, avea şi ea destui trăsniţi (deşi cauzele erau în mare parte sifilisul endemic şi endogamia): un arhiduce era atât de obsedat de religie, încât s-a sinucis bând apă din fluviul Iordan; altora le plăcea să se îmbrace în haine de femeie. Împărăteasa Elisabeth, soţia lui Franz Joseph, sora regelui nebun Ludwig al Bavariei, şi-a dedicat întreaga existenţă menţinerii taliei ei de 46 de centimetri printr-un regim de exerciţii fizice obsesive, corsete din piele şi o dietă bazată pe friptură în sânge şi lapte. Insista ca hainele să fie cusute direct pe ea întrucât nu suporta imperfecţiunea cutelor. E greu de spus cu certitudine dacă problemele lui Wilhelm aveau o cauză patologică sau izvorau din excentricităţile liniei de producţie regale europene.

Dacă regina primea misivele vesel-obraznice ale nepotului ei strângând din dinţi, lordul Salisbury era mereu acolo pentru a-i aduce aminte cât de mult se îmbunătăţiseră lucrurile faţă de cum fuseseră înainte. „Atitudinea Împăratului faţă de Maiestatea Voastră este acum foarte mulţumitoare. E alt om faţă de cum era acum 12 luni"[82], o liniştea el. În unele privinţe ea şi marina militară au scăpat uşor. Wilhelm se considera expert în multe şi nu se ferea să spună asta. În anii următori, avea să-l informeze personal pe compozitorul norvegian Edvard Grieg că dirija greşit *Peer Gynt*, avea să-i spună lui Richard Strauss că arta componistică modernă era „detestabilă" şi că el era „unul dintre cei mai slabi"[83]; şi, împotriva dorinţelor juriului, avea să-i

retragă premiul Schiller dramaturgului german Gerhart Hauptmann, laureat al Premiului Nobel, al cărui realism social posomorât, ibsenian nu îi plăcea. Cu o sută de ani înainte, când curţile regale încă erau centre de mecenat cultural, astfel de decizii poate că ar fi fost acceptate fără comentarii; acum, chiar şi în Germania, gusturile împăratului erau însă frecvent motiv de râs.

Bismarck nu era prea încântat de nou-descoperita pasiune a lui Wilhelm pentru Anglia, mai ales că era însoţită de un nou val de ostilitate faţă de Rusia. După călătoria lui Wilhelm la Sankt-Petersburg în 1888, ţarul nu se arătase deloc dispus să-i întoarcă vizita la Berlin[84]. Wilhelm s-a simţit dispreţuit, iar la începutul anului 1889 era din nou în tabăra antirusă a generalului Waldersee şi nici asta nu îi plăcea lui Bismarck – ştia că Waldersee pusese şi el ochii pe funcţia de cancelar. Cât despre el, ţarul decisese că şi el îl antipatiza pe Wilhelm. În noul an 1889, când miniştrii au stăruit ca el să meargă la Berlin, şi-a ieşit din fire şi l-a făcut pe Wilhelm „puţoi" german şi „filfizon ticălos cu caş la gură, care face pe grozavul, are o părere prea bună despre el şi îşi închipuie că alţii îl venerează"[85].

De asemenea, cancelarul şi kaizerul nu erau de acord nici cu privire la politica internă. În primăvara anului 1889, o grevă a minerilor cauzată de reducerile salariilor şi de programul de lucru de 12 ore pusese stăpânire pe toată Germania industrială, politizase segmente mari ale claselor muncitoare urbane şi ameninţa să se transforme într-o grevă generală. Era o manifestare a unora dintre contradicţiile nerezolvate din noua Germanie. Bismarck nu făcuse nici o încercare de a soluţiona tensiunile şi conflictele; de fapt, mai adesea le folosise pentru a încerca să creeze disensiuni între facţiunile politice şi pentru a lipsi treptat grupurile liberale de putere politică, lăsând-o în mâinile vechii elite prusace a iuncherilor. Însă Germania avea şi cel mai mare şi mai bine organizat Partid Socialist din Europa şi privarea de drepturi a noilor clase muncitoare, inferioare şi de mijloc nu făcea decât să-l alimenteze. Bismarck, care privea clasele muncitoare ca pe nişte copii lacomi care trebuiau să fie ţinuţi în frâu şi constrânşi, a vrut să trimită armata pentru a înăbuşi grevele şi apoi să distrugă Partidul Socialist printr-o legislaţie înverşunat represivă. Kaizerul avea însă alte idei. Încurajat de fostul său profesor, Hinzpeter, decisese că guvernul trebuia să încerce să-i convingă pe muncitori să se îndepărteze de socialism demonstrându-le că monarhia poate fi înţelegătoare cu nevoile lor şi că el îi critica pe angajatorii exploatatori şi fără scrupule. A invitat o delegaţie a greviştilor la o întrevedere cu el, eveniment fără precedent în politica germană, apoi un grup de proprietari de mine, cărora le-a ţinut o prelegere despre bunăstarea muncitorilor lor. A propus o legislaţie care să reglementeze

munca duminica şi să scurteze programul de lucru pentru femei şi copii. Bismarck a fost de-a dreptul îngrozit – la fel ca şi ţarul şi regina Victoria.

În realitate, adevărata miză era cine deţinea puterea. Wilhelm urcase pe tron hotărât să conducă el însuşi, convins că putea să facă o treabă la fel de bună ca Bismarck. Cancelarul era stăpânul efectiv al Germaniei de aproape 30 de ani şi nu era dispus să renunţe. Wilhelm nu era interesat de activitatea cotidiană a guvernării, însă nu fusese deloc uşor de controlat. În mai 1889 le spusese unor generali cu vederi antiruseşti: „Dacă Bismarck nu va vrea să se situeze împotriva Rusiei, atunci drumurile noastre trebuie să se despartă”[86]. Îi spusese împăratului Franz Joseph că, dacă Austria ar intra în război cu Rusia, Germania ar veni în ajutorul ei, indiferent dacă asta îi va plăcea sau nu lui Bismarck. Când Bismarck şi-a anunţat intenţia de a redeschide pieţele germane pentru titlurile de valoare ruseşti ca un gest de bunăvoinţă, Wilhelm i-a poruncit să nu facă asta. Cancelarul a continuat cu planul său fără a-l pune în temă. Când Wilhelm a descoperit acest lucru, s-a înfuriat cumplit. S-a plâns că cei doi Bismarck erau aroganţi şi umileau tronul, însă s-a convins că putea să se descurce cu ei.

Aleksandr al III-lea a venit în cele din urmă la Berlin în octombrie 1889. Spre uşurarea lui Bismarck, Wilhelm a lăsat duşmănia la o parte şi, împreună cu cancelarul, l-a asigurat pe ţar că Germania nu dorea să intre în conflict cu Rusia. Drept răspuns, ţarul şi-a dat cuvântul de onoare că Rusia nu va ataca Germania. Ca dovadă a noii lor apropieri, Wilhelm a sărit în trenul ţarului în timp ce acesta pornea, pentru „încă o conversaţie scurtă şi însufleţită”. I-a spus lui Waldersee că a fost „foarte satisfăcut de vizită”[87], iar după câteva săptămâni, când 20 de divizii ruseşti au fost mutate mai aproape de graniţa cu Germania – încă o fentă în închipuita confruntare cu problemele în care se complăceau statele est-europene –, Bismarck a reuşit să-l convingă să nu se alarmeze.

Adevărata poveste a vizitei a fost totuşi atenţia evidentă pe care ţarul i-a arătat-o lui Bismarck, în care cei de la Sankt-Petersburg nu mai aveau încredere de mulţi ani. El era salutat acum drept cel mai bun prieten al Rusiei la Berlin. Ţarul i-ar fi zis: „Desigur că am deplină încredere în dumneata, dar, din nefericire, kaizerul vostru pleacă urechea la alţii, mai ales la generalul Waldersee, care vrea război. De acest lucru suntem foarte siguri”[88].

Când zvonurile despre război au cuprins Europa, a fost un moment prielnic ca monarhii să se întâlnească şi să testeze teoria lui Albert că relaţiile apropiate dintre dinastiile regale promovau pacea. Regalităţile europene s-au întâlnit la Atena, la nunta surorii lui

Wilhelm, Sophie, cu moştenitorul nu tocmai isteţ al tronului Greciei, Constantin (regina Victoria spusese despre el că „o inimă bună şi un caracter bun… fac mult mai mult decât o mare deşteptăciune”[89]), care era văr primar atât cu George, cât şi cu Nikolai şi care îşi petrecuse câteva veri cu ei în Danemarca. A fost una din cele două ocazii din viaţa lor când Wilhelm, George şi Nikolai s-au aflat toţi în acelaşi loc. George, fratele său Eddy şi Nikolai şi-au petrecut timpul stând de vorbă şi tachinându-se unul pe altul în camerele lor, cu obraznicul văr „Georgie Grecul”[90]. Wilhelm nu a avut timp pentru verişorii lui mai tineri, el şi Dona erau prea ocupaţi să aducă ofense familiei regale greceşti. (Kaizerul, faimos deoarece călătorea cu o suită numeroasă, „a adus 67 de gentlemeni cu el. Ce păcat că nu a mai adus vreo câţiva!”[91], observa George sarcastic.) Îşi exprimaseră public indignarea faţă de posibila convertire la ortodoxie a Sophiei şi au ameninţat că o vor exila din Germania dacă făcea asta. De asemenea, aduseseră la nuntă un pastor luteran foarte strict pentru a oficia o slujbă protestantă, fără să se consulte cu monarhul grec. Regele George al elenilor s-a înfuriat atât de tare, încât a refuzat să-l întâmpine pe Wilhelm când a coborât de pe iaht – impoliteţe pentru care Wilhelm nu l-a iertat niciodată*5 [92].

În decembrie 1889 antipatia lui Wilhelm faţă de Rusia revenise. Waldersee îi spusese că ruşii considerau că atitudinea lui prietenoasă este un semn de slăbiciune şi că ţarul comentase despre vizita sa la Berlin: „Toată lumea s-a întins pe burtă în faţa noastră”[93]. În primele luni ale anului 1890 relaţia dintre Wilhelm şi Bismarck s-a deteriorat complet. În ianuarie, la un consiliu de coroană – o întrunire a miniştrilor din guvernul prusac – Wilhelm a fost uluit când Bismarck a criticat aspru noua lui legislaţie socială în faţa celorlalţi miniştri, care apoi l-au sprijinit pe cancelar. Spectacolul era menit să-i arate kaizerului cine e şeful. Însă Bismarck nu mai era la fel de agil şi de omniscient cum fusese cândva. Avea 75 de ani şi stătea cu lunile la moşiile sale, mâncând cantităţi imense de *foie gras* pentru a-şi trata indigestia.

În absenţa lui, opoziţia începuse să răsară pe la colţurile guvernării: curteni, prinţi, demnitari sătui de insistenţa lui de a domina totul; funcţionari nemulţumiţi de la Ministerul de Externe care se opuneau politicii lui proruseşti; ofiţeri de armată care doreau un război; politicieni ambiţioşi; membri ai Reichstagului care considerau că legislaţia lui antisocialistă mergea prea departe; şi, nu în ultimul rând, Eulenburg, care ajunsese să dezaprobe încercările lui Bismarck de a-l domina pe Wilhelm. Legile antisocialiste nu au fost votate în Reichstag şi în februarie blocul de sprijin al lui Bismarck, Kartell, a fost înfrânt în alegeri, în timp ce socialiştii au înregistrat cel mai mare număr de

voturi de până atunci, aproape 1,5 milioane. Fără o majoritate funcţională în Reichstag care să-i adopte politicile, orice cancelar era pierdut. Wilhelm a profitat de ocazie. Bismarck a mai rezistat, îndărătnic, vreo câteva săptămâni, încercând să-l intimideze pe Wilhelm pentru a-l face să i se supună, până când, la mijlocul lunii martie, kaizerul a venit în vizită ca să-i ceară demisia. A avut loc o ceartă urâtă în cursul căreia Bismarck i-a arătat kaizerului o scrisoare de la ţar, care îl făcea „nebun, un plod prost-crescut, în care nu se poate avea încredere", insultă care şi-a atins ţinta. „Ţarul Aleksandr vorbeşte despre mine în cei mai nerespectuoşi termeni", i-a spus Wilhelm lui Waldersee. „Cică ar fi zis că sunt nebun."[94]

După câteva zile Bertie şi George au sosit la Berlin într-o vizită oficială. Wilhelm – tot numai zâmbete şi îmbrăcat în uniforma lui de amiral britanic – pregătise festivităţi la o scară grandioasă, cu banchete de gală şi inspecţii militare. Lui Bertie i-a plăcut că era tratat „ca un suveran" şi a ascultat când Wilhelm a vorbit despre dorinţa sa de a fi „în relaţii bune cu această ţară"[95]. Dar atmosfera a fost plină de ambivalenţă. Când Wilhelm a vrut să-l facă pe Bertie amiral al marinei militare germane, acesta nu a acceptat – Alexandra insistase să refuze –, deşi George a acceptat un titlu onorific de colonel într-un regiment prusac de dragoni. „Aşadar, Georgie al meu a devenit un adevărat soldăţoi german, cu uniformă albastră şi *Picklehaube*!!!", i-a scris Alexandra fiului ei. „Ei bine, nu credeam că o să apuc să văd asta! Dar nu-ţi face griji; după cum spui, nu ai avut încotro – a fost ghinionul tău, nu vina ta – şi orice era mai bun, chiar şi sacrificarea celor doi băieţi ai mei!!!, decât ca tata să fie făcut amiral german: nu aş fi putut suporta asta; ar fi trebuit s-o căutaţi pe biata voastră mămicuţă pe fundul mării"[96]. Tatăl şi fiul l-au privit pe Bismarck plecând pentru ultima oară de la Berlin Schloss. George a spus mai târziu că Edward a comentat despre cancelarul care îi calomniase şi îi jignise familia: „«Iată un om curajos. Îmi place caracterul lui. Vom apela la el.» Exact asta voiam şi eu să spun. Nu cred că împăratul ne-a iertat vreodată"[97]. Wilhelm îi spusese reginei că Bismarck mai avea crize de plâns şi că „sigur ar fi murit de apoplexie" dacă nu l-ar fi demis. Insista că s-au despărţit „în lacrimi după o îmbrăţişare caldă"[98]. „Noi am stat de vorbă cu el o vreme", scria George în jurnalul său. „Vorbeşte perfect engleză."[99] Bismarck le-a spus că întotdeauna a crezut că va rezista doar trei ani cu Wilhelm; greşise cu doar un an.

Restul Europei a urmărit prăbuşirea lui Bismarck cu fascinaţie. În ciuda caracterului său nemilos, cancelarul fusese considerat de toţi „o garanţie a menţinerii păcii în Europa"[100], după cum i-a amintit Malet lordului Salisbury. Cei de pe continent aveau păreri împărţite: dacă impetuosul şi energicul tânăr kaizer era minunat, ridicol sau înspăimântător. Câteva luni mai târziu cotidianul britanic *Daily*

Chronicle avea să-l aclame, numindu-l „cea mai remarcabilă personalitate din Europa”, un om care lăsa impresia unei „hotărâri ferme şi a unei energii inepuizabile”[101]. Însă revista satirică *Punch* a luat în derâdere discursurile sale bombastice şi s-a legat de gustul lui pentru metafore navale, tipărind o caricatură cu el, „Concedierea cârmaciului”, în care el stătea pe punte după ce îl demisese pe Bismarck, declamând pompos: „Postul de cart de pe nava statului mi-a revenit mie”. Brusc, ruşii, extrem de alarmaţi, aproape că se gudurau. Ţarul l-a convocat pe ambasadorul german ca să-i explice cât de mult voiau ca Tratatul de Reasigurare, care urma să expire, să fie reînnoit şi că el avea „încredere absolută în Kaizerul nostru, mai ales ca reprezentant al principiului monarhic”[102].

Ministerul de Externe german a lăsat Tratatul de Reasigurare să expire în iunie. Subalternii lui Bismarck de aici, cărora nu se obosise să le explice politica lui, nu văzuseră niciodată rostul acestuia. Din punctul lor de vedere, nu reuşise să îmbunătăţească relaţiile cu Rusia şi reprezenta o trădare a tratatului încheiat de Germania cu Austria. Wilhelm, încântat de aparenta disperare a lui Aleksandr de a fi prieteni, a decis că propriile progrese diplomatice vor fi de ajuns pentru a-i fierbe pe ruşi la foc mic. Nimeni nu părea să înţeleagă că în Rusia uriaşa semnificaţie simbolică a tratatului era un semn al bunăvoinţei fundamentale a guvernului german. A fost o decizie pe care aveau s-o regrete amarnic.

Lordul Salisbury a perceput ironia căderii lui Bismarck: „Este o răzbunare ciudată împotriva lui Bismarck. Tocmai calităţile pe care le-a cultivat pentru a deveni mai puternic… au fost cele prin care a fost răsturnat”[103]. Wilhelm îl îngrijora totuşi. Cu câteva luni înainte de urcarea pe tron a kaizerului, în 1888, premierul fusese informat de John Erichsen, ministrul britanic al Sănătăţii, că în urmă cu vreo 15 ani, când Wilhelm avea 14 ani, un grup de medici germani îi trimiseseră fişe medicale detaliate despre moştenitor, cerându-i părerea despre starea de sănătate a tânărului. Erichsen, care a recunoscut că încalcă eticheta medicală, dar considera că „împrejurările erau atât de grave, încât justificau încălcarea”, conchisese că Wilhelm nu avea să fie niciodată „normal”. Avea să sufere de „accese bruşte de mânie”, în timpul cărora urma să fie „incapabil să formuleze o judecată raţională sau temperată cu privire la subiectul în chestiune”, şi că, deşi „nu era probabil că avea să devină nebun cu adevărat, unele dintre acţiunile sale aveau să fie pesemne cele ale unui om care nu e pe de-a-ntregul sănătos la minte”[104].

Secretarul particular al lui Salisbury avea să-i spună mulţi ani mai târziu lui George că, ori de câte ori premierul vedea un comportament deosebit de ciudat la Wilhelm, îl auzeai mormăind: „Erichsen”.

*1 Justificarea ei pentru această faptă deloc legală a fost că salva documentele de Bismarck, care conspirase deja să minimalizeze rolul pe care îl jucase Fritz în a-i convinge pe tatăl său, iniţial reticent, şi pe alţi prinţi germani să accepte unificarea.

*2 După nici trei luni Rudolf avea să se sinucidă împreună cu amanta sa la Mayerling, moartea lor fiind iniţial prezentată drept accident.

*3 Se pretindea că ea divulgase secrete de stat unor puteri străine şi că avusese o aventură cu şambelanul ei de la curte pe vremea când Fritz încă trăia.

*4 Actuala Tanzanie.

*5 Când Sophie s-a convertit în aprilie 1891, Wilhelm i-a interzis să mai calce în Germania trei ani. „Încă un minunat exemplar de tiran domestic!", a obiectat regina Victoria.

Capitolul 5

Tineri îndrăgostiţi (1891-1894)

Lui Nikolai îi plăcea foarte mult armata. La fel ca în Germania, popotele ofiţerilor din cele mai mari regimente de gardă erau locurile de adunare pentru fiii celor mai de vază familii ruseşti – „o mulţime veselă de tineri sănătoşi care discutau despre cai, balerine şi cele mai noi cântece franţuzeşti”[1], după cum s-a exprimat Sandro, vărul lui Nikolai. În unele zile Nikolai făcea multă instrucţie. În multe altele lenevea în pat până târziu, patina împreună cu alţi ofiţeri, lua prânzul cu unchii săi care erau mari duci şi ceaiul de după-amiază în stil englezesc cu mătuşile lui, marile ducese[2]. În timpul sezonului monden seara erau o grămadă de recepţii, baluri şi spectacole de balet. La cazarmă, cina însemna să se îmbete zdravăn cu şampanie şi porto, apoi să dea fuga afară, în zăpadă, să se dezbrace la piele şi să urle ca lupii. În 1891 Nikolai şi-a făcut rost chiar şi de acel accesoriu aristocratic obligatoriu, o amantă balerină – după multe îndemnuri din partea tatălui său, care i-a făcut cunoştinţă la balul de absolvire a Şcolii Imperiale de Balet cu o tânără dansatoare pe nume Matilda Kşesinskaia. Până la reinventarea sa de către Diaghilev, 15 ani mai târziu, baletul era considerat de restul Sankt-Petersburgului demodat, principalul său rol fiind să încânte curtea şi să le furnizeze amante marilor duci. Fetele erau deopotrivă de origine respectabilă şi incitant de demimondene; erau, de asemenea, curate, căci sănătatea le era permanent monitorizată, ceea ce era important într-un oraş unde peste jumătate dintre anunţurile de la mica publicitate din ziare erau reclame la leacuri pentru boli venerice[3]. Chicotind şi flirtând, micuţa Kşesinskaia – avea 1,5 metri, cu aproape 16 centimetri mai scundă decât Nikolai –, făcea pe ingenua fermecătoare şi foarte sensibilă. Era de fapt o profitoare pragmatică şi nesentimentală, hotărâtă să profite de oportunităţile care i se ofereau. A trebuit să se ţină ca scaiul de el aproape doi ani – deosebit de cuviincioasă – pentru a-l convinge pe extraordinar de sfiosul Nikolai s-o considere amanta lui. Au trecut apoi încă şase luni până când aventura s-a consumat efectiv*[1].

Şi Nikolai avea o pasiune pentru uniforme şi ţinuta vestimentară corectă. Avea câte un set din echipamentul fiecărui regiment din imperiu, până la ultima bucăţică de firet, şi începea să colecţioneze grade onorifice de pe la regimente străine. Avea şi mai multe veşminte „ţărăneşti” ruseşti, pe care, la fel ca tatăl său, îi plăcea să le poarte când şi când – pantaloni şi o bluză de un roşu-aprins, dintr-o mătase

pe care nici un ţăran rus nu şi-ar fi permis-o. Se considera o persoană econoamă – asemenea tatălui său, punea să i se cârpească hainele şi să i se înlocuiască gulerele şi manşetele –, însă uniformele şi ţinutele costaseră milioane de ruble. Gustul pentru uniforme şi pentru toate detaliile acestora devenise o manie omniprezentă la curţile europene. Pasiunea lui Wilhelm o întrecea pe a lui Nikolai. Până şi anturajul său, elementul esenţial al conservatorismului de la curte, îl considera „obsedat de această chestiune a hainelor şi a aspectului exterior”[4] şi el refăcea constant modelul uniformelor regimentelor şi al celor de la curte, coifurile devenind tot mai wagneriene, penele mai înalte, eşarfele mai late şi mai lucioase. Uniforma era un simbol al regalităţii şi al controlului aristocraţiei asupra armatei, dar şi un semn al superiorităţii lor faţă de clasele de jos – o *grande dame* rusoaică observa că fracurile negre nu îl „diferenţiau pe un gentleman de lacheul său”[5]. La Berlin, remarca un scriitor, „uniformele, care nu mai erau livreaua datoriei, erau purtate ca un penaj, pentru a-l împăuna pe posesor şi a atrage partenera potrivită”[6].

Deşi clasele superioare din Anglia nu împărtăşeau obsesia pentru uniformă a celor de pe continent, Edward şi George erau la fel de obsedaţi de haine ca şi rudele lor europene. Edward dădea tonul în moda masculină începând cu anii 1860, în ciuda faptului că talia i se tot îngroşa, şi, cu toate că arăta groaznic în uniformă, era întruchiparea stilului gentlemanului englez şi exista chiar şi un model de carouri pentru tweed denumit după el. Nutrea ceea ce până şi cei cărora le plăcea de el numeau o obsesie copilărească pentru decoraţii şi „nasturi”. O medalie incorect purtată, o pereche de pantaloni care nu se asorta cu vesta îl scoteau din sărite, iar în aceste momente fleacurile prevalau în faţa lucrurilor importante. Odată l-a întrerupt pe un ministru care îi raporta ultimele veşti despre cele mai recente isprăvi ale emirului din Afganistan: „Este foarte interesant, Sir Henry, dar nu ar trebui să purtaţi niciodată cravată colorată la frac”[7]. Lordul Salisbury, care era renumit pentru că umbla extrem de ponosit, îi provoca crize de isterie. Salisbury, care exercita o putere reală şi nu era deloc interesat de haine, îl considera pe Edward un prostănac. George era la fel de obsedat – dependenţa Marinei Militare Regale de aparenţe nu a făcut decât să accentueze această tendinţă. El nu avea să dea niciodată tonul în modă, ba chiar urma să se agaţe cu încăpăţânare de trecut. Dar, la fel ca tatăl lui, era mereu îmbrăcat perfect, cu o gardenie albă la butonieră. Ca rege, avea să-i trimită bileţele furioase premierului în funcţie ori de câte ori vreun ministru purta un frac necorespunzător în Camera Comunelor.

Complexităţile codului vestimentar erau o expresie a arbitrarului lipsit de sens şi a tacticoasei lipse de conţinut a vieţii la curte, care fuseseră inventate în secolul al XVIII-lea de monarhii absoluţi pentru a

menţine controlul asupra celor mai de seamă supuşi ai lor. În mod ironic, fusese acceptat de aceşti supuşi ca o manifestare a exclusivităţii lor şi a faptului că nu erau obligaţi să facă nimic util – cu cât regulile erau mai arbitrare şi mai lipsite de sens, cu cât erau mai complicate şi mai ţanţoşe uniformele, cu atât se diferenţiau mai mult de plebe. Acum, în anii 1890, curţile se rupseseră de restul societăţii în toate sensurile, iar labirintica lipsă de sens şi complexitatea uniformelor lor păreau să fi crescut în proporţie inversă. După cum observa un istoric, în Rusia „absenţa iniţiativei publice… era atestată extrem de grăitor de prevalenţa uniformelor”[8]. La curtea rusească fiecare funcţionar avea patru uniforme, împodobite cu pene de păun şi de struţ, cu frunze de stejar şi acvile brodate cu aur, manşete şi vipuşti roşii – cu cât era mai mult aur, măsurat până la centimetru, cu atât era mai înalt statutul.

Obsesia pentru aparenţe se extindea dincolo de uniforme printr-o insistenţă asupra anumitor reguli şi asupra conformităţii purtării şi avea consecinţe mai periculoase decât lipsa de sens şi trivialitatea. Aproape că a garantat inocularea unui soi de ipocrizie în cultura curţii şi a claselor de sus. În Germania, predominanţa şi fascinaţia culturală exercitată de armată impuneau curţii de la Berlin şi clasei dominante o hipermasculinitate caricaturală. În Anglia insistenţa aristocraţiei că ea conduce societatea în virtutea virtuţii sale însemna că ea credea că trebuie să pară ireproşabilă în orice privinţă. Se aştepta prea mult de la ea, prea multe îi erau interzise. Conflictul se vedea şi la Wilhelm însuşi: imperativul de a avea tot timpul o purtare bărbătească şi soldăţească îl transformase într-o caricatură şi îl silise să se refugieze în căderi nervoase periodice. În mediul aristocratic al lui Edward expunerea publică era cea mai gravă sancţiune, dar puteai să faci aproape orice din ceea ce societatea în sens larg condamna: să ai amante, să joci jocuri de noroc, să manifeşti un interes nefiresc faţă de animale sau băieţei – atâta vreme cât nu erai descoperit sau nu permiteai ca acea lume să devină vizibilă, de exemplu, părăsindu-ţi soţia sau soţul. Era preţul pe care clasa conducătoare se pomenea din ce în ce mai des că îl plătea pentru că pretindea dreptul la importanţă şi putere socială pe baza moralităţii sale chipurile imaculate şi a aparenţelor perfecte. Poate că aristocraţiile trăiseră mereu după aparenţe, dar cu un public tot mai conştient de sine şi mai pretenţios şi cu o presă din ce în ce mai puternică, atunci când restul lumii reuşea să afle câte ceva despre un scandal din spatele uşilor închise ale curţii, efectele puteau fi devastatoare; în vreme ce aceia ce respectau regulile fără să li se poată reproşa nimic erau mult prea adesea siliţi să-şi trăiască viaţa într-o abnegaţie searbădă.

În 1890 şi 1891, Nikolai a fost trimis într-un mare tur al Asiei de

zece luni, din Orientul Apropiat până la extremitatea răsăriteană a Siberiei – primul moştenitor al Romanovilor care a ajuns vreodată atât de departe în est. În copilărie primise rapoarte de la exploratorul rus Prjevalski, din Mongolia, care îl asigura că populaţiile din Asia Centrală pur şi simplu tânjeau să fie supuse ţarului, iar el era entuziasmat de ideea „misiunii" imperiale a Rusiei de a conduce Asia. A fost însoţit de prinţul Uhtomski, un orientalist anglofob, care i-a spus că stepa eurasiatică era vatra istorică a Rusiei, iar expansiunea nu însemna atât cucerire, cât întoarcere acasă. Însă călătoria a subliniat omniprezenţa enervantă a Imperiului Britanic, care cucerise Egiptul şi India, unde Nikolai a împuşcat tigri şi s-a plâns bosumflat de „cât de insuportabil este să fii înconjurat din nou de englezi şi să le vezi soldaţii peste tot"[9]. Întors în Rusia, a început să primească documente guvernamentale şi să participe la unele şedinţe de consiliu ale guvernului. Această experienţă îl plictisea de moarte. „Pur şi simplu nu pricep cum poate cineva să citească teancul ăsta de hârţoage într-o săptămână", scria el în 1891, după ce a primit, ca în fiecare săptămână, nişte dosare ale guvernului. „Eu mă limitez întotdeauna la unul sau două dosare mai interesante, iar restul ajung direct pe foc."[10] Tatăl său nu încerca să-i schimbe părerea. „Până în 1893 nici măcar nu a vrut să-l lase pe Nicky să asiste la lucrările Consiliului de Stat", îşi amintea Olga. „…tatălui meu îi displăcea chiar şi ideea ca problemele statului să ne invadeze viaţa de familie."[11] Când Serghei Witte, ministrul de Finanţe al ţarului, a sugerat ca lui Nikolai, care avea 23 de ani, să i se atribuie mai multe responsabilităţi în problemele de stat, lui Aleksandr i-a sărit ţandăra: „Nu e decât un copil. Judecata lui este infantilă. Cum ar putea el să fie preşedintele unui comitet?"[12]. Adevărul era că tânărul ţarevici avea ceva imatur şi neformat. Chiar şi în fotografiile de familie chipul lui încă fără barbă era greu de remarcat; părea lipsit de fermitate şi deosebit de timid.

Ar fi fost un moment bun să manifeste interes faţă de politică. Dincolo de lumea minusculă a lui Nikolai, cele mai fertile regiuni din partea centrală a Rusiei europene erau cuprinse de o foamete cumplită. Până la finele anului 1892 aceasta avea să facă o jumătate de milion de victime şi să lase pe mult mai mulţi săraci lipiţi pământului. Situaţia lor disperată era agravată şi de incompetenţa crasă a guvernului. Acesta a negat iniţial foametea, a interzis eforturile private de ajutorare, iar apoi nu a reuşit să ajute în mod corespunzător. Când, în cele din urmă – fapt fără precedent –, guvernul a solicitat sprijinul publicului, s-a declanşat un val masiv de activităţi de voluntariat care l-a făcut de râs. În urma sa s-a stârnit un cor de critici, ce a devenit şi mai zgomotos când guvernul a încercat să-l demonizeze pe Lev Tolstoi, care îşi petrecuse doi ani organizând ajutorul pentru cei loviţi de foamete şi criticând intens guvernul.

Nikolai, căruia i s-a oferit un loc în ineficientul Comitet Special pentru Ajutor împotriva Foametei instituit de guvern, era surd la toate acestea. Wilhelm, care încă suferea din cauză că fusese respins de ţar, a înţeles mai bine. I-a scris reginei Victoria cu o anumită *Schadenfreude*: „O mare catastrofă financiară se profilează la orizont, iar mulţimea de ţărani înfometaţi creşte de la o zi la alta… Cred că această calamitate cumplită îi va împiedica pentru o vreme – cu ajutorul Zeilor – pe ruşi să pornească război împotriva vecinilor lor nebănuitori”[13].

La celălalt capăt al lumii, George era ofiţer în flota din Mediterana a Marinei Regale. În multe privinţe, aceasta era echivalentul naval al unui regiment de gardă european: şanse reduse de participare la lupte, multe petreceri, mult sport, într-o serie de oraşe mediteraneene – Barcelona, Atena, Salonic. Singura constrângere pe care a simţit-o în timpul petrecut acolo a fost permanenta frământare a părinţilor săi legată de faptul că va fi corupt de dezmăţul din Malta, unde unchiul său Affie, căruia îi cam plăcea să bea, deţinea poziţia de comandant suprem al flotei din Mediterana. Edward le-a cerut unor vechi cunoştinţe din marină să-l ţină ocupat pe George cu exerciţiile de instrucţie şi ambii părinţi au răsuflat uşuraţi când George a fost trimis în Atlanticul de Nord în calitate de căpitan al unei mici canoniere, care patrula de-a lungul coastei canadiene. De fapt, „dezmăţurile” sale malteze fuseseră extrem de limitate. A fumat puţin, a băut cu măsură, şi-a petrecut timpul liber jucând crichet şi biliard şi a reuşit s-o sărute o dată pe Missy, verişoara lui – fiica drăguţă şi plină de viaţă a lui Affie, cu zece ani mai mică decât el, de care era măcar un pic îndrăgostit. Spre deosebire de verii lui, el avusese parte de o instrucţie adevărată şi avansările sale în grad nu au fost onorifice. Însă tot nu iubea marina, răul de mare nu îi dădea pace, îi era dor de casă şi îi venea greu să-şi facă prieteni.

Ambii tineri aveau să fie marcaţi de experienţa lor militară. Nikolai a admirat ceea ce considera a fi simplitatea şi patriotismul armatei şi s-a simţit confortabil printre tinerii ofiţeri aristocraţi, cum rareori s-a simţit cu alţi oameni în afară de rudele lui apropiate. Ca împărat, avea să manifeste o preferinţă accentuată pentru compania şi sfaturile – nu întotdeauna potrivite – ale unor aristocraţi care activaseră în armată. Cât despre George, în marină a învăţat să respecte o rutină riguroasă, ceea ce fiul său a numit mai târziu „o punctualitate aproape fanatică”, o intensă suspiciune faţă de orice complicaţie sau lucru care nu era direct, o credinţă în ierarhie şi nevoia de supunere, precum şi sentimentul originii sale britanice, spre deosebire de rădăcinile cosmopolite ale familiei regale. „Credea în Dumnezeu, în invincibilitatea Marinei Regale şi în corectitudinea fundamentală a tot

ce era britanic.”[14] După cum observase un istoric al Imperiului Britanic, ofiţerii de marină britanici „adesea nu ştiau nimic despre lume şi nu îi interesa decât marina lor preaiubită”[15]. Marina Regală nu era locul în care să i se deschidă ochii lui George – şi nici nu aceasta era intenţia. Forţele care îi înconjurau pe cei doi tineri nu voiau ca ei să vadă prea mult dincolo de viaţa care le era sortită. Scopul marelui tur al Asiei făcut de Nikolai a fost opusul călătoriilor europene ale strămoşului său Petru cel Mare, menite să-i lărgească acestuia orizontul – să sublinieze puterea şi drepturile imperiului Rusiei şi faptul că viitorul său depindea de supremaţia în Asia.

În iunie 1891 George a venit acasă în permisie ca să vâneze, să-l vadă pe fratele său Eddy, acum maior în Regimentul 10 al Husarilor Regali, un regiment de cavalerie numit în mod tradiţional Regimentul Prinţului de Wales, şi să participe la a cincizecea aniversare a tatălui său. Eddy, un ofiţer cam mocăit, încartiruit în Irlanda, era un băiat cu o fire plăcută şi simpatic, deşi superficial, căruia îi plăceau foarte mult hainele – până şi tatăl său îl numea „guler şi manşete” – şi care se îndrăgostea cam prea uşor. Se înamorase de o serie de prinţese şi mondene nepotrivite*2. Cei doi s-au întors la Sandringham la ziua tatălui lor, în noiembrie, ocazie de la care mama lor a absentat în mod ostentativ. Era furioasă din cauza implicării simultane a lui Edward în două scandaluri foarte mediatizate. Aşa-numitul „scandal al jocului de bacara” îl pusese, în mod umilitor, în boxa martorilor într-un proces public pentru calomnie şi dusese la dezvăluiri isterice în presa britanică ale faptului că juca jocuri de noroc, mai ales când s-a descoperit că prinţul avea propriul set de jetoane cu însemnele regale. (După cum comenta corespondentul la Londra al ziarului *The New York Herald*, ai fi zis că prinţul „încălcase toate cele zece porunci în acelaşi timp şi îl omorâse pe arhiepiscopul de Canterbury”[16].) Celălalt scandal, oarecum mai puţin public, era legat de ameninţarea fostului său prieten, sir Charles Beresford, că va face publică legătura amoroasă de doi ani a lui Edward cu frumoasa şi costisitoarea Frances Brooke, contesă de Warwick – o fostă amantă a lui Beresford. Alexandra, furioasă din cauza purtării soţului ei, refuzase să se întoarcă acasă dintr-o vacanţă în Danemarca şi le dusese pe cele trei fiice ale lor să stea cu ţarul şi ţarina în Crimeea.

La vreo două zile după festivităţile închinate aniversării lui Edward, George s-a îmbolnăvit de febră tifoidă. Alexandra s-a întors în grabă din Crimeea – călătoria a durat o săptămână – şi familia s-a pregătit pentru tot ce putea fi mai rău. Boala aceasta îl omorâse pe prinţul Albert şi fusese cât pe ce să-l ucidă şi pe Edward în 1872. Însă George a supravieţuit. La sfârşitul lui decembrie era suficient de întremat ca să meargă la Sandringham pentru a-şi petrece Anul Nou. Apoi, în a doua săptămână din ianuarie, Eddy, care se logodise cu doar şapte

săptămâni înainte, s-a îmbolnăvit de gripă. Aceasta s-a transformat în pneumonie şi el a murit în mai puţin de o săptămână. Copiii celor bogaţi erau aproape la fel de vulnerabili la bolile mortale de la sfârşitul veacului al XIX-lea ca şi copiii săracilor. George pierduse un frate la naştere; Wilhelm pierduse doi, amândoi mult mai mici decât el: Sigismund, în vârstă de 2 ani, şi Waldemar, de 15 ani. Nikolai pierduse un frate în pruncie, chiar în anul de dinainte ca fratele său mai mic Gheorghi să fie diagnosticat cu tuberculoză, în timpul marelui lor tur. Trimis să locuiască în Caucaz din cauza problemelor lui de sănătate, Gheorghi avea să moară în 1899 din cauza unei crize de tuse, în timpul unei ieşiri cu motocicleta. Nu e de mirare că victorienii educaţi, atât de conştienţi de progresele pe care le făcuseră în îmblânzirea lumii şi supunerea acesteia în faţa voinţei lor, erau obsedaţi de puterea şi patosul morţii. „Singurul ce poate să aducă alinare este Dumnezeu, care e mai presus de noi toţi şi ale cărui vreri noi, muritorii, uneori nu reuşim să le înţelegem”[17], îi scria Wilhelm reginei. În jurnalul său, Nicky a consemnat: „Bietul băiat tocmai se logodise. Nu ştiu ce să cred – suntem cu toţii în mâinile Domnului!”[18].

Edward şi Alexandra au fost devastaţi. Au părăsit reşedinţa de la Sandringham şi abia peste un an au fost în stare să revină acolo. S-a scris foarte puţin despre efectul pe care l-a avut moartea lui Eddy asupra prinţului de Wales, dar se pare că – într-un mod dureros – a fost evenimentul care l-a făcut să se maturizeze cu adevărat. În acelaşi an regina avea să-i dea în sfârşit acces la documentele guvernării şi el urma să joace un rol important în atenuarea obiecţiilor ei ţâfnoase faţă de victoria în alegeri a Partidului Liberal, convingându-l pe un politician de care îi plăcea ei, lordul Rosebery, să accepte o poziţie în guvern. Însă George nu a fost mai puţin afectat. „Doi fraţi nu s-ar fi putut iubi mai mult decât ne iubeam noi”, i-a scris el reginei într-un moment de neobişnuită deschidere emoţională. „Vai! Abia acum am aflat cât de mult îl iubeam înainte; îmi amintesc cu durere aproape fiecare cuvânt greu şi fiecare ceartă măruntă pe care am avut-o cu el.”[19] În afară de mama lui, Eddy era persoana de care George se simţea cel mai apropiat şi cea care prin însăşi existenţa sa îl apăra pe George de un rol pe care acesta nu dorea să-l îndeplinească.

În timp ce prinţul şi prinţesa erau în doliu, regina şi-a pus în minte să rezolve sarcina practică de a-l transforma pe George într-un moştenitor potrivit. L-a făcut repede duce de York, l-a avansat la respectabilul grad de căpitan, după care el a părăsit efectiv marina militară. (Ceea ce nu l-a deranjat câtuşi de puţin. „Urăsc toată treaba asta”, scria el despre ultimele sale exerciţii navale desfăşurate în largul coastei irlandeze în vara aceea. Vremea proastă îi provocase constant rău de mare. „Sper să nu mai iau parte niciodată la alte manevre.”[20]) De asemenea, s-a hotărât să-l însoare. În timp ce se afla la post în

Mediterana, George se îndrăgostise de Missy, încântătoarea şi sociabila lui verişoară, una dintre cele mai frumoase şi mai bogate prinţese din Europa[21]. Părinţii lui au făcut propunerile iniţiale, însă au fost respinse de mama lui Missy, care era rusoaică. Se pare că Maria, care fusese nefericită în Anglia, nu suporta gândul că fiica ei ar putea ajunge pe mâna dominatoare a reginei Victoria. Aşa că a măritat-o pe Missy cu anostul rege Ferdinand al României. Regina şi-a îndreptat rapid atenţia spre logodnica lui Eddy, prinţesa Victoria Mary de Teck, numită May. Investise multă energie ca să găsească o prinţesă potrivită pentru Eddy şi nu vedea nici un motiv ca eforturile ei să se irosească în van. Mai existau precedente – şi ţarul se căsătorise cu viitoarea mireasă a răposatului său frate. Însă George, încă buimăcit, nici nu a vrut să audă şi ideea de a se însura cu logodnica fratelui său i se părea tulburătoare. Regina era însă neînduplecată. „Ai văzut-o pe May şi te-ai mai gândit la această *posibilitate* ori *ai aflat* ce simte ea?”[22], i-a scris ea la două luni după moartea lui Eddy.

May nu era prima alegere a nimănui ca mireasă pentru al doilea în linia de succesiune la tron. Nu era nici frumoasă, nici bogată şi nici, după majoritatea standardelor europene, îndeajuns de regală ca origine. Tatăl ei era rodul unei căsătorii morganatice, un fiu al casei conducătoare din marele regat german Württemberg, dar mama lui fusese „doar” contesă. Cu câţiva ani înainte, când se adusese în discuţie posibilitatea căsătoriei lui May cu fratele soţiei kaizerului, Vicky îi raportase îndatoritoare mamei sale că Dona descrisese ideea aceasta ca pe o îngrozitoare *mésalliance!!!*[23]. Mai mult decât atât, familia Teck era uşor stânjenitoare. Tatăl lui May, Franz, avea gusturi excelente, dar făcea uneori crize de nervi în public. Mama ei, Mary Adelaide, nepoată a lui George al III-lea, era prietenoasă, egoistă, gălăgioasă şi avea peste o sută de kilograme. În familie i se spunea „Mary Grăsana”, iar Edward şi Alexandra nu o puteau suferi. Ambii părinţi erau iremediabil de cheltuitori şi trebuiseră să fugă din ţară pentru a scăpa de creditori în adolescenţa lui May, când se îndatoraseră foarte mult. Cât despre fraţii lui May, unul îl împinsese pe directorul de la Wellington printr-un gard viu. Însă, fără îndoială ca rezultat al nenumăraţilor ani în care fusese pusă în situaţii jenante din cauza părinţilor, May, la 24 de ani, era un exemplu de autocontrol, liniştită, demnă şi uşor rezervată, calităţi care, aşa cum scria biograful ei, poate nu tocmai generos, „făceau improbabil ca prinţesa May să inspire vreodată o emoţie violentă”[24]. Însă regina, căreia nu îi păsa de morganism şi care respinsese o mulţime de alte prinţese europene pentru că erau catolice, „urâte, cu sănătatea şubredă şi idioate”[25], a decis că era perfectă pentru Eddy, despre care considera că avea nevoie de o mână fermă şi morală. May avea şi alte calităţi; era mult mai bine educată decât Eddy sau George şi, poate cam ca o rudă

săracă ce se simţise mereu uşor în afara strălucirii magice a regalităţii, era extrem de fascinată de monarhia britanică şi încântată să facă parte din ea.

Nimeni nu sperase că se va înfiripa cine ştie ce pasiune, dar în cele şapte săptămâni cât a durat logodna lui May cu Eddy s-au înţeles mult mai bine decât s-ar fi aşteptat cineva. Însă George şi May, amândoi extrem de timizi, nu s-au înţeles de la început şi au rămas stânjeniţi unul faţă de altul. George nu era atât de sfios cu alte femei. Nu se simţise deloc nelalocul lui cu Missy, care îi spunea „scumpul meu prieten”[26], iar în adolescenţă se îndrăgostise de Julie Stonor, fiica orfană şi catolică a uneia dintre doamnele de onoare ale mamei sale. Mama lui îngăduise ca prietenia aceasta să se dezvolte, deşi a lăsat clar să se înţeleagă, cu destulă cruzime, că nu avea nici un viitor. Cele trei verişoare nemţoaice ale lui – surorile mai mici ale lui Wilhelm, Sophie, Margarethe (Mossy) şi Moretta, care fuseseră apropiate de mama lor şi îşi văzuseră mai des verii englezi – îl ştiau ca binedispus, vesel şi energic. „George e un scump şi teribil de amuzant”, scria Sophie (ea fiind măritată cu foarte anostul Constantin). „Dragul de George! Buze roşii şi frumoase şi dinţi albi care mă încântă întotdeauna”[27], scria Moretta. Cât despre Mossy, Vicky sperase că pe ea o va lua de soţie.

Trebuie să fi fost aproape o uşurare pentru George să evadeze în Europa. El şi mama lui au plecat în mai la Copenhaga, unde s-au întâlnit cu Nikolai şi cu rudele din Rusia – întâlnire ce pare să fi reînviat prietenia dintre cei doi tineri[28]. Petreceau ore în şir stând de vorbă în camerele lor. În toamnă George a fost trimis la Heidelberg, o ultimă încercare de a-şi îmbunătăţi germana şi de a face turul rudelor germane. După două luni nu făcuse nici un progres perceptibil. Germana „este cu certitudine cumplit de plictisitoare”[29], i s-a confesat unui prieten, tânjind să se întoarcă la Sandringham pentru vânătoare, însă l-a vizitat pe Wilhelm la Potsdam, unde kaizerul – fără îndoială din cauză că acum era moştenitor direct – i-a acordat mai multă atenţie ca oricând: „William a fost foarte amabil şi politicos cu mine. Nu îl ştiam atât de drăguţ”[30].

Întors în Anglia, a devenit limpede că împotrivirea era zadarnică. În primăvara anului 1893, cum toată lumea – în afară de Alexandra – îl îndemna să se însoare cu May, George a plecat într-o ultimă vacanţă cu mama lui. La Atena, el a avut o lungă discuţie cu regina Olga a Greciei, care în anii petrecuţi de el în Mediterana îl veghease părinteşte şi îi zicea „Tootsums”. Ea i-a spus că May ar fi o soţie bună. Acasă, în grădina din Richmond a mătuşii sale Louise, vecină cu familia Teck, unde se întâmpla să fie şi May, a cerut-o în căsătorie.

Toată afacerea a avut un aer pragmatic, dezamăgitor. Lady Geraldine Somerset, sarcastica doamnă de onoare a reginei, a descris-o

pe viitoarea mireasă ca „extrem de satisfăcută, dar placidă şi rece ca întotdeauna”, iar pe George ca „aparent nonşalant şi indiferent”[31]. „Foarte încântat şi mulţumit”[32] a fost descrierea laconică pe care regina i-a făcut-o lui George. Poetul şi antiimperialistul Wilfrid Scawen Blunt, observându-i la o petrecere, o lună mai târziu, remarca: „El e un tânăr chipeş, dar ea este una dintre cele mai puţin atrăgătoare fete, cu trăsături aspre, rea de gură şi cu o anumită vulgaritate germană, care va fi groaznică la 35 de ani”[33]. Cei doi nu erau îndrăgostiţi şi nu aveau aproape nimic în comun. May era o intelectuală atât cât putea fi cineva din familia regală, cu un apetit real pentru artă şi cărţi. George era indiferent la acestea şi obsedat de vânătoare şi filatelie. Mama lui era încă forţa cea mai importantă din viaţa lui, fiind hotărâtă să rămână astfel. „E trist când mă gândesc că nu vom mai putea niciodată să fim împreună şi să călătorim la fel”, scria Alexandra după călătoria lor în Mediterana. „Cu toate acestea, există o legătură de iubire între noi, aceea dintre mamă şi copil, pe care nimic nu poate s-o diminueze sau s-o slăbească – şi nimeni nu poate şi nu va putea să intervină vreodată între mine şi scumpul meu Georgie.”[34] Însă amândoi erau învăţaţi să-şi facă datoria, iar pentru May căsătoria însemna eliberarea de o viaţă de celibat şi siguranţă financiară pentru părinţii ei.

Timpul nu avea să atenueze timiditatea lor uneori chinuitoare. Multe luni după logodnă nu au putut să stea de vorbă în largul lor, trimiţându-şi în schimb scrisori extrem de reţinute. „Îmi pare foarte rău că sunt atât de timidă cu tine”, scria ea. „Am încercat deunăzi să nu fiu astfel, dar, vai, nu am reuşit… E atât de stupid să fim aşa de rigizi când suntem împreună şi chiar nu e nimic ce nu ţi-aş spune, decât că *te iubesc* mai mult decât oricine pe lumea asta, iar asta nu pot să ţi-o spun direct, aşa că ţi-o scriu, ca să-mi descarc sentimentele.”

El i-a răspuns: „Slavă Domnului că ne înţelegem unul pe celălalt şi cred că nu e deloc necesar să-ţi spun cât de adâncă este dragostea mea pentru tine, draga mea, şi o simt devenind tot mai puternică de fiecare dată când te văd; deşi s-ar putea să par timid şi rece”[35].

În Rusia, Nikolai era încă un tânăr care avea nevoie de o soţie, iar până în acel moment speranţele sale de căsătorie întâlniseră piedici. De mulţi ani în inima lui era Alexandra de Hessen-Darmstadt – sau Alix –, una dintre numeroasele nepoate ale reginei Victoria. Se cunoscuseră în 1884, la nunta surorii ei Ella cu unchiul lui, marele duce Serghei*[3]. Ea avea 12 ani, era frumoasă şi avea un aer tragic – mama ei murise când ea avea 6 ani; el avea 16 ani. După mai multe zile de „zbenguieli”[36], el a scris în jurnal că s-au îndrăgostit. Patru ani mai târziu, în 1889, Ella şi-a adus sora la Sankt-Petersburg pentru sezonul monden cu intenţia conştientă de a-l prinde în laţ pe ţarevici

pentru aceasta. Până la sfârşitul vizitei Nicky era bine prins în laţ. „Visul meu este ca într-o zi să mă căsătoresc cu Alix H.”, scria el în jurnal doi ani mai târziu, în 1891. „O iubesc de multă vreme, dar mai adânc şi mai tare din 1889, când a petrecut şase săptămâni în Petersburg.”[37]

Alix era al şaselea copil al lui Alice, fiica reginei Victoria, care se căsătorise cu Ludwig de Hessen-Darmstadt. Darmstadtul era un mic şi pitoresc ducat german, renumit ca un centru al artelor şi pentru familia care îl stăpânea şi care avea multe relaţii, deşi nu prea avea bani. Străbunica lui Alix se măritase cu ţarul Aleksandr al II-lea – relaţie datorită căreia ducatul nu fusese înghiţit de Prusia după ce acesta a sprijinit tabăra învinşilor în Războiul Austro-Prusac din 1866. Mama lui Alix murise în 1878, îngrijindu-şi familia în timpul unei epidemii de difterie. Deşi putea să fie oarecum imparţială cu privire la nepoţii ei din ce în ce mai numeroşi, regina manifestase un vădit interes faţă de cei şase copii orfani de mamă ai familiei Hessen. Le-a găsit guvernante şi profesori particulari englezi, cărora le cerea rapoarte lunare. În fiecare toamnă ei veneau să stea o vreme la Windsor sau la Osborne – „cea mai frumoasă perioadă din an”, potrivit lui Alix. Ea a descris-o pe regină drept „o combinaţie între o persoană foarte distinsă şi Moş Crăciun”[38] – destul de diferit de cvasidivinitatea care îi intimida pe nepoţii ei englezi. Regina le îngăduia copiilor Hessen o neseriozitate pe care nu le-o permitea multora dintre ceilalţi nepoţi. (Ea îl trata de sus pe tatăl lor, iar când acesta s-a însurat în taină cu amanta sa rusoaică, la un an după moartea lui Alice, l-a silit să anuleze căsătoria.) Alix era în mod evident preferata ei. Era blondă şi frumoasă – cel puţin după moda vremii –, iar regina Victoria, care era foarte sensibilă la frumuseţe, a afirmat că este „cel mai frumos copil pe care l-am văzut vreodată”[39].

Poate ca o modalitate de a se simţi mai aproape de mama pe care o pierduse când era atât de mică şi de bunica ce, evident, o prefera, Alix afirma adesea că este englezoaică, nu nemţoaică, vorbind şi scriind de preferinţă în engleză. Exprima, de asemenea, un intens sentiment de înstrăinare faţă de situaţia ei. Acesta era în parte un resentiment aristocratic deloc neobişnuit faţă de dominaţia prusacă asupra Germaniei – Alix afirma că Hessen-Darmstadt era separat „complet de restul Germaniei, pe care ea o considera Prusia şi altă ţară”. Însă era şi ceva personal. Fără mamă, având un tată aristocrat în armată care era adesea plecat şi fraţi mult mai mari decât ea, ea avusese o copilărie solitară şi devenise egocentrică, înclinată spre pesimism şi profund religioasă. Era, de asemenea, neîncrezătoare şi extrem de stingherită cu oricine din afara cercului ei de apropiaţi. A descris un prilej când a trebuit să cânte la pian în faţa bunicii ei şi a oaspeţilor acesteia ca fiind „unul dintre cele mai mari chinuri din viaţa ei”[40]. Până şi rudelor

apropiate li se părea ostentativ de melancolică. „Avea un aer ciudat de fatalitate”, scria verişoara ei englezoaică Marie Louise. „I-am zis odată: «Alix, întotdeauna faci pe îndurerata; într-o bună zi Cel de Sus o să-ţi trimită nişte nenorociri adevărate, cumplite şi atunci ce ai să te faci?».” Mătuşa ei Vicky nu putea să nu remarce că absenţa mamei o făcuse „un pic vanitoasă şi uneori încrezută şi afectată”[41]. Însă cu timidul şi blândul Nikolai ea lăsase garda jos. El era fascinat de ardoarea ei şi voia să aibă grijă de ea; Alix a răspuns la blândeţea, vulnerabilitatea şi căldura lui şi poate şi la uşoara lui atitudine de supunere.

Existau însă obstacole. Regina Victoria era categoric împotriva căsătoriei nepoatei sale cu un rus şi, de asemenea, „înclinată s-o păstreze pe Alicky [cum îi spunea familia britanică] fie pentru Eddy, fie pentru George”[42]. Alix zădărnicise acest plan lăsând foarte clar să se înţeleagă, când a fost chemată pentru evaluare la Balmoral, în vara anului 1889, că nu era interesată. Sora ei mai mare Ella (care era hotărâtă ca Alix să se mărite cu Nikolai) a spus cu dispreţ că Eddy „nu pare foarte puternic şi este prea prost”[43]. Eddy, în schimb, s-a îndrăgostit nebuneşte de ea. Faptul că, deşi rănită de respingerea ei, regina a decis că dădea dovadă de forţă de caracter arată cât de mult o plăcea aceasta.

A doua problemă era că părinţilor lui Nikolai nu le plăcea de Alix – probabil că îşi dăduseră seama că personalitatea ei dificilă nu ar fi o calitate la o ţarină. Refuzaseră să-i acorde lui Nikolai permisiunea de a o cere de soţie. Ella, care era îndrăgită de rudele ei prin alianţă, s-a străduit mult să-i facă să se răzgândească. Al treilea obstacol era mult mai dificil de depăşit. Când Nikolai a obţinut în cele din urmă aprobarea părinţilor săi, în ianuarie 1893, şi s-a dus la Berlin ca s-o ceară de soţie pe Alix la altă nuntă regală – cea a surorii mai mici a lui Wilhelm, Mossy, cu „Fischy” (Friedrich Karl) de Hessen-Kassel –, ea l-a refuzat. I-a spus că nu poate să renunţe la credinţa ei luterană pentru a se converti la ortodoxia rusă.

Năucit de refuzul ei, Nikolai a fost încolţit de Wilhelm. De la expirarea Tratatului de Reasigurare, în 1890, relaţiile dintre Rusia şi Germania fuseseră foarte reci. Un război al taxelor la import între cele două ţări se intensificase până ce mărfurile grele industriale germane fuseseră practic excluse de pe pieţele ruseşti, iar cerealele ruseşti din Germania, cândva cea mai mare piaţă de desfacere pentru acestea. Nici relaţiile dintre împăraţi nu erau mai bune. „Tata îl considera un exhibiţionist şi o pacoste”[44], îşi amintea fiica ţarului. Wilhelm i s-a plâns cu amărăciune reginei Victoria că Aleksandr l-a umilit şi l-a evitat şi că îşi masează trupe la graniţa cu Germania. Cele două lucruri – umilirea şi armata ameninţătoare – păreau la fel de jignitoare. Drept răzbunare, Wilhelm îndemnase armata germană să contacteze

mişcarea separatistă poloneză din Rusia, cu scopul aparent de a încuraja o revoltă – deşi nu s-a ales nimic din asta[45]. Cel mai îngrijorător, cu câteva luni înainte, Rusia făcuse însă inimaginabilul şi încheiase o alianţă defensivă cu Franţa republicană, prinzând Germania la mijloc între doi potenţiali inamici – o situaţie dezastruoasă pentru Germania, pe care Bismarck se străduise decenii de-a rândul s-o prevină.

Sosirea lui Nicky la Berlin a redeşteptat gustul lui Wilhelm pentru „diplomaţie personală". El a decis să aranjeze o discuţie între patru ochi cu ţareviciul ca prim pas spre îmbunătăţirea relaţiilor ruso-germane. I-a dat lui Nikolai un document în care argumenta că Rusia ar trebui să se alăture Triplei Alianţe a Germaniei, Austriei şi Italiei. Ţareviciul a zâmbit şi a dat aprobator din cap şi Wilhelm a fost convins că a detectat o aversiune pronunţată faţă de Franţa – un indiciu că era posibil ca alianţa cu Franţa să nu aibă viaţă lungă. „Niki [*sic*] ne-a lăsat tuturor o impresie excelentă şi s-a dovedit a fi, în toate privinţele, un băiat fermecător, agreabil şi onorabil", i-a scris el reginei Victoria. „…el a dovedit că are o judecată solidă [*sic*] şi o minte clară şi calmă, care înţelege problemele europene mult mai bine decât majoritatea conaţionalilor şi rudelor lui"[46] – o mică lovitură la adresa ţarului. În realitate însă, Nikolai era doar amabil. Numai la politică nu se gândea el atunci. Devastat de refuzul lui Alix, el a mărturisit în jurnal că nu voia decât să plece acasă.

Germania şi Rusia au ajuns la masa negocierilor în acelaşi an, dar asta nu datorită lui Wilhelm sau lui Nikolai. Cancelarul german, Leo von Caprivi, simţind nevoia unui gest dramatic pentru a contracara noua alianţă cu Franţa, a oferit guvernului rus un nou tratat comercial în termeni extrem de avantajoşi. Adoptarea acestuia i-a înfuriat însă pe susţinătorii iuncheri ai guvernului, care mizau pe tarife ridicate pentru ca exporturile ruseşti să nu facă concurenţă cerealelor lor mult mai scumpe. Tratatul avea să joace un rol important în căderea lui Caprivi şi să dezvăluie, nu pentru prima oară, marile scindări din societatea germană.

Întors la Sankt-Petersburg, Nikolai a căutat consolare la Matilda Kşesinskaia şi în cele din urmă a consumat relaţia. „Încă sunt sub vraja ei – peniţa îmi tot tremură în mână!"[47], scria el în jurnal.

Nunta lui George a fost stabilită pentru începutul lui iulie 1893. Era cel mai mare eveniment regal din Marea Britanie de la Jubileul din 1887 şi prima nuntă regală publică de decenii. „Mi-ar plăcea foarte mult să vină şi Nicky, el nu a fost niciodată în Anglia. Sper că se poate aranja asta"[48], a rugat-o George pe bunica lui. (De fapt, Nicky fusese în Anglia în 1873, când avea 5 ani, dar nu îşi mai amintea decât că şahul Persiei, care se afla şi el acolo, a şocat pe toată lumea cu

„obiceiurile lui barbare”[49] [*4].) Romanovii au acceptat invitaţia şi Edward, căruia îi plăcea foarte mult să organizeze astfel de lucruri, s-a apucat să facă pregătirile necesare pentru vizita ţareviciului. A fost un semn al apropierii dintre cei doi tineri (şi poate şi al numărului mic de prieteni apropiaţi pe care îi avea George) că Nikolai a fost găzduit la Marlborough House, unde au petrecut ultimele seri de burlac ale lui George stând de vorbă până târziu în camerele lor. Ca nu cumva să creadă cineva că o astfel de lipsă de formalism implica delăsare, Edward ocupase fiecare moment al vizitei lui Nicky cu câte ceva – începând cu vizita croitorului său, a unui pantofar şi a unui pălărier. „Unchiul Bertie e în toane foarte bune şi foarte prietenos, aproape chiar prea mult”, i-a spus mamei sale Nicky, căruia unchiul lui i se părea sufocant. „…m-am simţit cam buimăcit la început.”[50] El a fost făcut membru onorific al Marlborough Club; a fost dus la un meci de polo; i s-au arătat noile camere ale lui George din Palatul St. James, care i s-a părut că „seamănă cu o închisoare din exterior”[51]; şi a fost dus să ia cina la cea mai de seamă personalitate din societatea mondenă londoneză, lady Londonderry („Gazda noastră a fost încântătoare, dar o cochetă ce n-ai mai văzut”[52]). S-a dus de două ori la spectacolul acvatic „Captain Boynton’s World’s Watershow”. A gâfâit din cauza căldurii şi s-a minunat de cele 1.500 de daruri de nuntă – inclusiv o vacă – trimise cuplului de pe tot cuprinsul imperiului. Privindu-i pe călăreţii de pe Rotten Row, a comentat: „Ce păcat că noi nu avem nimic de genul ăsta!”[53]. S-a dus chiar şi la Parlament ca să-l asculte pe Gladstone, acum foarte în vârstă. Deşi era pacostea dreptei europene, Gladstone era celebru în toată lumea ca mare orator[*5]. „Sunt încântat de Londra, nu am crezut niciodată că o să-mi placă atât de mult”[54], scria Nicky.

Ce nu i-a plăcut lui Nicky a fost că „toată lumea consideră că eu şi George semănăm foarte mult, sunt sătul să tot aud asta”[55]. Se prea poate ca nenumăratele evenimente – petreceri în aer liber, dineuri, prânzuri – la care familia regală britanică trebuia să se etaleze în faţa oamenilor şi să fie amabilă cu aceştia să i se fi părut un contrast epuizant cu viaţa de la curtea rusă, ce descuraja în mod activ interacţionarea excesivă. Asemănarea era însă marcată şi accentuată acum şi de faptul că Nikolai îşi lăsase o barbă *à la* Van Dyck atent îngrijită, exact ca a lui George. Acest fapt a dus „la nesfârşite confuzii amuzante, unul fiind luat drept celălalt”[56], scria regina. La o petrecere în aer liber George a fost întrebat ce crede despre Londra şi Nicky a fost felicitat pentru apropiata nuntă.

Cel mai surprinzător rezultat al vizitei a fost efectul pe care l-a avut Nicky asupra reginei Victoria. Vârsta nu îi diminuase aversiunea intensă faţă de Rusia, iar cele două ţări se certau cu înverşunare din cauza tentativelor Rusiei de a cuceri munţii Pamir – care mărginesc

Afganistanul şi nordul Indiei. Ministrul de Externe britanic, lordul Rosebery, ameninţase de curând că va trimite trupe pentru a-i alunga pe soldaţii ruşi de acolo. Regina l-a primit pe Nikolai la Windsor, aranjând ca ea să se afle „în capul scărilor”[57] la sosirea lui şi apoi să coboare încet, chipurile pentru a demonstra că putea să facă pe oricine să aştepte, dacă aşa avea chef. Îl ţinea minte pe Nikolai I, străbunicul ţareviciului, pentru „zbieratul lui nediplomatic”[58] şi a afirmat în mod public că nu îl considera pe actualul ţar un gentleman. Însă Nikolai nu era deloc aşa cum se aşteptase ea. Era foarte politicos, foarte timid, un adevărat gentleman (dornic, fireşte, să câştige aprobarea bunicii celei pe care o iubea). „«Nicky», cum i se spune întotdeauna” – şi parcă o auzi cum se topeşte – „…este fermecător şi seamănă minunat de mult cu Georgie”. Mai mult, „el vorbeşte întotdeauna în engleză şi aproape fără nici o greşeală” şi era „foarte simplu şi neafectat”[59] – iar asta chiar aproba. Nikolai a descris-o pe Victoria astfel: „O bilă mare şi rotundă pe nişte picioare nesigure”, care a fost „remarcabil de amabilă cu mine… Apoi mi-a acordat Ordinul Jartierei, ceea ce a fost cu totul neaşteptat”[60].

Nunta a avut loc pe 6 iulie. Nikolai a notat că May era „radioasă” şi „mult mai frumoasă decât în fotografie”. Purta o rochie din satin alb cu trandafiri, trifoi şi ciulini brodaţi cu fir de argint. Nişte curteni au comentat între ei, într-o manieră cam răutăcioasă, micile reverenţe rigide pe care le făcea către cunoştinţele ei. Nicky a notat însă că Alexandra „a părut cam tristă în biserică… la fel şi George şi surorile lui”[61]. George scrisese solemn cu câteva zile înainte că a fost la biserică împreună cu mămicuţa pentru „ultima dată singur cu ea”[62]. În timp ce Nikolai a mai rămas la Londra, George şi May au plecat la Sandringham pentru a-şi petrece luna de miere în noul lor cămin, York Cottage, la câteva sute de metri de reşedinţa părinţilor lui, răspunzând la munţi de scrisori. După trei săptămâni au venit la Osborne pentru Săptămâna Regatei Cowes şi au fost întâmpinaţi cu arcade ornate cu ghirlande de flori, steaguri şi 900 de şcolari care îi ovaţionau din care împodobite cu ramuri verzi. În seara aceea May a stat lângă kaizer la cină. „Imaginează-ţi, eu, mititica de mine, să stau lângă William, pe locul de onoare!!! Mi s-a părut atât de ciudat!”[63], i-a scris mamei sale. Wilhelm – alt intrus în familie – şi-a pus la bătaie tot farmecul pentru a o impresiona, deşi fusese la fel de dispreţuitor ca şi soţia lui faţă de antecedentele ei morganatice.

Acum era rândul lui Nikolai să-şi găsească mireasă. În anul următor, în martie, s-a dus fără tragere de inimă în ducatul de Coburg la nunta fratelui lui Alix, Ernie de Hessen-Darmstadt, cu „Ducky”, fiica mai mică a lui Affie, al doilea fiu al reginei, care moştenise de curând ducatul de la un unchi ce nu avusese copii, şi a prinţesei Maria a

Rusiei. Însăşi regina Victoria, precum şi kaizerul şi mama acestuia s-au numărat printre invitaţi. Nimeni nu se bucura prea tare de această căsătorie în afară de regina Victoria, care silise cuplul să facă acest pas – şi cel mai puţin dintre toţi se bucura Alix. Ernie era homosexual, însă, aşa cum îi reamintea întruna bunica lui, avea nevoie de un moştenitor, Ducky era foarte tânără şi bogată, iar ei erau veri primari*6. Tatăl lui Alix murise cu doi ani înainte, ea era foarte apropiată de Ernie şi acum era pe cale să-şi piardă statutul de cap al gospodăriei lui. Disperată, a plănuit o călătorie de trei luni în Anglia, „căci aici doar le-aş sta în cale”64.

Drama ţareviciului şi a surorii mirelui a eclipsat nunta. Toată lumea ştia că Alix îl respinsese pe Nicky, toată lumea făcea speculaţii cu privire la ce se va întâmpla când se vor întâlni. „Până şi scumpa mea mamă a crezut că ea nu îl va accepta, era atât de categorică în legătură cu asta!”65, scria Vicky. „Eram într-o stare de nelinişte chinuitoare”, i-a scris Nikolai mamei lui, care insistase ca şi el să fie prezent. „Toate rudele m-au întrebat, una după alta, despre ea.” Toată lumea – poate cu excepţia reginei Victoria – voia ca Alix să spună da. Familia ei considera că dădea cu piciorul unei oportunităţi minunate. Englezii sperau că ar putea îmbunătăţi relaţiile anglo-ruse. Wilhelm spera că ea le va îmbunătăţi pe cele ruso-germane. Mai multe zile, cei doi au stat închişi împreună în camere. „Ea a plâns tot timpul şi doar şoptea din când în când: «Nu, nu pot!»”, îi scria Nikolai mamei lui. „Împăratul a făcut tot ce a putut. A stat chiar şi de vorbă cu Alix.”66 Willy, mereu dornic să se afle în miezul lucrurilor, avea să-şi asume mai târziu în întregime meritul de a fi jucat „rolul lui Cupidon” pentru îndrăgostiţi – deşi nimeni altcineva nu a făcut-o. În memoriile sale descria cum l-a târât pe sfiosul pretendent în camera lui, i-a dat o sabie, i-a pus pe cap căciula de blană şi i-a îndesat un buchet de trandafiri în mâini. „Acum”, i-a zis el, „du-te şi caut-o pe Alix”67.

În ultima zi a petrecerii de nuntă, cei doi au fost izolaţi din nou, unchii lui Nicky, marii duci Vladimir şi Serghei, stând în camera alăturată împreună cu Wilhelm. Nikolai i-a povestit mamei lui: „Am fost lăsaţi singuri şi din primele cuvinte a consimţit… Am plâns ca un copil şi a plâns şi ea; însă expresia ei se schimbase; chipul îi era luminat de o mulţumire senină… E schimbată. E veselă, amuzantă, vorbăreaţă şi *tandră*… William era în camera alăturată, aşteptând sfârşitul conversaţiei noastre, împreună cu unchii şi mătuşile. Am dus-o pe Alix s-o vadă pe regină şi apoi pe mătuşa Maria, unde a îmbrăţişat-o întreaga familie”68.

Regina a fost „foarte uluită, căci, deşi ştiam că Nicky îşi dorea acest lucru foarte mult, credeam că Alicky nu era sigură de hotărârea ei. I-am văzut pe amândoi, Alicky avea lacrimi în ochi, dar părea foarte veselă, şi i-am sărutat pe amândoi… Lumea a părut în general

încântată de logodnă, ce are neajunsul că Rusia se află atât de departe… Însă, dacă s-a hotărât, iar ei sunt foarte ataşaţi unul de celălalt, poate că este mai bine aşa". Ea a scris despre Nikolai: „Este atât de sensibil şi de drăguţ şi şi-a exprimat speranţa că va veni fără tam-tam în Anglia ca s-o vadă pe Alicky la sfârşitul lunii iunie"[69]. A insistat ca Nikolai să-i spună „bunica"[70], iar până la sfârşitul vizitei i-a chemat la cafeaua de dimineaţă în apartamentele ei şi i-a pus să pozeze pentru fotografi – fotografii în care Alix se încăpăţâna să nu zâmbească.

Victoria era foarte posesivă cu Alix. „Cum nu are părinţi, simt că eu sunt singura persoană care poate să fie cu adevărat răspunzătoare pentru ea", i-a spus ea lui Nicky. „Toate surorile ei drăgălaşe… m-au privit ca pe o a doua mamă."[71] De asemenea, îşi făcea griji pentru ea, bombardându-l pe Nikolai cu scrisori în primăvara şi vara anului 1894 legate de sănătatea şi „nervii" lui Alix. De la moartea tatălui ei Alix începuse să se plângă regulat de epuizare şi dureri de picioare. Pare să fi avut o perioadă de depresie, posibil chiar o cădere nervoasă. Oare regina recunoştea în sinea ei adevărul evident că „nervii" lui Alix şi disconfortul ei aproape patologic în compania persoanelor pe care nu le cunoştea o făceau total nepotrivită pentru rolul public de ţarină? Alix a pus îngrijorarea reginei pe seama posesivităţii. „Te rog să nu crezi că măritişul meu va schimba cu ceva dragostea pe care ţi-o port", a liniştit-o ea. „Cu certitudine nu, iar când voi fi departe mă voi gândi că există Una, cea mai dragă şi mai bună Femeie de pe lumea asta, care mă iubeşte un picuţ."[72] Nu existau mulţi oameni care îndrăzneau s-o numească pe regină „Femeie".

„Sunt foarte sigur că va fi o soţie excelentă pentru tine şi este fermecătoare, drăguţă şi desăvârşită", îi scria George lui Nikolai – în engleză, fireşte – în ceea ce pare să fi fost prima lui scrisoare către vărul său, semnându-se „Pentru totdeauna cel mai iubitor văr al tău, Georgie"[73].

Scriind în engleza sa impecabilă, aşa cum le scria tuturor membrilor familiei regale britanice, Nikolai i-a răspuns: „Dragul meu Georgie, poţi să-ţi dai seama de bucuria mea şi de starea de fericire în care mă aflu acum. Sunt încântat să mă aflu aici, la Coburg, şi acest loc mi se pare foarte frumos. Numai că timpul îmi este atât de ocupat de familie (ca şi în Danemarca), încât mi se pare de-a dreptul o cruzime să fiu despărţit de preaiubita mea Alix pentru câteva ore, căci aş prefera să le petrec cu miresica mea!"[74]. Astfel a luat naştere o corespondenţă afectuoasă, deşi neinspirată şi oarecum sporadică – cel mult o dată sau de două ori pe an.

Nikolai a decis să o viziteze pe Alix în timpul şederii ei de trei luni în Anglia, sosind la bordul noului iaht alb al tatălui său, *Steaua Polară*, la aproape un an după vizita lui anterioară, la mijlocul lui iunie 1894.

A scris că luna cât a stat acolo a fost „fericire paradiziacă”[75]. El şi Alix au petrecut câteva zile la Henley cu sora lui Alix, Victoria, care era măritată cu Louis de Battenberg (frate cu ghinionistul Sandro şi aflat în plină ascensiune în Marina Regală), apoi s-au dus la Windsor (unde Nikolai a reuşit să se încuie „într-un anumit loc”[76] – adică în toaletă – şi a ieşit abia peste jumătate de oră, cu ajutorul lui Alix) şi la Osborne. Au mers cu barca pe Tamisa şi la un picnic la Windsor, iar la Osborne au îmbrăcat costume de baie moderne şi „s-au plimbat pe malul apei desculţi, ca nişte copii”. Când el i-a mărturisit lui Alix despre aventura lui amoroasă, ea a scris în jurnalul lui: „Te iubesc şi mai mult de când mi-ai spus istorioara aia, încrederea ta în mine m-a mişcat profund…”. Ea căpătase obiceiul de a lăsa mici însemnări şi citate în engleză în jurnalul lui. „Dragul meu, ai încredere şi credinţă în fata ta dragă, care te iubeşte mai adânc… decât poate spune vreodată.”[77] Când, în timpul acelei vizite, s-a născut primul copil al lui George şi Mary, un băiat botezat David, Nikolai a călătorit cu familia până la Richmond ca să-l vadă şi să-i fie naş. S-a străduit să câştige aprobarea reginei. Aceasta observa că Nicky „este foarte afectuos şi atent cu mine”[78]. Alix îl asigurase că regina „te îndrăgeşte foarte mult”[79]. În sinea lui, era indignat de supravegherea „scumpei bunicuţe”, de reticenţa ei de a-i lăsa să iasă fără însoţitoare şi de încercările ei de a-l sili să fie prezent la diverse ocazii de la curte: „Trebuie să apar în frac cu guler, manşete, pantaloni bufanţi şi pantofi de bal roşii – ce îngrozitor!”[80].

În afara familiei, Nikolai a făcut mai puţină impresie – era un „tânăr cu o înfăţişare atât de delicată”[81] în comparaţie cu tatăl lui, a remarcat un curtean; foarte tânăr, „foarte sfios”, alunecând într-o „neghiobie aproape copilărească, care era însă mai degrabă plăcută decât altminteri”[82], a observat un diplomat german de la ambasada din Londra.

Ceea ce trebuie să-l fi frapat puternic pe Nikolai, ca şi la vizita sa anterioară, era modul în care familia engleză – sau cel puţin Edward – era mult mai disponibilă decât familia lui din Rusia. Spre sfârşitul vizitei, s-a dus să petreacă vreo câteva zile cu George şi tatăl acestuia la Sandringham. Conacul aparent modest, dar (pe cale de a deveni) modern era foarte diferit de sălile imense din malahit, unde trăgea curentul, de la Sankt-Petersburg sau de încăperile vaste şi friguroase de la Berlin, un monument al bogăţiei tihnite în care o familie regală alegea să nu fie la datorie. Edward l-a dus pe Nikolai la un târg de cai din King’s Lynn, aflat în apropiere, unde au luat prânzul într-un cort uriaş împreună cu toţi ceilalţi meseni, separaţi doar de podiumul pe care era cocoţată masa lor, toată lumea „căscând gura mai mult la noi decât la cai”[83]. În Rusia un Romanov nu ar fi mâncat niciodată printre oameni din clasele de jos, în văzul acestora, însă era clar că lui Edward îi plăcea să se dea în spectacol. Şi mai neobişnuiţi erau

musafirii lui Edward. „Majoritatea erau negustori de cai, printre alţii şi un baron Hirsch. Verişorului i-a plăcut situaţia şi mă tot tachina cu asta; dar eu am încercat să mă ţin deoparte cât de mult am putut şi să nu vorbesc.”[84]

Baronul Maurice de Hirsch era evreu, probabil primul pe care l-a cunoscut Nikolai vreodată. Deşi în Europa evreii aveau cam aceleaşi drepturi ca oricine altcineva începând cu anii 1840, în Rusia antisemitismul era încă energic indus de Biserică, iar aceştia rămâneau cea mai săracă şi mai persecutată dintre minorităţi, victime ale unor pogromuri (cuvântul provine din verbul rusesc care înseamnă „a face prăpăd”) şi ale unui întreg noian de legi prigonitoare şi restrictive. Hirsch era un om de afaceri milionar şi filantrop din Germania care era cunoscut în Rusia – deşi e limpede că Nicky nu auzise niciodată de el – pentru încercările sale de a îmbunătăţi viaţa evreilor ruşi şi pentru milioanele pe care le cheltuia cu scopul de a stabili emigranţi evrei ruşi în America şi Argentina.

Deşi nicăieri nu exista o atitudine atât de antisemită ca în Rusia, prietenia lui Edward cu Hirsch era un semn al vederilor laice şi al deschiderii acestuia. El acceptase intenţionat în cercul său social o serie de evrei bogaţi şi de milionari care se realizaseră prin propriile forţe, inclusiv pe fraţii Rothschild – Alfred, Nathan şi Leopold –, pe care îi cunoscuse la universitate, împreună cu Thomas Lipton, puştiul care crescuse într-un bloc cu locuinţe ieftine şi ajunsese milionar din comerţul cu ceai, şi sir Blundell Maple, producătorul de mobilă. Prin comparaţie, Romanovii vorbeau despre „negoţ”, adică despre noii industriaşi bogaţi ruşi din industrie, cu aproape la fel de multă silă ca şi despre evreii bogaţi, iar mulţi dintre aristocraţii britanici practicau un antisemitism „de salon”, primindu-i pe noii îmbogăţiţi, dar strâmbându-se pe la spatele lor. Atitudinea prietenoasă a lui Edward se datora în mod cert parţial disponibilităţii bogaţilor săi prieteni evrei de a-i plăti datoriile – se pare că Hirsch o făcea. Însă era, de asemenea, fascinat de energia şi puterea oamenilor care făceau şi mânuiau bani şi înţelegea importanţa noilor îmbogăţiţi mult mai bine decât restul contemporanilor săi din rândul regalităţii şi al înaltei aristocraţii europene. Fraţii Rothschild, de pildă, nu erau doar bogaţi – banca lor era cea mai mare instituţie financiară din lume, iar ca bancheri ai Imperiului Britanic, le împrumutaseră lui Disraeli capitalul necesar pentru a cumpăra acţiuni la Canalul Suez şi lui Cecil Rhodes banii pentru a fonda compania De Beers. Edward avea o viziune simplă despre clasă şi castă: de o parte, regalitatea, de cealaltă parte, toţi ceilalţi. Acest lucru se putea manifesta deopotrivă ca o plăcută absenţă a snobismului şi rasismului şi ca rasism făţiş. „Doar pentru că un om are faţa neagră şi o religie diferită de a noastră nu e un motiv ca el să fie tratat ca o brută”[85], comenta el despre modul în care

autorităţile coloniale îi tratau pe indieni. „Fie bruta este Rege, fie este un negrotei obişnuit, iar dacă nu e Rege, de ce se află aici?”[86] a fost raţionamentul său atunci când l-a plasat pe regele din Hawaii înaintea prinţului moştenitor german, la Jubileul de Aur din 1887.

Spre sfârşitul lui august Wilhelm i-a spus reginei că se zvonea că ţarul era pe moarte[87].

Aleksandr suferea de o insuficienţă renală fatală. Fusese mutat la reşedinţa familiei imperiale de la Livadia, lângă Marea Neagră, în speranţa că faimoasa climă „catifelată” a Crimeei îl va revigora. Fuseseră chemaţi cei mai buni doctori germani, dar nu s-a putut face nimic. Pe la mijlocul lunii octombrie, când a sosit şi Alix la rugămintea lui Nikolai, Aleksandr era aproape orb şi atât de slăbit, încât nu s-a putut ridica s-o sărute, deşi a insistat să facă asta îmbrăcat în uniformă de gală. Minnie a trimis o telegramă prin care i-a rugat pe Edward şi pe Alexandra să vină. Poate ţinând cont de faptul că o consolase pe Alexandra după moartea lui Eddy, prinţul şi prinţesa de Wales, plus un ofiţer al palatului, o doamnă de onoare şi prietenul prinţului, lordul Carrington, marele şambelan, au purces imediat să traverseze Europa. Aleksandr a murit în chinuri cu două zile înainte de sosirea lor, pe 2 noiembrie. Avea 49 de ani. „Doamne, Dumnezeule, ce zi”, scria Nikolai în jurnalul lui. „Dumnezeu l-a chemat la el pe tatăl nostru scump, adorat şi tandru. Mi se învârte capul, nu-mi vine să cred… a murit un sfânt!”[88] În după-amiaza în care a murit tatăl său, a depus jurământul de credinţă în grădinile palatului, înconjurat de zeci de curteni, rude şi servitori, toţi îmbrăcaţi în auriu. A doua zi totul a fost drapat în negru.

Când au sosit Edward şi Alexandra, au găsit familia într-un soi de criză. Minnie se încuiase în camerele ei. Nicky părea intimidat de unchii lui înalţi şi siguri pe ei, marii duci Vladimir şi Serghei, şi „hărţuit”[89] de miniştrii săi. Perspectiva de a deveni ţar îl îngrozea. În particular, în sânul familiei, şi-a mărturisit înlăcrimat spaima. „Ce mă fac?”, l-a întrebat el pe Sandro. „Ce o să se întâmple cu mine, cu tine, cu Xenia, cu Alix, cu mama, cu toată Rusia? Nu sunt pregătit să fiu ţar. Nu am vrut niciodată să ajung ţar. Nu ştiu nimic despre domnie.”[90] Olga îşi amintea: „Era disperat. Zicea întruna că nu ştie ce o să se aleagă de noi. Că e total nepotrivit pentru a domni. Chiar şi la vremea aceea, am simţit instinctiv că doar sensibilitatea şi bunătatea nu erau suficiente pentru un suveran”. Potrivit Olgăi, Bertie a fost cel care „a început calm să potolească tumultul ce îi întâmpinase la sosirea lor… Ultimele zile la Livadia ar fi fost insuportabile pentru oricine de nu s-ar fi aflat acolo Prinţul de Wales”[91]. Alexandra a avut grijă de sora ei; în luna care a urmat a însoţit-o peste tot, ba chiar a dormit cu ea în cameră. Bertie s-a ocupat de pregătirile pentru

înmormântare, chestionându-l neobosit pe organizator, ministrul Curţii Imperiale (probabil spre exasperarea ministrului), şi şi-a propus să se împrietenească şi să-l încurajeze pe Nicky. „Nu pot să-ţi spun prin ce zile groaznice şi dificile trecem", îi scria Nicky „bunicii". „… Faptul că scumpa mătuşă Alix şi unchiul Bertie sunt aici o ajută şi pe mama în durerea ei."[92] „Mă întreb ce ar fi zis bătrâna şi nesuferita lui mamă de-ar fi văzut pe toată lumea acceptând autoritatea unchiului Bertie tocmai în Rusia"[93], observa Olga.

Era a patra vizită a lui Edward în Rusia. De la căsătoria sa, făcuse eforturi să menţină relaţii bune cu rudele sale prin alianţă din Rusia, iar în ultimul timp se urnise să se întâlnească cu ele în Danemarca – măcar puţin – aproape în fiecare an. Deşi suspicios în privinţa Rusiei, îi plăcea ideea de a fi un mijlocitor pentru îmbunătăţirea relaţiilor dintre cele două ţări şi fără îndoială că entuziasmul Alexandrei a jucat şi el un rol. El fusese pentru prima oară la Sankt-Petersburg în 1866, când Minnie îl rugase să îngroaşe rândurilor rudelor ei care îi veneau la nuntă. Aproape falimentată de o zestre de 60.000 de coroane, familia daneză nu şi-a permis să-l trimită decât pe prinţul moştenitor, Freddi. Regina dezaproba faptul că Edward umblă brambura, considerând că s-ar cuveni să stea mai mult acasă. Însă guvernul britanic încurajase călătoria, văzând-o ca pe o ocazie de a mai elimina o parte din animozităţile rămase în urma Războiului Crimeei. Edward profitase de ocazie: „M-ar interesa mai presus de orice să văd Rusia… Aş fi extrem de fericit să fiu în orice fel mijlocul de promovare a *antantei cordiale* dintre Rusia şi ţara noastră… Îmi place să călătoresc, aşa că nu m-ar deranja deloc o călătorie lungă"[94]. Făcuse o impresie bună şi se întorsese în 1881 pentru funeraliile lui Aleksandr al II-lea şi mai apoi pentru încoronarea lui Aleksandr al III-lea – însă repetatele ciocniri ale imperiilor însemnaseră că relaţiile diplomatice nu se îmbunătăţiseră în cei 18 ani de la acea primă vizită. Un funcţionar britanic de la ambasada din Sankt-Petersburg raportase în iunie 1894 – în timp ce Nikolai plutea pe Tamisa – că „opinia publică din Rusia este puternic împotriva Angliei"[95].

Britanicii erau la fel de neprietenoşi. În mai ministrul de Externe britanic, lordul Rosebery, emisese avertismente că Marina Regală va contracara prin forţă orice tentativă a flotei ruseşti din Marea Neagră de a se aventura în Marea Mediterană, iar bestsellerul absolut al acelui an era *Marele război din Anglia* de popularul autor de literatură de spionaj William Tufnell Le Queux, o fantezie despre o invazie rusă („Pe tot cuprinsul ţării hoarda de soldaţi în uniforme cenuşii ai Ţarului Alb se răspândeau ca lăcustele") ce vădea o teamă aproape isterică şi antipatie faţă de inamic. În cadrul guvernului începea totuşi să apară sentimentul că duşmănia tradiţională cu Rusia era costisitoare şi nepractică. Unii strategi navali britanici începuseră să

admită că Marina Regală nu ar fi fost neapărat capabilă să respingă flota din Marea Neagră dacă aceasta ar fi ales să pătrundă în Mediterana. Unii miniştri britanici începuseră să accepte că şansele ca Rusia să invadeze India erau extrem de slabe – deşi guvernul indian nu era de aceeaşi părere. Iar acum, că Marea Britanie ocupa Egiptul şi controla Canalul Suez, ruta terestră spre India nu mai conta atât de mult. Edward – ţinut la curent de lordul Rosebery, care preluase de curând postul de premier de la Gladstone, retras din funcţie – plănuia să-i facă o impresie durabilă noului ţar, în speranţa că acest lucru ar putea marca începutul unui dezgheţ.

Când trupul ţarului a pornit în călătoria de 17 zile până la catedrala Kazan din Sankt-Petersburg, Edward şi suita sa l-au însoţit. I-au trimis reginei Victoria, care cerea descrieri, observaţiile lor. („Bătrâna aia nesuferită de la Castelul Windsor telegrafiază… cerând mai multe scrisori”[96], bombănea sir Arthur Ellis, ofiţerul de palat al prinţului.) Au fost foarte impresionaţi de Rusia. Totul părea extrem: zecile de mii de soldaţi aliniaţi de-a lungul căii ferate din Crimeea până la Moscova şi Sankt-Petersburg, mulţimile de ţărani care plângeau, palatele imense, sufocant de supraîncălzite şi ritualul splendid, interminabil şi chinuitor de lent. În fiecare dintre cele 17 zile, familia ţarului, însoţitorii acesteia şi Edward – hotărât să-şi arate sprijinul – şi suita lui au participat la câte două slujbe în uniformă de gală, stând în genunchi ore în şir, apoi sărutând icoana ţinută acum rigid între degetele defunctului. A fost nemaipomenit de incomod, plictisitor şi, curând, insuportabil, căci „iubitul tata începea, din nefericire, să se descompună foarte rapid”[97]. Îmbălsămarea nu a rezolvat problema şi, până să ajungă Aleksandr să fie îngropat, faţa lui începuse să putrezească. Potrivit ritualului, faţa nu putea fi acoperită, iar vizitatorii englezi au ajuns să se îngrozească de „obiceiul barbar şi indecent”[98].

Funeraliile au fost la scară mare şi interminabile. La Sankt-Petersburg au venit 61 de membri ai caselor regale europene, fiind astfel cel mai mare eveniment regal găzduit vreodată de Rusia. George – chemat de tatăl său deoarece „ocazia de a vedea măreaţa capitală a Rusiei nu trebuie ratată”[99] – a fost unul dintre purtătorii sicriului*7 [100]. Cortegiului funerar i-a luat patru ore ca să ajungă la catedrala Kazan, procesiune „deosebit de obositoare pentru cei care mergeau în alai”[101]. George a privit cum se forma gheaţă pe Neva. În biserică, „era atâta lume, încât maestrul de ceremonii abia a reuşit să-i facă loc împărătesei ca să treacă, iar trei doamne au leşinat”[102]. În Biserica Ortodoxă Rusă nu existau strane, aşa că toată lumea a stat în picioare. Pe toată durata slujbei, Bertie a stat lângă Nicky şi, la fel ca Romanovii, a sărutat buzele monarhului decedat, deşi „mirosul era groaznic”[103].

La o săptămână după înmormântare Nikolai s-a căsătorit cu logodnica sa. La Windsor, regina scria rău-prevestitor: „Mâine-dimineaţă soarta sărmanei Alicky va fi pecetluită. Nu au existat vreodată doi oameni mai devotaţi decât ei şi aceasta este singura mea consolare, căci altminteri pericolele şi responsabilităţile mă umplu de îngrijorare”[104]. Nicky a petrecut noaptea de dinaintea nunţii în linişte cu George, Georgie Grecul şi un văr danez, Waldemar. George i-a povestit bunicii sale:

> Scumpa de Alicky a arătat minunat la nuntă… s-a comportat pe tot parcursul acesteia cu multă modestie, dar a fost graţioasă şi demnă în acelaşi timp, a făcut sigur o impresie excelentă… Chiar cred că Nicky e un bărbat foarte norocos că s-a ales cu o soţie atât de frumoasă şi de fermecătoare… Trebuie să spun că nu am [văzut] niciodată doi oameni mai îndrăgostiţi unul de altul sau mai fericiţi decât ei. Când au plecat cu trăsura de la Palatul de Iarnă după nuntă, au fost întâmpinaţi cu urale de mulţimile imense de pe străzi, ovaţiile erau foarte entuziaste şi mi-au amintit de Anglia[105].

Însă nimeni altcineva nu a fost chiar aşa de optimist, nici măcar mireasa şi mirele. Nikolai părea „cumplit de palid şi obosit”[106] şi a mărturisit că parcă a fost „nunta altcuiva, nu a mea”[107]. Alix abia se mişca din cauza greutăţii rochiei de mireasă tradiţionale a familiei Romanov, din brocart argintiu şi ţesătură din fir de aur, încrustată cu diamante şi tivită cu hermină, pentru care era nevoie de opt paji doar ca să-i ţină trena. Ea a spus mai târziu, pe un ton sumbru: „Cununia noastră mi s-a părut o continuare a slujbelor pentru răposat, cu diferenţa că acum purtam o rochie albă în loc de una neagră”[108]. În fotografiile de nuntă avea buzele strânse şi era încruntată. Stânjeneala şi disconfortul provocate de faptul că se afla în prezenţa atâtor oameni erau foarte vizibile. „Nici măcar în acest moment suprem nici o bucurie nu părea s-o cuprindă, nici măcar mândria”, scria verişoara ei Maria a României, căreia nu îi plăcea de ea. „Distantă, enigmatică, ea era plină de demnitate, dar nu avea nici un pic de căldură.”[109] Arthur Ellis, ofiţerul de palat al lui Edward, consemna: „Totul a părut că are un aer forţat de falsă festivitate. Lăsând la o parte doliul şi cu efortul de a părea veseli – care era în mod limpede *afişat*… –, o umbră de tristeţe părea să învăluie întreaga ceremonie”[110]. Pe străzile din Sankt-Petersburg, 40.000 de soldaţi şi-au scos toţi bonetele în acelaşi timp. În timp ce mirii plecau cu trăsura spre vechea reşedinţă unde copilărise Nikolai, Palatul Anicikov, Olga se gândea: „Păreau atât de singuri, ca două păsări într-o colivie de aur”[111].

„E prima oară când sunt în Rusia, mi-am făcut o impresie excelentă despre oameni şi despre ţară”, îi povestea George reginei. „…Nicky a fost bunătatea întruchipată cu mine, e acelaşi băiat de treabă care a fost mereu faţă de mine şi vorbeşte cu mine foarte deschis despre orice subiect… şi face totul atât de liniştit, de frumos şi de firesc; toată lumea e uimită de asta şi el este deja foarte îndrăgit.”[112] De fapt,

George nu se simţea în largul lui la Sankt-Petersburg. Simţea că se sufocă şi se ducea să se plimbe prin oraş, ceea ce „îi punea în mare încurcătură pe poliţiştii însărcinaţi cu protecţia lui”[113] şi uluia curtea. Ofiţerul de palat al prinţului de Wales observa: „Ducele de York se cam plictiseşte aici şi tânjeşte să se întoarcă la vânătoare”[114]. În cele două săptămâni cât a fost plecat, i-a scris 20 de scrisori lui May, în toate întrebând ce se mai întâmpla pe acasă.

În ciuda atmosferei deprimante, nunta a marcat o reînviere a entuziasmului în rândul celorlalţi britanici. Noua domnie părea promiţătoare, iar presa rusă deborda brusc de laude la adresa prinţului de Wales. „Este imposibil să nu fii frapat de recunoştinţa manifestată de toţi faţă de exprimarea compasiunii de către englezi”, scria Arthur Ellis. „Nu *eram* populari şi deodată suntem aproape *îndrăgiţi*. Asta are în principal două cauze – maniera în care Prinţul şi Prinţesa de Wales s-au avântat într-o sinceră compasiune faţă de rudele lor şi faptul acceptat că noua şi frumoasa împărătească este aproape englezoaică (nu le spunem asta şi celor din familia Hessen).”[115] Au început să se întrebe excesiv de emoţionaţi dacă tânărul şi amabilul ţar nu s-ar putea dovedi mult mai liberal decât tatăl său. Umbla vorba că după slujba de cununie Nikolai s-a dus în stradă şi le-a spus soldaţilor săi să se retragă, ca să poată să se plimbe prin mulţime fără obişnuitul zid de pază. Cotidianul londonez *The Daily Telegraph* a afirmat că aceasta este „o purtare liberală de care nu s-a mai pomenit în Rusia”[116]. Părea imposibil să nu se facă unele comparaţii cu „alt tânăr împărat faţă de mama *sa* – în împrejurări similare cu cele recente –, clar în avantajul ţarului”[117]. Până şi Edward însuşi avea impresia că „personalitatea şi caracterul noului ţar oferă chezăşie cu privire la beneficiile care ar rezulta dintr-o alianţă între Anglia şi Rusia”[118].

La întoarcerea în Anglia, Edward a fost primit cu o mulţime de laude. Prim-ministrul i-a spus: „Cred sincer că relaţiile noastre cu Rusia sunt mai cordiale decât în orice perioadă de la războiul german încoace”[119]. Presa britanică – mai obişnuită să critice aspru gafele prinţului – l-a lăudat pentru „tactul, demnitatea şi bunăvoinţa neîntrecute. El a fost, practic, ambasadorul special al acestei ţări, însărcinat cu o misiune pe care numai cineva foarte apropiat de tron putea s-o ducă la îndeplinire”[120], se entuziasma *The Times*. Publicaţia londoneză *The Standard* amplifica lucrurile, afirmând: „Nu e o exagerare să spunem că discuţiile sale personale cu noul ţar au avut mai multe rezultate în câteva săptămâni decât ar fi reuşit să obţină şi cea mai trudnică şi mai înţeleaptă diplomaţie într-un deceniu… influenţa Tronului în stabilirea relaţiilor dintre puterile europene nu a fost niciodată disputată de cei care sunt cât de cât familiarizaţi cu politica modernă, ea este uneori scăpată din vedere sau ignorată de categoria mai neserioasă a democraţilor”[121].

De la Sandringham, George scria: „Nu pot să-ţi spun, dragul meu Nicky, cât de încântat am fost să te văd în aceste puţine zile la Petersburg, deşi totul a fost cumplit de trist… mi-ai fost întotdeauna drag şi ai fost mereu foarte bun cu mine; încă de când ne-am cunoscut, te privesc, dacă îmi este permis să fac asta, ca pe unul dintre cei mai vechi şi mai buni prieteni ai mei”[122].

*1 Kşesinskaia şi-a folosit toate talentele pentru a deveni una dintre vedetele Baletului Imperial şi în cele din urmă a pus mâna pe un soţ care era mare duce.

*2 Zvonurile că s-ar fi putut să fi fost implicat într-un scandal legat de bordelul din Cleveland Street, cu bărbaţi care se prostituau, au fost demontate convingător de biograful său Andrew Cook. Totuşi, se pare că a reuşit să se îmbolnăvească de gonoree.

*3 Aceasta a fost altă căsnicie regală nefericită; Serghei era un homosexual rece şi autoritar, care habar nu avea cum să comunice cu soţia sa. Ella a ajuns totuşi să fie foarte îndrăgită de restul familiei Romanov.

*4 Acest lucru era adevărat. Şahul ţipase la servitorii săi, scuipase mâncarea din gură, râgâise în public, pipăise femeile şi îl sfătuise pe Bertie (care a fost extrem de amuzat) să-l execute pe ducele de Sutherland deoarece era prea bogat.

*5 Potrivit ambasadorului britanic la Sankt-Petersburg, Gladstone, pare-se, devenise ciudat de popular în Rusia deoarece spusese că tratamentul aplicat de guvernul rus deţinuţilor din Siberia nu era mai rău decât împuşcarea de către britanici a trei ţărani irlandezi în aşa-numitul „masacru de la Michelstown” din 1887.

*6 Cei doi aveau să se despartă câţiva ani mai târziu, când Ducky a fugit cu marele duce Kirill, vărul lui Nikolai, fapt pentru care acesta din urmă l-a exilat din Rusia.

*7 El venise cu trenul împreună cu Heinrich, fratele lui Wilhelm, aducând cu el cel mai nou bestseller britanic, *Prizonierul din Zenda*, un roman de aventuri despre nişte est-europeni romantici, dar care nu erau demni de încredere.

Capitolul 6

Wilhelm anglofilul (1891-1895)

În lunile de după demiterea lui Bismarck a devenit limpede că Wilhelm nu avea de gând să lanseze nici un război dezastruos şi că îşi dorea ca Anglia să-i fie aliată. În loc să-l numească pe alarmant de războinicul general Waldersee ca nou cancelar al său, el a ales un general de armată liberal. Leo von Caprivi era un militar surprinzător de radical, reputat, deşi lipsit de experienţă politică, care făcuse o treabă bună la conducerea amiralităţii germane. Noul regim, care a fost numit „Noul Curs", părea să promită un guvern de mai largă deschidere, care să se bazeze mai puţin pe elita iuncherilor de dreapta a lui Bismarck, şi un noian de reforme sociale şi în domeniul educaţiei bazate pe ideile lui Wilhelm, alături de măsuri antiprotecţioniste menite să îmbunătăţească relaţiile problematice ale Germaniei cu vecinii săi apropiaţi. Mână în mână cu această schimbare liberală era o nouă orientare a politicii externe către Anglia. La ambasadele de la Berlin şi Viena se zicea că Wilhelm intenţiona să fie „propriul ministru de Externe", deşi îl numise în această funcţie pe un anglofil, baronul Adolf Marschall von Bieberstein, care era din oraşul catolic Baden, nu din Prusia, ca pe „un fel de subsecretar care să îndeplinească ordinele"[1].

În decurs de trei luni de la plecarea lui Bismarck Marea Britanie şi Germania semnaseră un acord, Tratatul de la Helgoland, prin care Marea Britanie ceda micuţa insulă stâncoasă Helgoland din Marea Nordului şi recunoştea supremaţia germană în sud-vestul Africii, în timp ce Germania recunoştea Zanzibarul din Africa de Est ca protectorat britanic şi renunţa la pretenţiile asupra altor teritorii africane, inclusiv Uganda, pentru care se tot certau germanii şi britanicii ce voiau să le colonizeze. Wilhelm a fost încântat. Decisese că Helgoland era locul perfect de ancorare pentru o viitoare flotă militară germană. Spera că noul tratat avea să fie primul pas către o relaţie mai strânsă între cele două ţări, iar Marea Britanie va sprijini obţinerea unor colonii de către Germania şi în cele din urmă se va alătura Triplei Alianţe cu Germania, Italia şi Austria. Însă tratatul nu a fost deloc popular în Germania. Tot mai vocala mişcare colonialistă germană privea ca pe un lucru rău orice renunţare la revendicarea unor zone din Africa şi chiar şi observatorii neutri considerau că tratatul arăta cât de departe era dispus să meargă noul regim german pentru a cumpăra prietenia Marii Britanii. Mai mult, la curtea de la

Berlin şi în rândul elitei conducătoare tradiţionale şi al armatei erau mulţi care deplângeau orientarea liberală a lui Wilhelm.

Totuşi, tânărul kaizer era în mod cert o forţă publică dinamică şi era popular. Se manifesta pe scena publică prin tot felul de activităţi, călătorind tot timpul, extrem de vizibil – deoarece era mereu fotografiat. Ba era în fruntea unei coloane de soldaţi germani impecabili, mereu ofiţer; ba vizita o fabrică – cutezător de modern şi de energic; ba era înconjurat cu devotament de cei şase fii ai săi, înalţi şi sănătoşi – părintele patriei. Până şi mustaţa lui – aranjată în forma unui „w" larg, cu colţurile în sus – era atât de celebră, încât a căpătat un nume: *Er ist erreicht!* („S-a rezolvat!"). Îngrijită cu ajutorul miracolului pomezii – ingredientul-cheie al acesteia fiind remarcabilul produs nou, vaselina –, era modelul unei mustăţi moderne, o ripostă controlată la bărbile patriarhale biblice şi favoriţii stufoşi ai generaţiei precedente*1.

Kaizerul se adresa în mod constant publicului din Germania şi din afara ţării. Discursurile, cu sutele, erau comentate pe larg în presă, ajungând la un public mai larg decât cuvântările oricărui alt monarh înaintea lui. Uneori erau alarmant de belicoase, alteori afirmau că are o misiune divină, întotdeauna erau pline de încredere, dezvăluind un om care cunoştea la fel de bine şi tradiţia, şi pulsul noii epoci. Într-o cuvântare ţinută la Düsseldorf în mai 1891, a spus că el este „un instrument al Domnului care nu ţine seama de părerile şi opiniile zilei"2; dar, a afirmat el la o conferinţă a profesorilor din 1890, „eu cred că am înţeles corect ţelurile noului spirit şi ale secolului care se apropie acum de sfârşit"3. Nu mai exista alt monarh în Europa cu un asemenea instinct pentru publicitate, imagine şi prezentare. Iar imaginea promitea multe: că era posibil ca el să reinventeze monarhia pentru secolul XX; că, aşa cum afirma o revistă britanică, el era „cel puţin… un bărbat cu un caracter puternic, poate cu o fărâmă de geniu adevărat"4; că va unifica o ţară care nu îşi soluţionase numeroasele divergenţe interne; că avea să conducă Germania în fruntea puterilor mondiale.

Prusia avea o tradiţie a austerităţii şi simplităţii. Wilhelm voia să-i pună capăt. Monarhia lui avea să fie generoasă, somptuoasă, extravagantă şi publică. El, Dona şi copiii lor s-au mutat în imensul Neues Palais baroc din Potsdam şi în cele 650 de încăperi din Berlin Schloss. S-au cheltuit milioane de mărci pe renovări şi extinderi; s-au instalat sisteme de încălzire, de iluminat electric şi băi. Alte sume uriaşe au fost cheltuite pe noul tren imperial – 11 vagoane aurite, unul suficient de mare cât să încapă în el o masă de 24 de persoane; şi un nou iaht regal, *Hohenzollern*, crem cu auriu. Era cel mai mare vas regal privat, suficient de mare pentru a găzdui 80 de oaspeţi şi membri ai echipajului. Apoi nu s-au făcut economii nici pentru iahturile de curse,

toate denumite *Meteor*, menite să le învingă pe ale lui Bertie. Traiul pe picior atât de mare avea şi neajunsuri: la Berlin Schloss bucătăriile erau atât de departe de sufragerii (cam la 1,5 kilometri), încât mâncarea invariabil se răcea până să ajungă pe masă, deşi lui Wilhelm nu îi prea păsa ce mânca. Apartamentele regale, spre deosebire de încăperile private ale familiilor regale rusă şi britanică, erau spaţioase, somptuoase şi pline de poleială – ca şi cum pe Wilhelm nu îl interesau viaţa privată sau intimitatea familiei, ceea ce era adevărat.

Nu petrecea prea mult timp cu familia. Curând după urcarea pe tron, a căpătat obiceiul de a călători aproape tot timpul, de cele mai multe ori fără Dona. Chiar şi când era acasă, ea îl vedea adesea – spre dezamăgirea ei – doar la micul dejun şi poate la o plimbare călare după prânz. Când era silit să rămână la Berlin cu ea şi cu suita lui, se plângea de plictiseala insuportabilă, în timp ce ea tânjea după compania lui. El nu avea o relaţie apropiată nici cu fiii săi. Aceştia păreau să aibă mai mult rolul de a apărea în fotografii decât ca parte a unei familii unite. După cum a scris mai târziu „Micul Willy", prinţul moştenitor, numai fiica lui, Victoria, cea mai mică, „a reuşit încă din copilărie să câştige un loc în inima lui"[5]. De la băieţi aştepta supunere totală; ca să-i vorbească, aceştia trebuiau să ceară mai întâi permisiune de la profesorii lor particulari sau de la guvernanţii militari. La vârsta de 10 ani ei au intrat fie în armată, fie în marina militară şi au fost expediaţi la şcoala de cadeţi din Plön, aproape de graniţa cu Danemarca – nu a existat nici una dintre influenţele civile pe care mama lui le avusese asupra sa. În special prinţul moştenitor detesta răceala şi stricteţea tatălui său. După 20 de ani, avea să facă tot ce putea pentru a se revolta împotriva tatălui său. Dona a fost cea care le-a oferit băieţilor hrana emoţională – era iubitoare şi devotată, dar ridicol de tradiţionalistă – şi viziunea generală asupra lucrurilor. Deplângând momentele de anglofilie ale lui Wilhelm, ea avusese grijă, după cum i-a spus unuia dintre miniştrii lui Wilhelm ani mai târziu, „ca fiii ei să gândească altfel"[6]. Relaţia Donei cu Vicky s-a mai relaxat după ce Wilhelm a devenit kaizer, însă avea grijă să nu-şi lase copiii singuri cu soacra ei, de teamă ca nu cumva să asimileze periculoasele impulsuri liberale ale acesteia. Mai târziu, trei dintre cei şase fii aveau să cocheteze – sau chiar mai mult – cu nazismul.

Tânărul „Siegfried" a ajuns în Anglia, în prima sa vizită de stat adevărată, în iulie 1891. Străzile Londrei erau împodobite cu ghirlande şi bannere pe care scria: „Anglia şi Germania; pacea Europei". Mulţimea s-a adunat în faţa Palatului Buckingham, încercând să-l zărească pe tânărul şi fascinantul împărat şi mustaţa lui celebră în toată lumea. Presa britanică era aproape unanim entuziasmată de vizită. „Importanţa vizitei împăratului în Anglia… este în acelaşi timp o consolare în prezent şi o speranţă pentru

viitor”[7], consemna publicaţia londoneză *The Standard*. „El va putea să aprecieze şi singur… cât de profundă şi de puternică este simpatia care uneşte cele două mari ramuri europene ale rasei teutonice şi cât de puţin îşi permite oricare dintre cele două ramuri să se despartă de cealaltă”[8], scria *The Times*. (Doar ziarul de stânga *Justice*, care vedea în declaraţiile hotărâte ale lui Wilhelm „vechiul iuncherism autoritar”[9] şi un gust periculos pentru autocraţie, şi unele reviste satirice precum *Punch*, care încă de la început considerase grandiozitatea wagneriană a kaizerului prea tentantă ca să nu o ia în râs, nu au fost de acord.) La un mare banchet de la Guildhall a făcut să răsune sala de ovaţiile publicului select când a spus: „M-am simţit întotdeauna acasă în această ţară minunată, fiind nepotul unei regine al cărei nume va rămâne mereu asociat cu cel mai nobil caracter… şi a cărei domnie a oferit Angliei binecuvântări durabile. Mai mult, în venele englezilor şi ale germanilor curge acelaşi sânge… Atât cât îmi stă în putinţă, voi menţine întotdeauna prietenia istorică dintre cele două ţări ale noastre… Ţelul meu este, mai presus de toate, menţinerea păcii”[10].

Deloc de mirare, britanicii au fost extrem de curioşi faţă de acest model de perfecţiune. La o serată găzduită de lady Londonderry, intelectualul şi politicianul liberal John Morley l-a observat cu atenţie:

> E cam scund; palid, dar ars de soare; are o ţinută bună; intră în încăpere cu mersul ţeapăn al soldatului prusac; vorbeşte gesticulând mult şi energic, nu ca un francez, ci sacadat: are vocea puternică, dar plăcută, ochii strălucitori, limpezi şi mari; gură hotărâtă, expresia feţei gravă sau aproape aspră în repaus, dar, când s-a aşezat între acele două doamne frumoase… el s-a luminat la chip de veselie şi de un râs amabil. Energie, rapiditate, neastâmpăr în fiecare mişcare, de la înclinările scurte şi iuţi ale capului până la poziţionarea piciorului.

Totul vădea fermitate, dar perspicacele Morley reflecta de asemenea: „Aş fi puternic înclinat să mă îndoiesc că toate astea sunt temeinice, sigure şi rezultatul unei… organizări coordonate corecte”[11]. Arthur Balfour, inteligentul şi elegantul nepot al lordului Salisbury, a fost impresionat de „extraordinara energie, încrederea în sine şi interesul pentru detalii” ale lui Wilhelm şi de convingerea lui că „are o misiune divină”. Balfour se gândea că aceasta ar putea să-l trimită, împreună cu ţara lui, „în cele din urmă în iad”, dar că, de asemenea, „ar putea ca între timp să-l silească să facă fapte importante până ajunge acolo”[12].

Vizita lui Wilhelm nu a fost aşteptată cu atâta bucurie la curte. „Sunt cu toţii foarte plictisiţi de vizita împăratului Germaniei şi sunt îngroziţi de ce va zice şi va face acesta”, scria în jurnalul ei Marie Mallet, noua doamnă de onoare a reginei. „Cu cât aud mai multe despre el, cu atât îmi este mai antipatic, sigur e un despot şi extrem de înfumurat. Totuşi, bietul de el are o soţie foarte ştearsă şi plictisitoare, de care nu îi pasă şi de care scapă plimbându-se ţanţoş în toate cele

patru colţuri ale lumii.”[13] Regina fusese înfuriată de scrisori primite regulat de la Vicky în care aceasta se plângea de ultima ispravă a lui Wilhelm, exilarea din Germania a surorii lui, Sophie, deoarece aceasta se convertise la ortodoxie. Era iritată, de asemenea, de faptul că el îi ignorase cererea de a-şi amâna vizita cu câteva săptămâni, cât ea organiza nunta altei nepoate, Marie Louise*[2], cu prinţul Aribert al micului ducat german Anhalt (nuntă pe care regina o pusese la cale). Ea îi spusese că prezenţa lui îi va eclipsa pe părinţii mirelui, dar el ţinuse să vină oricum. Edward era morocănos deoarece, cu nici o lună înainte, kaizerul îi trimisese o scrisoare în care îl mustra aspru pentru implicarea lui în afacerea Tranby Croft, scandalul legat de jocurile de noroc în care fusese prins şi Edward şi care îl expusese multor critici în presa britanică. Wilhelm i-a spus lui Edward că nu era sigur dacă putea să mai aibă de-a face cu el. Scrisoarea era o reamintire agresivă în momentul acela a faptului că Wilhelm putea să profite de poziţia sa oricând voia.

Dar, aşa cum i-a spus Maria, nora rusoaică a Victoriei, lui Charlotte, sora lui Wilhelm, oricât de mult l-ar fi condamnat regina în absenţa lui pe „tiranul ăla groaznic de Wilhelm care ia mereu lucrurile în nume de rău şi face mare caz din orice”, când sosea el, „totul se evapora”[14]. Părea capabil s-o farmece de fiecare dată – însă şi admiraţia lui pentru ea era întotdeauna sesizabilă: i-a spus prietenului său Philipp zu Eulenburg: „Nici nu pot să-ţi descriu cât de mult o iubesc pe bunica mea. Ea este întruchiparea a tot ce e nobil, bun şi inteligent. Anglia este inextricabil legată de ea şi de sentimentele mele pentru ea”[15]. Într-adevăr, când a sosit kaizerul, regina s-a mai îmbunat – măcar un pic. El s-a purtat ireproşabil şi i-a făcut nespusă plăcere să se afle în Anglia. Ea a scris în jurnal că a fost încântată de întâmpinarea lui entuziastă la Londra, dar că vizitele lui i se păreau obositoare, mai ales fiindcă aducea întotdeauna o suită numeroasă – 100 de persoane de această dată, care erau înghesuite în hanurile şi hotelurile din Windsor[16]. (Toată lumea îl considera obositor pe Wilhelm, chiar şi Eulenburg, care mai tot timpul era plecat din Berlin, în misiuni diplomatice.)

Din contră, Dona a fost cea care a făcut o impresie proastă. Incapabilă să-şi ascundă anglofobia sau, de fapt, neîncrederea în străini în general, avea ceea ce Missy, verişoara lui George, numea „graţiozitate stereotipă ce semăna mult prea mult cu un soi de aer de superioritate pentru a fi prea plăcută”[17]. Se purta, cum spunea un diplomat german, cu „rigiditate, grosolănie şi aroganţă”[18]. S-ar putea ca Wilhelm s-o fi mustrat în particular. El vorbea adesea peiorativ în public despre ceea ce numea provincialismul ei şi spunea că întotdeauna îţi puteai da seama că „ea nu a fost crescută la Windsor, ci mai degrabă în Primkenau”[19]. După aceea ea a avut grijă să fie

curtenitoare în timpul călătoriilor în străinătate, deşi ostilitatea ei mai ieşea uneori la suprafaţă.

De la Windsor, Wilhelm a plecat apoi pe Insula Wight. Kaizerul făcea mare caz de dragostea sa pentru Osborne, reşedinţa de pe insulă a bunicii lui. „Voi număra [orele] până în clipa când voi putea vedea din nou iubitul Osborne înălţându-se din apele albastre ale Strâmtorii Solent”[20], i-a spus el bunicii sale în ianuarie 1893. Amintirile lui din copilărie despre acest loc şi două mari portrete ale sale atârnate pe perete în casă îi dădeau un sentiment liniştitor al integrării în familia engleză, sentiment pe care uneori se chinuia să nu îl piardă. Însă tocmai entuziasmul lui faţă de aceasta era o reamintire a faptului că era foarte diferit de restul familiei. O fi fost Osborne cândva distractiv pentru copii, dar prin anii 1890 nimănui, în afară de regină, nu îi mai plăcea acolo. Devenise un mausoleu închinat morţilor, de la Albert până la ultimul câine al reginei, iar Victoria îl conducea într-un stil tot mai egoist. „Chiar şi în copilărie am fost izbit de urâţenia lui”[21], avea să-şi amintească mai târziu fiul cel mare al lui George. Pe dinafară o combinaţie ciudată de *palazzo* în stil italian şi conac englezesc, căptuşită pe interior cu tartan şi ticsită cu mobile cu coarne de cerb, casa era rece, apăsătoare şi tăcută fiindcă regina insista să se păstreze o linişte mormântală. De asemenea, ea stătea cu zilele în camerele ei, servitorii regali aţinându-se şoptind pe coridoare, neavând voie să iasă până când nu ieşea ea. Când părăsea clădirea, întregul personal dădea şi el buzna afară, dar servitorii se împrăştiau în toate direcţiile deoarece „atât îţi trebuia să te întâlneşti cu ea pe domeniu”. Când se întâmpla acest lucru, „ne ascundeam după boscheţi”[22], îşi amintea unul dintre secretarii ei particulari. Desigur, aceste reguli nu i se aplicau şi kaizerului.

Pentru Wilhelm, Osborne era ademenitor mai ales în iulie datorită Săptămânii Regatei Cowes, evenimentul sportiv şi social internaţional cel mai fascinant al anului, când superbogătaşii şi înalta societate engleză – nu întotdeauna unul şi acelaşi lucru – se adunau pe iahturile lor şi se luau la întrecere. Era un eveniment care confirma poziţia Angliei de capitală mondială a stilului de viaţă elegant. Era un eveniment atât de în vogă, încât ruşilor le plăcea să numească Ialta, staţiunea de pe litoralul Mării Negre, „Cowesul Crimeei”. După prima vizită a lui Wilhelm, în 1889, spre groaza unor tradiţionalişti prusaci austeri ca Waldersee, el cheltuise 4,5 milioane de mărci pentru cumpărarea şi reechiparea iahtului său de curse, *Meteor*. Ba chiar a creat, în 1895, propria versiune a Cowesului, Regata Kiel, plus Clubul Imperial de Iahting. Cowes reunea toate lucrurile pe care le admira Wilhelm la Anglia: nu tradiţiile culturale şi democratice pe care mama lui încercase să i le bage în cap, ci luxul, impresia de ţară aflată pe culmi şi relaxată, având nişte eşaloane superioare încrezătoare şi

cosmopolite. Era fascinat de clasele superioare engleze şi, după cum observa cineva din anturajul său din marină, îi plăceau mai ales „conversaţiile nestânjenite cu distinşi membri ai societăţii engleze pe care consideră că o preţuieşte cel mai mult şi pe care o caută în zadar în Germania, deoarece majoritatea se pleacă aici în faţa kaizerului precum un lan de grâne în faţa furtunii care se apropie; la Cowes găseşte un generos schimb de opinii cu caractere independente, puternice”[23]. Acasă, „conversaţia nestânjenită” nu prea era pe gustul kaizerului; el nu se aştepta să fie contrazis, iar aristocraţia prusacă era obişnuită cu o deferenţă solemnă. Însă pentru câteva zile nonşalanţa societăţii britanice era foarte incitantă, deşi kaizerul nu se exprima chiar aşa. „Vechiul şi puternicul principiu monarhic se arăta în toată vigoarea sa în purtarea oamenilor ori de câte ori te întâlneai cu ei”, i-a spus el reginei după aceea. „Aceasta arăta… dorinţa de a mă face să mă simt ca acasă printre ei, de vreme ce şi eu sunt în mare măsură englez.”[24]

Vizita a părut să se desfăşoare atât de bine, încât mulţi au presupus că în mod sigur Anglia avea în vedere intrarea în Tripla Alianţă. Acest gând nu i-a liniştit nici pe francezi, nici pe ruşi. La nici o săptămână după ce Wilhelm s-a întors din Anglia, în august 1891, flota militară franceză a vizitat baza navală rusească de la Kronstadt, din apropiere de Sankt-Petersburg, şi marele autocrat Aleksandr al III-lea a stat în picioare cu capul descoperit în timpul *Marseillezei*, imnul republican – cântec care anterior fusese interzis în Rusia. Europa a fost uimită. Republica şi autocraţia se pregăteau, în mod clar, să devină mai apropiate.

Deşi mereu politicos faţă de germani şi dornic să pară prietenos, lordul Salisbury nu vedea nici un motiv să încheie o alianţă oficială şi să piardă detaşarea Marii Britanii de Europa, detaşare despre care credea că îi oferă un important spaţiu de manevră. Iar Germania nu putea ajuta Marea Britanie acolo unde era ea vulnerabilă, în Asia; şi el nu vedea nici un motiv să le facă vreo concesie germanilor în colonii – credea că aceştia erau nişte colonişti brutali[25]. În orice caz, nu avea încredere în Wilhelm. Nici Wilhelm, nici Ministerul său de Externe nu au priceput aluzia. Kaizerul, care nu reuşea niciodată să facă diferenţa între regină şi guvernul britanic, continua să-i scrie bunicii sale scrisori măgulitoare, spunându-i că ea este „Nestorul” şi „sibila” Europei – „respectată de toţi; temută doar de cei răi”[26]. A încercat să-i facă pe plac restituindu-le ducilor de Cumberland – ce revendicau regatul Hanovra – banii confiscaţi de Bismarck. Ba chiar nu s-a enervat când ea a dezvelit o statuie a tatălui lui, omiţând să-l invite şi pe el la ceremonie. În martie 1892 a rugat-o „să te vizitez în particular la Osborne vara aceasta”[27], rugăminte pe care ea a acceptat-o fără tragere de inimă, deşi nu era cel mai potrivit moment – tocmai murise

Eddy. Probabil că încuviinţase întrucât auzise că Wilhelm fusese bolnav. Versiunea oficială era că avusese o otită. La Londra se zvonea că suferise o formă de „cădere nervoasă”[28]. La curtea germană circulau zvonuri şi mai alarmante, cum că medicii sugeraseră că era posibil ca Wilhelm să fie nebun[29].

Kaizerul zăcuse bolnav la pat două săptămâni. I-a spus bunicii sale că fusese „extenuat de prea multă muncă”[30], descriere ce i-ar fi făcut pe miniştrii săi să râdă pe înfundate. Adevărul era că, după ce pretinsese că ar fi salvatorul Germaniei şi cel mai inteligent bărbat din Europa, Wilhelm se dovedise incapabil să-şi împlinească promisiunea, iar retragerea lui Bismarck îl lăsase descoperit. Deşi îi spusese lui Caprivi că sarcina cancelarului era doar un rol temporar, până când va fi pregătit să preia chiar el frâiele guvernării, nu avea deloc răbdare. Waldersee observase cu tot mai multă amărăciune că „distracţiile – indiferent dacă sunt mici jocuri cu armata sau marina sa militară, călătorii sau vânătoare – sunt totul pentru el… Citeşte foarte puţin în afară de tăieturi din ziare, nu scrie mai nimic cu mâna lui în afară de nişte scurte însemnări pe rapoarte şi consideră că discuţiile cele mai bune sunt acelea care se încheie repede”[31]. Wilhelm era tot numai faţadă. Îşi umpluse primii ani în postura de kaizer cu o serie de ceremonii, parade şi comemorări complicate care celebrau Hohenzollerni şi evenimente istorice de mult uitate. Se lăuda mereu în faţa poporului său şi călătorea fără încetare – se afla atât de rar la Berlin, încât fusese poreclit *der Reisekaiser*, „kaizerul călător”. După patru ani, încă alerga de colo până colo, procesiunile erau cam la fel de frecvente, dar în rest nu prea avea cu ce să se laude. Wilhelm părea incapabil să deosebească fleacurile de lucrurile importante – petrecea ore în şir uitându-se la fotografii cu nave de război sau mutând poziţia coşurilor de fum de pe un crucişător nou, în loc să citească rapoartele de guvernare. Habar nu avea cum avea să realizeze toate lucrurile măreţe pe care le promisese. Avusese o idee destul de vagă despre ceea ce înseamnă să fii rege – să ai putere, să fii măreţ şi iubit. Mai rău, era cumplit de şovăielnic, răzgândindu-se – era mult prea adesea influenţat de ultima persoană cu care vorbea şi mereu în căutare de popularitate – atât de des, încât îi scotea din minţi pe miniştrii săi şi făcea ca guvernul să pară indecis şi confuz. Cancelarul Caprivi lăuda obiceiul lui Wilhelm de „a sta mereu de vorbă cu tot felul de oameni”, dar observa obosit că „adesea îşi contrazicea anunţurile oficiale şi, în consecinţă, apăreau neînţelegeri”[32]. Colegul său Marschall, ministrul de Externe, era mai direct: „Este insuportabil. Azi una, mâine alta şi după câteva zile cu totul altceva”[33].

Deşi guvernul adoptase legislaţia socială, înclinaţiile liberale ale lui Wilhelm şi dorinţa lui de a fi „regele muncitorilor” nu duraseră mult, ci, de fapt, doar atât cât i-a luat ca să-şi dea seama că muncitorii

germani nu aveau de gând să se lepede de Partidul Socialist pentru el. A luat personal „trădarea" claselor muncitoare şi le-a criticat „ingratitudinea". El îşi dorea să strângă naţiunea în jurul lui şi în acelaşi timp îşi făcea griji că şi-ar atrage nemulţumirea votanţilor săi tradiţionali, a curţii, a anturajului său format din militari, a partidelor de dreapta din Reichstag pe care se baza guvernul pentru adoptarea legilor. Apoi mai era şi obiceiul lui de a face intervenţii bruşte imprevizibile, luând-o pe arătură în vreun discurs şi anunţând o nouă lege care contrazicea total politica deja convenită a guvernului, scriindu-le unor monarhi străini fără a anunţa Ministerul de Externe ori numind într-o funcţie guvernamentală pe cineva complet nepotrivit – el punea mare preţ mai ales pe puterea sa de a alege şi a demite miniştri. (Caprivi l-a primit odată pe un anume căpitan Natzmer care zicea că în seara precedentă kaizerul îl făcuse guvernator al Camerunului, după ce îl întâlnise la o recepţie imperială.) De asemenea, îşi dezvolta rapid o antipatie faţă de oricine i se părea că nu îl sprijinea suficient. Curând se plângea de Caprivi: „Nu se gândeşte niciodată să facă un lucru *pur şi simplu* pentru că i-l cer eu… Nu pot să spun că o astfel de purtare denotă că *are încredere în mine*"[34].

În jurul lui Wilhelm era un câmp de forţă aprobator. Puţinor membri ai anturajului său – cabinetului civil şi celui militar, miniştrilor, ba chiar şi prietenilor – le venea să-l contrazică. Oamenii din jurul lui se trezeau că acceptă versiunea lui despre realitate în defavoarea celei care nu era doar în mintea lui, parţial dintr-o deferenţă tradiţională faţă de dinastie, din servilism şi din dorinţa de a-şi păstra privilegiile, dar şi din cauză că era prea obositor să nu fie de acord cu el. Anne Topham, o guvernantă englezoaică ajunsă mai târziu profesoara fiicei kaizerului, a descris cum trăia anturajul lui:

> …într-o continuă stare de autoreprimare, căci singurul lucru pe care nu îl suporta stăpânul lor era ca cineva să nu fie de acord cu el, să aibă o opinie diferită de a sa. Ceea ce părea să caute în jurul său era aprobarea unanimă a unor persoane care îşi înăbuşiseră propria personalitate, care şi-o ascundeau pentru moment, în timp ce jucau rolul de ascultători. La început am cam dispreţuit această atitudine supusă, de curtean, însă treptat i-am căzut pradă şi eu, m-am pomenit căutând puncte de acord cu împăratul, în loc să risc să nu-i fiu pe plac prin vreo formă de contrazicere politicoasă[35].

Chiar şi Philipp zu Eulenburg, care a încercat în mod repetat să-l facă să-şi înţeleagă greşelile, îşi împacheta criticile în laude elaborate. „Wilhelm al II-lea vrea să strălucească… să decidă totul de unul singur", îi spunea el unui politician în ascensiune. „Însă ceea ce vrea să facă merge adesea prost. Iubeşte gloria; este ambiţios şi gelos. Ca să-l faci să accepte o idee, trebuie să te porţi ca şi cum a fost ideea lui." Sfatul lui era ca, atunci când aveai de-a face cu kaizerul, mai presus de orice, „nu uita de vorba dulce"[36]. În caz contrar, costurile

profesionale erau evidente. În 1890 generalul Waldersee – incapabil să-şi mai ţină gura, după un deceniu de linguşeli – îi spusese kaizerului că participarea sa la manevre militare şi insistenţa lui de a câştiga, în ciuda faptului că făcea greşeli groaznice, contrazicea însuşi rostul exerciţiului. Wilhelm l-a retrogradat.

Asta poate că nu ar fi contat atât de mult dacă Wilhelm nu ar fi crezut propria publicitate şi n-ar fi fost atât de posesiv cu puterea sa personală, refuzând să cedeze guvernarea profesioniştilor. În realitate, el era şi ţinta tuturor atacurilor atunci când lucrurile ieşeau prost. La începutul anului 1892 protestanţii au reacţionat isteric în cadrul guvernului şi al presei liberale şi conservatoare la un proiect de lege menit să liberalizeze învăţământul religios şi îndeosebi să le permită catolicilor să-şi înfiinţeze şi să-şi administreze propriile şcoli. Catolicii erau o minoritate importantă în Germania, mai ales în sud, şi erau reprezentaţi politic de Partidul de Centru, un partid destul de liberal la care trebuise să apeleze Caprivi pentru ca mare parte din legislaţia lui socială să fie adoptată. Însă neîncrederea în catolicism şi fidelitatea catolicilor faţă de Roma erau încă o prejudecată adânc înrădăcinată în rândul elitei prusace tradiţionale care conducea guvernul şi se afla la cârma partidelor conservatoare de dreapta şi liberale (care nu erau de fapt deloc liberale). Wilhelm, care se considera luminat în privinţa catolicismului, a intrat în panică, mai întâi sprijinind public proiectul de lege, apoi părând să-l critice, pe urmă condamnându-i pe „cârcotaşi", iar în final desfiinţând-o şi insistând ca ea să fie amendată astfel încât să ţină cont de criticile formulate de protestanţi. Caprivi, un om de treabă care se chinuia să se descurce cu toate grupurile de interese şi se simţea abandonat public de Wilhelm, şi-a înaintat demisia. Nu avea să fie ultima oară: avea să demisioneze de zece ori în patru ani, de obicei deoarece acesta era singurul mod de a-l convinge pe Wilhelm să se conformeze. Criza arăta clar cât de fărâmiţată era Germania din punct de vedere politic şi cât de greu era să facă cineva un apel popular care să treacă dincolo de loialităţile partizane. Demonstra, de asemenea, că pentru a face genul de apel popular către naţiune pe care îl voia Wilhelm, el ar fi trebuit să fie văzut ca ieşind din politică, aşa cum făcuse împăratul Franz Joseph în Austria. Însă asta ar fi însemnat să renunţe la exercitarea puterii personale, iar asta refuza să facă.

Criticile la adresa lui Wilhelm şi a regimului său veneau din toate părţile. De la retragerea sa, Bismarck începuse să se răzbune orchestrând o campanie de presă inteligentă care ataca permanent politicile guvernului. Unul dintre efectele acesteia fusese să încurajeze criticile din alte zone ale dreptei – de exemplu, de la nou-creata Ligă Pangermană, care (inspirată de furia provocată de Tratatul din Helgoland, prin care „Speranţa unui mare imperiu colonial german a

fost distrusă!”[37]) iniţiase o campanie împotriva politicii guvernului care „slăbea” Germania. Wilhelm însuşi începuse să-şi atragă un val de critici personale pentru o serie de gafe publice. În 1891, în timpul unei vizite la München, el ofensase tot sudul Germaniei scriind în cartea „de aur” a oraşului *Suprema lex regis voluntas*, „Voinţa regelui este legea supremă”. Poate că o fi fost o glumă, dar a fost interpretată ca o afirmare grosolană a puterii prusace. Şocase naţiunea cu un discurs adresat unui grup de noi recruţi în care spusese că, dacă le-ar ordona el asta, ei ar trebui să-şi „împuşte fără să crâcnească” familia. Cu alt prilej, acuzase Partidul Socialist German că ar fi „duşmanul patriei” şi afirmase că intenţionează să-l „nimicească”[38]. Deşi poate că asta mergea în regiunea centrală a Prusiei, Brandenburgul rural, nu era ceva acceptabil în centrele urbane sofisticate ale Germaniei. August Bebel, liderul Partidului Socialist, spunea că, de fiecare dată când ţinea kaizerul o cuvântare, partidul mai câştiga 100.000 de voturi. Un discurs din februarie 1892, ţinut în provincialul Landtag din Brandenburg, fusese primit cu o atitudine deosebit de ostilă şi îi făcuse pe unii să sugereze că Wilhelm suferea de megalomanie – sau „cezaromanie”, cum le plăcea contemporanilor s-o numească. El vorbise un pic cam prea emfatic despre felul în care a „fost desemnat de o autoritate de sus, căreia mai târziu va trebui să îi dau socoteală pentru faptele mele”, şi spusese auditoriului: „Vă voi conduce spre vremuri tot mai splendide. Mă îndrept în direcţia bună şi voi continua să merg înainte cu toată viteza”[39].

Cu patru ani înainte asemenea cuvinte ar fi fost întâmpinate cu mai multă simpatie, însă acum luna de miere se terminase. Waldersee, care fusese retrogradat, comenta în martie 1892 cu oarecare *Schadenfreude* că „Lumea, care iniţial a fost entuziasmată de el, este acum total deziluzionată”[40]. Bunica lui englezoaică se întreba dacă nu ar putea cineva să „îl implore să nu mai ţină atât de multe discursuri”[41]. Ironia era că retorica absolutistă şi agresivă a lui Wilhelm nu era aproape niciodată confirmată prin acţiune. Însă, aşa cum el ştia prea bine, în chestiunile publice aparenţele contează.

Combinaţia dintre critici şi demisia lui Caprivi l-a dat gata pe Wilhelm. În martie 1892 a zăcut la pat două săptămâni din cauza unei „căderi nervoase”. Nu avea să fie ultima dată când era nevoit să recunoască diferenţa enormă dintre felul cum voia el să vadă lumea şi cum era aceasta în realitate şi faptul că nu era chiar o combinaţie de Siegfried şi Bismarck. Căderea nervoasă era reacţia lui şi mecanismul lui de *coping*. Era modul lui de a procesa eşecul şi dezamăgirea fără ca de fapt să fie nevoit să facă nimic în acest sens. În spatele uşilor dormitorului, el recalibra realitatea în funcţie de părerea sa despre sine. Apoi îşi revenea, gata să cucerească din nou lumea.

Criza a trecut cu bine. La fel cum aveau să treacă şi crizele viitoare.

Deşi zone întinse ale ţării aveau să se simtă în continuare rupte de curte şi de guvern – muncitorii din industrie, stânga, liberalii progresişti, regiuni vaste din sud, catolicii – şi urmau să apară periodic valuri de critici la adresa politicii guvernului venite din întregul spectru politic, adevărul era că Germania era bogată, iar bogăţia constituia un important emolient politic. Dezvoltarea explozivă care începuse în anii de după unificare a continuat; banii intrau şuvoi în ţară. Exista, de asemenea, o mare masă din clasele de jos şi de mijloc aflată în ascensiune – în Anglia echivalentul lor ar fi fost „funcţionarii" care citeau *Daily Mail* şi îmbrăţişau imperialismul patriotic al acestei publicaţii – pentru care Wilhelm avea să continue să fie liderul eroic, în ciuda metehnelor şi gafelor sale. Poate că pangermanii înfocaţi se opuneau politicii guvernului, dar tot se simţeau loiali kaizerului. Mai mult, într-un mod ciudat, Wilhelm întruchipa cu adevărat Germania, fapt pe care îl acceptau până şi criticii lui vehemenţi. Era aproape ca şi cum personalitatea lui – sensibilitatea, imprevizibilitatea, neastâmpărul, nehotărârea – rezona cu tânăra ţară care, existând de doar 17 ani când urcase el pe tron, se afla ea însăşi în criza adolescenţei: detectând rapid o jignire, entuziasmându-se peste măsură la ideea de a-şi încorda muşchii, victimă a unor neaşteptate schimbări de dispoziţie, disperată să nu pară slabă, insistând să fie recunoscută. Asta îi frapa pe contemporani. Intelectualul evreu Egon Friedell avea să conchidă în 1926 că Wilhelm „a fost aproape întotdeauna expresia majorităţii covârşitoare a supuşilor săi, susţinătorul şi executantul ideilor lor, reprezentantul viziunii lor despre viaţă. Majoritatea germanilor nu erau decât nişte ediţii de buzunar, versiuni mai mici sau copii în miniatură ale Kaizerului Wilhelm"[42]. Heinrich Mann avea să scrie un roman, *Der Untertan* (*Supusul*), despre un astfel de personaj, un admirator servil al kaizerului.

În aprilie 1892, la o lună după căderea lui nervoasă, Wilhelm a acostat-o cu insolenţă pe regină, care se întorcea dintr-o vizită în Italia, şi a încercat s-o convingă să vină la Berlin. Lordul Salisbury, care considera că regina este unul dintre puţinii oameni în stare să se descurce cu kaizerul, a sugerat că „ar fi un lucru foarte bun dacă Maiestatea Voastră l-ar vedea, ca să-l calmeze"[43]. Regina nu a fost capabilă să accepte ideea: „Nu, nu, chiar nu pot să fac ordine cu toţi"[44], a protestat ea şi a profitat de prilej pentru a i se plânge secretarului ei particular despre apropiata lui vizită din vara aceea. „Regina *nu l-a invitat pe împărat*… ea ar fi foarte încântată dacă el *nu* ar veni."[45] Ea a cerut ca sir Edward Malet, ambasadorul englez la Berlin, „să sugereze că aceste vizite anuale regulate nu sunt foarte dezirabile"[46], mesaj pe care Malet – asemenea multora dintre cei care aveau de-a face cu Wilhelm – nu l-a mai transmis niciodată.

Însă, când Wilhelm a mers în vizită, s-a purtat exemplar, respectuos faţă de groaznica pierdere suferită de familie, şi anume moartea lui Eddy. „Câtuşi de puţin trufaş, foarte liniştit şi nespus de prietenos în toate privinţele”[47], i-a scris Edward lui George. Regina specificase că el trebuia să doarmă pe vasul lui şi a refuzat fanfarele propuse cu entuziasm de el. Cu toate acestea, Wilhelm s-a distrat „nespus”, scria sir Edward Knollys, secretarul particular al lui Bertie. „Ba chiar atât de mult, încât mă tem că asta îl va tenta să-şi repete vizitele foarte frecvent.”[48]

Totuşi, nu era nici o mişcare pe plan diplomatic. Până în 1893 la Ministerul de Externe german se instalase o dezamăgire evidentă din cauză că părea să nu existe nici un rezultat concret de pe urma celor trei ani de prietenie făţişă cu Marea Britanie – nici o alianţă, nici colonii. Victoria liberalilor în alegerile generale din Anglia din 1892 nu a adus nici o schimbare de atitudine. Deşi se presupunea că aceste două ţări aveau relaţii excelente, Ministerul de Externe german a început să simtă o nemulţumire intensă faţă de ceea ce i se părea a fi condescendenţă şi obstrucţionism din partea britanicilor. Era ofensat şi supărat de reticenţa Angliei la ideea de a discuta despre o alianţă, deoarece Rusia – respinsă de Germania – şi Franţa făcuseră ceva ce depăşea orice închipuire, încheind o alianţă defensivă secretă (despre care ştiau toţi politicienii din Europa), prinzând Germania la mijloc între doi potenţiali inamici – cel mai groaznic coşmar al lui Bismarck. În acelaşi timp, Marea Britanie şi Germania au ajuns să aibă dispute privind pretenţiile coloniale la teritorii din Fiji, Noua Guinee, Congo, Africa de Sud-Vest şi Samoa.

Schimbarea crucială era că guvernul german începuse cu înflăcărare să urmărească crearea unui imperiu colonial. Bismarck considerase coloniile o distracţie costisitoare. Dându-şi seama că bogăţia Germaniei provenea în mare măsură de pe urma mărfurilor sale vândute altor ţări dezvoltate, îi mai încurajase uneori pe nemţii care ar fi vrut să devină colonişti, aruncând astfel un os dreptei germane, iar altminteri vedea lupta dintre imperii ca pe un mod de a stârni zâzanie între Franţa şi Marea Britanie. El făcuse asta cu foarte mult succes, mai ales prin intermediul Conferinţei de la Berlin din 1894, care stabilea ca Africa să fie împărţită în sfere de influenţă, diviziunile fiind decise de cei care ocupau o parte din teritoriu într-un mod mai convingător sau mai agresiv decât oricine altcineva – o reţetă pentru ciocniri permanente. După plecarea lui Bismarck, Wilhelm adoptase însă ideea de a crea un mare imperiu colonial ca realizare care să demonstreze cât de mult îşi depăşise cancelarul şi care să unească Germania în jurul lui. La urma urmei, în toată copilăria sa mama lui îi inoculase ideea că măreţia Imperiului Britanic era o forţă unificatoare şi civilizatoare care adusese ţării un statut şi bogăţii durabile.

Un imperiu părea să ofere multe atracţii: bogăţie, comerţ şi, poate şi mai important, statut. Multor germani educaţi li se părea tot mai greu de înţeles de ce o ţară atât de dinamică şi de puternică precum a lor are doar câteva colonii. Mai mult, existau mulţi asemenea lui Philipp zu Eulenburg care credeau că expansiunea imperialistă ar putea fi o bună modalitate de a deplasa nemulţumirea din rândul maselor, făcându-le să se identifice cu statul într-un incitant proiect imperialist care s-ar derula în alte teritorii. După ce şi-a pierdut entuziasmul pentru reforma socială, Wilhelm a părut să considere această propunere deosebit de atrăgătoare. Mai mult, în cadrul dreptei politice din Germania – grup pe care guvernul se simţea tot mai dornic să-l mulţumească – exista un lobby colonialist bine organizat şi hotărât. Problema era că germanii intraseră cam târziu în lupta imperiilor. Oriunde mergeau, îi găseau pe britanici, care ajunseseră acolo primii. Britanicii se opuneau fiecărei incursiuni a germanilor. Asta li se părea germanilor deosebit de egoist din partea lor, de vreme ce acum Imperiul Britanic acoperea, ca dimensiune, aproape un sfert din uscatul lumii[49]. Ce mai contau pentru el câteva mii de kilometri pătraţi în Africa sau un mic arhipelag în Pacific? Presa germană şi susţinătorii tradiţionali ai guvernului german din Partidul Naţional-Liberal, unde entuziasmul colonialist era cel mai puternic, criticau cu înverşunare Marea Britanie. Fritz Holstein, consilier important la Ministerul de Externe german, care pledase cu entuziasm pentru apropierea Germaniei de Anglia, comenta cu ranchiună: „Noi ajutăm Anglia în fiecare zi – chiar şi prin faptul că stăm potoliţi – pur şi simplu prin faptul că existăm. Anglia ne-a ajutat al naibii de puţin până acum… întotdeauna spun *non possumus*”[50].

Fritz Holstein era cel mai important operator politic din Ministerul de Externe german, în ciuda faptului că se zicea că, în toată perioada cât a lucrat acolo – avea să se retragă în 1906 –, s-a întâlnit cu Wilhelm o singură dată. Indiferent dacă acest lucru era literalmente adevărat sau nu, sigur era că, din instinct, nu îi plăcea să fie în centrul atenţiei şi deja nu mai era deloc impresionat de Wilhelm, se ţinea intenţionat departe de kaizer şi se baza pe alţii, mai ales pe Philipp zu Eulenburg, ca să-şi promoveze politicile. Faptul că se ascundea în umbră, combinat cu o lipsă de interes pentru vâltoarea socială diplomatică şi cu stilul lui neîngrijit – la Berlin era faimos pentru pălăria ponosită, paltonul ros, barba zburlită şi mersul lui hotărât, adus de spate, cu ochii în pământ – au contribuit la alimentarea mitului omniprezenţei sinistre şi agresive, al misterului şi urzelilor. În realitate, Holstein era un birocrat capabil, aspru, exagerat de muncitor, dedicat muncii sale în cadrul Ministerului de Externe, cu un umor sec şi un mare apetit pentru bârfă şi afaceri externe, alimentat de un obicei obsesiv de a scrie scrisori. Nu îl prea preocupa nimic

altceva – poate doar şniţelul cu un ou prăjit deasupra căruia i-a şi dat numele. Însă avea şi o tendinţă periculoasă de a se ofensa prea repede şi de a lua prea personal piedicile politice. Iar împreună cu Eulenburg se implicase în manipulări de culise pentru ca, după cum considerau ei, să-l menţină pe kaizer pe drumul cel bun şi să păstreze o oarecare consecvenţă în politica germană. Alianţa, aşa cum era, semăna cu o căsătorie de convenienţă. Holstein ştia că împăratul îl ascultă pe Eulenburg; lui Eulenburg îi displăcea politica probritanică. În timp ce Holstein începea să creadă că Wilhelm avea nevoie să fie strunit, Eulenburg continua să creadă contrariul – însă preţuia priceperea lui Holstein la politică şi afaceri externe şi influenţa lui, aşa că îşi adapta corespunzător vorbele pe care i le adresa.

Holstein încă voia o alianţă, dar a tras concluzia că Marii Britanii trebuia să i se dea o lecţie despre sprijinul germanilor şi că Germania ar trebui să fie mai fermă în urmărirea propriilor interese. Astfel, la începutul lui 1893 Ministerul de Externe german a transmis guvernului britanic că trebuie să se dea la o parte pentru a ceda Germaniei o concesiune feroviară pentru care cele două ţări concurau în Turcia. În caz contrar, Germania avea să-şi retragă sprijinul – vital – pentru ocupaţia britanică a Egiptului. Britanicii au fost uimiţi de bruscheţea cererii, dar au consimţit. Chiar în momentul acela aveau nevoie de sprijinul germanilor – mai mult decât în deceniile anterioare. Graniţele tot mai largi ale imperiului îi aduseseră în cele din urmă în conflict cu toate celelalte puteri imperiale în acelaşi timp: cu SUA în Venezuela, cu francezii în Africa, cu ruşii în Asia. Noul ministru de Externe liberal, lordul Rosebery, începea să se întrebe dacă nu cumva Marea Britanie avea nevoie de un aliat veritabil.

În iulie 1893, când kaizerul a venit la Cowes, Rosebery s-a dat peste cap pentru a demonstra că Marea Britanie era interesată să se apropie mult mai mult de Germania. În prima seară petrecută de kaizer pe Insula Wight, între Marea Britanie şi Franţa s-a iscat peste noapte o criză din cauza îndelungatei rivalităţi pentru supremaţia în regatul Siam. Pentru câteva ore războiul a părut posibil. Rosebery i-a telegrafiat reginei, cerând să fie informat kaizerul şi întrebat dacă ar fi dispus să sprijine Marea Britanie dacă izbucnea un război. În acel moment Wilhelm era îmbrăcat în uniforma lui de amiral britanic, găzduind o cină pentru Edward şi fratele său mai mic, Arthur de Connaught, pe iahtul său. El şi-a „exprimat satisfacţia”[51] faţă de conjunctura creată, a declarat că este încântat să ajute şi şi-a petrecut restul serii tachinându-l agresiv pe unchiul său Bertie că era posibil ca în curând să aibă parte de serviciu militar activ în India – un punct sensibil, de vreme ce prinţul se simţise întotdeauna jenat de refuzul mamei sale de a-l lăsa să-şi facă serviciul militar în armata britanică.

Însă, după ce au plecat oaspeţii, siguranţa furtunoasă a lui Wilhelm

s-a risipit. Rămas singur – doar cu câteva persoane din suita sa şi cu Eulenburg –, s-a panicat şi a început să se smiorcăie, convingându-se singur de incapacitatea Germaniei (ori poate a lui) de a purta un război. A spus că, dacă va fi război, Germania va trebui să se implice pentru a-şi demonstra statutul de putere mondială; dar dacă Rusia intervenea în favoarea Franţei? Marina Regală nu putea să înfrângă forţele navale reunite ale Franţei şi Rusiei, iar Germania avea să piardă un război pe două fronturi. „Dacă nu eşti putere mondială, nu eşti nimic", a spus el. Eulenburg scria: „Nu l-am văzut niciodată atât de copleşit şi a trebuit să-mi pun toată mintea la contribuţie pentru a găsi argumente rezonabile ca să-l liniştesc"[52]. Entuziastul despot războinic prusac al lui Wilhelm era în realitate un om profund vulnerabil şi temător, a cărui fragilitate era alt motiv pentru care cei din anturajul şi coteria lui nu voiau să-l tulbure cu veşti stânjenitoare. Industriaşul şi intelectualul evreu Walter Rathenau, care îl întâlnea pe kaizer cam o dată pe an, a remarcat cât de vizibil era de aproape contrastul dintre omul care voia Wilhelm să fie şi cel care era – cu mânuţele lui albe, părul moale, dinţii mici şi albi. Rathenau se simţea destul de mişcat de un om „care se lupta continuu cu el însuşi, înfrângându-şi firea pentru a smulge din purtarea sa energie, autoritate… o fire îndreptată împotriva ei înseşi, fără să bănuiască"[53]. Fragilitatea lui Wilhelm se afla la baza prieteniei sale cu Eulenburg, care era, poate, singurul lui prieten adevărat.

În multe privinţe, Eulenburg era părintele îngrijorat, indulgent şi necritic pe care kaizerul nu îl avusese niciodată. Era şi ipohondru, volubil când se emoţiona şi avea o „fire de artist", iar în preajma lui Wilhelm era capabil să fie deopotrivă abil şi autoritar, dar şi să ignore epuizanta mască hipermacho pe care acesta se simţea obligat s-o adopte în cea mai mare parte a timpului. Din această cauză, Eulenburg era una dintre puţinele persoane de care asculta Wilhelm; el, la rândul său, se apucase să mai atenueze numeroasele probleme cu care se confrunta împăratul. Inevitabil, ajunsese să se implice în interminabilele intrigi specifice guvernării germane, monarhismul lui extrem făcându-l să-l încurajeze pe Wilhelm să ignore sau să demită miniştri, iar influenţa sa aducându-le altor membri ai aşa-numitului Cerc de la Liebenburg poziţii puternice care îi făceau profund nepopulari. Însă era şi pragmatic şi, practic, singura persoană care putea să mai tempereze comportamentul extrem şi nerezonabil al lui Wilhelm.

Până dimineaţă criza se dezamorsase. Marea Britanie şi Franţa au ajuns la un acord, Wilhelm şi-a recăpătat sângele-rece şi a ieşit în larg cu iahtul, lăsându-l pe Eulenburg cu „grăsanul şi greoiul" Edward, pe care îl privea scârbit, „luându-şi neîntrerupt micul dejun de la ora 10 până la 4"[54]. Ca majoritatea celor din anturajul lui Wilhelm, cei mai

mulţi dintre ei soldaţi prusaci cu o neîncredere instinctivă faţă de britanici, Eulenburg nu prea se dădea în vânt după Anglia (se plângea că berea semăna la gust cu „pelerinele de ploaie din cauciuc”[55]) şi îi era groază de efectul acesteia asupra kaizerului. Era extrem de bănuitor faţă de Edward, pe care îl considera „un om capabil, prietenos, dar foarte abil, cu o expresie sinistră în privire – *nu* e prietenul nostru”. El a scris mai târziu că Bertie a făcut comentarii ostile şi amuzate despre Wilhelm, afirmându-şi nedumerirea în legătură cu „jocul colonial” al acestuia şi îngrijorarea pentru interesul faţă de ambarcaţiuni al nepotului său cu un singur braţ: „Nu te poţi abţine să nu-ţi fie un pic teamă că s-ar putea să-şi facă rău”[56].

Două zile mai târziu a avut loc o mare ceartă în familie, când Wilhelm a refuzat să pună capăt mai repede unei curse între iahtul său, *Meteor*, şi *Britannia* lui Bertie, în momentul în care a devenit clar că întrecerea nu avea să se termine la timp pentru un dineu de gală organizat de regină în onoarea lui. Bertie, vădit iritat, a simţit că nu-l putea refuza pe Wilhelm, deşi era pe deplin conştient că regina avea să se supere foarte tare. Ea a scris enervată în jurnal: „Foarte uimită şi deranjată când am auzit abia după ora 8 că William şi Bertie nu vor putea fi aici pentru dineu. Georgie [care tocmai se întorsese din luna de miere] era într-o stare grozavă şi totul a trebuit să fie rearanjat. A fost extrem de supărător”[57]. Poate că Edward a vrut, în taină, să termine cursa – pentru a-l învinge pe kaizer, care cheltuise o avere încercând să-şi facă un iaht mai rapid decât cel al unchiului său. Cei doi au ajuns la Osborne abia la 10:30 seara, tocmai când regina ieşea valvârtej din sufragerie. Un german care a fost martor la eveniment – nu întotdeauna pe de-a-ntregul demn de încredere – a descris astfel scena: în timp ce Wilhelm îi cerea iertare, Bertie s-a dat după un stâlp pentru o clipă ca să se adune şi să-şi şteargă fruntea, apoi a ieşit ca să-i ceară scuze mamei lui cu faţa ascuţită, retrăgându-se apoi imediat în spatele stâlpului[58].

În general, lumea a fost de acord că această călătorie a fost un mare succes.

În toamna şi iarna anului 1893 lordul Rosebery a făcut Germaniei propuneri tot mai prietenoase. În noul an 1894 a dat clar de înţeles că doreşte să înceapă negocieri adevărate cu Tripla Alianţă. Wilhelm s-a felicitat pentru „noua schimbare de opinie” a lui Rosebery, pretinzând că aceasta izvora „din iniţiativa mea” – afirma că el îi trimisese ministrului de Externe britanic un mesaj fără menajamente în care îi spunea că numai „onestitatea totală”[59] era acceptabilă.

Însă, în loc să vină în întâmpinarea Marii Britanii, guvernul german a respins oferta, deşi era exact ceea ce urmărea încă din 1890. Răceala lor a fost, după cum a scris un istoric, „aproape de neînţeles”[60]. Se pare că germanii se zăpăciseră singuri, prinşi între bănuiala că

britanicii plănuiau să-i ademenească într-o înşelătorie pe care ei nu o anticipaseră şi convingerea că, dacă britanicii aveau nevoie de ei, era momentul potrivit să obţină de la ei nişte concesii. Au adoptat o atitudine agresivă cu privire la unele dispute coloniale mocnite. În aprilie 1894, pe când Wilhelm şi regina Victoria sărbătoreau logodna lui Nicky şi Alix la Coburg, Ministerul de Externe german a pretins să deţină exclusiv Insulele Samoa, pentru care cele două ţări se certau din 1889. Britanicii, extrem de iritaţi, s-au opus. Ambasadorul german, Hatzfeldt, a fost îndemnat de stăpânii lui să iasă din impas. Hatzfeldt era un slujitor conştiincios al statului care considera de multă vreme că rolul său era să convingă Marea Britanie să intre în Tripla Alianţă. În acelaşi timp observase că din 1890 guvernul său devenise tot mai obsedat de dorinţa de a avea colonii. I-a scris cancelarului un lung memorandum în care a remarcat că, dacă Germania exercita presiuni asupra imperiului colonial al Marii Britanii, aceasta putea atât „să demonstreze dezavantajele ostilităţii noastre”[61], cât şi să-i forţeze pe britanici să fie mai maleabili cu privire la chestiunea Insulelor Samoa. Ironia era că Hatzfeldt nu credea în presiunile politice, considerându-le contraproductive. Gânditor, i-a spus unui coleg că, dacă germanii ar avea răbdare, „turturelele ar intra direct în gura lor, dar ezitările lor însemnau că se înfrâng singuri tot timpul”[62].

Kaizerul a fost extrem de entuziasmat de noua idee. „Splendid, corespunde în întregime cu părerile mele şi politica noastră urmează a fi aplicată după cum se recomandă aici.”[63] Peste câţiva ani avea să-i spună unuia dintre verii săi englezi: „Trebuie să avem o alianţă cu Anglia şi, dacă nu va fi de acord, va trebui s-o speriem ca să accepte”[64]. Planul lui Hatzfeldt era aproape ciudat de asemănător cu încercările sale aproape neruşinate de a-şi forţa rudele engleze să-i acorde atenţie. Chiar dacă relaţia ar fi trebuit să fie foarte bună, Wilhelm nu participase intenţionat la o slujbă de comemorare pentru Eddy la Berlin şi nu îl lăsase pe fratele său Heinrich să meargă în Anglia la înmormântare. Când regina îi spusese că nu urma să fie invitat la nunta lui George, nu îl lăsase să meargă nici pe Heinrich, care era invitat. Edward îl bănuia de ostilitate. A rugat-o pe regină să ceară o explicaţie, la care Wilhelm a pretins că intenţionase tot timpul să-l lase pe fratele său să participe. Kaizerul bănuia că britanicii îl preferau pe Heinrich, nu pe el, iar acest lucru îl durea. Nu era departe de adevăr. Heinrich era mult mai calm şi mai prietenos decât el. De când se căsătorise cu Irene de Hessen, una dintre surorile mai mari ale lui Alix, vizita frecvent şi entuziast Anglia. Ajunsese să-l cunoască pe George, căruia îi trimitea uneori scrisori lipsite de importanţă, remarcabile prin afecţiunea lor amabilă, foarte diferite de cele ale lui Wilhelm; într-o scrisoare, i-a transmis lui George că mama lui îl

lăudase atât de mult pe George, încât mai că a fost invidios, dar a adăugat: „Nu-ţi face griji, Georgie. Cred că ai tot dreptul la o bună reputaţie, după cum ţi-e şi firea!”[65].

Politica a fost pusă curând în practică. În primăvara anului 1894 britanicii încercau să negocieze acorduri cu diverse imperii cu privire la Congo, ca parte a unei îndelungate rivalităţi cu Franţa în Africa de Nord. Guvernul german a refuzat să ajungă la un acord. Refuzul a avut efecte nedorite, deoarece britanicii au negociat un tratat cu belgienii, mai binevoitori. Ministerul de Externe german, cuprins de furie, a afirmat că tratatul este „ruşinos”[66], deoarece ignora revendicările germanilor în regiune. Apoi, când britanicii s-au oferit să modifice tratatul, germanii au insistat ca acesta să fie abandonat.

Wilhelm se afla într-o poziţie dificilă. În Germania declara că este furios din cauza Tratatului pentru Congo şi a înşelăciunii britanicilor. Totuşi, aproape în acelaşi timp, regina tocmai îl făcuse comandant onorific al Regimentului 1 Dragoni Regali. Era un gest deosebit: prima oară când un monarh străin figura pe lista armatei britanice. Wilhelm cerşea de multe luni un grad în armata britanică – preferabil într-un regiment scoţian, îi plăceau kilturile – şi, cu şiretenie, îl făcuse pe Edward să pledeze în favoarea sa, oferindu-i în schimb un titlu onorific *à la suite* în regimentul german al reginei. Victoria nu a fost de acord: „Această vânătoare de uniforme de ambele părţi este regretabilă”, iar în plus, „Regina crede că el şi-aşa este deja mult prea răsfăţat”[67]. Dacă începea să se amestece în politica armatei? Rosebery fusese iniţial de acord cu ea. Tonul tăios al germanilor începea să i se pară „total insuportabil”[68] şi credea că titlul ar părea o aprobare a grosolăniei lor. Însă lordul Salisbury, căruia Rosebery îi mai cerea uneori sfatul, a atras atenţia că era un mijloc ieftin de a încuraja o atitudine prietenoasă din partea kaizerului. Regina a cedat şi Wilhelm a fost, în maniera-i caracteristică, dezgustător de linguşitor: „copleşit”[69] şi „mişcat, profund mişcat de ideea că acum pot şi eu să port, pe lângă uniforma marinei militare, şi tradiţionalul «veston roşu» britanic”. I-a spus ambasadorului britanic că deplângea cu adevărat atitudinea regretabilă a Ministerului de Externe german în Congo, insinuând că el nu avea nimic de-a face cu aceasta[70]. În vara aceea la Cowes Wilhelm a fost tot un zâmbet, purtându-şi noua uniformă a dragonilor regali, în timp ce „mulţumea amabil pentru ovaţiile entuziaste”[71]. Ce păcat că britanicii, de obicei foarte bine organizaţi, au uitat să amintească noului său regiment să trimită un detaşament ca să-l întâmpine!

Ameninţările Germaniei i-au alarmat într-atât pe aliaţii săi austrieci şi italieni, care considerau că securitatea lor depindea de angajamentul Marinei Regale de a apăra de Rusia estul Mediteranei, încât au insistat în secret ca guvernul german să accepte Tratatul

modificat pentru Congo. Însă răul era făcut, în dezavantajul tuturor părţilor. Iar în toamna şi iarna anului 1894 au mai avut loc şi alte ciocniri imperialiste între cele două ţări în Maroc, Sudan, Transvaal şi, din nou, în Samoa, unde, până la sfârşitul anului, cele două ţări au ajuns să nu mai aibă încredere una în alta, încât au staţionat nave de război acolo în ciuda faptului că începea sezonul uraganelor. Succesul prinţului de Wales la Sankt-Petersburg a stârnit plângeri mânioase în presa germană şi chiar şi ambasadorul Hatzfeldt, de obicei flegmatic, s-a plâns că după ani de refuzuri din partea Angliei guvernul său privea cu extremă dezamăgire apropierea Marii Britanii de Rusia[72]. Data următoare când Anglia mai voia ceva de la Germania, trebuia să plătească un preţ foarte mare pentru asta[73].

Planul de a-i sili pe britanici la o prietenie mai strânsă părea adesea imposibil de distins de ostilitatea făţişă. Un funcţionar britanic mărunt de la Ministerul de Externe scria: „Caracterul categoric, tăios şi grosolan al acţiunilor germanilor… mi-a lăsat o impresie neplăcută… metoda adoptată de Germania cu acest prilej nu a fost cea a unui prieten”[74]. 13 ani mai târziu acest om, sir Edward Grey, avea să fie el însuşi ministru de Externe, având o neîncredere adânc înrădăcinată faţă de politica de forţă a Germaniei. Cât despre Rosebery, singurul om de stat britanic care poate ar fi luat în considerare o alianţă, el era un imperialist entuziast, foarte sensibil la acuzaţiile că Partidul Liberal nu era la fel de dedicat imperiului şi apărării acestuia cum erau conservatorii. Cu cât insistau mai mult germanii asupra chestiunilor coloniale, cu atât încerca Rosebery să le pună mai multe piedici. Până la sfârşitul anului 1894 ajunsese la concluzia că o alianţă era imposibilă. Ce nu reuşea să înţeleagă Ministerul de Externe britanic era motivul pentru care germanii erau atât de agresivi în mod gratuit. „Este dificil de înţeles ce avantaj se aşteaptă ei să obţină printr-o asemenea politică… Nu pot pretinde că ştiu să dezleg ghicitoarea”[75], scria noul ministru de Externe, lordul Kimberley (căci Rosebery devenise premier).

Realitatea era că nici guvernul german nu era foarte sigur care erau ţelurile sale; sau, cel puţin, diverşi oameni aveau idei diferite. Marschall, ministrul de Externe, ajunsese la convingerea că Samoa era aspectul-cheie şi că Germania trebuia să obţină controlul asupra acesteia prin orice mijloace pentru a demonstra unui public naţional nemulţumit şi critic că politica externă a guvernului era eficientă. Holstein, supărat din cauza atitudinii necooperante a britanicilor, continua să se dedice planului de a sili Anglia să intre într-o alianţă. În 1896 îi spunea unui prieten: „Anglia ne-ar fi o aliată de nădejde… doar dacă nu i-am lăsa nici o îndoială că pur şi simplu am abandona-o în voia sorţii dacă nu încheie o alianţă oficială cu noi”[76]. Eulenburg, care reprezenta sentimentele multora din elita prusacă, crezuse

întotdeauna că încercarea Germaniei de a căuta apropierea de Anglia era o greşeală. „Nu pot să neg că această nouă întoarcere împotriva Albionului îmi încălzeşte inima. Punctul central al viitorului nostru rezidă în comerţul mondial, iar duşmanul nostru de moarte în acest domeniu este Anglia.”[77] Cât despre Wilhelm, el întruchipa toate contradicţiile: voia o alianţă, voia să înfrângă Marea Britanie, voia un imperiu, voia să fie popular pe plan intern.

Însă lucrul care părea să prezinte interes pentru aproape toată lumea din Ministerul de Externe german era ideea de a vorbi pe faţă, de a renunţa la absurdităţile înflorite din limbajul diplomatic internaţional, de a urma o politică externă agresivă, care să-şi urmărească explicit propriile interese, şi de a fi sinceri în legătură cu asta – spre deosebire de britanici, care îşi îmbrăcau spiritul de acaparare în mituri despre povara omului alb. Se părea că, după patru ani, Ministerul de Externe german începea să simtă o oarecare nostalgie după tradiţia pragmatică, bazată pe *Realpolitik* a lui Bismarck. În 1895, Salisbury îi spunea recent numitului ambasador britanic la Berlin că „grosolănia comunicărilor germane s-a accentuat mult faţă de vremea lui Bismarck” şi a atribuit-o „dorinţei unor oameni mărunţi de a continua tradiţiile Marelui Cancelar”[78]. Poate că era şi o încercare inconştientă de a imita atât de admiratele valori militare ale armatei germane, care îşi urmărea agresiv scopurile fără a se lăsa distrasă şi fără abatere. De fapt, politica era stângace şi confuză şi avea de-a face mai mult cu defularea şi cu pozele frapante decât cu obţinerea unor rezultate. Britanicii nu erau nici pe departe singurii care au observat asta. Un diplomat britanic de la Viena raporta în noiembrie 1894 că austriecii se plângeau că politica externă germană era guvernată de „impulsuri subite”. Erau „o lipsă totală a unei mâini călăuzitoare la Berlin în afacerile externe” şi „o confuzie absolută în minister”[79].

Această absenţă a unei perspective clare – acest haos chiar – devenea caracteristică politicii germane. Chiar şi cei care făceau parte integrantă din sistem îşi dădeau seama de asta. Holstein se plângea în particular că uneori i se părea că lucrează într-un „guvern de operetă”.

Problema era că, atunci când redactase constituţia Germaniei, în 1871, Bismarck lăsase mari lacune şi contradicţii, neprecizând intenţionat care sunt puterile funcţiilor şi instituţiilor de la vârful guvernării şi relaţiile dintre acestea. Acest lucru i-a permis să exercite un control fără precedent asupra tuturor aspectelor. De exemplu, balanţa exactă de putere dintre împărat, cancelar şi consiliul prinţilor nu fusese niciodată definită; şi existau efectiv două guverne centrale – cel german, cu Reichstagul, adunarea sa reprezentativă greu de controlat, şi cel prusac, dominat de o clică de iuncheri conservatori, cu propria adunare, Landtagul, al cărui sistem de vot înclina foarte mult

în favoarea iuncherilor înşişi. Ceea ce lipsea era un corp ori un proces profesional, împărtăşit de toţi, sistematizat la vârf, care să coordoneze politica şi luarea deciziilor, aşa cum exista în Marea Britanie. Bismarck făcuse el însuşi asta, iar Wilhelm pur şi simplu nu era în stare să-i ia locul. „Ca rezultat al faptului că nu există o personalitate copleşitoare căreia să-i fie subordonaţi şefii de departamente, acum se exprimă cele mai contradictorii opinii la cel mai înalt nivel”[80], observa un diplomat german la un an după plecarea lui Bismarck. Probabil că nimeni nu ar fi putut să facă această treabă – numărul chestiunilor de care se ocupa guvernul sporea an de an, devenind tot mai complicate –, dar Wilhelm, prin insistenţa sa că el se află la conducere, prin atitudinea lui schimbătoare, prin faptul că se lăsa influenţat de linguşeli şi nu suporta criticile, îngreuna şi mai mult situaţia. Prin plecarea lui Bismarck se înstăpânea un „război hobbesian al tuturor agenţilor din cadrul guvernării împotriva tuturor celorlalţi agenţi”[81].

Problema nu se limita doar la guvern, ci exista şi în armată. Practic, primul lucru pe care îl făcuse Wilhelm după ce devenise kaizer fusese să se adreseze armatei sale. În prima sa proclamaţie afirma: „Eu şi armata ne-am născut unul pentru altul şi vom rămâne împreună mereu, fie pace, fie război, după cum va fi voia Domnului”[82]. Îşi exprima în mod constant dragostea şi admiraţia pentru forţele armate şi se identificase cu acestea, petrecând mare parte a fiecărei săptămâni la Potsdam, unde îşi inspecta regimentele, schimba designul uniformelor lor, lua parte la manevre de război – în care, invariabil, era lăsat să câştige. Conform prevederilor constituţiei germane, el era comandantul suprem al armatei, iar aceasta îi raporta exclusiv lui – nu naţiunii sau guvernului. Era o putere pe care Wilhelm o păstra exclusiv pentru el. Când era furios, ameninţa că va folosi armata pentru a lansa o lovitură de stat ca să scape de Reichstag. Când se simţea războinic, descria cum ar conduce-o în luptă. Pe furiş, şefii de stat-major îşi exprimau exasperarea şi râdeau de purtările lui. Nici unul dintre ofiţeri nu îşi făcea iluzii că Wilhelm ar putea „să conducă trei soldaţi peste un şanţ”[83], cum îi plăcea să spună generalului Waldersee, nemulţumitul fost mentor al acestuia. Şi, la fel ca şi cu guvernul, era incapabil să ofere o atenţie consecventă şi o vedere de ansamblu a planurilor şi politicii militare şi nici nu permitea altcuiva s-o facă, blocând orice încercări – Caprivi, care era general, a făcut câteva – de a aduce armata sub controlul şi supravegherea guvernului. Nimeni din afara armatei, nici măcar cancelarul, nu avea autoritatea de a fi informat despre planurile şi intenţiile şefilor de stat-major. În loc să-i submineze eficienţa – aşa cum făcuse în cazul guvernului –, a făcut forţele armate germane mai independente şi mai asertive. A încurajat, de asemenea, o cultură introspectivă, solipsistă, insuficient mediată de contactul cu Germania civilă, alături de o serie de supoziţii

nu foarte diferite de ale altor armate, dar mai extreme. În rândul ofiţerilor germani războiul avea să fie considerat tot mai mult inevitabil şi necesar şi urmau să se facă planuri fără a se lua în calcul realităţile politice sau diplomatice. Mici urme ale acestor tendinţe existaseră cu mult înainte de Wilhelm. Armata era unul dintre simbolurile cele mai vizibile şi mai impresionante ale noii Germanii şi rolul central pe care îl jucase în crearea acesteia dăduse naştere unui cult necritic al admiraţiei pentru manierele şi metodele ei în toate regiunile şi la nivelul tuturor claselor sociale, care urma să aibă şi el efecte dăunătoare. Însă identificarea publică a lui Wilhelm cu armata, încurajarea independenţei ei şi refuzul lui de a accepta că acest lucru s-ar putea să nu fie tocmai înţelept aveau să exacerbeze tendinţele respective.

Sfârşitul anului 1894 a marcat finalul fazei liberale a lui Wilhelm şi al încercării explicite a Germaniei de a-şi face din Marea Britanie o aliată. Caprivi a demisionat pentru ultima oară în octombrie 1894, epuizat. Guvernul se clătina înapoi spre dreapta. Wilhelm a ordonat să se adopte o legislaţie pentru suprimarea Partidului Social-Democrat – exact cum făcuse şi Bismarck cu patru ani înainte –, cerând în acelaşi timp o creştere majoră a cheltuielilor militare şi intensificarea serviciului militar. Înlocuitorul lui Caprivi, găsit de Eulenburg, a fost prinţul Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingfürst, în vârstă de 75 de ani, un mare fost diplomat şi rudă îndepărtată a lui Wilhelm, cu proprietăţi şi simpatii ruseşti, ales deoarece Eulenburg s-a gândit că era bătrân, obosit şi va face ce i se va spune. Reichstagul a rămas totuşi la fel de neascultător ca întotdeauna. Partidele de centru şi de stânga, cu care Wilhelm (şi consilierii săi) refuzau să trateze, au votat împotriva guvernului. Principalele partide de dreapta, conservatorii şi naţional-liberalii, pe care Wilhelm sperase să le ralieze cu acţiunile lui împotriva stângii, au cerut concesii pentru propriile agende, mai ales privilegiile şi protecţionismul care menţineau clasa iuncherilor atât de influentă. Guvernul era acum forţat adesea să meargă mai departe decât voia – miniştrii săi ţinând discursuri agresive împotriva oricărei ţări pe care partidele o urau cel mai mult în acel moment şi menţinând ridicate tarifele la cerealele importate, ceea ce făcea ca hrana să fie scumpă pentru săraci, pentru a le păstra de partea sa. Iar în tot acest timp sprijinul pentru Partidul Socialist era tot mai amplu. La alegerile pentru Reichstag din 1893 câştigase 25% din voturi. Vechile divizări păreau mai adânc înrădăcinate ca niciodată, iar guvernul lui Wilhelm părea deopotrivă incapabil şi deloc dornic să încerce să le soluţioneze.

Cu prilejul vizitei lui Wilhelm la Cowes din 1895 a fost cât se poate de evident că relaţiile anglo-germane nu mai erau în luna de miere.

Edward bombănea că Wilhelm se plimba pe acolo de parcă era „stăpân la Cowes”[84], iar când în sfârşit *Meteorul* lui Wilhelm a învins *Britannia*, în anul următor, Edward şi-a vândut iahtul. Între timp, Wilhelm era supărat deoarece familia engleză nu fusese entuziasmată de prima lui regată de la Kiel. Până la urmă George participase fără tragere de inimă la festivităţile nebunesc de extravagante (în mijlocul unui lac din apropiere de Hamburg se ridicase o întreagă insulă, doar pentru o săptămână, pentru dineul de gală organizat de Wilhelm pentru 600 de invitaţi), dar declarase pe faţă că nu putea să accepte nici un fel de titluri onorifice. Wilhelm o luase ca pe o ofensă şi o pusese pe seama intrigilor Alexandrei[85].

La Cowes cei din suita sa vedeau insulte din partea britanicilor peste tot. „Grăsanul prinţ de Wales a fost din nou neînchipuit de grosolan cu Maiestatea Sa”[86], i-a scris lui Holstein un membru al suitei. Nici Wilhelm nu s-a purtat cu prea mult tact. La un cocteil de la bordul iahtului *Hohenzollern*, ticsit cu oaspeţi de vază englezi, l-ar fi numit pe Bertie „Bătrânul Păun”[87]. A adus o fanfară de 30 de oameni care a cântat, fără să fie invitată, de fiecare dată când a prins ocazia, şi două canoniere germane noi, sclipitoare, care au tăiat calea iahtului şi au tras 21 de salve de tun – dând vizitei un statut oficial pe care nu trebuia să-l aibă. La aniversarea victoriei prusacilor împotriva francezilor din 1870 a ţinut un discurs în care lăuda supremaţia armatei germane. Presa britanică l-a bombardat cu critici acide. Publicaţia *The Standard*, până atunci progermană, i-a sugerat kaizerului să plece acasă înainte să mai insulte pe altcineva, comentariu pe care Wilhelm încă şi-l amintea şi după cinci luni, când i-a spus reginei că ziarul fusese „foarte aspru”[88] cu el.

Şi, pentru a înrăutăţi lucrurile, lordul Salisbury, recent reales prim-ministru, nu şi-a ascultat propriul sfat de a-l trata pe kaizer „ca pe o femeie geloasă care insistă să i se acorde întreaga atenţie tuturor admiratorilor ei”[89]. El a întârziat două ore la o întrevedere cu Wilhelm. Audienţa fusese fixată pentru a discuta despre Chestiunea Orientală – aparentul colaps iminent al Imperiului Otoman şi modul în care avea să fie împiedicat să provoace haos în Europa de Est. Salisbury avea un plan de împărţire a teritoriilor sale. Wilhelm – printre glumiţele acide pe marginea întârzierii premierului – a fost dispreţuitor. Salisbury a fost taciturn şi impenetrabil. A doua zi kaizerul a decis că vrea să mai discute o dată. Salisbury nu şi-a făcut apariţia. El a afirmat după aceea, cerându-şi nenumărate scuze, că avusese o întrevedere cu regina în acelaşi timp, nu primise mesajul şi îl prinsese ploaia. Wilhelm l-a convocat din nou. De data aceasta nu a apărut deoarece a zis că trebuia să fie la Londra devreme. Nimeni nu l-a crezut pe de-a-ntregul, mai ales kaizerul[90]. Unul dintre membrii mai puţin devotaţi ai suitei lui Wilhelm i-a spus lui Holstein că el crede că

premierul pur şi simplu nu suporta să-l mai vadă pe kaizer[91].

Chiar şi aşa, anturajul şi miniştrii lui Wilhelm au continuat să-şi facă griji în legătură cu susceptibilitatea stăpânului lor faţă de Anglia. „Sper foarte mult ca Maiestatea Sa să se întoarcă în curând… deoarece mă tem foarte mult de influenţa englezilor”[92], îi scria lui Holstein un membru al suitei sale.

*1 Era atât de celebră, încât o specie de maimuţă sud-americană cu mustăţi somptuoase a fost denumită „tamarin imperial” după el, deşi, fapt care nedumereşte, mustăţile acesteia se curbează – într-un mod impresionant – în jos.

*2 Fiica celei mai mici fete a Victoriei, Helena, şi a lui Christian de Schleswig-Holstein. Căsnicia a fost un dezastru: Aribert o trata îngrozitor şi era aproape sigur homosexual. S-au despărţit în 1900.

Capitolul 7

Perfidul Ţarat Rus (1895-1897)

Toată lumea a fost entuziasmată de urcarea pe tron a lui Nikolai al II-lea. Ruşii educaţi tânjeau după liberalizare. Încercările guvernului de a împiedica schimbarea socială şi indolenţa de a nu gestiona foametea cumplită de la începutul anilor 1890 îl discreditaseră foarte mult, iar politicile de rusificare ale lui Aleksandr duseseră la apariţia unor mişcări separatiste înverşunate în zonele mai îndepărtate ale imperiului. În afara Rusiei, aşteptările erau însă chiar mai mari. Atât regina Victoria, cât şi kaizerul sperau că tânărul ţar va înclina spre ei şi erau convinşi că soluţia avea s-o constituie relaţiile regale. Britanicii – inspiraţi de vizita triumfătoare a lui Edward în Rusia – credeau chiar că văd germenii unei liberalizări veritabile. Arthur Ellis, ofiţerul de palat al prinţului de Wales, îi raportase reginei: „Primele acte ale noii domnii indică măsuri liberale – cenzura presei la telegrame a fost anulată… spre consternarea şi uluirea ultraconservatorilor". Ţarul spusese unei delegaţii din atât de persecutata Polonie că „toţi supuşii săi sunt egali şi la fel pentru el"[1]. Konstantin Romanov, văr de gradul al doilea cu ţarul, scria în jurnalul său: „Cum să nu-l admiri… atâta simplitate, atât calm, modestia în care există atâta măreţie şi mai ales acea privire limpede, adâncă, expresivă nu pot să nu farmece şi să încânte"[2]. Adevărul era că Nikolai era în aşa măsură o pânză goală, se ştiau atât de puţine despre el, în afară de farmecul său personal şi de blândeţea lui, atât de admirate, încât era uşor să se proiecteze asupra lui tot felul de speranţe deşarte.

În Rusia, iluzia nu a durat mult. În februarie 1895 o delegaţie politicoasă a unei zemstve din regiunea Tver i-a solicitat ţarului ca „exprimarea nevoilor şi gândurilor nu doar ale administraţiei, ci şi ale poporului rus să poată ajunge la înălţimea tronului". Ambasadorul britanic la Sankt-Petersburg a remarcat că vorbele lor fuseseră „formulate în cel mai loial limbaj şi exprimau doar speranţa ca zemstva să se dovedească a fi mijlocul de comunicare directă între Maiestatea Sa şi popor"[3]. Însă ministrul de Interne îi spusese ţarului că aceasta era o încălcare a prerogativelor lui şi o critică implicită a politicilor tatălui său. Nikolai a decis că reprezenta un precedent periculos, o încercare de a lua parte la guvernare. Răspunzând petiţiei zemstvei, a respins-o, spunând că nu sunt decât „visuri necugetate". „Voi menţine principiul autocraţiei la fel de ferm şi de neabătut cum a fost păstrat de neuitatul meu tată", a adăugat el. În cercurile

guvernamentale s-a înţeles că discursul fusese scris de cel mai reacţionar consilier al lui Aleksandr al III-lea, Pobedonoştev. „Discursul crease o impresie cât se poate de nefavorabilă”[4], scria ambasadorul britanic; „o impresie extrem de proastă”[5], repeta un important diplomat rus. Adevărul era că, în acest secol, urcarea pe tron a unui nou ţar stârnise întotdeauna fantezii de liberalizare şi reformă; de fiecare dată se alesese praful de ele.

Totuşi, ţarul a continuat să-şi exprime afecţiunea pentru „rudele sale engleze” şi i-a spus ambasadorului britanic cât de mult voia să aibă „relaţii cordiale cu Anglia” şi că, de vreme ce nu mai exista nici o diferenţă de opinie între cele două ţări, ar trebui să acţioneze „în perfectă armonie”[6] pentru a soluţiona problemele lumii. De Anul Nou, în 1895, i-a scris entuziasmat lui Edward despre delegaţia din partea Regimentului Gărzilor Cenuşii Scoţiene care îi adusese noua uniformă: „Mi se par nişte tipi foarte de treabă… Nu pot să spun cât de mândru şi de încântat am fost”[7]. Nu mult după aceea Rusia şi Marea Britanie au început negocierile pentru a soluţiona disputele privind graniţele munţilor Pamir din Himalaya. Pentru a demonstra noua apropiere, în salonul privat al ţarinei, deasupra şemineului, era un portret al reginei. Alix şi regina întreţineau o corespondenţă regulată*1, iar regina a început să-i scrie periodic „Dragului Nicky”, semnându-se „Bunica”, interesându-se de sănătatea „sărmanei Alicky” şi mai povestindu-i câte o bârfă din familie. Când s-a născut primul lor copil, Olga, în noiembrie 1895, cuplul imperial a rugat-o pe regină să-i fie naşă. *The Daily Telegraph* scria că naşterea „e privită cu mult interes prietenesc în această ţară, unde tot ceea ce are legătură cu prezentul şi viitorul Rusiei este subiectul unei evaluări inteligente şi pline de simpatie”[8]. Părea firesc ca această cordialitate să ducă la o nouă atitudine în relaţiile anglo-ruse.

În spiritul unei cooperări eficiente, guvernul britanic a început să-i invite pe ruşi să colaboreze. Le-a solicitat să exercite presiuni asupra guvernului otoman, care în 1894 şi 1895 comisese o serie de masacre împotriva armenilor, un grup de etnici creştini din imperiul turc ce milita pentru autodeterminare. Ruşii au refuzat. La începutul anului 1895 le-a cerut ruşilor să sprijine o cerere de armistiţiu în Extremul Orient, unde chinezii, după ce stârniseră un război cu Japonia, fuseseră bătuţi măr şi implorau Marile Puteri să le vină în ajutor. Ruşii au fost evazivi; de fapt, a fost imposibil să se obţină vreun răspuns de la ei. Solicitările nu erau ieşite din comun: Rusia pretindea de multă vreme că era apărătoarea creştinilor din Imperiul Otoman. Cât despre Extremul Orient, nu era în interesul nici unei puteri occidentale să lase Japonia să-şi stabilească un avanpost în China, ultima mare „floare” colonială neculeasă, care se întâmpla să fie şi exact lângă Rusia. Britanicii au fost dezamăgiţi. Apoi cele două ţări au avut un dezacord

în aprilie 1895, când ruşii – dându-şi brusc seama că japonezii plănuiau să anexeze provincia Manciuria din nordul Chinei, cu care aveau şi ei planurile lor – le-au solicitat britanicilor să le sprijine campania militară de alungare a lor. De data asta britanicii au fost cei care au refuzat. Nu vedeau nici un motiv pentru care să stârnească ostilitatea noii puteri *de facto* ce se ridica în Extremul Orient şi considerau că interesele britanice nu erau direct ameninţate. Lordul Rosebery a avut însă grijă să spună *nu* cu „mare delicateţe", nevrând să le „trântească uşa în nas". Ruşii nu au fost impresionaţi. Ambasadorul la Londra, baronul Georg von Staal, un obişnuit al scenei mondene din capitală care juca cărţi cu prinţul de Wales, s-a plâns supărat că Rosebery nu făcea decât să le dea apă la moară ruşilor cu vederi antibritanice, care aveau „acum să exclame: «Exact ce v-am spus mereu, că Anglia ne va lăsa de izbelişte ori de câte ori va apărea o criză»"[9]. Presa rusească a criticat Marea Britanie şi refuzul acesteia de a ajuta la alungarea japonezilor – o făţărnicie caracteristică, ziceau jurnaliştii.

Regina Victoria i-a scris lui Nikolai, asigurându-l de „cât de profund am regretat eu şi guvernul meu că nu putem să ne alăturăm acţiunilor Rusiei şi ale celorlalte două puteri împotriva Japoniei, dar în această ţară sentimentul că acest lucru este imposibil a fost foarte puternic". Nu s-a putut abţine totuşi să se plângă în legătură cu:

> …nişte articole deosebit de violente şi de ofensatoare împotriva Angliei din ziarele ruseşti *semnate* de… Domnul (al cărui nume nu reuşesc să mi-l amintesc în clipa asta [prinţul Uhtomski, care avea vederi expansioniste]) care te-a ajutat când ai scris povestea călătoriei tale în India. Aceste [articole] au fost traduse în ziarele englezeşti şi nu e nevoie să mai spun că au stârnit furie. Însă *cel mai grav* este că afirmă că el este *prietenul tău* şi că se bucură de *încrederea ta*, iar ceea ce aştept cu nerăbdare este *să se afle* că tu *nu ştii nimic* despre aceste articole şi că le *dezaprobi* şi sunt sigură că nu te vei supăra pe mine că îţi scriu atât de deschis[10].

„Trebuie să spun că nu îi pot împiedica pe oameni să-şi exprime deschis opiniile în ziare", i-a răspuns Nikolai. De fapt, presa rusească era cea mai controlată de stat şi cel mai sever cenzurată din lume. „Cât de des nu m-am îngrijorat eu citind în gazetele englezeşti afirmaţii foarte nedrepte în legătură cu ţara mea! De la Londra mi se trimit constant chiar şi cărţi în care se răstălmăcesc acţiunile noastre din Asia, politica noastră internă etc." A încheiat cam tăios: „Sunt sigur că în acele scrieri există tot atât de puţină ostilitate intenţionată ca şi în cele menţionate mai sus"[11]. Era adevărat că anumite segmente ale presei britanice atacau regulat regimul rus. În octombrie 1895 *The Times* a publicat relatarea lui Lev Tolstoi despre persecutarea brutală a pacifistei secte a duhoborilor, ai cărei membri fuseseră bătuţi şi înfometaţi pentru că refuzaseră să facă stagiul militar. Asemenea multora din statele autocrate, Nikolai era convins că, în ciuda

afirmaţiei categorice că nu era aşa, guvernul britanic controla presa şi plângerile reginei erau nesincere. Ostilitatea presei ruseşti faţă de Marea Britanie s-a perpetuat. În noiembrie, în aceeaşi lună în care regina a devenit naşa fiicei ţarului, sir Frank Lascelles, ambasadorul britanic, i-a spus ţarului la plecare, în ultima sa audienţă, cât de „descurajator" li se părea britanicilor acest lucru, adăugând delicat că asemenea articole „nu ar fi scrise dacă nu ar fi pe placul celor mai mulţi oameni" – prin care se referea la aceia care controlau presa, adică guvernanţii. Tot ce a zis împăratul a fost că „presa are foarte puţină importanţă în Rusia"[12].

În toamnă, la doar câteva luni după semnarea de către cele două ţări a unui acord cu privire la munţii Pamir, Ministerul de Externe britanic a primit rapoarte că la graniţele Tibetului au fost semnalate trupe ruseşti. Apoi au apărut zvonuri – constant negate de ministrul de Externe rus, prinţul Lobanov-Rostovski, un aristocrat de vază, abil şi cam arogant dintr-o veche şi bogată familie din Sankt-Petersburg, însă confirmate de surse chineze – că le acordaseră un „împrumut" secret de opt milioane de lire sterline chinezilor strâmtoraţi, care, după ce au pierdut războiul cu Japonia, trebuiau să plătească despăgubiri de război uriaşe. În schimb, ruşii cereau concesii comerciale şi dreptul de a extinde calea ferată transsiberiană prin Manciuria, marea provincie din nordul Chinei care pătrundea adânc în Siberia. Britanicii nu puteau suporta ideea că Rusia îşi băga nasul prin China, unde ei făcuseră o grămadă de bani sprijinind guvernul imperial cu împrumuturi, vânzându-le chinezilor mărfuri britanice (mai ales opiu) şi, în schimbul împrumuturilor, preluând controlul asupra taxelor vamale chineze. Se temeau că o împărţire sau o luptă ca în Africa aveau să le submineze poziţia acolo. Au decis că suavul şi enervant de evazivul prinţ Lobanov era „în esenţă neprietenos"[13]. După un an de negocieri, ambasadorul britanic îl descria ca având „o neîncredere aproape bolnavă faţă de Anglia şi maşinaţiunile britanicilor"[14]. În 1896 britanicii au descoperit că Rusia „încurajează Franţa împotriva noastră în legătură cu Egiptul"[15], după cum s-a exprimat regina. Se părea că, indiferent cât de călduroase erau declaraţiile de prietenie ale ruşilor, nu se schimbase nimic cu adevărat. În aprilie, când regina s-a întâlnit cu Minnie, mama lui Nikolai, în călătoria pe care aceasta o făcea anual în sudul Franţei, i-a spus că era „foarte nefericită" că lucrurile păreau să stea mai rău decât pe vremea lui Aleksandr şi „a implorat-o să-i spună asta lui Nicky"[16].

Sincer vorbind, era greu de ştiut ce se petrecea în guvernul rus. Un motiv era că întreaga funcţionare a administraţiei era haotică. La fel ca în Germania, nu exista un singur organ care să coordoneze politica; miniştrii îi raportau doar ţarului, acţionau unilateral şi adesea în contradicţie unii cu alţii. Intrigile erau în floare. Un alt motiv era că,

asemenea celor mai multe autocraţii, regimul nu prea simţea nevoia să se justifice în faţa supuşilor săi – sau a oricui altcuiva. Presa, strict controlată de guvern, fie era propagandă oficială, fie nu era demnă de încredere. Nu avea nici pe departe autoritatea presei britanice, ce relata şi discuta despre treburile, dezbaterile şi politica guvernului. În comunicarea cu puterile străine, guvernul rus nu dezvăluia niciodată neînţelegerile interne sau motivele de întârziere şi părea să nu simtă nici o obligaţie să fie direct. Preşedintele american Theodore Roosevelt avea să-l descrie istovit drept „un guvern în care lipsa de onestitate este o ştiinţă”[17]. Când ambasadorul german la Sankt-Petersburg s-a plâns că un ministru rus nu fusese niciodată sincer cu el, Wilhelm a mâzgălit pe raport: „Fără solicitări imposibile! Nici un rus nu a fost vreodată aşa!”[18].

Un alt motiv pentru opacitatea ruşilor era că la Nikolai era extraordinar de greu de ajuns – spre deosebire de Wilhelm, ale cărui opinii interminabile erau tipărite în presă şi care trecea pe la ambasada britanică pentru a-şi descărca nervii ori de câte ori avea chef. Încă de la început noul ţar s-a ţinut departe de public. Era extrem de greu de estimat cât de activ era în guvern – dacă lua decizii sau lăsa guvernarea pe seama unei clici de miniştri – şi care era poziţia lui cu privire la diferite chestiuni politice. Felul lui de a fi era la fel de incert. Ambasadorul german l-a informat pe Holstein în noiembrie 1895 că un zvon cum că „ţarul bea” era „fals. S-a aflat că ţarul a fost confundat cu fratele său, care bea foarte mult…”[19]. În realitate, Nikolai era enigmatic chiar şi pentru propriii miniştri. Îşi pierdea rareori cumpătul, vorbea calm, evita confruntările şi subiectele dificile, aproape niciodată nu îşi exprima direct dezacordul faţă de persoana cu care vorbea şi nici nu o contrazicea – deşi poate că în realitate nu era deloc de acord cu aceasta. Era „exasperant de politicos”[20], după cum a scris mai târziu Serghei Witte, ministrul său de Finanţe. Un diplomat rus observa că el „stăpânea în cel mai înalt grad arta de a fi de acord cu interlocutorul său, în aşa fel încât să-l facă să creadă că a fost deosebit de impresionat şi foarte convins de ceea ce i s-a spus – un fel foarte delicat de măgulire”[21]. Adesea se întâmpla exact pe dos. Olga, sora lui Nikolai, credea că această curtoazie de nepătruns devenise un scut menit să ascundă „încordarea nervoasă” şi anxietatea permanente pe care le simţea deoarece considera că nu este potrivit pentru poziţia pe care o deţinea. „Marea Ducesă credea că impasibilitatea împăratului era o mască pe care o purta pentru a-şi ascunde sentimentele; [ea a zis:] «…nici unul dintre ei [oamenii lui] nu ştia că ţarul lor simţea totul atât de profund, încât se temea să nu cedeze nervos în public… poate doar eu şi Alicky ştiam cât de mult suferea şi îşi făcea griji»”[22]. Desigur, de asemenea, acest lucru îl îndepărta şi mai mult de oamenii cu care avea de-a face, ca şi

cum ar fi înghiţit chiar el barierele fizice ale lumii create în copilărie şi ar fi înălţat apoi şi mai multe. Nu era surprinzător că diplomaţii plecau urechea la zvonuri, interceptau mesajele corespondenţilor străini şi cântăreau cârcotelile miniştrilor cu agende proprii. „Nimic nu rămâne secret prea mult timp aici, dificultatea este să distingi adevărul de minciuni”[23], scria un diplomat britanic cu experienţă.

Adevărul era că Lobanov chiar nutrea o ostilitate rusească foarte tradiţională faţă de britanici, iar ruşii chiar încercau să se strecoare în China. Lobanov refuzase să coopereze cu britanicii în privinţa masacrelor contra armenilor deoarece era convins că britanicii voiau să creeze tensiuni în Europa de Est şi sperau să pună mâna pe o bucată considerabilă din Turcia dacă Imperiul Otoman se destrăma. Britanicii aveau prostul obicei de a intra cu trupele în baza unor pretexte morale şi apoi de a se înstăpâni ca din întâmplare – aşa cum făcuseră în Egipt în 1882. De asemenea, ruşii aveau şi ei o comunitate armeană şi nu aveau nici un chef să stârnească cereri de autodeterminare în propria ţară încurajându-i pe armenii din Turcia. Mai mult, în ciuda afirmaţiilor lui Nikolai cum că între cele două ţări nu existau zone reale de conflict, guvernul rus ardea de nerăbdare să urmărească o politică expansionistă în Asia şi în Extremul Orient – unde Marea Britanie era principalul imperiu care rivaliza cu Rusia. Numai lipsa fondurilor îl reţinuse. Ministrul rus de Finanţe Serghei Witte, poate cel mai deştept demnitar din guvernul lui Nikolai, studiase însă modul în care îşi dobândiseră britanicii coloniile şi pieţele fără armate şi fără costuri mari – prin „infiltrare paşnică” – şi le urma exemplul, cu împrumuturi şi căi ferate. Se considera un nou imperialist economic – spre deosebire de cea mai mare parte a elitei conducătoare ruse, care vedea imperiul în principal în termeni de armate, statut şi pământ. Exista o anumită ironie în faptul că, pentru a le acorda împrumuturi chinezilor, era nevoit ca la rândul său să ia nişte împrumuturi uriaşe de la francezi.

La fel ca britanicii, Wilhelm nutrea speranţe să spargă gheaţa dintre Rusia şi Germania. La mijlocul anului 1894, Germania semnase un tratat comercial cu Rusia care redusese tarifele germane la cerealele ruseşti. (Una dintre consecinţele acestuia fusese că înfuriase partidele iuncherilor, dar, pentru moment, asta era altă poveste.) Wilhelm plănuia să continue îmbunătăţirea relaţiilor printr-o nouă prietenie cu „fermecătorul, agreabilul şi scumpul”[24] Nikolai. „Pot doar să-mi exprim din nou încrederea absolută în tine şi asigurarea că întotdeauna voi cultiva vechile relaţii de prietenie mutuală cu casa ta regală, aşa cum am fost crescut de bunicul meu”[25], îi scrisese el tânărului ţar la o săptămână după moartea lui Aleksandr, pe care el nu l-a jelit. Wilhelm era convins că, dacă putea să facă apel la instinctele monarhice ale lui Nikolai, să-l zăpăcească pe acesta cu personalitatea

lui şi cu maniera sa de a câştiga într-o dezbatere, simpatiile germane fireşti ale ţarului aveau să iasă la suprafaţă. Acesta avea să renunţe la alianţa cu francezii, să nu mai cocheteze cu britanicii şi să se alăture taberei germane. Wilhelm a decis ca instrumentul pentru noua sa diplomaţie să fie o corespondenţă secretă – de la împărat la împărat –, asemănătoare cu primele scrisori pe care i le trimisese lui Aleksandr al III-lea. Nici măcar Eulenburg nu trebuia să ştie. (Prietenul kaizerului şi-a dat totuşi seama curând că se întâmpla ceva. „Relaţiile noastre cu noul Ţar nu mă mulţumesc deloc şi urmăresc cu reală nelinişte politica de familie a Maiestăţii Sale”[26], scria el.) Deşi lui Aleksandr îi scrisese în franceză, limba tradiţională a diplomaţiei ruse (ambasadorii ruşi încă îşi redactau rapoartele în franceză) şi o moştenire a admiraţiei ţarilor pentru Franţa prerevoluţionară, Wilhelm i-a scris lui Nikolai în engleză. Motivul nu este clar. Cu certitudine, Nikolai ştia bine germană. Poate că Wilhelm a respins franceza fiindcă era dornic să-şi demonstreze dispreţul faţă de tot ce era galic şi a ales engleza deoarece era teritoriu neutru pentru amândoi.

Exact la fel cum încercase să-l întoarcă pe Aleksandr împotriva britanicilor, prima scrisoare a lui Wilhelm din februarie 1895 critica noua administraţie franceză pentru că „le deschide porţile celor mai mari răufăcători pe care cei de dinainte abia reuşiseră să-i bage la închisoare”. L-a felicitat pe Nikolai pentru atitudinea dură faţă de zemstva din Tver: „Sunt foarte bucuros de discursul tău excelent pe care l-ai ţinut deunăzi delegaţiei ca răspuns la unele solicitări de reformă!”. S-a plâns că Reichstagul lui se comportă „cât de rău poate, oscilând între socialiştii îmboldiţi de evrei şi catolicii ultramontanişti [*sic*]; ambele tabere vor fi în curând numai bune de spânzurat, din câte văd”. A descris guvernul liberal britanic ca prăbuşindu-se „în batjocura tuturor! Pe scurt, pretutindeni este nevoie ca *le principe de la Monarchie* să se arate puternic”[27].

Kaizerul nu era nici pe departe singurul german care credea că Germania putea şi trebuia să despartă Rusia de Franţa. „Am mari speranţe, că veni vorba, că simpatiile germane ale Ţarului vor ieşi la suprafaţă…”, îi scria lui Holstein ambasadorul german la Paris. „Povestea de dragoste foarte nefirească dintre Republică [Franţa] şi ţarul absolutist este precum bastardul unei leoaice şi al unui tigru, nu rodul iubirii, ci al răului.”[28]

În timp ce britanicii refuzau să se alăture campaniei Rusiei de alungare a japonezilor din Manciuria, Germania o sprijinea în mod vădit. Mai mult decât atât, Wilhelm l-a îndemnat pe Nikolai să facă mai multe eforturi în Extremul Orient – să-şi asume „sarcina măreaţă” – „de a civiliza continentul asiatic şi de a apăra Europa de invaziile marii rase galbene”[29]. Al doilea ţel al corespondenţei sale diplomatice era, i-a spus el ministrului său de Externe, „să limiteze Rusia la Asia

de Est, astfel încât să acorde mai puţină atenţie Europei şi Orientului Apropiat”[30]. I-a spus lui Nikolai că va „face tot ce îmi stă în putere pentru a menţine liniştea în Europa şi, de asemenea, pentru a păzi spatele Rusiei astfel încât să nu vă stânjenească nimeni acţiunile”. A propus ca ei doi să se întâlnească în vara aceea pe iahturile lor pentru „a avea o mică discuţie între noi… Ar fi foarte plăcut”[31]. Şi-a repetat oferta, în faţa diferitor ruşi de rang înalt aflaţi în vizită, de a păzi frontul de vest al Rusiei dacă s-ar declanşa un război în Orient, fără să-l informeze pe nici unul dintre miniştrii săi că a făcut asta. Această promisiune era extraordinar de serioasă, de vreme ce se presupunea că includea la nevoie şi contracararea Austriei. Când Eulenburg a aflat, în cele din urmă, despre toate astea, s-a îngrozit. „Maiestatea Sa *s-a angajat* astfel *singur – fără Hohenlohe*. Asta îmi creează şi mai multe probleme de rezolvat, ceea ce mă umple de *groază*!… Dacă aude Hohenlohe de scrisoare de la *altcineva decât de la mine*, o să plece [adică va demisiona] de îndată. Şi totuşi, *trebuie* să ştie despre asta!”[32] Însă promisiunile şi afirmarea unei strânse prietenii de către Wilhelm nu au adus nimic concret din partea ruşilor, doar permanenta politeţe a lui Nikolai. El i-a fermecat pe toţi germanii, inclusiv pe cancelar, pe care Wilhelm l-a trimis să-şi prezinte omagiile, şi s-a plâns, satisfăcător, de perfidia englezilor[33]. Însă nu a avut loc nici o îndepărtare de Franţa. Ba chiar Lobanov a făcut o vizită la Paris, foarte mediatizată, în septembrie 1895, de care Wilhelm li s-a plâns o grămadă – printre alţii – însuşi ministrului de Externe şi în mod repetat ţarului. Vizita lui Lobanov îi încurajase pe „afurisiţii ticăloşi” de francezi să înceapă să-şi mute trupe la graniţă, se plângea el într-o scrisoare. „Într-o zi, dragul meu Nicky, te vei pomeni brusc, *nolens volens*, implicat în cel mai groaznic dintre războaiele pe care le-a văzut Europa vreodată! Despre care masele şi istoria vor spune că s-a stârnit din cauza ta”, scria el câteva zile mai târziu. „…Gândeşte-te la cumplita responsabilitate pentru îngrozitoarea vărsare de sânge!” Scrisoarea era însoţită de un desen alegoric, „Împotriva pericolului galben”, pe care îl făcuse Wilhelm (de fapt, fusese „schiţat” de el şi „terminat”[34] de artistul Hermann Knackfuss), în care Germania, cu scut şi sabie în mâini, stătea pregătită să apere Rusia – o femeie frumoasă care se sprijinea de braţul Germaniei –, în timp ce Anglia şi Franţa ezitau, năucite de fumul şi flăcările care se ridicau de pe o vastă câmpie aflată la picioarele lor pe care mulţimi fără chip înălţau un buddha şi un dragon chinezesc. Abia după mai multe săptămâni a trimis un aghiotant la Sankt-Petersburg pentru a-şi repeta avertismentul, împreună cu încă o scrisoare în care îi ţinea o prelegere lui Nikolai despre „pericolul ce ameninţă principiul nostru monarhic prin ridicarea Republicii pe un piedestal în forma în care este arătată prietenia… Nicky, crede-mă pe cuvânt, blestemul lui Dumnezeu s-a

abătut pentru totdeauna asupra acelui popor!”[35] *2.

Nikolai a continuat să zâmbească. În noiembrie Wilhelm începuse să-şi piardă răbdarea. „Maiestatea Sa începe să se supere foarte tare pe Ţar din cauza repetatelor respingeri reci…”[37], îi scria Holstein prinţului Radolin, noul ambasador german la Sankt-Petersburg.

Adevărul era că guvernul rus nu voia să-i îndepărteze pe germani, însă nu avea nici o intenţie să abandoneze alianţa cu Franţa. Francezii se dovediseră a fi utili. Or fi fost ei nişte republicani dezgustători (după cum îi vedea regimul rus), însă asta cântărea mai puţin decât disponibilitatea lor de a acorda împrumuturile uriaşe de care depindea statul rus – intervenind atunci când Bismarck refuzase s-o facă. Ei împărtăşeau neîncrederea Rusiei faţă de Marea Britanie şi, mai presus de toate, antipatia lor faţă de Germania însemna că Rusia avea un aliat de nădejde pentru a contrabalansa Germania în Europa. Slavofilia câştiga teren în guvern şi la curte, unde personalităţi conservatoare influente, precum unchiul şi cumnatul lui Nikolai, marele duce Serghei, care cândva ar fi văzut Germania ca pe o aliată ideologică, o considerau acum o rivală ideologică, politică şi teritorială.

Cât despre farmecele personale ale lui Wilhelm, Nikolai cunoştea foarte bine neîncrederea părinţilor săi în kaizer. Antipatia lui Minnie jucase în mod cert un rol, dar şi Nicky era iritat de încercările insistente, adesea brutal de evidente ale kaizerului de a-l manipula. Considera că îşi dă aere de superioritate. „L-am primit pe Moltke, aghiotantul care mi-a adus o scrisoare şi un desen de la enervantul Monsieur Wilhelm”[38], a consemnat el în jurnal după altă misivă urgentă a lui Wilhelm din septembrie 1895. Avea să-i spună lordului Salisbury că Wilhelm i se părea agitat şi nervos, iar el, fiind „un om liniştit… nu putea să suporte oamenii nervoşi. Nu putea să rabde o conversaţie prea lungă cu Împăratul William, căci nu ştia niciodată ce va face sau ce va spune acesta. Am înţeles că a spus că Împăratul William are maniere proaste; că acesta îl înghiontea în coaste şi îl lovea cu palma pe spate, ca un şcolar”[39]. Nici Alix nu avea nimic bun de zis despre Wilhelm. Deşi lui Wilhelm îi plăcea să-şi asume meritul pentru faptul că Alix şi Nikolai erau împreună, ea îşi amintea de vizitele lui din copilărie în Hessen-Darmstadt: fusese bădăran şi autoritar[40]. Fusese nepoliticos cu tatăl ei, una dintre puţinele figuri publice care stătuseră alături de Vicky după moartea tatălui lui, şi cu fratele ei Ernie; şi nu putea să-i ierte pe el şi pe Dona pentru stigmatizarea publică a surorii ei Ella (pentru care Wilhelm avusese cândva o pasiune copilărească) drept o „trădătoare a credinţei şi patriei ei”[41] deoarece se convertise la ortodoxie.

Totuşi, o parte din Nicky era sensibilă la Wilhelm. Acesta era unul dintre puţinii care înţelegeau cum e să fii împărat şi avea o ciudată

capacitate de a ţinti cu precizie îngrijorările şi vulnerabilităţile oamenilor. „Principiul monarhic” era una dintre puţinele idei supranaţionale care îi plăceau lui Nicky. Asemenea multor aristocraţi ruşi, i se părea că alianţa cu Franţa republicană îl făcea să nu se simtă în largul său şi avea o neîncredere instinctivă faţă de britanici. Au existat momente în care iscodelile lui Wilhelm au atins o coardă sensibilă, iar Nikolai a fost convins să i se confeseze împăratului german. „Sunt foarte de acord cu ceea ce spui la sfârşitul scrisorii tale despre britanici”, a răspuns Wilhelm unei plângeri a lui Nicky. „Fanfaronada lor împotriva noastră îi face să fie extrem de ridicoli.”[42] Iar o apropiere de Germania nu era chiar de neconceput. Printre numeroasele facţiuni din guvernul rus era şi una progermană din care făceau parte oameni precum marele duce Vladimir, unchiul germanofil al lui Nicky, ca şi contele Fredericks, ministrul Curţii ţarului, care considera Germania „ultimul bastion al ideii de monarhie; avem nevoie de ea tot aşa cum şi ea are nevoie de noi”[43]. Ministrul de Finanţe, Serghei Witte, credea că Rusia trebuie să fie în relaţii bune cu vecina ei, chiar şi numai pentru a micşora imensele sume cheltuite pe înarmarea graniţei cu Germania de la expirarea Tratatului de Reasigurare în 1890.

În 1896 atât germanii, cât şi britanicii erau frustraţi de faptul că nu făceau nici un progres cu ruşii. În loc să dea vina pe ţar, ei îi considerau răspunzători pe miniştrii acestuia – în special pe Lobanov, ministrul de Externe. Wilhelm şi Holstein au tras concluzia că ţarul era „neinteresat” de politică şi că Lobanov conducea politica externă; ei îl vedeau ca pe un protejat al împărătesei văduve, pe care o considerau o antigermană notorie[44]. Însă adevărul era că Nikolai avea aceleaşi păreri ca şi ministrul său de Externe şi că îi plăcea de Lobanov, care era renumit ca om spiritual şi amuzant. Amândoi împărtăşeau xenofobia neoficială care părea să caracterizeze curtea şi Ministerul de Externe ruse. Ţarul îi numea pe japonezi maimuţe galbene şi reuşea destul de bine să facă distincţie între sentimentele lui pentru verişorii săi englezi şi neîncrederea sa instinctivă faţă de Anglia – şi Germania. Când s-a acordat împrumutul rusesc guvernului chinez, în 1895, Nikolai a fost încântat, oprindu-se doar să bombăne în jurnal că fusese întârziat de „intrigile britanicilor şi germanilor la Peking”[45].

Însă britanicii şi germanii alegeau să-l vadă pe ţar aşa cum voiau ei să fie: un om bun, în esenţă receptiv la ei. Până şi Donald Mackenzie Wallace, cel mai mare expert britanic în tot ce ţinea de Rusia, îl descria pe Nikolai drept un om cu „puternice simpatii umanitare” şi cu sentimente calde pentru Marea Britanie, căruia nu îi plăcea Lobanov, dar care cedase cu reticenţă în faţa „marii experienţe diplomatice a lui şi a reputaţiei sale internaţionale”[46]. Wilhelm, în schimb, îl considera pe Nikolai un inocent care avea nevoie să fie scăpat de manipulările

miniştrilor şi familiei lui.

Germanii descopereau întruna că, deoarece ajunseseră târziu la festinul colonial, toţi ceilalţi îşi declaraseră deja pretenţiile, mai ales în Africa. A da înapoi însemna să se resemneze doar cu câteva colonii minore, a insista însemna conflict cu alte state care îşi construiau imperii; conflictul colonial devenise, practic, subiectul tuturor neînţelegerilor cu Marea Britanie. În noiembrie 1895, la o petrecere de bun-rămas după o partidă de vânătoare, ambasadorul britanic la Berlin, sir Edward Malet, care se pregătea de plecare, i-a spus ministrului de Externe german, Marschall von Bieberstein, că e mulţumit de direcţia generală a relaţiilor anglo-germane (lăsând la o parte, desigur, subiectul vizitei dezastruoase a lui Wilhelm la Cowes din acea vară, despre care era preferabil să nu se discute). Dar exista, s-a aventurat el să spună, o singură „pată întunecată": rivalitatea celor două ţări ale lor în sudul Africii – mai exact, în Transvaal, enclava din centrul acelei regiuni condusă de buri, urmaşii coloniştilor albi olandezi. Prin Compania Britanică a Africii de Sud creată de Cecil Rhodes, Imperiul Britanic controla restul Africii de Sud. Republica bură li se părea o anomalie enervantă celor ca Rhodes, care urmăreau crearea unui imperiu. Şi faptul că acolo se descoperise aur făcea ca regiunea să fie deosebit de râvnită. Germanii aveau însă şi ei interesele lor. Ei erau unii dintre cei mai mari investitori din micul stat şi se ştia că îi simpatizează pe buri; le oferiseră sprijin diplomatic şi economic; de asemenea, Krupp le vindea arme. Cea mai importantă colonie a lor, Africa de Sud-Vest, se afla nu departe. Încurajaţi chiar de buri, care s-au gândit că forţa germană îi putea ajuta împotriva guvernării coloniale britanice din ce în ce mai despotice, se vorbea despre transformarea Transvaalului în protectorat german. Ideea unui avanpost bogat în sudul Africii îi entuziasma pe Wilhelm şi lobby-ul colonial german. Inutil de spus că britanicii detestau această idee. Malet i-a spus lui Marschall că se simţea obligat să sublinieze că ar putea să apară „consecinţe grave"[47] dacă Germania nu înceta să le acorde ajutor. Marschall i-a răspuns că germanii nu au ce să facă dacă burii îi urăsc pe britanici.

Discuţia pare să se fi oprit aici, dar, când Wilhelm a primit un raport despre ea, s-a înfuriat. I-a spus lui Nikolai că ambasadorul a transmis Germaniei un ultimatum şi că a fost „chiar atât de nediplomat, încât a rostit cuvântul *război*"[48]. Era un moment în care nimic nu părea să meargă cum trebuia, iar Wilhelm era deosebit de supărăcios. Reichstagul respinsese nişte legi pe care el le sprijinise în mod public; miniştrii lui – sătui de intervenţiile sale imprevizibile – se hotărâseră de astă dată să acţioneze în mod colectiv şi ameninţau să demisioneze dacă nu se făcea cum voiau ei; părea posibil ca ei să-i

impună unele limitări constituţionale. Frecventele lui crize de mânie îl făcuseră pe Eulenburg să se teamă pentru sănătatea lui mentală şi pe cel puţin un ministru să se întrebe dacă era „pe de-a-ntregul normal”[49]. Convocându-l pe colonelul Swaine, ataşatul militar britanic*[3], Wilhelm i s-a plâns cu amărăciune că, după ce Marea Britanie i-a respins prietenia, acum îl ameninţa. „Acuzaţiile surprinzătoare” ale lui Malet au fost picătura care a umplut paharul, a spus el. „Pentru câţiva kilometri pătraţi cu negri şi palmieri Anglia a ameninţat să-i declare război singurului ei prieten adevărat, Împăratul german”, a spus el mai târziu că ar fi afirmat. Swaine, complet surprins, l-a asigurat că trebuie să fie o neînţelegere. Nu, a spus Wilhelm, totul era în concordanţă cu modul în care „presa guvernamentală” a Marii Britanii „se purtase faţă de mine, într-un fel cât se poate de nejustificat. Germania şi Tripla Alianţă fuseseră permanent calomniate şi hărţuite”. Însă Anglia era cea care făcea o greşeală. Anglia se izolase total prin „egoismul şi despotismul” ei. Mai devreme sau mai târziu, Marea Britanie trebuia să aleagă – Germania şi Tripla Alianţă sau cealaltă tabără. „Colonelul a părut profund zguduit şi afectat”[50], îşi încheia Wilhelm relatarea acestei discuţii.

Salisbury, alertat de iritarea lui Wilhelm, i-a transmis că, indiferent care fuseseră cuvintele lui Malet, acestea nu aveau nici o putere oficială. Kaizerul, calmat, a decis că talentele diplomatice şi elocinţa lui au smuls nişte scuze. Aceasta era o concluzie contrazisă de informarea transmisă de Salisbury noului ambasador britanic la Berlin, sir Frank Lascelles, recent întors de la Sankt-Petersburg. „Purtarea Împăratului german este foarte misterioasă şi dificil de explicat”, se spunea în raport. „Există pericolul ca el să-şi piardă complet minţile… În chestiunile comerciale şi coloniale Germania a fost cât se poate de dezagreabilă, revendicarea malului stâng al Voltei a fost atât de scandaloasă, încât lordul Salisbury a crezut că trebuie să fi fost ideea împăratului însuşi, căci nici un om de stat responsabil nu ar fi putut să ceară aşa ceva.”[51]

Ca pentru a confirma previziunile lui Salisbury, în această perioadă Wilhelm a făcut o serie de intervenţii primejdios de inconsecvente în politica externă, care le-ar fi confirmat miniştrilor săi – dacă ar fi ştiut de ele – că amestecul lui în politică putea fi rizibil de deplasat, dacă nu chiar de-a dreptul periculos. De la începutul anului 1895 foarte mulţi se aşteptau ca Imperiul Otoman să se destrame. Guvernul său de la Constantinopol părea să se afle într-o stare de haos permanent şi crescând, iar căderea sa ameninţa să dea naştere unei periculoase competiţii la care putea participa oricine, pentru dobândirea controlului în Europa Răsăriteană şi Levant*[4]. Întrebarea ce se va întâmpla cu Constantinopolul şi cu strâmtorile de la Marea Neagră – sau Chestiunea Orientală, cum era numită – îi preocupa pe britanici,

pe ruşi şi pe austrieci, care se temeau în special de posibilitatea ca navele de război ruseşti să ajungă în Mediterana. „Declar foarte deschis că voi sta alături de Austro-Ungaria cu toate forţele aflate la dispoziţia mea”[52], i-a spus Wilhelm ambasadorului austriac, cam la trei zile după ce îi făcuse exact aceeaşi ofertă şi lui Nikolai. Ministrul de Externe austriac a spus că aceasta era cea mai caldă manifestare a prieteniei Germaniei în toţi anii de când se încheiase alianţa austro-germană. În preajma Crăciunului Wilhelm i-a spus acelaşi lucru şi bietului colonel Swaine, pe care îl convocase pentru a asculta încă un discurs în care îi acuza pe britanici că iscă deliberat o criză legată de viitorul Imperiului Otoman – apoi a sugerat ca ei să ia capitala turcă[53]. Când a aflat de ofertele kaizerului, Fritz Holstein, de obicei cinic şi calm, a intrat în panică. „Ce se va întâmpla acum dacă Salisbury, pe care Maiestatea Sa l-a jignit profund, va comunica la Sankt-Petersburg conţinutul acelei discuţii?”[54], l-a întrebat el pe Eulenburg. În realitate, nici una dintre marile puteri nu a ales să atace Constantinopolul, iar ofertele lui Wilhelm au rămas secrete.

În mod paradoxal, deşi această intervenţie periculos de distructivă a rămas nedivulgată, Wilhelm s-a pomenit la începutul anului 1896 în mijlocul unei crize internaţionale cauzate de ceva relativ banal şi care nu era în întregime vina lui. În ultima zi a anului 1895, 600 de oameni înarmaţi – toţi britanici, dintre care unii ar fi fost ofiţeri în armata britanică – conduşi de dr. Leander Jameson, un colaborator apropiat al lui Cecil Rhodes, cel mai puternic om din Africa de Sud, creatorul companiei De Beers şi constructor declarat al Imperiului Britanic, au trecut graniţa în Transvaal, într-o tentativă de a răsturna guvernul bur.

Atunci când a auzit vestea, Wilhelm ar fi „turbat”[55] de mânie. „Republica Transvaal a fost atacată într-un mod cât se poate de ticălos şi, după câte se pare, nu fără ştiinţa Angliei”, i-a scris el lui Nikolai pe 2 ianuarie 1896. „Eu am folosit un limbaj foarte dur la Londra şi am deschis comunicarea cu Parisul pentru apărarea comună a intereselor noastre puse în primejdie… Nu le voi permite niciodată britanicilor să distrugă Transvaalul!”[56] Nu era singurul; întreaga Europă a condamnat vehement raidul lui Jameson, despre care mulţi bănuiau că fusese sprijinit sau chiar lansat de britanici, deşi ministrul Coloniilor, Joseph Chamberlain, l-a condamnat prompt şi a negat că guvernul ar fi fost implicat în vreun fel. (De fapt, guvernul britanic era băgat până peste cap în raidul lui Jameson. Acesta fusese plănuit cu încurajarea explicită a lui Chamberlain, a cărui implicare era acum energic muşamalizată[57].) Condamnarea acestui act a fost deosebit de vehementă în Germania. În aceeaşi zi a sosit vestea că burii i-au înfrânt definitiv pe atacatori. Cu toate acestea, pe 3 ianuarie Wilhelm a intrat la o şedinţă a miniştrilor săi, cerând forţe de invazie şi nave de

război. Europa trebuia să dea Angliei o lecţie. Miniştrii lui l-au convins să nu facă uz de forţă, însă erau şi ei la fel de supăraţi ca el. (Marschall îi trimisese deja lui Salisbury o notă oficială ameninţătoare – un prim pas recunoscut pe drumul către un război –, protestând faţă de „invazie”[58]. Într-un moment semănând aproape cu o farsă teatrală, Hatzfeldt, auzind de eşecul lui Jameson, abia a reuşit s-o şterpelească de pe biroul lui Salisbury înainte ca acesta să o vadă.) În cele din urmă s-a convenit ca Wilhelm să trimită o telegramă personală în care să-şi afirme sprijinul pentru liderul bur, Paul Kruger.

Astăzi textul pare deosebit de banal: „Îmi exprim felicitările sincere că dumneavoastră şi poporul dumneavoastră aţi reuşit, prin propriile acţiuni energice şi fără a apela la puteri prietene, să restabiliţi ordinea împotriva hoardelor înarmate care v-au invadat ţara, tulburând pacea, şi să asiguraţi independenţa ţării dumneavoastră în faţa unui atac din exterior”[59].

În Marea Britanie „telegrama Kruger” a iscat un val violent şi brusc de furie isterică, o combinaţie neclară de atitudine defensivă, sentiment de îndreptăţire şi agresivitate. „Naţiunea nu va uita niciodată această telegramă şi o va păstra întotdeauna în minte în viitoarea orientare a politicii sale”[60], titra tăios *The Morning Post*. Kaizerul a fost criticat nu numai în presă, ci şi la cluburile gentlemenilor; unele doamne din înalta societate i-au trimis scrisori înveninate. Comercianţii germani s-au pomenit cu vitrinele sparte. Privind retrospectiv, reacţia publicului pare total disproporţionată în comparaţie cu actul în sine. Telegrama nici măcar nu menţiona Marea Britanie, restul Europei condamna la fel de mult actul, iar guvernul britanic denunţase raidul şi negase orice amestec. Reacţia izvora dintr-o confuzie de prezumţii doar pe jumătate conştientizate: că personalul ar trebui să fie mai important decât politicul, iar kaizerul, fiind pe jumătate englez, se cuvenea să nu pună sub semnul întrebării acţiunile britanicilor. Te-ai fi aşteptat la aşa ceva de la francezi, dar se presupunea că Germania era prietena Marii Britanii. Însă exista, de asemenea, şi o nouă impresie de ostilitate făţişă faţă de Germania, că era posibil ca aceasta să fie o rivală colonială serioasă care trebuia să fie ţinută în şah. Peste toate acestea domnea un sentiment furios de îndreptăţire şi defensivă, manifestarea unui nou spirit imperialist agresiv care afirma că, deoarece Marea Britanie era specială, deoarece era cea mai mare promotoare a civilizaţiei cunoscută vreodată, nu numai că avea dreptul să le impună altora propriile reguli, ci ei regulile normale nu i se aplicau. Nimeni nu avea dreptul să-i critice acţiunile.

Rudele engleze ale lui Wilhelm erau la fel de furioase ca tot restul lumii. Regina a descris telegrama drept „scandaloasă şi foarte neprietenoasă faţă de noi”[61]. Edward a numit-o „un act gratuit de

ostilitate” şi, dând frâu liber antipatiei sale faţă de nepotul lui, a continuat: „El a dat dovadă, în plus, de foarte mult prost gust şi lipsă de înţelegere, felicitându-i pe buri pentru victoria lor împotriva unui grup… alcătuit exclusiv din supuşi ai Reginei. Însă, independent de asta, Prinţul de Wales ar vrea să ştie ce treabă are Împăratul să trimită vreun mesaj”[62]. Mulţi ani după aceea el a numit telegrama Kruger evenimentul care a dezvăluit „adevăratele sentimente”[63] ale lui Wilhelm în legătură cu Anglia. Până şi George „a vorbit tare şi l-a ocărât pe Împăratul german, nepăsându-i ce zice”[64], a remarcat una dintre doamnele de onoare ale reginei.

Regina i-a administrat nepotului ei german o mustrare trufaşă, ca o bunică ce era:

> Ca bunică a ta… simt că nu mă pot stăpâni să nu îmi exprim profundul regret pentru telegrama pe care i-ai trimis-o Preşedintelui Kruger… Este considerată foarte neprietenoasă faţă de această ţară, ceea ce sunt sigură că nu s-a intenţionat, şi, trebuie să spun, a creat o impresie extrem de neplăcută… Acţiunea dr. Jameson a fost, desigur, foarte greşită şi total nejustificată; însă, luând în considerare poziţia foarte ciudată în care se află Transvaalul faţă de Marea Britanie, cred că ar fi fost mult mai bine să nu fi zis nimic… marea noastră dorinţă a fost întotdeauna să menţinem cele mai bune relaţii cu Germania, încercând să acţionăm împreună, dar mă tem că reprezentanţii tăi din colonii fac exact pe dos [ceea ce era ironic], ceea ce ne îndurerează adânc[65].

Wilhelm, care a fost total uluit de mulţimea unanimă de condamnări cu care era asaltat, a cedat imediat. A scris un răspuns umil: „M-am mâniat atât de tare la ideea că poruncile tale nu au fost respectate şi că, prin urmare, pacea a fost pusă în primejdie, încât am crezut necesar să arăt asta public… Luam apărarea legii, ordinii şi supunerii faţă de o Suverană pe care o stimez şi o ador”[66]. Ulterior avea să dea toată vina pe miniştrii săi pentru această telegramă. Victoria a socotit scrisoarea neconvingătoare şi ilogică, însă Salisbury a sfătuit-o „să accepte pe deplin toate explicaţiile lui fără a cerceta prea îndeaproape adevărul lor”[67].

La Pretoria, preşedintele Kruger i-a spus consulului german: „Cum a strănutat baba, cum aţi şi luat-o la fugă”[68].

Wilhelm, sprijinit de Fritz Holstein de la Ministerul de Externe, care era atât de preocupat de reacţia britanicilor, încât credea că era posibil ca Anglia să cadă în braţele Franţei, a început imediat o ofensivă de promovare pentru a-i face pe britanici să-l îndrăgească din nou. Înainte de sfârşitul lunii ianuarie Hatzfeldt îi propusese lui Salisbury o alianţă oficială, pe care, ca de obicei, premierul a refuzat-o politicos. În februarie, când Henry de Battenberg, ginerele reginei, a murit de malarie în războaiele împotriva regatului Ashanti, kaizerul a trimis o delegaţie foarte numeroasă la funeralii. Când colonelul Swaine, ataşatul militar britanic, s-a retras din post, în aceeaşi lună, Wilhelm l-a umplut de decoraţii extravagante şi l-a declarat prietenul

lui personal. În martie, incapabil să-şi stăpânească bine-cunoscutul impuls de a-i nelinişti pe cei cu care voia să devină apropiat, i-a spus lui sir Frank Lascelles, noul ambasador britanic, că, în ciuda tratamentului groaznic la care fusese supus de presa britanică, trebuia să anunţe Anglia că ruşii vor „să distrugă Anglia”[69] şi să anexeze Balcanii, în timp ce Franţa plănuieşte să saboteze ruta spre India prin Canalul Suez. (De fapt, ruşii îi încurajau pe francezi să le facă necazuri britanicilor în Africa şi îi invitaseră şi pe germani să-i sprijine[70].) Aceste planuri, insista el, fuseseră aprobate de Nikolai însuşi[71]. Intervenţia lui a avut un efect nedorit. Hatzfeldt raporta cu profundă mâhnire că lordul Salisbury fusese „literalmente îngrozit”[72] de avertismentul kaizerului, după ce abia începuse să se relaxeze din nou când aveau vreo întrevedere.

Nici rudele engleze nu s-au mai îmbunat. În aprilie, la o nuntă în familie, la Coburg*[5], George l-a informat pe Wilhelm că nu va fi bine-venit la Cowes în anul acela. I-a relatat lui Nikolai că Wilhelm „a părut mai iritabil ca niciodată, nici nu mi-a vorbit, ceea ce a fost un lucru bun”[73]. Cât despre publicul britanic, Hatzfeldt i-a spus kaizerului că, dacă va veni în Anglia în anul acela, cu siguranţă va fi huiduit[74]. Respingerile l-au făcut pe Wilhelm să facă şi mai multe eforturi. În august a invitat tot personalul ambasadei britanice la un dineu, primindu-i în ţinuta Dragonilor Regali. În toamnă i-a făcut lui Lascelles sugestia extraordinară că ar putea să cedeze Marii Britanii coloniile africane ale Germaniei în schimbul unei despăgubiri – dacă dreapta germană ar fi aflat, l-ar fi pus să plătească pentru asta cu capul[75].

Ciudat era că în Germania – şi chiar în toată Europa – telegrama Kruger îi adusese lui Wilhelm lucrul pe care îl voia cel mai mult: o aprobare entuziastă. Atacul stârnise în Germania un val de sentimente antibritanice intense, mare parte vizând-o pe regina Victoria, simbolul Imperiului Britanic. Un jurnalist britanic relata că o bătrână nemţoaică i-a spus că era mare păcat că regina „este o suverană atât de nedemnă”. Toată lumea ştia că este „permanent abţiguită şi bea whisky dintr-un ceainic”[76]. Între ei, diplomaţii prusaci cu vechime îi spuneau „mamaia beţivancă” şi „negustoreasa”[77]. Se considera că Wilhelm luase atitudine împotriva Marii Britanii neruşinate şi ipocrite şi că îi sprijinise pe curajoşii buri. Totuşi, el părea că nici nu observă. Cu câţiva ani înainte, Waldersee remarcase supărat că britanicii îşi dăduseră seama exact cum să-l manipuleze pe kaizer – nu trebuiau decât să-l trateze rău[78].

În ciuda faptului că nu existau semne vizibile de schimbare a politicii Rusiei faţă de Marea Britanie, regina Victoria era în continuare convinsă că era capabilă să-l câştige pe ţar de partea ei.

Asemenea lui Wilhelm, care învăţase lecţia de la Vicky, era devotată ideii că relaţiile personale puteau să înlocuiască sau să ghideze politica externă. Nepoata ei preferată era ţarina şi decisese că blândul şi fermecătorul Nikolai făcea parte din familie – deşi în aprilie 1896 a descoperit că Rusia urzea şi ea împotriva Marii Britanii în Africa, îndemnându-i pe francezi să provoace probleme în legătură cu Egiptul.

Ca pentru a transmite clar mesajul că în Rusia nu se schimbase nimic, încoronarea lui Nikolai din mai 1896 fusese eclipsată de genul de dezastru uman care părea să urmărească afacerile ruseşti. George se aşteptase să participe la ceremonie, dar regina l-a trimis pe unchiul lui, Arthur. El i-a spus lui Nicky: „Trebuie să zic că m-am înfuriat, dar nu s-a mai putut face nimic”[79]. A fost un noroc. În ziua de după încoronare ţarul le oferea, în mod tradiţional, locuitorilor Moscovei un ospăţ în aer liber pe câmpul Hodînka, aflat la nord de oraş. În toiul festivităţilor s-a zvonit că mâncarea era pe terminate şi mulţimea de jumătate de milion de oameni a început să se îmbulzească, mii de oameni murind călcaţi în picioare în debandada creată. Unchiul şi cumnatul ţarului, marele duce Serghei, era în mare măsură răspunzător pentru acest dezastru. El neglijase pregătirile, fiind mai interesat să se certe cu alt funcţionar de la curte a cărui autoritate asupra evenimentului intra în conflict cu a sa. Nici măcar sarcina elementară de umplere a puţurilor adânci din pământ nu era terminată, prezenţa poliţiei era derizorie şi a urmat haosul. Gravitatea dezastrului a părut a-i fi iniţial ascunsă lui Nikolai – la Windsor se spunea că nişte trupuri fuseseră cărate sub tribuna oficială unde stătea el, aşa că nu putea să le vadă[80]. Dar nici măcar după aceea el nu a părut să înţeleagă cât era de grav. În noaptea dezastrului s-a dus la un bal la ambasada franceză, în loc să rămână acasă în semn de respect faţă de morţi. Faptul că a băut şampanie în timp ce supuşii săi jeleau a pătat imaginea ţarului. În schimb, regina Victoria a primit imediat 17 rapoarte de pe câmpul Hodînka, descriind în detaliu circumstanţele busculadei, miile de cadavre zdrobite întinse de cealaltă parte a câmpului imens, mânia şi cererile de a fi pedepsiţi vinovaţii[81]. Mai rău, Nikolai nu a pedepsit pe nimeni. La curtea imperială opinia generală a fost că marele duce Serghei, care era mult mai înalt decât pirpiriul şi tăcutul lui nepot, îl intimidase pe acesta, convingându-l să închidă orice anchetă a dezastrului ameninţând cu boicotarea curţii. A fost răsplătit cu o avansare, devenind comandant suprem al Moscovei. Chiar şi în sânul familiei Romanov au apărut murmure de dezaprobare. „Cât de neruşinat poţi să devii!”, scria despre Serghei în jurnalul său Konstantin Romanov, vărul de-al doilea al lui Nikolai. „… De-ar fi împăratul mai sever şi mai puternic!”[82] Guvernul a părut indolent şi corupt, iar Nikolai slab. Câmpul Hodînka a aruncat o

umbră nefastă asupra noii domnii.

La Windsor, regina, în spirit de clan, empatiza cu noile ei rude prin alianţă şi ceilalţi membri ai familiei regale. Primul ei gând fusese că „bietul Serge", care era însurat cu Ella, sora mai mare a lui Alix, „s-ar putea să fie învinovăţit"[83]. A urmat îngrijorarea pentru cuplul imperial, despre care ambasadorul britanic a asigurat-o că „îşi călcase pe inimă"[84] participând la balul dat de francezi în timp ce supuşii lor zăceau morţi şi răniţi. Regina nu şi-ar fi exprimat niciodată o asemenea simpatie pentru tatăl lui Nikolai – s-ar fi plâns de barbaria ruşilor. În timp ce Wilhelm încerca în van să obţină o invitaţie la Cowes, Nikolai şi Alexandra au fost invitaţi la Balmoral la sfârşitul lunii septembrie.

Balmoralul era proprietatea mare şi izolată din zona muntoasă a Scoţiei unde regina stătea din august până în noiembrie. Îi plăcea foarte mult şi se simţea liberă acolo. De fapt, iubea acest loc atât de mult, încât decisese că era şi ea scoţiană. Când traversa graniţa, căpăta un fel de accent scoţian ciudat[85]. Restul lumii considera Balmoralul descurajant de departe, incredibil de plictisitor, groaznic de friguros – reginei nu îi era niciodată frig şi interzicea să se facă focul – şi plin de tartan. Lordul Rosebery spunea că salonul de la Osborne i se păruse cea mai urâtă încăpere din lume – până când a văzut salonul de la Balmoral[86]. Salisbury numea acest loc „Siberia"[87] şi venea cât mai rar posibil.

Pe 22 septembrie 1896 cuplul imperial şi fetiţa lor, Olga – împreună cu o suită de câteva sute de persoane, inclusiv agenţii lor secreţi în haine civile, plus 24 de ofiţeri şi patru sergenţi de la poliţia metropolitană –, au sosit uzi leoarcă, după ce merseseră prin Edinburgh într-o trăsură deschisă pe o ploaie torenţială, şi cu o stare de greaţă după ce fuseseră zgâlţâiţi bine în trenul regal. Au fost întâmpinaţi cu focuri de sărbătoare şi torţe. Regina era entuziasmată, Edward purta o uniformă rusească – căciulă din astrahan, pantaloni bufanţi, haină lungă cu curea, palton roşu. Nu arăta niciodată foarte bine în uniformă şi aceasta îi era invariabil prea strâmtă. George purta kilt. „Este minunat de bună şi de prietenoasă cu noi şi foarte încântată s-o vadă pe fetiţa noastră!"[88], i-a povestit Nicky mamei sale. „Dragii de Nicky şi Alicky sunt foarte bine-crescuţi şi neschimbaţi şi la fel de simpli şi de drăguţi ca întotdeauna. El pare cam slab, palid şi ros de griji, dar scumpa de Alicky este foarte frumoasă şi înfloritoare"[89], îi scria regina lui Vicky.

Pentru că suita ţarului era atât de mare, personalul din casa reginei a numit această vizită „ocupaţia rusă". Cameristele de la Balmoral au fost nevoite să doarmă câte patru într-un pat. George şi May au fost cazaţi în afara castelului, la şosea. Personalul a observat că Nikolai părea absurd de tânăr, iar Alicky era „neîndoielnic încântătoare…

întotdeauna te extaziază”. Amândoi au părut iniţial un pic cam rezervaţi. Edward se pregătise să-l distreze pe nepotul său şi era neîncetat „vesel”[90]. La fel ca înainte, Edward i s-a părut lui Nikolai cam obositor. „Chiar din prima zi unchii mei m-au luat în primire. Par să creadă că e necesar să mă ducă la vânătoare cu gentlemenii cât e ziulica de lungă. Vremea este groaznică, plouă şi bate vântul în fiecare zi şi, pe deasupra, nu am nici un pic de noroc – încă nu am răpus nici un cerb. Aici o văd pe Alix şi mai puţin decât acasă.” Ţarina a fost copleşită de doamnele de onoare ale reginei şi i s-a oferit genul de primire pur entuziastă de care rareori avea parte în Rusia. Nikolai a răsuflat uşurat când Bertie s-a dus la Newmarket să vadă o cursă de cai. „Măcar am putut să fac ce am vrut şi *nu* am mai fost obligat să ies la vânătoare în frig şi ploaie în fiecare zi.”[91] „Mă bucur că vine şi Georgie la vânătoare – cel puţin putem să vorbim despre distracţia de care tocmai am avut parte în Danemarca.”[92] *6

„Am stat de vorbă cu scumpul Nicky” – asta a fost tot ce a spus George. „E exact acelaşi băiat simpatic care a fost mereu.”[93] În felul său, George avea dreptate, Nicky voia să fie acelaşi băiat simpatic şi cu George putea să fie. Pe George nu îl interesa deloc să discute politică şi nu îi cerea nimic în afară de a fi neceremonios.

Regina vedea lucrurile altfel. Legăturile de familie trebuiau utilizate în scop practic. S-a apucat să-l influenţeze pe ţar încă de a doua zi după sosirea lui. Trebuia făcut ceva cu privire la dezintegrarea Turciei şi la masacrele împotriva armenilor, a declarat ea. „Am remarcat că, dacă Anglia şi Rusia se unesc, sigur trebuie să fie pace şi s-ar cuveni să se facă ceva pentru a se realiza asta.”[94] Nicky a dat aprobator din cap, aşa cum făcea când era prins la colţ, dar a spus că ar fi dificil. „Împăratul este extrem de receptiv şi nerăbdător să pună capăt nelegiuirilor sultanului”[95], i-a spus ea lordului Salisbury, care a sosit a doua zi.

După ce atâţia ani sprijinise Turcia, despre care considera acum că fusese „miza greşită”, Salisbury ajunsese, exact ca Rosebery înaintea lui, la concluzia că o reconciliere cu Rusia era recomandabilă din multe motive – deşi aproape toţi ceilalţi miniştri credeau că probabilitatea ca Rusia să fie de acord era extrem de mică, iar ţara încă ura Rusia. Însă, având Canalul Suez sub controlul său, Marea Britanie nu mai avea o nevoie urgentă să ţină Rusia departe de Turcia. De fapt, Marina Regală conchisese de curând că nu mai avea capacitatea de a apăra Constantinopolul de Rusia, perspectivă pe care Salisbury părea s-o fi acceptat, dar care nu îi surâdea câtuşi de puţin. Credea, de asemenea, că ruşii ar fi putut fi convinşi să coopereze cu Marea Britanie pentru a impune o înţelegere sau o rezoluţie Imperiului Otoman, poate chiar o schimbare de regim, înainte ca anticipata prăbuşire a acestuia să provoace şi mai multă instabilitate

internaţională. Premierul a fost suficient de atras de idee pentru a face una dintre rarele sale vizite la Balmoral ca să-l vadă personal pe ţar – deşi i-a dat instrucţiuni secretarului său particular să-l informeze pe secretarul particular al reginei că ar fi extrem de periculos pentru el să meargă acolo dacă odaia lui nu va fi încălzită la minimum 16° Celsius. În plus, Lobanov, vicleanul ministru de Externe al lui Nikolai, murise subit de apoplexie în august, pe când alaiul imperial plecase într-o vizită în Austria – aşa că ţarul avea să fie singur.

„Am avut două discuţii foarte serioase cu [lordul Salisbury]", i-a relatat Nikolai mamei sale. „Este bine ca măcar să afle de la sursă care sunt opiniile şi vederile Rusiei."[96] Sursa nu părea însă întotdeauna complet clară cu privire la aceste opinii. Prima întrevedere a decurs destul de bine. Ţarul l-a asigurat pe premier că Rusia nu avea planuri în legătură cu India – vizita sa acolo din 1891 îl convinsese de „absurditatea ca Rusia să încerce să pună mâna pe ea… nici un împărat rus întreg la minte nu ar putea visa la asta". Salisbury a sugerat ca Rusia şi Marea Britanie să acţioneze împreună pentru a stabiliza Imperiul Otoman. Cu câteva săptămâni înainte avusese loc încă un masacru în Armenia, iar Salisbury i-a spus ţarului că la Ministerul de Externe britanic veneau cu duiumul petiţii şi scrisori care cereau să se facă ceva. Era o anumită ironie în referirea premierului la opinia publică de vreme ce el o dispreţuia, deşi solicitările coincideau cu convingerea lui pragmatică că Turcia trebuia adusă sub control. Încă o ironie era apelul său la Rusia sub pretexte morale şi umanitare – o ţară care autorizase şi ea pogromuri şi suprimase nemilos drepturi democratice de bază. Nikolai nu a părut deloc reticent la exercitarea unor presiuni asupra sultanului şi s-a însufleţit în mod evident când Salisbury a sugerat că Marea Britanie nu avea să mai obiecteze împotriva preluării controlului asupra Constantinopolului şi Bosforului de către Rusia, deşi lui nu îi plăcea ideea de a-l deschide tuturor navelor, căci asta crea posibilitatea ca în Marea Neagră să intre vase de război străine, nu doar să iasă flota rusă. I-a spus premierului că strâmtorile la Marea Neagră erau „uşa de la camera în care locuieşte el" şi că îi trebuia cheia – expresie care a devenit un clişeu în Rusia când se discuta despre Constantinopol. Când Salisbury a atras atenţia că era posibil ca Austria şi statele balcanice să creadă cu totul altceva în legătură cu asta şi că vor trebui despăgubite, Nikolai a părut surprins. Premierul trebuie să fi fost uluit de naivitatea lui.

Salisbury a remarcat, de asemenea, că ţarul „s-a exprimat în termeni deloc prietenoşi faţă de împăratul Germaniei"[97]. Cu două săptămâni înainte, Nikolai rămăsese peste noapte la Wilhelm, în Breslau. „Sunt extrem de satisfăcut de întrevederea mea cu împăratul Nikolai", spusese Wilhelm după întâlnire. „A fost firesc, deschis, comunicativ şi

cordial, aşa cum a fost întotdeauna cu mine. Am fost pe deplin de acord cu privire la toate chestiunile."[98] Nikolai i-a spus lui Salisbury că nu poate să suporte prea mult timp compania lui Wilhelm şi a adăugat că acesta i-a ZIS că Anglia încearcă să creeze un „sultanat rival" în Arabia – adică încearcă să işte probleme în Imperiul Otoman în propriul avantaj. Premierul i-a spus ţarului: „A fost cam perfid din partea lui, de vreme ce nouă ne zicea în acelaşi timp că Rusia pregăteşte un atac împotriva noastră din cauza Egiptului"[99]. Salisbury a fost mulţumit de întrevedere şi i-a spus reginei că a fost „foarte frapat de nespusa sinceritate şi dorinţa [ţarului] de a fi în cele mai bune relaţii cu noi"[100]. De asemenea, a fost auzit remarcând într-o discuţie cu prinţul de Wales că ţarul era „foarte diferit de celălalt împărat!"[101].

Însă, atunci când s-au întâlnit din nou, peste două zile, Nikolai a schimbat placa. A fost evident că cineva, aproape sigur ambasadorul rus, de Staal, reuşise să-l influenţeze. Era acum „în mod clar contra oricărui efort de a-l detrona pe sultan în această fază" şi îngrijorat de pericolele presupuse de „amestecul în treburile altora". Când discuţia a ajuns la Egipt, a părut cât pe ce să spună că nu avea nici o obiecţie faţă de ocupaţia britanică, „dar s-a oprit brusc şi a schimbat vorba, de parcă simţea că face o imprudenţă"[102].

Regina nu a vrut să se lase descurajată de lipsa de transparenţă a lui Nikolai. În ultima lui seară acolo l-a convocat în camera ei înainte de cină şi l-a întrebat direct ce crede despre înlăturarea sultanului. Nicky a spus că „el crede că ar fi un risc foarte mare şi s-ar putea să ducă la complicaţii primejdioase". Ea a mers mai departe şi l-a întrebat despre „prietenia" dintre Rusia şi Franţa şi despre vizita lui la Paris, unde urma să plece a doua zi. Nicky a explicat că „a fost o înţelegere pur militară", care fusese încheiată deoarece ambele ţări fuseseră excluse de Tripla Alianţă. „Nicky nu a părut deloc să se dea în vânt după francezi şi îi părea rău de vizita la Paris, care era inevitabilă", a consemnat ea cu optimism. „Eu am zis că e foarte important ca Rusia şi Anglia, cele mai puternice imperii, să se împace bine, deoarece atunci va fi cu siguranţă pace în lume."[103]

Grupul ruşilor a plecat a doua zi spre Franţa. Împăratul a lăsat personalului un bacşiş uluitor de 1.000 de lire, iar împărăteasa o serie de broşe cu perle şi diamante doamnelor de onoare[104]. Regina i-a trimis lui Nikolai la Paris o scrisoare, rugându-l – cu o insistenţă pe care Salisbury nu ar fi putut s-o manifeste şi cu o speranţă în puterea legăturilor de familie pe care Salisbury nu o împărtăşea: „Fii amabil şi foloseşte-ţi influenţa ca să le dai de înţeles francezilor că nu intenţionezi să-i sprijini în duşmănia lor constantă faţă de Anglia, care ne dă multă bătaie de cap, în Egipt printre altele". Ea a adăugat, în încercarea de a-l linişti: „Nu aş fi scris asta dacă nu mi-ai fi spus că

înţelegerea aceea sau alianţa ori cum se numeşte ea e *doar* de natură militară”[105].

De la Paris – unde, spre marea sa uimire şi, în cele din urmă, plăcere, cuplul imperial a fost înconjurat de mulţime şi aclamat peste tot – Nikolai a fost mai direct. I-a spus Victoriei că nu a discutat cu francezii despre ostilitatea faţă de Anglia şi, „cât despre Egipt, trebuie să recunosc, dragă bunică, că este o chestiune foarte serioasă”. Ruşii vedeau lucrurile la fel ca francezii în legătură cu acest subiect; voiau ca Marea Britanie să plece din Egipt deoarece controlul exercitat de ea asupra Canalului Suez era o „ameninţare pentru ruta noastră maritimă spre Extremul Orient… Politica – vai! – nu e acelaşi lucru cu chestiunile personale sau interne şi nu este ghidată de sentimente personale sau de rudenie. Istoria este adevăratul dascăl în aceste probleme, şi al meu personal, cu menţiunea că am avut întotdeauna exemplul sfânt al iubitului meu tată şi, de asemenea, rezultatul şi dovada tuturor faptelor sale!”[106]. Nikolai a înştiinţat-o pe bunica lui, cât de delicat a putut, că între state aflate în competiţie familia conta puţin sau deloc – o recunoaştere mai realistă a stării de fapt din cadrul relaţiilor internaţionale decât cea a reginei.

Răspunsul lui trebuie să fi fost o lovitură pentru regină. Nu poate fi o întâmplare că scrisorile prietenoase pe care i le trimitea lui Nikolai s-au rărit foarte mult. Salisbury a insistat totuşi. El le-a făcut alte propuneri oficiale ruşilor în toamna anului 1896, dar răspunsul acestora a fost lipsit de entuziasm. Tocmai pentru a ilustra detaşarea ruşilor, spre sfârşitul lunii decembrie Nikolai – în ciuda a tot ce îi spusese lui Salisbury la Balmoral – s-a lăsat convins să dea undă verde unui plan secret extraordinar de imprudent de soluţionare a Chestiunii Orientale printr-o lovitură de stat la Constantinopol, sprijinită de ruşi, pentru a-l înlătura pe sultan. Planul Nelidov, numit astfel după ambasadorul rus care l-a propus, ar fi îndepărtat toate marile puteri şi, foarte posibil, ar fi declanşat un război în regiune. Aşa cum scria mai târziu în memoriile sale un diplomat rus important, „ar fi însemnat, indiscutabil, un dezastru pentru Rusia”[107]. El a fost împiedicat de Serghei Witte şi de francezii îngroziţi. Însă a arătat că Nikolai era îngrijorător de pasibil de aventuri imperialiste riscante.

Nici încercările lui Wilhelm nu au dat rezultate cu Nikolai. Urmărind parcursul ţarului prin Europa, el se simţea din ce în ce mai puţin încrezător că întâlnirea lor de la Breslau îi lăsase impresia durabilă la care sperase. Ministerul de Externe german raporta că între Breslau şi Balmoral Nikolai se întâlnise cu mama sa la Copenhaga şi că ea îl convinsese să-şi schimbe părerea bună pe care o avea despre Wilhelm; apoi fuseseră toate ovaţiile de la Paris[108]. Panicat, kaizerul s-a autoinvitat în Hessen-Darmstadt, unde ţarul stătea la cumnatul său Ernie înainte de a se întoarce acasă. A fost o mare gafă. Nikolai

considera că şederile sale în Hessen-Darmstadt erau vacanţele lui personale, când putea să se destindă după solicitările călătoriilor oficiale. El şi Alix se relaxau acolo ca nicăieri altundeva. Sosirea lui Wilhelm nu a fost primită cu bucurie. Mai mult, vizita în Franţa nuanţase părerea lui Nikolai despre Germania. Trecând graniţa în Germania, a observat că brusc totul părea „negru, întunecat şi plictisitor!”[109]. Dând cu ochii de un Nikolai vădit neprietenos, Wilhelm a decis să dea vina pentru eşecul său pe marele duce Serghei, autoritarul unchi antigerman al ţarului. „În prezenţa lui, împăratul este remarcabil de dificil şi de rezervat… Serghei este demonul rău al împăratului şi cel mai energic duşman al nostru.”[110] Totuşi, era greu de aruncat toată vina asupra lui Serghei. Când Nikolai a ajuns înapoi la Sankt-Petersburg, i-a cerut lui Wilhelm să nu îi mai scrie personal, sub pretextul că este îngrijorat că Hohenlohe, cancelarul, nu ştia de scrisori. Wilhelm a ignorat această cerere. Noul ministru de Externe rus – numit după cinci luni de indecizie de la moartea lui Lobanov la Viena – a fost altă dezamăgire. Contele Mihail Muraviev era calm şi curtenitor, un imperialist rus entuziast căruia îi plăcea şampania şi era considerat extrem de ostil faţă de Germania – nu în ultimul rând deoarece cu câţiva ani înainte Wilhelm împiedicase personal numirea sa într-un post la Berlin. Informatorul lui Fritz Holstein din Moscova îl numea „porc”[111] şi lingău. Ca aspect pozitiv, observa sursa lui Holstein, nu era „un prieten al Franţei… crede că englezii sunt dezgustători şi simte o ură fanatică faţă de polonezi”. Holstein a conchis că intervenţiile personale ale lui Wilhelm au avut un efect nedorit. „Fără Breslau şi fără Darmstadt poate că lucrurile ar fi stat mai bine. Nu există nici o îndoială că ţarul nu avea nici un chef să-l mai întâlnească pe kaizerul nostru şi este realmente deplorabil că acesta pur şi simplu se ţine după coada lui.”[112]

Totuşi, mesajele din Rusia erau contradictorii. Chiar în momentul în care Nikolai l-a numit în funcţie pe Muraviev, pe care britanicii îl considerau „încrezut şi vanitos ca o femeie”[113], Serghei Witte, ministrul de Finanţe al lui Nikolai, considerat acum în general cel mai influent şi mai important sfetnic al său, i-a făcut o aluzie recent instalatului ambasador britanic, sir Nicholas O’Conor, că era posibil ca până la urmă guvernul rus să fie interesat de o soluţie cu Marea Britanie. În noul an 1897 Witte i-a spus ambasadorului: „Rusia nu mai vrea nici un metru în plus de teritoriu, are mai mult decât poate dezvolta în următorii 200 de ani. Ea vrea pace; pentru a încuraja comerţul şi industria şi pentru a îmbunătăţi situaţia oamenilor. Vechea şcoală care voia să extindă Rusia până la Bosfor a murit”[114]. După cum a arătat Planul Nelidov, poate că aşa gândea Witte, însă existau destui politicieni şi comandanţi ai armatei din „vechea şcoală” care gândeau exact pe dos. Cu toate acestea, între Anglia şi Rusia au început unele

discuţii oarecum sporadice despre politicile lor în China, iar în spatele scenei şi în ciuda simpatiei publice din Marea Britanie pentru disidenţii ruşi, Secţia Specială a început să coopereze cu Ohrana, poliţia secretă rusă, pentru supravegherea grupărilor anarhiste şi teroriste ruse care îşi aveau baza la Londra[115].

Pe la începutul lui ianuarie 1897, la aproape un an din ziua în care trimisese telegrama Kruger, Wilhelm i-a scris plin de speranţă bunicii sale: „Ai vreun plan sau vreo dorinţă în legătură cu venirea noastră – sau nu – la Jubileul tău şi dacă să vină sau nu şi unii dintre copiii noştri?”[116]. Jubileul de Diamant al reginei, celebrând cei 60 de ani de când se afla pe tron, era planificat pentru luna iunie. Răspunsul ei a fost la obiect: el nu putea să vină; cum Jubileul trebuia să fie o celebrare a imperiului, nu urmau să fie invitate capete încoronate străine. În schimb, i-a spus regina, fratele lui, Heinrich, urma să vină „ca unul dintre nepoţii ei”. „Iar eu sunt cel mai mare nepot al ei”[117], a mâzgălit cu tristeţe Wilhelm pe marginea scrisorii ei. Hotărât s-o facă să se răzgândească, i-a trimis o scrisoare splendidă în aprilie, asemănându-se cu un cal:

> Mă simt ca un cal de luptă înlănţuit în grajduri care aude goarna răsunând şi care loveşte din picioare şi îşi muşcă zăbala, fiindcă nu poate să-şi urmeze regimentul. Sperasem să-i conduc pe membrii gărzii regale în calitate de colonel prin faţa Suveranei lor, dacă nu ca escortă a ei, şi să mă alătur ovaţiilor lor atunci când îşi vor saluta regina în entuziasmul mândriei lor loiale… în marea şarjă finală. Mi-aş fi purtat cu mândrie sabia înainte de momentul salutului, în fruntea magnificului regiment… Dar nu au fost decât visuri deşarte! Însă un soldat înflăcărat cu greu poate renunţa la astfel de visuri! [118].

Regina nu s-a lăsat înduplecată şi, indiferent de motivele pe care le-a invocat, era greu ca acest refuz să nu fie considerat o pedeapsă pentru poziţia lui Wilhelm în chestiunea burilor. Ea s-a supărat din nou pe el când între Grecia şi Turcia a izbucnit un mic război, o lună mai târziu. Wilhelm le-a ţinut partea turcilor, în timp ce ea s-a simţit obligată să sprijine familia regală greacă. Ea i-a motivat poziţia prin „ura lui personală contra Greciei şi duşmănia faţă de Rege şi întreaga familie regală”[119]. Nu se înşela în totalitate, exista o animozitate între Wilhelm şi familia regală greacă de când sora lui se căsătorise cu moştenitorul tronului grec; însă avea şi motive politice pentru a fi de partea turcilor, pe care îi considera potenţiali aliaţi de când britanicii nu mai voiau să-i susţină în Europa. Poziţia reginei era cea influenţată de sentimente personale – grecii atrăseseră războiul debarcând o armată în Creta stăpânită de turci. Asta nu conta la curtea britanică. Marie Malet, doamna de onoare a reginei, scria: „Împăratul german e în dizgraţie peste tot şi ultima lovitură este aceea că a acceptat şase arme greceşti oferite în dar de Sultan. Ar trebui bătut; singura mea

bucurie este că îl scoate din minţi faptul că nu vine la Jubileu şi l-ar omorî pe bietul frate-său pentru că a îndrăznit să accepte invitaţia reginei”[120].

Jubileul era o afirmare a dreptului moral al Marii Britanii de a domina şi de a se extinde pe tot globul, o afirmare a statutului ei de învingătoare în lumea sălbatică a politicii internaţionale şi o declaraţie a autosuficienţei Marii Britanii şi a imperiului, a faptului că nu aveau nevoie de nimeni altcineva. Demonstra că Imperiul Britanic era, aşa cum remarca deopotrivă cu admiraţie şi cu invidie importantul ziar prusac *Kreuzzeitung*, „absolut invincibil”[121]. El ocupa acum 25% din uscatul lumii, fără a mai pune la socoteală influenţa neoficială pe care o exercita asupra economiei mai multor state sud-americane, precum Argentina şi Brazilia, şi îngloba 444 de milioane de oameni[122].

Ca spectacol, Jubileul a fost la fel de splendid ca şi cel de dinainte. Ba chiar mai splendid. În ziua evenimentului, pe 21 iunie, lunga paradă sclipitoare a soldaţilor din toate colţurile imperiului a urmat trăsura reginei prin Londra până la catedrala St. Paul, unde regina a participat la o slujbă de mulţumire. George a descris-o drept „mulţimea cea mai minunată pe care am văzut-o vreodată, ordine perfectă şi nici un accident, pe toţi cei 13 kilometri de străzi pe care am trecut, nu am auzit niciodată asemenea ovaţii, decoraţiuni frumoase, senin şi cald”[123]. Ceremoniile, petrecerile în aer liber, defilările şi festivităţile de stradă au continuat până în iulie. La Spithead prinţul de Wales a trecut în revistă cea mai mare adunare de nave de război strălucitoare aflate vreodată la un loc: 173 de vase de luptă înşirate pe 11 kilometri. Marina militară afirma că nu fusese retrasă nici o navă din bazele străine pentru această paradă. Aşa cum ştia toată lumea, marina era cea care transformase o „adunătură imprecisă de state”[124], după cum se exprima *The Times*, într-un imperiu.

Şi totuşi, în penumbra sărbătorii adăsta o notă de diminuendo şi de incertitudine superstiţioasă. *Times* a publicat noul poem al lui Rudyard Kipling „Recessional” („Imn”), un comentariu straniu de abătut despre triumful imperiului, un fel de *memento mori* ce avertiza cu privire la mulţumirea de sine şi mândria excesivă, la „lauda de sine frenetică şi vorba prostească”, reamintindu-le cititorilor săi că, tot aşa cum se ridicau, imperiile se şi prăbuşeau:

> …toată pompa noastră de ieri
> E una cu Ninive şi Tir!

Un comentariu plasat lângă poem titra: „Cel mai periculos şi mai demoralizant capriciu al unui stat este mândria lăudăroasă”[125]. Reversul mândrei şi încrezătoarei afirmări a puterii, bogăţiei şi autosuficienţei prin intermediul Jubileului o constituiau teama că

poate imperiul o fi atins culmea, că singura direcţie în care mai putea să meargă era în jos şi îngrijorarea că era posibil ca Marea Britanie să *trebuiască* să fie autosuficientă, deoarece era înconjurată de ţări care o urau. Telegrama Kruger îi silise pe britanici să realizeze că restului Europei îi displăceau influenţa şi puterea lor. La sfârşitul anului 1896 Salisbury, ale cărui încercări de a coordona marile puteri cu privire la Turcia, China şi războiul grec fuseseră respinse mereu, observase că singura mare putere „care nu ne urăşte”[126] era Austria (care era şi singura putere neinteresată de un imperiu colonial). Regina, în acelaşi timp, era „foarte întristată de conştientizarea faptului că suntem atât de detestaţi de alte ţări. Ea face referire frecvent la acest subiect şi zice că nu poate înţelege de ce este aşa”[127].

Chiar în timp ce începeau festivităţile Jubileului, partea mai urâtă a imperiului[128] devenea vizibilă pe plan internaţional. India era devastată de o foamete îngrozitoare, exacerbată – dacă nu chiar cauzată – de un guvern colonial obsedat de ideea de piaţă liberă care continua să exporte în Anglia surplusurile de cereale în timp ce India murea de foame. Fotografii ale victimelor groaznic de înfometate – mulţumită noilor aparate de fotografiat Kodak, care erau uşoare şi puteau fi ţinute în mână – au fost văzute în lumea întreagă, deşi au lipsit cam din toate ziarele britanice, care aplicau o conştiincioasă autocenzură în această chestiune. Departe de ochiul publicului, guvernul colonial din Africa de Sud importa discret, pe bază de contract, forţă de muncă din China – efectiv sclavi – care să muncească în mine, pentru a scădea astfel salariile în zonă*7.

Când Wilhelm a făcut o vizită de stat la Sankt-Petersburg, după Jubileul de Diamant al reginei, în august, noului său ministru de Externe, Bernhard von Bülow, i-a făcut mare plăcere să-i raporteze că „Împăratul Nikolai, contele Murawiew*8 [*sic*] şi domnul Witte şi-au exprimat neîncrederea şi tensiunile în relaţiile cu Anglia cu fiecare ocazie”[129]. Nikolai a spus că el credea că englezii încercau să provoace un război european[130]. De fapt, ţarul era cam la fel de încântat din punct de vedere personal de kaizer pe cât era din punct de vedere politic de britanici. „Slavă Domnului că s-a terminat vizita germanilor”, i-a scris el după aceea mamei sale. „…În mare, Wilhelm a fost foarte vesel, calm şi curtenitor, în vreme ce ea [Dona] a încercat să fie fermecătoare şi arăta groaznic în haine scumpe, de prost gust; pălăriile pe care le purta seara… erau de-a dreptul imposibile.” (Nu mai era un secret că Wilhelm crea modelele pentru hainele Donei şi că o silea să ţină regim ca să nu se îngraşe.) Nikolai a adăugat că fusese nevoit să-i acorde lui Wilhelm gradul onorific de amiral rus deoarece şi el acceptase un grad similar în marina militară germană în anul precedent şi că acest gând îi provocase greaţă – „*C’est à vomir!*”[131].

Doar câteva luni mai târziu, la mijlocul lui noiembrie 1897, altă

intervenţie colonialistă a germanilor a stârnit în Rusia un val de furie, la fel de puternic şi extrem de asemănător cu reacţia britanicilor la telegrama Kruger. Wilhelm a trimis o escadră navală să ocupe portul Jiaozhou din nord-estul Chinei. Motivul – pretextul – a fost uciderea a doi misionari germani. „Trebuie… să le arătăm cu cea mai brutală neîndurare că nu trebuie să te pui cu Kaizerul german”[132], a transmis el Ministerului de Externe german. Adevărul era că, deoarece Africa părea extrem de aglomerată de aspiranţi la statutul de imperii coloniale, Germania începuse să-şi îndrepte privirile – la fel ca Rusia – spre China. Visa să obţină o provincie şi un port în care să-şi realimenteze navele din Pacific şi de unde putea să revendice şi nişte insule din Pacific. Jiaozhou nu era deocamdată dominat de alte influenţe străine, era uşor accesibil şi avea un port bine protejat. După ce a pus stăpânire pe el, în noul an 1898, guvernul german a luat în concesiune de la guvernul chinez portul şi regiunea înconjurătoare.

Ruşii s-au înfuriat. Credeau că germanii le-au suflat portul de sub nas. Puseseră de mult ochii pe Jiaozhou, care era în Manciuria, provincia chineză de la graniţa cu Siberia, pentru a avea un port cu ape care nu îngheaţă iarna pentru flota lor militară. Au emis o cerere oficială ca Germania să-l elibereze, ameninţând chiar cu războiul. Drept răspuns, Wilhelm a pretins că ţarul ştia totul despre asta. A spus că el îi menţionase ţarului că era interesat de Jiaozhou şi că Nikolai nu ridicase nici o obiecţie. Era adevărat. În timpul vizitei sale din vară kaizerul îl întrebase pe Nikolai dacă avea vreo intenţie cu privire la Jiaozhou. Nikolai răspunsese vag că nu se opunea folosirii acestuia de către flota germană atât timp cât cerea mai întâi permisiunea[133]. Wilhelm a decis că asta echivala cu o „înţelegere” oficială „cu Împăratul în persoană”[134] şi cu o nouă victorie a diplomaţiei lui personale. Nikolai, care în mod limpede nu se aşteptase ca germanii să acapareze un teritoriu în China, s-a simţit indus în eroare şi tras pe sfoară.

Guvernul rus a recunoscut faţă de el însuşi că o acţiune militară împotriva Germaniei nu era cu adevărat o opţiune. Muraviev, noul ministru de Externe, a propus ca, în schimb, Rusia să trimită nave de război pentru a lua în stăpânire Port Arthur, portul chinez aflat în apropiere. Witte s-a împotrivit acestei idei; trimiterea unor nave şi trupe era în totală contradicţie cu planurile lui de a crea o sferă de influenţă în Manciuria promiţând sprijin diplomatic şi împrumuturi prietenoase. O asemenea acţiune făcea ca incursiunile lui anterioare să pară lipsite de onestitate, era costisitoare şi îi alerta imediat pe britanici cu privire la intenţiile Rusiei. Iniţial Nikolai l-a ascultat pe Witte. Însă Muraviev a acţionat pe la spatele lui Witte, a solicitat o audienţă personală şi l-a convins pe împărat să trimită navele fiindcă „rasele galbene” nu înţelegeau decât de forţă. Ruşii au intrat în Port

Arthur peste câteva săptămâni. „Slavă Domnului că am reuşit să ocupăm Port Arthur… fără vărsare de sânge, discret şi aproape amiabil!”, i-a scris Nikolai fratelui său Gheorghi. „Desigur, a fost foarte riscant, dar, de am fi ratat docurile alea acum, ar fi fost imposibil să-i alungăm mai târziu pe englezi sau pe japonezi fără un război. Da, trebuie să acţionezi rapid, acolo, în Pacific, se află tot viitorul dezvoltării Rusiei şi în sfârşit avem un port complet deschis, cu ape care nu îngheaţă iarna… Ce părere ai avut despre articolele din ziarele englezeşti? Ticăloşi lacomi! – nu sunt niciodată mulţumiţi! Lua-i-ar dracu’!”[135]

Acum era rândul britanicilor să se înfurie. Ultimul lucru pe care îl voiau era o luptă pentru China[136]. Mai mult, ruşii minţeau mereu în legătură cu intenţiile lor. Iniţial alungaseră navele britanice din Port Arthur, insistând că aveau nevoie de port pentru ca navele lor de război să petreacă iarna acolo; apoi i-au asigurat pe britanici că ocuparea portului era temporară, în timp ce solicitau o concesionare a portului, plătind în schimb despăgubirea datorată de chinezi Japoniei. În cele din urmă, au promis că Port Arthur va fi deschis navelor străine, însă, când lui Muraviev i s-a cerut să dea în scris aceste asigurări, el a recunoscut că ruşii nu aveau nici o intenţie de a face din Port Arthur un port deschis. În tot acest timp, el îşi îndulcise refuzurile menţionând din când în când un acord anglo-rus. Ba chiar îl pusese pe ţar să-l curteze pe ambasadorul britanic, O’Conor, la balul de la Palatul de Iarnă şi să-i şoptească încurajator la ureche despre relaţiile anglo-ruse.

În Africa se acceptase ideea că, dacă o mare putere dobândea o porţiune vastă de teritoriu, alte puteri cu interese rivale se puteau aştepta la o formă de despăgubire. Astfel că britanicii, cam fără tragere de inimă din moment ce ar fi preferat vechiul aranjament, mai puţin oficial, au cerut să aibă şi ei un port în China şi au obţinut, drept compensaţie, Weihaiweiul, aflat în apropiere.

Acum era Germania nemulţumită. Ţara fusese încântată până la isterie de obţinerea portului Jiaozhou, însă aproape imediat această realizare a fost eclipsată de ruşi şi de britanici. Iar când Wilhelm i-a scris lui Nikolai de Anul Nou 1898, lăudându-se cu succesul germanilor – „Ne îndeplinim misiunea ce ne-a fost dată de Dumnezeu… de promovare a civilizaţiei, adică a creştinismului în Extremul Orient!”[137] –, răspunsul ţarului a fost „rece şi rezervat”[138]. În următorii trei ani el avea să evite intenţionat Berlinul şi pe kaizer. În 1899 un diplomat german avea să relateze că ostilitatea lui Nikolai faţă de Wilhelm era atât de puternică, încât devenise un obstacol în calea bunelor relaţii, iar indiscreţia kaizerului o intensifica. Wilhelm a notat pe raport: „Nu spun niciodată nimic despre el în faţa străinilor”[139]. De fapt, abia aştepta să-l descrie pe Nicky drept un

„nătăfleaţă” şi un „sclifosit” şi la nici un an mai târziu avea să-i spună ministrului de Externe britanic că ţarul era „potrivit doar să trăiască într-o casă la ţară şi să cultive napi”[140]. Deşi ruşii afirmaseră clar că relaţiile personale de prietenie nu aveau să fie lăsate să afecteze politica, era evident că relaţiile proaste puteau s-o facă.

*1 Alix a distrus corespondenţa după moartea reginei.

*2 Regina Victoria se simţea la fel de antirepublicană. Când Félix Faure, preşedintele francez, a venit să-i prezinte omagiile în 1898, în sudul Franţei, ea i-a spus lui Edward că e un om de rând şi că nu poate fi tratat ca un egal. Edward a trebuit să rămână în capul scărilor când a sosit preşedintele, silindu-l să urce la el. Faure, perfect conştient de ofensa intenţionată, s-a simţit foarte jignit[36].

*3 Swaine era cel de la care aflase Wilhelm informaţiile militare pe care i le transmisese apoi ţarului Aleksandr al III-lea. Ataşatul militar rămăsese un apărător consecvent şi înţelegător a ceea ce el credea că era simpatia de fond a lui Wilhelm pentru ţara lui natală.

*4 De fapt, zvonurile despre prăbuşirea Imperiului Otoman aveau să se dovedească premature; acesta avea să participe şi la Primul Război Mondial.

*5 Între Alexandra (fiica mai mică a lui Affie, acum duce de Coburg, şi a Mariei a Rusiei), verişoara lui Wilhelm şi a lui George, şi un diplomat german, prinţul Ernst zu Hohenlohe-Langenburg.

*6 Nikolai şi George tocmai petrecuseră câteva zile cu bunicii lor în Danemarca.

*7 Aceşti muncitori lucrau numărul de ani prevăzut de contract fără a fi plătiţi, deoarece se considera că fuseseră plătiţi în avans cu banii aferenţi costurilor de transport din China în Africa, cazării şi hranei (n.tr.).

*8 Noul ministru de Externe rus, al cărui nume se scrie Muraviev.

Capitolul 8

În spatele zidului (1893-1904)

Până şi cei care îl dezaprobau pe Nikolai vorbeau despre „ochii prietenoşi”[1] ai acestuia. Jurnalistul britanic W.T. Stead, care în 1898 a fost primit în câteva dintre rarele audienţe acordate, le relata cu sufletul la gură cititorilor săi că ţarul era „fermecător, înţelegător, atent, lucid, modest”[2]. Ca bărbat, Nikolai a adoptat o viziune atrăgător de modernă asupra căsniciei: era un soţ mult mai devotat, mai credincios şi mai plin de solicitudine decât majoritatea bărbaţilor – sau monarhilor – din generaţia sa. În însemnările din jurnalul său se plângea întruna de cât de mult timp trebuia să petreacă departe de soţia şi de copiii lui. Cu câteva zile înainte de naşterea primului său copil, Olga, pe la sfârşitul lui octombrie 1895, el scria: „După ceai, am citit şi m-am apucat să scriu un răspuns pentru Wilhelm. Un lucru foarte enervant când ai atâtea lucruri de făcut, mult mai importante!”[3]. Rutina lui zilnică era astfel organizată încât să-şi poată duce fiicele – în 1899 avea trei – şi câinii – nişte collie cu păr lung – la o plimbare sau, iarna, cu sania la ora 11 dimineaţa şi să ia masa împreună cu familia. Seara, dacă nu trebuia să meargă la operă sau la balet, îi plăcea să se retragă în budoarul soţiei lui. Alix a creat un cuib confortabil, *gemütlich*, în mijlocul grandorii imperiale pline de ecouri a palatelor Romanovilor. Lumea, inclusiv casa regală, era lăsată pe dinafară. „Nu am crezut niciodată că ar putea exista o asemenea fericire în această lume”, scrisese ea în jurnalul lui Nikolai după noaptea nunţii. „Sunt nespus de fericit”[4], a adăugat el după câteva săptămâni. Îşi spuneau unul altuia „soţior” şi „soţioară” (folosind cuvintele englezeşti). „Scumpul meu drag, multe sărutări, soţioara ta te iubeşte foarte mult şi tare! Tu eşti totul pentru mine”[5], a scris ea în jurnalul lui. Pălăvrăgeau în engleză, germană sau franceză; el îi citea din Puşkin, Tolstoi sau ultimele romane englezeşti ori franţuzeşti la modă; lipeau fotografii cu ei într-un album – albume care evocă şi azi un portret viu al vieţii de familie idilice de la început de secol.

Singurele motive de supărare erau sănătatea precară a lui Alix şi neputinţa lor de a avea un fiu. De la începutul căsniciei lor, ea a fost într-o permanentă stare de semiinvaliditate extenuată. Este posibil ca simptomele să fi fost psihosomatice; medicul curţii, Evgheni Botkin, pare să fi crezut asta. Totuşi, este posibil, de asemenea, ca, împreună cu gena hemofiliei care avea să se manifeste la fiul lor, Aleksei, regina Victoria să-i fi transmis lui Alix şi porfirie, boala care l-

a făcut pe George al III-lea să înnebunească, dar care avea şi o gamă de simptome fizice cronice mai comune*1. La sfârşitul serii se duceau la culcare în acelaşi pat – spre deosebire de majoritatea contemporanilor lor regali.

Problema era că Nikolai nu era un simplu familist care se putea izola de lume. Încă de la începutul domniei sale, a fost limpede că viaţa familială era mult mai importantă pentru el decât orice avea de-a face cu funcţia lui publică. Până şi cei mai reacţionari membri ai curţii recunoşteau că aceasta era o problemă şi că ţarul era izolat. Şeful cancelariei sale, A.A. Mossolov, i-a dat chiar şi un nume; a denumit-o *sredostenie*, „zidul", care îl înconjura pe Nikolai, împiedicându-l să afle „idei noi" şi „informaţii corecte". Mossolov, asemenea altor conservatori de la curte, credea că zidul era alcătuit din birocraţie şi miniştrii acesteia, inteligenţie şi presă. Miniştrii ascundeau intenţionat informaţiile pe care ar fi trebuit să le primească ţarul şi comiteau tot felul de rele necunoscute în numele lui; inteligenţia agita spiritele contra regimului; presa îl „răstălmăcea" pe ţar şi relaţia sa cu poporul. De fapt, zidul era alcătuit din tradiţie, etichetă, retragerea lui Nikolai şi refuzul său de a accepta nevoia de schimbare. Rusia era sub influenţa unei mari schimbări economice şi sociale, iar guvernul era tot mai puţin apt să se confrunte cu aceasta şi Nikolai credea cu tărie că el era singurul om care o putea gestiona. Însă el se izola. „Aud numai rapoarte bune despre Nr. 1", îi spunea prinţul Radolin, un diplomat german, prietenului său Fritz Holstein spre sfârşitul anului 1895. „Singurul lucru pe care îl regret este că se izolează şi îi vede numai pe Lobanov şi pe Witte, care nu se suportă unul pe altul. Lumea crede că această autoizolare va înceta după încoronare."6

În iarna anului 1896, cuplul s-a mutat însă cu totul din Sankt-Petersburg, la 24 de kilometri spre est, în Palatul Aleksandr de la Ţarskoe Selo, „satul ţarului". Ţarskoe Selo era un elegant orăşel de provincie, deşi în Rusia nu mai erau alte oraşe ca el. Construit iniţial de Ekaterina cea Mare, era un parc tematic regal în miniatură, idealizat şi neobişnuit – două palate regale şi casele de vacanţă ale înaltei aristocraţii, ridicate pe o suprafaţă de aproximativ 320 de hectare de grădini şi garduri vii perfect întreţinute, îngrijite de mii de servitori, cu o garnizoană permanentă de 5.000 de soldaţi. Aici erau singurul sistem electric urban din ţară, prima cale ferată, o staţie de telegraf şi radio şi cel mai avansat sistem de apă şi canalizare din întreaga Rusie. Majoritatea satelor ruseşti nu aveau apă curentă sau canalizare.

Acolo, în mijlocul acestei splendori neoclasice şi respectând eticheta imperială, duceau o viaţă de cumpătare burgheză aproape timidă. Nikolai îşi purta hainele până se uzau complet. Mâncau simplu – pe

Alix nu o interesa mâncarea, iar digestia lui era problematică. Apartamentele familiei erau mai degrabă confortabile decât grandioase. Sophy Buxhoeveden, doamna de onoare a lui Alix, observa că acesteia „îi plăcea foarte mult o casă fără pretenţii, plină de copii şi de câini". Încăperile fuseseră transformate astfel încât să fie mai intime şi mai „confortabile", cu galerii şi lambriuri din lemn lustruit, închis la culoare, gen Jugendstil (art nouveau german), sprijinit de fratele lui Alix, Ernst de Hessen-Darmstadt. Erau decorate cu creton englezesc – „exact ca acela dintr-o casă englezească plăcută"[7] – şi ticsite cu mici fotografii înrămate, mărunţişuri, rafturi cu cărţi şi icoane. Însă mărunţişurile erau de la Fabergé şi icoanele erau nepreţuite. Mâncarea era servită pe tipsii de argint, bucătarul palatului era unul dintre cei mai mari din generaţia sa, iar Alix venea la cina în familie acoperită de diamante.

Personalul casei şi al curţii imperiale era alcătuit din 16.500 de persoane, majoritatea servitori. Printre ei erau şi patru negri solizi, cărora în palat li se spunea „etiopienii" (deşi cel puţin unul era american), îmbrăcaţi într-o *fantaisie* nordică de veşminte dintr-un harem turcesc – turbane albe, jachete brodate cu fir de aur, iminei –, al căror unic rol era să stea în picioare la uşa biroului ţarului pentru a deschide uşile fără zgomot atunci când era necesar. Existau sute de demnitari ai curţii: 287 de şambelani, 309 curteni de rang înalt, 103 maeştri de ceremonii, 40 de mari şambelani, 22 de clerici, iar din suita imperială făceau parte sute de ofiţeri, de la generali-maiori până la aghiotanţi. Curtenii erau atât de numeroşi, încât numai biroul care administra curtea avea nevoie de un personal de 1.300 de oameni.

Apoi mai erau palatele: pe lângă Palatul Aleksandr de la Ţarskoe Selo, cu cele o sută de camere ale sale, mai erau Palatul Ekaterina, mai mare, Palatul de Iarnă din Sankt-Petersburg, numeroasele vile de vară de la Peterhof, diversele cabane de vânătoare – inclusiv trei în Polonia –, reşedinţa de la Livadia, în Crimeea, o serie de alte palate regale ocupate de diverse rude, precum Anicikov şi Pavlovsk. Mai erau şi iahturile – cel mai mare şi mai luxos dintre ele, *Standart*, de un negru elegant, cu o dungă aurie pe laturi şi o acvilă bicefală aurie la pupa, era cât un vas de război şi cântărea 4.500 de tone, putea găzdui 80 de oaspeţi la cină şi o întreagă orchestră de cântăreţi la balalaică. Totul se achita printr-o plată unică, Nikolai primind nota în fiecare an pe 1 ianuarie, care acoperea, de asemenea, printre altele, şi stilul de viaţă costisitor al rudelor Romanovilor, pensiile personalului angajat la curte şi diferitele teatre, balete şi iniţiative pe care le patrona ţarul. Printre Romanovi era un truism mult repetat că bietul Nikolai rămânea adesea „lefter" până în toamnă, ceea ce făcea cumpătarea să semene şi mai mult cu stilul Mariei Antoaneta şi să contrazică realitatea.

Mutarea la Ţarskoe Selo a reprezentat mai mult decât o simplă distanţare geografică de elita conducătoare şi aristocratică de la Sankt-Petersburg. Pe vremea tatălui său, aversiunea ţarului faţă de Sankt-Petersburg fusese atenuată de mama lui, care fusese o punte între împărat, curte şi societate. Nikolai moştenise neîncrederea tatălui său faţă de metropolă şi dorinţa de a locui la ţară şi prefera intimitatea de acasă societăţii în general. Alix căpătase rapid o aversiune intensă faţă de Sankt-Petersburg şi era aproape isteric de timidă şi de stânjenită în public – „Îi venea să intre în pământ, franceza ei se evapora, iar conversaţia lâncezea; roşea şi nu părea deloc în largul ei”[8], i-a spus ea prietenei sale Sophy Buxhoeveden. Zorită să intre în rolul de împărătească, nu avusese timp să se adapteze la stranietatea Rusiei, iar timiditatea ei avea tendinţa să se manifeste prin caracterul neprietenos şi rezerva de a-şi arăta sentimentele, înclinaţia de a se simţi repede ofensată şi o instinctivă suspiciune faţă de străini. Până şi cei mai mari apărători ai ei recunoşteau că era „extrem de sensibilă şi într-un fel bântuită de ideea că nu era populară şi iubită”[9]. Asemenea multor elite închise şi excesiv conştiente de poziţia lor, frivolul Sankt-Petersburg nu era deosebit de primitor sau de generos. „Dacă Alicky zâmbea, numeau asta batjocură. Dacă părea serioasă, ziceau că e supărată”[10], îşi amintea cumnata ei Olga. Aceia care chiar făceau un efort simţeau frecvent că bunele lor intenţii erau primite cu „înţepături”[11]. Ea îşi arăta dezaprobarea faţă de frivolitatea societăţii mondene mustrându-le în public pe doamnele cu rochii pe care le considera prea decoltate la balurile imperiale, uneori chiar trimiţându-le acasă[12]. Doamnele din Sankt-Petersburg ripostau punându-şi pene exagerat de lungi în coafuri, care îi atingeau faţa lui Alicky atunci când doamnele îi făceau reverenţe, făcând-o să strănute. Nu primea bile albe nici pentru proiectele filantropice şi caritabile, spitalele şi cercurile de cusut în care se implica; şi nici pentru sănătatea ei şubredă – „Era contrar etichetei de la curtea rusească chiar şi numai să pomeneşti de sănătatea suveranului sau a soţiei lui”[13]. Bolile ei ofereau totuşi încă un pretext pentru apariţiile mai puţin frecvente ale ei şi ale soţului ei în afara reşedinţei de la Ţarskoe Selo.

În Ţarskoe Selo, în ciuda faptului că avea o suită personală de 600 de persoane, inclusiv 200 de doamne de onoare la dispoziţia ei, Alix se limita la familia ei şi la un grup mic şi unit de femei. Privea restul lumii cu profundă neîncredere, îşi amintea Mossolov, „manifesta gelozie faţă de tot ce o priva de compania soţului ei”[14] – inclusiv afaceri ale statului. Când s-a plâns odată că ea şi ţarul vedeau prea puţini oameni, un curtean a sugerat că poate ar trebui să vadă mai mulţi. „De ce? Ca să aud şi mai multe minciuni?”[15], a răspuns ea. Lui Nikolai, căruia, înainte de căsătorie, îi plăcuse să meargă la petreceri şi să danseze, i s-a părut foarte uşor să urmeze exemplul ei. „Nici

ţarul, nici împărăteasa nu au vreo dorinţă să-şi lărgească cercul de persoane admise în prezenţa lor”[16], scria Mossolov. Pe la mijlocul anului 1897, un diplomat german din Rusia i-a spus cancelarului german că este îngrijorat că ţarul era „atât de rezervat şi de izolat, că te temi să nu piardă legătura cu elementul viu al poporului său”[17].

Ca atât de multe lucruri despre viaţa lui Nikolai, germenii acestei izolări de aristocraţie datau dinaintea lui. Existase întotdeauna o breşă între împărat şi aristocraţie, care era, conform legilor autocraţiei, la fel de supusă capriciilor ţarului ca oricine altcineva. Şi alţi împăraţi de dinainte fuseseră suspicioşi faţă de frivolitatea şi tendinţa către intrigă ale Sankt-Petersburgului, dar, câtă vreme ţarul nu era cu totul străin nici de metropolă şi nici de lume, asta conta mai puţin. Puternica izolare voită a lui Nikolai şi a Aleksandrei şi evidenta precauţie a clientelei lor naturale aveau să creeze un zid care îi va îndepărta chiar şi pe unii membri ai elitei.

Nikolai şi Alix pretindeau că sunt sătui de eticheta curţii, dar erau extrem de înrobiţi de procesele care îi ţineau despărţiţi de lume. „Suveranii înşişi insistau întotdeauna că nu preţuiau nimic la fel de mult la oameni ca simplitatea şi sinceritatea… de fapt, apreciau oamenii aproape numai în funcţie de atenţia pe care aceştia o acordau etichetei exterioare şi adesea lipsite de sens”[18], scria Gleb Botkin, fiul medicului familiei imperiale, care a crescut în preajma acesteia. În timpul călătoriilor lor din 1896, celor de la castelul Balmoral li se păruseră la început un pic cam rezervaţi şi „în demnitatea lor magistrală”[19]; iar în Franţa oamenii observaseră că cuplul imperial vorbea doar cu demnitarii din guvern şi cu generalii cei mai importanţi. În afară de curte şi de guvern, Nikolai nu se întâlnea, practic, cu nimeni; nu manifesta nici un interes pentru noile elite ruseşti: societatea evreiască şi noii industriaşi milionari de la Moscova – spre deosebire de unchiul său Bertie din Anglia. „Nici unul [nici un grup] nu ne atingea”[20], scria una dintre doamnele lui Alix. Distanţarea lui Nikolai de acestea şi de elita de la Sankt-Petersburg însemna că, deşi el şi Alix erau mai cultivaţi decât verii lor englezi şi germani, iar el ştia de marele portretist rus Ilia Repin deoarece acesta îi picta pe curteni şi văzuse nişte piese de Cehov, care era acum celebru în toată lumea, nu prea avea cunoştinţă de înflorirea artistică extraordinară ce avea loc în ţara lui. Strămoşii lui Nikolai fuseseră marii constructori şi colecţionari ai Rusiei, însă, deşi el finanţa unele dintre teatrele şi sălile de concert unde se ţineau spectacole de muzică, operă şi balet, Nikolai se implica direct foarte puţin în sprijinirea artelor.

Cândva, exclusivitatea curţii ruseşti fusese un mod de a-l ajuta pe monarh să păstreze controlul şi să ţină aristocraţia în frâu; acum ea doar ţinea curtea departe de restul lumii. Acesta era tiparul la toate curţile europene, toate încercând cu disperare să excludă noile forţe –

comerţul, burghezia, industria, democraţia – pe care le percepeau ca ameninţări la statutul şi influenţa lor, însă singura lor armă în afară de baricade era agăţarea disperată de trecut. Încetaseră a mai fi locuri unde te duceai să-ţi cauţi norocul, unde se crea artă sau avea loc dezbaterea politică, aşa cum fuseseră în secolul al XVIII-lea, devenind gâtuite de ierarhie şi de un milion de reguli mărunte, cu cât mai arbitrare, cu atât mai bune. Însă, mai presus de orice, erau chinuitor de plictisitoare – până şi ţarul recunoştea asta –, iar cea mai mare parte din ceea ce se întâmpla ţinea pe toată lumea ocupată, dar nu avea nici un rost. În Rusia, preocuparea lui Nikolai pentru propria familie şi faptul că nu se făcea să primească pe cineva care nu era nobil însemnau că curtea lui devenise doar o uriaşă gospodărie extinsă, plină de oameni care îşi măsurau obsesiv tresele aurii. Faimoasele baluri de la curte din sezonul de iarnă, despre care se spunea că erau cele mai strălucitoare şi mai scumpe din lume, implicau şi ele interminabile cerinţe de formalism. Pentru majoritatea participanţilor asta însemna să stea în picioare într-o anumită sală în funcţie de clasa socială (nici o şansă ca frumoasa fiică a unui boiernaş de ţară să fie cucerită de chipeşul prinţ) şi să aştepte ore în şir să vină împăratul, pentru ca toată lumea să îi poată face plecăciuni. Până şi şeful cancelariei lui Nikolai recunoştea că „se plictisea regeşte”[21].

La fel era şi în Anglia. Curtea britanică renunţase de multă vreme la orice pretenţie de a fi un centru al puterii şi influenţei şi acum consta din familia reginei şi o serie de obligaţii sociale anuale. Retragerea Victoriei o transformase într-un loc liniştit şi plictisitor unde rareori pătrundea lumea exterioară, condus după toanele ei. Regina dispărea în apartamentele ei cu zilele, lăsându-şi curtenii să stea degeaba, plictisiţi, pe coridoare, fără să poată părăsi clădirea până când nu ieşea şi ea, fără să poată să fumeze sau să se încălzească, deoarece ea considera că focul nu este sănătos.

La Berlin era şi mai rău. Puritanismul Donei – ea interzisese dansuri moderne precum polca şi pasul în doi – şi despotismul lui Wilhelm făceau curtea să fie atât de plictisitoare, încât mulţi aristocraţi nici nu călcau pe acolo. Principalele preocupări ale curţii deveniseră întâietatea statutului, ceremonialul rigid, respectarea nenumăratelor reguli mărunte şi arbitrare şi, desigur, supunerea absolută faţă de suveran. „Trăiam aproape ca într-o închisoare”[22], scria Ethel Howard, o guvernantă englezoaică a copiilor lui Wilhelm. Lipsa umorului şi protocolul de la curte erau legendare. Lui Wilhelm îi plăcea să spună că nu dă baluri ca distracţii, ci ca lecţii de purtare[23]. „E greu de închipuit ceva mai rigid şi mai plictisitor”[24], remarca un ataşat britanic. Membrii curţii nu aveau voie să folosească transportul public, nici să poarte ochelari deoarece nimănui nu îi era permis să se uite la monarhi prin sticlă*[2] şi pretutindeni li se amintea de poziţia lor în

ierarhie. Erau gradaţi şi clasificaţi după nişte permise bazate pe un cod de culori; în funcţie de acestea se decidea, printre altele, în ce sală stăteau la baluri şi cât de consistent era cadoul de Crăciun pe care îl primeau de la cuplul imperial. Până şi mărimea brazilor de Crăciun împodobiţi în fiecare an pentru membrii familiei imperiale la Berlin Schloss era stabilită în funcţie de cât de sus se aflau în ierarhie.

Calitatea de membru al anturajului kaizerului pare să fi fost în mare parte un exerciţiu de rezistenţă şi stat în picioare: nimănui nu îi era permis să stea jos în prezenţa lui sau să meargă la culcare înaintea sa. Seara, kaizerul insista să le citească – făcând observaţii – sau să le ţină prelegeri ore în şir în timp ce ei încercau să-şi ţină ochii deschişi. „Îţi era mai mare mila de generalii mai bătrâni din suita kaizerului", remarca o guvernantă englezoaică. „În cea mai mare parte a timpului afişau un zâmbet de suferinţă răbdătoare, căci William nu arăta vreo consideraţie pentru vârsta şi infirmităţile lor… De regulă, el pretindea ca fiecare să-l slujească până în pânzele albe – într-un mod plăcut şi amabil, este adevărat, dar le cerea asta. Ei păreau morţi de oboseală uneori, plictisiţi de nesfârşitele banalităţi ale funcţiei lor, sătui de trăncăneala lui William, care nu prea le dădea ocazia să-şi exprime propriile gânduri."[25] Era atât de groaznic să-ţi petreci timpul în anturajul kaizerului, încât un aghiotant, Gustav von Neumann-Cosel, renumit mai ales pentru servilismul său şi pentru entuziasmul cu care îi săruta mâna kaizerului, se întorcea acasă după timpul petrecut obligatoriu la curte, se încuia în camera lui, înjura tare şi apoi dormea 24 de ore[26].

Deoarece Nikolai şi Aleksandra erau izolaţi în cadrul curţii, experienţa lor în ceea ce priveşte alte clase sociale rămânea minimă. Deşi poate că imitau valorile şi obiceiurile modeste ale clasei mijlocii, ei îi considerau de fapt pe membrii acesteia nişte opozanţi potenţial stânjenitori ale căror aspiraţii erau o contestare directă a structurilor ierarhiei ruseşti şi a autorităţii ţarului. Nikolai ura în special clasa mijlocie educată, care alcătuia opoziţia liberală ce punea întrebări, „inteligheţia" – un cuvânt rusesc nou-inventat. Serghei Witte îşi amintea că „într-o zi, la masă, cineva a folosit cuvântul *intelectual*", la care ţarul a replicat: „Cât detest acest cuvânt!". El a adăugat că „ar trebui să ordon Academiei de Ştiinţe să-l scoată din dicţionarul limbii ruse"[27]. Cât despre cei foarte săraci şi muncitori, Nikolai îi zărea din trăsură, ovaţionându-l, sau întâlnea rareori vreun ţăran în plimbările călare pe care le făcea pe lângă Ţarskoe Selo (înconjurat, firește, de agenţi ai poliţiei secrete) şi îl întreba cum fusese recolta, neinformat despre condiţiile groaznice în care trăiau aceştia. Atitudinea sa faţă de ei era asemenea atitudinii sentimentale a coloniştilor britanici faţă de sălbaticii pe care îi „civilizau". El era tătucul lor, ei erau nişte copii sinceri, inocenţi, vulnerabili la influenţe rele de care el trebuia să-i

apere. După masacrul de la Palatul de Iarnă din 1905, când trupele guvernamentale au tras asupra unei mulţimi paşnice, Alix a scris: „Sărmanii muncitori care au fost groaznic induşi în eroare au avut de suferit, iar organizatorii s-au ascuns, ca de obicei, în spatele lor… Îmi iubesc noua ţară. E atât de tânără, atât de puternică şi are atât de multe lucruri bune în ea, numai că este extrem de dezechilibrată şi de copilăroasă!”[28].

În această privinţă, familia regală rusă era mai izolată decât oricare dintre contemporanele sale. Chiar şi în Germania, Wilhelm încălcase o parte din eticheta strictă a Prusiei pentru a se întâlni cu magnaţii evrei din sistemul bancar şi din industria navală, pentru a vizita iahturile milionarilor americani, pentru a se împrieteni cu moştenitorul imperiului industrial Krupp, cea mai mare companie din Europa. Mai important, prin discursurile sale şi folosindu-se de presă, Wilhelm devenise vizibil pentru populaţia nearistocrată educată a Germaniei, echivalentul german al cititorilor noului *Daily Mail* din Anglia – o populaţie urbană, naţionalistă, patriotică, plină de aspiraţii –, aşa cum nici un alt monarh nu mai făcuse până atunci. În timp ce el se lovea de opoziţie în guvern sau în Reichstag, aceste noi clase sociale formau tot mai mult temelia solidă a susţinerii sale naţionale. Însă, în timp ce Wilhelm se simţea cu adevărat viu şi în armonie numai când se expunea în faţa lumii, lui Nikolai evenimentele publice încă îi provocau o senzaţie de rău fizic din cauza anxietăţii. „Mi s-a făcut greaţă şi tremuram tot”[29], i-a spus el mamei sale după ce se adresase curţii vieneze în 1896. Familia regală britanică, în schimb, era silită, conform constituţiei, să se întâlnească cu oameni de rând influenţi – chiar şi cu politicieni radicali aroganţi, ca Joseph Chamberlain şi David Lloyd George.

Adevărul era că Nikolai habar nu avea – şi nici nu voia să ştie – cum se schimba Rusia; că statul nu mai era singura forţă organizatoare, că zemstvele erau tot mai mult cei mai eficienţi furnizori de servicii din ţară; că reformele bunicului său, în ciuda eforturilor tatălui său, începeau să distrugă vechile împărţiri rigide în clase – şerbii deveneau negustori, copiii meşteşugarilor deveneau profesori, ingineri şi medici; că ţăranii ajunseseră la sapă de lemn şi în plină criză şi clasa muncitoare urbană trăia într-o sărăcie lucie. Şi cum să înţelegi şi să asimilezi schimbările pe care le aducea lumea modernă dacă, asemenea lui Nikolai şi Aleksandrei, ţi-ai indus convingerea că protocolul şi eticheta erau omniprezente, astfel încât erai, după cum zicea Anna Vîrubova, cea mai apropiată prietenă a lui Alix, „incapabil să schimbi un singur detaliu din rutina curţii ruseşti”, şi că până şi ceaiul de după-amiază era imutabil. „Aceleaşi farfurii pentru pâinea caldă şi pentru unt şi aceeaşi măsuţă pentru ceai erau tradiţii care datau de pe vremea Ekaterinei cea Mare.”[30] Nikolai nu vedea nici un

motiv ca asta să se schimbe – ţara trebuia să rămână aşa cum fusese întotdeauna. Parcă făcuse astfel încât să-i fie imposibil, structural, să înveţe din experienţă – exact ca Wilhelm, care, din motive diferite, era incapabil să înveţe din propriile greşeli –, ca şi cum se autodescalifica sistematic de la implicarea în lumea modernă.

Aşa cum scria fiul doctorului Botkin, medicul casei imperiale, „micul tărâm de basm de la Ţarskoe Selo dormita liniştit pe marginea unui abis, legănat de cântecele dulci ale sirenelor cu barbă şi mustăţi care fredonau încet: «Doamne, ocroteşte-l pe Ţar!»”[31].

Ceea ce-l împingea pe Nikolai tot mai mult în braţele familiei sale erau teama, disconfortul şi aversiunea lui faţă de noul său rol de împărat. El şi-a luat foarte în serios moştenirea, însă nu avea nici un fel de idei, în afară de a se crampona de truismele tatălui său: autocraţia putea salva Rusia; reforma liberală şi o presă liberă constituiau reţeta pentru dezastru; membrii familiei apropiate erau singurii oameni în care puteai avea încredere; Rusia trebuia conservată în aspic. El şi-a câştigat rapid reputaţia de om bun, însă nu atât de ferm sau de consecvent cum şi-ar fi dorit. Tindea prea mult să se lase influenţat de unchii săi tiranici şi de ultima persoană cu care vorbea. „Tânărul nostru monarh se răzgândeşte cu o iuţeală groaznică”[32], ofta în 1896 un funcţionar superior de la Ministerul de Externe. „Rămâne prea adesea sub impresia şi, în consecinţă, sub influenţa ultimelor cuvinte care i se spun”[33], erau de aceeaşi părere verii săi Sandro şi Konstantin în 1897. „Împăratul este influenţat de argumentele ultimului său sfătuitor”[34], relata un ambasador britanic. „Reputaţia monarhiei are de suferit…”, îi spunea cancelarului ambasadorul german în 1898. „Ca o trestie în vânt, ţarul Nikolai şovăie între miniştri, Marii Duci şi, nu în cele din urmă, mama lui.”[35]

Desigur, Wilhelm fusese acuzat de acelaşi lucru. „Este insuportabil. Azi una, mâine alta şi după câteva zile cu totul altceva”[36], scrisese un ministru, sătul de această situaţie. Rădăcinile acestei inconsecvenţe erau diferite – agitaţia de tip maniacal a lui Wilhelm, nesiguranţa lui Nikolai –, dar în ambele cazuri ea reflecta o incapacitate elementară de a da piept cu cerinţele tot mai numeroase ale guvernării moderne şi o dorinţă profundă de a nu se baza pe nici o persoană care ar fi putut să le submineze puterea.

Nikolai îşi compensa sentimentele anxioase de inadecvare şi lipsa pregătirii agăţându-se cu tenacitate de credinţa sa în dreptul divin. În clipa în care coroana îi atinsese capul, el devenise un instrument al voinţei lui Dumnezeu şi absorbise în mod magic un fel de superioritate spirituală care îl făcea, indiferent de neajunsurile lui, mai capabil decât orice ministru să ştie de ce anume avea nevoie Rusia. Era o idee mistică interpretată mult mai literal chiar şi decât afirmaţiile lui

Wilhelm despre relaţia sa cu Dumnezeu, care îl făcuseră de râsul Europei, iar la Nikolai încuraja un soi de fatalism ce îl făcea neobişnuit de pasiv în situaţii de criză. Îl făcea, de asemenea, extrem de posesiv cu autoritatea sa şi sensibil la orice putea fi interpretat ca un amestec. În timp ce Nikolai-familistul era blând şi fermecător, Nikolai-împăratul era adesea iritabil, neîncrezător şi încăpăţânat.

Cu trecerea anilor, acest sentiment de îndreptăţire şi capacitate magică s-a dovedit o compensare anxioasă a lipsei sale de încredere în sine. Deşi cu privire la anumite aspecte individuale a continuat să se lase influenţat de opiniile unuia sau altuia dintre miniştri sau chiar ale familiei sale, Nikolai era din ce în ce mai iritat de ceea ce considera încălcări ale autorităţii sale extinse sau contraziceri, în special din partea casei imperiale, ai cărei membri puteau fi repeziţi dacă pomeneau de politică sau de lumea exterioară în general – mai ales dacă aduceau critici sistemului. Potrivit lui A.A. Mossolov, în anturajul lui Nikolai se punea accentul pe politeţe şi supunere scrupuloasă, iar „mottoul era «nu atrage atenţia» şi «nu face nimic pe proprie răspundere»". În ciuda munţilor de hârţoage, Nikolai refuza să aibă măcar un secretar sau să lase pe altcineva să-i sigileze scrisorile ori să-i lipească timbrele – „Ar fi fost necesar să se încreadă într-un terţ; or, ţarul detesta să-i încredinţeze cuiva ideile sale"[37]. Se încăpăţâna să considere Rusia o moşie imensă pe care o putea conduce ca un moşier paternalist. În lipsa unui secretariat, pe biroul lui ajungeau maldăre de hârtii lipsite de însemnătate. Ţarul era singura persoană din imperiu care putea să acorde un divorţ sau să aprobe o schimbare de nume; miniştrii erau obligaţi să-l consulte cu privire la cele mai mici schimbări de personal. Faptul că se concentra asupra chestiunilor neimportante îl făcea să creadă că el chiar conducea ţara.

Cât despre guvern, Nikolai părea să aibă o neîncredere şi o antipatie intrinsece faţă de miniştrii săi, deşi aceştia erau, practic, singura lui sursă de informaţii despre lumea exterioară. Acest lucru avea de-a face parţial cu clasa socială şi codurile. În Rusia, aristocraţia funciară – spre deosebire de Marea Britanie – privea de sus nobilimea „birocrată" nu chiar atât de elevată, care îşi murdărea mâinile cu guvernarea. Nikolai, asemenea lui George, îşi însuşise un cod militar aristocratic care percepea lumea în alb şi negru şi pentru care complexităţile, ambiguităţile şi zonele gri ale politicii erau dezagreabile. După cum vedea curtea lucrurile, clasa birocratică – alcătuită din nobili, desigur, dar de rang inferior – era formată din carierişti care îşi urmăreau interesele personale, care ţeseau intrigi şi îl induceau în mod voit în eroare pe ţar, pentru a-şi atinge propriile scopuri. „Birocraţii sunt interesaţi… să-l ţină pe ţar în beznă cu privire la ce se petrece; acesta este modul în care ei se fac din ce în ce mai indispensabili"[38], scria ministrul adjunct al Curţii. Ţarul manifesta, de asemenea, tendinţa de

a apela la şi a se baza pe verii şi unchii săi din clanul Romanov, în mare parte inutili, care îşi urmăreau propriile interese, şi de a se lăsa convins de planurile nerezonabile pe care i le propuneau foşti ofiţeri aristocraţi, total neexperimentaţi, ale căror companie şi viziune i se păreau mai pe gustul său. Exact un astfel de plan a atras până la urmă Rusia în războiul dezastruos cu Japonia.

Şi era adevărat că guvernul rus *era* plin de trădări, intrigi şi încurcături, o stare de lucruri care apăruse deoarece, cum nu era ceva care să asigure coordonarea politicii, fiecare minister şi fiecare departament ajungeau să-şi apere poziţia contrazicându-se cu toate celelalte. Se presupunea că Nikolai era cel care controla şi coordona politica şi care avea viziunea de ansamblu. Însă, la fel ca Wilhelm, el era total incapabil să facă asta, iar ţara era atât de mare şi guvernul atât de primitiv şi de haotic, încât probabil că nimeni nu ar fi putut conduce Rusia de unul singur. În lipsa unor priorităţi politice stabilite, miniştrii şi departamentele se băteau pentru întâietate. Miniştrii aveau întrevederi între patru ochi cu ţarul, care nu erau consemnate în procese-verbale. Adesea, deciziile luate în cadrul unei astfel de întâlniri erau anulate de următoarea întrevedere. Ordinele contradictorii nu erau soluţionate. Rapoartele lungi, atent documentate rămâneau necitite – din lipsă de timp şi pentru că ţarul nu avea răbdare. Asemenea verilor săi, pe Nikolai îl enervau lucrurile prea complexe. Rapoartele adnotate dispăreau. Obiceiul lui de a se răzgândi complica totul şi îi împingea pe miniştri la eforturi şi mai bizantine şi mai manipulatoare pentru a-l menţine pe o anumită direcţie, fapt care, la rândul său, îl îndepărta pe Nikolai şi mai mult[39]. În anii 1900, s-au făcut câteva încercări de a-i aduce pe toţi miniştrii la aceeaşi masă pentru o şedinţă săptămânală cu împăratul. Nikolai a refuzat să înţeleagă rostul unei astfel de întrevederi. În plus, nu se pricepea deloc să conducă o şedinţă, se plictisea şi se enerva repede. Poate că de vină era reticenţa lui profundă faţă de orice fel de confruntare sau faptul că îi displăcea din ce în ce mai mult să fie contrazis. În mod cert, nu era dispus să accepte că discuţiile şi dezbaterile ar putea să ducă la ceva folositor. „Însăşi ideea de discuţie era complet străină de firea lui Nikolai al II-lea”[40], scrisese Mossolov, şeful cancelariei ţarului – biroul ce organiza aspectele guvernării care necesitau atenţia personală a ţarului, dar care ajunsese să fie copleşit de hârtii şi probleme mărunte. Nikolai părea incapabil să vadă politica într-un context mai larg. „El înţelege doar semnificaţia unui fapt izolat, fără a-l pune în relaţie cu altele”, scria cu dispreţ fostul său profesor particular Pobedonoştev în 1900. „Lipsesc evenimentele, tendinţele… ideile generale, cuprinzătoare apărute dintr-un schimb de păreri, dintr-o dezbatere sau o discuţie.”[41]

Pe Nikolai îl enerva mai ales Serghei Witte, cel mai capabil ministru

al său. Witte era cel care supervizase şi păstorise industrializarea Rusiei – într-o asemenea măsură, încât economia rusă se dezvolta acum aproape la fel de repede ca industria germană. În perioada 1890-1900, producţia de fier, oţel şi cărbune s-a triplat, deşi costurile umane ale acestei creşteri fuseseră devastatoare în unele locuri[42]. Foametea de la începutul anilor 1890 fusese exacerbată, dacă nu chiar cauzată de insistenţa lui Witte de a exporta grâu în schimbul capitalului străin. Pe cât de scund era Nikolai, pe atât de înalt era Witte – se zicea că avea doi metri – şi pe cât era Nikolai de preocupat de politeţurile etichetei şi curtoaziei, pe atât de dezinteresat de acestea era Witte. Emana un fel de forţă brută, era ambiţios în mod făţiş, necruţător în urmărirea scopurilor sale şi convins de corectitudinea politicilor lui. Credea că pentru a îmbunătăţi poziţia Rusiei pe scena mondială guvernul ei trebuia să amelioreze economia, prin dezvoltare industrială, căi ferate şi pieţe noi. Nu avea nimic suav sau curtenesc, era cinic, manipulator şi adesea grosolan. Odată a ţipat atât de mânios la alt ministru de faţă cu împăratul, încât Nikolai a ieşit din încăpere. Nikolai nu suporta aşa ceva. Recunoştea că Witte era capabil, însă nu avea încredere în el şi, conştient sau nu, se simţea ameninţat de siguranţa de sine a lui Witte şi de capacitatea acestuia. Îl prefera pe Goremîkin, recunoscut ca mediocru şi moale, care se comporta „ca un majordom, transmiţându-le celorlalţi servitori instrucţiunile”[43]. Nikolai şi Aleksandra nutreau fantezia că în afara ministerelor existau sfetnici buni şi oneşti cu ajutorul cărora el ar putea să le rezolve pe toate. „Nu are pe nimeni pe care să se poată baza pe deplin şi care să-i poată fi de un real ajutor”, scria Alix în momentul de vârf al crizei revoluţionare din 1905. „…El îşi dă atâta silinţă, munceşte cu foarte multă perseverenţă, însă lipsesc ceea ce eu numesc bărbaţi «adevăraţi»… Cei răi sunt mereu la îndemână, ceilalţi rămân în fundal, din falsă modestie.”[44]

Nu că ţarul şi-ar fi exprimat deschis sentimentele. La fel ca în activităţile sale pe plan extern, era întotdeauna calm, nu se pierdea niciodată cu firea şi părea în mod frecvent să se lase influenţat de orice i se spunea. Zâmbea, dădea aprobator din cap şi apoi făcea cu totul altceva, ridicându-şi un zid în jurul emoţiilor şi reacţiilor sale. În memoriile lui, Witte a descris cum a fost demis de Nikolai: „Am stat de vorbă două ore întregi. Mi-a strâns mâna. M-a îmbrăţişat. Mi-a urat tot succesul din lume. M-am întors acasă nebun de fericire şi am găsit pe birou un ordin scris cu demiterea mea”[45]. Asemenea demiteri nu erau nişte incidente izolate. Nikolai i-a spus lui Wilhelm că nu numea niciodată pe cineva în funcţie fără a avea un înlocuitor în caz că decidea să demită persoana respectivă.

În acelaşi timp, Nikolai era profund implicat în cele mai nechibzuite excese ale regimului. Ştia că exista o criză agricolă tot mai gravă şi era

conştient de situaţia financiară tot mai dificilă a Rusiei. Ştia de măsurile brutale pe care guvernul le lua în numele siguranţei naţionale, încuraja cheltuielile extravagante cu flota rusească şi uriaşa sumă cheltuită pentru dobândirea unor teritorii din China. Sprijinea rusificarea agresivă a paşnicului ducat independent al Finlandei, care a început în 1898 prin numirea ca guvernator general a brutalului general Bobrikov. Până în 1904 Finlanda ajunsese în pragul revoltei, iar Bobrikov fusese asasinat. În 1902 mama lui Nikolai, într-o scrisoare fără precedent de critică, îi spunea: „Pentru mine e o enigmă totală cum de *tu*, dragul meu Nicky, care ai avut mereu un simţ al *dreptăţii* atât de puternic, alegi acum să fii *călăuzit* şi *înşelat* de un *mincinos* ca Bobrikov!… oamenii erau cât se poate de fericiţi şi de mulţumiţi, acum totul *s-a sfârşit*, totul s-a schimbat, s-au semănat dezordine şi ură… Tot ce s-a făcut şi se face în Finlanda se bazează pe *minciuni* şi *înşelăciune* şi duce direct la *revoluţie*”[46]. Nicky nu a fost de acord. Era necesar să se facă alegeri dificile, a spus el. Tatăl lui rusificase ţările baltice: „O mână puternică şi fermă a adus o împăciuire totală, iar acum toate acele necazuri sunt date uitării”. (De fapt, emigranţii baltici de etnie germană deveniseră unii dintre cei mai zgomotoşi propagandişti antiruşi din Germania, în prima linie a pangermanismului antislav.) Ţarul a adăugat că tocmai suferise „o durere personală foarte grea”[47]: murise câinele lui preferat şi plânsese toată ziua. Poate că alăturarea este nedreaptă – însă Nikolai este cel care a făcut-o.

Asemenea lui Nikolai, şi George era mulţumit să se ţină cât mai departe de public şi să se retragă la ţară, în sânul familiei, cu un trai tihnit. După ce el şi May s-au căsătorit, în 1894, s-au mutat la York Cottage, o „vilişoară sumbră”[48] de pe domeniul Sandringham, la câteva sute de metri de reşedinţa impunătoare a tatălui şi mamei lui. El îndrăgea locuinţa aceea deoarece Sandringham era locul în care se simţea cel mai confortabil din toată lumea, fiindcă erau 30.000 de acri pe care putea vâna şi pentru că vila era prea mică, aşa încât nu era nevoit să primească vizite – era propria barieră faţă de lumea exterioară. După părerea tuturor – în afară de George –, era sumbră, întunecoasă şi înghesuită: „O clădire mică şi incomodă, respingătoare din punct de vedere arhitectural şi unde mirosea mereu a mâncare”, scria prinţesa Alice, verişoara lui. „George o adora, însă el avea singura cameră confortabilă din casă, care era numită «biblioteca», deşi conţinea foarte puţine cărţi… salonul era destul de mic şi când era ocupat de doi adulţi – însă după ceai, când în el se înghesuiau şi cinci copii, devenea un adevărat balamuc.”[49] Casa era acoperită de tencuială brută, cu grinzi ce imitau stilul Tudor, se afla la umbra permanentă a copacilor înalţi şi era orientată spre un iaz întunecat pe

care „un pelican apatic privea abătut nuferii şi bambusul". Înăuntru, ţesătura roşie din care erau confecţionaţi pantalonii armatei franceze „întrista"[50] pereţii, relata un observator. În timpul zilei la York Cottage erau doamne de onoare, ofiţeri de palat şi secretari particulari, diverse bone, dădace, servitoare, zece lachei, trei majordomi care se ocupau de vinuri, un valet şi un bucătar-şef – o suită mică după standardele regale, deşi casa era plină ochi. George a rămas acolo, în ciuda tuturor încercărilor de a-l muta, până în 1910 – şi chiar şi după aceea, când a devenit rege, a refuzat să se mute în casa mare de la Sandringham până la moartea mamei sale.

Acolo trăia ca un nobil de ţară din Norfolk, unul extrem de bogat, cu un venit care după 1901 se ridica la 100.000 de lire (40.000 de lire de la parlament, 60.000 de lire de la ducatul de Cornwall). Gusturile sale erau simple, dar costisitoare. Costumele erau de la Savile Row şi armele erau de la Purdey, cu cartuşele gravate cu mici coroane roşii. Cum părăsise marina militară, nu avea, practic, alte obligaţii în afară de rarele apariţii publice. (Obligaţiile sale în anul 1895 au fost să primească premiul Freedom of the City of London şi să ţină un discurs în semn de mulţumire; să călătorească pe mare până în Germania pentru inaugurarea Canalului Kiel, unde a luat cina cu Wilhelm pe iahtul *Hohenzollern*; să vadă calul lordului Rosebery câştigând derbiul; să meargă la Goodwood la alte curse de cai şi la Cowes pentru iahting; să meargă la vânătoare de potârnichi pe domeniile diverşilor prieteni; să meargă în vizită la Balmoral, apoi să se întoarcă la Sandringham[51].) Personalul tatălui său administra proprietatea. „Timp de 17 ani, nu a făcut absolut nimic în afară de a omorî animale şi a aranja timbre"[52], scria exasperat Harold Nicolson, biograful său.

Vânătoarea şi filatelia erau pasiunile lui George. Timbrele au început cu un cadou constând în colecţia unchiului său Affie, pe care i-a cumpărat-o tatăl lui la începutul anilor 1890. Atras de caracterul ordonat, metodic şi solitar al acestui hobby, petrecea mai multe după-amiezi pe săptămână aranjând şi rearanjând timbrele, răsfoind cataloage, ocazional licitând sume mari pentru timbre rare. Până la sfârşitul vieţii, strânsese cea mai mare colecţie din lume – 325 de clasoare pline. După 1910, când a devenit rege, a colecţionat numai timbre înfăţişând chipul său. Cât despre vânătoare, era singurul lucru pe care George îl făcea excepţional de bine. Până spre sfârşitul anilor 1890, ajunsese să fie recunoscut drept unul dintre cei mai buni doi-trei ţintaşi din ţară. Vânătoarea era unul dintre marile simboluri ale unei vieţi aristocrate tihnite. Partidele de vânătoare aristocrate – cu mii de animale ascunzându-se în tufişuri, plus hăitaşi şi cineva care căra armele şi mâncarea de prânz – se puteau organiza numai pe moşii întinse, necultivate. Asemenea multora dintre obiceiurile de recreere din viaţa aristocraţilor britanici, devenise nespus de populară şi

printre bogătaşii europeni. Nikolai şi Wilhelm erau amândoi obsedaţi de vânătoare şi de trasul cu arma. Cât fusese ţarevici, Nikolai petrecuse cinci-şase ore pe zi vânând în toiul iernii: „667 de animale răpuse din 1.596 de împuşcături”[53], consemna el pentru o zi din anul 1893. Wilhelm, care trăgea cu arma sprijinindu-se pe umerii unui servitor de lângă el, ţinea o listă cu tot ce omorâse: în 1897, avea un total de 33.967 de animale, începând cu „doi zimbri, şapte elani” şi terminând cu „694 de bâtlani şi cormorani şi 581 de animale nespecificate”[54]. George era în stare să doboare 1.000 de fazani într-o singură zi. La Sandringham, cantităţile de vânat împuşcat erau de-a dreptul monstruoase. Când George a devenit rege, un politician, lordul Crewe, nu s-a putut abţine să remarce: „Ce păcat că un personaj public are un gust atât de simplu dezvoltat până la dimensiunile pasiunii nebune pentru vânătoare a iubitului nostru monarh… Perspectiva sa asupra a ceea ce se cuvine pare aproape complet distrusă”[55].

George nu voia să interacţioneze cu lumea exterioară. După cum remarca unchiul său, ducele de Cambridge, nu putea „să suporte Londra şi ieşirile în oraş şi urăşte Societatea”[56]. În ciuda devotamentului faţă de tatăl său, el nu făcea parte din societatea mondenă. Aşa cum nota cu delicateţe un observator, cei din grupul lui George erau aleşi „nu pentru strălucirea lor pe scena mondenă, pentru vorbele de duh, conversaţia spumoasă ori noutatea pe care o oferea ospitalitatea lor, ci pentru calităţi mult mai solide, bazate pe vechi tradiţii”[57]. El aparţinea acelui segment al lumii bune pe care liberalul radical Arthur Ponsonby – fratele rebel şi radical al secretarului regelui, Fritz Ponsonby, şi autorul cărţii *Declinul aristocraţiei* – îl descria ca fiind „reacţionar” şi „plictisitor”, care deplângea lumea modernă, deşi se bucura de înlesnirile ei, tânjea după trecut şi se aştepta la „deferenţă nelimitată”[58] din partea celor care îi erau inferiori social. Ura să plece în străinătate, cu toate că, datorită eforturilor bunicii lui, era înrudit acum prin legături de sânge sau prin alianţă cu toţi cei 20 de monarhi aflaţi la putere în Europa Occidentală. Călătoriile îi stârneau dor de casă şi rău de mare şi scoteau la iveală faptul că nu ştia nici o limbă străină. Îi era groază să ţină discursuri în public şi, în general, să fie împins dincolo de zona lui de confort. Nu ştia mare lucru nici măcar despre domeniul Sandringham, unde locuia. Când l-a moştenit în 1910, habar nu avea că muncitorii lui erau printre cei mai prost plătiţi din Norfolk.

Căsătoria lui fusese salutată ca un mare succes. May a născut un moştenitor după mai puţin de un an – David, viitorul Edward al VIII-lea. Cuplul a devenit rapid un model de viaţă domestică respectabilă şi mulţumită. „De fiecare dată când îi văd, îi iubesc, îmi place de ei şi îi respect şi mai mult”, scria regina Victoria în 1897. „Slavă Domnului! Georgie are o soţie excelentă, foarte bună şi practică.”[59] La curte se

considera că May încurajase timiditatea lui George, dând parteneriatului lor o ţinută publică rigidă, de o splendoare excesiv de severă. Ea manifesta o tendinţă accentuată de a se împodobi cu multe diamante şi bijuterii scumpe. Deşi nu era o extrovertită, îi plăceau obligaţiile publice ale regalităţii.

Atât cât era în stare, George o iubea pe May. La câteva luni după nunta lor, îi scria:

> Ştii de-acum că nu umblu niciodată cu jumătăţi de măsură, când te-am cerut în căsătorie, te îndrăgeam foarte mult, dar nu eram foarte îndrăgostit de tine, însă am văzut în *tine* persoana pe care eram capabil s-o iubesc cel mai profund, de mi-ai fi întors acea iubire… Am încercat să te înţeleg şi să te cunosc, cu rezultatul fericit că acum ştiu că într-adevăr te iubesc din toată *inima*, fată dragă, şi că îţi sunt pur şi simplu *devotat*… *Te ador, scumpă May*. Dragostea mea devine tot mai puternică pe zi ce trece, amestecată cu admiraţie, şi îi mulţumesc lui Dumnezeu în fiecare zi că mi-a dat o soţie atât de scumpă şi de devotată cum eşti tu. Dumnezeu să te binecuvânteze, scumpul meu înger May, care ştiu că vei rămâne mereu alături de mine, căci acum am nevoie de dragostea noastră şi de ajutor mai mult ca niciodată[60].

Pe hârtie, George era însufleţit de sentimentele cele mai tandre faţă de soţia sa şi îi spunea că nu putea să trăiască fără ea. Când s-a dus la Sankt-Petersburg pentru nunta lui Nikolai, în 1894, i-a scris de acolo 20 de scrisori în două săptămâni. Însă, când erau faţă în faţă, el tot nu putea să-şi exprime sentimentele. „Ştiu că înţelegi ce am simţit şi ce chin a fost când a trebuit să-mi iau rămas-bun”, i-a scris el după ce a plecat în Rusia, în 1894; iar după turul lor prin Commonwealth, în 1901, i-a scris: „Cumva, nu pot să-ţi spun direct, aşa că profit de prima ocazie ca să-ţi scriu cât îţi sunt de îndatorat, draga mea, pentru modul splendid în care m-ai sprijinit şi m-ai ajutat în lungul nostru tur. Tu ai fost cea care l-a transformat într-un succes”[61].

Relaţia era complicată. George a rămas foarte apropiat de mama şi surorile lui, care locuiau la un minut depărtare. Ele erau extrem de posesive cu el şi adesea insensibile şi ostile cu May. Toria, sora de care George era cel mai apropiat, care rămăsese nemăritată deoarece Alexandra voia să-i ţină cineva companie şi care o considera pe May o intrusă, nici nu se chinuia să-şi ascundă antipatia. „Încearcă să vorbeşti cu May la cină, deşi toată lumea ştie că e groaznic de plictisitoare”[62], i-a spus ea unui oaspete la scurt timp după căsătorie. Alexandra nu se certa niciodată pe faţă cu nora ei şi o trata cu atitudinea ei caracteristică de prietenie degajată. Însă, potrivit lui Mabell, contesa de Airlie, cea mai veche prietenă a lui May, nu exista nici o îndoială cu privire la „gelozia ei faţă de noră”[63]. Alexandra ţinea să demonstreze puterea pe care o exercita asupra fiului ei, apărând acasă la el oricând avea chef, mutând mobila prin locuinţa lui când nora ei era plecată, „ceea ce în mod cert oferă mai mult spaţiu şi cred că arată mai drăguţ”, îi scria George cu tact lui May. „Desigur, dacă nu-ţi va plăcea… putem s-o mutăm la loc într-o clipă.”[64] Alexandra se

grăbea să sublinieze orice lucru făcut de May care ar fi putut fi interpretat drept o neglijare chiar şi măruntă a soţului ei: „Aşadar, bietul meu Georgie a pierdut-o pe May a lui, care a fugit la Londra să se uite la sticlăria ei”[65]. Cât despre socrul ei, May considera tachinările lui Edward stânjenitoare şi nu aproba stilul lui de viaţă. Familiei ei, care era entuziast progermană, îi displăceau „groaznicele înclinaţii ruseşti”[66] ale lui Edward. Însă George încă trăia în umbra tatălui său, consultându-l pe rege cu privire la tot, până şi la culoarea livrelelor lacheilor lui.

George părea să nu fie conştient de modul în care familia lui o trata pe soţia sa, la fel cum nu îşi dădea seama cât de plictisitoare şi de monotone trebuie să i se fi părut lui May Sandringhamul şi viaţa lui sportivă. Vânătoarea şi cursele de cai o plictiseau, plimbările cu iahtul îi provocau greaţă. Soţiile din lumea bună trebuiau să fie însă de acord cu pasiunile soţilor lor, aşa că ea îi urma pe vânători, zi de zi, zâmbind cu entuziasm. El nu avea timp pentru pasiunile ei – literatura şi arta – şi manifesta un dispreţ filistin aristocratic faţă de oamenii pe care îi credea prea deştepţi, numindu-i „sprâncene”. Primul biograf autorizat al lui George recunoştea că, „uneori, viaţa intelectuală a ducesei se poate să fi fost foarte săracă şi energiile ei s-au atrofiat în acei primi ani”[67]. George nici nu se gândea să se mute altundeva, într-o casă mai mare şi mai departe de familia lui. În 1901, când ea a propus să se mute la Houghton Hall, o moşie din Norfolk aflată nu departe, el nu a fost de acord, îndemnat de mama sa.

May nu se plângea niciodată. Era hotărâtă să-i facă pe plac soţului ei şi viitorului rege, să-i sporească încrederea în sine şi să-şi dovedească devotamentul faţă de monarhie. Asta era, mai mult sau mai puţin, ceea ce se aştepta de la ea. Aşa cum a scris un biograf al unei prinţese englezoaice mai recente – Diana –, femeile aristocrate din casta ei erau educate şi pregătite pentru „o viaţă cu aşteptări emoţionale scăzute şi soţi care nu se axau pe a fi grijulii şi atenţi”[68]. May „sacrifica totul pentru nevoile lui şi pentru liniştea lui sufletească, gândindu-se în primul rând la el şi abia apoi la oricine altcineva, inclusiv la copiii ei, şi, desigur, la ea însăşi”, scria biograful ei, James Pope-Hennessy. „…Ea credea că toţi ar trebui să se supună chiar şi celei mai mici dorinţe a regelui şi a fost un exemplu viu al crezului ei… Lăuntric, asta necesita un exerciţiu permanent şi dificil de imaginaţie, precauţie şi autocontrol.”[69] Devotamentul, umilinţa şi insistenţa ei ca toţi ceilalţi din casă să se poarte la fel au consolidat, într-adevăr, încrederea de sine a lui George.

Asta a încurajat, de asemenea, obiceiul regal deja bine înrădăcinat de a se purta ca un autocrat în propria casă. La York Cottage, toate ceasurile erau potrivite cu o jumătate de oră înainte din cauza obsesiei lui George pentru punctualitate. Capul familiei nu era niciodată

contrazis, luat la întrebări sau criticat. „Regele George al V-lea detesta nesinceritatea şi linguşeala, dar după un timp s-a obişnuit atât de mult ca oamenii să fie de acord cu el, încât îi displăcea ideea de prieten sincer”[70], îşi amintea Fritz Ponsonby, unul dintre secretarii particulari care au slujit cel mai mult timp familia regală şi a cărui vorbire simplă era acceptată – deşi nu fără iritare – atât de regină, cât şi de Edward. „Nu îl contrazice nimeni niciodată; nu sunt puse în discuţie decât acele subiecte pe care le aleg ei [cei de neam regesc] şi până şi cele mai banale lucruri rostite de buzele cuiva de neam regesc sunt ascultate de parcă ar fi oracole”[71], a observat scriitorul Augustus Hare când l-a cunoscut pe George, pe la mijlocul anilor 1890. Se întreba cum de putea George să suporte monotonia conversaţiei. George a început să-şi exprime opiniile şi părerile politice – părerile unui nobil de ţară conservator din Norfolk – răspicat şi detaliat în faţa oricui era dispus să-l asculte. „Un pic cam prea direct”[72], remarca secretarul viceregelui Indiei când l-a cunoscut pe George în 1905. Lui George ajunsese să-i fie profund antipatic anteriorul deţinător al funcţiei, lordul Curzon, şi nu se putea abţine să nu spună tuturor acest lucru.

Atitudinea supusă a lui May îl încuraja pe George să se poarte urât şi cu ea. Ducele de Windsor i-a spus biografului mamei sale: „Între noi fie vorba, tata avea o fire groaznică. Era cumplit de grosolan cu mama. Păi, am văzut-o ridicându-se de la masă pentru că era foarte nepoliticos cu ea, iar noi, copiii, o urmam afară din încăpere”[73]. În casă la el, George era iute la mânie. Tendinţa de a se răsti şi exasperarea exprimată adesea au devenit două dintre cele mai vădite trăsături ale sale. E posibil ca mânia lui să fi izvorât din dificultatea de a-şi exprima sentimentele mai tandre şi din faptul că întreaga sa existenţă a fost umbrită de o permanentă anxietate mocnită, de nesiguranţă şi de o teamă profundă de viitor – de ziua aceea în care avea să fie rege. Acest lucru alimenta un sentiment latent de autocompătimire. Oare exprima, poate, şi un strop de dezamăgire în legătură cu căsnicia lui? Un sentiment că soţia lui ireproşabil de corectă, extrem de stăpână pe sine, admirabil de devotată era un pic cam inaccesibilă, chiar rece; că ataşamentul ei cel mai profund era faţă de monarhia însăşi, nu faţă de el? Conştient, George credea extrem de mult în iubirea şi fidelitatea lui faţă de soţia sa. În decembrie 1901 a venit vestea şocantă că verişoara lui George, Victoria Melita sau „Ducky”, îl părăsise pe Ernst, fratele lui Alix – căsătorie la care îi îndemnase autoritar răposata regină –, pentru Kirill, vărul lui Nikolai. George i-a scris lui Nikolai: „Nu credeam că erau fericiţi împreună, dar nu m-am gândit niciodată că se va ajunge la asta; îmi pare foarte rău, căci îmi place de amândoi. Slavă Domnului, noi suntem amândoi atât de fericiţi cu soţiile şi copiii noştri, încât nu putem să înţelegem aşa ceva”[74].

Asupra lui May căsnicia a avut un efect constrângător. La trei ani după nuntă, Marie Mallet, doamna de onoare a reginei, scria în jurnal că spera că „prinţesa May nu va fi prea timidă ca să stea de vorbă cu mine. Pare palidă şi slabă, de parcă ar tânji după simpatie, dar ar fi prea sfioasă ca s-o caute”[75]. Un an mai târziu, ea observa: „Prinţesa May este foarte rigidă. Sunt sigură că are intenţia să fie amabilă, dar în cazul ei este adesea necesar să te mulţumeşti cu intenţia”[76]. Vechea prietenă a lui May, Mabell, contesa de Airlie, considera că o „crustă tare de inhibiţie… a acoperit-o treptat, ascunzând căldura şi tandreţea personalităţii ei”[77]. David avea impresia că, atunci când nu era cu George, „ea era cu totul altă persoană”[78].

Autocraţia lui George se extindea şi la modul în care se purta cu cei şase copii ai săi: cinci băieţi – cel mic, John, era epileptic şi a murit la vârsta de 13 ani – şi o fată, Mary, născuţi toţi între 1894 şi 1905. Cel mare, David, viitorul Edward al VIII-lea, s-a născut în timpul vizitei lui Nikolai în Anglia, în 1894, şi ţarul a devenit naşul lui. Al doilea, Albert, viitorul George al VI-lea, a venit pe lume un an mai târziu. După ce fusese afectat de neglijenţa indulgentă a propriilor părinţi, George, la rândul său, şi-a vătămat şi el copiii. Era strict şi despotic şi nu avea răbdare. I se părea la fel de greu să le arate tandreţe copiilor ca şi soţiei lui. „Adopta o abordare severă, marinărească a tuturor realităţilor umane”, scria fiul său David. „Am simţit mereu că, în ciuda neîndoielnicei sale afecţiuni pentru noi, tata prefera copiii mai mult teoretic.” Se aştepta ca aceştia să se poarte ca nişte adulţi – sau, mai degrabă, ca nişte marinari bine instruiţi: punctuali, curaţi şi întotdeauna ascultători –, deşi le oferea o educaţie de proastă calitate, aproape la fel ca a lui. Şi, asemenea tatălui său, îi înspăimânta; o convocare din partea lui în bibliotecă pentru întârziere, mâini murdare, gălăgie sau neastâmpăr în biserică era terifiantă pentru copii. „Nici un cuvânt dintre cele pe care aveam să le aud vreodată nu putea să mă tulbure atât de mult”[79], îşi amintea David. Albert avea o bâlbâială a cărei atenuare nu era deloc ajutată de obiceiul tatălui său de a ţipa la el „Spune odată!”[80] în timp ce el se chinuia să vorbească. E ceva cu adevărat trist în afirmaţia lui George că romanul său preferat era *Wrong on Both Sides*, descris de biograful său Harold Nicolson drept o poveste „revoltătoare”, în stilul *Micului lord*, despre un tată aristocrat sever şi fiul său, care se iubesc unul pe altul, dar care nu îşi pot exprima sentimentele din cauza mândriei. „O carte atât de minunată, întotdeauna plâng când o citesc”[81], scria George.

Şi lui May i s-a părut dificil să creeze o legătură cu copiii ei, cel puţin cât au fost mici. După ce s-a născut David, a părut că nu prea vrea să-l ţină în braţe şi a plecat la Saint-Moritz nu mult după aceea, în timp ce George s-a dus la Cowes. Se poate să fi fost reţinerea ei înnăscută, o depresie postnatală, insistenţa ei că George era mereu pe

primul loc sau obiceiul aristocratic al vremii de a-i încredinţa pe copii doicilor şi bonelor, rareori fiind întâlniţi singuri, dar lui May i se părea greu să se apropie de copiii ei şi detesta să fie însărcinată. I-a luat trei ani ca să-şi dea seama că o dădacă îi agresa adesea pe cei doi băieţi mai mari. „Tragedia era că nici unul dintre ei nu înţelegea deloc sufletul unui copil", a recunoscut prietena lui May, Mabell, contesa de Airlie. „Nu reuşiseră să îi facă fericiţi pe copiii lor."[82] Nu era de mirare că pentru copii escapadele la bunicii lor, Edward şi Alexandra – care păreau „mereu scăldaţi în razele soarelui" şi îi răsfăţau în casa cea mare –, erau ca şi cum li s-ar fi „dat o cheie magică pentru o lume total diferită"[83].

John, cel mic, epileptic şi probabil autist, a fost până la urmă trimis să locuiască separat, cu propriii servitori, într-o căsuţă de pe domeniul Sandringham numită Wood Farm. Copiii ca el erau adesea consideraţi o ruşine pentru familiile lor, deşi se prea poate ca viaţa lui să fi fost mult mai liberă decât a fraţilor săi. Regina s-a asigurat că ultimul ei născut era îngrijit de o bonă devotată; copilul avea spaţiu, jucării frumoase şi copii de prin partea locului cu care să se joace. Jurnalul ei sugerează că simţea tandreţe faţă de copil, însă, în afară de ea, familia pare să se fi rupt cu totul de el. George nu îl pomenea niciodată, deşi era preşedintele Societăţii Naţionale pentru Promovarea Angajării Epilepticilor. Multă vreme, John nu a apărut în arborele genealogic al familiei Windsor, iar când a murit, în 1919, la vârsta de 13 ani, David i-a spus amantei sale de atunci, Freda Dudley Ward, că nu îi plăcea deloc că era nevoit să ţină doliu: „A fost mai mult un animal decât orice altceva"[84].

Între George şi Nikolai existau mai multe asemănări decât cele fizice. Amândoi erau timizi, iubeau viaţa de nobil de ţară şi erau cei mai fericiţi când masacrau câteva mii de păsări pe săptămână pe domenii enorme. Amândoi se simţeau cel mai în largul lor cu codurile de comportament simple şi patriotice ale armatei; asemenea lui Nikolai, şi George manifesta o aversiune instinctivă faţă de ambiguităţile şi zonele gri ale politicii pragmatice. Amândoi preferau familia şi viaţa casnică societăţii de la curte. Nici unul nu avea simţ estetic, deşi nimic din reşedinţele lui Nikolai nu egala urâţenia pură a locuinţei de la York Cottage. Amândoi erau dependenţi de rutină: Nikolai ajungea la ceai exact la aceeaşi oră în fiecare zi; lui George îi plăcea să ştie exact ce urma să facă în fiecare moment din zi şi detesta orice perturbare a programului său. Amândoi erau foarte tulburaţi de aproape orice fel de schimbări. Nici politicile lor nu se deosebeau foarte mult: George a avut o poziţie vocală după 1900, criticându-i violent pe socialişti, Partidul Liberal şi mai ales pe liberalul radical David Lloyd George, a cărui platformă politică se baza pe îmbunătăţirea vieţii celor săraci şi atacurile mişeleşti la adresa celor ce

moşteneau privilegii. În măsura în care George se gândea la sistemul ţarist, părea să simtă simpatie pentru vărul său, despre care i-a spus în 1900 ambasadorului german că „e de încredere, dar puterea sa este constant subminată de puteri subversive”[85]. Amândoi se simţeau profund neliniştiţi în legătură cu rolul lor în lume şi încercau să-şi astâmpere temerile cu lucruri familiare şi rutină. Amândoi erau, sub multe aspecte, lamentabil rupţi de lumea din jurul lor. Şi nici unul nu putea să vadă dincolo de etalările publice ale loialităţii şi vorbele măgulitoare.

În septembrie 1897, când George a făcut una din rarele sale vizite publice în numele bunicii sale în Irlanda – prima vizită a unui membru al familiei regale de peste 80 de ani –, a fost întâmpinat de mulţimi ordonate, care ovaţionau, chiar şi în zonele din Londonderry. Întregul eveniment fusese orchestrat cu atenţie. George nu a văzut, de pildă, cele mai sărace cartiere din Dublin, unde se aflau unele dintre cele mai groaznice mahalale din Marea Britanie. I s-a spus în mod repetat că vizita era un „succes remarcabil”. „Devotamentul pe care l-aţi inspirat altora nu este doar un rezultat mulţumitor pe plan personal… ci va avea un efect deosebit de valoros asupra sentimentelor publicului din Irlanda şi ar putea să contribuie mult la restaurarea loialităţii care în ultima jumătate de secol a fost atât de zdruncinată în atâtea ţinuturi”[86], i-a spus lui George lordul Salisbury, al cărui partid era ferm hotărât să nu acorde Irlandei autonomie. Vizita nu a avut absolut nici o influenţă asupra politicii privind Irlanda. I-a creat însă lui George o falsă impresie despre situaţia Irlandei şi credinţa eronată în semnificaţia mulţimilor care ovaţionau, în puterea strălucirii regale şi în magia prezenţei sale. În mod asemănător, Nikolai se putea convinge singur că vreo câteva minute de ovaţii isterice din partea supuşilor săi îi spuneau mai mult despre loialitatea lor şi despre starea naţiunii decât orice raport ministerial. Şi în cazul lui Wilhelm asigurările, ce provocau dependenţă, date de o mulţime care îl ovaţiona îi domoleau setea neostoită de afirmare şi popularitate – şi îi dădeau, fără temei, încrederea de a spune orice îi trecea prin cap.

Lumea modernă împresura însă zidurile pe care monarhii le clădiseră în jurul lor prin modalităţi insistente şi tot mai directe, mai ales sub forma presei şi a opiniei publice. Pe la mijlocul anilor 1890, ziarele din toată Europa au părut brusc mai politizate, mai interesate de chestiunile internaţionale, mai conştiente de ele însele ca organe ale opiniei publice şi mult mai agresive. Schimbarea se baza parţial pe procesele de producţie mai ieftine, ceea ce însemna ziare mai ieftine, parţial pe conştientizarea de către guverne a puterii pe care o aveau presa şi opinia publică şi parţial pe ratele tot mai mari ale

alfabetizării. Până şi regina Victoria acorda atenţie acestui fapt. Ziarele britanice se delectaseră multă vreme cu implicarea fiului ei cel mare într-o serie de scandaluri (deşi aveau întotdeauna grijă să nu le menţioneze explicit pe amantele lui). În 1895, regina se supărase din cauza ostilităţii presei ruseşti; în 1896, a scris despre telegrama Kruger: „Îmi doresc ca ziarele din ambele ţări să se poată abţine de la a scrie cu asemenea înverşunare şi violenţă”[87]. Faptul că acum citea presa mondială o făcea să se întrebe de ce „suntem noi atât de urâţi de alte ţări”[88].

Nikolai şi Wilhelm au încercat amândoi să ignore puterea crescândă a opiniei publice şi a presei, însă erau tot mai mult obligaţi să o recunoască. Lui Wilhelm îi plăcea să spună că este imun la opinia publică; în realitate, era obsedat de aceasta şi extrem de influenţat de ea. Un articol critic putea să-i provoace crize de furie sau de depresie. Un articol măgulitor despre el în ziarele englezeşti îi inspira o efuziune de dragoste pentru „bătrâna” Anglie, propunerea unor noi alianţe şi vizite entuziaste în miez de noapte la ambasadorul britanic. Anturajul lui Wilhelm şi cancelarii săi se foloseau de faptul că el se lăsa influenţat de presă – şi de obiceiul lui de a nu citi niciodată până la capăt un ziar. Şi unii, şi alţii îi ascundeau lucrurile incomode şi îi ofereau un cocteil de tăieturi din ziare alese cu grijă, din ţară şi din străinătate, pentru a-l menţine pe poziţia oficială. Nikolai, al cărui tată îi numise pe editorii ziarelor „porci” şi „reduşi mental”[89], insista că presa rusă nu avea nici o influenţă; referirile la opinia publică din Rusia îl înfuriau[90]. Recunoştea însă că citea în fiecare zi câte un ziar german, unul francez, unul englezesc şi unul rusesc – chiar dacă zicea că nu credea ceea ce citea deoarece ştia „cum se fac. Un evreu stă acolo, propunându-şi să învrăjbească diferite popoare unele contra altora, iar oamenii, care în bună parte nu au păreri politice proprii, sunt ghidaţi de ceea ce citesc”[91].

Lucrul de care erau convinşi toţi cei trei monarhi era că ceea ce afirmau ziarele străine despre cineva era o măsură exactă a modului în care era privit în străinătate. Intensificarea naţionalismului şi şovinismului în Europa însemna că articolele erau mai adesea neprietenoase. În numele cui vorbea presa era însă altă problemă. Pentru Wilhelm şi Nikolai era evident că presa era purtătoarea de cuvânt a guvernului ei. Presa rusească – aşa cum era ea (Serghei Witte i-a spus în 1897 unui diplomat britanic că „se îndoia că sunt 100.000 de oameni în Rusia care citesc ziarele sau că le pasă ce scriu acestea”[92]) – era cel mai aspru controlată şi cenzurată din lume. Nikolai i-a spus unui vizitator german în 1895 că „nu voi elibera presa rusească niciodată, cât trăiesc eu. Presa rusească va scrie numai ce vreau eu… şi numai voinţa mea va domni în toată ţara”[93]. Controlul guvernului german asupra presei sale era proverbial. În 1899, Joseph

Chamberlain i-a spus cancelarului german Bernhard von Bülow „că în Germania nu există opinie publică. Poporul german are numai emoţiile pe care îi cere guvernul să le aibă”[94]. O mare parte a presei era fie controlată, fie subvenţionată de guvern. *Kölnische Zeitung* reflecta opiniile Ministerului de Externe german; *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* era unealta guvernului şi a kaizerului. Multe alte ziare primeau subvenţii şi publicau articole trimise de guvern, ba chiar tipăreau versiunile expurgate ale discursurilor kaizerului pe care le trimitea guvernul sau tăiau chiar ele fragmentele stânjenitoare. (Deşi, încă mai jenant, fragmentele eliminate de ele erau adesea tipărite în ziarele austriece.) Efectul putea fi foarte amplu. Cu două săptămâni înainte de o vizită a lui Edward, în 1902, Wilhelm a cerut ca presa germană să publice doar articole proengleze şi în general aşa s-a întâmplat.

În Marea Britanie era altfel. Presa independentă avea o istorie mult mai lungă, iar rata alfabetizării era mare. În anii 1890, unele ziare britanice de succes aveau tiraje mult mai mari decât suratele lor europene, suficient de mari încât să nu aibă nevoie sau să nu vrea subvenţii de la guvern, şi erau foarte conştiente de importanţa lor ca temelie a democraţiei liberale[95]. Indiferent cât de des îi asigurau oamenii de stat britanici pe străini că nu controlează presa, când ziarele britanice atacau Germania sau Rusia, se considera că exprimă gradul de antipatie al guvernului. *The Times*, care era privit aproape peste tot în străinătate ca organul semioficial al guvernului, exprima adesea păreri jenant de diferite faţă de poziţia oficială. Ministerul de Externe britanic s-a simţit stânjenit de relatările sale despre brutalitatea ruşilor în Manciuria şi cerea frecvent ziarului să-şi domolească tonul relatărilor. Era aproape invariabil refuzat sau ziarul înlocuia un reportaj direct de la sursă cu un editorial la fel de critic. Wilhelm lua personal criticile la adresa Germaniei din presa britancă şi nu putea să nu vadă amestecul rudelor sale engleze în asta – mai ales al unchiului său –, supraevaluând permanent influenţa familiei regale britanice. În 1898, când regina a reuşit să-i convingă pe editorii principalelor ziare să mai domolească tonul articolelor lor antigermane, acesta a fost un semn al faptului că regina ajunsese să fie percepută ca o forţă dezinteresată în politica britanică. Chiar şi aşa, intervenţia ei a avut efect doar câteva luni. În 1900, noul tabloid, *Daily Mail*, cu nemaiauzitul tiraj de un milion de exemplare pe zi, exprima un mesaj neruşinat de populist, sentimental, agresiv imperialist, chiar xenofob – şi dincolo de controlul oricărui guvern. El avea să afirme că Germania era principalul duşman al Marii Britanii cu mult înainte ca guvernul britanic să facă acest lucru. Salisbury, care îl detesta, în ciuda afilierii conservatoare a ziarului – spunea că ziarul este „pentru aceia care ştiu să citească, dar nu ştiu să gândească”[96] –, a

văzut că se adresează şi vorbeşte în numele unui segment nou, strident şi uneori urât al opiniei publice.

În Germania şi chiar şi în Rusia după 1905, presa şi opinia publică creau o voce – sau mai multe – foarte distinctă de guvern. Relaţia guvernului german cu presa devenea, fără ca primul să-şi dea seama de asta, tot mai simbiotică. Ziarele germane reprezentau o gamă întreagă de interese: grupuri noi şi puternice precum Liga Pangermană şi grupuri de lobby din agricultură şi ale industriaşilor, deosebit de critice faţă de atitudinea precaută a guvernului, precum şi presa de stânga adesea uitată, care predica un mesaj cu totul diferit, al internaţionalismului şi cooperării. I-o fi spus Wilhelm lui Edward: „Eu sunt singurul stăpân al politicii germane şi ţara mea trebuie să mă urmeze oriunde merg”[97]. Însă cancelarul lui, Bernhard von Bülow, scria: „Chiar şi în Germania opinia publică trebuia să fie luată în considerare de fiecare guvern şi, de asemenea, de kaizer, dacă nu voiau să sufere neplăceri”[98]. Atât Wilhelm, cât şi Bülow se simţeau tot mai înclinaţi să ţină cont de opinia publică – cel puţin de părerile dreptei – şi din ce în ce mai neliniştiţi de puterea ei şi de potenţialul său de a-i submina. Amândoi simţeau că aprobarea presei avea putere de viaţă şi de moarte asupra lor, Bülow era la fel de influenţabil şi de vanitos în legătură cu relatările presei despre el ca şi kaizerul. Folosea biroul de presă al Ministerului de Externe german pentru a furniza ziarelor articole gen tabloid despre locurile unde îşi făcea vacanţele şi apropierea sa de kaizer. În dorinţa sa de a-şi vinde imaginea, îşi făcea chiar promovare singur: „Probabil că în nici o altă chestiune nu aş fi putut să dovedesc mai multă judecată, calm şi precauţie”[99], spunea un articol laudativ scris chiar de el. Încerca să se facă plăcut în străinătate trimiţând ambasadei unei anumite ţări articole favorabile despre acea ţară, pe care tot el le plasase în presa germană. În Rusia, încă de dinainte ca proclamaţia din octombrie să acorde libertate presei, în 1905, unii membri ai guvernului lui Nikolai au identificat un fel de opinie publică având ca sursă clasa educată, presa şi funcţionărimea, care susţinea păreri puternice şi adesea variate cu privire mai ales la politica externă – dacă viitorul Rusiei era în Balcani sau în Orient, dacă Germania era prieten ori duşman. Totuşi, pentru moment, „partidele credeau în unanimitate că Marea Britanie era cel mai mare duşman… care bloca drumul politicii noastre directe şi îndrăzneţe”[100].

Deocamdată guvernele puteau să exercite influenţă asupra presei lor naţionale, dar, pe măsură ce creştea forţa opiniei publice, era discutabil cât timp aveau să poată monarhii să se opună categoric cererilor ei.

*1 Pentru mai multe despre această boală genetică, vezi John Röhl *et al.*, *Purple Secret*. Röhl şi ceilalţi coautori argumentează convingător că sora lui Wilhelm, Charlotte, a avut porfirie şi sugerează că mai mulţi dintre descendenţii reginei Victoria, inclusiv Vicky şi

Alix, au suferit de această boală.

*2 Şi, probabil, şi pentru că ochelarii indicau o slăbiciune fizică la bărbaţi – monoclurile erau alternativa acceptată în rândul ofiţerilor armatei germane.

Capitolul 9

Imperative imperiale (1898-1901)

„Animozitatea dintre Anglia şi Germania este într-adevăr o mare durere şi suferinţă pentru mine – aşa cum este şi pentru tine, şi pentru mulţi alţii”, îi scria regina lui Vicky în vara anului 1897. Nu i-a trecut niciodată prin minte că situaţia nu se putea repara dacă Wilhelm pur şi simplu stătea potolit. „Nădăjduiesc că va trece treptat dacă William nu o va întreţine prin discursuri şi prostii colonialiste. El face ca pacea să fie dificilă, ceea ce este de necrezut. Aceste bariere despre care ai vorbit adesea au neîndoielnic de-a face cu asta.”[1] Şi în cadrul guvernului britanic, cei mai mulţi presupuneau că situaţia cu Germania era reversibilă. De exemplu, sir Thomas Sanderson, înaltul funcţionar al lui Salisbury de la Ministerul de Externe, credea că, deşi brutalitatea şi ostilitatea germanilor puteau fi enervante, Marea Britanie trebuia să manifeste îngăduinţă faţă de dorinţa de înţeles, deşi stângaci afirmată, a statului ajuns la adolescenţă de a fi recunoscut pe plan internaţional şi că lucrurile aveau să revină la normal[2].

Însă se înşelau. La cele mai înalte niveluri ale guvernului german avusese loc o schimbare palpabilă în direcţia ostilităţii faţă de Marea Britanie – ostilitate cândva sesizabilă doar în anumite zone ale Germaniei – şi aceasta se datora într-o oarecare măsură – dar în nici un caz în totalitate – şi lui Wilhelm. Arhitecţii acestei noi poziţii erau doi oameni pe care Wilhelm i-a numit în funcţii în vara anului 1897, după ce a înlăturat ultimul grup de miniştri care îl nemulţumiseră: noul său favorit, Bernhard von Bülow, noul ministru de Externe, pe care Wilhelm plănuia să-l facă la un moment dat cancelar, şi amiralul Alfred von Tirpitz, noul şef al Amiralităţii.

Bülow era o ilustrare clară şi fascinantă a modului în care fusese afectată guvernarea de toanele lui Wilhelm şi de reticenţa sa aproape patologică faţă de critici. Fost diplomat, el era un oportunist inteligent şi o persoană foarte comunicativă (memoriile sale în patru volume, nu întru totul demne de încredere, sunt totuşi rizibile), care încerca în mod evident – şi reuşea – să intre în graţiile altora. Printre cei pe care îi cultivase în ascensiunea sa în carieră se numărau Fritz Holstein, care – mulţi ani mai târziu, după ce toată lumea atacase pe toată lumea pe la spate – a spus că Bülow „a citit mai mult Machiavelli decât putea să asimileze”[3], şi Eulenburg, pe care îl linguşea cu asiduitate încă din anii 1880. Însă cel mai mult îl linguşea pe Wilhelm. „Este atât de

impresionant!", i-a spus el lui Eulenburg. „Este, alături de Marele Rege şi Marele Elector, cel mai impresionant Hohenzollern care a trăit vreodată. Îmbină geniul – cel mai veritabil şi mai original geniu – cu cel mai clar bun-simţ într-un fel cum n-am mai văzut. Are un soi de fantezie care mă înalţă pe aripi de vultur deasupra tuturor lucrurilor lipsite de însemnătate… Şi, alături de ea, ce energie! Ce iuţeală şi siguranţă de înţelegere!" L-a convins pe Eulenburg că el era omul potrivit pentru a transforma ideile şi intenţiile kaizerului – până atunci atât de imperfect interpretate – în realitate şi pentru a arăta ce monarh măreţ promitea să fie kaizerul. Cu el în funcţia de cancelar, avea să înceapă „domnia personală – în sensul bun"[4], i-a spus el lui Eulenburg. Erau nişte aiureli, însă Eulenburg şi Wilhelm voiau să le audă. Marea idee a lui Bülow a fost *Weltpolitik* – o formulă isteaţă care amintea de *Realpolitik*, politica pragmatică a lui Bismarck –, urmărirea agresivă a ceea ce Bülow descria ca „locul sub soare" al Germaniei – cu alte cuvinte, imperiul colonial pe care aceasta îl merita în mod evident. Acest lucru urma să se realizeze prin adoptarea unei politici nemiloase şi oportuniste de exploatare a slăbiciunilor altor ţări, în timp ce Germania rămânea nelegată de alte alianţe oficiale, astfel încât să poată fi statul care menţinea echilibrul în Europa. Era, de fapt, o idee cam vagă şi nu într-atât de diferită de ceea ce făcea Ministerul de Externe german de mai mulţi ani, dar suna minunat şi publicului german i-a plăcut foarte mult.

Cel numit în funcţie odată cu Bülow, Alfred Tirpitz (a primit *von*-ul nobiliar în 1900), era un ofiţer de marină care plănuia să transforme flota militară germană în a doua ca mărime din lume. Construirea unei flote militare adevărate era un vis pe care Wilhelm îl nutrea de mulţi ani, încă de când mama lui îl încântase cu poveştile minunate despre marina regală britanică, pe când era copil. Acesta fusese confirmat când citise cartea *The Influence of Sea Power upon History* a istoricului american Alfred Mahan, lucrare ce afirma că puterea navală era cheia prestigiului, puterii şi bogăţiei naţionale – şi a coloniilor, care erau privite în acel moment drept simbolul poziţiei în lume. Wilhelm nu reuşise să convingă Reichstagul de acest lucru – parlamentul nu vedea rostul unei flote militare mari când Germania avea cea mai puternică armată terestră din Europa şi doar o bucăţică de coastă. Tirpitz a promis totuşi să creeze o flotă militară şi s-a ţinut de cuvânt, lansând o cruciadă propagandistică încununată de succes pentru a convinge ţara că aceasta era absolut necesară dacă se dorea ca Germania să aibă un imperiu colonial. A reuşit să obţină bani de la Reichstag şi l-a condus şi l-a manipulat pe Wilhelm, despre care şi-a dat seama de la prima întâlnire că „nu trăieşte în lumea reală"[5], cu mai mult succes decât oricine altcineva. Tirpitz era extrem de dedicat ţelului său unic şi foarte hotărât, iar asta îl fascina pe Wilhelm. Mai

primejdios era faptul că avea viziunea despre lume a armatei germane, care vedea strategia militară aproape ca pe un scop în sine şi era incapabilă sau refuza să considere importante alte aspecte politice, precum necesitatea ca o ţară să facă unele compromisuri cu vecinii ei în interesul păcii.

Numirea în funcţie a celor doi a marcat o schimbare: lui Wilhelm şi lui Bülow le plăcea s-o numească începutul „domniei personale" a lui Wilhelm. A fost o deplasare spre dreapta şi odată cu ea a apărut şi tendinţa bruscă spre ostilitatea instituţionalizată faţă de Marea Britanie. Paradoxal, cei doi erau, asemenea împăratului lor, fascinaţi de Marea Britanie. Tirpitz îşi comanda costumele de la Savile Row, vorbea în engleză acasă şi şi-a trimis fiica la Colegiul de fete Cheltenham; Bülow adora clasa superioară britanică şi imita în Reichstag impasibilitatea aristocratică a politicianului conservator şi a vedetei parlamentare Arthur Balfour – exersând în faţa oglinzii din baie maniera afectată a lui Balfour de a se ţine de reverele hainei şi de a se face plăcut[6]. Lui Bülow îi plăcea să zică, mai în glumă, mai în serios, că Anglia era „ţara cel mai înţelept şi mai bine guvernată"[7] din lume.

Însă, de asemenea, amândoi considerau că Marea Britanie era principalul obstacol din calea destinului imperialist al Germaniei. La sfârşitul anului 1897, Bülow i-a spus kaizerului că nu mai era posibil să se aibă în vedere o „alianţă anglo-germană cu adevărat onestă, demnă de încredere"[8]. El manifesta neîncrederea caracteristică aristocraţilor prusaci faţă de Marea Britanie, combinată cu un sentiment nou de rivalitate directă. Pretindea că britanicii se uitau de sus la Germania, „cu indiferenţă sau chiar, din când în când, cu dispreţ şi uneori cu o aroganţă intolerabilă"[9] şi erau invidioşi pe succesul ei economic. Înclina instinctiv spre Rusia; considerându-se un politician în tradiţia lui Bismarck, credea că totul se agravase din cauza ieşirii din vigoare a Tratatului de Reasigurare cu Rusia în 1880. În plus, nu era înţelept să fii în relaţii proaste cu un vecin care avea o armată de un milion de oameni. Credea că, dacă Germania se apropia prea mult de Marea Britanie, „am pierde în mod sigur prietenia Rusiei, iar Rusia valorează mai mult pentru noi decât Anglia"[10]. În plus, ostilitatea faţă de Anglia şi retorica imperialistă i-au atras simpatia partidelor de dreapta pe care era nevoit să le cultive în Reichstag pentru a face să fie adoptate anumite legi. Cât despre Tirpitz, în prima sa notă oficială către Wilhelm din iunie 1897, i-a spus că „pentru Germania cel mai periculos duşman în acest moment este Anglia. Ea este şi inamicul împotriva căruia avem nevoie extrem de urgent de o anumită forţă navală ca factor de putere politică"[11].

Ideea că ţările trebuie inevitabil să se ciocnească şi să se lupte pentru supremaţie devenise un truism al anilor 1890, dându-i-se o

credibilitate pseudoştiinţifică ilogică prin teoriile darwinismului social care interpretau sintagma darwiniană „selecţie naturală” drept supravieţuirea celui mai agresiv, nu a celui mai bine adaptat. Prin extensie, devenise un clişeu că un imperiu care nu se extindea avea să se pomenească sfâşiat de alţi prădători imperialişti ce îi dădeau târcoale. Cum Germania începea să ajungă din urmă Anglia în privinţa producţiei industriale şi a comerţului, în Germania câştiga teren ideea că aceasta din urmă atinsese apogeul şi că, aşa cum se exprima istoricul naţionalist german Heinrich von Treitschke, sceptrul cădea inevitabil din mâinile britanicilor în mâinile germanilor. Tirpitz avea convingerea că marina militară germană era instrumentul care avea să înlocuiască *Pax Britannica* cu *Pax Germanica*. Dacă Germania reuşea să-şi construiască a doua cea mai mare forţă militară navală din lume, atât de puternică, încât într-un conflict navele sale să poată provoca suficiente pagube încât să ameninţe supremaţia Marinei Regale, Marea Britanie avea să aleagă să bată în retragere pentru a-şi păstra superioritatea navală, permiţând Germaniei să devină puterea mondială ce se cuvenea să fie.

Totuşi, noua orientare nu a fost exprimată în mod explicit. Motivul măririi forţei navale a fost lăsat în mod intenţionat vag, pentru a nu-i alerta pe britanici şi pentru a nu atrage opoziţie în plan intern. În străinătate, justificarea lui Bülow era scopul de a proteja flota comercială şi coloniile Germaniei, tot mai extinse; jucând teatru pentru publicul său din Reichstag, el a prezentat-o ca antibritanică. Nici măcar înalţilor demnitari din guvern, precum Holstein, nu le era clar care era exact poziţia Germaniei. Şi mai era şi Wilhelm, care se răzgândea tot timpul. Kaizerul îi numise în funcţii pe Bülow şi pe Tirpitz, într-adevăr, şi în mod cert avea momente când era furios pe Anglia şi visa s-o pedepsească sau se convingea din senin că Marea Britanie plănuia să atace Germania. Însă în alte momente iubea Anglia şi tânjea după ea; sau considera că marina sa militară este ceva cu care să impresioneze Marea Britanie sau un motor al dragostei cu năbădăi, lucrul ce avea s-o forţeze să-l ia în serios şi să i se alăture.

Într-adevăr, înclinaţia lui spre momente în care iubea Marea Britanie îi făcea pe alţi membri antibritanici ai suitei sale să recurgă la măsuri extreme pentru a-l menţine ostil. În februarie 1898 şeful cabinetului marinei, amiralul Senden-Bibran, care era anglofob şi aţâţa la război, s-a întors de la Londra pretinzând că Edward l-a ignorat intenţionat atunci când a vizitat Marlborough House. Plângerea aceasta l-a făcut pe Wilhelm să se ducă valvârtej la ambasada britanică, declarând că purtarea lui Edward va avea consecinţe internaţionale grave[12]. Edward a negat acuzaţia: „Nimeni nu e mai dornic ca mine să avem relaţii cordiale cu împăratul – deşi nu o dată am fost «greu pus la încercare»… Cred că îmi stă în fire să

fiu politicos cu toată lumea". A subliniat că aranjase personal ca Senden-Bibran să fie primit în Royal Yacht Squadron. Când ambasadorul britanic i-a citit lui Wilhelm scrisoarea, acesta a bombănit că Edward l-a considerat mereu un „băiat prostuţ"[13]. Diplomaţii britanici erau convinşi că Senden-Bibran născocise toată povestea pentru a isca neînţelegeri între Wilhelm şi rudele lui din Anglia.

Aşa că a fost, poate, uşor inoportun când, la sfârşitul lui martie 1898, Joseph Chamberlain, ministrul britanic al Coloniilor – profitând de faptul că Salisbury se îmbolnăvise de gripă –, a aranjat o întrevedere personală cu ambasadorul german, Hatzfeldt, în care, fără a se consulta cu premierul, pare să fi propus o alianţă defensivă în toată regula între cele două ţări. Reacţia germanilor a fost oarecum confuză.

Chamberlain era un personaj unic şi imposibil de ignorat în politica britanică. Originar din Birmingham, dintr-o familie din clasa de mijloc, ajuns prin forţe proprii industriaş – fapt care în sine însuşi îl făcea diferit –, îşi petrecuse prima jumătate din cariera politică ca erou popular în Partidul Liberal, sprijinind o revoluţie în ceea ce priveşte situaţia muncitorilor. După ce îi părăsise pe liberali din cauza autonomiei legislative a Irlandei, intrase în Partidul Conservator şi acum îl preocupau imperialismul, măreţia britanică şi modalităţile de unificare şi extindere a imperiului. Era cel mai popular politician din ţară, cineva de care conservatorii aveau nevoie în noua epocă democratică, deşi Salisbury şi ceilalţi mari aristocraţi conservatori nu erau prea încântaţi să recunoască asta. (Când Chamberlain a fost invitat să petreacă un weekend la Chatsworth, la ducesa de Devonshire, aceasta a afirmat că se temea că „el va mânca mazărea cu cuţitul"[14].) În vreme ce Salisbury părea tot mai obosit şi mai distant, Chamberlain era charismatic, energic şi indiscutabil modern. Avea acces la o nouă tendinţă din politica britanică, cu care Salisbury nu avea nici o legătură – populistă şi familiară, dar şi patriotică, agresivă, sensibilă şi nerăbdătoare. Se înfuriase când Rusia pusese mâna pe Port Arthur şi fusese întru totul în favoarea declarării războiului – acţiune în privinţa căreia Salisbury, iritat, îl convinsese să se răzgândească. Îl îngrijora izolarea Marii Britanii şi le insuflase lui Arthur Balfour, nepotul şi aghiotantul lui Salisbury, şi altor miniştri concepţia sa că Marea Britanie ar trebui să se împrietenească cu Germania, folosind fraze la modă despre rasă şi destin – vorbea despre legăturile naturale dintre anglo-saxonii britanici şi teutonii germani. Însă înflăcărarea lui cutezătoare, tendinţa către conflict şi înţelegerea nesigură a afacerilor externe (îngreunată de obiceiul lui Salisbury de a păstra secret foarte mult din ceea ce făcea Ministerul de Externe) îl transformau într-un pericol în relaţiile internaţionale. Salisbury se plângea că Chamberlain

voia „să intre în război cu orice putere din lume şi nu avea alt gând decât imperialismul”[15].

Când Salisbury s-a întors la birou, Chamberlain a devenit destul de sfios în legătură cu propunerile sale şi a pretins că toate veniseră din partea germanilor – deşi el le sprijinea. Confuzia nu a ajutat negocierile, pe care Salisbury şi Bülow, fiecare din alte motive, încercau să le oprească. Bülow – care afirma public cât de nerăbdător era să se ajungă la o înţelegere cu Marea Britanie – pare să fi încurajat Ministerul de Externe german să formuleze cereri excesive, pe care ştia că britanicii le vor respinge. Având impresia că britanicii erau disperaţi după prietenia germanilor, ministerul a prezentat o listă optimistă cu revendicări coloniale ca o condiţie necesară pentru negocieri, pe care Salisbury le-a respins. Nu vedea nici un motiv să renunţe la colonii în lipsa unui avantaj clar şi nu dorea o alianţă cu Germania. Discuţiile au trenat până în mai. Nici una dintre părţi nu voia să dea impresia că se roagă de cealaltă. După cum observa inteligentul nepot al lui Salisbury, ambele ţări voiau să fie „cea care înclina obrazul, nu aceea ce îl sărută”[16].

Între timp, o versiune deformată a propunerii iniţiale a lui Chamberlain şi a negocierilor ulterioare ale lui Salisbury a ajuns şi la familia regală britanică. La sfârşitul lunii mai, Vicky – recent diagnosticată cu cancer şi convinsă că era ultima ei şansă de a realiza alianţa mult visată – i-a trimis o scrisoare emoţionantă lui Wilhelm, îndemnându-l să adopte această „idee care va salva lumea”. Ea a adăugat că Germania „nu va mai trebui să se teamă niciodată de ruşi şi de francezi… Mi se pare că poţi avea în palmă acest fruct copt de inestimabilă valoare, numai să vrei să-l iei!”[17]. Din păcate, cu lipsa ei de tact caracteristică, Vicky a lăsat să-i scape şi că Salisbury însuşi era probabil cel mai mare obstacol în calea unei alianţe. Asta confirma suspiciunile lui Wilhelm că Salisbury începuse să-l antipatizeze. El i-a trimis mamei lui o lungă scrisoare în care se plângea de premier şi de Marea Britanie. „În ultimii trei ani, am fost vorbit de rău, tratat rău şi victima tuturor glumelor proaste cu care orice cântăreţ de musikhall [*sic*], negustor de peşte sau ziarist au găsit de cuviinţă să mă bombardeze!” Acum britanicii îl momeau cu posibilitatea unei alianţe, dar se aşteptau ca el să intre pe uşa din dos, „ca un hoţ în miez de noapte pe care nu vrei să-l recunoşti în faţa prietenilor mai bogaţi”[18]. Spre deosebire de ei, ţarul îi oferise bucuros un port în China pentru alimentarea cu cărbuni a navelor. (De fapt, el şi Nikolai încă nu îşi vorbeau.)

Cu toate acestea, scrisoarea lui Vicky l-a convins pe Wilhelm că, în afară de Salisbury, restul guvernului britanic voia o alianţă. Deşi Bülow a încercat să-i reamintească faptul că „trebuie să ne menţinem independenţi între cele două [Rusia şi Marea Britanie] şi să fim

minutarul în echilibru, nu pendulul care oscilează încoace şi încolo”[19], el şi Ministerul de Externe german au întocmit altă listă, mai lungă, cu coloniile pe care le voiau de la britanici. Salisbury a refuzat din nou. La sfârşitul lunii iunie, premierul i-a spus lui Hatzfeldt că nu putea exista nici un acord deoarece Germania cerea prea mult. „Ticălos neruşinat!”, a notat Wilhelm pe raportul ce relata spusele lui Salisbury. „De-a dreptul perfid, monstruos şi insolent!”[20] Bülow, între timp, îl întărâta pe Wilhelm povestindu-i cum că „Prinţesa Beatrice”, mătuşa pe care el o îndrăgea cel mai puţin, împreună cu „toţi verii englezi-Battenberg-Hessen-danezi etc., complotează în taină împotriva Maiestăţii Sale”[21]. Furios, Wilhelm i-a trimis de îndată o telegramă mamei sale, care stătea acum la Windsor cu regina, plângându-i-se că ofertele lui de alianţă fuseseră primite cu „ceva între glumă şi ignorare”[22]. Exact aşa cum spera el, Vicky a transmis mai departe nemulţumirile lui. Regina i-a cerut premierului o explicaţie. Salisbury s-a jurat că habar nu avea despre ce „ignorare” vorbea Wilhelm. I-a zis reginei că dezacordul era doar cu privire la colonii, care, din cauza opiniei publice, erau imposibil de cedat Germaniei[23].

În speranţa de a reînvia ideea unei alianţe, Vicky l-a rugat pe kaizer să se întâlnească cu ambasadorul britanic, sir Frank Lascelles, la ea acasă, la Schloss Friedrichshof, lângă Frankfurt, la mijlocul lunii august. În multe privinţe, Lascelles era ambasadorul perfect pentru Wilhelm. Diplomat de modă veche, fost ambasador la Sankt-Petersburg, era extrem de politicos şi plăcut şi considera că principala sa misiune era să stabilească cele mai bune relaţii posibile cu kaizerul. El a observat că împăratul îi băga cu adevărat în seamă numai pe patru ambasadori: cel italian, cel austriac, cel rus şi el însuşi[24]. Ajunsese să creadă, de asemenea, că, dincolo de toate furiile şi nerozia lui, Wilhelm iubea sincer Anglia şi, prin urmare, ambasadorul şi-a găsit mereu timp să-l asculte, fiind un filtru plin de tact între kaizer şi guvernul britanic. Peste ani, i-a spus lui Philipp zu Eulenburg că, dacă ar fi raportat la Londra tot ceea ce îi spusese Wilhelm în cei 12 ani cât a fost el ambasador la Berlin, Anglia şi Germania ar fi fost pe picior de război de mult mai multe ori[25]. Kaizerul îi împuia adesea capul lui Lascelles cu tirade entuziaste sau furioase, la orice oră din zi sau din noapte. Alţi membri ai personalului de la ambasadă erau mai puţin entuziaşti. La scurt timp după telegrama Kruger de la începutul anului 1906, Wilhelm şi-a făcut apariţia la ora 10 seara şi a stat până la 1 şi jumătate, servindu-se cu whisky şi trabucuri şi vorbind ore în şir „despre bunicuţa, Cowes, Lordul Dunraven şi călătoria lui în Cumberland”[26], în timp ce personalul ambasadei stătea în picioare şi asculta, abia aşteptând ca el să plece.

Deşi Bülow încercase să-i amintească să fie calm şi stăpânit, în câteva minute Wilhelm s-a lansat într-o tiradă despre „prea puţina

consideraţie” a Marii Britanii şi despre „refuzul tăios cu care erau întâmpinate de obicei cererile lui”. Lascelles a încercat să-i explice că britanicilor li s-au părut „exorbitante” cererile germanilor privind teritoriul african. Însă a adăugat prevăzător că era *posibil* ca în Anglia să existe voci care să sprijine o alianţă strict defensivă care să intre în vigoare *numai* dacă una dintre părţi ar fi atacată simultan de alte două puteri. Problema era că, atunci când îi spuneai lui Wilhelm astfel de lucruri, el auzea ce voia să audă. A doua zi, el i-a trimis lui Lascelles o telegramă, mulţumindu-i pentru „intervenţia energică” şi aşteptând cu nerăbdare o „concluzie favorabilă”. În ziua următoare, altă telegramă entuziastă îi spunea unui Lascelles nedumerit că dăduse „instrucţiuni”[27] la Londra şi la Berlin. După asta, Wilhelm a pornit într-un tur al Ţării Sfinte, care a culminat cu intrarea sa grandioasă în Ierusalim.

S-a întors în Europa în toamnă şi a găsit Marea Britanie pe punctul de a intra în război cu Franţa din cauza unui mic fort prăfuit dintr-un loc uitat de lume, Fashoda, aflat în partea de est a Sudanului. Fashoda era punctul în care planurile francezilor de a domina Africa de la est la vest, de la Dakar până în Djibouti, se intersectau cu planurile britanicilor de a lega Africa de Sud de Cairo. O armată franceză a ocupat fortul, una britanică l-a asediat – într-un mod foarte politicos*[1]. În Europa, opinia publică din Franţa şi din Anglia era totuşi isterică în legătură cu ameninţarea reciprocă – demonstrând nivelul la care ajunsese competiţia imperialistă. Apoi, pe la începutul lunii noiembrie, guvernul francez a fost acaparat de cele mai recente urmări ale cazului Dreyfus şi, fără prea mare tragere de inimă, s-a retras. Deşi criza trecuse, Wilhelm i-a scris mamei sale – aşteptându-se ca ea să-i arate reginei scrisoarea, ceea ce a şi făcut –, încurajându-i pe britanici să intre în război cu Franţa. „Momentul – din punct de vedere militar – este bine ales şi nimeni nici nu va visa să ajute Franţa… Desigur că eu, în intimitate, ca nepot al Bunicii, mă voi ruga din toată inima pentru succesul trupelor ei… Oficial, în postura mea de conducător al Imperiului German, aş susţine o neutralitate strictă şi binevoitoare. Dacă o a doua putere ar considera potrivit să atace Anglia pe la spate, în timp ce aceasta luptă, eu aş acţiona potrivit aranjamentelor noastre stabilite cu sir Frank Lascelles.”[28]

Bietul sir Frank! Ce „aranjamente”? – au vrut să afle regina şi Salisbury. Lascelles a încercat să rezolve neînţelegerea, însă nu a reuşit pe deplin. La mijlocul lunii decembrie, la cină, Wilhelm i-a spus mai întâi că Marea Britanie era pe cale să intre în război cu Franţa, afirmaţie pe care „am încercat – deşi mă tem că în zadar – s-o combat”. Apoi, când Lascelles a sugerat că poate Wilhelm a „dat prea mare importanţă la ceea ce am spus eu atunci”, la întâlnirea din august, kaizerul a explicat că înţelegerea a fost că, „dacă vreuna dintre

cele două ţări ale noastre ar fi atacată de două puteri în acelaşi timp, cealaltă ar veni în ajutorul ei şi că el era gata să acţioneze în consecinţă". Încercând să nu pară total uluit, Lascelles a spus precaut că, deşi acesta ar fi fost un *posibil* punct de plecare pentru negocieri, el nu avea, desigur, nici o autoritate să încheie un astfel de acord. Wilhelm a spus că înţelege, dar că, fireşte, dacă Anglia ar fi vreodată în pericol, el „ar veni în mod cert în ajutorul ei". Lascelles i-a amintit lui Wilhelm că ambasadorul german spusese de curând că nemţii cred că „nu era necesar nici un acord oficial între Anglia şi Germania" deoarece, dacă ar fi fost să se ajungă la un război, asemenea înţelegeri puteau fi făcute „în 24 de ore". „În jumătate de oră"[29], a zis Wilhelm. După câteva zile el i-a scris mamei sale că, drept urmare a „înţelegerii" sale cu Lascelles, putuse să-l informeze pe ambasadorul rus că Anglia era pe cale să atace Franţa, dar că Germania şi Rusia puteau să nu se implice deoarece totul avea să se petreacă pe mare.

Lascelles nu era singurul căruia kaizerul i se părea epuizant. Lui Bülow i se părea mult mai dificil şi o mai mare risipă de timp să aibă de-a face cu el decât se aşteptase – mai ales când venea vorba de Marea Britanie. „Nu ai nici cea mai vagă idee ce am prevenit şi cât din timpul meu trebuie să aloc pentru restabilirea ordinii acolo unde stăpânul nostru Preaînalt a creat haos", i s-a plâns el lui Eulenburg. În acelaşi timp, intrigile permanente de la curtea germană însemnau că Bülow se simţea obligat să aloce mult timp pentru a rămâne în graţiile stăpânului său. „Nimeni nu putea să nu admire – deşi asta îţi clătina încrederea – talentul de neînchipuit cu care îşi schimba aproape imperceptibil poziţia ori de câte ori îşi exprimase în mod necugetat o opinie ce nu era tocmai pe placul împăratului, dându-se de partea lui"[30], a spus un membru din anturajul lui Wilhelm. Îşi schimba chiar şi pantalonii, dacă se întâmpla ca Wilhelm să fie nemulţumit de nuanţa de gri a acestora. Nu era niciodată foarte clar cine manipula pe cine.

După mai multe luni în care războiul cu Franţa nu s-a materializat, Wilhelm încă spunea oricui voia să-l asculte că Marea Britanie a ratat o ocazie perfectă de a anihila Franţa. Motivul, afirma el, era că bunica lui nu a vrut să renunţe la vacanţa anuală în sudul Franţei[31].

La sfârşitul lui august 1898 Nikolai a uimit lumea propunând o conferinţă internaţională pentru a discuta despre dezarmare şi „pace universală". Scrisoarea lui deschisă descria naţiunile care „construiesc cumplite maşinării ale distrugerii" care „transformă pacea înarmată într-o povară zdrobitoare ce apasă pe umerii tuturor naţiunilor, iar dacă va fi prelungită, va conduce inevitabil exact la catastrofa pe care se doreşte s-o împiedice"[32]. Pentru a-şi promova iniţiativa, Nikolai a făcut pasul fără precedent de a acorda nu mai puţin de trei audienţe

celui mai faimos jurnalist din ţările vorbitoare de engleză, W.T. Stead, omul care militase împotriva sclaviei din Congo, care dăduse în vileag prostituţia infantilă din Londra şi îl transformase în sfânt pe Gordon al Khartoumului. Impresionabilul Stead a fost de-a dreptul copleşit. S-a minunat de receptivitatea şi modestia lui Nikolai, de ideile lui privind dezarmarea, de dorinţa sa de a întreţine relaţii bune cu Anglia, de convingerea lui că regina Victoria era „cel mai mare om de stat în viaţă" şi a declarat că „îi mulţumeşte lui Dumnezeu că un astfel de om stă pe tronul Rusiei"[33].

Nikolai fusese inspirat de scrierile unui bancher şi constructor de căi ferate polonez pe nume Jan Bloch, a cărui lucrare în şase volume *La Guerre future* – publicată în engleză cu titlul *Is War Now Impossible?* – zugrăvea o imagine sumbră a consecinţelor unui conflict la scară europeană, sublinia cât de distrugătoare deveneau pentru toate statele europene costurile de apărare şi afirma că războiul trebuia să devină imposibil. Bloch a reuşit să obţină o audienţă la ţar – în ciuda faptului că era evreu – şi Nikolai a fost îngrozit nu atât de numărul de victime preconizat, cât de predicţiile foarte convingătoare ale lui Bloch despre colapsul social şi revoluţie. Guvernul rus ştia prea bine cum puteau afecta economia cheltuielile pentru apărare. De exemplu, cheltuielile enorme pentru apărarea frontierei vestice cu Germania reduceau direct banii disponibili pentru dezvoltarea internă.

În toată Europa a existat o reacţie pozitivă categorică din partea publicului şi a presei. Ceea ce descriau Bloch şi Nikolai părea înspăimântător de adevărat: naţiunile erau înarmate; cei mai mari şi mai bogaţi producători din Europa erau acum companiile de armament: Krupp în Germania, Vickers Maxim în Anglia şi Schneider-Creusot în Franţa. Nu a fost o întâmplare că 1898 a fost anul în care H.G. Wells a publicat cel mai celebru roman invazionist şi alarmist, *Războiul lumilor*, cu devastatoarele sale raze ale morţii şi distrugerea în masă. Într-o anumită lumină, viitorul părea foarte înfricoşător. Elita politică a fost însă mai cinică şi mai potrivnică. Vicky, care a văzut un oarecare merit în ideea respectivă, i-a arătat mamei ei: „Nicky este total împotriva constituţiilor şi libertăţii pentru Rusia… pacea nu prea pare în concordanţă cu oprimarea şi suferinţa unui popor care este încă guvernat prin despotism"[34]. Edward era convins că e un „tertip" născocit de Muraviev, ministrul de Externe rus lipsit de scrupule: „Este cea mai mare prostie şi aiureală de care am auzit vreodată… chestia asta e pur şi simplu imposibilă… Franţa nu ar consimţi niciodată la asta – şi nici noi"[35]. În septembrie, când Nikolai s-a întâlnit cu George la înmormântarea bunicii lor daneze, Amama, şi a încercat să-l convingă să conducă campania britanică (oarecum paradoxal, de vreme ce lucrul care îi plăcuse întotdeauna lui Nikolai la George era că acesta nu îi adresa cereri politice), George a refuzat categoric. Cât

despre Wilhelm, el a fost de-a dreptul scârbit. „Închipuie-ţi!”, l-a criticat el pe Nikolai. „Un monarh care îşi desfiinţează regimentele, devenite sacre după o sută de ani de istorie, şi le dă pe mâna Anarhiştilor şi Democraţiei!”[36]

Cinismul nu era pe de-a-ntregul deplasat. Principalul motiv al guvernului rus de a adopta această idee era că descoperise că armata austriacă era pe cale să fie dotată cu o nouă generaţie de tunuri de câmp cu tir rapid pe care Rusia, care în acel moment îşi reînarma infanteria, pur şi simplu nu şi le permitea. Iar cu vreo două luni înainte de conferinţa de pace de la Haga care a avut loc în mai 1899, când ambasadorul britanic la Sankt-Petersburg a ridicat problema celor patru noi nave de război pe care le comandase Rusia, Nikolai a răspuns că nu era momentul potrivit pentru „schimbul de păreri privind o reducere comună a programelor navale”[37]. Între timp, entuziasmul ţarului se mai domolise când, potrivit specialistului britanic în tot ce ţinea de Rusia, Donald Mackenzie Wallace, i se atrăsese atenţia asupra faptului că alternativa propusă la război – o curte de arbitraj – ar submina superioritatea intrinsecă a marilor puteri, de vreme ce ţările mici ar avea exact la fel de multă putere ca şi ţările mari; şi că existau 30 de mici dispute în curs cu alte puteri asiatice în care Rusia ar pierde aproape cu certitudine în arbitraj. Şi nici nu îi plăcea să fie considerat un erou de socialiştii europeni.

Toate marile ţări europene şi America s-au simţit obligate să trimită delegaţii la conferinţa de la Haga, însă majoritatea delegaţilor guvernelor erau prorăzboi şi propunerile au fost diluate la nesfârşit. Dezarmarea a dispărut de pe agenda de lucru, iar sugestia timidă de a îngheţa nivelul înarmării a fost respinsă aproape de toată lumea. Delegaţia germană a fost deosebit de obstructivă, opunându-se vehement până şi ideii de arbitraj, despre care Wilhelm a afirmat că era o încălcare a dreptului său divin*2. După nici şase luni de la conferinţă, Rusia avea să trimită foarte multe trupe în Manciuria, iar Marea Britanie avea să se războiască în sudul Africii – ambele acţiuni se vor dovedi nişte greşeli groaznic de costisitoare în toate sensurile. În ciuda credibilităţii sumbre a argumentelor lui Bloch, nici un guvern european nu avea să accepte ideea de reducere a armelor. Scriind în *Contemporary Review* în 1901, el şi-a pus eşecul pe seama faptului că ideile sale erau mult prea contrare „intereselor legitime ale celei mai puternice clase a comunităţii” şi „neclintirii cu care casta militară se agaţă de amintirea unei stări de lucruri ce deja a dispărut”.

Adevărul era că în cadrul elitei politice internaţionale existau voci extrem de influente care proclamau inevitabilitatea şi chiar moralitatea războiului. Nu doar istoricul german şovinist Treitschke – lectură obligatorie pentru toţi ofiţerii şi demnitarii germani – insista că statele se aflau într-o stare permanentă de conflict hobbesian, că

războiul purifica şi unea, înnobila şi revigora şi că prea multă pace ducea la decădere. În toate statele coloniale şi în cele care aspirau să fie coloniale, războiul se legitimase ca un test al adaptabilităţii rasiale naţionale şi era considerat inevitabil, ca modalitate esenţială de selecţie naturală, după ideea darwinismului social – care legitima, de asemenea, deloc accidental, dominarea popoarelor „înapoiate" şi „inferioare" de către cele „avansate", „superioare". Theodore Roosevelt spusese în 1897 auditoriului său de la Colegiul Naval Militar american că „nici un triumf al păcii nu este la fel de măreţ ca triumfurile supreme ale războiului… în clipa în care un popor îşi pierde virtuţile aspre ale luptei, atunci… şi-a pierdut dreptul mândru de a se afirma drept egalul celor mai buni"[38] şi restul ţării îl aplaudase. Iar într-un articol implicit critic la adresa conferinţei de pace, mult admiratul istoric Alfred Mahan, al cărui vot la conferinţa de la Haga se zicea că împiedicase interzicerea „gazului asfixiant", descria războiul ca pe un „conflict onest" între ţări, o „idee eroică" şi o „lege a progresului"[39].

Aceasta nu înseamnă că toţi cei care credeau în inevitabilitatea războiului îşi doreau unul chiar în acel moment. De exemplu, regina Victoria începea să-şi dea seama că nepotul ei german manifesta o înclinaţie îngrijorătoare către crearea conflictelor acolo unde nu se dorea acest lucru. În martie 1899, ea i-a scris lui Nikolai, prevenindu-l că Wilhelm profită:

> …de fiecare ocazie pentru a-l lămuri pe Sir Lascelles că Rusia face tot ce-i stă în putere ca să lucreze contra noastră; că ea oferă alianţe altor puteri şi a încheiat una cu emirul din Afganistan împotriva noastră. Nu e nevoie să mai spun că eu nu cred nici un cuvânt din toate astea, nici lordul Salisbury şi nici Sir F. Lascelles nu cred. Însă mă tem că s-ar putea ca William să-ţi spună lucruri împotriva noastră, exact aşa cum ne spune şi nouă despre tine. Dacă este aşa, te rog să-mi spui deschis şi confidenţial. Este foarte important să ne înţelegem unul pe celălalt şi asemenea metode răuvoitoare şi neoneste să fie oprite. Tu eşti atât de principial, încât sunt sigură că vei fi şocat de asta[40].

Ceea ce făcea regina era extraordinar, ţinând cont de antipatia ei de-o viaţă faţă de Rusia şi de sentimentul ei de înrudire cu Germania. Însă Wilhelm o epuizase de puteri. Mai nou, îi trimitea mesaje că Rusia e pe cale să atace nordul Indiei. Nici Salisbury, nici ea nu îl credeau, era doar altă încercare „de a stârni [Rusia] împotriva noastră"[41], scria ea.

Răspunsul lui Nikolai a confirmat bănuielile reginei:

> Sunt foarte fericit că mi-ai spus despre William într-o manieră atât de deschisă. Acum înţeleg pe deplin ce pune la cale – joacă un joc dublu periculos. Am auzit cam acelaşi lucru şi de la contele Osten-Sacken de la Berlin despre politica englezilor, aşa cum dumneata şi lordul Salisbury trebuie să fi aflat de la Sir F. Lascelles despre noi. Sunt foarte bucuros că nu ai crezut povestea presupusei alianţe dintre noi şi emirul din Afganistan, deoarece nu există nici un dram de adevăr în ea. După cum ştii, scumpă

bunică, acum nu năzuiesc decât la prelungirea cât mai îndelungată posibil a păcii în această lume[42].

Relaţiile anglo-ruse nu se aflau nici ele într-o situaţie prea fericită. Ministerul de Externe britanic era la curent cu faptul că ruşii se oferiseră să ajute armata franceză în timpul incidentului de la Fashoda, iar cele două tabere erau încă încleştate într-o rivalitate furioasă cu privire la China, dar conveniseră să încerce să negocieze o soluţionare, pentru a împărţi China în două sfere de influenţă: rusească la nord de Marele Zid Chinezesc şi britanică la sud de acesta[43]. Britanicii nu voiau cu adevărat asta, dar măcar acest lucru promitea să pună stavilă expansiunii ruse. „Tot ce vrea Rusia este să fie lăsată în pace şi să-şi dezvolte poziţia în sfera de interes care o preocupă deoarece este atât de aproape de Siberia”[44], i-a spus Nikolai reginei. Negocierile fuseseră un chin. „Mouravieff [*sic*] este un mare escroc şi mereu născoceşte un pretext sau altul pentru a amâna ultima reuniune”[45], comenta un ministru britanic. Cel puţin parţial întârzierea era cauzată de o luptă internă pentru putere între Muraviev, care credea că Rusia avea nevoie de o perioadă de acalmie pentru a se instala în Manciuria fără permanenta ostilitate internaţională, şi Witte, care se împotrivea ferm limitării expansiunii financiare şi feroviare a Rusiei în China. Acordul, unul istoric între Anglia şi Rusia, a fost semnat în aprilie 1899, după ce Ministerul de Externe britanic a trimis un ultimatum iritat, fără menajamente.

Wilhelm, între timp, rămânea pe lista neagră a reginei. Asta nu doar din cauza maşinaţiunilor urzite de el fără ştirea ei şi a încercărilor lui cusute cu aţă albă de a o asmuţi împotriva Rusiei. Cei doi se certaseră şi atunci când unicul fiu al lui Affie s-a sinucis, la începutul anului 1899*[3], lăsând ducatul de Coburg fără nici un moştenitor direct de sex masculin. Regina a fost exasperată de lipsa de compasiune a lui Wilhelm şi s-au ciondănit în legătură cu posibilul moştenitor. Ea voia ca ducatul să le revină unuia dintre ceilalţi fii ai ei, Arthur de Connaught sau Leopold, ori fiilor acestora. Wilhelm a ameninţat că va promulga o lege care să facă imposibilă moştenirea de către un străin. Regina s-a răzbunat neinvitându-l la ziua ei de naştere, în mai, când împlinea 80 de ani. Wilhelm a considerat că aceasta era o respingere personală, fapt care a declanşat alt val de resentimente, antipatie şi suspiciune. L-a convocat pe ataşatul militar britanic, colonelul sir James Grierson, şi i-a spus calm că avea să-i fie imposibil să meargă la petrecerea de ziua bunicii lui sau să viziteze Anglia cât timp rămânea prim-ministru Salisbury, „duşmanul lui constant”, cu politica sa externă „ruşinoasă”. A adăugat că el era de mulţi ani „singurul prieten adevărat” al Angliei, dar că nu a „primit nimic altceva în schimb decât nerecunoştinţă”. Angliei o să-i pară rău într-o bună zi, i-a spus el lui Grierson. Apoi a început să vorbească despre Joseph Chamberlain şi

City, spunând că voiau să intre în război cu Germania deoarece avea mai puţine nave decât Franţa. Grierson a relatat că împăratul a fost foarte prietenos, dar că „din cele de mai sus Excelenţa Voastră va reuşi să sesizeze că Maiestatea Sa vorbea cam la plesneală”[46]. În particular, Grierson i-a spus prietenului său Arthur Bigge, asistentul secretarului reginei, că nu a raportat tot ce i-a zis Wilhelm şi că se întreba serios dacă nu era posibil ca împăratul să fie un pic cam nebun[47].

Regina a replicat sec că, dacă Wilhelm refuza să vină până ce nu ieşea din funcţie Salisbury, atunci avea să aştepte mult şi bine. Cu toate acestea, i-a scris, aducându-i aminte că l-a invitat la Osborne în august. Salisbury i-a spus reginei: „Mă tem că asta indică faptul că Maiestatea Sa ştie că nutreşte un plan care inevitabil va face din mine duşmanul lui… E o mare pacoste ca unul dintre principalii factori din ecuaţia europeană să fie atât de excesiv de uman. E gelos ca o femeie deoarece nu crede că regina îi acordă suficientă atenţie”[48].

Mânia lui Wilhelm din cauza lui Salisbury şi a aniversării ratate nu a putut fi domolită. Două săptămâni mai târziu, i-a scris reginei nouă pagini furioase, acuzându-l pe Salisbury că tergiversează intenţionat negocierile cu Germania, cele mai recente cu privire la neînţelegerile legate de Insulele Samoa.

> Această manieră de a trata sentimentele şi interesele germanilor a fost ca un şoc electric pentru popor şi a lăsat impresia că lordului Salisbury nu îi pasă mai mult de noi decât de Portugalia… dacă lordului Salisbury i se va permite să trateze în continuare cu atâta aroganţă afacerile germane, mă tem că va exista o cauză permanentă de neînţelegeri şi acuzaţii între cele două naţiuni, care s-ar putea să ducă în cele din urmă la ostilitate făţişă. Desigur că eu nu am spus nimic despre cele prin care am trecut *personal* în ultimele şase luni, despre suferinţa şi durerea pe care le-am îndurat şi cum mi s-a frânt inima când, spre disperarea mea, a trebuit să mă uit cum au fost irosite eforturile pe care le facem de atâţia ani – pentru ca aceste două naţiuni să se înţeleagă reciproc şi să-şi respecte aspiraţiile şi dorinţele… Guvernul lordului Salisbury trebuie să înveţe să ne respecte şi să ne trateze ca pe nişte egali, atât timp cât el nu poate fi convins să facă asta, oamenii de aici vor rămâne neîncrezători, iar rezultatul inevitabil va fi o oarecare răceală… Acum vei înţelege, dragă bunico, de ce speram atât de mult că voi putea să particip la aniversarea zilei tale de naştere. Vizita aceea ar fi fost perfect înţeleasă aici ca datoria nepotului faţă de bunica sa.

A adăugat că până în acel moment păstrase o tăcere demnă, sperând că poate Salisbury îşi va îndrepta purtarea, „şi, prin urmare, am înghiţit tot şi mi-am ţinut gura”.

Nu se mai auzise ca un monarh să-l critice pe premierul altui monarh într-o scrisoare personală, gest care contravenea „regulilor de politeţe europene”[49], cum le numea însuşi Wilhelm. Regina şi-a adunat forţele pentru a-i administra o dojană cum se cuvine. Începea să-şi simtă vârsta. Aproape oarbă, abia reuşind să meargă, tot mai obosită, se retrăgea treptat din afacerile publice, evitându-i pe miniştri şi chiar şi pe secretarii ei particulari, deoarece zicea că nu suportă să se mai certe cu ei. (În schimb, insista ca fiica ei Beatrice să-i citească

scrisorile oficiale. Asta dăduse naştere unor neînţelegeri stânjenitoare când, de pildă, lui Beatrice i s-a cerut să-i explice reginei chestiuni importante de politică externă sau vaccinarea.)

Ea i-a scris pe un ton glacial: „Mă îndoiesc că vreun suveran i-a scris vreodată în asemenea termeni altui suveran, acel suveran fiind propria bunică, despre prim-ministrul acestuia. Eu nu aş face niciodată aşa ceva şi niciodată nu l-am criticat pe prinţul Bismarck şi nu m-am plâns de el, deşi ştiam prea bine cât duşmănea Anglia şi cât rău făcea”[50]. Adevărul era însă că Salisbury tergiversa din nou negocierile, de data aceasta cu privire la cine să conducă Samoa, unde Germania şi Marea Britanie susţineau tabere potrivnice într-un război civil. Iar atitudinea lui distantă din cursul negocierilor nu numai că îl înfuriase pe kaizer, ci avusese şi un efect neplăcut şi durabil asupra uneia dintre vocile probritanice influente din Ministerul de Externe german, Fritz Holstein[51].

„Scrisoarea obraznică a bătrânei Victoria l-a rănit nespus!”[52], i-a scris în iulie Eulenburg lui Bülow, din excursia anuală a lui Wilhelm la iahting, în Scandinavia. Era din nou îngrijorat în privinţa lui Wilhelm, care părea permanent pe punctul de a face crize de isterie. Eulenburg l-a privit cum îşi teroriza suita, cum se înfuria şi se lansa în tirade de retorică înspăimântător de violentă, cerând împuşcarea socialiştilor, care se descurcaseră din nou bine la alegerile din Germania. Wilhelm se deda la acest gen de retorică înverşunată de mulţi ani; dar nu punea aproape niciodată în practică ceea ce perora. Ceea ce l-a întristat pe Eulenburg a fost conştientizarea faptului că Wilhelm nu avea să se maturizeze niciodată. „Psihologic vorbind, nu se observă nici cea mai mică schimbare”, îi scria el lui Bülow. „Este acelaşi om temperamental, dacă nu chiar mai violent şi mai iresponsabil… Când o fire atât de vădit excentrică stăpâneşte o ţară, nu pot să existe decât tulburări.”[53] Asemenea unui părinte indulgent, Eulenburg tolerase copilul răsfăţat din Wilhelm, în acelaşi timp nutrind convingerea că, dacă se înlăturau toate obstacolele din calea kaizerului, acesta avea să devină cumva monarhul şi bărbatul care Eulenburg voia sincer să fie. I-a trimis lui Bülow nişte scrisori triste, deziluzionate şi dezamăgite, descriind comportamentul ciudat şi schimbător al lui Wilhelm şi încercările sale eşuate de a i-l schimba. Nefiind un prieten al Angliei, nici al Rusiei, îşi făcea griji mai ales din cauza mâniei lui Wilhelm faţă de cele două ţări. Credea că era totuşi mai bine „*să alerge după* Rusia *şi* Anglia decât *să le supere* pe amândouă”[54].

Spre sfârşitul verii anului 1899 britanicii au manifestat o remarcabilă schimbare de atitudine datorită căreia lui Wilhelm i-a trecut subit toată supărarea. Salisbury a fost brusc de acord să renunţe la revendicările britanicilor cu privire la Samoa dacă Germania

renunţa la pretenţiile referitoare la câteva insule din Pacific şi la unele regiuni din Africa şi dacă era de acord să rămână neutră, în cazul în care izbucnea un conflict în Transvaal. Kaizerul a fost încântat. După ce refuzase bosumflat să vină în Anglia în august, a cerut să meargă în vizită la Windsor în noiembrie. Cel mai probabil motiv al schimbării de atitudine a britanicilor a devenit evident la şase săptămâni după acordul privind Samoa, pe 11 octombrie, când a izbucnit Războiul Anglo-Bur.

Drept *casus belli*, britanicii au invocat refuzul burilor de a le acorda drepturi fundamentale imigranţilor britanici care veniseră în Transvaal pentru a extrage aur. Burii refuzaseră să facă acest lucru deoarece ar fi fost imediat mult depăşiţi numeric. Adevăratul motiv pentru intrarea Marii Britanii în Războiul Anglo-Bur este încă în dezbatere – anexarea Statului Liber Orange şi a Transvaalului la Africa de Sud, accesul la minele de aur ale burilor sau intenţia de a le da burilor o lecţie. Indiferent de motiv, a fost un mic conflict urât şi costisitor încurajat de Cecil Rhodes şi Joseph Chamberlain, conflict pe care poate că altădată Salisbury l-ar fi prevenit. Spre deosebire de Chamberlain, care era entuziasmat de imperialism, Salisbury considerase întotdeauna războiul o manifestare a eşecului: „Eu nu cred că un lucru violent va avea rezultate permanente”. Deşi era un adept al imperialismului economic, deplângea valul crescând de patriotism şi naţionalism zgomotos pe care le afirma Chamberlain. Zicea că era ca şi cum ai fi avut „un imens azil de nebuni în spate”[55]. Însă vremurile îi erau din ce în ce mai potrivnice, vârsta începea să-şi spună cuvântul, iar soţia lui era bolnavă – avea să moară la şase săptămâni după începerea războiului. Atracţia deosebită a lui Salisbury pentru politică se diminua, iar el permisese guvernului să alunece într-un conflict pe care îl numea „războiul lui Joe”.

Campania a provocat rapid Marii Britanii o serie de şocuri intense şi neplăcute. Mai întâi, au fost o serie de înfrângeri umilitoare: burii erau prima forţă înarmată corespunzător cu care se confruntau britanicii după multe decenii, iar eficienţa lor a dat la iveală slăbiciunile şi treaba făcută de mântuială la cele mai înalte niveluri. În al doilea rând, a fost groaza provocată de starea în care se aflau voluntarii britanici: între 40 şi 60% dintre aceştia erau malnutriţi şi inapţi să intre în armată, dezvăluind un nivel de sărăcie şi de boală crunt într-o ţară care se considera cea mai bine guvernată şi, dacă erai de acord cu aceste păreri, cea mai avansată dintre toate. Aceste lucruri au avut un efect absolut devastator asupra mitului Marii Britanii despre invincibilitatea sa ca imperiu. Valului iniţial de entuziasm stârnit de război i-a urmat ipocrizia guvernului conservator, care sprijinea drepturile fundamentale ale imigranţilor britanici în Transvaal, în timp ce le refuza asemenea drepturi propriilor supuşi în

Irlanda. (Desigur, nimeni nu a manifestat prea mult interes faţă de populaţia indigenă de culoare, mult mai numeroasă şi mult mai rău tratată – atât de buri, cât şi de britanici –, pe care europenii nici nu o încadrau în categoria oamenilor.)

În străinătate, războiul a dezlănţuit ceea ce Edward a numit o „furtună nesfârşită de calomnii şi interpretări eronate… din toate colţurile continentului”[56] – în parte resentimente faţă de statutul de superputere al Marii Britanii, în parte dezaprobare faţă de agresivitatea ei. Burii au fost omagiaţi ca eroi perdanţi. În Franţa, un caricaturist de la *Le Rire* a fost decorat de Ministère des Beaux Arts pentru caricaturile sale obscene cu liderii britanici. În Germania, grupări care susţineau colonialismul cereau ca burilor să li se trimită ajutor şi arme, iar presa populară, care se plânsese toată vara de purtarea britanicilor în Samoa, a devenit înverşunat de critică. Mai mulţi ofiţeri germani s-au dus să lupte alături de buri – fapt pe care Wilhelm l-a negat în mod repetat faţă de bunica lui. În Rusia, demnitari din guvern au cerut ca Rusia să profite de vulnerabilitatea Angliei şi să-i facă necazuri în Afganistan şi la graniţa cu India. Deşi Nikolai, la fel ca restul elitei ruse, îl considera un „război inegal şi nedrept”[57], a asigurat-o în mod repetat pe regină că nu va permite guvernului său să profite de situaţia Marii Britanii şi că nu avea nici o dorinţă să amestece Rusia în problemele africane. Aceste asigurări păreau să se datoreze mai mult pragmatismului şi faptului că Rusia era suprasolicitată în China decât legăturilor de familie, deoarece Nikolai a cochetat cu această idee. I-a scris surorii sale Xenia, care îi susţinea pe buri: „Draga mea, ştii că nu sunt mândru, dar îmi place să ştiu că depinde doar de mine ca în ultimă instanţă să schimb soarta războiului în Africa. Mijlocul este foarte simplu – o telegramă cu ordinul ca toată armata din Turkestan să se mobilizeze şi să mărşăluiască spre graniţa cu India. Atâta tot”[58]. La Windsor, regina a început să „declare că devotamentul ţarului faţă de ea şi Anglia este sincer”[59].

În timp ce Salisbury părea să-şi piardă puterile, pe regină războiul a revigorat-o. Ea şi-a adunat pentru acesta un ultim impuls de splendidă siguranţă. Nu avea nici un dubiu că era un război drept, căci vicontele Milner, guvernatorul general al Africii de Sud, o asigurase că „uitlanderii” englezi erau exact asemenea „iloţilor împilaţi din Sparta antică”[60]. (Aceasta era o analogie neobişnuită din partea lui Milner – unul dintre instigatorii la război –, dat fiind că în acel moment încuraja folosirea unor adevăraţi sclavi, muncitori chinezi cu contract determinat şi fără plată, în minele sud-africane.) Mai mult decât atât, a afirmat că era bine pentru toţi acei „tineri trândavi să piardă un sezon monden şi să lupte cu greutăţile alături de trupe”[61]. La mijlocul lui decembrie, când britanicii au suferit trei înfrângeri în „săptămâna

neagră", ea i-a spus unui ministru care a îndrăznit să-şi exprime compasiunea: „Te rog să înţelegi că nu e nimeni deprimat în *această* casă"[62].

În Germania, prima vizită făcută de kaizer după cinci ani în Marea Britanie a fost foarte prost văzută. Dona – de obicei culmea obedienţei – era atât de pornită împotriva acestei vizite, încât a pretins că e prea bolnavă ca să călătorească şi că vizita va trebui anulată. I-a spus lui Bülow că „cultul aurului" care îi caracteriza pe britanici îi sugruma pe „burii cei curajoşi şi cu frică de Dumnezeu". Hotărând că era prea târziu pentru a-şi anula vizita, Bülow l-a însoţit pe Wilhelm pentru a-l supraveghea, iar Holstein a fost cooptat pentru a-l convinge pe kaizer să-şi stăpânească tendinţele anglofile. El i-a scris lui Wilhelm o notă oficială în care îl asigura că este „mai talentat" decât rudele sale, dar că e prea onest şi prea deschis cu ele. Îi sugera să facă pe inabordabilul şi să „evite toate discuţiile politice", mai ales cu Salisbury. „Impresia pe care i-o veţi face [lui Salisbury] va fi cu atât mai puternică dacă Maiestatea Voastră nu îşi va exprima dorinţa de a-l primi… ci… pur şi simplu îl va expedia foarte repede şi cu o politeţe fără cusur."[63] S-a întâmplat ca soţia lui Salisbury să moară în ziua în care Wilhelm a ajuns în Anglia, aşa că Salisbury a fost absent, motiv de uşurare pentru ambele părţi.

Wilhelm a văzut vizita din perspectiva unui amalgam de reverii contradictorii. Îşi închipuia că este singurul cavaler rătăcitor al Marii Britanii în Europa. Simultan, a decis să profite de ostilitatea Reichstagului faţă de Marea Britanie, ordonându-i lui Tirpitz să devanseze cu un an următoarea etapă a expansiunii navale – deşi acest lucru urma să fie anunţat abia *după* vizită. De asemenea, a insistat să ia cu el doi membri ai anturajului său pe care Edward nu îi suporta: pe Kessel, un anglofob recunoscut, ce o persecutase pe Vicky după moartea lui Fritz, şi pe Senden-Bibran, care în anul precedent îl acuzase pe prinţ că l-a insultat, ignorându-l deliberat.

A ajuns în Anglia pe 20 noiembrie 1899, împreună cu soţia lui, fără tragere de inimă, şi cu doi dintre fii. Anglia a început să-l prindă din nou în vraja ei. Erau soldaţi înalţi şi solizi din garda călare, mulţimi care ovaţionau. Nu exista nici urmă de superioritate. O mulţime plăcută de veri şi unchi şi-au exprimat recunoştinţa că a venit într-un asemenea moment. Edward a ţinut discursuri amabile. Ziarele, care fuseseră mereu influenţate de talentul kaizerului pentru manifestările publice şi care erau foarte conştiente de faptul că restul Europei condamna Războiul Anglo-Bur, l-au copleşit cu nenumărate laude – telegrama Kruger părea complet dată uitării. „Tenacitatea voinţei, puterea de adaptare politică, realul său dar al elocinţei, versatilitatea extraordinară, buna cunoaştere a unora dintre tendinţele epocii nu pot să nu impresioneze"[64], îşi exprima entuziasmul *The Daily News*. „Un

om ale cărui remarcabile calităţi personale nu sunt mai puţin apreciate în Anglia decât în Germania”[65], declara cu avânt *The Times*. Singura neplăcere pentru Wilhelm a fost să-l descopere pe consilierul de la legaţia germană, un conte scund şi miop pe nume Karl Pückler, purtând o ţinută de seară albastră cu nasturi aurii, o gafă dureroasă pentru cineva care, după cum remarca Bülow, „în Anglia… se simţea, la toate evenimentele, în ceea ce priveşte aspectul fizic, cât se poate de englez”[66]. Kaizerul s-a strâmbat. Bülow l-a sfătuit discret pe Pückler să-şi pună pe el un pardesiu. Însă Pückler, care era şi foarte agitat, îşi pierduse pardesiul pe drum şi a reuşit să-l facă pe kaizer să tresară de încă două ori până a ajuns la Windsor.

La un mare banchet din St. George’s Hall – la care regina a fost adusă pe o lectică purtată de patru „hinduşi” împodobiţi cu bijuterii – au mâncat de pe tipsii de aur. (Bülow a remarcat acid că regina semăna cu o „ciupercă” – probabil palidă şi umflată – şi că felul în care îşi înţepa cartofii ca să vadă dacă erau moi i-a amintit de „un biet bătrân” din Hanovra.) „Aceasta este cea mai minunată ceremonie de primire şi am rămas cu impresia cea mai înălţătoare din viaţa mea”, i-a spus Wilhelm lui Bülow. „Aici, unde, când eram copil, mergeam ţinând-o pe mama de mână şi minunându-mă, cu modestie şi sfială, de atâta splendoare, stau acum ca Împărat-Rege.” Cei din suita lui erau însă de altă părere. Bülow scria: „În fiecare dimineaţă, Wilhelm al II-lea îi enerva pe domnii din anturajul său militar arătându-le cu degetul Turnul Windsor şi spunându-le: «Din turnul ăsta e condusă lumea»”. Îi pierea buna dispoziţie când îl vedea pe ghinionistul de Pückler, tot în fracul albastru cu nasturi de aur, „încercând să-şi croiască drum printre călăreţi, speriind caii”. Consilierul, definitiv condamnat în ochii lui Wilhelm, a fost transferat discret la ambasada din Viena.

Nimeni nu a pomenit de război, deşi toată lumea, începând cu regina, îi asalta pe Wilhelm şi pe Bülow cu „afirmaţiile răuvoitoare”[67] şi „tonul şocant” ale presei germane. Wilhelm a spus că totul era opera lui Bismarck, care, deşi nu mai era în funcţie, conducea încă o serie de ziare. Bülow a observat că britanicii erau mult mai puţin antigermani decât erau germanii antibritanici.

În alaiul de la Windsor se afla Joseph Chamberlain, care a fost impresionat, aşa cum păţeau adesea oamenii la prima întâlnire, de stilul direct al lui Wilhelm şi de capacitatea lui de a discuta în cunoştinţă de cauză despre o uriaşă diversitate de subiecte. Chamberlain fusese atacat direct de presa germană, dar, în ciuda acestui lucru, era mai sigur ca niciodată că Marea Britanie avea nevoie de Germania ca aliată şi avea sprijinul celor mai mulţi dintre membrii cabinetului. Cum Salisbury lipsea, i-a spus lui Wilhelm cât de mult îşi dorea o „înţelegere cuprinzătoare” între Germania şi Marea Britanie.

Kaizerul fusese prevenit de Holstein să evite tentaţiile lui Chamberlain, care era deosebit de nepopular în Germania din cauza Războiului Anglo-Bur. Spre uşurarea lui Bülow, kaizerul a făcut observaţia că, prin tradiţie, Marea Britanie nu încheia alianţe oficiale şi că Germania era mult prea aproape de Rusia pentru a lua în considerare o asemenea mutare (ceea ce nu era adevărat). Însă a consimţit că poate vor cădea de acord cu privire la diverse chestiuni în curs, caz cu caz. A adăugat că britanicii trebuie să ţină cont că „neamţul" e supărăcios, că trebuie să evite „să-i pună răbdarea la încercare" şi să-i „arate bunăvoinţă chiar şi în lucrurile mărunte"[68]. A doua zi, Chamberlain s-a întâlnit cu Bülow şi a propus un acord al Statelor Unite, Germaniei şi Marii Britanii împotriva Franţei şi Rusiei. Bülow i-a sugerat lui Chamberlain să vorbească pozitiv în public despre relaţiile anglo-germane pentru a crea o atmosferă favorabilă în care să poată începe negocierile.

Vizita s-a încheiat cu trei zile de răsfăţ şi vânătoare la Sandringham. Era prima vizită a lui Wilhelm acasă la unchiul său din 1880. Edward a afişat o solicitudine fără cusur. De ceva vreme, lăsase de înţeles ambasadei Germaniei că era pregătit „să facă tot ce îi stă în putere pentru a înlătura toate neînţelegerile, atât de natură personală, cât şi de natură politică"[69]. La fel ca mama sa, îşi dorea foarte mult să vadă o îmbunătăţire a relaţiilor anglo-germane. Însă el şi Bülow nu s-au înghiţit. Edward a spus că Bülow este un „impostor"[70] – un şarlatan şi un escroc. Bülow a zis că, văzându-l pe Edward cu Wilhelm, parcă se uita la un „motan gras şi răutăcios jucându-se cu un şoarece-de-câmp"[71]. George, însărcinat să-l ducă pe Wilhelm la vânătoare, a scris aprobator că acesta „a tras remarcabil de bine ţinând cont că are un singur braţ"[72]. În anul următor, el şi May l-au invitat pe Wilhelm să fie naşul celui de-al treilea fiu al lor, Henry, şi au luat parte la majoratul fiului cel mare al kaizerului, „Micul Willy".

În ziua plecării lui Wilhelm, Joseph Chamberlain a făcut o măreaţă propunere oficială Germaniei într-un discurs ţinut la Leicester, în care a afirmat că nici un „om de stat englez prevăzător nu ar putea fi mulţumit de izolarea permanentă a Angliei pe continentul european… Alianţa firească este între noi şi marele Imperiu German"[73]. La nici două săptămâni după aceea, când a introdus în Reichstag noua Lege a Marinei Militare, care dubla dintr-un condei mărimea flotei militare germane, Bülow a descris, în ovaţiile celor prezenţi, invidia arogantă a Marii Britanii şi ura crescândă a acesteia faţă de Germania, precum şi conduita ei ruşinoasă în Războiul Anglo-Bur. Deloc surprinzător, Chamberlain s-a simţit profund jignit.

Însă Wilhelm, care aranjase personal ca Legea Marinei să fie luată în discuţie, îşi reînviase pasiunea pentru Anglia, fiind caracterizat ca întotdeauna de cunoscuta combinaţie de entuziasm, lipsă de tact şi

rea-voinţă pe care anturajul său exasperat se chinuia s-o ascundă. Când înfrângerile britanicilor au atins punctul culminant, în „săptămâna neagră”, la două săptămâni după plecarea lui din Anglia, el i-a scris vesel unchiului său că, „în loc de cântecul Îngerului «Pace pe pământ şi bună înţelegere între oameni», noul secol va fi salutat de ţipetele muribunzilor schilodiţi de obuzele şi ghiulelele sydditte [*sic*] ale tunurilor cu tir rapid!”. Nu contează, a încheiat el, cel puţin „aristocraţia britanică” arăta „lumii că ştie să moară făcându-şi datoria”[74]. Şi a anexat o serie din ceea ce el numea „aforisme”, sugerându-i lui Bertie diverse modalităţi prin care Marea Britanie se putea descurca mai bine. A mai trimis o serie după două luni, în februarie 1900, împreună cu o scrisoare în care asemăna cea mai recentă umilire a britanicilor pe câmpul de luptă cu o înfrângere a lor la crichet de către Australia. În particular Bertie şi regina s-au înfuriat văzând atâta infatuare, dar Bertie a avut grijă să-i mulţumească kaizerului, deşi s-a plâns de metafora sportivă nepotrivită a nepotului său[75]. O poveste posibil apocrifă pretinde că aproximativ în aceeaşi perioadă kaizerul a năvălit într-o dimineaţă în dormitorul lui sir Frank Lascelles când acesta era încă în pat pentru a-i prezenta strategia lui menită să ducă la înfrângerea burilor. Ambasadorul, cumplit de stânjenit, a încercat să se ridice: „El m-a împins înapoi pe perne şi s-a apropiat, desfăcând şi punându-mi în faţă un sul de documente şi hărţi”[76]. Lascelles s-a chinuit să-şi recapete demnitatea şi să-şi ia halatul în timp ce kaizerul cerea ca planul său să fie trimis la Londra. În următoarea sa scrisoare către Edward, i-a spus cât de încântat a fost că lordul Roberts, noul comandant din Africa de Sud, i-a urmat sfaturile: „Aceasta arată clar corectitudinea calculelor din ultimele mele *Gedankensplitter* [aforisme]”[77].

Între timp, Rusia, Franţa şi Germania discutau în secret despre cum puteau interveni pentru a impune un acord al marilor puteri asupra Marii Britanii sau chiar pentru a profita de vulnerabilitatea acesteia. În noul an 1900 Muraviev a sugerat ca, în timp ce Marea Britanie nu era disponibilă, Rusia să pună piciorul în Persia printr-un împrumut mare şi nişte presiuni aplicate acolo unde trebuie şi să înceapă să creeze probleme la graniţa de nord-vest[78]. Nikolai a aprobat planul. Totuşi, ruşii au acceptat că trebuiau să fie atenţi. Costurile stăpânirii Manciuriei începuseră să le creeze dificultăţi grave. Noua „graniţă” dintre China ocupată de Rusia şi restul Chinei, precum şi căile ferate necesitau foarte mulţi soldaţi care să patruleze în zonă, iar unica linie a marii căi ferate transsiberiene însemna că deplasarea oamenilor şi mărfurilor spre China era lentă şi costisitoare. Chinezii nu erau deloc impresionaţi de mărfurile ruseşti scumpe şi proaste, aşa că nu intrau bani în ţară. Întregul proiect colonial devenea groaznic de

împovărător. Pe termen lung ar fi putut fi o greşeală şi mai costisitoare să-i supere prea mult pe englezi. Ruşii s-au limitat la un împrumut mare acordat guvernului persan şi şi-au plimbat trupele de-a lungul frontierei afgane, ceea ce îi alarma întotdeauna pe britanici. Wilhelm s-a oferit să păzească frontiera în caz că ruşii doreau să atace nordul Indiei[79]. Ruşii au întâmpinat oferta fără prea mult entuziasm, considerând-o o provocare. Relaţiile ruso-germane nu îşi reveniseră de când Germania ocupase Jiaozhou, la sfârşitul anului 1897, şi cam şchiopătaseră de atunci, fiind punctate de încercările kaizerului de a-i atrage atenţia lui Nikolai şi de sugestiile stângace de a acţiona împreună împotriva Franţei sau a Marii Britanii. Bernhard von Bülow afirma că voia să îmbunătăţească relaţiile cu Rusia, însă nu fusese foarte eficient în încercarea de a-i apropia pe cei doi împăraţi. În 1899 permisese ca o vizită a ţarului la Potsdam – cu care Bülow îi bătuse la cap pe ruşi de multe luni – să fie complet pusă în umbră de semnarea unui acord cu Marea Britanie referitor la Samoa. Iar Dona o insultase voit pe Alix refuzând s-o însoţească la gară când a plecat cuplul imperial.

Apoi, în februarie 1900, Muraviev a propus ca Rusia, Germania şi Franţa să-şi dea mâna pentru a impune o soluţionare diplomatică a Războiului Anglo-Bur. Wilhelm a spus că trebuia să încerce să asculte mai întâi părerea Londrei – fapt care i-a convins şi mai mult pe ruşi că Wilhelm punea ceva la cale[80]. După câteva zile, kaizerul i-a scris lui Edward, prevenindu-l că „diverse popoare se pregătesc în taină să-şi ia anumite libertăţi şi să alimenteze intrigi şi surprize în alte părţi ale lumii… Fii atent!… Escrocii! Păzeşte-te de lup!! Trebuie ca amândoi să rămânem vigilenţi!”[81].

După două săptămâni scria: „Avertismentele mele nu au fost pripite. Ieri după-amiază am primit o notă de la Sankt-Petersburg în care contele Mouraview [*sic*] mă invită oficial să iau parte la o acţiune colectivă împotriva Angliei alături de Franţa şi Rusia pentru a instaura pacea şi a-i ajuta pe buri! Am refuzat… Pe Sir Frank l-am informat eu, într-o *manieră foarte confidenţială*, despre această propunere scandaloasă”[82]. Kaizerul i-a spus lui Lascelles că Rusia acordase Persiei un împrumut foarte mare cu scopul de a obţine un avantaj acolo în detrimentul Marii Britanii şi că, dacă Anglia intra în război cu Franţa, „el îşi va ţine baionetele fixate la marginea ţării”[83].

La sfârşitul lunii martie Wilhelm a asigurat-o pe bunica lui că salvase Anglia „de la o situaţie foarte periculoasă”[84]. Premierul i-a zis reginei că „în mintea Lordului Salisbury persistă o îndoială, dacă într-adevăr Franţa şi Rusia au propus Germaniei să se unească împotriva Angliei; dar este foarte mulţumitor să primim de la împăratul german o expresie atât de clară a bunăvoinţei”[85]. În aprilie, când în Belgia un adolescent cu aspiraţii de anarhism a tras asupra lui Edward, Wilhelm

s-a grăbit să se ducă să-l vadă – poate că interesul naţional dezbina familiile regale, dar toată lumea din clasa conducătoare îi ura pe anarhişti. La Copenhaga, unde s-a dus după aceea, se pare însă că lui Edward i-au fost arătate nişte documente care sugerau că Germania era cea care făcuse propunerile preliminare Franţei şi Rusiei de a forma o coaliţie şi că ea încurajase Rusia să invadeze India[86].

În decursul anilor povestea lui Wilhelm despre cum a salvat el Anglia de un complot al ruşilor avea să devină tot mai elaborată. În 1908 a declarat unui ziar britanic că împiedicase tentativa Rusiei de „a pune Anglia cu botul pe labe”[87]. La momentul când a ajuns să-şi scrie memoriile, zicea că împiedicase o conspiraţie franco-rusă să atace Marea Britanie, ameninţând cele două ţări că va intra în război cu ele. Pretindea că, atunci când i-a telegrafiat reginei vestea, ea zisese că nu avea să uite niciodată ajutorul lui.

În lunile de la sfârşitul anului 1900, regina-împărătească în vârstă de 82 de ani a început să dea semne de slăbiciune. Aproape simultan, imediat după alegerile generale din octombrie, pe care, în urma unei campanii orchestrate de Chamberlain, le-au câştigat conservatorii, Salisbury a renunţat la postul său de ministru de Externe, semn evident că energia i se cam epuiza. Explozia de fervoare justificată care o cuprinsese şi o susţinuse pe regină în primele luni ale Războiului Anglo-Bur se potolise treptat. Apoi, la începutul anului 1900, Affie a murit de cancer la gât şi a venit vestea că şi cancerul lui Vicky intra în ultima fază virulentă. Regina îşi propusese să păstreze o atitudine pozitivă pe parcursul războiului, dar, pe măsură ce lunile treceau, a devenit, după cum a observat personalul din jurul ei, „tristă până la lacrimi din cauza pierderii fără sens a atâtor vieţi omeneşti”[88]. S-a apucat să alcătuiască un album închinat morţilor, dar l-a abandonat pentru că i s-a părut prea trist. Doamnele de onoare o găseau plângând din cauza listelor cu soldaţi morţi. În decembrie, instalată la Osborne, mausoleul, regina era aproape complet oarbă şi tot mai slăbită. În preajma Anului Nou 1901 era pe moarte.

La Berlin, Wilhelm tocmai sărbătorea bicentenarul coroanei prusace. Când a auzit, a lăsat totul baltă şi a venit de îndată la patul de moarte al bunicii sale. Nimeni nu a vrut ca el să se ducă: Bülow şi Eulenburg erau îngroziţi de efectul plecării lui asupra opiniei publice germane – din cauza veştilor despre succesele britanicilor în Africa de Sud, presa germană redevenise ostilă, publicând caricaturi în care regina decora un soldat britanic pentru că violase fete din neamul burilor şi numindu-i pe Chamberlain diavol şi pe Kitchener, care conducea acum războiul, măcelar – şi se temeau că Wilhelm va ceda tentaţiilor Angliei. Chiar cu o săptămână înainte, Joseph Chamberlain propusese din nou o alianţă anglo-germană. „Mă gândesc la toate lucrurile pe

care le va spune!", scria îngrijorat Eulenburg. „Va fi ca un copil printre toţi oamenii ăia."[89] Bülow a trimis cu el un diplomat care să-l dădăcească.

Sosirea iminentă a kaizerului a supărat şi pe toată lumea din familia din Anglia. Fiicele Victoriei, Helena şi Louise, care supravegheau îngrijirea reginei, au trimis telegrame frenetice, încercând să-l împiedice să vină. Wilhelm doar a râs că „femeiuştile" o „izolează de lume pe biata bunică"[90]. A sosit la Gara Victoria, unde l-au aşteptat Edward şi George. În memoriile sale Wilhelm a scris că, în timp ce cobora din tren, un „om de rând" a spus: „Mulţumim, Împărate!". Bertie a aprobat din cap, zicând: „«Asta e ceea ce cred toţi, absolut toţi, şi nu vor uita niciodată această venire a ta.» Cu toate acestea, au uitat-o – şi încă repede"[91], scria Wilhelm cu amărăciune peste ani.

Au pornit spre Osborne a doua zi. Spre uimirea tuturor, Wilhelm şi-a jucat perfect rolul. „S-a purtat demn şi admirabil. Le-a spus prinţeselor: «Cea mai mare dorinţă a mea este să nu fiu în centrul atenţiei şi mă voi întoarce la Londra dacă doriţi. Mi-aş dori s-o văd pe bunica înainte să moară, dar, dacă nu se poate, voi înţelege»."[92] Edward i-a scris lui Vicky, care era acum prea bolnavă pentru a mai veni: „William a fost amabilitatea întruchipată şi emoţionant în devotamentul său"[93].

Când starea reginei s-a înrăutăţit, fiecare membru al familiei a stat câteva minute cu ea. „Arăta exact la fel, deloc schimbată", a scris George în jurnal, „era aproape adormită şi avea ochii închişi… I-am sărutat mâna, iubita mea mamă era cu mine". În după-amiaza zilei de 22 ianuarie, întreaga familie s-a strâns în jurul patului. „A fost conştientă până la ora 5 şi ne-a spus fiecăruia pe nume, iar noi ne-am luat rămas-bun de la ea. N-o să uit niciodată scena aceea din camera ei, când plângeam cu toţii îndureraţi în jurul patului ei. A fost extrem de tulburător."[94] Aşa cum îi plăcea lui Wilhelm să spună mai târziu, regina „s-a stins încetişor în braţele mele"[95] (sau braţul…). Într-un exemplu de rezistenţă fizică remarcat de cei ai casei, a îngenuncheat lângă patul ei şi a ţinut-o în braţe două ore şi jumătate fără să se mişte. A poruncit ca regina să fie întinsă pe masa din sufragerie şi, la cererea sa, peste sicriul ei a fost drapat steagul Marii Britanii. Ar fi aşezat-o de unul singur în sicriu, dacă Edward şi fraţii săi nu ar fi intervenit imediat, afirmând că acesta era dreptul lor.

De pe tot globul s-au revărsat mesaje de condoleanţe. La Sankt-Petersburg, Alix a început să plângă la slujba de pomenire a bunicii ei – o rară etalare publică a emoţiilor care nu i-a adus nici o laudă în Rusia. Nu o mai văzuse pe regină de patru ani, dar scrisorile bunicii ei fuseseră o puternică legătură cu Europa şi cu fosta ei viaţă. Reacţia celorlalţi membri ai familiei din Rusia la moartea reginei a fost o ilustrare a atitudinilor lor confuze faţă de Marea Britanie. Xenia,

care ţinea cu înflăcărare partea burilor, scria: „Regina a fost tot ce a avut Anglia mai bun; a fost atât de iubită şi emana un calm extraordinar!”[96]. Nicky i-a scris lui Edward: „A fost remarcabil de bună şi impresionantă pentru mine de prima dată când am văzut-o… Voi preţui mereu amintirea ei. Sunt foarte sigur că, cu ajutorul tău, dragă Bertie, relaţiile cordiale dintre ţările noastre vor deveni şi mai strânse… în ciuda ocazionalelor mici fricţiuni din Extremul Orient”[97]. În Manciuria, Rusia îşi folosea armata de 170.000 de oameni pentru a şantaja guvernul chinez şi a câştiga avantaje în detrimentul Marii Britanii. Witte ceruse acestuia să recunoască oficial anexarea provinciei de către Rusia şi să transforme banca ruso-chineză în singura bancă străină de la care să primească împrumuturi. De asemenea, a cerut drepturi exclusive pentru concesionările căilor ferate şi pentru materiile prime din provinciile învecinate, precum Mongolia, şi o concesiune pentru a construi o linie ferată secundară din nord până la Peking*4. Fireşte, întrebaţi de britanici, ruşii au negat că ar fi făcut astfel de cereri. „Aşa o minciună nu s-a mai pomenit nici măcar în analele diplomaţiei ruse”[98], a pufnit ministrul britanic pentru India.

Ziarele britanice l-au copleşit pe Wilhelm cu laude. „Să fie cu iertare dacă nu ne putem abţine să-l considerăm pe jumătate englez”, scria *The Telegraph*. „…nu ne-am pierdut niciodată mândria secretă că personalitatea cea mai uimitoare şi mai talentată născută pe un tron european după Friedrich cel Mare este în mare parte sânge din sângele nostru.”[99] Până şi *Daily Mail*, cel mai naţionalist ziar din ţară, îl numea „un prieten la nevoie”. (Presa de stânga a fost mai puţin impresionată: *Justice* a criticat modul în care ziarele populare îl venerau pe „acest împărat îngâmfat şi pe jumătate nebun… deoarece a arătat respect şi s-a purtat frumos”[100].) Era foarte tentant să mai rămână. A trecut o săptămână, apoi două. La înmormântare a mers călare pe un splendid cal alb alături de Edward, în fruntea cortegiului funerar. George, care se îmbolnăvise de pojar, lipsea. Henry James, martor la ultimul drum al reginei ţării sale adoptive, l-a remarcat pe kaizer, cu strălucitorul său coif wagnerian, considerându-l personajul cel mai impresionant: „Se pare că am dobândit subit un văr neaşteptat în persoana mustăciosului *William*, care arăta minunat şi puternic în cortegiu şi care a făcut mult bine aici prin vizita sa lungă şi evidenta dragoste filială faţă de bătrâna regină…. Fie ca asta să deschidă drumul spre pace!”[101].

Edward şi-a răsfăţat nepotul. A aranjat pentru acesta o plimbare prin Londra într-o trăsură deschisă, pentru ca publicul să-l poată aclama – ceea ce oamenii, îndatoritori, au şi făcut. I-a acordat Ordinul Jartierei, încrustat cu diamante, şi l-a făcut mareşal al armatei britanice. Apoi l-a prezentat noului ministru de Externe, lordul

Lansdowne, care era ireproşabil de aristocratic. Wilhelm a respectat instrucţiunile lui Bülow şi a evitat invitaţia tacită de a strânge relaţiile, ţinându-i în schimb o prelegere lui Lansdowne: „Vechea strategie a englezilor de a menţine Europa în echilibru, de a încerca să întărâte o ţară împotriva celeilalte în folosul Angliei a «explodat». Nimeni de pe continent nu s-ar mai lăsa păcălit de asta". Wilhelm a explicat că el era acum „echilibrul puterii în Europa"[102]. I-a acordat totuşi lordului Roberts, comandantul care condusese armata britanică în Transvaal, Ordinul Vulturul Negru.

În Germania au fost urlete de furie – Bülow a descris acest gest ca pe „o palmă peste obraz"[103] pentru opinia publică germană. Presa bombănea nemulţumită despre absenţa lui – „O! De şi-ar da seama kaizerul cât pierde din iubirea şi încrederea propriului popor fiindcă îşi exprimă atât de deschis afecţiunea pentru un popor *străin*!"[104]. Mai multe proiecte de lege importante ale guvernului au fost respinse în Reichstag când votul agrarienilor anglofobi de dreapta, pe care cancelarul îi curtase intens, a fost retras. Nimeni nu înţelegea pe deplin semnificaţia vizitei pentru Wilhelm. Bunica lui fusese recunoscută drept cel mai important monarh din Europa. Kaizerul credea că, aşa cum Germania era moştenitoarea firească a poziţiei Marii Britanii, şi el – mai degrabă decât „Edward Grăsanul" – ar trebui să fie succesorul firesc al bunicii sale între regii şi împăraţii Europei. S-a dus în Anglia nu doar pentru a-şi lua rămas-bun de la bunica sa, ci şi pentru a primi ceea ce el considera a fi sărutul de ungere din partea monarhului care murea.

Însă la un prânz special la Marlborough House, cu o zi înainte de plecarea sa, nu s-a putut abţine să rostească un discurs înflăcărat prin care chema la unirea „celor două naţiuni teutone" (îl cunoscuse de curând pe Houston Stewart Chamberlain, autorul englez al lucrării *The Foundations of the Nineteenth Century*, o sinteză a gândirii secolului al XIX-lea despre rasă, care avansa insistent ideea întâietăţii „rasei teutone"). Stând umăr la umăr, aveau să ajute la menţinerea „păcii în lume. Se cuvine să formăm o alianţă anglo-germanică, voi ca să vegheaţi mările, în vreme ce noi am fi responsabili cu uscatul; cu o asemenea alianţă, nici măcar un şoarece nu ar putea să se mişte în Europa fără permisiunea noastră"[105]. A pus lipsa de efect a discursului său pe seama faptului că britanicii nu l-au făcut public.

Moartea Victoriei a lăsat Anglia cu un sentiment de imensă vulnerabilitate. „Cine se poate gândi la ţară şi la popor fără ea?", se întreba *Daily Mail*. Henry James scria că naţiunea se simţise „în siguranţă şi ocrotită" de „bătrâna regină din clasa de mijloc care a menţinut naţiunea la căldurică, sub şalul ei mare şi urât din pled scoţian"[106]. „Pe scurt, moartea ei va da frâu liber unor forţe incalculabile care ar putea face rele. Sunt foarte pesimist."[107] În

Europa nu a existat o asemenea simpatie; continuau să apară caricaturi urâte, ba chiar obscene. În Germania, revista satirică *Simplicissimus* a publicat o caricatură cu regina moartă chinuindu-se, într-o mare de sânge, să ajungă la ţărmul unde, la porţile raiului, stăteau Sfântul Petru şi preşedintele bur Kruger[108].

*1 Cei doi comandanţi, Marchand şi Kitchener, luau ceaiul împreună.

*2 Totuşi, în ciuda şanselor reduse, conferinţa a ajuns la un acord în privinţa unei serii de reguli ale războiului şi înfiinţarea unei curţi permanente de arbitraj.

*3 Prinţul Alfred s-a împuşcat în ziua festivităţilor organizate cu ocazia aniversării a 25 de ani de la căsătoria părinţilor săi, în ianuarie 1899, şi a murit după două săptămâni. Diverse zvonuri au sugerat că era în ultimul stadiu al unui sifilis de gradul III şi că i se poruncise să se despartă de amanta lui.

*4 De fapt, planul Rusiei de a anexa Manciuria avea să se năruiască în primăvara următoare, zădărnicit de opoziţia colectivă a Marii Britanii, Japoniei, Franţei şi Germaniei şi – încă mai presant – de problemele economice majore ale Rusiei şi de costul proiectului.

Partea a III-a

Un secol nou şi luminos

Capitolul 10

Al patrulea împărat (1901-1904)

Nimeni nu părea deosebit de încântat că Edward, „parvenitul”, cum îl numea Henry James, devenise în sfârşit rege. Ţara îşi pierduse atotputernica bunică; un playboy de 59 de ani nu părea cine ştie ce înlocuitor. Am putea chiar să spunem că aproape toată lumea se aştepta ca el să fie un rege jalnic. Până şi Edward era ambivalent cu privire la noul său rol. Când a murit mama lui, a căzut în depresie – moştenire, asemenea acceselor sale de furie, a copilăriei sale nefericite. Cu sănătatea nu stătea prea bine, se recupera după o pleurezie, bronşita lui devenea cronică, iar o rotulă ruptă îi îngreuna mersul. Pe lângă moartea mamei sale, mai fusese şi cea a fratelui său Affie în anul precedent, iar acum Vicky se afla în faza terminală dureroasă a unui cancer. Războiul Anglo-Bur era un continuu dezastru, moralul în ţară era fragil, în cel mai bun caz, iar restul lumii părea în unanimitate ostilă.

Rezervele nu erau neîntemeiate. Pe lângă faptul că regina îl lipsise pe Edward de orice experienţă oficială a guvernării, la 59 de ani acesta era încă răsfăţat, îngăduitor cu sine, obsedat de haine şi ţâfnos când lucrurile nu mergeau cum voia el. De exemplu, îi plăcea să călătorească incognito, dar *nu prea* incognito – detesta să fie lăsat să aştepte într-un restaurant sau la un hotel. Încă îl speria plictiseala şi avea permanent nevoie de stimuli pentru a o ţine la distanţă. Deşi adoptase un fel de monogamie cu amanta lui, Alice Keppel – mai tânără decât el cu 30 de ani şi, din fericire, discretă –, era obişnuit cu viaţa de hedonist aristocrat superbogat, cu „o lume unde plăcerea părea o piersică coaptă care aştepta doar să întinzi mâna”, unde totul era permis – în afară de păcatul de a-ţi expune cercul de apropiaţi şi clasa socială atenţiei şi oprobriului restului lumii. O lume care era, în cuvintele Vitei Sackville-West, „imorală, lipsită de simţul măsurii şi feudală”[1]. Există numeroase exemple de experienţe nu tocmai atrăgătoare legate de felul de a fi al regelui – sau „Kinki”, cum îi spuneau unii –, cu remarci cu subînţeles şi „aluzii şi insinuări”[2] în faţa soţului amantei sale, George, care zâmbea cu stoicism. La dineurile de la Marlborough House râdea de clovneriile slugarnice ale nebunului casei, Christopher Sykes, care se târa beat pe sub masă, stropit cu brandy, vorbind pe nas „după cum îi place Alteţei Voastre Regale”[3]. În unele privinţe nu era chiar atât de diferit de nepotul său Wilhelm – obiceiul de a râde de altul, nerăbdarea, neastâmpărul, tendinţa de a

se lăsa influenţat de cei bogaţi şi de linguşitori –, deşi aceasta era o comparaţie pe care ar fi detestat-o. Apoi mai avea şi un apetit pantagruelic. Noul rege fuma 20 de ţigări şi 12 trabucuri pe zi, dintre care două ţigări şi un trabuc înainte de micul dejun, şi avea cinci mese copioase. Cina putea să fie alcătuită, în mod obişnuit, din 12 feluri de mâncare şi includea stridii, caviar, ouă de nagâţ, ortolan, calcan fiert în smântână, fazan umplut cu trufe, prepeliţe umplute cu foie gras, pui de baltă în aspic. Se spunea că îşi lua cu el în pat un pui fript întreg. Nu era de mirare că abia mai putea să urce scările.

Însă, aşa cum remarca fosta lui amantă Frances Warwick, în anii săi de trândăvie forţată Edward tânjise „după un contact mai strâns cu problemele lumii exterioare”[4]. Era fascinat de politica externă şi, cu toate că mama lui încercase să-i restricţioneze accesul la guvernare, câţiva politicieni liberali îi trimiteau de mulţi ani documente ale cabinetului. Acum îşi savura din plin noul rol şi îşi dorea foarte mult să demonstreze că putea şi el să aibă un cuvânt de spus. Primele sale incursiuni în guvernare nu au fost însă deloc impresionante. S-a pomenit rapid în conflict cu guvernul conservator. Din punctul de vedere al acestuia, monarhia îşi pierduse toată puterea constituţională reală şi nu avea cum s-o recâştige. În plus, în cei zece ani anteriori, treburile guvernului deveniseră atât de complexe şi de multe, încât era imposibil ca monarhul – mai ales unul care îşi petrecea trei luni pe an în vacanţă – să fie consultat sau măcar informat despre tot. Edward credea însă că prerogativele esenţiale ale regelui – dreptul de a fi informat cu privire la discuţiile cabinetului înainte de a se lua o decizie, dreptul de a influenţa numirile oficiale şi dreptul de a dizolva sau de a convoca parlamentul – trebuiau să fie reafirmate după ce, în ultimii ani de domnie ai mamei sale, nu mai fuseseră utilizate.

Lordul Salisbury nu prea îl respecta pe Edward, poate din cauză că de-a lungul anilor fusese obligat să-l scoată basma curată din câteva situaţii extrem de jenante şi dubioase. Succesorul lui Salisbury, inteligentul şi impasibilul său nepot, Arthur Balfour, care l-a înlocuit imediat după încheierea Războiului Anglo-Bur, în iulie 1902, în urma unei mici lovituri de stat uimitor de nedemocratice*[1], îl trata pe rege cu o superioritate abia mascată, ceea ce Edward nu putea să sufere. Diferenţele erau şi de grup: Edward aparţinea aristocraţiei la modă, ostentative şi încăpăţânat de filistine. Salisbury (deşi îi plăcea să pretindă contrariul) şi Balfour erau, în esenţă, intelectuali aristocraţi care priveau de sus pe toată lumea.

Conflictul s-a acutizat în august 1902, chiar după ce Balfour a devenit prim-ministru. Într-un efort de a contracara influenţa ruşilor în Persia – unde Marea Britanie pusese ochii pe rezervele de ţiţei –, Ministerul de Externe îl ademenise pe şah în Anglia, promiţându-i baluri spectaculoase la curte, dineuri de gală şi Ordinul Jartierei.

Edward nu fusese însă consultat în legătură cu Ordinul Jartierei, pe care doar el îl putea oferi. S-a răzbunat cu ţâfnă, spunând că nu putea să acorde un ordin creştin unui „necredincios” (deşi mama lui i-l acordase tatălui şahului şi, de regulă, lui nu prea îi păsa de religie). Ministrul de Externe, lordul Lansdowne, i-a trimis schiţele pentru un Ordin al Jartierei despuiat de motivele creştine. Edward, care era pe iahtul său la Cowes, le-a azvârlit în mare. I-a spus lui Lansdowne că ar trebui să rezolve problema cu Persia ajungând la un acord cu Rusia. Şahul, care nu se distrase în această călătorie nici pe departe atât de mult pe cât sperase – vremea era groaznică, nu i-a plăcut opera, trenurile i-au provocat greaţă –, s-a întors acasă bosumflat. Lansdowne a ameninţat cu demisia. Balfour a pus piciorul în prag. I-a scris lui Edward, informându-l politicos că, dacă pleca Lansdowne, atunci tot cabinetul avea să-şi dea demisia, creând o criză constituţională. Arţăgos, regele a bătut în retragere. Trebuie remarcat că o asemenea competiţie pentru influenţă nu era diferită – într-o nuanţă mult mai pală – de conflictele în care erau implicaţi nepoţii săi cu miniştrii *lor*.

Lipsa lui de putere îl făcea pe Edward să-şi iasă frecvent din fire. Membrilor regalităţii britanice le era greu să se împace cu acest lucru. Faptul că cei din jur îi tratau cu deferenţă şi curtoazie dovedea că modul în care se simţeau obligaţi oamenii să se poarte cu ei nu reflecta realitatea lipsei lor de putere. Asta îi zăpăcea. Sir Francis Knollys, capabilul secretar particular al lui Edward, care era alături de el din 1870, împreună cu Fritz Ponsonby rescriau cu discreţie memoriile aspre, dacă nu chiar nepoliticoase, pe care le dicta când era nervos. La fel ca nepoţii lui, nu părea capabil să facă diferenţa între ce era important şi ce era neimportant. Când Salisbury, renumit pentru cât de prost se îmbrăca, a apărut la un eveniment de la curte într-o pereche de pantaloni vechi care nu se asortau cu fracul, Edward a zbierat în faţa a 20 de ambasadori: „Ce vor crede ei, ce *pot* să creadă despre un premier care nu ştie să se îmbrace?”. Salisbury a replicat: „Mă tem că mintea mea trebuie să fi fost ocupată cu ceva mai puţin important”[5]. Cum se întâmpla adesea în cazul lui Edward, latura sa mai puţin atrăgătoare şi cea atrăgătoare erau ciudat de apropiate una de alta. Fritz Ponsonby scria: „Avea o minte tare ciudată: acum ţi se părea un om vizionar, puternic, mare, ce înţelegea situaţia dintr-o privire şi avea vederi largi despre ea, altă dată erai aproape surprins de îngustimea minţii sale. Era aproape copilăros în păreri şi refuza cu încăpăţânare să înţeleagă problema”. Acestea fiind spuse, lui Ponsonby, pe care, din cauza manierei sale de a vorbi deschis, regina Victoria şi George nu prea îl aveau la inimă, îi plăcea de rege. Era „expeditiv, dar exigent”, însă „mult mai prevenitor şi mai uman decât regina… întotdeauna gândindu-se la mici acte de bunătate”, pe când ea „rareori se gândea la sentimentele slujitorilor ei” sau se întreba

dacă nevoile ei „ar putea provoca vreun inconvenient”[6].

Edward nu avea nici o dorinţă să preia cu forţa de la guvern atribuţiile de elaborare a politicilor – în multe privinţe, vederile lui le reflectau pe cele ale guvernului conservator. Însă voia respect. Preocupările sale erau cele tradiţionale ale monarhiei europene: armata, marina militară, politica externă. El şi-a luat rolul în serios – cât de serios putea s-o facă un om care îşi lua vacanţă un sfert de an şi care, în esenţă, făcea parte dintr-o tradiţie de guvernare diletantă din secolul al XVIII-lea. Credea că Marea Britanie trebuia să fie mai vizibilă în Europa şi că avea nevoie de pace. Instinctele sale îl împingeau către acord şi compromis; îi plăcea să se considere împăciuitor şi avea convingerea că monarhia trebuia să fie un simbol al unităţii, chiar şi – mai ales – într-o societate care trecea printr-o extraordinară prefacere socială şi printr-o reformă politică profundă. După o întâlnire cu Keir Hardie, parlamentarul socialist care critica în mod deschis privilegiile sociale şi faţă de care regele era precaut, prietenul său, amiralul Jackie Fisher, a fost deopotrivă surprins şi impresionat când, ca răspuns la comentariul său răutăcios despre Hardie, regele s-a răstit: „Tu nu mă înţelegi! Eu sunt regele TUTUROR!”[7]. Dedesubturile politicii interne nu îl interesau însă prea mult şi nu şi-a asumat nici un rol în privinţa situaţiei celor săraci şi a faptului că Războiul Anglo-Bur dăduse la iveală niveluri scandaloase de sărăcie şi lipsuri în cea mai bogată ţară din lume. În treimea inferioară a populaţiei speranţa de viaţă era de 45 de ani – 35 pentru docheri, ceea ce explică de ce sindicatul lor era unul dintre cele mai active. Un om din trei murea în pruncie; încă o treime din cei care depăşeau 75 de ani sfârşeau în adăposturi pentru oamenii străzii; iar în mahalalele oraşelor importante, până şi aerul te îmbolnăvea[8]. Aşa cum însuşi Keir Hardie atrăsese atenţia în parlament, prinţul deţinea „unele dintre cele mai detestabile mahalale”[9] din ţară şi câştiga 60.000 de lire anual de pe urma lor. Însă simpatia pentru săraci – mai ales pentru săracii activi politic – nu era prea largă în guvernul conservator şi printre partizanii săi, care încă îi considerau pe grevişti nişte scandalagii leneşi. În 1901, guvernul conservator a susţinut hotărârea judecătorească din cazul Taff Vale, un proces civil în urma căruia s-a decis că sindicatele răspundeau pentru pagubele provocate de greva angajaţilor – şi dintr-o singură lovitură a făcut imposibile grevele*[2].

Lecţia era clară: dacă Edward voia să exercite influenţă, trebuia să găsească alte metode, mai neoficiale, de a face acest lucru – şi, într-adevăr, le-a găsit. Se pricepuse dintotdeauna să fie fermecător şi să-şi facă relaţii şi avea talent la cultivarea oamenilor potriviţi. Cât fusese prinţ de Wales, strânsese în jurul său o clică indistinctă de bărbaţi în curs de afirmare ce îl ţineau la curent cu politica guvernului şi politica

externă, în timp ce el îi lăuda în saloanele Angliei aristocrate – talentele lor şi campaniile lui de promovare făceau să devină neclar a cui reputaţie beneficia de pe urma cui şi sugerau că protecţia regelui avea încă oarece influenţă în politica britanică. Printre aceştia se numărau: amiralul Jackie Fisher, excentricul, dar convingătorul arhitect al reformei din Marina Regală; un diplomat, sir Francis Bertie, un antigerman înverşunat; viitorul ministru de Război, sir Richard Haldane; şi Reginald Brett, viconte de Esher, înfiorător de slugarnic, care se considera *l'éminence grise* a regelui şi care era ascultat de trei premieri, dar era fascinat de regalitate şi îl încuraja pe Edward să-şi reclame prerogativele.

Acesta avea, de asemenea, o mare siguranţă de sine şi poseda o înclinaţie rară – mai ales în familia regală britanică – pentru manifestările publice. Înalţii aristocraţi de la sfârşitul secolului al XIX-lea fuseseră porecliţi „splendidele plante decorative" – pe măsură ce puterea lor reală a scăzut, ei au devenit simboluri împodobite în hermină ale mândriei civice. Edward era cel mai splendid exemplar. El şi-a creat o mască publică impresionantă de bonomie şi bună dispoziţie care avea să se dovedească la un moment dat, în ţară şi în străinătate, mai mult decât un înlocuitor adecvat pentru longevitatea cu chip impasibil şi sever a mamei sale, el creând monarhiei o imagine publică strălucitoare. Spectacolul îi făcea plăcere, se mândrea cu faptul că era mereu afabil şi curtenitor în public (deşi nu întotdeauna simţea asta) şi era ferm hotărât să fie vizibil – aşa cum mama lui rareori fusese. Poate fiindcă fusese una dintre primele figuri publice care trecuseră cu bine de examinarea atentă şi obscenitatea presei, înţelegea foarte bine ce putea să facă presa şi – spre deosebire de cei doi nepoţi ai săi – avea idee cum să se folosească de ea. A jucat un rol în apariţia culturii celebrităţii. Poate că publicul se pretindea şocat de trecutul lui scandalos, dar multora le plăceau la nebunie cursele hipice, iahturile, spectacolele de teatru, chiar şi femeile stilate – ziarele nu specificau niciodată foarte clar natura relaţiilor lui cu ele. Edward a permis ziarului *Daily Mail* să facă şi să publice fotografii cu el şi nepoţii săi. Pentru a-şi sprijini afirmaţiile că era un bărbat cu greutate, şi-a cultivat reputaţia că vorbeşte în public, fără o pregătire prealabilă, în trei limbi. Unii istorici mai puţin generoşi au sugerat că discursurile erau scrise de alţii şi apoi memorate de el – dar martorii vremii negau acest lucru[10]. Iar în Europa, unde monarhii cu putere reală şi-o demonstrau prin spectacol şi ceremonial, talentul lui Edward pentru publicitate şi demonstraţii publice avea să ofere acţiunilor sale o dimensiune cu totul diferită.

Pentru George, noul secol adusese câteva schimbări, deşi nu foarte semnificative. Se apucase de golf, de ciclism, de bridge şi de noul *sine*

qua non al luxului regal, maşinile – Edward avea un întreg parc auto în 1903 –, toate hobby-uri noi şi la modă. Ca prinţ de Wales, a primit încă două reşedinţe – Abergeldie, lângă Balmoral, şi Frogmore, la nici un kilometru de castelul Windsor; a fost numit în consiliul de administraţie al Muzeului Britanic, poziţie faţă de care nu a manifestat interes; şi i s-a găsit un loc în Comitetul pentru alimente pe timp de război. Edward a mai adus un birou lângă al lui pentru a se asigura că fiul său va avea parte de experienţa de guvernare pe care mama sa i-o refuzase lui. I s-a repartizat un secretar particular în persoana lui Arthur Bigge, care lucrase puţin timp pentru regină, un fost soldat eficient, cultivat şi organizat, care vota cu conservatorii şi care i-a spus lui George să nu dea impresia că este supărat sau plictisit în public. George a devenit rapid la fel de dependent de el pe cât era de May şi, uneori, era la fel de nepoliticos cu acesta ca şi cu ea. „Mă tem că uneori mi-am ieşit din fire cu tine şi că adesea sunt foarte nepoliticos, dar sunt sigur că de-acum mă cunoşti suficient de bine ca să ştii că nu am intenţionat asta… Nu mă pricep să spun ce simt, dar îi mulţumesc lui Dumnezeu că am un prieten ca tine, în care am cea mai deplină încredere.”[11]

Lucrul către care l-a deschis noua sa poziţie pe George a fost imperiul. După moartea reginei, în 1901, el şi May au fost trimişi în Australia pentru a fi prezenţi la inaugurarea primului parlament al ţării şi la transformarea ei din şase colonii într-un singur „Commonwealth”. Edward ar fi vrut să anuleze călătoria, dar Balfour a susţinut că trebuia să se ducă. Războiul Anglo-Bur, care scosese la iveală atâta ostilitate în Europa, îndreptase Marea Britanie, paradoxal, asupra imperiului ei şi făcuse guvernul să fie cu atât mai dornic să scoată în evidenţă legăturile coloniilor cu „Patria-Mamă”. Balfour găsise un nou rol, mai vizibil, pentru monarhie în imperiu. „Regele nu mai este doar Regele Marii Britanii şi Irlandei şi al câtorva colonii a căror întreagă valoare consta în garantarea bogăţiei şi siguranţei Marii Britanii şi Irlandei”, i-a spus el lui Edward. „El este acum marea legătură constituţională care uneşte într-un singur imperiu comunităţi de oameni despărţite de jumătate din circumferinţa globului.” Cetăţenii Australiei ştiau „puţine despre ministerele britanice şi nu prea le pasă de ele… Dar ei ştiu şi le pasă de Imperiu… şi de Suveranul care îl conduce”[12]. Balfour a argumentat că vizita lui George era o mare ocazie de a concretiza această legătură. Însă războiul, împreună cu autonomia internă a Irlandei şi mişcarea tot mai activă pentru independenţă din India ridicaseră, de asemenea, întrebări în legătură cu dorinţa reală a coloniilor de a face parte din imperiu. Şi, oricât de măreaţă părea concepţia lui Balfour, nu era decât alt rol decorativ, o misiune care cerea mai degrabă să fii decât să faci. Însoţiţi de o suită alcătuită din 22 de persoane, George şi May

au plecat pentru opt luni, în martie 1901 – George era atât de supărat că se desparte de părinţii săi, încât nici nu putea să vorbească şi a trebuit să se refugieze în cabina lui. Au plecat via Singapore şi Noua Zeelandă, cu escale în Africa de Sud şi Canada. În absenţa lor, Edward şi Alexandra şi-au răsfăţat exagerat de mult nepoţii. În jurnal, George a descris călătoria doar în termeni de cifre: 72.420 de kilometri parcurşi, 21 de pietre de fundaţie puse, 544 de adrese primite, 4.329 de medalii acordate, 24.855 de mâini strânse la recepţii oficiale. I s-a părut un chin să fie permanent în centrul atenţiei. În una dintre rarele scrisori pe care George şi Nikolai continuau să şi le trimită (în 1902 George a reuşit un record de trei scrisori adresate vărului său), George i s-a plâns de „ceremoniile obositoare”[13] la care trebuia să participe, însă, aproape în ciuda voinţei lui, era şi el entuziasmat de imperiu. Mărimea acestuia, mulţimile care aclamau erau brusc reale, iar el s-a întors convins că existau „un puternic sentiment de loialitate faţă de Coroană şi un profund ataşament faţă de Patria-Mamă în Australia”[14].

În străinătate, din pricina reputaţiei de crai bătrân a lui Edward, urcarea sa pe tron a fost întâmpinată cu tot atât de puţin entuziasm ca şi în ţară. Iar în Europa sentimentele faţă de Războiul Anglo-Bur şi continuarea acestuia de către Marea Britanie erau atât de intense, încât atunci când regele mergea în străinătate cel mai probabil era huiduit. Caricaturile antibritanice, mai ales în Germania şi Franţa, îi înfăţişau pe soldaţii britanici înfigându-şi baionetele în copii mici; Edward însuşi era desenat stând pe cadavrele mutilate ale femeilor şi copiilor buri. Când războiul a intrat în al doilea an, armata britanică, sub comanda lordului Kitchener, devenise de-a dreptul necruţătoare, în încercarea de a-i nimici pe ultimii luptători de gherilă buri. Incendia ferme, împuşca prizonieri şi interna femei şi copii, buri şi negri, în lagăre de concentrare, o invenţie nouă şi eficientă iniţiată cu câţiva ani înainte de spanioli, în timpul Războiului Hispano-American. În lagăre, un număr scandalos de mare de deţinuţi mureau de foame, de sete, din cauza holerei şi a relelor tratamente. Condiţiile erau atât de revoltătoare, încât în politica populară britanică au început să apară critici. Liderul Partidului Liberal, Henry Campbell-Bannerman, afirma că metodele armatei britanice sunt „barbare… Imperialismul josnic şi ticăloşit al iritării, provocării şi agresiunii… al ideii de a acapara tot, chiar dacă nu avem nevoie de acele lucruri”[15].

În Rusia – unde Edward sperase că poate bonomia lui va schimba lucrurile – Marea Britanie era duşmănită nu doar din pricina războiului, ci şi fiindcă acesta dusese în primăvara anului 1901 la o coaliţie a Japoniei, Franţei şi Germaniei, care a reuşit să preseze Rusia să nu mai încerce să anexeze Manciuria şi să intimideze guvernul chinez – deşi costurile paralizante ale proiectului jucaseră şi ele un rol

crucial. La sfârşitul anului 1901, Edward îi scria lordului Lansdowne: „Mă tem că nu există vreo ţară cu privire la care Anglia şi Rusia să aibă păreri similare şi nici una nu are încredere în cealaltă”[16]. Când Heinrich, fratele lui Wilhelm, a venit în decembrie la Sankt-Petersburg, Nikolai i-a spus că nu are încredere în politicile britanicilor, că „dispreţuieşte” armata şi sistemul politic britanice. Îi plăcea de unchiul său ca om, a zis el, dar nu îl respecta ca monarh: „Nu are nici un cuvânt de spus în propria ţară”. Heinrich, patriot, dar şi anglofil, care le îndrăgea sincer pe rudele din Anglia, era, practic, singura persoană care nu pricepea de ce aceste trei ţări nu puteau pur şi simplu să se înţeleagă bine între ele. El era, după cum a remarcat Bülow, „foarte pro-Anglia şi, astfel, regretă atitudinile antiengleze ale lui Nikolai”[17]. La Berlin, Heinrich era considerat foarte naiv. În acest timp, Edward îl considera în sinea lui pe Nikolai binevoitor faţă de Marea Britanie, dar „slab ca apa”[18] şi în totalitate la mila miniştrilor săi. „Ruşii au cam luat-o razna în China”, a observat el când britanicii şi alte puteri europene le-au transmis ruşilor un ultimatum, cerându-le să-şi retragă trupele din Manciuria. „…Împăratul pare a nu avea nici un fel de putere, căci sunt sigur că ideea de război între cele două ţări ale noastre l-ar umple de groază.”[19]

Asemenea atitudini îi făceau pe politicienii britanici să se simtă din ce în ce mai izolaţi şi mai vulnerabili. Lordul Lansdowne, noul ministru de Externe, lua serios în considerare nevoia unei alianţe cu o putere străină. O variantă aparent posibilă era Germania. Deşi opinia publică era virulent antibritanică, Wilhelm încă radia după succesul vizitei lui la patul de moarte al bunicii sale şi, chiar cu o săptămână înainte ca regina să moară, Joseph Chamberlain propusese din nou guvernului german o alianţă. Negocierile începuseră în primăvara anului 1901.

Edward a făcut tot ce a putut pentru a valorifica această relaţie. După întoarcerea lui Wilhelm în Germania, Edward i-a scris, mulţumindu-i pentru sprijin, şi a sugerat să stabilească un canal direct de comunicare pentru „a facilita lucrurile”[20]. El a vizitat Germania de două ori în acel an – nu o dată fiind huiduit şi fluierat pe stradă. Prima oară s-a dus s-o vadă pe sora lui grav bolnavă, când a încercat să-i convingă pe medicii ei să-i dea mai multe calmante împotriva durerilor (germanii păreau mai puritani în această privinţă decât britanicii, care înghiţeau cu entuziasm laudanum), iar a doua oară după ce a murit ea, în august 1901. Însă îi era întotdeauna greu să-şi stăpânească furia cauzată de kaizer. De fiecare dată când se întâlnea cu Wilhelm, încerca din răsputeri să nu arate că era supărat când kaizerul, ca de obicei, ignora rugăminţile lui Edward ca vizitele să fie particulare şi neoficiale, apărând în uniformă de gală, silindu-l pe rege să treacă în revistă 15.000 de soldaţi şi întârziind prânzul cu orele.

Când lui Edward i s-a oferit ocazia de a se comporta ca un adevărat om de stat de talie internaţională, a ratat-o. Prilejul s-a ivit la un prânz cu Wilhelm, la câteva săptămâni după moartea lui Vicky, în august 1901. Ministrul de Externe, lordul Lansdowne, avusese iniţiativa neobişnuită de a pregăti un memorandum în care rezuma politica externă britanică, enumera zonele de conflict şi îi sugera ce putea să spună despre diverse chestiuni. Era o recunoaştere măgulitoare a potenţialului rol al lui Edward în politica externă. Însă, la sfârşitul prânzului, în loc să se folosească de memorandumul lui Lansdowne pentru o discuţie serioasă despre politica externă, Edward l-a scos din buzunar şi i l-a dat lui Wilhelm. Era o gafă pentru care orice înalt diplomat ar fi fost concediat. Lui Lansdowne nu i s-a părut deloc amuzant. Pentru un rege care pretindea că vrea să aibă un rol în guvernare, gafa demonstra că nu avea răbdare, deşi Edward a ieşit basma curată. Ministerul de Externe german a luat hârtia drept un plan de acţiune şi a pregătit un răspuns oficial la acesta.

Poate că Edward era prea leneş ori prea supărat după moartea surorii lui ca să-şi dea osteneala. Pare probabil ca pur şi simplu să nu fi suportat gândul de a petrece câteva ore dezbătând cu nepotul său punctele mai dificile ale politicii externe britanice. În timpul prânzului, Wilhelm se plânsese permanent că britanicii obstrucţionau cea mai recentă rundă de negocieri cu Germania cu privire la o posibilă alianţă. De asemenea, el părea să ştie totul despre lucruri în legătură cu care Edward nu fusese informat – planurile britanicilor de a acorda Maltei dreptul la autoguvernare sau propunerile oficiale făcute de britanici Japoniei. Este, de asemenea, probabil ca Edward să fi auzit de ultimele abuzuri ale lui Wilhelm faţă de răposata sa mamă. În clipa în care a murit Vicky, el ordonase ca Friedrichshoful să fie încercuit şi percheziţionat (nu s-a găsit nimic – cu ajutorul neoficial al lui Fritz Ponsonby, Vicky îşi evacuase deja în taină hârtiile în timpul vizitei anterioare a lui Edward). Apoi a răspândit zvonul că ea îşi dezvăluise în final adevărata loialitate cerând ca trupul ei gol să fie înfăşurat în steagul Marii Britanii şi trimis în Anglia pentru a fi îngropat acolo[21]. Nu numai că era o minciună – ea ceruse să fie înmormântată la Potsdam, lângă soţul ei –, ci acest detaliu despre goliciune era o crudă exagerare cu conotaţie sexuală. Totuşi, povestea a fost repetată cu entuziasm la curtea germană – ultima lovitură a kaizerului împotriva mamei sale.

Relaţia complicată a celor doi bărbaţi era evidentă pentru toţi cei din preajma lor. „Regelui Edward nu i-a plăcut niciodată de el şi, prin urmare, deşi conversaţiile în public sunt în mod ostentativ foarte amicale, se simte că amândoi fac un efort să-şi păstreze acest ton”[22], scria Fritz Ponsonby. Un văr englez observa: „Unchiul Bertie credea că William era îngâmfat şi obositor, iar William credea că Bertie îl trata

de sus”[23]. Bülow zicea că în unele momente Wilhelm îl ura efectiv pe unchiul său. Totuşi, Edward nu era nici pe departe singurul monarh căruia Wilhelm i se părea dificil. În afară de Nicky, kaizerul îndepărtase multe capete încoronate din Europa prin familiaritatea sa exagerată şi prin lipsa lui de politeţe. L-a plesnit cu palma peste fund pe Ferdinand al Bulgariei în timpul unei vizite oficiale, îl numea pe la spate „Fernando naso” din cauza nasului său mare şi coroiat şi pretindea că era hermafrodit. L-a numit pe regele italian Umberto I, care e drept că era micuţ de statură, „piticul”[24] de faţă cu suita acestuia. Familia regală greacă îl detesta, iar verişoarei sale Maria a României i se părea insuportabil de infatuat. Paradoxul era, desigur, că, deşi era atât de nepriceput în relaţiile personale, Wilhelm credea cu fermitate în dirijarea relaţiilor internaţionale prin intermediul relaţiilor personale.

Eforturile lui Edward nu au avut însă nici un efect asupra ultimei runde de negocieri anglo-germane. Bülow îi spusese lui Wilhelm că, dacă va părea uşor rezervat faţă de propunerile lui Joseph Chamberlain, Germania va obţine condiţii mai bune, astfel că până la urmă negocierile au eşuat, exact la fel ca acelea de dinaintea lor. Germanii cereau mai mult decât erau dispuşi britanicii să ofere, o lungă listă de colonii din sudul Africii şi China, şi, în plus, insistau că, în loc să încheie un tratat defensiv bilateral, Marea Britanie trebuia să se alăture Triplei Alianţe – blocul Germaniei – şi să se angajeze că va apăra Italia şi Austro-Ungaria, ca şi Germania. Condiţiile păreau concepute astfel încât să-i descurajeze pe englezi, ceea ce se prea poate să fi sperat şi Bülow. Încetul cu încetul, ministrul de Externe, lordul Lansdowne, a dat înapoi. Fritz Holstein a dat vina pe Bülow pentru că se agăţa „de toate obstacolele care stăteau în calea alianţei”[25], însă şi el era ostil şi tăios faţă de britanici. Fiind din fire un om care nu se putea abţine să nu vadă motive ascunse şi conspiraţii, ajunsese să nu aibă încredere în britanici şi credea că Salisbury îl indusese voit în eroare în timpul negocierilor anterioare şi se comportase neonorabil cu privire la Samoa. Cât despre Wilhelm, Bülow i-a spus că toate piedicile veneau din partea britanicilor. Kaizerul s-a plâns de amânările britanicilor şi a numit cabinetul britanic „un pachet de tăiţei groaznici”[26] – formulare care i-a plăcut atât de mult, încât a folosit-o de mai multe ori. Cabinetul britanic l-a ignorat, dar Edward s-a supărat şi nu s-a putut abţine să nu bombăne în faţa adjunctului lui Hatzfeldt de la ambasada Germaniei, Hermann von Eckardstein, că „am fost deja nevoit să suport multe dintre glumele kaizerului, ba chiar mai proaste decât asta, şi presupun că va trebui să mai îndur o grămadă”[27]. Chiar şi fără intrigile lui Bülow exista, la fel ca în trecut, o diferenţă fundamentală între aşteptările celor două părţi, care făcea foarte dificilă orice

reconciliere. Germanii erau siguri că Războiul Anglo-Bur împinsese Marea Britanie în corzi, că acesta indica un declin real şi se aşteptau ca disperarea ei să le permită să-i impună condiţii grele în schimbul prieteniei lor. Britanicii, în continuare naţiunea cea mai bogată din lume, nu erau atât de disperaţi. Erau totuşi surprinşi de grosolănia germanilor.

În octombrie 1901 Joseph Chamberlain, care – spre mâhnirea sa – devenise ţinta criticilor germanilor privitoare la război, a ţinut un discurs în apărarea politicii guvernului şi a conduitei armatei britanice în Africa de Sud, afirmând că în mod cert nu era cu nimic mai rea decât ceea ce făcuseră alte mari puteri, şi i-a inclus printre exemple pe soldaţii prusaci în timpul Războiului Franco-Prusac. Deşi Chamberlain îi criticase în egală măsură şi pe ruşi, şi pe austrieci, presa germană a fost cea care şi-a ieşit din minţi. Este important să se înţeleagă că în Germania armata devenise aproape sacră şi inviolabilă. Era extrem de respectată şi percepută ca instrumentul unificării Germaniei şi, cum nu prea existau alte instituţii cu care să se poată identifica întreaga ţară, părea să întruchipeze demnitatea şi identitatea naţiunii. Bülow a solicitat scuze. Chamberlain, care nu avea deloc chef să bată în retragere – ceea ce oricum nu îi plăcea niciodată să facă –, a spus că nu avusese intenţii rele şi că, prin urmare, nu era nevoie să se scuze. În Germania imagini cu chipul său au fost arse pe străzi, iar la Berlin s-au vândut foarte bine scuipătoare imprimate cu faţa lui. La Londra, *The Times* a publicat o relatare despre anglofobia germanilor, ilustrând-o cu unele dintre cele mai şocante caricaturi.

În ciuda fricţiunilor lor personale, Edward şi Wilhelm făceau conştient un efort pentru a rămâne în relaţii bune. Regele i-a trimis kaizerului un mesaj de Crăciun subliniind cât de mult îşi dorea o „antantă cordială" cu Germania şi cum, în ciuda anglofobiei presei germane, Anglia dorea să fie în relaţii bune cu Germania „şi să meargă armonios mână în mână, pentru pacea şi bunăstarea omenirii"[28]. Răspunsul lui Wilhelm a fost pompos, dar prietenos: „Presa este groaznică de ambele părţi, dar aici nu are nimic de spus, deoarece eu sunt singurul arbitru şi stăpân al politicii externe germane şi guvernul şi ţara *trebuie* să mă urmeze, chiar dacă sunt nevoit să accept consecinţele neplăcute! Fie ca guvernul Alteţei Voastre să nu uite niciodată asta şi să nu mă pună niciodată în pericolul de a fi ales o cale care ar putea fi o nenorocire atât pentru el, cât şi pentru noi"[29].

Însă la începutul anului 1902 Bülow – în ciuda sfatului Ministerului de Externe german – nu s-a putut abţine să nu-i dea un răspuns public lui Chamberlain. El a spus că armata germană era ireproşabilă şi cuvintele lui Chamberlain erau un atac scandalos la lupta eroică a Germaniei pentru independenţă. Că acest atac ilustra de ce Germania trebuia să fie puternică, astfel încât „nimeni să nu poată fi indiferent

la ostilitatea noastră”[30]. Replica lui Chamberlain, într-un discurs susţinut la Birmingham, a fost la fel de spectaculoasă: „Nu retractez nimic, nu modific nimic, nu apăr nimic”. Cei mai importanţi imperialişti din cele două guverne au început o confruntare directă. Un semn al resentimentelor reale şi tot mai accentuate faţă de Germania din Marea Britanie a fost faptul că Chamberlain a devenit instantaneu – la fel ca Bülow în Germania – cel mai popular om din ţara lui şi cel mai detestat în cealaltă ţară.

Asigurările de bunăvoinţă ale monarhilor au devenit şovăitoare. Kaizerul a condamnat discursul lui Chamberlain, pe care l-a numit o „amestecătură de mistificare, aroganţă şi insultă mascată”[31], şi a spus că ministrul Coloniilor ar trebui împuşcat. Însă ambasadorului Lascelles i-a zis că, în ciuda piedicilor şi calomniilor britanicilor, *el* era încă plin de bunăvoinţă – deşi Londra trebuia să ţină minte că el nu era o *quantité négligeable*[32]. La Londra, Salisbury a recomandat ca discursul lui Bülow să fie ignorat şi să-şi arate dezaprobarea anulând apropiata vizită a lui George la ziua de naştere a lui Wilhelm de la Berlin, la sfârşitul lunii ianuarie – vizită aranjată de multe luni pentru a demonstra noua apropiere dintre cele două familii. „Cred că în aceste împrejurări ar fi mai bine ca el să nu meargă acolo unde riscă să fie insultat sau tratat de public într-o manieră pe care sunt sigur că nimeni nu ar regreta-o mai mult decât tine”[33], i-a scris Edward lui Wilhelm. Kaizerul nu i-a răspuns. „Asta e deosebit de neplăcut pentru mine, mai ales dacă va trebui să merg până la urmă”, i s-a plâns George secretarului său, Arthur Bigge. „Urăsc chiar şi numai gândul de a merge acolo.”[34] Când, vorbind cu Wilhelm, Lascelles a pus cu precauţie în discuţie această situaţie, cu câteva zile înainte de data la care trebuia să vină George, kaizerul a pretins că nu primise misiva lui Edward şi a ameninţat cu o criză diplomatică gravă – „o altă Fashoda” – dacă vizita urma să fie anulată[35]. Cu 14 ani înainte, în circumstanţe la fel de dificile, Wilhelm pretinsese că o scrisoare foarte importantă se rătăcise. Nimeni – în special Edward şi Lascelles – nu l-a crezut. Regele s-a mai domolit, dar a solicitat o telegramă politicoasă din partea lui Wilhelm, care să garanteze că George avea să fie tratat cu respect. Aceasta nu a sosit niciodată.

George a plecat la Berlin în ianuarie 1902 pe bună dreptate îngrijorat, dar a raportat că toată lumea, de la prinţi la ofiţerii din cazarma Regimentului 8 Cuirasieri, Wilhelm acordându-i gradul de colonel, a fost „deosebit de politicoasă”, iar vărul său, cu care lua cina şi micul dejun, era „amabilitatea întruchipată”[36]. În memoriile sale nu întotdeauna demne de încredere, Bülow afirma că o „discuţie deschisă” cu „pătrunzătorul, rezonabilul şi bravul” George (şi atât de clar în exprimare, încât era aproape de nerecunoscut) a mai atenuat neînţelegerile şi înverşunarea din lunile anterioare. „Trebuie să uităm

trecutul şi să ne străduim doar să fim prieteni pe viitor”[37], ar fi zis prinţul, asigurându-l pe Bülow că tatăl său îl considera prieten – ceea ce nu era adevărat. Scrisorile trimise de George acasă erau pline de autocompătimire pesimistă. „Se aşteaptă de la tine şi eşti obligat să faci groaznic de multe lucruri”, bombănea el. Coiful lui de cavalerist „semăna cumva cu un stingător pe o lumânare”, uniforma nu-i venea bine şi a trebuit „să merg pe jos kilometri întregi în Schloss, căci camerele lui W sunt în cealaltă parte a castelului şi tot timpul trebuie să vin înapoi şi să îmbrac altă uniformă”[38]. Cel mai rău era că cizmele noi „mă bat groaznic”[39].

Era în interesul lui Bülow ca vizita să meargă bine. El şi Tirpitz credeau că era vital să se menţină relaţii bune cu Marea Britanie cât timp marina militară germană se afla într-o fază critică – era îndeajuns de mare încât să atragă curiozitatea Angliei, dar suficient de mică pentru a fi distrusă cu uşurinţă. În spatele politeţurilor şi zâmbetelor, la curtea germană pândea peste tot reaua-voinţă faţă de Marea Britanie, potrivit lui Anne Topham, guvernanta englezoaică ce a ajuns în slujba lui Wilhelm în 1902. Deşi britanicii credeau în continuare că erau „admiraţi şi îndrăgiţi” la Berlin, nu era „deloc aşa. Erau priviţi cu suspiciune şi duşmăniţi ca posibili rivali, adesea dispreţuiţi pentru că aparţineau unei ţări a cărei glorie era în declin, a cărei vreme trecuse”[40]. În Germania, George pare să fi fost privit ca un naţionalist cam mărginit – „nimic altceva decât un şovinist englez”, după cum l-a descris în acelaşi an un diplomat german, comentariu în dreptul căruia Wilhelm a mâzgălit: „Întocmai”[41]. Se ştia că George mai făcuse în trecut comentarii lipsite de tact despre kaizer, dar era evident că nu avea înverşunarea părinţilor săi faţă de acesta[42], iar lui May – pe jumătate nemţoaică şi având vederi antiruseşti – îi plăcea de Wilhelm şi aprecia atenţia pe care acesta i-o arăta, deşi recunoştea, de asemenea, că uneori făcea „regalitatea de râs”[43]. Wilhelm pare să-l fi tratat cam de sus pe vărul său – însă el îi trata astfel pe mulţi dintre verii săi. În schimb, nu îl considera o ameninţare personală şi nu îi era greu să fie politicos cu el. Wilhelm i-a scris lui Edward că „Georgy [*sic*] a plecat bine-sănătos şi ne-a părut foarte rău să ne despărţim atât de curând de un oaspete aşa de vesel şi de agreabil”[44].

Însă, la doar câteva zile după vizita lui George, pe 30 ianuarie 1902, britanicii au aruncat bomba asupra comunităţii internaţionale, anunţând că semnau o alianţă defensivă cu Japonia. Lumea – mai ales Rusia şi Germania – a fost extrem de surprinsă. Decenii de-a rândul Marea Britanie se ţinuse la distanţă de asemenea înţelegeri, iar noua sa aliată, Japonia, era considerată o putere de rangul al doilea, unul dintre „popoarele galbene” pe care Wilhelm, cu logica lui rasistă clasică, afirma că le dispreţuia, deşi în acelaşi timp considera „Pericolul Galben” – el este cel căruia i se atribuie această sintagmă,

ce aminteşte atât de mult de teama şi fascinaţia faţă de Orient de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX – „cea mai mare primejdie care ameninţă rasa albă”[45]. Nu că britanicii ar fi fost imuni la astfel de păreri: premierul britanic, sofisticatul Arthur Balfour, nu îi considera pe japonezi la fel de „civilizaţi”[46] ca britanicii – deşi nu ar fi spus niciodată în public aşa ceva. Totuşi, ei aveau o flotă militară deloc de neglijat, iar proximitatea lor faţă de China făcea ca alianţa să fie o modalitate necostisitoare de apărare a intereselor britanicilor în Extremul Orient împotriva Rusiei, cu care japonezii intraseră de mai multe ori în conflict asupra Manciuriei şi Coreei. De asemenea, erau suficient de departe pentru ca această primă încercare de poziţionare într-o alianţă să nu fie prea bătătoare la ochi. Efectele au fost mulţumitoare. Ruşii au fost deopotrivă furioşi şi nedumeriţi. Aproape imediat Lamsdorf, ministrul de Externe rus, le-a promis britanicilor că toate trupele ruseşti aveau să fie evacuate din Manciuria până în 1903 şi a fost de acord cu o politică comercială a porţilor deschise în China şi Coreea, pe care o împiedicaseră de mulţi ani. Germanii au fost uimiţi de faptul că negocierile lor cu Marea Britanie nu fuseseră la fel de importante şi că britanicii nu erau chiar aşa de disperaţi sau lipsiţi de prieteni cum îşi imaginaseră ei. Edward s-a asigurat, cât de curtenitor a putut, că Wilhelm este primul şef de stat străin informat cu privire la tratatul de apărare cu Japonia. Willy a replicat politicos că guvernul său considera noua alianţă o „garanţie a păcii în Orient”[47] – deşi aproape sigur nu asta era ceea ce credeau cu adevărat.

Ca pentru a confirma că britanicii îşi făceau într-adevăr ordine în propria ogradă, în mai Războiul Anglo-Bur a ajuns, în cele din urmă, la final. „Slavă Domnului că în sfârşit s-a terminat”[48], scria George în jurnal. Aproape imediat, guvernul britanic a alocat trei milioane de lire pentru despăgubiri de război şi reconstrucţia celor două state ale burilor şi le-a promis oficialilor săi autoguvernare în cadrul imperiului – gest care a impulsionat reabilitarea internaţională a ţării, dar care a indicat, de asemenea, zădărnicia luptei şi a ridicat pentru prima oară întrebarea dacă nu cumva imperiul aducea Marii Britanii mai degrabă pierderi decât bogăţii. Costurile războiului fuseseră enorme. S-a cheltuit o avere, s-a pierdut bunăvoinţa Europei, s-a spulberat ideea că Marea Britanie era deopotrivă invulnerabilă şi o forţă a binelui, au murit aproximativ 75.000 de oameni – între 22.000 şi 28.000 de soldaţi britanici, 7.000 de soldaţi buri, între 20.000 şi 28.000 de civili buri (dintre care majoritatea copii sub 16 ani şi în jur de 14.000-20.000 de noncombatanţi africani de culoare[49].

Odată cu sfârşitul războiului, s-a presupus că ostilitatea dintre Germania şi Marea Britanie se va diminua şi se va mai domoli. La urma urmei, cele două ţări aveau încă legături comerciale strânse, mulţi germani şi britanici frecventau cursurile universităţilor din

cealaltă ţară, stânga britanică avea relaţii mai strânse cu social-democraţii germani decât orice alt partid de stânga european şi, desigur, existau legăturile de sânge ale familiei regale. Însă într-un anumit segment al presei britanice antipatia nu a dispărut. În ziarele de dreapta a început să apară un nou gen de articole despre Germania, care sugerau că aceasta avea intenţii ostile pe termen lung împotriva Marii Britanii: populaţia ei era mai numeroasă, iar construcţiile sale navale le depăşeau pentru prima oară pe cele britanice. Aceste afirmaţii erau adevărate: până în 1913, Germania a ajuns la o populaţie de 65 de milioane de locuitori, faţă de cei 46 de milioane ai Marii Britanii, şi, cu toate că în 1870 produsul intern brut al Marii Britanii fusese cu 40% mai mare decât al Germaniei, până în 1913 avea să fie cu 6% mai mic. Şi mai grav, corespondentul la Berlin al cotidianului *The Times*, George Saunders, care locuia în Germania de mulţi ani, era convins că exista o animozitate instituţionalizată faţă de Marea Britanie la nivelul guvernului german. Saunders i-a spus redactorului-şef că Germania era „o putere *nouă*, imatură, ambiţioasă şi radical *nerezonabilă*", insidioasă în metodele ei: „*Nu afacerile*, ci *dineurile, vânătoarea, toasturile, finanţele, onorurile, căsătoriile, prieteniile dinastice*. Nu este oţel dur, ca Joseph Chamberlain… Nu este englezească"[50]. Reportajul lui Saunders l-a alarmat atât de mult pe Bülow, încât la mijlocul anului 1902 guvernul german a încercat să obţină rechemarea din post a jurnalistului, însă nu a reuşit. Noul ambasador german, contele Paul Wolff Metternich zur Gracht, care era anglofil, o raritate în serviciul diplomatic german, s-a dus să vorbească cu Edward în legătură cu această chestiune. Drept răspuns, regele i-a fluturat un articol violent antibritanic pe care *The Times* îl preluase din presa germană. Într-adevăr, fusese tulburat de relatările din *The Times* şi îl abordase personal pe editorul acestuia pentru a cere modificarea articolelor din Germania, exact aşa cum făcuse şi mama lui cu cinci ani înainte. Spre umilinţa sa, editorul ziarului, Charles Moberly Bell, a refuzat.

Îngrijorarea în legătură cu Germania începuse să încolţească în mai multe departamente guvernamentale. Amiralitatea a convocat o conferinţă în 1902 în legătură cu subita creştere a flotei militare a Germaniei şi motivele acesteia. În Ministerul de Interne, Secţia Specială, unitatea de informaţii a poliţiei metropolitane, a raportat că serviciul de informaţii al armatei germane începuse să strângă date despre apărarea de coastă britanică, după ce nemţii culeseseră nestânjeniţi şi fără să se ascundă informaţii despre ruşi şi francezi. La Ministerul de Externe, Thomas Sanderson, fosta mână dreaptă a lui Salisbury, căruia întotdeauna i se păruse că atitudinea arogantă a Germaniei era mai mult enervantă decât eficace, i-a spus posomorât prietenului său Frank Lascelles că începea să simtă că generaţia mai

tânără era cuprinsă de o „antipatie hotărâtă”[51] şi de neîncredere faţă de Germania.

În acest timp, Wilhelm şi Edward au continuat să-şi afirme public prietenia. În toamna anului 1902, contrar sfaturilor anturajului său, Wilhelm l-a invitat pe lordul Roberts, „eroul” britanic din Războiul Anglo-Bur, la nişte manevre militare şi a refuzat să se întâlnească cu trei generali buri aflaţi într-un turneu prin capitalele europene, decizie nepopulară în Germania, care l-a iritat pe Bülow. Edward, pe care Saunders îl considera prea progerman, l-a invitat pe Wilhelm la Sandringham, la ziua lui, în noiembrie, şi a aranjat ca regimentul britanic al kaizerului să se afle staţionat o scurtă perioadă în apropiere de Dover, pentru ca acesta să-l poată inspecta.

Kaizerul a fost şocat de noua tendinţă spre ostilitate pe care a descoperit-o în ziarele britanice – deşi acestea încă făceau distincţie între el şi guvernul german. După cum i-a spus lui Bülow, primirea lui a fost „la fel de sinceră şi de afectuoasă ca întotdeauna!”, cancelarul şi guvernul fiind cei pe care „ar fi vrut să-i trimită la naiba”[52]. El şi George s-au dus la vânătoare şi au împuşcat 2.201 fazani într-o singură zi[53]. „A fost foarte amabil când a venit aici”[54], i-a spus George lui Nikolai. Interacţiunea monarhilor a fost însă la fel de dificilă ca întotdeauna. Când regele şi-a etalat cu mândrie maşina cea nouă, Wilhelm a vrut să se dea mare cu priceperea sa. Ce combustibil folosea? Edward – care ura să se simtă ignorant în faţa nepotului său – a trebuit să admită că habar nu avea. A, spirtul de cartofi era cel mai bun, a declarat Wilhelm. Mult mai bun decât benzina. În ciuda protestelor lui Edward, a promis că experţii lui aveau să prepare rapid o mostră până la sfârşitul săptămânii. La plecarea lui Wilhelm, un diplomat german a pretins că l-ar fi auzit pe Edward mormăind: „Slavă Domnului că s-a dus!”[55].

Forţa noului antigermanism a devenit alarmant de evidentă la sfârşitul anului 1902. Guvernul britanic şi cel german au trimis o flotilă de nave de război pentru a institui o blocadă a coastei Venezuelei, care – după obiceiul statelor sud-americane – ameninţa să nu mai plătească nişte datorii mari pe care le avea faţă de ambele ţări. Când unii membri ai guvernului britanic – Chamberlain, care avea acum vederi intens antigermane – şi presa conservatoare în frunte cu *The Times* au făcut tărăboi, navele britanice au fost retrase imediat. De fapt, situaţia era mai complicată decât părea: în acelaşi timp, administraţia conservatoare ceda în faţa americanilor, care o presau să se retragă, şi, fiindcă era foarte nepopulară în ţară, se simţea mai obligată să asculte de elementele sale cu vederi mai de dreapta; majoritatea liberalilor nu se opuneau cooperării cu germanii. După câteva luni s-a întâmplat acelaşi lucru. Guvernul a organizat o conferinţă împreună cu guvernul german pentru a aranja ca unii

bancheri britanici să investească în calea ferată de la Bagdad, sprijinită de germani, presa de dreapta a făcut iar gălăgie şi guvernul s-a retras. Noua ostilitate a britanicilor a fost încurajată în februarie 1903, când *National Review*, cea mai fervent antigermană publicaţie din ţară, a tipărit un articol care afirma că, în vară, la bordul unui iaht aparţinându-le unor bogătaşi americani, kaizerul a lansat un val de invective la adresa britanicilor şi a unchiului său, exprimându-şi antipatia „cu o francheţe atât de brutală”[56], încât cei aflaţi de faţă au fost şocaţi. Kaizerul a negat, dar până şi Lascelles, care a încercat zadarnic să minimalizeze răul făcut – „Ar trebui să nu uităm că el exagerează întotdeauna şi că oamenii care nu îl cunosc bine au tendinţa să-l înţeleagă greşit”[57] –, credea că era adevărat. A urmat încă un val de retorică antigermană în presa britanică şi de astă dată erau arătaţi cu degetul kaizerul şi noua lui flotă militară. „La est creşte o ameninţare ce nu poate fi ignorată, ceea ce înseamnă că într-un punct strategic din apele noastre teritoriale trebuie plasată o escadră adecvată”[58], relata *The Morning Post*, ziar de dreapta care în trecut îl lăudase în termeni călduroşi pe Wilhelm.

Când relaţiile cu Marea Britanie mergeau rău, devenise de-acum un clişeu ca Germania să se pomenească că se înţelegea mai bine cu Rusia, după cum s-a şi dovedit. În septembrie 1901, după aproape patru ani de răceală din partea Rusiei, Wilhelm şi Nikolai, împreună cu Bülow şi Lamsdorf, se întâlniseră la Danzig, un oraş din partea de nord a Germaniei. Nemţii ştiau acum că ţarul îl considera dificil pe kaizer, aşa că unchiul lui Wilhelm, ducele de Baden – pe care se zicea că ocazional îl mai asculta, stătuse de vorbă cu el înainte şi îi sugerase prudent că nu trebuia decât să fie prietenos şi să nu facă revendicări evidente. S-a părut că tactica a funcţionat. Nikolai i-a scris oarecum uşurat mamei lui că Wilhelm a fost „în toane bune, calm şi foarte prietenos”[59]. El i-a spus lui Bülow că speră că ţările lor „vor lupta mereu umăr la umăr”[60] şi a manifestat o oarecare disponibilitate atunci când germanii au propus o ligă continentală cu Franţa. Şi mai bine, presa rusă a relatat favorabil despre această întâlnire.

De fapt, impulsul iniţial al ruşilor către dezgheţarea relaţiilor nu se datorase anglofobiei acestora, ci unui calcul financiar pragmatic făcut de noul ministru de Externe, contele Vladimir Lamsdorf, care fusese numit în funcţie în iunie 1900, când Muraviev, în vârstă de 55 de ani, a murit subit. (Unii au spus că de la prea multă şampanie, deşi s-ar fi putut foarte bine să fi fost din cauza epuizării; ambii săi predecesori îşi dăduseră duhul în exerciţiul funcţiunii.) Lamsdorf, un bărbat scund (purta încălţăminte cu talpa înălţată) şi timid, faimos pentru manierele sale – un diplomat britanic l-a numit „cel mai politicos om din lume”[61] –, urmase o carieră de birocrat printre dosarele de la

Ministerul de Externe rus şi fusese adjunctul lui Muraviev, care era mai lăudăros, dar mai puţin informat. De asemenea, în guvernul rus era considerat omul lui Serghei Witte[62]. La fel ca Witte, credea că relaţiile bune cu Germania erau ceva de bun-simţ, de vreme ce apărarea Rusiei pe graniţa comună consuma o mare parte din bugetul de apărare al ţării. În 1900, Rusia cheltuise de zece ori mai mult pe armată decât pe educaţie şi mai mult pe marina militară decât bugetul Ministerelor Agriculturii şi Justiţiei luate împreună. Înainte de expirarea Tratatului de Reasigurare ruso-german, în 1890, acele sume fuseseră aproape neglijabile. Era evident că probabil relaţiile bilaterale mai bune ar fi avut un efect palpabil asupra bugetului pentru apărare al Rusiei.

Bülow a fost încântat. De mulţi ani urmărea o împăcare între ţar şi kaizer, deşi, prin faptul că împiedicase vânzarea cerealelor ruseşti în Germania prin taxe vamale excepţional de ridicate pentru a face pe plac lobby-ului iuncherilor latifundiari din Reichstag, avea şi el partea lui de vină pentru motivele mai profunde ale rupturii dintre Rusia şi Germania*3. Aşa cum observa cel mai bine vândut ziar din Rusia, *Novoe vremia*, nu prea se puteau stabili relaţii mai apropiate „între nişte popoare cu relaţii economice încordate”[63].

Wilhelm l-a antipatizat imediat pe Lamsdorf – ca pe fiecare ministru de Externe rus începând cu Lobanov – şi l-a transformat în ţinta „glumelor” sale pe tot parcursul întâlnirii. Se părea că îşi închipuia că el şi Nikolai aveau să îndrepte lumea de unii singuri şi nu îi plăcea prezenţa ministrului de Externe. Starea de disconfort a lui Lamsdorf – şi era considerabilă – era împărtăşită de întreaga suită imperială, care considera întâlnirile cu kaizerul „un adevărat chin”. Acesta le ţinea prelegeri despre baletul rus, le punea întrebări personale nepoliticoase sau le stâlcea intenţionat numele şi râdea zgomotos şi provocator. Mai rău, le juca farse umilitoare celor din propriul anturaj în faţa ruşilor – plesnindu-l pe şeful de stat-major peste fund sau trăgând pe cineva de bretele –, astfel că ruşii nici nu mai ştiau încotro să se uite. Fredericks, ministrul Curţii, spunea că după fiecare întrevedere cu kaizerul era „stors de puteri”[64].

După câteva săptămâni, pentru a-şi demonstra bunăvoinţa, Wilhelm a trecut călare graniţa rusească, într-un mic sat numit Wyshctyten, care fusese devastat de curând de un incendiu. Acolo, în piaţa satului, le-a împărţit mai multe pungi cu bani locuitorilor, în majoritate evrei, şi a ţinut un discurs în germană pe care nici unul dintre săteni nu l-a înţeles. Se voia a fi un gest prietenos – deşi este greu să nu fie perceput ca o încercare inconştientă de a invada şi a uzurpa teritoriul omologului său – şi Nikolai l-a luat ca atare, deşi aparent l-a considerat cam neobişnuit[65].

Începând din acel moment relaţia lor a părut să se îmbunătăţească.

În primăvara anului 1902, când cearta dintre Bülow şi Chamberlain provocase atâta înverşunare între Marea Britanie şi Germania, Bülow a îndulcit cea mai recentă creştere marcată a taxelor germane pentru cerealele ruseşti printr-un împrumut de stat consistent, de două milioane de ruble, acordat Rusiei. În august, când germanii s-au plâns de ostilitatea presei britanice, cei doi împăraţi s-au întâlnit din nou în portul estonian Reval (actualul Tallinn) din statele baltice ruseşti. În particular, nu era o întâlnire pe care Nikolai o aştepta cu nerăbdare. „Fii prietenos şi sever, astfel încât *el* să nu cuteze să glumească cu tine şi să înveţe să te *respecte* şi să se teamă de tine – aceasta este chestiunea *majoră*. Cât mi-aş dori să fiu cu tine!”[66], i-a spus Alix înainte de întâlnire. În ziua întrevederii, Wilhelm s-a referit constant la el însuşi cu titulatura de „amiralul Atlanticului”, iar la Nikolai cu „amiralul Pacificului”, fapt care l-a enervat foarte tare pe ţar. Când a plecat cu iahtul lui, Wilhelm a transmis prin semnale mesajul: „Amiralul Atlanticului îşi ia rămas-bun de la amiralul Pacificului”[67]. Nikolai le-a spus celor din jurul său: „E nebun de legat!”[68]. Încă o dată, kaizerul a înrăutăţit lucrurile insultându-l pe Lamsdorf prin faptul că a refuzat să-i acorde o decoraţie, Ordinul Vulturul Negru, pe care i-o promisese. A afirmat că Lamsdorf ţesea intrigi împotriva Germaniei*4, ceea ce nu avea nici o logică, de vreme ce el iniţiase dezgheţarea relaţiilor dintre cele două ţări, şi i-a spus lui Bülow că lui Nikolai nu îi plăcea de ministrul său de Externe şi că în curând acesta avea să fie demis. „Voi aranja totul direct cu ţarul.”[69]

Acestea nu erau decât obişnuitele utopii ale lui Wilhelm, însă pe undeva avusese dreptate în legătură cu Nikolai. După opt ani ca ţar, acesta începea să se simtă mai sigur pe el, iar de la începutul anului 1902 manifestase o tendinţă vădită de a nu-i asculta pe miniştrii săi mai importanţi. După ce consimţise la evacuarea trupelor din Manciuria şi în ciuda stării tot mai precare a finanţelor ruseşti, el a oprit evacuarea, a închis comerţului extern porturile controlate de ruşi şi a preluat controlul administrării civile şi diplomatice a Manciuriei din mâinile lui Witte şi Lamsdorf, înlocuindu-i cu generalul Alekseev, un om ambiţios, dar extrem de incompetent. Aceasta a fost o idee extraordinar de proastă: întregul plan manciurian devenise un proiect imperial al vanităţii, care înghiţea bani. Între 1897 şi 1903 Rusia a cheltuit cu China 1.141.000.000 de ruble – aproape cât întregul buget de stat pe anul 1903. Avea să recupereze doar o zecime din sumă prin taxele vamale chineze şi doar un pic mai mult din vânzarea mărfurilor ruseşti. Pare improbabil însă ca Nikolai să fi ştiut ce dezastru financiar era Manciuria. El nu prea înţelegea chestiunile economice. I-a spus lui Mossolov, care conducea cancelaria ţarului, că habar nu are ce valorează mai mult, 25 de ruble sau un ceas de aur. (Ceasul valora sute de ruble.) „Asta este una dintre cele mai mari lacune din educaţia

mea… nu ştiu preţul lucrurilor; nu am avut niciodată motiv să plătesc eu însumi pentru ceva”[70], zicea el cu o indiferenţă veselă.

Planul manciurian îi făcea pe Nikolai şi pe acoliţii săi să aibă impresia că Rusia era încă o mare putere – şi îi înfuria pe britanici şi pe toate celelalte puteri care aveau interese în China. Sincronizarea nu ar fi putut fi însă mai proastă. Începând din primăvară, în Rusia aveau loc răscoale ţărăneşti şi greve generale. Până şi cele mai fertile regiuni erau cuprinse de o criză agricolă pe care guvernul nu ştia cum s-o gestioneze. În oraşe, preţurile la alimente creşteau şi condiţiile de trai erau printre cele mai proaste din lume. Asasinarea unor funcţionari ai guvernului devenise ceva la ordinea zilei, universităţile fierbeau. („Îmi pare foarte rău să văd că studenţii au stârnit din nou tulburări în diferite universităţi, căci ştiu că asta trebuie să te îngrijoreze foarte tare”[71], îi scria George lui Nikolai la începutul anului 1902.) De Paşti un pogrom îngăduit de poliţie la Chişinău, în Basarabia, în care au fost ucişi un număr mare de evrei (estimările variază între 47 şi 120), a stârnit proteste internaţionale atât de ample, încât guvernul rus s-a simţit obligat să publice o condamnare oficială a acestuia. Au apărut zvonuri – neîntemeiate – că ţarul fusese implicat personal. Lucrurile se înrăutăţiseră atât de mult, încât marele sfânt laic al Rusiei, Lev Tolstoi, i-a scris ţarului o scrisoare deschisă, rugându-l să plece urechea la suferinţele poporului său şi să reanalizeze întregul fundament al autocraţiei. Deloc surprinzător, mesajul nu a făcut decât să-l irite pe Nikolai; Tolstoi s-a pomenit excomunicat – fapt care în schimb a făcut ca guvernul să pară răzbunător şi situat de partea greşită. În septembrie Nikolai l-a demis în fapt pe Serghei Witte, transferându-l într-o funcţie neimportantă din Consiliul de Miniştri. Witte se opunea politicii din Extremul Orient, iar politica sa economică nu fusese nici pe departe un succes răsunător, însă el era singurul ministru care avea habar cum să gestioneze criza agricolă. Retrogradarea lui Witte a făcut din rivalul său, Viaceslav Pleve, opresivul ministru de Interne, cel mai important şi mai influent ministru al lui Nikolai. Ţarul nu numai că era inconsecvent, ci îi întărâta efectiv pe miniştri unul împotriva celuilalt pentru a-şi păstra avantajul.

Donald Mackenzie Wallace, fostul redactor de ştiri externe de la *The Times*, care ştia rusă şi începuse să-i trimită lui Edward rapoarte regulate prin intermediul secretarului particular al acestuia, sir Francis Knollys, era de părere că guvernul rus devenea „din ce în ce mai conservator”[72] şi înclina spre un antioccidentalism atavic. Noua poziţie a curţii ruse era că „Rusia nu se cuvine să adopte anumite particularităţi ale civilizaţiei occidentale care în Europa de Vest sunt considerate în general un semn al progresului naţional”. El credea că guvernul se afla însă în „haos” şi că prietenii săi ruşi prevedeau „o

mare schimbare politică”[73].

Până pe la începutul anului 1903 bonomia publică a lui Edward începuse să-i câştige pe britanici, iar în primăvară el a făcut în sfârşit mare senzaţie pe scena europeană. În martie a plecat într-o croazieră de cinci săptămâni pe Mediterana, cu escale la Lisabona, Gibraltar, Malta, Sicilia, Napoli şi Roma, şi, la sugestia lui, într-o vizită de stat inopinată la Paris. A refuzat să ia cu el un ministru din guvern, conform tradiţiei, alegându-l în schimb pe sir Edward Hardinge, un ambiţios diplomat tânăr, cu relaţii la curte, prin intermediul soţiei sale. În termeni europeni, era ca şi cum Edward îşi luase un aghiotant diplomatic, cam cum ar fi făcut mai probabil kaizerul, un gest de autoafirmare care nu i-a plăcut prea mult ministrului de Externe Lansdowne. Hardinge era deştept, încrezător, se pricepea să facă pe plac cui trebuia şi, ziceau unii, avea o „părere extrem de bună despre propria persoană”[74]. Făcea parte dintr-o nouă generaţie din Ministerul de Externe, care susţinea că era nevoie ca Marea Britanie să-şi reconstruiască punţile cu Franţa şi Rusia şi să fie prevăzătoare cu Germania. Protecţia lui Edward urma să aibă un efect profund asupra carierei lui: în decurs de trei ani, avea să devină mai întâi ambasador în Rusia şi apoi cel mai înalt funcţionar de la Ministerul de Externe.

Regele a plecat la bordul iahtului *Victoria and Albert* cu o mică suită alcătuită exclusiv din bărbaţi, din care făcea parte şi Fritz Ponsonby. Iahtul era însoţit de opt nave de război, patru crucişătoare, patru distrugătoare şi un avizo, care au cam stricat efectul atunci când el a insistat să se apropie de Napoli „incognito”. Chiar de la început, a fost însă limpede că Edward avea fler şi entuziasm pentru acest gen de proiect. Fritz Ponsonby a fost surprins să descopere că regele „a făcut toate pregătirile şi a supervizat fiecare detaliu”[75]. În public, Edward a manifestat o veşnică bună dispoziţie, a stat în picioare cu orele, a reţinut numele celor care îi erau prezentaţi. A făcut băi de mulţime şi a refuzat protecţia poliţiei. Peste tot unde s-a dus, publicul a fost în delir, iar presa entuziasmată. Italienii au fost încântaţi – era prima oară, din Evul Mediu, când erau vizitaţi de un monarh britanic. Unele gesturi mărunte au avut un succes nebun: la Roma, s-a oprit şi şi-a descoperit capul când a trecut pe Porta Pia ca să se întâlnească cu papa – în ciuda părerii lui Balfour că acest gest avea să fie prost văzut în Anglia.

Parisul a fost cel mai mare succes dintre toate. De fapt, ministrul de Externe francez Théophile Delcassé fusese cel care propusese vizita. De doi sau trei ani, era de părere că sosise timpul să se soluţioneze conflictele dintre cele două ţări, care trenau de obositor de multă vreme. Germania era cel mai periculos duşman european al Franţei, iar antagonismul cu Marea Britanie, care se acutizase din cauza

incidentului Fashoda, era o distragere de care Franţa se putea lipsi. Lordul Lansdowne, ministrul de Externe britanic, putea să înţeleagă avantajele unui acord cu Franţa. Marea Britanie ar fi economisit mulţi bani şi s-ar fi pus capăt neînţelegerilor cu privire la Egipt, însă ministrul era precaut. Opinia publică din ambele ţări era încă foarte ostilă faţă de cealaltă ţară, în asemenea măsură, încât propunerile francezilor fuseseră strict secrete, şi trebuia câştigat sprijinul cabinetului britanic. Delcassé credea că o vizită a lui Edward, cel mai faimos francofil din Marea Britanie, ar fi putut să ajute la crearea atmosferei propice. Lansdowne era rezervat. Se temea că Edward va fi huiduit (nu avea nici un chef să se ducă el); Balfour considera că vizitele de stat nu realizau nimic. Regele pare totuşi să fi sprijinit de la început ideea de *rapprochement*, iar în martie 1903 a decis că voia să meargă la Paris[76]. Prin intermediul ataşatului militar britanic, Edward a făcut aranjamentele necesare direct cu preşedintele francez Emile Loubet, ocolindu-i atât pe Lansdowne, cât şi pe ambasadorul britanic la Paris – de care nici regelui, nici preşedintelui nu le plăcea. Vizita a fost ţinută secretă până în ultimul moment. „Majoritatea celor din suită habar nu aveau unde mergeau", îşi amintea Fritz Ponsonby.

A fost de poveste. Regele a ajuns pe fundalul huiduielilor şi fluierăturilor. Mulţimile de pe Champs-Élysées strigau *Vive Fashoda!* şi chiar *Vive Jeanne d'Arc!* – ceea ce, aşa cum nota îngrijorat Ponsonby, „părea să fie ceva de mult apus"[77]. Ziarul naţionalist *L'Autorité* a publicat o scrisoare deschisă care începea astfel: „Prezenţa dumitale la Paris ne uimeşte, ne jigneşte şi ne revoltă pe noi, patrioţii…"[78]; *La Patrie* enumera toate conflictele anglo-franceze începând din Evul Mediu. Trei zile mai târziu, când Edward a plecat, mulţimile îl aclamau frenetic. El a oferit un spectacol perfect armonizat – ajutat de faptul că guvernul francez făcuse ca a doua zi a vizitei sale să fie o zi de sărbătoare naţională. Tot oraşul a ieşit să-l vadă, iar ziarele din Paris relatau despre fiecare mişcare a lui, cu toate detaliile incitante. Schimbându-şi radical atitudinea, ei au părut să uite pur şi simplu incidentul Fashoda şi Războiul Anglo-Bur. Edward a făcut băi de mulţime, a spus într-o franceză fluentă cât de mult îi plăcea Parisul şi că se simţea acolo ca acasă, a părut tot timpul încântat. Parizienii, care, ca atâţia alţii în Europa, simţeau o combinaţie ciudată de fascinaţie şi antipatie faţă de Marea Britanie, nutreau de multă vreme o slăbiciune pentru „milordul" englez şi, cu toate că nu mai venise de pe la mijlocul anilor 1890, Edward îşi păstrase un farmec ca de star de cinema încă de pe vremea când curtase nişte actriţe acolo, în anii 1860.

După Paris, Edward a mers la Dublin şi apoi la Viena, ca să se întâlnească cu împăratul Franz Joseph. Deşi nu aveau aproape nimic în comun – Franz Joseph era renumit pentru faptul că se scula la 4

dimineaţa, îşi lua prânzul la ora 12, cina la 17 şi era în pat la ora 19; Edward nici nu îşi bea prima cafea înainte de ora 10 –, Edward îl admira pe împăratul habsburg. Acesta alesese să se detaşeze de luptele politice, adoptând rolul de conducător ceremonios şi îndatoritor, şi era aproape unanim respectat. Faimosul lui caracter enigmatic probabil că îl făcea pe Edward să vrea cu atât mai mult să-l farmece.

De la Viena, regele a pornit spre Marienbad, cea mai la modă staţiune din Europa, un bazar diplomatic cu prinţi, aristocraţi, oameni de stat şi oameni veniţi la băi, devenită şi mai la modă datorită vizitelor anuale ulterioare ale lui Edward. Acolo a socializat, a făcut impresie bună şi a fost urmat pretutindeni de mulţimi entuziaste. Puţini alţi membri ai vreunei familii regale aveau un asemenea apetit de a se etala public – Wilhelm era cam singurul. „Încă mi-l amintesc pe unchiul Bertie stând netulburat în faţa hotelului, pufăind dintr-un trabuc în timp ce hoarde de nemţi se holbau la el cu admiraţie plină de uimire şi curiozitate", a scris mai târziu Olga, sora lui Nikolai. „«Cum poţi să suporţi, unchiule Bertie?», l-am întrebat eu într-o zi. «Păi, e la fel de distractiv pentru mine să mă uit la ei cât este pentru ei să se zgâiască la mine», a replicat regele."[79]

Wilhelm a urmărit succesul lui Edward cu o gelozie şi o iritare crescânde. În câteva zile de la plecarea regelui din Roma, în aprilie 1903, a ajuns şi el acolo, anunţând că şi *el* venise să-l vadă pe papă – Bülow declarând, poate un pic prea insistent, că această călătorie fusese plănuită de multe luni. Când Edward a plecat de la Viena, Wilhelm se ducea şi el să-l vadă pe vechiul său prieten Franz Joseph. Singurul loc unde Edward nu a reuşit să ajungă a fost Berlinul – a spus că e prea ocupat. Adevărul era că, atunci când venea vorba de Wilhelm, bonomia lui se risipea. Wilhelm i-a făcut o scenă celui mai nou ataşat militar britanic, un colonel care se mândrea cu numele Wallscourt Hely-Hutchinson Waters, prezentându-i o listă cu nenumăratele sacrificii pe care le făcuse pentru Marea Britanie, şi i-a spus cât de rănit se simţea pentru că Germania nu era în graţiile regelui.

În octombrie, plin de resentimente faţă de Edward, Wilhelm l-a acostat pe Nikolai în vizita sa anuală în Hessen. Mărturisindu-şi îngrijorarea, care era pe placul lui Wilhelm, vizavi de direcţia relaţiilor anglo-franceze, Nikolai i-a spus lui Wilhelm că „el trebuie să întreţină relaţiile cu Franţa şi să-i împiedice pe francezi să se alieze cu englezii"[80]. După aceea, Wilhelm i-a scris lui Nikolai. Lumea era împărţită în două, zicea el, „ţările democratice guvernate de majorităţi parlamentare contra monarhiilor imperialiste"[81]. În aprilie anul următor, când Marea Britanie şi Franţa au semnat Antanta Cordială, vorbele sale s-au confirmat.

Deşi era, în esenţă, un acord cu privire la unele dispute coloniale,

mai ales în Egipt, unde Franţa a recunoscut influenţa dominantă a Marii Britanii, şi în Maroc, unde Marea Britanie, la rândul ei, a recunoscut influenţa dominantă a Franţei, Antanta Cordială nu a putut să nu pară o schimbare totală în relaţiile anglo-franceze. Ea promitea o nouă eră a cooperării între cele două puteri democratice importante din Europa, părea să lase la o parte o mie de ani de ostilitate şi era greu să nu ai impresia că datora destul de mult neîncrederii pe care fiecare dintre cele două ţări o simţea faţă de Germania. Deşi nu îşi asumase nici un rol în negocieri şi nici nu inventase această politică, lui Edward i s-a acordat mult credit pentru Antantă, iar el nu a încercat să convingă pe cineva că lucrurile ar fi stat altfel. Schimbarea miraculoasă pe care o provocase vizita sa la Paris a fost în mod cert o reuşită uimitoare în ceea ce priveşte relaţiile publice şi un catalizator pentru negocieri serioase. I-a convins pe cei care se îndoiau de cabinetul britanic. Însă, dacă Delcassé şi Lansdowne nu ar fi fost pregătiţi să înceapă negocieri serioase, efectul vizitei, asemenea atâtor vizite regale, precum călătoria ulterioară a regelui la Dublin din acelaşi an, ar fi fost neglijabil. Pentru a ilustra noul statut al lui Edward, contele Osten-Sacken, ambasadorul rus la Berlin, a trimis Ministerului de Externe rus un rezumat al unui articol din revista germană *Der Tag* publicat imediat după ce a fost făcută publică Antanta, în aprilie 1904. Se afirma că Edward, cândva „privit cu scepticism", era considerat acum „unul dintre cei mai înţelepţi oameni de stat ai vremii noastre. După ce s-a folosit cu inteligenţă de împrejurări, regele Edward a reuşit să restabilească prestigiul Angliei ca stăpână a destinului Europei". Rezumatul adăuga că era o ironie dureroasă că încercările eşuate ale lui Bülow de a promova interesele germane „contribuiseră foarte mult" la asta. „Germania nu a reuşit să-şi concretizeze interesele nici în Golful Persic, nici în Extremul Orient, nici pe coasta de nord a Africii."[82]

În puţin mai mult de un an Edward s-a consacrat drept imaginea politicii externe britanice, precum şi ca monarhul cel mai fascinant din Europa. Părea, în sfârşit, eficient şi avea succes. Era încântat de noua lui reputaţie, iar aceasta aducea anumite foloase Marii Britanii. Ţara avea nevoie în Europa de un om de paie şi Edward se potrivea perfect pentru acest rol. Cu excepţia lui Chamberlain – care avea să-şi dea demisia din guvern în 1903 pentru a-şi irosi restul carierei ducând o campanie de susţinere a incitant intitulatei reforme a tarifelor –, din guvernul britanic lipseau în mod evident figurile publice sau oamenii de stat charismatici care să ia în serios vorbitul cu publicul. Lansdowne nu călătorea nicăieri şi singura limbă străină pe care o ştia era franceza. Succesorul său, sir Edward Grey, era şi mai puţin dornic să călătorească. Amândoi erau copleşiţi de hârţoagele de la Ministerul de Externe. Frederick Ponsonby credea că ministrului de Externe nu îi

plăcea că regelui i se atribuia meritul pentru munca pe care o făcuse, de fapt, Lansdowne; totodată, acesta era bucuros să exploateze accesul şi influenţa pe care i le oferea noua reputaţie a regelui[83]. La sfârşitul anului 1903, când Lansdowne a decis că nu aveau nimic de pierdut dacă propuneau o antantă similară cu Rusia, Edward a fost cooptat pentru a fi siguri că propunerile ajungeau la Nikolai în persoană. Toată lumea ştia că era greu de ajuns la ţar. Regele l-a fermecat şi pe noul ambasador rus, contele Aleksandr Benkendorf, pe care l-a invitat la Windsor, cu care a vorbit despre entuziasmul său pentru propunere şi pe care l-a invitat să revină pentru a juca bridge. După ce a fost anunţată crearea Antantei Cordiale, Edward a fost cel care a făcut turul Europei pentru a-i asigura pe diverşii monarhi şi preşedinţi că aceasta avea doar implicaţii paşnice.

Istoricii încă se contrazic în legătură cu contribuţia lui Edward la politica externă. Monarhiştii sentimentali îi supraevaluează invariabil importanţa. Specialiştii mai aspri în istoria politicii îi neagă importanţa, catalogându-l drept un hedonist jovial înconjurat de un cerc eficient de ajutoare, precum Knollys şi Hardinge, care îl ţineau în frâu. Sunt citate adesea cuvintele pe care Arthur Balfour i le-a spus lui Lansdowne după moartea lui Edward: „Din câte îmi amintesc, în decursul anilor în care noi doi am fost miniştri, el nu a făcut nici o sugestie importantă cu privire la aspecte-cheie legate de politică”[84]. Nu despre politică era vorba în cazul lui Edward. Sir Edward Grey era mai aproape de adevăr când scria că, deşi Edward nu era amator de o „discuţie lungă şi susţinută despre aspecte majore ale politicii”, avea o capacitate remarcabilă de a-şi „proiecta personalitatea asupra unei mulţimi”[85] şi un real talent pentru relaţiile personale. Efectul pe care îl avea era aproape similar cu cel exercitat, mai târziu, de preşedintele american Ronald Reagan. Există, de asemenea, o undă de invidie în cuvintele lui Balfour – mandatul său de premier avusese parte de aprecieri nu tocmai laudative. Adevărul era că Edward putea să fie egoist, leneş, răsfăţat, trivial. Avea o gândire convenţională şi era un diletant. Însă, cu toate limitele sale şi date fiind necesităţile momentului, el a avut o contribuţie însemnată la promovarea politicii externe britanice, fapt ale cărui consecinţe nu aveau să fie în totalitate favorabile.

*1 Salisbury avea o sănătate tot mai şubredă, era deprimat după moartea soţiei sale şi avea să moară la doar un an după aceea.

*2 Hotărârea din cazul Taff Vale avea să fie anulată de guvernul liberal ajuns la putere în 1906.

*3 Incidental, deşi această politică îi menţinea mulţumiţi pe cei de dreapta din Reichstag, îi înstrăinase totodată pe orăşenii săraci din Germania, care votau în număr tot mai mare pentru socialişti.

*4 Un ataşat militar rus ambiţios îl vorbea de rău pe Lamsdorf în faţa germanilor – însă intrigile erau ceva obişnuit atât la curtea rusă, cât şi la cea germană şi Bülow a considerat că toate astea sunt nişte prostii.

Capitolul 11

Consecinţe neintenţionate (1904-1905)

Pentru Rusia, războiul, în general, se dovedise adesea dezastruos, chiar mai mult decât pentru majoritatea ţărilor. Războiul Crimeei şi Războiul Ruso-Turc din anii 1870 fuseseră catastrofale. Amândouă lăsaseră Rusia îndatorată şi aproape falimentară, împiedicaseră dezvoltarea, generaseră nemulţumire pe plan intern şi o permanentă ostilitate în relaţia cu puterile străine. Guvernul şi instituţiile sale nu erau în stare să facă faţă presiunilor unui război şi, spre deosebire de Marea Britanie, să zicem, ţara nu putea susţine cheltuielile implicate de un război. Era o lecţie pe care guvernul rus ar fi făcut bine s-o ţină minte înainte de a se pomeni iar în război, cu Japonia, în februarie 1904.

Cele două ţări intraseră în conflict din cauza rivalităţii în privinţa Coreei – ţara, legată ca un mic apendice de marginea Chinei de Nord, care este situată între Siberia şi Japonia – şi a Manciuriei. De fapt, majoritatea miniştrilor ruşi se opuneau războiului, în vreme ce curtea îl susţinea. Nikolai era într-o stare permanentă de negare în legătură cu situaţia precară a instituţiilor Rusiei. Cu un an înainte, ţarul îi spusese ministrului său de Război că visa să extindă Imperiul Rus până în China, Tibet, Afganistan şi Persia – iar acţiunile lui contribuiseră în mod direct la declanşarea ostilităţilor[1]. El preluase controlul Extremului Orient din mâinile miniştrilor săi, înlocuindu-i cu belicosul şi incompetentul general Alekseev – despre care se zicea că îşi datora poziţia importantă în armată faptului că îl salvase pe marele duce Aleksei, unchiul preferat al lui Nikolai, dintr-un bordel franţuzesc[2]. El lăsase elaborarea politicilor în seama unui „comitet special”, un grup de aristocraţi fără experienţă şi excesiv de entuziaşti din care făcea parte şi vărul său Sandro, care voia să anexeze Coreea. Şi, fie în mod deliberat, fie din pură incompetenţă, permisese ca în negocierile cu japonezii premergătoare războiului să se ajungă la schimburi de insulte. Potrivit lui Edward al VII-lea, a cărui ţară încheiase o alianţă cu Japonia, ţarul nu fusese receptiv la încercările sale de a facilita o soluţie diplomatică[3].

Adevărul era că ruşii se aşteptau să-i înfrângă pe japonezi. Nici o mare putere nu fusese învinsă vreodată de o putere minoră, cu certitudine nu una cu o armată atât de numeroasă ca Rusia, şi majoritatea ruşilor îi considerau pe japonezi un „popor inferior”: Nikolai îi numea „maimuţicile cu coadă scurtă”[4]. Comandantul

armatei din Manciuria, generalul Alekseev, pretindea că are nevoie de doar doi soldaţi ruşi pentru fiecare trei japonezi. În lumea marilor puteri, o demonstraţie de agresiune părea o modalitate sigură – şi poate excesiv de uşoară – de reafirmare a statutului unei ţări sau chiar de restabilire a acestuia, mai ales când acea ţară simţea că nu este respectată îndeajuns.

În februarie 1904, când japonezii au trimis torpiloare în Port Arthur, cartierul general al armatei ruse în China, şi au scufundat două dintre cele mai moderne nave din flota militară rusească, după care au declarat război, tot guvernul şi toţi militarii au părut complet luaţi prin surprindere şi nepregătiţi. Guvernul a aflat abia când Serghei Witte a fost informat în urma unui apel telefonic din partea unui comerciant rus din Port Arthur. Din acel moment, efortul de război al ruşilor a pornit vertiginos pe o pantă descendentă. Au urmat înfrângere după înfrângere. La orice pas, conflictul a scos la iveală incompetenţa aproape incredibilă a unor instituţii ruseşti suprasolicitate, mai ales a armatei. Planificarea războiului fusese practic inexistentă. Generalii ruşi, a căror medie de vârstă era de 69 de ani, îşi petreceau mai mult timp certându-se între ei decât luptând efectiv. Conflictul avea să coste două milioane de ruble – toţi banii pe care Witte îi economisise pentru a stabiliza economia rusă. Chiar şi aşa, nu au fost suficienţi pentru a li se asigura soldaţilor un mic dejun cald sau praf de puşcă. În ciuda unui val de entuziasm patriotic iniţial, războiul a început curând să aibă tot mai puţini susţinători. În mai 1904, noul ambasador britanic la Sankt-Petersburg, sir Charles Hardinge, fostul protejat al lui Edward, raporta că 75% din populaţie era „absolut indiferentă”[5] faţă de război şi că majoritatea celor din clasele educate erau furioşi din cauza incompetenţei şi a cheltuielilor; opoziţia crescândă se făcea simţită printr-o serie de asasinate ale unor demnitari importanţi.

O consecinţă previzibilă a războiului a fost un val de anglofobie violentă în Rusia. Era aproape prea uşor să se dea vina pentru dezastrele Rusiei pe ajutorul acordat în secret de Marea Britanie aliatei sale. La curte, Nikolai şi clica prorăzboi din jurul său tunau şi fulgerau împotriva Marii Britanii. Ţarul a început să-i numească pe englezi *jid*[6] – „jidani”. Sandro, vărul ţarului, bombănea posac despre „navele de război ale mikadoului, construite de britanici”[7], iar la Sankt-Petersburg ambasadorul britanic era boicotat de societate. Wilhelm, care se pricepea atât de bine să identifice vulnerabilităţile omologului său, îi scria lui Nikolai din 1903 pentru a-l informa că britanicii ajutau la „mobilizarea japonezilor”[8]. Îi trimitea articole din ziarele britanice care cereau guvernului să ajute curajoasa Japonie împotriva monstruosului leviatan rus. „Pentru noi… această ipocrizie şi această ură sunt odioase şi de neînţeles”, scria el. „Toată lumea de

aici înţelege perfect că Rusia urmează legile expansiunii."[9]

Războiul a demonstrat şi ambivalenţa sentimentelor britanicilor faţă de Rusia. Iniţial, guvernul britanic şi-a făcut griji că războiul va distruge Antanta forţând Franţa şi Marea Britanie să-şi sprijine aliaţii, dar în acelaşi timp a cochetat cu ideea de a-i ajuta pe japonezi. Sperase că Antanta Cordială va apropia Marea Britanie de Rusia, dar acum spera şi că războiul îi va crea dificultăţi Rusiei în Asia. În final, Marea Britanie, asemenea Franţei, consimţise la o neutralitate prietenoasă. Aşa cum spunea Balfour, chiar dacă Japonia avea să fie învinsă – aşa cum au presupus la început britanicii că se va întâmpla –, „nimic n-ar putea fi mai bun pentru noi decât ca Rusia să se implice în cheltuielile şi dificultăţile unei aventuri coreene"[10]. Însă, pentru a-şi asigura spatele, Edward, la sugestia lui Lansdowne, i-a trimis lui Nikolai un mesaj personal, garantând bunăvoinţa şi neintervenţia britanicilor[11]. Versiunea britanică a „neutralităţii prietenoase" nu a părut deosebit de prietenoasă. Navelor ruseşti li s-a refuzat accesul în porturile britanice de peste tot pentru a se realimenta. Antanta Cordială, anunţată în aprilie 1904, li se părea ruşilor, acum hărţuiţi şi vulnerabili, o încercare de a li se fura Franţa[12]. Şi, exact aşa cum Rusia profitase de vulnerabilitatea britanicilor în timpul Războiului Anglo-Bur, acum viceregele Indiei, lordul Curzon, a trimis o forţă militară în Tibet, condusă de un militar şi explorator britanic, sir Francis Younghusband, în martie 1904.

Prin comparaţie, Wilhelm era mai mult decât dornic să-l ajute pe vărul lui rus. El i-a oferit lui Nikolai posibilitatea de a utiliza porturile germane unde se încărcau cărbuni, spunându-i în mod repetat că britanicii îl presau să nu facă asta. A promis să „asigure" frontul de vest al ruşilor împotriva unui atac. Sprijinul german avea însă un preţ: Bülow a cerut o creştere enormă a tarifelor germane pentru importurile ruseşti[13].

Lordul Lansdowne, ministrul de Externe britanic care, după acordurile pe care le încheiase cu Japonia şi Franţa, îşi câştigase o reputaţie de jucător internaţional priceput, încă era convins că un acord de tip Antanta cu Rusia privind chestiunile coloniale era o perspectivă atrăgătoare. Era posibil ca un război pierdut să umilească atât de mult Rusia, încât aceasta să accepte propunerile britanicilor. El l-a convins pe Edward să se bage pe sub pielea rudelor sale din Rusia. În primăvara şi vara anului 1904 regele s-a dat peste cap ca să-şi arate bunăvoinţa – atât cât putea un bărbat foarte solid în vârstă de 62 de ani. I-a scris lui Nikolai pentru a-l linişti cu privire la Antantă şi s-a oferit să fie mediator în conflictul cu Japonia – ofertă pe care, deloc surprinzător, Nikolai a refuzat-o. Aflat la Copenhaga cu Alexandra, Edward l-a zărit pe contele Aleksandr Izvolski, ministrul rus în Danemarca*[1], un bărbat cu o carieră promiţătoare în politica rusă, mai

ales deoarece se ştia că se bucură de sprijinul lui Minnie – s-ar putea ca ea să-l fi informat pe rege despre el. Izvolski, ca majoritatea miniştrilor importanţi ai lui Nikolai, se opunea războiului cu Japonia; de asemenea, considera că, pentru asigurarea păcii, pe viitor avea să fie necesar un acord cu Marea Britanie. Şi mai era şi *foarte* ambiţios. Regele şi-a exprimat dorinţa de a se ajunge la un acord, iar Izvolski i-a arătat o copie a scrisorii excesiv de măgulitoare pe care plănuia să i-o trimită lui Lamsdorf despre întâlnirea lor: afirma că părerile lui Edward despre o înţelegere cu Rusia erau atât de importante, „încât sunt dator să le transmit Excelenţei Voastre cât mai exact posibil", şi atribuia Antanta Cordială „mai presus de toate importantei influenţe personale a Maiestăţii Sale"[14]. În mai, când Hardinge a preluat postul de ambasador la Sankt-Petersburg, regele i-a dat o scrisoare pentru Nikolai care îl recomanda pe Izvolski drept „un om de o remarcabilă inteligenţă… unul dintre cei mai capabili şi mai devotaţi slujitori ai tăi, sunt sigur". A adăugat că era „dorinţa mea cea mai sinceră… ca la încheierea războiului cele două ţări ale noastre să poată ajunge la o înţelegere mulţumitoare cu privire la multe chestiuni dificile"[15]. Iar pe 30 iulie, la reşedinţa de vară a cuplului imperial de la Peterhof, imediat după supă, când Alix, în vârstă de 32 de ani, a născut în sfârşit un băieţel, pe Aleksei, Edward s-a oferit să-l boteze.

Cât timp războiul continua, nu putea exista o soluţionare reală. Sprijinul lui Edward i-a oferit lui Hardinge acces în cele mai înalte cercuri mondene din Rusia, inclusiv la cuplul imperial. „…Sunt privit ca purtătorul unei ramuri de măslin"[16], i-a spus el regelui. Dar, când navele de război ruseşti din Marea Neagră au pătruns în Canalul Suez şi au început să captureze cargoboturi britanice, pretinzând că acestea transportau marfă de contrabandă destinată Japoniei, presa britanică s-a revoltat şi Lansdowne a ameninţat cu represalii dacă navele nu erau eliberate*[2]. Iar în septembrie 1904, în toiul nopţii, Hardinge a descoperit un intrus ascunzându-se sub o sofa din salonul ambasadei şi aproape că l-a omorât cu o galerie pentru perdele[17]. S-a aflat că era unul dintre lacheii care încercau să spargă seiful ambasadei pentru a găsi dovezi că Anglia îi ajuta pe japonezi. Hardinge a observat că, mai mult, ţarul era extrem de dedicat războiului cu Japonia şi se înconjura de anglofobi. În aceeaşi lună, după ce a ucis câteva sute de tibetani, expediţia lui Younghusband a semnat o înţelegere cu conducătorii Tibetului prin care se garantau concesii comerciale şi excluderea altor puteri – a Rusiei în particular. Presa rusească a fost extrem de indignată. În Marea Britanie expediţia fusese foarte controversată. De la Războiul Anglo-Bur „dreptul" ţării de a ucide câţiva băştinaşi pentru a-şi urmări interesele nu mai era perceput ca un dat – însă Edward, presupusul susţinător al unei reconcilieri cu Rusia, s-a întâlnit

cu Younghusband şi i-a spus: „Aprob tot ce ai făcut”[18].

Pentru germani, vestea primită de la Sankt-Petersburg despre propunerile făcute de Edward ruşilor a pus subit Antanta Cordială într-o lumină cu totul diferită[19]. Deşi unii observatori germani o văzuseră ca pe o schimbare periculoasă, Bülow hotărâse iniţial să nu îşi facă griji din cauza ei – era, la urma urmei, un acord pur colonial – şi i-a spus kaizerului că acest acord nu putea dura prea mult[20]. Sau e posibil să fi crezut că orice ar fi putut îndepărta Rusia de Franţa era spre bine. Acum, diplomaţia britanică – şi eforturile lui Edward – nu mai părea atât de inofensivă. Wilhelm a început să se plângă că Edward părea să vrea alianţe cu toată lumea, mai puţin cu el.

Pentru a-l linişti pe nepotul său, care îşi exprima frecvent sentimentul că este respins, Edward a fost de acord să participe la regata de la Kiel din iunie 1904. Considerată de ambele părţi un prilej de a mai atenua fricţiunile dintre rege şi kaizer şi dintre Anglia şi Germania, vizita urma să aibă o importantă consecinţă neintenţionată.

Pregătirile pentru vizită au fost grandioase. Pentru cei din anturajul lui Wilhelm a fost evident că, oricât de mult l-ar fi antipatizat pe unchiul său, kaizerul căuta cu disperare să-l impresioneze. Un nou revizor cu spirit de observaţie de la palatul imperial, Robert von Zedlitz-Trützschler, a ţinut un jurnal în care şi-a mărturisit zilnic uimirea în faţa exceselor copilului mare a cărui casă o administra. „Importanţa pe care împăratul o atribuia acestei vizite era extraordinară”, a scris el. „Se leagă de toate detaliile decorării.”[21] Iahtul *Hohenzollern* a fost împodobit cu baldachine imense şi cu tot felul de ţâşnitori şi arteziene. Erau prezenţi toţi miniştrii cabinetului şi toţi secretarii de stat, iar „o întreagă trupă de Excelenţe, magnific împodobite cu medalii şi trese aurii, a fost pusă să se alinieze demn de-a lungul ţărmului. Tuturor prinţilor li se poruncise să îngroaşe rândurile gărzii de onoare”[22]. Wilhelm era atât de agitat, încât şi-a îmbrăcat uniforma de paradă cu mai multe ore înainte şi a patrulat pe punte „aşteptând cu nerăbdare ora stabilită”. După cum îşi amintea mai târziu Bülow cu răutate, când a sosit Edward, Wilhelm părea agitat, în timp ce Edward era foarte calm. El se afla în culmea gloriei: chiar şi pentru oamenii lui Wilhelm, strălucirea lui Edward părea palpabilă. Era un „om de lume, trecut prin ciur şi prin dârmon, un jucător foarte bun”, a scris Zedlitz-Trützschler. Prin comparaţie, Wilhelm era un „copil mare şi idealist, care crescuse înconjurat doar de linguşitori şi care habar nu avea nimic despre lume”. Poate că viaţa privată a regelui era criticată, „dar astăzi el emană toată splendoarea unei personalităţi care a câştigat stima ţării sale. Cred că a dobândit în această viaţă o experienţă despre lume cum rareori posedă un personaj de neam regesc. Se pricepe la oameni, lucru care pentru un

prinţ are o valoare inestimabilă”[23].

Edward a vorbit despre pace – „o necesitate universală”, a spus el, „de vreme ce toate ţările gem sub povara impozitelor pentru armament” – şi despre scopurile paşnice ale Antantei. A adăugat că „singura dorinţă” a sa era să „se reducă toate motivele de fricţiuni între marile puteri”[24]. Wilhelm scria: „Vizita lui Bertie merge bine, desigur”, simţind, aşa cum se întâmpla adesea când se reîntâlneau după un timp, acea dorinţă intensă de a avea o relaţie adevărată cu unchiul său. „Este foarte plin de viaţă, activ şi deosebit de amabil. Dorinţa sa de pace este foarte pronunţată, căci e motivul pentru care îi place să-şi ofere serviciile oriunde vede conflicte în lume.”[25]

Însă toată lumea ştia că prietenia aceasta era falsă. „Toată lumea se preface că suntem în cele mai bune relaţii cu Anglia. De fapt însă, toate diferendele dintre englezi şi germani rămân neschimbate”[26], scria Zedlitz-Trützschler. Poleiala de zâmbete dintre cei doi monarhi s-a fisurat o singură dată. S-au contrazis tăios cu privire la Războiul Ruso-Japonez. Wilhelm a vorbit despre „Pericolul Galben” şi despre necesitatea ca acesta să fie nimicit. Edward a spus că nu exista aşa ceva. Japonezii aveau dreptate, din punct de vedere moral, Nikolai le respinsese abordările diplomatice, iar ei se descurcaseră minunat. Erau un „popor curajos, cavaleresc şi inteligent – la fel de civilizat ca europenii, de care nu îi deosebea nimic în afară de culoarea pielii”. Bülow a observat că Edward vorbea despre ţar „cu toată afecţiunea unei rude” şi a remarcat cât de mult îi plăcea „să-i dea peste nas” nepotului său neamţ.

În acest timp, Wilhelm pur şi simplu nu putea rezista impulsului de a-l impresiona pe Edward. Tirpitz şi Bülow ar fi preferat ca vizita să aibă loc aproape oriunde în lume, numai nu la Kiel, unde se construia flota militară germană. Ei încercaseră să-i smulgă kaizerului promisiunea că îşi va stăpâni dorinţa de a se lăuda cât de mult crescuse aceasta şi că această creştere a ei va fi minimalizată cât mai mult posibil. Însă în seara dinaintea trecerii în revistă a flotei el şi-a instruit personal cabinetul naval să trimită la Kiel „tot, până la cea mai mică navă”[27]. A doua zi, la un dineu de gală cu 180 de invitaţi, a atras atenţia asupra creşterii flotei militare, remarcând în faţa celor prezenţi că regele Edward „fusese salutat de bubuitul tunurilor flotei germane”[28]. Şi, cu lacrimi în ochi, a povestit cum dorinţa lui de a construi o flotă militară se născuse în copilărie, atunci când vizitase Portsmouthul. „Acolo s-a trezit în mine dorinţa de a-mi construi într-o bună zi nişte nave ca acelea.”

Noua flotă militară germană i-a impresionat în mod cert pe spectatorii britanici – dar nu într-un sens bun. În memoriile sale, Bülow a scris că regele l-a avertizat că se răspândea „convingerea în Anglia că germanii îşi construiesc flota militară doar cu intenţia de a

se năpusti asupra Angliei de îndată ce va fi destul de puternică, de a o distruge pentru totdeauna, fie ruinându-i comerţul, fie chiar printr-o invazie”[29]. Fireşte, *el* nu credea aşa ceva, dar, de vreme ce siguranţa Angliei depindea de flota ei, amiralitatea britanică avea să construiască întotdeauna câte două nave de război noi pentru fiecare navă de război germană nouă. Era un sfat de care Bülow şi Tirpitz ar fi făcut bine să ţină cont. Din suita lui Edward făceau parte şi lordul Selborne, prim-lord al amiralităţii – care în 1902 scrisese un raport în care susţinea că flota militară germană era mărită pentru a viza marina regală britanică –, şi Louis de Battenberg, şeful serviciului de informaţii navale britanic. La o lună după vizită, Selborne a sprijinit oficial planurile radicale de modernizare şi mărire a marinei regale, întocmite de energicul, excentricul şi tot mai antigermanul amiral Jackie Fisher. Planurile includeau comandarea unui cuirasat, un nou tip de navă de război imensă care avea să facă toate celelalte nave să pară depăşite şi care, la rândul său, avea să genereze un nou val paranoic şi extrem de costisitor de construcţii navale în Marea Britanie şi Germania.

Animozitatea dintre Marea Britanie şi Germania a atins apogeul pe 21 octombrie 1904, după ce flota rusească a tras într-o mică flotilă de vase de pescuit din Hull, scufundând două ambarcaţiuni şi omorând doi pescari. Nikolai ordonase flotei ruseşti din Marea Baltică să plece tocmai până în Pacific pentru a înlocui flota rusească de acolo, care fusese distrusă de japonezi. Amiralul rus aflat la comandă a intrat în panică, nu a oprit pentru a-i salva pe supravieţuitori şi nu şi-a informat guvernul. Edward, care a auzit vestea în timp ce urmărea o cursă la hipodromul de la Newmarket, s-a apucat să-i trimită imediat scrisori furioase lui Lansdowne, cerând satisfacţie: „Nişte simple scuze nu sunt de ajuns. Ofiţerii ruşi trebuie să fie pedepsiţi”, scria el. I-a trimis o telegramă lui Nikolai în care îi spunea ce „impresie jenantă”[30] provocase faptul că escadra nu s-a oprit. Ruşii au fost enervant de lipsiţi de remuşcări. Refuzul britanicilor de a permite navelor ruseşti accesul în porturile lor îngreuna foarte mult deplasarea flotei, iar Sankt-Petersburgul era stăpânit de teama de spioni japonezi. Apăruseră zvonuri că torpiloarele japoneze urmăreau flota baltică – acesta fiind motivul pentru care navele de război ruseşti se grăbiseră să tragă. Peste ani, un ministru rus scria: „Aceste suspiciuni erau, desigur, închipuite”[31], însă guvernul nu putea să alunge gândul că britanicii conspirau cu japonezii. Nicky a insistat în faţa lui Edward că japonezii „ademeniseră”[32] vasele de pescuit pentru a-şi camufla torpiloarele. Până şi Lamsdorf, de obicei pragmatic, a dat năvală la ambasada britanică şi l-a acuzat pe Hardinge de „perfidie englezească”. „Cel mai politicos om din lume a fost aproape grosolan

cu mine”[33], scria Hardinge. „Dacă ei şi-au închipuit că alea erau distrugătoare japoneze, tot ce pot să zic e că trebuie să fi fost ori beţi, ori în aşa hal, încât nu au ce căuta pe o navă de război”[34], i-a spus George tatălui său.

Timp de cinci zile atmosfera dintre cele două ţări a fost extrem de încordată. „Englezii sunt foarte supăraţi şi aproape pe punctul de a răbufni”, i-a spus Nicky mamei sale. „Se zice chiar că îşi pregătesc flota pentru acţiune. Ieri i-am trimis o telegramă unchiului Bertie în care îmi exprimam regretul, dar nu i-am cerut scuze – nu cred că englezii vor avea obrazul să meargă mai departe de ameninţări.”[35] Lamsdorf i-a cerut însă scuze lui Hardinge pentru că îşi ieşise din fire. Aşa furioşi cum erau, ruşii nu îşi permiteau să-şi mai facă un duşman. Între timp, Edward, uimit de o reacţie violentă a presei britanice, s-a calmat. „Presiuni dezaprobatoare pentru pedepsirea amiralului. Rusia nu poate accepta o asemenea umilire”, i-a telegrafiat el lui Lansdowne, iar Nicky a „trebuit să se certe cu un grup de militari furioşi”[36]. Într-o încercare de a-şi salva obrazul, ruşii au propus ca problema să fie supusă arbitrajului Curţii de la Haga, iar în cele din urmă au plătit despăgubiri în valoare de 65.000 de lire.

Fusese evitată escaladarea conflictului, dar Nikolai era încă furios. „Nu am cuvinte să-mi exprim indignarea faţă de purtarea Angliei”, i-a scris el lui Wilhelm, care fusese deosebit de înţelegător. Opinia publică britanică părea să anuleze „atitudinea mai rezonabilă a guvernului”, scria Nikolai. Încercările britanicilor de a împiedica Germania să alimenteze cu cărbuni navele ruseşti erau nejustificate. „Cu certitudine, a sosit timpul să oprim acest lucru. Singurul mod, aşa cum zici, ar fi ca Germania, Rusia şi Franţa să se unească din nou printr-un acord pentru a anihila aroganţa şi insolenţa anglo-japoneză. Ai vrea să stabileşti şi să formulezi punctele esenţiale ale unui astfel de tratat şi să mă pui la curent?”[37]

Lui Wilhelm nu a trebuit să i se spună de două ori. După două zile i-a trimis lui Nikolai un proiect de tratat, asigurându-l că era absolut secret – deşi, de fapt, fusese scris de Bülow. A adăugat că o „sursă neoficială” îi dăduse asigurări că flota de pescuit de la Hull chiar văzuse nave străine – „Aşadar, a fost o mârşăvie”. I-a spus lui Nikolai că alianţa urma să fie „pur defensivă, îndreptată exclusiv contra unuia sau mai multor agresori europeni… o companie mutuală de asigurări contra incendiilor care să apere de incendiatori”[38]. În esenţă, ideea era că, dacă una dintre ţări era atacată de o a treia putere europeană, cealaltă ţară avea să vină în ajutorul aliatei sale cu toate forţele, deşi amândoi ştiau că tratatul era, de fapt, îndreptat împotriva Marii Britanii.

Totuşi, tratatul lăsa multe întrebări fără răspuns. Ce se întâmpla dacă Franţa ataca Germania sau dacă Austria ataca Rusia? În câteva

săptămâni, ambele părţi începuseră să ezite. Nikolai a vrut să le arate tratatul francezilor înainte de a-l semna. Wilhelm a spus nu, preşedintele şi ministrul de Externe francezi, „nefiind prinţi sau împăraţi, sunt incapabil să-i pun… pe aceeaşi poziţie cu tine, care eşti egalul meu”[39]. Apoi i-a spus lui Nikolai că e îngrijorat că britanicii s-ar putea să considere tratatul o „provocare directă”[40]. Cei doi monarhi s-au asigurat reciproc de loialitatea lor absolută unul faţă de celălalt şi totul s-a terminat înainte de Crăciun[41].

Un motiv a fost că Wilhelm devenise dominat de o convingere paranoică, şi anume aceea că Marea Britanie era pe cale să atace Germania. De la vizita lui Edward la Kiel, în 1904, britanicii erau tot mai atenţi la creşterea noii flote militare germane. De fapt, noul prim-lord al mării, agitatul amiral Jackie Fisher, care fusese numit în funcţie în octombrie, în ziua incidentului de la Dogger Bank, ţinuse un discurs în care susţinea ideea de „Copenhagening”, adică un atac preventiv asupra flotei germane. Fisher se ştia că este capabil, dar excentric şi, cu toate că guvernul a respins categoric această idee, presa de dreapta a aprobat-o. Iar după ce ruşii au fost de acord cu arbitrajul, ziarele britanice s-au întors brusc împotriva Germaniei, acuzând guvernul acesteia că îi instiga pe ruşi împotriva Marii Britanii. Exact asta făcea Wilhelm. El pare să-şi fi făcut griji că scrisorile sale către Nikolai transpiraseră. În noiembrie le-a spus celor din anturajul său că era „convins că scopul Angliei e să provoace un conflict grav”[42]. În mod cert, demnitarii lui Wilhelm acceptau de-acum ideea că, aşa cum spunea Bülow, britanicii erau „evident la curent cu obiceiul lui de a-i lucra pe la spate”[43].

„Împăratul a vorbit adesea fără reţineri, ca să nu spun vulgar, despre Maiestăţile Lor şi fireşte că asta a ajuns la urechile lor”[44], scria Zedlitz-Trützschler. Ca pentru a confirma acest lucru, Edward i-a spus ambasadorului francez, pe la mijlocul lunii noiembrie, că ştia totul despre urzelile nepotului său, mai ales cele cu Rusia, şi că îi scria ţarului pentru a le contracara[45]. E posibil ca neliniştea kaizerului să fi izvorât din propriile fantezii vinovate, vii şi distructive despre Anglia. La începutul lunii decembrie, el le-a spus celor din anturajul său că visase că flota rusească din Marea Baltică a ajuns în Asia şi a atacat India britanică[46].

Celălalt motiv pentru care tratatul germano-rus nu s-a mai concretizat a fost acela că de Crăciun Rusia trecea printr-o criză majoră. Marele duce Konstantin, vărul lui Nikolai, scria în jurnal că ţara semăna cu o bucată de pânză „care începe să se despice şi să se rupă pe la cusături”[47]. Războiul era o catastrofă. Port Arthur li s-a predat japonezilor după un asediu de 156 de zile, pe 21 decembrie 1904 (2 ianuarie 1905 în calendarul rusesc). Nicky scria: „Un

eveniment groaznic şi dureros… Aşa a vrut Dumnezeu!”[48]. Două săptămâni mai târziu, garda imperială a tras asupra unei mulţimi de oameni care demonstrau paşnic – muncitori şi familiile lor –, adunaţi în faţa Palatului de Iarnă pentru a aduce o petiţie prin care îl implorau pe ţar să-i ajute şi să le sprijine cererile privind drepturile muncitorilor. Au fost ucişi în jur de o mie de oameni. „O zi cumplită… dar trupele au trebuit să tragă”[49], a scris în jurnal Nikolai, care era plecat şi aprobase deschiderea focului. Nici măcar Hardinge, întotdeauna plin de tact, nu a reuşit să-şi ascundă dezgustul faţă de masacrul de la Palatul de Iarnă. Era „indiscutabil” că mulţimea fusese „deopotrivă paşnică şi inofensivă”, a scris el. Şi-a amintit de bărbaţii „tragici” care stătuseră ore în şir în gerul năprasnic cu capetele descoperite, „pentru ca nu cumva «Tătucul» să se uite pe fereastră şi să-i vadă stând în stradă cu căciulile pe cap”. El a considerat că ţarul „a ratat ocazia vieţii lui… dacă ar fi primit la Palatul de Iarnă o mică delegaţie şi ar fi promis să le dea ceea ce li se făgăduise sincer în numele lui, ar fi obţinut loialitatea şi admiraţia nepieritoare ale claselor de jos”[50]. Masacrul de la Palatul de Iarnă a marcat în Rusia momentul în care până şi loialitatea celor care mizau pe sistem s-a destrămat irecuperabil. A fost o împrejurare în care Edward nu a trimis mesaje de susţinere. Însă Wilhelm a trimis. „Mă bucur că soldaţii tăi s-au arătat demni de încredere şi loiali în funcţia lor faţă de slujba [*sic*][*3] faţă de împărat.”[51] Mai târziu însă, şi el a sugerat că Nikolai ar fi putut să procedeze altfel: ar fi trebuit să se arate mulţimii – aşa cum îi plăcea lui Wilhelm să facă –, „o astfel de apariţie ar fi liniştit masele”[52].

După masacrul de la Palatul de Iarnă Nikolai s-a întâlnit cu o mică delegaţie de muncitori, atent aleşi, şi le-a spus că fuseseră „amăgiţi” de „trădătorii şi duşmanii ţării” şi că trebuiau să aibă „răbdare şi respect faţă de angajatorii lor”[53]. La sfârşitul lui ianuarie 1905, 400.000 de muncitori erau în grevă în împrejurimile Sankt-Petersburgului. În februarie, Serghei, unchiul lui Nikolai, în acel moment extrem de detestatul guvernator general al Moscovei, a fost spulberat de o bombă în trăsura lui. Aparent, numai cizmele i-au rămas întregi. Ţara era cuprinsă de revoluţie, dar „ţarul privea tulburările interne oarecum cu indiferenţă; …repeta întruna că se răspândise doar într-o mică parte a ţării şi că nu putea să fie foarte semnificativă”[54]. Într-adevăr, nimic nu părea să străpungă carapacea de impenetrabilitate şi idei primite de-a gata a împăratului. „El lasă ca tot ce e neplăcut să treacă pe lângă el”[55], ofta exasperat cel mai nou ministru de Interne. Hardinge a fost uimit de faptul că nici măcar cumplita înfrângere de la Mukden din februarie 1905 – 90.000 de victime – nu a părut să aibă vreun efect asupra lui. Restul lumii, în schimb, se acomoda cu ideea că o mare putere era pe cale să fie

învinsă de o putere de rangul al doilea.

Ambasadorul britanic i-a spus lui Edward că ţarul era aproape absurd de rupt de lume. „Mi-e foarte milă de împărat şi de împărăteasă”, îi scria el lui Knollys, secretarul regelui. „Ei trăiesc la Ţarskoe Selo, într-o altă lume, şi sunt aproape ca nişte prizonieri, de vreme ce se consideră că e primejdios să vină chiar şi la Sankt-Petersburg.” Gardurile de la Ţarskoe Selo fuseseră înălţate tot mai mult, până când, în iulie 1905, sârma ghimpată avea trei metri înălţime şi era dublată de grilaje cu vârful ascuţit. Semăna cu „un ţarc pentru animale sălbatice”. El adăuga: „Mă întreb adesea dacă împăratul îşi dă seama pe ce vulcan trăieşte – am auzit că nu vorbeşte niciodată nici despre război, nici despre starea internă a ţării dacă poate să evite asta, dar că pare perfect fericit, interesându-se de tot felul de chestiuni neînsemnate, şi că împărăteasa radiază de fericire”[56]. Se remarcase, de asemenea, faptul că împărăteasa exercita o influenţă tot mai mare asupra împăratului, îndemnându-l – cu tot zelul unui convertit – să nu cedeze niciodată şi fixându-l cu „privirea ei aprigă”[57] dacă simţea că era posibil ca el să se înmoaie. Când era întrebată de unii vizitatori englezi, cum se întâmpla adesea, despre situaţia din Rusia, împărăteasa, care fusese crescută în unul dintre cele mai liberale state din Germania, zicea că „rusul analfabet” pur şi simplu nu era pregătit pentru „libertatea de gândire”[58].

În spatele impenetrabilităţii sale obişnuite, Nikolai se simţea extrem de confuz şi neputincios. Fierbea şi dădea vina pe miniştrii săi. „Mi se face rău când citesc ştirile”, îi scria el mamei sale. „Greve în şcoli şi în fabrici, poliţişti ucişi, cazaci, revolte. Însă miniştrii, în loc să acţioneze cu o hotărâre promptă, doar se adună în consiliu ca un cârd de găini speriate şi cotcodăcesc.”[59] Dar existau şi alte motive pentru care părea atât de ciudat de detaşat de evenimentele care se petreceau dincolo de Ţarskoe Selo. Entuziasmul provocat de naşterea fiului său Aleksei făcuse loc îngrijorării când, şase săptămâni mai târziu, s-a descoperit că acesta suferea de hemofilie – sângele lui nu se coagula sau asta putea dura câteva zile. Orice mici lovituri şi căzături produceau umflături vineţii şi urâte pe trupul copilului şi o durere groaznică. Gena provenea de la regina Victoria şi în familia regală extinsă din Europa se pare că nu se putea vorbi despre asta, chiar dacă Leopold, fiul cel mic al reginei, murise din această cauză, la fel ca unul dintre fraţii lui Alix şi un nepot al ei. Ca tată şi soţ, Nikolai era mereu iubitor, afectuos, înţelegător şi generos. Contrastul dintre reacţiile sale sensibile în cadrul micii sale lumi casnice şi insensibilitatea sa mărginită în afara acesteia este aproape dureros de observat. În mod fatidic, cuplul a decis să ţină boala secretă. Doctorii au fost obligaţi să jure că vor păstra tăcerea; servitorilor palatului nu li s-a spus ce era în neregulă cu Aleksei, au fost nevoiţi să-şi dea seama singuri. Tendinţa

instinctivă a cuplului imperial de a ţine lumea la distanţă şi eticheta de la curte care interzicea discuţiile despre starea de sănătate a familiei regale i-au convins să nu dea în vileag problema. De asemenea, e posibil să-şi fi făcut griji că, dacă situaţia lui Aleksei devenea cunoscută, aveau să apară îndoieli că este un moştenitor potrivit. George şi May au luat o decizie asemănătoare câţiva ani mai târziu, când au descoperit că mezinul lor, John, cu un an mai mic decât Aleksei, era epileptic şi, probabil, ceea ce noi am numi astăzi autist. George ştia că Aleksei era mai bolnăvicios, dar se pare că el nu i-a pomenit nimic despre John lui Nikolai: copilul se pare că nu era prezent când Romanovii au venit în vizită pe Insula Wight în 1909. Oricum, e posibil ca decizia de a păstra aparenţele, cumva atât de caracteristică pentru regalitatea de la sfârşit de secol, să fi lipsit familia imperială de simpatia şi sprijinul de care altminteri ar fi avut parte.

Nikolai a fost de acord, fără tragere de inimă, cu o conferinţă de pace abia odată ce flota baltică, după ce făcuse înconjurul lumii, a fost nimicită de japonezi la Tsushima, cea mai mare bătălie navală de după Trafalgar, la sfârşitul lui mai 1908. Recunoaşterea înfrângerii era o perspectivă pe care nu o putea suporta. „Toate rapoartele par să fie de acord că el e în favoarea continuării războiului cu orice preţ", scria Hardinge. „Guvernul şi majoritatea oamenilor sunt în favoarea păcii."[60] După câteva săptămâni, Hardinge a raportat că clasele conducătoare fuseseră cuprinse de panică din cauza revoltei de pe cuirasatul *Potiomkin*. Ele presupuseseră că, atât timp cât se putea avea încredere în armată şi în marina militară, „agitaţia şi tulburările din ţară nu prezintă un pericol real pentru dinastie". A adăugat că răzvrătirile erau frecvente. Un prieten care era ofiţer rus i-a spus că „ei s-ar fi descotorosit de mult timp de împărat de-ar fi existat un Mare Duce capabil să-i ia locul"[61]. Chiar în timp ce consimţea la organizarea conferinţei de pace, Nikolai vorbea despre trimiterea altor 200.000 de oameni în Manciuria, iar în august le-a spus miniştrilor că îi apăruse în vis Sfântul Serafim, ca să-l anunţe că Rusia va învinge Japonia şi Marea Britanie şi va ieşi din asta mai puternică decât oricând. „O asemenea aiureală este incredibilă", a comentat sec Hardinge, „dar se ştie că împăratul e mistic şi, în consecinţă, orice este posibil"[62].

Nikolai a tras de timp, dar în toamnă l-a trimis pe Serghei Witte la conferinţa de pace de la Portsmouth, în New Hampshire, negociată de preşedintele Roosevelt, care s-a plâns pe tot parcursul acesteia de purtarea haotică a Rusiei şi de „falsitatea literalmente insondabilă" a acesteia. Rusia şi-a continuat căderea liberă. Ceea ce nu mersese cum trebuie nu era numai din vina lui Nikolai – armata se degradase de-a lungul deceniilor, setea de succes imperialist ca remediu pentru eşecul

de pe plan intern era adânc înrădăcinată în întreaga clasă conducătoare şi educată, instituţiile de guvernământ erau de multă vreme incapabile să conducă ţara, represiunea era de mult un substitut pentru guvernarea reală, iar un stat atât de mare şi de complex pur şi simplu nu putea să funcţioneze corespunzător cu un singur om care lua toate deciziile. Însă Nikolai, omul nepotrivit la momentul nepotrivit, prin faptul că îşi implicase ţara într-un război pe care aceasta nu şi-l permitea şi pe care l-ar fi putut evita, că încuraja represiunile sistemului, că permitea ca aversiunea sa personală faţă de reformă să prevaleze în faţa realităţii, contribuise cu certitudine la criza în care se afla ţara sa.

Ceea ce a înrăutăţit la maximum relaţia lui Wilhelm cu Edward a fost ceva ce primul nu a vrut cu adevărat să facă. Pe 31 martie 1905, în timpul unei croaziere pe Mediterana, kaizerul a făcut o vizită neprogramată la Tanger, în punctul cel mai nordic al Marocului, pe care Franţa încerca în secret să-l transforme în protectorat francez. Planul, pus la cale de Bülow şi Holstein, era să facă o demonstraţie a forţei germane pentru a speria Franţa în timp ce aliata acesteia, Rusia, era ocupată, să umilească Franţa şi, poate, să obţină o concesie sau două şi să stârnească zâzanie în Antantă – ei credeau că britanicii nu vor sări în ajutorul Franţei, deoarece încercările clandestine ale acestora de a câştiga controlul ar fi încălcat acordurile internaţionale şi pentru că Germania ar fi părut că nu glumeşte. Ideea era că, dacă Germania părea îndeajuns de periculoasă şi de ameninţătoare – dispusă chiar să rişte un război –, toată lumea ar fi dat înapoi. Părea un exemplu perfect de ceea ce intenţionase Bülow să fie *Weltpolitik*. Ca încercare de a câştiga onoare şi statut, nu era ceva diferit de intrarea iniţială aproape entuziastă a Rusiei în războiul cu japonezii; la fel ca acel conflict, şi acesta urma să aibă pentru Germania consecinţe neintenţionate devastatoare, pe termen lung.

Dar la început kaizerul a refuzat să meargă. Nu îl interesa Marocul şi cocheta cu ideea de a se împăca cu Franţa pentru a stimula împreună o alianţă europeană împotriva Marii Britanii. În plus, gândul de a ancora într-un loc străin, de a urca pe un cal străin îl înspăimânta. Bülow era însă hotărât şi l-a bombardat cu telegrame, spunându-i că dacă nu se va duce în Maroc va fi considerat o victimă a presiunilor exercitate de francezi, pe când, dacă va merge, avea să fie un erou pentru poporul german. Wilhelm s-a mai muiat. În portul Tanger, în faţa unei mulţimi de oameni şi transpirând abundent, s-a chinuit să coboare pasarela în ţinută de gală şi cu sabia, ţinându-se cu singura lui mână bună. Când a ajuns jos, a trebuit să fie, practic, cărat până pe chei, vizibil palid şi tremurând. Alături de consulul german, a mers, stresat, pe un cal alb, mare, cu care nu era obişnuit, până la

palatul sultanului, unde a ţinut un discurs în care promitea să apere independenţa Marocului cu ajutorul forţei germane. Când un buchet de flori l-a lovit peste faţă, calul – speriat de focurile de armă trase de unii localnici entuziaşti – aproape că l-a azvârlit din spinare: „Calul ăla era să mă omoare", i-a povestit el lui Bülow mai târziu. Peste câteva ore se afla la Gibraltar, cartierul general din Mediterana al Marinei Regale britanice, povestindu-i lui Louis de Battenberg ce i se întâmplase şi asumându-şi vesel responsabilitatea.

Vizita a provocat o criză internaţională. Toată lumea a considerat-o periculos de provocatoare. Lamsdorf a considerat-o gratuită. Lordul Lansdowne a numit-o „lipsită de tact"[63]. Edward a spus că a fost „evenimentul cel mai răuvoitor şi mai inoportun în care s-a implicat împăratul german de când a urcat pe tron… nu se poate avea încredere în asigurările pe care le dă"[64]. El nu s-a oprit aici; i-a spus lui Louis de Battenberg că a fost „o insultă gratuită, iar partea teatrală şi stângace a acestuia te-ar face să râzi dacă n-ar fi o treabă serioasă… Am tot încercat să mă înţeleg cu el şi, oficial, voi face tot ce pot până la capăt, dar încredere – niciodată. Este extrem de nesincer şi e *cel mai înverşunat duşman* pe care îl are Anglia"[65]. Edward considera că un atac la adresa Antantei era un atac la adresa lui. Nu a ajutat nici faptul că tocmai descoperise că Wilhelm îl vorbea de rău în faţa preşedintelui Roosevelt[66] – căruia cei doi îi scriau în acelaşi timp[*4 67].

Planul personal şi cel politic se întrepătrundeau acum într-o manieră la fel de neclară şi de inutilă pentru Edward ca şi pentru Wilhelm. Probabil că nu ar fi putut să spună dacă era furios din cauză că Wilhelm atacase Antanta sau pentru că îl atacase pe el. Credea că monarhii puteau să aibă relaţii dincolo de graniţele naţionale, însă orice sentiment de înrudire cu Wilhelm, relaţie care fusese cândva o legătură puternică între Germania şi Marea Britanie, era acum anulat. Ca ripostă, a făcut şi el un gest provocator şi partizan. S-a dus la Paris şi i-a trimis lui Delcassé – pe care stânga franceză îl presa să-şi dea demisia din cauza înrăutăţirii relaţiilor cu Germania – o telegramă personală în care îl încuraja să rămână în funcţie. Însă, de îndată ce Edward a plecat de la Paris, guvernul german a cerut ca Delcassé să demisioneze şi guvernul francez să accepte o conferinţă internaţională pentru a se decide statutul Marocului, altminteri urmând să intre în război cu Germania în Africa *şi* în Europa. Delcassé şi-a dat demisia pe 6 iunie, iar guvernul francez a fost de acord cu o conferinţă asupra Marocului. Guvernul britanic a fost dezamăgit de ceea ce a considerat o slăbiciune din partea francezilor. Intervenţia germanilor funcţionase de minune. Kaizerul l-a făcut prinţ pe Bülow. Însă Wilhelm a cam stricat efectul, spunându-i ulterior unui general francez că nu avusese nici o intenţie să intre în război din cauza Marocului – o fisură în atitudinea ameninţătoare a Germaniei care l-a făcut pe Bülow să-şi

muşte limba. De fapt, plecarea lui Delcassé a fost catalizatorul care a întărit hotărârea francezilor. În iulie, aceştia l-au întrebat pe lordul Lansdowne dacă britanicii ar fi pregătiţi să discute în secret o strategie de cooperare militară în eventualitatea unui război. Acesta a fost de acord. Vizita lui Wilhelm în Tanger generase în Europa tensiuni urâte şi periculoase. Antanta, pe care Edward o considerase un instrument al păcii în Europa, nu făcuse nimic pentru a le împiedica. Gestul kaizerului făcuse Antanta să pară un tratat axat mai curând pe priorităţile europene decât pe cele coloniale. Atenţia politicii internaţionale părea să se fi deplasat brusc de la conflictul dintre imperii înapoi la continentul aglomerat al Europei.

Ca urmare a vizitei la Tanger, relaţia dintre rege şi kaizer a devenit distantă, de tipul „o să ţi-o plătesc cu aceeaşi monedă". George intenţionase să participe la nunta prinţului moştenitor german, dar Edward a anulat vizita, pretinzând că fiul său avea un angajament anterior. Kaizerul a refuzat să-l lase pe fiul *său*, prinţul moştenitor, să meargă în Anglia de ziua regelui. L-a acuzat pe unchiul său că încerca „să bage zâzanie între tată şi fiu" şi l-a învinuit de coruperea morală a fiului său – ultima oară când „Micul Willy" fusese în vizită la Edward, avusese loc o „zbenguială necuviincioasă pe coridoare neluminate" şi o doamnă îşi „dăduse jos condurul"[68]. Willy, în vârstă de 23 de ani, dezamăgit de severitatea şi lipsa distantă de interes ale tatălui său, era cuprins de o bine-cunoscută revoltă împotriva acestuia, tipică pentru un Hohenzollern. El se identificase cu extrema dreaptă, care îl acuza pe kaizer că nu este suficient de naţionalist şi de agresiv, şi îşi supărase tatăl şi mai mult imitându-l pe Edward şi stilul de playboy englez al acestuia. La nunta lui Willy, Wilhelm l-a ignorat voit pe sir Frank Lascelles, care s-a supărat atât de tare, încât şi-a înaintat imediat demisia. Bülow l-a convins să se răzgândească. Apoi, la regata de la Kiel din iunie, kaizerul a făcut unele remarci deplasate despre relaţia lui Edward cu Alice Keppel, care au ajuns la urechile lui Edward[69]. La mijlocul anului 1905 însărcinatul cu afaceri francez de la Londra a raportat la Paris că nu mai era nici urmă din simpatia faţă de Germania care existase la curtea engleză pe vremea reginei Victoria. Ceea ce îi îngrijora pe diplomaţii din generaţia veche, precum Lascelles, care părea din ce în ce mai stingher la Ministerul de Externe, nu era totuşi vrajba de familie, ci faptul că ea oglindea o pierdere mai mare a încrederii în Germania în rândul politicienilor şi diplomaţilor britanici. Acest lucru se vedea şi la George, care înlocuise antipatia faţă de Wilhelm cu o antipatie faţă de Germania. „Deşi îmi place foarte mult de Lascelles, mă tem că a devenit prea german în idei pentru gustul meu"[70], scria el.

În Germania existau diplomaţi şi demnitari mai vârstnici care erau la fel de îngrijoraţi ca Lascelles de schimbarea de atitudine. În august

1905, contele Götz von Seckendorff, un fost membru loial al anturajului lui Vicky, era atât de preocupat de schimbarea nefavorabilă a relaţiilor dintre capetele încoronate, încât i-a scris personal lui Edward, implorându-l să se întâlnească cu Wilhelm la întoarcerea din vizita sa anuală în staţiunea balneoclimaterică Marienbad. O întâlnire „s-ar putea să facă minuni”[71], sugera el. Edward a considerat scrisoarea o impertinenţă. Răspunsul său, scris de Knollys, a fost nimicitor de arogant. A insistat că el nu are nici un conflict cu Wilhelm, dar că refuza „să alerge după el… ar fi nedemn pentru el [Edward] să joace un astfel de rol şi acest lucru nu ar avea aprobarea nici a guvernului britanic, nici a naţiunii britanice”. A adăugat că nu ştie dacă Wilhelm mai avea „vreo afecţiune pentru el, dar, după vreo două lucruri pe care le-a auzit recent, ar zice că nu”[72]. Nu exista nici un dubiu că amândoi aproape că se urau unul pe altul. Lord Lansdowne a scris despre Edward: „Vorbeşte şi scrie despre omologul său în asemenea termeni, de te ia cu fiori”[73]. Cât despre Wilhelm, se spunea că nu puteai repeta ce zice despre Edward[74].

Pe 24 iulie 1905 Wilhelm şi Nikolai s-au întâlnit în secret pe mare, în dreptul oraşului Björkö din nordul Suediei. Wilhelm adusese proiectul de tratat pe care el şi Nikolai îl discutaseră cu un an înainte, fără să-i spună lui Bülow. Nikolai plecase pe furiş cu iahtul de la reşedinţa sa de vară de la Peterhof, din Golful Finic, fără să le spună miniştrilor săi. Puseseră totul la cale ca doi copii neastâmpăraţi care voiau să chiulească. „Acasă nu ştie nimeni”, scria Nikolai. „Sunt foarte încântat că pot să te văd.”[75] Amândoi fugeau de probleme spinoase: Nikolai se confrunta cu prăbuşirea statului rus şi amâna sfârşitul unui război care îngenunchease ţara, iar Wilhelm fugea de toate dezamăgirile şi frustrările, plus cele mai ample greve după cele din 1888, demonstraţiile de la Berlin care cereau reforma Landtagului prusac*5 şi perspectiva iminentă ca social-democraţii, Partidul Socialist, să devină cel mai mare partid din Reichstag.

Cei doi s-au întâlnit să ia cina pe *Hohenzollern*. Potrivit relatării pe care Wilhelm i-a făcut-o lui Bülow, au fost amândoi de acord că Edward era „cel mai mare nelegiuit şi cel mai periculos intrigant din lume”[76]. Ţarul, zicea el, era furios din cauza incidentului de la Dogger Bank – şi a zis că faptul că Franţa nu a sprijinit Germania în această situaţie era dovada că britanicii se foloseau de Antantă pentru a îndepărta Franţa de el[77]. S-a plâns cu amărăciune că regele făcuse Antanta fără să-i spună şi lui. Wilhelm a fost de părere că Bertie avea o „mare pasiune de a încheia câte o «mică înţelegere» cu fiecare ţară, peste tot”. Potrivit lui Wilhelm, la aceste cuvinte Nikolai a lovit cu pumnul în masă şi a zis: „Ei bine, eu pot doar să spun că de la mine nu va obţine aşa ceva şi niciodată în viaţa mea împotriva Germaniei – îţi

dau cuvântul meu". Wilhelm a propus ca ei doi să încheie propria „mică înţelegere". „Splendid, sunt întru totul de acord", a spus Nikolai. Wilhelm a scos tratatul din buzunar. „Ai vrea să-l semnezi?", a întrebat el făcând pe timidul. „Da, îl semnez!", a răspuns Nikolai. „Tu eşti singurul prieten al Rusiei pe lumea asta."[78] Semnăturile lor i-au avut ca martori pe Heinrich von Tschirschy, ministrul de Externe, şi pe Birulov, unul dintre oamenii lui Nikolai, căruia nu i s-a dat voie să vadă ce semna. Wilhelm i-a povestit lui Bülow că, atunci când a pus tocul jos, „o rază de soare a sclipit pe masă prin geamul cabinei… a fost ca şi cum bunicul său Wilhelm I şi ţarul Nikolai I îşi dăduseră mâna în ceruri şi priveau în jos cu satisfacţie la nepoţii lor"[79].

Acordul preciza că, dacă una dintre cele două ţări era atacată de altă putere europeană, cealaltă îi va veni în ajutor cu toate forţele pe teritoriul Europei. Exista o clauză suplimentară potrivit căreia guvernul rus urma să le arate tratatul francezilor şi francezii puteau adera la acord. Wilhelm i-a scris după trei zile lui Nikolai că Franţa „trebuie să ţină minte că s-a însoţit cu tine şi că este obligată să doarmă cu tine în pat şi până la urmă să-mi ofere şi mie câte o îmbrăţişare sau un sărut din când în când, dar să nu se strecoare în dormitorul mereu intrigantului şi *touche-à-tout* [cel care le bâjbâie pe toate] de pe Insulă" – adică Edward.

Björkö a fost o fantezie a eficienţei autocratice. Pe cei doi i-au apropiat sentimentul că pierdeau controlul, frustrarea şi eşecul personal, dorinţa de a se simţi eficienţi. „24 iulie 1905 este un reper fundamental în politica europeană şi întoarce o nouă filă în istoria lumii"[80], îi scria Wilhelm pompos lui Nikolai. El s-a întors în Germania sigur că a câştigat o mare victorie, restabilind relaţiile ruso-germane, dând o lovitură de graţie alianţei franco-ruse şi eliberând Germania „din groaznica încleştare a Galo-Rusiei"[81]. Nu era foarte sigur dacă voia să administreze încă o lovitură zdrobitoare Franţei sau să se alieze cu ea, deoarece încă visa la formarea unei uniuni internaţionale contra Angliei. Cu timpul, cugeta el, „până şi Japonia s-ar putea simţi înclinată să se alăture… Asta ar mai domoli ambiţia de a se impune şi impertinenţa englezilor". Cât despre Nikolai, chinuit de nenumăratele dovezi ale propriei ineficacităţi, nu e greu de înţeles de ce l-a atras tratatul. Acesta i-a permis să simtă că acţiona independent de miniştrii săi, că se opunea birocraţiei prin hotărâre imperială, că făcea ceva care era posibil să aibă un efect. Mai mult, viaţa de autocrat era însingurată. Wilhelm era unul dintre foarte puţinii care înţelegeau. „Îmi eşti ca un frate drag", i-a spus Wilhelm după aceea. „Voi răspunde întotdeauna sentimentelor tale cu aceeaşi căldură şi cu aceeaşi intensitate ca tine şi poţi să mă consideri un prieten de nădejde."[82] Totuşi, Nikolai trebuie să fi intuit că tratatul nu putea funcţiona. În jurnalul său nu a făcut nici o menţiune despre semnarea

acestuia, iar odată întors la Sankt-Petersburg, când i l-a arătat lui Lamsdorf, a părut „foarte îngrijorat şi chiar stânjenit”[83].

Lamsdorf a fost îngrozit de ceea ce se petrecuse la Björkö; a considerat incidentul o încercare grosolană a lui Wilhelm de a îndepărta Rusia de Franţa exact când Franţa era cea mai vulnerabilă. La fel ca Serghei Witte, era în favoarea unui acord cu Germania, dar era evident că Franţa – silită de ameninţările germanilor să ia parte la o conferinţă asupra Marocului şi având încă la tâmplă o armă germană – nu l-ar fi semnat niciodată. Nikolai a încercat să protesteze, spunând că semnase documentul şi, prin urmare, acesta trebuia să rămână în vigoare, însă, ţara fiind în chinurile revoluţiei, nu a încercat să-şi impună punctul de vedere.

Când kaizerul i-a arătat mândru tratatul lui Bülow, cancelarul a ameninţat că-şi dă demisia. A spus că Wilhelm adusese modificări la proiectul iniţial al tratatului, care îl făceau inutilizabil. Kaizerul limitase obligaţiile Germaniei la apărarea Rusiei doar în Europa, nu şi în Asia. Cum Bülow făcuse din îmbunătăţirea relaţiilor cu Rusia unul dintre elementele de bază ale politicii sale, reacţia sa a fost neaşteptată. Pare foarte probabil că a făcut-o pentru a-l pedepsi pe Wilhelm că acţionase din nou fără să-l consulte. Se cam săturase să-l tot ţină în frâu pe Wilhelm, plângându-i-se lui Tirpitz de „nemărginita vanitate”, „lipsa anormală de logică” şi „lăudăroşenia neîncetată”[84] ale acestuia. Mai mult, Eulenburg intrase din nou în graţii după ce se retrăsese mai mulţi ani, iar Bülow era înfuriat de ideea că era posibil ca fostul lui superior să-i devină rival. Wilhelm a fost uluit de reacţia lui Bülow şi s-a isterizat. „Să fiu tratat astfel de cel mai bun şi mai apropiat prieten pe care îl am… a fost o lovitură atât de cumplită pentru mine, încât am fost dărâmat!”, i-a scris el lui Bülow, implorându-l să nu-l lase la greu. „N-aş putea să rezist la aşa ceva… În dimineaţa de după demisia dumitale nu îl vei mai găsi pe kaizer în viaţă… Gândeşte-te la biata mea soţie şi la copiii mei.”[85] Bülow s-a mai îmbunat şi a consimţit ca tratatul să fie ratificat. Dar, când ruşii au spus că tratatul nu putea fi ratificat, Ministerul de Externe german a lăsat-o baltă şi, când Wilhelm a insistat pe lângă Nikolai, aproape plângând, ca tratatul să rămână în vigoare – „Ne-am unit forţele şi am semnat *înaintea lui Dumnezeu*, care a auzit jurămintele noastre!”[86] –, Nikolai a răspuns că tratatul nu putea să intre în vigoare decât dacă era semnat şi de Franţa. În câteva luni, răspunsurile lui Nikolai la scrisorile lui Wilhelm au început să întârzie tot mai mult, iar Wilhelm îl insulta nestânjenit pe vărul său.

În octombrie 1905 nu exista nici o îndoială că războiul cu Japonia fusese un dezastru fără precedent pentru Rusia. Adusese înfrângere, datorii, umilire şi o revoluţie totală. Trenurile s-au oprit, fabricile şi-au

sistat producţia, au izbucnit revolte. În Ucraina şi Rutenia Albă aveau loc pogromuri odioase. „În Anglia, desigur, presa afirmă că acele dezordini au fost organizate de poliţie; îi dau înainte cu minciuna asta gogonată”[87], scria Nikolai, plin de resentimente. Guvernul pierdea controlul. Serghei Witte, revenit triumfător de la conferinţa de pace de la Portsmouth după ce reuşise să obţină condiţii extraordinar de bune pentru Rusia, a fost cel care a redactat proclamaţia din octombrie. Aceasta promitea libertăţi civile – libertate religioasă, de exprimare, de reuniune, de asociere –, precum şi o adunare aleasă prin vot, al cărei consimţământ avea să fie necesar pentru ca legile să intre în vigoare, şi sufragiu universal pentru bărbaţi, deşi toate acestea erau obiectul dreptului de veto al ţarului. Nicky a ezitat s-o semneze; el voia ca marele duce Nikolai, vărul şi comandantul armatei, să înăbuşe rebeliunea prin forţă, dar acesta a refuzat. „Ori o semnezi, ori mă împuşc”[88], ar fi spus marele duce. „Erau doar două căi”, i-a scris ţarul drept justificare mamei sale.

> Să găsesc un militar energic şi să zdrobesc rebeliunea prin forţă… asta ar însemna râuri de sânge şi în final am ajunge tot de unde am plecat… Cealaltă cale de ieşire ar fi să acord poporului libertăţile civile, libertatea de exprimare şi a presei, iar toate legile să fie confirmate de Duma de Stat – asta, desigur, ar însemna o constituţie. Witte apără foarte energic această variantă.
> Din toată Rusia au strigat pentru ea, au implorat pentru ea şi în jurul meu mulţi – foarte mulţi – au aceleaşi păreri… Nu a existat altă cale de ieşire, a trebuit să-mi calc pe inimă şi să acord ceea ce cerea toată lumea. Singura mea consolare este că aşa a vrut Dumnezeu şi că această decizie importantă va scoate Rusia mea iubită din haosul intolerabil în care se află de aproape un an[89].

Pentru Nikolai proclamaţia, pe care a semnat-o pe 30 octombrie (17 octombrie după calendarul iulian), a însemnat un eşec total şi abandonarea unui drept sacru dobândit prin naştere şi vechi de 600 de ani.

*1 Numai marile puteri erau considerate suficient de importante pentru a merita „ambasadori”, ţările mai mici se mulţumeau cu „miniştri”.
*2 Situaţia s-a rezolvat abia când americanii şi germanii au început să se plângă că definiţia ruşilor pentru contrabandă – care s-a dovedit că se referea cam la tot ce se putea pune pe un vapor – era prea flexibilă şi că şi ei îşi voiau navele înapoi.
*3 Probabil voia să spună *serment*, cuvântul franţuzesc pentru „jurământ”.
*4 Roosevelt, care, deşi nu-l întâlnise niciodată pe Wilhelm, şi-a dat seama cum stătea treaba cu el, i-a spus prietenului său, diplomatul britanic Cecil Spring Rice: „Este un coşmar nebunesc să presupună că mă poate folosi în detrimentul oricărei alte naţiuni”.
*5 Camera reprezentativă prusacă, având încă un electorat limitat şi care asigura un număr egal de locuri aristocraţilor iuncheri şi claselor de jos.

Capitolul 12

Mutaţii continentale (1906-1908)

Problema cu programele agresive de expansiune imperialistă în locuri îndepărtate este că, atunci când dau greş, urmările se resimt mult mai aproape de casă. Rusia suferise deja consecinţele amare ale unui plan imperialist eşuat; acum era rândul Germaniei. Pe la începutul anului 1906 marile puteri s-au reunit în oraşul spaniol Algeciras pentru o conferinţă care îşi propunea să tranşeze statutul Marocului şi încercările Franţei de a-l transforma pe ascuns în protectorat francez. Conferinţa a avut loc deoarece vizita lui Wilhelm la Tanger şi ameninţările ulterioare ale Germaniei constrânseseră Franţa să fie de acord cu organizarea ei – o organizare sub auspicii nu tocmai bune. Şi aşa avea să se şi desfăşoare: pentru Germania ceea ce păruse o lovitură de maestru, care dădea în vileag ambiţiile imperialiste ale francezilor, le înfrângea şi, în acelaşi timp, demonstra puterea militară proprie, avea să se încheie cu cea mai mare răsturnare diplomatică de după unificare. În a doua săptămână a conferinţei, Germania, dând impresia că preferă să ţină Europa prizonieră prin ameninţări cu războiul, părând vădit oportunistă, fiind tăioasă şi refuzând propunerile tuturor, şi-i îndepărtase pe aproape toţi ceilalţi delegaţi. Şeful delegaţiei americane i-a scris preşedintelui Roosevelt că „purtarea Germaniei" era „meschină şi nedemnă de o mare putere"[1]. Britanicii, pe care germanii speraseră să-i îndepărteze de francezi, fuseseră de la început de partea Franţei, convinşi din start că întregul eveniment era o tactică vicleană menită să distrugă Antanta Cordială.

Poziţia delegaţiei germane – sau lipsa acesteia – la Algeciras a fost o ilustrare a harababurii ce părea să domnească la vârful guvernului german. Nu era clar ce voiau: un război? Să umilească Franţa? Comerţ liber? Sau un rol în conducerea guvernului marocan? Ministerul de Externe era confuz. Ministrul de Externe, Oswald von Richthofen, murise cu un an înainte din cauza surmenajului. Succesorul său, Tschirschy, un favorit al lui Wilhelm, era depăşit de situaţie şi Bülow îl detesta. Holstein era obosit, frustrat şi sătul de vanitatea lui Wilhelm şi a lui Bülow – cancelarul părea să-şi bazeze instrucţiunile de zi cu zi pe modul cum relata presa europeană despre el. Nimeni nu era încântat să-l vadă iar pe Eulenburg, care aparent îl consilia din nou pe Wilhelm. Singurul punct în care exista consens era că un comportament de mediere ar fi fost un semn de slăbiciune[2]. Poziţia

Germaniei a împins noul guvern liberal britanic, care obţinuse o victorie zdrobitoare la alegerile din ianuarie, direct în braţele Franţei. De fapt, noul ministru de Externe, sir Edward Grey, l-a convocat imediat pe Metternich, ambasadorul german, şi i-a spus că, dacă – prin absurd – Germania ar intra în război cu Franţa, Marii Britanii i-ar fi foarte greu să stea cu mâinile în sân. Agresivitatea germanilor i-a trimis pe italieni, aliaţii Germaniei din Tripla Alianţă, în tabăra cealaltă. În cele din urmă, i-a silit şi pe ruşi să treacă în tabăra franceză. Ruşii îşi doriseră cu disperare să nu fie nevoiţi să ia partea cuiva la Algeciras, căci în Rusia încă era revoluţie şi era necesar ca ţara să fie în relaţii bune cu toată lumea. Însă avea nevoie şi de un împrumut, pe care francezii, în mod inteligent, au refuzat să-l finalizeze înainte de încheierea conferinţei. În februarie 1906, când ruşii le-au cerut germanilor să se gândească să mai lase puţin de la ei, astfel încât lucrările conferinţei să se poată încheia, Bülow s-a înfuriat şi i-a spus ambasadorului rus că, deoarece siliseră Franţa să participe, nu mai puteau face nici un compromis. Era „o chestiune de onoare pentru noi şi mai ales pentru kaizer”[3]; ruşii, în schimb, erau datori să exercite presiuni asupra francezilor. Totuşi, cu ceva mai mult tact şi oferta unui împrumut, poate că el ar fi cumpărat sprijinul Germaniei, atât de necesar. Când conferinţa s-a prelungit până în aprilie, Serghei Witte şi Vladimir Lamsdorf au decis că trebuie să sprijine Franţa doar ca să se termine odată. Izolată de toţi, cu excepţia Austriei şi a Marocului, Germania a fost nevoită să accepte în final o soluţie care îi salva onoarea, prin care se acorda Franţei un protectorat nerecunoscut oficial, dar care garanta comerţul liber şi investiţiile germane.

Algeciras a fost un adevărat dezastru pentru germani; a fost o umilire publică şi a consolidat foarte mult Antanta. Tschirschy s-a văicărit că întreaga Europă se întorsese împotriva germanilor. Cei din ţară au fost furioşi şi dezamăgiţi. Presa a dat vina pe Bülow şi pe Wilhelm. Mare parte din statul-major german considera că, deoarece Wilhelm şi Bülow se feriseră de consecinţele logice ale acţiunilor lor, se pierduse o ocazie de a declara război Franţei, s-o „liniştească” o dată pentru totdeauna sau măcar să nu se ştirbească onoarea Germaniei. Eulenburg i-a spus lui Wilhelm că ar trebui să-l concedieze pe Bülow pentru că gestionase atât de prost situaţia şi a sugerat că Bülow făcuse asta pentru a-l forţa pe Wilhelm să stea în banca lui. Destul de convenabil, Bülow a leşinat teatral în Reichstag în toiul unui discurs în care afirma că Germania era la fel de satisfăcută de rezultatul conferinţei ca şi Franţa – cuvintele sale au fost întâmpinate cu râsete batjocoritoare. Nu s-a mai implicat în politică până în octombrie, deşi nu înainte de a-l face pe Holstein – care spre sfârşitul conferinţei ceruse să trimită trupe în Franţa – ţapul ispăşitor oficial şi a-l sili să demisioneze. Holstein, care nu ştia cine fusese autorul

demiterii sale, l-a învinovăţit pe Eulenburg.

Etalându-şi perspectiva obişnuită, Wilhelm a spus că întreaga Europă îl trădase – mai ales monarhii, în ciuda „tuturor încercărilor sale de a intra în graţiile lor" – şi că era „impardonabil" că Rusia trecuse „în mod nechibzuit de partea puterilor ostile Germaniei". Dar, mai mult ca orice, era convins că rezultatul demonstra „maşinaţiunile"[4] unchiului său împotriva lui.

În timpul conferinţei Edward îi scrisese lui Wilhelm pentru a-l felicita la împlinirea vârstei de 42 de ani. „Noi suntem – dragul meu William – prieteni atât de vechi şi rude foarte apropiate, încât sunt convins că sentimentele de afecţiune care au existat întotdeauna se vor perpetua negreşit, fii sigur că această ţară nu a avut niciodată sentimente duşmănoase faţă de ţara ta şi că bârfele nefondate şi vorbăria prostească pe acest subiect vin de la nişte nelegiuiţi şi nu trebuie să li se dea niciodată ascultare."[5] Wilhelm a răspuns: „Întreaga scrisoare degajă aşa un aer de amabilitate şi de prietenie caldă şi înţelegătoare, încât constituie cel mai preţios dar dintre toate pe care le-am primit… misiunea şi dorinţa mea cele mai sincere sunt să păstrez relaţii paşnice *cu toate ţările* şi mai ales cu vecinii mei!"[6]. Ambele scrisori, exemple de nesinceritate, demonstrau doar cât de mult se antipatizau cei doi bărbaţi şi cât de puţine aveau să-şi spună unul altuia.

Când Alfonso al XIII-lea, regele Spaniei, a anunţat că se va căsători cu o prinţesă britanică în martie, Wilhelm a decis că Edward îi manipulase pe spanioli, convingându-i să-i sprijine pe francezi la conferinţă (şi el încercase să-l convingă pe Alfonso să se însoare cu o prinţesă germană din motive similare). „Toate afurisitele de popoare latine degenerate au devenit instrumente în mâinile Angliei cu scopul de a combate comerţul german în Mediterana."[7] Când Edward s-a dus la Roma, în timpul croazierei sale anuale pe Mediterana, Wilhelm, aflat într-o dispoziţie tot mai proastă, aproape isteric, le-a spus celor din suita sa că unchiul lui „acţiona în continuare împotriva lui… Toată presa din lume, inclusiv cea din America, fusese deja mobilizată împotriva sa cu bani englezeşti şi era extraordinar câtă animozitate personală dezvăluia atitudinea unchiului său". Le-a spus: „E diavolul; nu-ţi vine să crezi ce diavol e"[8]. Exista totuşi şi un motiv real să se teamă de planurile britanicilor: în februarie, aceştia lansaseră cuirasatul, o navă de război de nouă generaţie – imensă, blindată şi dotată cu tunuri de calibru mare –, în comparaţie cu care tot ce existase înaintea sa tindea să pară depăşit.

Până şi personalul lui Wilhelm a considerat Algecirasul o victorie a lui Edward – deşi el nu jucase absolut nici un rol. Regele poseda „o cunoaştere clară şi pragmatică a oamenilor şi faptelor", scria în jurnal revizorul palatului lui Wilhelm, Robert von Zedlitz-Trützschler.

„Împăratul, în schimb, a rămas complet străin de realităţile vieţii, iar valoarea purităţii şi virtuţii din viaţa sa privată este, de fapt, diminuată de ipocrizia şi onctuozitatea lui fariseică.”[9]

După Algeciras, guvernul german părea să fie tras în două direcţii: pe de o parte, erau aceia care acceptau că zăngănitul armelor nu funcţionase şi că trebuia făcut ceva pentru a dezamorsa tensiunile generate de conferinţă; iar pe de altă parte, exista sentimentul că Germania nu fusese suficient de dură, că guvernul dăduse înapoi, temător, din faţa consecinţei logice a politicii sale – războiul cu Franţa. Tschirschy, Metternich – ambasadorul extrem de raţional şi de sincer de la Londra – şi Eulenburg se aflau în prima tabără; mulţi dintre ofiţerii germani erau în cealaltă. După 15 ani sub comanda generalului Alfred von Schlieffen, eşalonul superior al armatei, alcătuit dintr-o mică elită a iuncherilor obsedată de propriile privilegii şi de superioritate, care se temea de clasele mijlocii şi se ferea să se amestece cu acestea, care se opunea cu fermitate socialismului, pe care îl considera degenerat, impregnată de ideile istoricului naţionalist Treitschke – care considera Europa un câmp de luptă hobbesian, unde forţa era totul şi slavii erau inamicii –, accepta activ războiul ca pe o forţă care avea să purifice Germania. Wilhelm tocmai îl înlocuise pe Schlieffen, care trecuse în rezervă – numirea a fost în totalitate la discreţia sa –, cu Helmuth von Moltke, nepotul mai vârstnicului Moltke, cel ce obţinuse victoriile prusace din anii 1860. În cadrul armatei Moltke a fost considerat o alegere controversată: nu îndeajuns de dur şi un pic cam prea artist – cânta la violoncel, îi plăcea să picteze şi citea Goethe. În alte privinţe, era cu desăvârşire un produs al lumii solipsiste a statului-major al armatei germane, diferit doar prin faptul că nu privea cu bucurie războiul european, pe care îl considera inevitabil. Îi spusese lui Wilhelm că acest război avea să fie de proporţii apocaliptice şi că până şi învingătorul urma să iasă epuizat din el. Însă, cu cât avea să vină mai repede, cu atât era mai bine şi Germania urma să fie probabil nevoită să atace prima. Kaizerul îi spusese că era întru totul de acord. Este greu să nu ai impresia că fatalismul sumbru al lui Moltke i se părea lui Wilhelm mai degrabă înviorător; îl făcea să se simtă şi el serios şi fatalist.

Însă, deşi Wilhelm folosea o retorică violentă, în realitate era confuz, la fel ca şi cea mai mare parte a ţării, inclusiv guvernul şi presa, prins între cei care tindeau să negocieze şi partizanii războiului: înverşunat de dezamăgit, oscilând între dorinţa de a avea relaţii mai bune cu restul Europei şi un sentiment latent că, dacă ar risca un pic mai mult, ar obţine ceea ce voiau. „În adâncul inimii lui, este adevărat că împăratul nu vrea să intre în război, deoarece ştie foarte bine cât de mare ar fi criza, însă vrea mereu să realizeze lucruri măreţe cu cel mai mic efort şi să câştige lauri fără pericol… nu se învaţă niciodată minte;

se amăgeşte singur şi e amăgit şi de alţii”[10], scria Zedlitz-Trützschler, aproape cu regret.

În vara anului 1906 limbajul moderaţiei a revenit treptat în relaţiile externe. Noul ministru de Externe britanic, sir Edward Grey, l-a asigurat pe Metternich că nu voia un conflict cu Germania şi s-a făcut o încercare de îndreptare a relaţiei dintre Edward şi Wilhelm, despre care toată lumea ştia că este atât de proastă, încât în revista germană *Lustige Blätter* a apărut în august 1906 o caricatură ce îl înfăţişa pe Edward studiind o hartă a Europei, încercând să găsească o rută care să-l ducă la Marienbad fără să-l vadă pe Wilhelm şi dând peste Berlin. „Sunt sigur că n-o să-l găsesc acolo.” S-a stabilit ca ei să se întâlnească la mijlocul lunii august, în staţiunea germană Homburg, când Edward era în drum spre Marienbad.

Nici unul dintre ei nu aştepta cu nerăbdare evenimentul. „Întâlnirile cu Edward nu au o valoare durabilă, deoarece este un om invidios”[11], a consemnat Wilhelm. Edward a bombănit că Wilhelm avea să-i facă inevitabil cine ştie ce surpriză groaznică. Kaizerul şi-a petrecut mare parte a timpului necăjindu-l pe Lascelles şi râzând de cea mai recentă conferinţă de pace de la Haga. A spus că nu are „nici cea mai mică intenţie de a reduce armamentul Germaniei în vreun fel şi era foarte convins că dacă ar face-o ar însemna război cu o putere europeană”. După prânz, l-a dus pe Edward să-i arate cea mai nouă pasiune a sa, un fort roman pe care îl „excavase” şi îl reconstruise la Saalberg. Posibil din cauză că Edward nu a avut chef să discute „subiecte dificile” cu Wilhelm, precum politica, s-a spus că vizita ar fi decurs bine. Însă Fritz Ponsonby a simţit că „atmosfera era încărcată”[12]. (În vara următoare, în 1907, kaizerul a desfăşurat 50.000 de soldaţi într-o trecere în revistă de trei ore, care l-a făcut pe Edward să tânjească posac după prânzul lui. Din nou, cei doi au evitat cu foarte mare grijă toate referirile la chestiuni politice.) O vizită scurtă nu a putut să alunge convingerea crescândă din Germania că Edward era prima linie a politicii externe britanice, hotărât să împresoare Germania – o reluare a vechii temeri că erau vulnerabili în mijlocul câmpiei central-europene. Acum, la fiecare vizită a lui Edward pe continent, presa germană afirma că el negocia un nou acord secret. Când s-a întâlnit cu regele Italiei la Roma, în primăvara anului 1907, *Neue Freie Presse* a scris:

> Cine nu are impresia că se desfăşoară un duel diplomatic între Anglia şi Germania în văzul lumii? Regele Angliei este însă foarte serios cu privire la duel şi nu se mai teme să pară că pune în balanţă toată influenţa personalităţii sale ori de câte ori e vorba despre obstrucţionarea ţelurilor politicii germane… lumea se întreabă deja pretutindeni: care este semnificaţia acestei continue trude politice, desfăşurată cu nechibzuinţă făţişă, al cărei obiectiv este să formeze un cerc strâns în jurul Germaniei?[13]

Un alt ziar german l-a numit pe Edward un „Napoleon al secolului

XX", care se folosea de diplomaţie, nu de arme pentru a subjuga Germania. După vizita sa în Germania din 1907, când şi-a continuat periplul, ducându-se apoi să-l vadă pe Franz Joseph, la curtea de la Berlin a început să circule zvonul că Edward încerca acum să îndepărteze Austria de Germania.

De cele mai multe ori Edward nu făcea deloc politică, dar au existat şi ocazii când a încurajat confuzia. Imediat după întâlnirea cu Wilhelm, în 1907, a fost văzut la Marienbad cu premierul francez Georges Clemenceau, iar apoi cu ministrul de Externe rus. Mai mult, regele se afişase cu personalităţi publice britanice cu vederi antigermane pe care şi le exprimau deschis, precum amiralul Jackie Fisher, care avea prostul obicei de a cere atacuri preventive împotriva flotei germane, sir Charles Hardinge şi lordul Esher, care făceau parte din Comitetul de Apărare Imperială, instituţia însărcinată cu definirea strategiei militare. După Algeciras, Esher consemnase în jurnalul său: „*L'Allemagne, c'est l'Ennemie* şi nu încape nici o îndoială cu privire la acest subiect. Intenţionează să aibă o flotă puternică şi să ne scoată din teren din punct de vedere comercial înainte să mai treacă zece ani"[14]. Aceştia nu priveau războiul cu entuziasmul unora dintre membrii statului-major german, însă chiar considerau Germania o ameninţare ce trebuia contracarată energic.

Sir Edward Grey nu a făcut nimic pentru a înlătura impresia că Edward are influenţă sau că Marea Britanie devenea tot mai neîncrezătoare faţă de Germania. Un aristocrat din Northumberland, timid, ascetic, foarte muncitor, în vârstă de 44 de ani, ale cărui principale pasiuni erau ornitologia şi pescuitul, el ura să călătorească în străinătate, chiar mai mult decât Lansdowne, şi nu vorbea nici o limbă străină. Era bucuros să facă regele vizitele, în timp ce el se lupta cu teancurile de hârtii de la Ministerul de Externe, şi asta deoarece, în ultimă instanţă, nu credea că vizitele chiar contau. După Algeciras, a scris: „Germania este cel mai mare duşman şi cel mai mare pericol pentru noi… Majoritatea [germanilor] ne detestă atât de tare, încât prietenia Împăratului lor sau a Curţii nu ne poate fi cu adevărat de folos". În unele privinţe, avea dreptate – Edward nu făcea politică şi antipatia germanilor faţă de Marea Britanie se răspândise mult dincolo de curte –, însă călătoriile regelui au contribuit la concentrarea anxietăţii germanilor faţă de Marea Britanie. Grey, în schimb, considerase Algecirasul o încercare deliberată a nemţilor de a sabota Antanta şi nu avea încredere în Germania. La începutul anilor 1890, pe când era un tânăr ministru, avusese experienţa directă a tentativelor Ministerului de Externe german de a smulge avantaje prin ameninţări. Personalul lui era de acord cu el. În 1907 expertul pe Germania al ministerului, Eyre Crowe, a scris un raport despre Germania, conchizând că aceasta „ţintea deliberat instituirea unei

hegemonii germane mai întâi în Europa şi apoi în lume”[15]. În timpul conferinţei de la Algeciras Grey luase decizia foarte importantă de a da curs unor negocieri confidenţiale între francezi şi militarii britanici cu privire la modalitatea în care armata britanică ar fi putut ajuta Franţa dacă aceasta era atacată de Germania. Numai premierul liberal Henry Campbell-Bannerman, alt ministru şi regele au fost informaţi despre asta. Grey a impus condiţia ca Marea Britanie să nu intervină automat dacă Germania ataca Franţa, deoarece s-a gândit că aceasta ar fi putut să-i încurajeze pe francezi să instige chiar ei un conflict. Lui Edward nu i-a plăcut toată secretoşenia asta; Campbell-Bannerman îşi făcea griji că discuţiile vor genera impresia de obligaţie faţă de Franţa – aşa cum s-a şi întâmplat. A fost o problemă cu care Grey avea să se lupte tot restul vieţii. Peste ani, a recunoscut: „Dacă aveam mai multă experienţă, poate că mi-aş fi exprimat acea nelinişte”[16].

În anul 1906 guvernul rus încă se lupta să înăbuşe revoluţia. Făcea asta folosind, după cum i-a spus regelui Edward diplomatul britanic Cecil Spring Rice, „cele mai violente şi mai lipsite de scrupule metode”[17], inclusiv încurajând grupările de extremă dreapta să-i atace pe revoluţionarii stângişti şi exploatând antisemitismul ca mod de a-i ralia pe „ruşii patrioţi” – au avut loc 690 de pogromuri în două săptămâni după ce a fost făcută publică proclamaţia din octombrie[18]. Cel mai groaznic, de la Odessa, a fost încurajat prin broşuri plătite de guvern şi tipărite de poliţia locală. Nikolai, care căuta să justifice pogromurile cu un amestec de orbire încăpăţânată şi naivitate, i-a spus mamei sale că acestea erau rezultatul „unei întregi mase de oameni loiali care îşi fac brusc simţită prezenţa… nouă zecimi dintre cei care creează necazuri sunt evrei şi toată mânia oamenilor s-a întors împotriva lor. De asta s-au întâmplat pogromurile. Este uimitor cum au avut loc simultan în toate oraşele din Rusia şi Siberia”[19].

Când guvernul a redobândit controlul, Nikolai s-a aşteptat ca Rusia să redevină aşa cum fusese înainte. A înţeles extrem de greşit ceea ce se întâmplase. Revoluţia stârnise o sete de democraţie şi reprezentare ce nu putea fi negată. Însă ţarul nu avea cum să vadă dorinţa arzătoare şi entuziasmul politic al supuşilor săi care tocmai primiseră drept de vot. Se izolase atât de tare la Ţarskoe Selo, ca într-un glob de sticlă, încât acum avea şi mai puţin habar de ceea ce se petrecea decât înainte de revoluţie. Personalul şi cei din anturajul său – cea mai conservatoare enclavă din ţară – erau complet incapabili să-i descrie ostilitatea generalizată faţă de regim, care se accentuase în toate clasele şi regiunile. Iar izolarea lui nu făcea decât să-i intensifice tendinţa de a respinge pe oricine îi dădea veşti pe care nu voia să le audă sau încerca să-l convingă să facă lucruri pe care nu voia să le facă. I-a spus mamei sale că el şi Alix erau „adevăraţi prizonieri”[20]

acolo, dar, aşa cum scria în aprilie 1906 Cecil Spring Rice, însărcinatul cu afaceri de la ambasada britanică şi unul dintre cei mai perspicace observatori britanici, „Împăratul este cât se poate de fericit la Ţarskoe Selo, unde duce viaţa care i se potriveşte cel mai bine, jucându-se cu copiii săi şi văzându-i doar pe oamenii pe care doreşte să-i vadă”[21]. După cum nota ambasadorul britanic la începutul anului 1907, „contactele personale cu Curtea sunt extrem de rare, cu mult mai rare decât în orice altă ţară”[22]. După un an şi jumătate de când era în funcţie, el îl întâlnise pe ţar doar de trei ori. În timp ce presa rusă, care tocmai devenise liberă, era plină de articole despre revolte pe nave, ciocniri între poliţie şi mulţime, execuţii în masă şi demonstraţii uriaşe, jurnalul ţarului menţiona starea vremii, plimbările sale, inspecţii ale trupelor şi cina cu familia.

În săptămânile de după proclamaţia din octombrie, când revoltele nu se mai opreau, tot ce a înţeles Nikolai a fost că proclamaţia nu contase; bănuia că autocraţia nu se aflase cu adevărat în pericol şi că nu ar fi trebuit să semneze anularea ei. A început să-i poarte pică lui Serghei Witte pentru că îl silise să accepte o constituţie. Vechea invidie pe puterile şi prerogativele acestuia a reînviat. Nici nu era greu să-l critice pe Witte: era un om dificil, tăios, îşi făcea duşmani cu uşurinţă şi în nici un caz nu avea mereu succes. „Nu am mai văzut niciodată un om atât de cameleonic”, scria Nikolai în 1906. „Acesta este, fireşte, motivul pentru care nimeni nu se mai încrede în el. Este absolut discreditat în ochii tuturor, cu excepţia, poate, a evreilor din străinătate.”[23] Când Witte s-a întors în Rusia triumfător după conferinţa de la Algeciras, în aprilie 1906, după ce negociase un împrumut foarte mare din partea francezilor – cel mai mare din istoria Rusiei – pentru a menţine guvernarea pe linia de plutire, Nikolai l-a concediat. Lamsdorf a demisionat după câteva zile, epuizat şi temându-se de noua constituţie. Avea să moară în anul următor.

Nici lui Alix nu îi era dor de lumea exterioară. Ea a construit coconul familiei, petrecându-şi zilele în salonaşul ei mov, cu pereţii ticsiţi cu icoane şi fotografii de familie, înconjurată de copiii săi şi de puţinii oameni pe care îi considera aliaţii ei. Naşterea lui Aleksei o îmbătrânise, iar sănătatea ei părea şi mai şubredă. Era permanent epuizată, se plângea de năduf, iar buzele i se învineţeau cu o viteză alarmantă, însă nimeni nu putea diagnostica ce anume era în neregulă. Medicul familiei imperiale, Botkin, pare să fi considerat că simptomele erau psihosomatice – le-a numit „isterie progresivă”[24]. Împărăteasa nu mai participa aproape deloc la viaţa publică, iar când îşi făcea apariţia, era întotdeauna evident că nu se simţea deloc confortabil, nici fizic, nici psihic. Până în 1906 legăturile oficiale cu Sankt-Petersburgul şi înalta societate slăbiseră din ce în ce mai mult. Sezonul de iarnă, cu balurile sale imperiale şi recepţiile oficiale, fusese

anulat în 1904 din cauza războiului, iar cuplul regal nu vedea nici un motiv să-l reia. Olga, sora lui Nikolai, era îngrijorată de aversiunea pe care izolarea lor o stârnea în capitală. Însă Nicky şi Alix păreau la fel de hotărâţi să îndepărteze şi rudele. Minnie se plângea că Alix făcea tot mai puţine eforturi să o vadă şi că Nikolai nici nu o mai asculta. Xenia, sora lui Nikolai, care se considera o aliată loială a lui Alix, a fost foarte supărată când împărăteasa a sugerat că ea şi Sandro fugiseră din ţară în timpul revoluţiei – fuseseră în Franţa. „Numai cei care au fost aici ştiu cu adevărat cum a fost", a spus împărăteasa cu subînţeles. „Eu am tăcut, dar m-a apucat durerea de cap"[25], scria Xenia. Când Mişa, fratele lui Nikolai, s-a îndrăgostit de o femeie de rând, ţarul a poruncit ca fata să fie arestată în timp ce încerca să părăsească ţara, pentru a-i împiedica să se căsătorească. Şi i-a exilat pe doi dintre verii săi primari pentru că se căsătoriseră cu persoane nepotrivite, după părerea lui.

Familia a fost îndepărtată din cauza predilecţiei lui Alix de a se înconjura de vindecători care foloseau puterea credinţei şi de oameni care pretindeau că fac minuni. Înalta societate din Sankt-Petersburg, asemenea multor capitale din Europa, era cuprinsă de o modă a harismei, misticismului şi ocultului. Cufundându-se tot mai mult şi mai profund în misticismul Bisericii ruse, Alix era extrem de influenţabilă. În 1900, disperată să aibă un fiu, îi fusese prezentat un aşa-zis vindecător care folosea puterea credinţei pe nume M. Philippe, care i-a promis un moştenitor. Pentru o vreme, spre dezaprobarea lui Minnie, acesta fusese mereu prin preajmă, până în 1902, când Alix nu a născut un fiu, după care el a căzut în dizgraţie. „Mai mult Alicky decât Nikolai se află sub influenţa acestui om îngrozitor", îi relatase May lui George. „Mătuşa Minnie e disperată."[26] Şi mai îngrijorător, el a fost înlocuit în 1905 cu Grigori Rasputin.

Rasputin era un aşa-zis „stareţ" (un om sfânt şi un vindecător care folosea puterea credinţei), un ţăran din Siberia, care făcuse vâlvă la Sankt-Petersburg. Faimos pentru ochii lui de un albastru pal, hipnotizanţi, el pretindea că e un păcătos îndreptat – numele *Rasputin* înseamnă „depravat" – care fusese binecuvântat de Dumnezeu şi putea să facă minuni. Explicaţia pentru relaţia apropiată a lui Rasputin cu familia imperială era că el părea să mai aline hemofilia lui Aleksei. Este posibil ca printr-o formă uşoară de hipnoză să-l fi calmat pe ţarevici. Indiferent ce făcea, în mai multe rânduri faptul că se afla în preajma lui Aleksei a părut să aibă ca efect recuperări miraculoase – umflăturile chinuitoare se retrăgeau, sângerarea internă se oprea. El a câştigat şi mai mult încrederea cuplului imperial prezentându-se aşa cum credeau ei că este un ţăran simplu, expansiv, pios, cu suflet ales, adevărată sare a pământului. Nikolai spunea că Rasputin îl făcea să se simtă liniştit. Alix îl numea „Prietenul Nostru" şi a hotărât că fusese

trimis de Dumnezeu să-i ajute. Amândoi refuzau totuşi să explice oricui altcuiva în afară de un cerc foarte restrâns de ce era important Rasputin pentru ei – ar fi însemnat să dezvăluie adevărul despre hemofilia lui Aleksei.

Când nu se afla în preajma familiei imperiale, Rasputin era cu totul altă persoană: manipulator, necioplit, despotic, înconjurat de o adunătură pestriţă de trepăduşi şi paraziţi. Descrierile întâlnirilor cu el evocă un om agresiv de insinuant, care îşi bombarda victimele cu un tir de întrebări extrem de intime. Dată fiind poziţia sa pe lângă familia imperială, toată lumea se simţea obligată să-l asculte. Însă, pentru moment, reputaţia lui se limita la familia regală şi la slujitorii acesteia.

Când Nikolai şi curtea lui s-au întâlnit prima oară cu membrii celei dintâi adunări reprezentative a Rusiei alese prin vot, Duma, pe 27 aprilie după calendarul rusesc, în Sala Sf. Gheorghe a Palatului de Iarnă, au considerat că aceasta era o înfrângere cumplită, o opoziţie care trebuia contracarată. Lui Nikolai membrii Dumei îi aminteau că nu reuşise să apere 300 de ani de tradiţie sacră. Şeful curţii imperiale, contele Friedrichs, spunea: „Îţi dădeau impresia că sunt o bandă de criminali care aşteaptă semnalul pentru a se arunca la gâtul miniştrilor. Ce chipuri haine! Nu mai pun niciodată piciorul printre oamenii ăia!”[27]. Xenia a scris despre „feţele respingătoare şi expresiile insolente”[28] ale acestora. De fapt, deşi printre ei erau şi unii radicali furioşi, mulţi dintre noii membri aleşi făceau parte din cercurile conducătoare tradiţionale şi nu aveau nici o dorinţă să desfiinţeze monarhia. Tatăl lui Vladimir Nabokov, de pildă, era un moşier a cărui familie se afla în slujba ţarilor de multe secole*1 [29]. El ajunsese la convingerea că guvernul abdicase, în mod cinic, de la îndatoririle sale. Ceea ce i-a şocat cel mai mult pe cei din grupul regal a fost lipsa de deferenţă servilă a Dumei. „Ne priveau ca pe nişte duşmani şi nu m-am putut împiedica să nu mă uit la anumite chipuri, atât de mult păreau să reflecte o ură de neînţeles faţă de noi toţi”[30], i-a scris Nikolai mamei lui. Câteva luni mai târziu soţul Xeniei, Sandro, a avut aceeaşi reacţie de uimire când a fost luat pentru scurt timp ostatic de „propriii” marinari, în timpul unei revolte. Crezuse că ei îl iubeau. „Mă simţeam foarte mândru să fiu considerat prietenul şi confidentul lor. Ostatic! M-am temut că o să leşin!”[31]

Această înşelare a aşteptărilor de deferenţă, loialitate şi dragoste din partea claselor de jos nu se limita în nici un caz la Rusia. Democraţia făcuse un pas mare în toată Europa, iar elitele aristocratice începeau să realizeze, fără tragere de inimă, că îşi pierdeau autoritatea şi că nu fuseseră privite cu admiraţie nemărginită de clasele de jos. Aceeaşi surpriză perplexă (ca să nu spunem naivitate enervantă) a fost şi reacţia lui George Wyndham, secretarul de stat pentru Irlanda din

guvernul britanic conservator din perioada 1902-1906 şi membru al grupului politic, aristocratic şi intelectual numit „Sufletele”, când şi-a pierdut poziţia, după eliminarea conservatorilor la alegerile din ianuarie 1906. El crezuse că înainte câştigase „pentru că muncitorii mă iubesc, pur şi simplu pentru că ne simpatizam reciproc şi iubim tradiţiile trecutului şi gloria viitorului”[32].

În Marea Britanie alegerile generale din 1906 au dat o lovitură de graţie acestui gen de supoziţii. Colegul lui Wyndham din grupul monden „Sufletele”, Arthur Balfour, a descris alegerile, oarecum melodramatic, deşi adevărat, ca parte a aceloraşi convulsii care provocaseră „masacrele de la Sankt-Petersburg, revoltele de la Viena şi procesiunile socialiste de la Berlin”[33]. După 12 ani la guvernare, conservatorii erau o forţă epuizată. Poate că era surprinzător că un partid care se baza aşa de mult pe privilegii rezistase atâta vreme, deşi, aşa cum au învăţat guvernele de atunci încoace, îi poţi face pe alegători să voteze împotriva intereselor lor economice dacă eşti capabil să găseşti ceva suficient de puternic cu care să le parezi – religia, o ură puternică, o aspiraţie colectivă (deşi nerealistă). Conservatorii rămăseseră la putere cu puţin paternalism aristocratic judicios, deoarece ţara devenise mai bogată şi fiindcă ei întreţinuseră entuziasmul faţă de imperiu. Acum, ei îşi îndepărtaseră însă electoratul cu un război prost, o serie de scandaluri coloniale şi legi restrictive privind relaţiile de muncă şi nu avea mai nimic de oferit în afară de sprijinirea nechibzuită a privilegiilor de dragul privilegiilor. Liberalii au învins cu o majoritate covârşitoare de voturi şi oligarhia aristocrată a pierdut controlul guvernului britanic.

În noul guvern liberal mai erau câţiva aristocraţi – sir Edward Grey, Winston Churchill şi noul premier, sir Henry Campbell-Bannerman, care îşi făcea vacanţele la Marienbad cu regele –, dar după 12 ani în sălbăticie era un animal diferit faţă de partidul aristocratic de la începutul anilor 1890. Noii săi parlamentari proveneau preponderent din clasa mijlocie, iar vedetele sale în ascensiune recunoscute erau Herbert Asquith, care provenea clar din clasa de mijloc, şi David Lloyd George, care era uimitor de charismatic, spiritual, inteligent şi, ocazional, lipsit de scrupule şi care crescuse într-o familie săracă din Ţara Galilor. Mai mult, guvernul avea planuri radicale de a schimba viaţa muncitorilor prin asigurări de sănătate şi pensii. Mai erau şi 29 de noi parlamentari din Partidul Laburist Independent. „Vechea idee conform căreia Camera Comunelor era o adunare de gentlemeni a dispărut”[34], scria lordul Esher cu tristeţe. Când Asquith a devenit prim-ministru, în 1908, i s-a părut de la sine înţeles ca toţi şefii ministerelor importante să fie din Camera Comunelor, nu din Camera Lorzilor, deoarece cabinetul era răspunzător în faţa electoratului, nu a aristocraţiei*2. În administraţia anterioară, mulţi dintre membrii

cabinetului nici măcar nu candidaseră la alegeri.

Aristocraţia politică conservatoare, la fel ca în Germania şi în Rusia, nu era pregătită să admită că îi cam trecuse vremea. „Marele partid unionist*3 ar trebui să controleze încă, indiferent dacă e la putere sau în opoziţie, destinele acestui măreţ imperiu”35, declara Arthur Balfour după înfrângerea în alegeri. În Camera Lorzilor, unde deţineau majoritatea, conservatorii au început deliberat să blocheze legislaţia liberală. Nu a trecut mult până când Lloyd George, care, împreună cu Herbert Asquith, schiţa noile planuri pentru asigurări de sănătate şi pensii ce aveau să pună temeliile sistemului de ajutor social, întreba „dacă ţara avea să fie condusă de rege şi egalii săi sau de rege şi poporul său”36. Neobosit exponent al luptei de clasă, Lloyd George spunea tare şi răspicat: „În toată istoria nouă zecimi dintre oameni au măcinat porumb pentru zecimea rămasă, au fost plătiţi cu pleavă şi li s-a poruncit să-i mulţumească lui Dumnezeu că au pleava”37. Edward, căruia în tinereţe îi plăcuse să spună că omul de stat francez Léon Gambetta aproape că îl convertise la republicanism, detesta retorica lui Lloyd George, considerând că avea potenţialul periculos de a crea dezbinare. Knollys, secretarul personal al regelui, a început curând să se plângă de faptul că Lloyd George încalcă „bunul-gust şi buna-cuviinţă” şi să ceară ca acesta să nu amestece numele monarhului în „tiradele sale violente”38.

La exterior, relaţia lui Edward cu noul guvern era, în unele privinţe, mai bună decât cea pe care o avusese cu conservatorii. Existau domenii în care erau de acord – reformele din armată şi marina militară, scopurile politicii externe –, iar Knollys, de multă vreme un susţinător al liberalilor, avea relaţii bune în partid. Însă el deplângea frecventa încălcare de către aceştia a regulilor modei, ideile lor foarte moderne despre sufragiul femeilor, noua cultură a francheţei şi obiceiurile lor plebee. Edward i-a mărturisit discret fiului său că Winston Churchill era „mai mult un bădăran cu funcţie decât un membru al opoziţiei”39. Herbert Asquith era „deplorabil de comun, ca să nu zic vulgar!”40. George, care avea tot mai mult reputaţia că este lipsit de tact, i-a spus lui Churchill că Asquith nu era „un gentleman adevărat”41 – comentariu pe care Churchill l-a transmis grijuliu mai departe. Asquith privea cererile regelui de a fi consultat cu privire la deciziile cabinetului cu o superioritate abia reţinută. „Oamenii ăştia nu au nici un drept să se amestece în nici un fel în deliberările noastre”42, zicea el – deşi a afirmat că îl considera perspicace pe rege.

Din Birmania, unde se afla la vânătoare de tigri, George, care era un conservator tradiţional, a scris după alegerile din 1906: „Văd că un mare număr de membri ai Partidului Laburist au revenit, ceea ce e un semn cam periculos, dar sper că nu sunt cu toţii socialişti”. Curând a început să-l deteste de-a binelea pe Lloyd George şi să-şi exprime

nestânjenit sentimentele. După ce a fost martor la una dintre tiradele prinţului împotriva galezului, scriitorul Edmund Gosse l-a descris drept un „om mare cu minte de şcolar, gălăgios şi prostănac, care nu pierde nici o ocazie să vorbească de rău guvernul”[43]. Când a devenit rege, George i-a spus chiar secretarului permanent al lui Lloyd George că nu-şi imaginează „cum de poţi să-l slujeşti în continuare pe afurisitul ăla de Lloyd George”[44].

Diferenţa dintre Marea Britanie şi Rusia era că instituţiile politice îl obligau pe George să se întâlnească cu Lloyd George şi să fie politicos. În Rusia, Nikolai, având acum un împrumut consistent acordat de francezi, putea să refuze să coopereze cu Duma şi să nu aprobe deciziile acesteia. El i-a respins solicitările de amnistieri şi reîmpărţirea pământului, i-a ignorat programul de reformă şi a dizolvat-o în iulie 1906. I-a băgat la închisoare pe acei membri ai Dumei care au protestat şi a modificat condiţiile sufragiului, astfel încât dumele ulterioare să fie mai conservatoare şi mai respectuoase. Însă, oricât de conservatoare au devenit, dumele au insistat mereu să aibă un cuvânt de spus în guvernarea ţării. Nikolai a continuat să le respingă şi să le dizolve. „Trebuie lăsate să facă ceva în mod vădit prostesc sau rău şi apoi – pac! – au dispărut!”[45], i-a spus el mamei lui.

Pentru Rusia, consecinţele dezastruoase ale încercărilor ei de a-şi dovedi destinul evident în Orient au fost nu doar o revoluţie înăbuşită cu greu, ci şi necesitatea umilitoare de a merge cu căciula în mână la Marea Britanie şi de a accepta o convenţie anglo-rusă, mişcare ce a dat peste cap 50 de ani de politică externă şi de visuri imperialiste. Guvernul britanic propusese o Antantă încă de la sfârşitul Războiului Ruso-Japonez, în 1905. Ruşii se prefăcuseră că sunt de acord, dar pastila aproape că era prea amară pentru a fi înghiţită. Exista încă o nemulţumire enormă faţă de rolul Marii Britanii în război. Armata rusă, mai ales, ura ideea oricărei reconcilieri cu Marea Britanie sau orice limitare a expansiunii teritoriale în Asia. Curtea rusească înclina în continuare, instinctiv, spre Germania. Acordul a fost încheiat într-un final deoarece ruşii aveau nevoie de el, francezii – care îşi ţineau strânse baierele pungii – îl voiau, iar noul ministru de Externe rus, contele Aleksandr Izvolski, diplomatul care se făcuse remarcat de Edward la Copenhaga şi care l-a înlocuit pe Lamsdorf în 1906, a insistat ca acesta să se finalizeze. A argumentat că Rusia era atât de vulnerabilă, încât trebuiau eliminate toate motivele de conflict extern. Nu se întrevedeau alte aventuri asiatice, aşa că era vital ca influenţa şi poziţia Rusiei în Asia să fie asigurate împotriva unor atacuri viitoare, inclusiv ale britanicilor.

Chiar şi aşa, negocierile confidenţiale au fost complicate, iar de mai multe ori simpla povară a diferenţei ideologice a părut pe punctul de a

le submina. În iulie 1906 o delegaţie de membri ai Dumei a mers la Londra pentru conferinţa interparlamentară şi a fost întâmpinată cu un mesaj special din partea regelui Edward. În ajunul conferinţei a sosit însă vestea că Nikolai dizolvase Duma. Premierul, Henry Campbell-Bannerman, trebuia să ţină discursul de deschidere a lucrărilor conferinţei. El a afirmat, nu fără temei, că nu putea să ia cuvântul la o conferinţă despre democraţia parlamentară şi să ignore gestul ţarului. La finalul discursului său a spus: *La Douma est morte! Vive la Douma!*[46] – „Duma a murit! Trăiască Duma!" Cuvintele acestea au stârnit un val de ovaţii printre participanţii la conferinţă şi o plângere oficială din partea ambasadorului rus, contele Benkendorf. Grey a refuzat să-şi ceară scuze şi negocierile s-au împotmolit. Apoi, în septembrie 1906, câţiva parlamentari liberali mai puţin importanţi au decis să facă o vizită în Rusia pentru a sprijini Duma dizolvată. Nikolai a fost foarte ofensat. „O delegaţie grotescă vine din Anglia… Unchiul Bertie ne-a informat că le pare foarte, foarte rău, dar că nu au putut să facă nimic pentru a împiedica venirea acesteia. Faimoasa lor «libertate», desigur! Cât de furioşi ar fi dacă o delegaţie de la noi ar merge la irlandezi să le ureze succes în lupta împotriva guvernului lor!"[47]. Grey a reuşit să convingă grupul să nu meargă în Rusia. Izvolski i-a transmis mulţumiri şi a spus că aşa fuseseră evitate numeroase situaţii jenante, deoarece vizitatorii ar fi fost în mod cert împiedicaţi să călătorească[48]. După aceea, cu doar două luni înainte să se semneze convenţia, ambasadorul britanic a fost convocat la Londra pe fondul unor zvonuri că ruşii sistau totul.

Convenţia anglo-rusă a fost semnată în cele din urmă în august 1907 şi făcută publică în septembrie, nefiind întâmpinată tocmai cu entuziasm. Serghei Witte, care se retrăsese din viaţa politică, a numit-o „un triumf al diplomaţiei britanice"[49]. Grey, în schimb, s-a pomenit silit să joace rolul de apărător al guvernului rus, minimalizând nişte veşti neplăcute. „Despotismul rus contravenea idealurilor britanice şi în Rusia se întâmpla mereu câte ceva care risipea simpatia sau stârnea indignarea britanicilor"[50], scria el. Convenţia stabilea frontiere şi sfere de influenţă în Afganistan, Tibet şi China, iar Persia era împărţită în trei, ruşii primind treimea de nord, britanicii pe cea de sud, iar şahul şi cei din Majlis, adunarea democratică, erau prinşi la mijloc. Britanicii au recunoscut neoficial că nu se mai simţeau obligaţi să blocheze influenţa Rusiei în Balcani şi au consimţit să se gândească serios la posibilitatea de a sprijini deschiderea strâmtorii Bosfor pentru vasele ruseşti. În Rusia mai erau o grămadă de oameni care detestau ideea că expansiunea Rusiei în Asia putea fi limitată. În Anglia, parlamentarii liberali mai puţin importanţi şi membrii Partidului Laburist erau furioşi că Marea Britanie încheiase un tratat cu un regim ca al Rusiei. Între negociatori exista o nepotrivire de intenţii atent

mascată: ruşii credeau că, în principal, convenţia avea ca scop asigurarea frontierelor lor asiatice, în timp ce Grey şi Ministerul de Externe britanic o vedeau în termeni de politică europeană. „Ea va completa şi va întări Antanta cu Franţa şi va creşte foarte mult confortul şi puterea poziţiei noastre”[51], scria Grey. Nu aşa o priveau şi ruşii. Ei nu voiau să îndepărteze pe nimeni, mai ales pe germani. Însă, când Izvolski a început negocierile pentru un acord cu germanii, în toamna anului 1907, cu privire la controlul asupra Mării Baltice şi sir Edward Grey a aflat, acesta din urmă s-a înfuriat; lui Izvolski i s-a dat o lecţie despre cât de dificil avea să fie de menţinut un curs echilibrat într-o Europă din ce în ce mai polarizată.

În mod previzibil, germanii au atribuit convenţia activităţii politice a lui Edward. O cunoştinţă germană a unei aristocrate de origine engleză, Daisy, prinţesa de Pless, i-a spus că el îi întrebase pe cunoscuţii săi ruşi dacă acum se rugau la iconiţe cu Edward[52]. În ziua în care convenţia a fost făcută publică, unul dintre miniştrii lui Wilhelm cu cele mai lungi mandate a scris că aceasta era în mod clar rezultatul faptului că ambele ţări se temeau de „armata germană, marina germană, simţul afacerilor şi potenţialul poporului german ca întreg”. Lângă această observaţie kaizerul a notat că Izvolski „a fost mereu un angloman, iar acum mai mult ca oricând” şi că ambele ţări erau în mod evident „împotriva naţiunii noastre în ansamblu”[53]. În Marea Britanie, unii, precum jurnalistul W.T. Stead şi David Lloyd George, începeau să se întrebe dacă regele şi „gaşca lui Hardinge”[54], departe de a asigura pacea în Europa, nu cumva prejudiciau de fapt relaţiile cu Germania.

De fapt, rolul lui Edward în încheierea convenţiei a fost foarte limitat. El şi George i-au mai trimis ocazional scrisori lui Nikolai. (La sfârşitul anului 1907, George îi scria vărului său: „Ce mult a trecut de când nu ne-am văzut, mă gândesc adesea la tine, dragă Nicky – sunt sigur că ştii că eu nu mă voi schimba niciodată şi rămân mereu acelaşi cu vechii mei prieteni. Nădăjduiesc că Duma ta va funcţiona mai bine decât ultimele două şi că ţara se va linişti treptat şi îţi va provoca mai puţine probleme şi îngrijorări decât în aceşti ultimi câţiva ani!”[55].) Regele le-a fermecat pe surorile lui Nikolai şi pe Sandro, cu care s-a întâlnit la Biarritz în primăvara anului 1907, fapt care e posibil să-l fi făcut pe Nikolai să accepte ideea – deşi ţarul nu mai era la fel de apropiat de ei ca până atunci. Sandro – până în acel moment un anglofob înveterat – afirma acum că personalitatea lui Edward „a făcut ca totul să pară diferit”. „Nimeni nu-l putea întrece în claritatea gândirii sau în calitatea sa de om de stat. Nu mă miră că Kaizerul Wilhelm îl ura. Nu se putea să fie altfel, deoarece, cu toată aroganţa sa nebunească, agitatul Billy trebuie să se fi simţit ca un pitic jalnic pe lângă acel lider înnăscut, de o măreţie copleşitoare.”[56] Fără îndoială că

Minnie a făcut la fel de multe eforturi ca şi Edward pentru ca legăturile de familie să dea roade. Ea a venit în Anglia pentru prima oară după 34 de ani în februarie 1907 şi cele două surori, aşa cum făcuseră şi în 1873, au ieşit împreună în public, iar ziarele au publicat articole entuziaste despre apropierea reginei de împărăteasa văduvă a Rusiei. „Totul este de bun-gust şi aranjat foarte artistic… îţi lasă gura apă când vezi toată această splendoare!… Toată lumea este foarte amabilă şi prietenoasă cu mine… Mi-aş dori să poţi veni şi tu aici un pic, ca să respiri aerul ăsta şi să trăieşti puţin într-un mediu diferit. Ce bine ţi-ar prinde asta!”[57], scria ea cu sufletul la gură de la Londra.

Cum să domolească inevitabilele acuzaţii din partea Germaniei că ea era ţinta convenţiei? În lipsă de alte idei, guvernul britanic a ales metoda testată, de încredere şi extrem de nesatisfăcătoare a unei vizite de stat. Hardinge a insistat pe lângă Edward să-l invite pe Wilhelm în noiembrie, imediat după ce convenţia a fost făcută publică. Nimeni nu a fost prea entuziasmat. Cel mai important motiv pentru care Ministerul de Externe sugerase vizita era să pareze criticile venite din partea aripii stângi a partidelor liberal şi laburist.

Pentru prima oară, nici Wilhelm nu era foarte dornic să vină. Fusese implicat într-un scandal sexual groaznic de jenant, ale cărui ramificaţii nu dădeau nici un semn că s-ar potoli. În aprilie *Die Zukunft*, un ziar extrem de critic la adresa „domniei personale” a kaizerului şi a obiceiului său antidemocratic de a asculta de favoriţi şi sfătuitori neoficiali precum Eulenburg, lansase o campanie împotriva lui Eulenburg şi a cercului său – din care mai mulţi fuseseră aghiotanţi în suita lui Wilhelm – şi îl acuzase pe Eulenburg că el este adevărata putere din spatele lui Wilhelm, exercitându-şi influenţa prin favoruri politice, „mici fire care sugrumă Reichul”. Şi mai scandalos, îl ataca direct pe Eulenburg şi cercul său de homosexualitate, „degenerare morală” şi chiar de faptul că le-ar fi divulgat secrete francezilor. Kaizerul nu a fost pomenit, însă numele lui plana inevitabil deasupra scandalului, deşi aceste dezvăluiri par să fi fost un adevărat şoc pentru el. „Micul Willy”, prinţul moştenitor, a descris în memoriile sale că el a trebuit să-i spună tatălui său ce acuzaţii i se aduceau lui Eulenburg – nu a uitat niciodată expresia „deznădăjduită, îngrozită”[58] de pe chipul lui. Wilhelm ignora cu încăpăţânare homosexualitatea lui Eulenburg de 20 de ani; nu se făcea niciodată referire la aceasta în prezenţa sa, deşi era un secret mai mult sau mai puţin ştiut de toţi în cercurile diplomatice. Negarea îi permitea să-şi manifeste fără jenă sentimentele faţă de Eulenburg. În memoriile sale (scrise la şapte ani după aceea), Serghei Witte rememorează destul de răutăcios cum i-a întâlnit pe Wilhelm şi pe Eulenburg când se întorcea în Rusia, după ce negociase un împrumut de la francezi, în 1906. „El [Wilhelm] şedea pe braţul

fotoliului Prinţului, cu mâna dreaptă pe umărul lui Eulenburg, aproape ca şi cum îl ţinea de după umeri."[59] Foarte rapid, mai degrabă homosexualitatea a devenit ştirea de senzaţie, şi nu influenţa lui Eulenburg, care atinsese apogeul la sfârşitul anilor 1890. Mai mult decât oriunde altundeva în Europa, homosexualitatea era tabu în Germania, unde – poate din cauza obsesivei admiraţii pentru virtuţile militare – în cercurile conducătoare se punea mult accent pe bărbăţie şi pe comportamentul masculin. Un istoric scria: „Reprimarea femininului a fost împinsă la o limită extremă, necunoscută nicăieri altundeva în Europa"[60] *4. Demascarea era de neînchipuit: când Fritz Krupp, prietenul lui Wilhelm, moştenitorul averii realizate din industria de armament, a fost acuzat de homosexualitate în 1902, s-a sinucis; Ludwig Viktor (căruia i se spunea, în mod neverosimil, „Luzi-Wuzi"), fratele împăratului Franz Joseph, a fost trimis în exil după ce avusese o aventură cu un maseur. Până şi fratele lui Eulenburg fusese acuzat de homosexualitate în 1898. Wilhelm îi interzisese prietenului său să se mai vadă vreodată cu acesta – ordin care l-a făcut pe Eulenburg să înceapă să nu-şi mai facă iluzii cu privire la kaizer. După ce a aflat de Eulenburg, Wilhelm l-a alungat imediat, privându-se de unul dintre puţinii oameni care ţineau sincer la el şi care mai reuşiseră uneori să-l strunească.

Wilhelm a înrăutăţit extrem de mult situaţia silindu-i pe cei acuzaţi să dea ziarul în judecată pentru calomnie – pentru „onoarea" guvernului. Ulterior – presat de militarii din anturajul său, care îl urau de multă vreme pe Eulenburg din cauză că influenţa acestuia asupra kaizerului rivaliza cu influenţa lor –, el a permis ca prietenul său să fie urmărit în instanţă pentru sperjur. Procesele s-au ţinut lanţ. Poate că aspectul cel mai urât al întregii afaceri – şi un corolar firesc al modului în care Wilhelm permisese guvernului său să devină dominat de intrigi şi competiţie pentru favoruri – a fost acela că informaţiile despre Eulenburg veniseră chiar de la cineva din guvern: din anturajul lui Wilhelm, de la Holstein, care îl învinovăţea pe Eulenburg pentru demiterea sa, şi de la Bülow, care începuse să se teamă că Eulenburg îi va fi din nou rival.

Fireşte, asemenea informaţii picante au ajuns în cele din urmă în toate ziarele din Europa. Larga răspândire a poveştii se poate vedea din modul în care cuvântul german *Homosexualität*[61] a devenit denumirea populară pentru relaţiile intime între persoane de acelaşi sex, înlocuind *inversion*, favoritul lui Proust, vechiul termen preferat de englezi, *sodomy*, şi chiar şi încântătorul sinonim german *warm* – ca în „El este cam *warm*". Cu doar o săptămână înainte de data la care kaizerul trebuia să fie în Anglia, *The Times* a publicat un articol despre Eulenburg şi „orgiile dezgustătoare"[62] la care se presupunea că ar fi luat parte, alături de alt articol care îl ataca pe Bülow pentru asocierea

cu naţionalişti germani extrem de anglofobi.

Stânjenit şi îngrijorat că primirea sa în Marea Britanie ar putea fi pentru prima oară cu adevărat ostilă, Wilhelm a încercat să-şi anuleze vizita. „De o săptămână, sufăr de bronşită şi tuse acută, efect al unui acces foarte violent de gripă, care mi-a dat foarte tare peste cap organismul”[63], l-a informat el pe Edward. Cum Lascelles tocmai îl văzuse pe kaizer călărind în galop prin Tiergarten „într-o dispoziţie foarte bună”[64], Edward nu a avut chef să-l lase să scape aşa uşor. „Telegrama ta m-a tulburat enorm – căci dacă nu ai veni în Anglia ar fi o dezamăgire groaznică pentru noi toţi, pentru familia mea şi pentru naţiunea britanică. Te rog să te mai gândeşti.”[65]

Nu au fost huiduieli. Englezii iubeau spectacolul şi încă aveau o slăbiciune pentru prezentabilul kaizer, care zâmbea cu nespusă plăcere când era în public. George, care i-a întâmpinat pe Willy şi pe Dona[*5] [66] în uniforma sa de mareşal prusac la gara Victoria, scria: „Erau foarte mulţi oameni pe stradă şi ei au avut parte de o primire splendidă”[67]. La Windsor, autorităţile oraşului au organizat un spectacol medieval pentru Wilhelm, care a spus mulţimii adunate că l-a făcut să se simtă de parcă „se întorsese acasă”. Edward a jucat rolul gazdei amabile, a evitat să discute politică, dar a remarcat în ce „stare de sănătate bună”[68] păreau să fie brusc Maiestăţile Lor. Membrii noului guvern liberal care nu-l mai văzuseră pe kaizer au fost impresionaţi. „Până şi cei care nu credeau că o să iasă ceva bun din asta recunosc acum că vizita a fost avantajoasă în toate privinţele”[69], scria John Morley, una dintre cele mai respectate personalităţi ale partidului. Sir Richard Haldane, care era atât ministru de Război, cât şi un germanofil sincer, a fost fermecat când kaizerul Wilhelm l-a invitat să ia parte la o discuţie, seara târziu, despre opoziţia îndelungată pe care o manifesta Marea Britanie faţă de trecerea prin Persia a căii ferate Berlin-Bagdad. „Fii membru al cabinetului meu în seara asta”[70], i-a spus kaizerul. Haldane a crezut că la sfârşitul serii ajunseseră la un început de soluţie. Nu toată lumea a fost impresionată. Lordul Esher scria: „Regele nostru face un spectacol mai bun decât William al II-lea. El are mai multă bunăvoinţă şi demnitate. William este stângaci, agitat şi banal. Nu ştie să facă «atmosferă». Pe Grey nu l-a impresionat”[71].

La doar trei zile după ce Wilhelm a ajuns înapoi în Germania, au fost publicate propunerile proiectului de lege privind marina militară germană. Ele anunţau comandarea a încă patru nave de luptă pe an pentru următorii trei ani şi garantau că navele aveau să fie înlocuite după 20 de ani în loc de 25 de ani. Era o creştere spectaculoasă – un răspuns direct la noile cuirasate britanice. În Marea Britanie, mânia provocată de aceste creşteri a dus la înfiinţarea unui grup de lobby naval, Liga Maritimă Imperială. Nu s-a mai auzit nimic despre soluţia

găsită în acea noapte de Haldane la impasul căii ferate de la Bagdad. S-a aflat că Wilhelm amânase deliberat anunţarea noului proiect de lege până la întoarcerea sa din Anglia[72]. Holstein a scris că nimeni „în afară, poate, de kaizerul însuşi" nu putea să nege că asta făcuse ca „toate politeţurile sale să fie inutile şi lipsite de sens, ba chiar le-a dat aerul unei înşelătorii"[73]. John Morley a fost sincer nedumerit: fusese convins de intenţiile de „pace" ale kaizerului. „E amuzant, având în vedere frumosul program naval nou-nouţ pe care l-au lansat germanii"[74], nota el în jurnal.

În februarie 1908, vicontele Esher a permis publicarea în *The Times* a unei scrisori pe care o trimisese noii Ligi Maritime Imperiale. Din ea reieşea foarte limpede că Esher credea că marina germană avea intenţii rele faţă de Marea Britanie şi, adăuga el, „nu există om în Germania, cu Împăratul în frunte, care să nu întâmpine cu bucurie înfrângerea lui sir John Fisher". Wilhelm – care acorda, nu pentru prima oară, mai multă atenţie presei britanice decât presei din ţară – a decis că trebuia să existe un protest împotriva acelei scrisori. Însă nu l-a scris, aşa cum cerea eticheta, adresându-se regelui, ci ministrului Marinei, primul-lord al amiralităţii, lordul Tweedmouth. Într-un stil cât se poate de arogant şi de bombastic, el a numit scrisoarea lui Esher „tâmpenii nejustificate" şi a spus că era „prostesc să se deducă" de aici că guvernul german ar complota împotriva lui Fisher. „Este pe atât de ridicol pe cât e de neadevărat şi pe această cale resping o astfel de calomnie." După „umila" sa părere, obsesia britanicilor cu „pericolul german" era „aproape absurdă… Încă o dată, proiectul de lege privind marina germană nu reprezintă o provocare la adresa Marii Britanii şi nu contestă supremaţia maritimă britanică"[75].

Ca atâtea dintre iniţiativele externe ale lui Wilhelm, scrisoarea a avut efecte contrare spectaculoase – şi nu doar pentru că nu şi-a transmis plângerile prin intermediul suveranului, deşi Edward şi-a ieşit complet din fire din această cauză. Lordul Tweedmouth avea o tumoră cerebrală nediagnosticată din pricina căreia avea să moară un an mai târziu; comportamentul său devenise imprevizibil. El i-a trimis kaizerului toate estimările recente ale cheltuielilor navale ale britanicilor, care nu fuseseră încă prezentate parlamentului, şi le-a arătat scrisoarea aproape tuturor celor cu care s-a întâlnit. Povestea a ajuns în *The Times*; corespondentul militar al ziarului a descris-o drept o tentativă scandaloasă de a influenţa politica britanică. Scrisoarea kaizerului a adus marina militară germană pe prima pagină a tuturor ziarelor britanice luni în şir – Esher nu ar fi putut spera la un rezultat mai bun. Până la mijlocul lui martie 1908 Arthur Balfour îi smulsese premierului Herbert Asquith, care îl înlocuise de curând pe Campbell-Bannerman, grav bolnav, promisiunea că Marea Britanie va construi suficiente nave de luptă pentru a-şi menţine superioritatea militară

navală în faţa Germaniei – exact lucrul pe care Tirpitz dorise să-l evite.

Wilhelm a decis că toată nebunia fusese pusă la cale de Edward, deşi Metternich l-a asigurat că regele îl mustrase pe Esher pentru că stârnise povestea asta. „Abia acum! După cinci săptămâni!", a notat Wilhelm pe marginea raportului lui Metternich. „Nu a făcut nimic acum patru-cinci săptămâni, când a avut loc atacul prietenului şi demnitarului său împotriva mea, pentru a-şi exprima nemulţumirea şi regretul!" În josul notei oficiale a scris: „Nu flota noastră e răspunzătoare, ci politica *Dreadnought* absolut nebunească a lui sir John Fisher şi a Maiestăţii Sale"[76].

Presa britanică – mai ales cea de stânga – a fost şi ea furioasă la vestea că Edward urma să facă o vizită de stat în Rusia în iunie 1908, de fapt să se întâlnească cu Nikolai în largul coastei ruseşti. Guvernul britanic a ţinut secretă călătoria până în ultima clipă, tocmai pentru a preîntâmpina criticile în ţară. Avea dreptate să fie neliniştit. Parlamentarul laburist Ramsay MacDonald a publicat un articol intitulat „O insultă la adresa ţării noastre", în care l-a criticat aspru pe rege pentru că „se bate pe burtă cu o fiinţă pătată cu sânge"[77] – ţarul –, iar un grup de parlamentari liberali şi laburişti au semnat o moţiune a Camerei Comunelor în care protestau împotriva acestei vizite. Reacţia în parlament a fost atât de violent negativă, încât Grey a fost nevoit să nege public că guvernul avea vreun plan de a încheia alte acorduri formale cu Rusia şi să accepte o dezbatere referitoare la vizită în Camera Comunelor. Mai mulţi parlamentari au fost deosebit de critici la adresa lui Edward, iar Keir Hardie, liderul Partidului Laburist, a ţinut un discurs în care descria modul cum îi trata şi îi executa guvernul ţarist pe deţinuţii politici, sugerând că regele aproba atrocităţile. Guvernul a câştigat dezbaterea, dar Edward s-a simţit insultat de criticile primite. El a susţinut că nu era căderea lui să-i judece pe alţi monarhi (cel puţin nu în public); loialitatea unui monarh faţă de altul, a spus el, „nu putea fi risipită de greşelile unui regim"[78] *[6]. A răspuns anulându-le parlamentarilor care îl ofensaseră – printre care se numărau Hardie şi fratele lui Fritz Ponsonby, Arthur, un parlamentar liberal radical care era deosebit de critic faţă de politica externă antigermană a lui Grey – invitaţia de a participa la o petrecere în aer liber la Palatul Buckingham. Conform spuselor lui Hardie, Coroana se aflase în afara politicii de pe vremea lui Charles I şi aşa şi trebuia să rămână. Întregul grup parlamentar laburist a semnat o rezoluţie prin care parlamentarii condamnau purtarea lui Edward, după care a trimis înapoi invitaţiile. Relaţiile dinastice au intrat în conflict cu politica internă şi, deloc surprinzător, parlamentul a câştigat. Regele a fost silit să-i invite din nou pe cei ale căror invitaţii le anulase, încercând, fără succes, să ia poziţie împotriva lui

Ponsonby, despre care zicea că „ar fi trebuit să fie mai înţelept”[80].

Edward, Alexandra şi suita lor au sosit cu *Victoria and Albert* pe 9 iunie 1908 la Reval (actualul Tallinn), în Golful Finic, pentru a se întâlni cu Nikolai, Alix, Olga, sora lui Nikolai, şi copiii cuplului imperial, veniţi la bordul iahturilor *Standart* şi *Steaua Polară*. Vremea era calmă, iar soarele a apus abia la 23:30. Îmbrăcat în uniforma sa de dragon, Edward i-a spus lui Nikolai cât de minunat arăta în uniforma lui cenuşie de scoţian. Într-un impuls de moment, l-a făcut pe ţar amiral al marinei britanice (grad pe care, deoarece nu se consultase cu guvernul său în prealabil, Asquith i-a spus să-l retragă). Deşi poate că îl considera pe Nicky „deplorabil de nesofisticat, imatur şi reacţionar”, Edward învăţase valoarea tactului. A ştiut să se abţină de la a oferi sfaturi nesolicitate şi a spus că nu avea „nici o dorinţă de a juca rolul împăratului german, care se amestecă mereu în treburile altora”[81]. Nicky i-a fost vizibil recunoscător – iar faptul că s-a simţit evident în largul său a fost, poate, cel mai important rezultat al întregului eveniment. Cel mai nou preşedinte al Consiliului de Miniştri, Piotr Stolîpin, a remarcat faţă de Hardinge „diferenţa accentuată” dintre „dispoziţia şi atitudinea ţarului în timpul vizitei regelui la Reval şi dispoziţia şi atitudinea lui cu prilejul recentei vizite a Împăratului la Împăratul german, la Swinemünde, unde s-a simţit tot timpul neliniştit de ceea ce ar putea să-l lovească pe neaşteptate”[82]. (Mai puţin diplomat, la rugămintea prietenilor săi din familia Rothschild, regele a abordat cu Stolîpin, care l-a tolerat politicos, subiectul persecutării evreilor. De asemenea, cam de prost gust, regele l-a rugat pe ţar să se întâlnească cu prietenul său Ernest Cassel, care voia să intre pe piaţa monetară rusească, şi i-a spus lui Alix că engleza copiilor ei avea un accent *déclassé*[83]. Ea s-a simţit atât de stânjenită, încât a angajat aproape imediat un profesor particular englez.)

Ruşii au fost frapaţi de ceea ce li s-a părut o incredibilă lipsă de formalism a britanicilor. Pe *Victoria and Albert*, Mossolov a observat cum regele stătea într-un fotoliu, cu un scaun liber alături de el, pe care exista posibilitatea să i se facă semn cuiva să vină să ia loc. „În afară de ocaziile oficiale, nu se ţinea cont de rang. Ce deosebire era între vizitele lui Wilhelm al II-lea şi primirea regelui şi reginei Angliei la Reval! Cât de relaxaţi se simţeau toţi în compania lor!”[84] Edward l-a măgulit pe Stolîpin (a cărui barbă enormă britanicii au admirat-o în mod deosebit), a folosit în conversaţie, ca din întâmplare, informaţii despre Rusia pe care le aflase pe drum de la ambasadorul Nicolson şi i-a salutat pe marinarii de pe *Standart* în limba rusă. Olga a râs atât de tare la glumele amiralului Fisher, încât s-a simţit obligată să-i ceară scuze unchiului ei.

Târziu, în prima seară, după cina servită la bordul iahtului *Standart*, sir Charles Hardinge a dat peste Alix, care plângea singură pe punte[85].

Când s-a oferit s-o ajute, ea l-a refuzat.

Ceea ce i-a uimit pe britanici au fost munţii de sendvişuri cu caviar şi obsesia ruşilor pentru siguranţă. Pregătind sosirea familiei imperiale la Reval, fiecare casă şi ambarcaţiune fuseseră percheziţionate, iar în cursul vizitei nimeni, nici măcar britanicii, nu a avut voie să meargă pe ţărm. Când un grup coral local, invitat să „cânte nişte cântece ruseşti ciudate”[86], nu s-a putut auzi de pe ambarcaţiunea de pe care cânta, şeful pazei ruse i-a spus vesel comandantului grupului de poliţişti britanici însărcinaţi cu protecţia lui Edward că nu era nici un pericol dacă aduceau la bord corul – în majoritate femei din partea locului –, deoarece aranjase ca acestea să fie percheziţionate până la piele. Închipuindu-şi titlurile din ziarele britanice, Ponsonby a reuşit să-l convingă să nu facă aşa ceva.

În Rusia, întâlnirea a avut un succes enorm. A fost numită „sărbătoarea păcii”[87]. În afară de o mică parte dintre curteni, opinia publică rusă devenise foarte atrasă de convenţie în cele nouă luni de când fusese făcută publică. Chiar şi cei mai conservatori constituţionalişti considerau acordul cu Marea Britanie un semn că regimul ţarist se deplasa treptat în direcţia corectă şi că Marea Britanie renunţase la opoziţia sa istorică faţă de influenţa Rusiei în Balcani – spre deosebire de Germania. Adevărul era că motivul cel mai evident al noii popularităţi a Antantei era ostilitatea crescândă faţă de Germania. Din 1906, noua presă independentă rusă devenise deosebit de antigermană. Ea exprima resentimentele faţă de succesul Germaniei, faţă de bogăţia, superioritatea economică şi tarifele ei agresiv de ridicate şi teama ca Rusia să nu fie copleşită de Germania, să nu fie secătuită şi transformată într-un vasal dependent. Articolele trădau un sentiment de vulnerabilitate extremă, o xenofobie sensibilă la provocări, ce părea a fi acum comună tuturor ţărilor din Europa, şi un nou simţ al teritorialităţii cu privire la Balcani. Acum, că planurile Rusiei de a se extinde în Asia fuseseră zădărnicite atât de brusc, naţionaliştii, imperialiştii şi patrioţii îşi îndreptau iar atenţia către preocupările tradiţionale ale Rusiei pentru slavism. Şi mai erau şi Germania şi Austria, mai puternice ca niciodată, cu propriile doctrine despre pangermanism şi antislave. Când ambasadorul german s-a plâns de presă, Izvolski a fost silit să „îşi mărturisească neputinţa în actualul sistem de libertate”[88].

Cum vizita de-acum anuală a lui Edward la Wilhelm, din august, se apropia, sir Edward Grey s-a gândit că, dacă regele ar vorbi direct cu kaizerul, poate avea să-l convingă că o încetinire a construcţiilor navale era bună pentru toată lumea. Cât de mult ştia el cu adevărat despre relaţia lui Edward cu kaizerul nu este pe de-a-ntregul clar. Ceea ce britanicii au subestimat, de asemenea, a fost furia lui Wilhelm

cauzată de vizita lui Edward în Rusia. El decisese că aceasta era dovada supremă că acordul cu Rusia avea ca scop o alianţă militară împotriva Germaniei. Faptul că amiralul Jackie Fisher, căruia îi cam plăcea să sugereze ca britanicii să dea foc flotei germane, fusese şi el luat în această vizită confirma acest lucru. Metternich a fost trimis să-i spună lui sir Edward Grey că Germania privise vizita „foarte cercetător, de vreme ce mai multe acorduri internaţionale au fost deja legate de călătoriile lui [Edward]”[89]. În iunie, Wilhelm a afirmat la o trecere în revistă a cavaleriei că Franţa, Rusia şi Anglia complotau să împresoare Germania[90]. După vizită, drept ripostă, a ordonat ca nici un ofiţer britanic să nu mai aibă permisiunea de a se alătura în viitor armatei germane. Totuşi, Grey a fost îndeajuns de optimist încât să pregătească două memorandumuri diferite pentru Edward cu privire la subiectul construcţiilor navale, astfel încât să poată alege pe care să-l folosească, manevră care nu a făcut decât să-l irite pe rege.

Cei doi monarhi şi-au petrecut dimineaţa împreună la Kronberg, fostul cămin al lui Vicky. Au convenit asupra unui înlocuitor pentru sir Frank Lascelles, care ieşea la pensie, în persoana lui sir Edward Goschen, ambasadorul la Viena. Alegerea lui s-a datorat în mare parte influenţei lui Edward, care îl cunoştea mult mai bine decât Grey. Goschen a considerat numirea „cea mai neagră şi mai greţoasă dintre pastile”[91]; în jurnalul său, l-a numit pe kaizer „Bill germanul”[92] şi a fost de acord să accepte postul doar pentru că era monarhist convins şi Edward îl rugase personal. „Nu mă pot împotrivi regelui”, i-a spus el unui jurnalist britanic. „Însă… sunt sigur că misiunea mea la Berlin se va încheia cu un eşec, deoarece nu va exista nici un mijloc de evitare a catastrofei.”[93] El avea să se dovedească o manifestare descurajantă a noilor atitudini ale britanicilor faţă de Germania.

Edward a ridicat chestiunea marinei o singură dată, spunând că avea o notă informativă despre acest lucru. Wilhelm a schimbat imediat subiectul şi Edward nu a mai avut chef să-l abordeze din nou. După prânz, când s-a dus să-şi fumeze trabucul în chioşc, i-a spus lui sir Charles Hardinge că este treaba lui să discute cu kaizerul despre marina militară.

Wilhelm l-a invitat pe Hardinge la o discuţie. Hardinge a început cu îngrijorările britanicilor privind flota germană. Era dificil, a spus el, să se împace asigurările kaizerului cu creşterile constante ale programului militar naval german şi, dacă Germania continua să construiască în ritmul din acel moment, Marea Britanie avea să se simtă obligată să ţină pasul cu ea, ceea ce urma să ducă la animozităţi. Marea Britanie, a subliniat el, nu avea nimic împotriva mărimii armatei terestre a Germaniei, dar, fiind un stat insular, considera că îi trebuia o flotă militară mai mare pentru a se apăra. El voia ca Wilhelm să fie de acord cu un raport al superiorităţii militare navale

britanice faţă de cea germană: cinci nave britanice la trei germane. Wilhelm şi-a ieşit din fire aproape imediat. A refuzat să accepte cifrele lui Hardinge pentru construcţiile navale germane. „Asta e o prostie totală. Cine ţi-a spus tâmpeniile astea?… Documentele dumitale sunt eronate. Eu sunt amiral al marinei britanice, despre care ştiu tot şi pe care o cunosc mai bine ca dumneata, care eşti un civil ce nu are habar despre aceste chestiuni." A spus că britanicii nu aveau nici un motiv să se teamă de un atac german, nici să-şi mărească flota şi că discuţiile despre invazie erau „doar nişte aiureli şi nici un om serios din Germania nu se gândise vreodată la aşa ceva"[94]. Oricum, Anglia începuse totul construind cuirasatele, iar Fisher stârnise discuţii despre război prin ameninţările sale de a da foc flotei militare germane. Wilhelm a încheiat arogant, afirmând că ar prefera să intre în război decât să se gândească să încetinească programul naval.

La cină, kaizerul l-a invitat, tot numai zâmbete, pe Hardinge să se aşeze lângă el. Wilhelm vorbea, iar Hardinge nota „o mulţime de aiureli despre sentimentele sale de prietenie faţă de Anglia… «Viitorul lumii», a spus el, «se află în mâinile rasei anglo-teutone şi Anglia fără o armată puternică nu ar putea să reziste singură în Europa, ci trebuie să se sprijine pe o putere continentală şi acea putere ar trebui să fie Germania!»"[95]. Mai târziu, Wilhelm i-a spus lui Bülow că acea „discuţie sinceră şi directă cu mine, în care mi-am arătat colţii, a avut efect. Acesta este întotdeauna modul în care trebuie trataţi englezii"[96].

Însă nu doar englezii voiau ca Wilhelm să-şi reducă programul militar naval. „Singurul rezultat al înarmării noastre navale în momentul de faţă este că am reuşit să stârnim invidia şi suspiciunea întregii lumi", scrisese Robert von Zedlitz-Trützschler în jurnalul său în 1907. „Anglia, nu fără temei, consideră că flota noastră militară este o ameninţare… la ce foloseşte toată această cheltuială, la ce foloseşte stârnirea neîncrederii şi invidiei?"[97] Erau mulţi miniştri şi oameni influenţi care credeau că, la fel cum Tangerul demonstrase că agresivitatea germanilor tindea să aibă efecte nedorite, şi cursa înarmării navale mersese prea departe. Tschirschy, fostul ministru de Externe, recomandase un acord asupra cotelor-părţi navale după Algeciras. La Londra, Metternich era convins că singurul motiv al deteriorării relaţiilor anglo-germane era rivalitatea navală – şi a fost îndeajuns de curajos să spună acest lucru, fapt care i-a atras respectul lui Wilhelm, dar şi iritarea nerăbdătoare a acestuia. Albert Ballin, milionarul evreu care era directorul companiei maritime Hamburg-America, pe care lui Wilhelm îi plăcea să-l numească prieten, recomandase de curând ca această criză a relaţiilor anglo-germane să fie soluţionată printr-un acord cu privire la construcţia navelor de război[98]. Spusese, de asemenea, că, deşi Edward poate că era grosolan în legătură cu Wilhelm, nu exista nici o îndoială că îşi dorea pacea.

Pentru un om care se răzgândea aproape la fel de des pe cât îşi schimba hainele, Wilhelm a fost extraordinar de încăpăţânat în legătură cu flota lui militară. A refuzat să înţeleagă care erau costurile – când Tirpitz a cerut cu patru nave mai mult decât fuseseră prevăzute în bugetul pentru 1907, îi spusese că era „un fleac”[99]. Şi refuza să aprobe vreo încetinire.

Este greu de spus de ce. Marina militară era foarte populară în cadrul anumitor segmente ale societăţii germane, dar se ştia şi că este foarte costisitoare şi până în 1908 costurile sale au generat o criză financiară şi perspectiva unor creşteri uriaşe ale impozitelor. Cumva, navele deveniseră strâns legate de imaginea de sine a lui Wilhelm: de năzuinţa sa profund înrădăcinată de a fi legat de Marea Britanie, de a o lovi, de a o forţa să ia aminte şi de dorinţa sa de a demonstra că nu era un nehotărât iremediabil. Refuzul categoric al lui Tirpitz de a admite vreo limită diplomatică sau financiară a programului naval a întărit hotărârea lui Wilhelm şi părea să-i alimenteze dorinţa mereu prezentă de a arăta că el era soldatul german perfect, implacabil. Şi părea să-şi adore sincer navele. Tirpitz vorbea, nimicitor, despre dragostea kaizerului pentru „jucăria lui mecanică”[100]. Poate că, mai mult decât orice, umilirea de la Algeciras l-a făcut să simtă că nu putea să arate că reacţionează la presiunile britanicilor – sentiment împărtăşit de mulţi germani.

Edward a fost sincer surprins de refuzul categoric al lui Wilhelm de a discuta despre programul naval. Când l-a văzut pe octogenarul Franz Joseph, câteva zile mai târziu, l-a rugat direct să discute cu kaizerul subiectul navelor, rugăminte pe care Franz Joseph, care învăţase de mult să se ţină departe de detaliile sordide ale politicii, a refuzat-o politicos. La Marienbad regele s-a întâlnit cu premierul francez Georges Clemenceau şi i-a spus cât de dezamăgit era că Wilhelm refuzase să discute despre acordul naval şi că, deşi era posibil ca pacea europeană să mai reziste vreo cinci-şase ani, până la urmă un anumit „suveran impulsiv”[101] va face aproape sigur ceva care va duce la război. L-a asigurat pe Clemenceau că Marea Britanie va continua să construiască nave, astfel încât să aibă mai multe decât Germania. Întors la Londra, i-a spus lordului Esher că Wilhelm fusese „«imposibil… Două nave la una este singurul lucru corect şi neprimejdios», a spus Regele!”[102]. La Berlin, Wilhelm nota că „Opreşte-l pe Rege!”[103] ar trebui să fie ţelul politicii germane.

*1 Străunchiul lui Nabokov nu a fost spulberat şi el de bomba care l-a ucis pe prietenul său, marele duce Serghei, doar pentru că a refuzat oferta de a fi condus acasă cu trăsura. (Tot el a refuzat şi un bilet pe *Titanic*.)

*2 Când s-au întors din nou conservatorii la putere, în 1918, şi componenţa lor socială era diferită, iar liderul lor era un om de afaceri scoţian, cam tăios.

*3 Conservatorii şi liberal-unioniştii – adică liberalii care se opuneau autonomiei legislative a Irlandei, cum era Chamberlain – au început să coopereze în 1895.

*4 E o ironie că, în acelaşi timp, în cealaltă Germanie, cea a inovării, a gândirii creatoare şi a investigaţiei intelectuale, Magnus Hirschfeld şi Krafft-Ebing desfăşurau cel mai avansat, mai explicit, mai serios şi mai empatic studiu al orientării sexuale din lume.

*5 Se pot face doar speculaţii în legătură cu atitudinea Donei faţă de scandalul Eulenburg. Ea s-a purtat în public cu demnitatea ireproşabilă care o făcuse să fie foarte îndrăgită în Germania – cam în acelaşi mod în care stăpânirea de sine a Alexandrei o făcuse să fie admirată în Marea Britanie –, însă cu siguranţă a afectat-o puternic. Cei doi soţi aveau o relaţie dureros de dezechilibrată. Zedlitz-Trützschler observa că lui Wilhelm i se părea apăsătoare compania ei, în timp ce ea se agăţa de el şi tânjea după atenţia lui. „El întotdeauna abia aşteaptă să plece, dar singura dorinţă a soţiei lui este să-l aibă sub ochi cât mai mult posibil.”

*6 Însă, mai devreme în anul acela, când regele portughez instalase la putere un dictator de extremă dreapta foarte nepopular, Edward i-a spus medicului său: „Un monarh constituţional nu trebuie să facă astfel de lucruri”79. Regele şi regina Portugaliei au fost asasinaţi mai târziu într-un groaznic atentat cu bombă.

Capitolul 13

O criză balcanică (1908-1909)

Parte din logica şi tragedia imperiilor este că încearcă întotdeauna să se extindă, nu pot sta niciodată potolite. Imperiile europene vizaseră în mare parte teritorii îndepărtate. Însă, prin destrămarea Imperiului Otoman, care stăpânea încă mari porţiuni din Balcani, se promitea o ocazie minunată de expansiune mai aproape de casă. Guvernul Imperiului Otoman – corupt, haotic şi aparent imposibil de reformat – se afla de decenii pe marginea prăpastiei. Însă cuceririle facile îi atrăgeau pe mulţi care visau la un imperiu, ceea ce însemna că acapararea teritoriilor în Balcani producea întotdeauna conflict. Uneori, totuşi, apărea câte o oportunitate care părea prea bună pentru a fi lăsată să scape. La mijlocul anului 1908 o revoltă a opoziţiei liberale din Constantinopol, „Junii Turci", a dat peste cap guvernul otoman. Mai multe ţări europene şi-au încercat norocul. Pe 6 octombrie 1908, Austro-Ungaria a anunţat că anexa oficial micul stat balcanic stăpânit de otomani Bosnia-Herţegovina. Bulgaria s-a declarat independentă faţă de Imperiul Otoman (conducătorul ei, Ferdinand, a luat titlul de „ţar"), iar Grecia a revendicat insula Creta. Cea care avea cel mai mare potenţial exploziv şi care era cel mai probabil să declanşeze un conflict mai amplu era acapararea Bosniei de către Austria, deoarece – deşi Austria administra acest stat de 30 de ani – era sigur că asta va înfuria atât Rusia, care se considera protectoarea statelor independente din Balcani (indiferent dacă ele voiau sau nu această protecţie), cât şi Serbia, cel mai ambiţios şi mai agresiv dintre ele, care aspira să includă Bosnia în propriul imperiu slav şi care era cel mai apropiat aliat al Rusiei în Balcani.

Ruşii şi-au exprimat imediat indignarea faţă de malefica acaparare germanică de către Austria a bietei Bosnii slave. În acel moment austriecii au anunţat că Aleksandr Izvolski, ministrul de Externe rus, aprobase necondiţionat anexarea. Era jenant, dar adevărat. În septembrie, austriecii îl convocaseră pe Izvolski la o întrevedere secretă şi îi spuseseră că aveau de gând să anexeze Bosnia cu sau fără aprobarea Rusiei. Ştiind că acest lucru va înfuria opinia publică rusă, Izvolski încercase să smulgă nişte beneficii pentru Rusia, oferind aprobarea oficială pentru anexare în schimbul acordului Austriei de a deschide Bosforul navelor ruseşti. A crezut că a încheiat o înţelegere, dar austriecii au anunţat anexarea şi aprobarea Rusiei fără a mai pomeni nimic de Bosfor. Izvolski a fost extrem de umilit, guvernul rus

s-a înfuriat şi a fost pus pe neaşteptate într-o postură stânjenitoare, presa rusească a fost furioasă că guvernul ei fusese implicat în jocuri politice de culise murdare şi că nu reuşise să protejeze un stat slav. Serbia, în schimb, a declarat că, dacă Austria nu se va retrage, ea îşi va mobiliza armata. Cele două state aveau o istorie. După o lovitură de stat sângeroasă în 1903, Serbia se transformase dintr-un satelit austriac supus într-un stat independent lacom din punct de vedere teritorial, lider autoproclamat al tuturor slavilor de sud, nu numai din afara Austro-Ungariei, ci şi, mai periculos, din interiorul acesteia. Austriecii considerau că Serbia este un cancer care le submina imperiul multietnic. Dacă situaţia escalada, părea cert că Austria avea să ceară ajutorul Germaniei, în timp ce ruşii urmau să sprijine Serbia.

Disperat să împiedice un război – şi să-şi salveze cariera –, Izvolski a implorat guvernul britanic să sprijine o conferinţă cu privire la anexare şi la deschiderea strâmtorilor Bosfor şi Dardanele. Britanicii nu au fost prea entuziasmaţi. Ruşii începuseră de curând să încalce cu degajare prevederile convenţiei, trimiţând trupe în Persia pentru a înăbuşi o revoltă de inspiraţie democratică îndreptată împotriva şahului şi plasând soldaţi la graniţa cu Afganistanul. Grey a acceptat să susţină o conferinţă, dar austriecii şi germanii au refuzat. Numai regele, vechiul protector al lui Izvolski, a fost cu totul în favoarea sprijinirii lui. El i-a scris neliniştit premierului Asquith: „Dacă Rusiei nu i se dă cât de cât o speranţă… Izvolski se va întoarce în ţara sa discreditat… şi e imposibil de spus cine ar putea fi succesorul său”[1]. Cu ajutorul lui Grey, i-a scris însă ţarului, spunându-i cât de important îl considerau britanicii pe Izvolski pentru relaţiile anglo-ruse.

Spre uimirea tuturor, Izvolski nu a fost dat afară, deşi preşedintele Consiliului de Miniştri rus, Stolîpin, avea să-l ţină din scurt: nu a mai existat nici o negociere secretă. Faptul că a scăpat cu viaţă s-a datorat concluziei lui Stolîpin că, deoarece ameninţarea războiului persista, Rusia avea nevoie de Marea Britanie. Ţarul i-a acordat pe neaşteptate ambasadorului britanic, sir Arthur Nicolson, una dintre rarele sale audienţe şi i-a spus, zâmbind, că spera ca ţările lor să devină mult mai apropiate[2]. Nicolson, profund măgulit, a relatat ce om „foarte direct şi onorabil”[3] era ţarul. (De fapt, Nikolai ştiuse de la bun început totul despre anexare şi îl încurajase pe Izvolski să încerce realizarea acordului cu privire la strâmtori. Acum, nega însă că ar fi ştiut ceva şi spunea că e scârbit de faptul că ministrul său de Externe l-a făcut de ruşine.) Aproape simultan, Izvolski l-a întrebat pe Nicolson, iar Benkendorf, ambasadorul rus la Londra, pe Grey ce ar face Marea Britanie dacă va izbucni un război în Balcani şi Germania va sprijini Austria. Grey, care începuse să se priceapă să răspundă la asemenea întrebări, nu s-a angajat că ar intra în război. A răspuns că Marea Britanie nu ar lupta automat fie cu Franţa, fie cu Rusia, ci că, fireşte,

s-ar plasa împotriva „agresorului”[4].

În timp ce situaţia internaţională continua să pară sumbră, Wilhelm a reuşit să introducă o mică notă amuzantă – pentru toată lumea în afară de germani. Pe 28 octombrie, *The Daily Telegraph* a publicat un interviu cu kaizerul realizat de colonelul Edward Montagu-Stuart-Wortley, un bătrân ofiţer nu foarte deştept şi susţinător al relaţiilor anglo-germane, ce amestecase o serie de discuţii pe care le avusese cu Wilhelm când kaizerul venise în vizită la reşedinţa sa, Highcliffe Castle de lângă Bournemouth, cu o iarnă înainte*[1]. Interviul era o încercare sinceră de a arăta publicului britanic cât de anglofil era împăratul german. Adevăratul Wilhelm era inconfundabil: pompos, permanent lipsit de tact, adesea indus în eroare şi amuzant fără să vrea. „Voi, englezii, sunteţi nebuni, nebuni ca iepurii de martie”, a spus el. „Ce naiba v-a venit să aveţi asemenea suspiciuni faţă de noi?” Neîncrederea britanicilor era o „insultă personală”, instigată de „denaturările” repetate în presa britanică ale „ofertelor mele repetate de prietenie”. A urmat litania faptelor altruiste pe care le făcuse el pentru Marea Britanie – de-acum atât de des repetate, încât ajunsese să le creadă şi el: cum împiedicase personal Franţa şi Rusia să se unească pentru a ataca Anglia în timpul Războiului Anglo-Bur, cum concepuse strategia prin care lordul Roberts câştigase acel război. În încheiere, şi-a asigurat cititorii că flota militară germană exista numai pentru a apăra comerţul german de cei de teapa japonezilor. Făcând asta, el îi denigra, între alţii, pe ruşi şi pe japonezi – şi unii, şi alţii au fost ofensaţi – şi lăsa să se înţeleagă că, în afară de el, restul Germaniei ura Marea Britanie.

În Anglia, articolul a stârnit râsul. Kaizerul părea să dorească sincer să fie prieten cu Marea Britanie, dar era de-a dreptul ridicol, observaţie de la care nici măcar cele mai prietenoase reacţii din presa britanică nu s-au putut abţine: *Nation* a considerat interviul „sincer şi impulsiv”[5]; *The Westminster Gazette* l-a numit „bine intenţionat”, dar „stânjenitor”[6]. Lordul Esher l-a descris drept „uimitor” şi a adăugat: „El se crede nemuritor şi omnipotent”[7].

În Germania, articolul a avut însă ca efect un val de furie şi resentimente împotriva kaizerului, atât deoarece dezvăluise că sprijinise Marea Britanie în timpul Războiului Anglo-Bur, cât şi – aproape şi mai dureros pentru naţiunea adolescentă extrem de supărăcioasă – pentru că se făcuse de râs – şi pe el, şi ţara. În memoriile sale, Bülow a descris interviul drept o „bombă cu dinamită… efuziuni condamnabile, de o extremă prostie lipsită de tact”[8]. Interviul din *The Telegraph* a părut picătura care a umplut paharul, după zvonurile privind nebunia lui Wilhelm, discursurile netemperate şi scandalul Eulenburg. Cazul fusese închis abia în iulie, Eulenburg leşinând în timp ce era judecat pentru sperjur, în mijlocul

unui amalgam de poveşti lamentabile şi doar pe jumătate dovedite despre relaţii sexuale cu pescari şi lăptari, care datau din anii 1880*2. „Dintre toate gafele politice pe care le-a făcut EL, asta este cea mai mare”9, i-a spus Edward lui Hardinge.

La câteva zile după interviu, presa, Reichstagul, chiar şi prinţii Imperiului German din Bundesrat şi miniştrii din guvernul prusac îşi exprimau care mai de care furia. Unii au cerut ca Wilhelm să abdice sau, cel puţin, să i se îngrădească puterea printr-o modalitate constituţională. Bülow i-a spus kaizerului că îi trebuie mână liberă ca să se ocupe de criză şi şi-a înaintat demisia pentru a se face clar înţeles, expediindu-l în Austria, în vizită la noul său prieten, arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul Imperiului Austro-Ungar. A dat apoi o declaraţie în *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, afirmând că el nu avusese nici o legătură cu articolul, că fusese prea împovărat cu alte probleme de stat, aşa că nu îl citise, şi că întreaga vină aparţinea Ministerului de Externe. De fapt, era cât se poate de implicat în toată povestea. Kaizerul îl rugase personal să citească ciorna articolului, după ce Tirpitz, printre alţii, fusese de părere că nu trebuia publicat. Bülow o citise, sugerase nişte tăieturi şi apoi plecase în vacanţă – pasând sarcina Ministerului de Externe10. Articolul a ajuns de la un trepăduş la altul şi se pare că diversele tăieturi şi sugestii de corectare nu au fost introduse în articol înainte ca acesta să fie trimis înapoi la autorul său englez. Este imposibil de spus cu siguranţă dacă a fost vorba despre neglijenţa lui Bülow, despre o decizie deliberată de a-l lăsa pe Wilhelm să se facă de ruşine sau despre o dezorganizare instituţională. Probabil că toate trei. Noul ambasador britanic, sir Edward Groschen, raporta că a văzut „mai multă zăpăceală – mai multă confuzie – [în guvernul german] decât am găsit în orice altă ţară în cei 35 de ani de experienţă pe care îi am. *Haos* este singurul cuvânt potrivit pentru asta”11. Se întreba ce ajungea la Wilhelm de fapt, dacă ajungea ceva.

La o dezbatere din Reichstag din 10 noiembrie, membrii s-au ridicat pe rând în picioare pentru a-l critica pe împărat într-o manieră foarte directă, lucru fără precedent. Bülow a luat cuvântul o singură dată. A părut să-şi asume, de ochii lumii, răspunderea pentru gafă, dar pentru cei prezenţi a fost clar că, de fapt, spunea că empatizează în întregime cu criticii kaizerului. L-a făcut pe Wilhelm să pară un idealist copilăros atunci când a explicat că ceea ce descrisese kaizerul drept stategia câştigătoare din Războiul Anglo-Bur erau, de fapt, o serie de „aforisme” banale. A promis că pe viitor Wilhelm va acţiona „cu moderaţie”14 şi, ca o garanţie, a spus că, dacă îşi depăşea atribuţiile, el se va simţi obligat să-şi dea demisia. Când lui Wilhelm i s-a relatat discursul lui Bülow, a izbucnit în lacrimi şi a declarat că era trădarea supremă15.

Încercând să-i distragă atenţia, anturajul kaizerului a decis să organizeze un spectacol, de genul care îl amuza pe el: un balet spectaculos interpretat de membrii de vârstă mijlocie ai diverselor sale cabinete. Punctul culminant a fost reprezentaţia unui feldmareşal, contele Dietrich von Hülsen-Haeseler, un bărbat voinic în vârstă de 56 de ani, şeful cabinetului militar al lui Wilhelm. Descris în unele surse ca purtând un tutu roz („Nu pentru prima oară”, scria Zedlitz-Trützschler), în altele o rochie de bal roz – indiscutabil e faptul că a fost în travesti –, cu o pană mare în păr, el a executat o serie de piruete, sărituri şi tumbe energice, a trimis cu cochetărie bezele publicului, a ieşit împleticindu-se de pe scenă şi a suferit un atac de cord care l-a ucis pe loc[16]. S-a spus că, până să ajungă medicii, rigor mortis se instalase într-o măsură atât de avansată, încât a fost extrem de dificil să i se dea jos tutuul şi să i se pună uniforma militară[17]. Povestea asta l-a făcut pe Wilhelm să pară şi mai iresponsabil şi ciudat; în ziarele din Franţa, Italia şi Marea Britanie au apărut tirade vesele despre degenerarea morală a germanilor.

Întors la Berlin pe 17 noiembrie, la patru zile după moartea lui Hülsen, un Wilhelm neobişnuit de tăcut şi de şocat s-a lăsat convins, după multe ore de predici moralizatoare din partea lui Bülow, să îşi exprime un fel de scuze pentru comportamentul său, o recunoaştere a faptului că îşi încălcase răspunderea constituţională, că avea încredere în cancelarul său şi că nu avea să mai facă aşa ceva. Şi-a regretat gestul aproape imediat.

Trebuie să fi părut că lucrurile nu aveau cum să meargă mai prost de atât. Însă apoi, pe 22 noiembrie, ziarul londonez *The Observer* a tipărit o relatare despre un interviu nepublicat pe care Wilhelm i-l acordase în iulie unui jurnalist american, ce părea să contrazică tot ce spusese în *The Telegraph*: America şi Germania, zicea el, erau cele două mari puteri ale viitorului. Anglia era „putredă, se îndreaptă spre ruină şi ar trebui să fie distrusă”. Germania era „pregătită pentru război cu ea în orice clipă şi cu cât acesta se întâmpla mai repede, cu atât mai bine”. Îşi exprima, de asemenea, „cel mai mare dispreţ”[18] faţă de Edward. Bülow a respins imediat articolul, spunând că este un fals, însă tot Ministerul de Externe britanic şi regele văzuseră originalul. Edward i-a spus lui Knollys: „Ştiu că Î[mpăratul] *mă urăşte* şi că nu pierde nici un prilej să zică asta… în timp ce eu am fost întotdeauna politicos şi drăguţ cu el”[19].

În ziua în care a apărut articolul din *The Observer*, Wilhelm a anunţat că nu mai putea suporta şi că trebuia să abdice, după care s-a prăbuşit grămadă pe podea. Cei din anturaj l-au ridicat de jos şi l-au aşezat în pat[20]. După cum a scris mai târziu Anne Topham, guvernanta englezoaică a fiicei lui, şi-a petrecut următoarele două săptămâni „într-un fel de apatie tulburată… zdrobit sub povara nemulţumirii

generale”. Timp de câteva săptămâni prinţul moştenitor, Willy, i-a preluat funcţiile oficiale – să treacă în revistă soldaţii, să conducă parade, să se întâlnească cu Bülow, deşi nu a luat decizii importante – în vreme ce kaizerul umbla încoace şi-ncolo cu orele, tăcut pentru prima oară după multe decenii, dar izbucnind uneori în lacrimi. „Îţi era mai mare mila de omul chinuit care suferea atât sub lovitura dată stimei sale de sine şi infailibilităţii lui.” În memoriile ei Anne Topham îşi amintea „cât de înfiorătoare au fost prânzurile din următoarele câteva zile… tăcerea care domnea era înspăimântătoare”[21]. Periodic, Wilhelm se plângea de trădarea lui Bülow.

Părea epuizat. Fritz Ponsonby a înţeles în ce mare măsură identitatea războinică a lui Wilhelm era o mască şi l-a văzut pe omuleţul confuz şi obosit din spatele ei. „El era creaţia germanilor înşişi”, scria el. „Ei voiau un autocrat cu purtări teatrale care să-şi zăngăne armele, care să încerce să domine Europa, care să trimită telegrame şi să ţină discursuri bombastice, iar el a făcut tot ce a putut pentru a le oferi supraomul pe care îl cereau.”[22]

Într-o manieră masochistă, Wilhelm li s-a dezvăluit membrilor familiei cărora le plăcea cel mai puţin de el şi ale căror aprobare şi simpatie le căuta, poate, cel mai mult. Le-a trimis o telegramă Alexandrei şi lui Edward la începutul lunii decembrie, întrebând cum se mai simte Edward, care suferise o răceală gravă. Când Alexandra i-a răspuns, interesându-se cu tact de „răceala” lui Wilhelm, el a replicat – *en clair*, ca să poată citi toată lumea: „Nu sunt răcit, sunt la pământ”. Edward a comentat: „Chiar că trăim în vremuri uimitoare!”[23].

Sir Edward Grey i-a scris unui vechi prieten după interviul din *The Daily Telegraph*.

> Împăratul german îmi scoate peri albi; e ca un vas de război cu motorul cu aburi pornit şi elicele în funcţiune, dar fără cârmă şi într-o bună zi o să se ciocnească de ceva şi o să provoace o catastrofă. Are cea mai puternică armată din lume şi germanilor nu le place să se râdă de ei şi caută pe cineva pe care să-şi verse nervii şi să-şi folosească forţa. După un război de proporţii o naţiune nu vrea alt război timp de cel puţin o generaţie. Sunt 38 de ani de când Germania a luptat ultima dată într-un război şi e foarte puternică şi foarte agitată, ca un om pe care îl strâng cizmele. Nu cred că va fi război acum, însă va fi dificil de menţinut pacea Europei încă cinci ani.[24]

Serbia şi Austria au continuat să facă schimb de ameninţări. Kaizerul fiind într-un fel de carantină, Bülow decisese că Austria trebuia sprijinită deoarece era singura aliată de nădejde a Germaniei şi nu putea fi percepută ca slabă – reacţie pe care contase ministrul de Externe austriac Alois von Aehrenthal –, deşi în acelaşi timp a spus că Germania trebuie să aibă grijă să nu fie târâtă într-un război din cauza Bosniei. Wilhelm se înfuriase totuşi iniţial din cauza anexării – o numise „un exemplu de jaf la drumul mare” – şi a spus că era „profund rănit”[25] deoarece Franz Joseph nu îi dăduse nici măcar un

indiciu despre asta. Şi nici nu era complet sigur că Austria merita sprijinul germanilor. Bülow i-a spus totuşi că Germania ar trebui să încurajeze Austria să nu dea înapoi. Dacă era să aibă loc o „conflagraţie europeană", i-a spus el lui Wilhelm, cele două ţări ar lupta împreună şi Austria şi-ar „concentra toate puterile împotriva Rusiei"[26]. Aceasta arăta cu câtă uşurinţă se vorbea acum despre război în cercurile conducătoare din Germania. Helmuth von Moltke, şeful statului-major german, a mers şi mai departe. I-a spus omologului său din armata Austriei că Germania o va proteja chiar dacă invada Serbia şi provoca un război[27]. Moltke îşi dorea foarte mult un război cu Rusia; considera că momentul şi împrejurările – Austria fiind gata să ia şi ea parte la acesta – erau „propice". Vederile sale erau împărtăşite de mulţi ofiţeri superiori germani – precum şeful cabinetului militar al lui Wilhelm, Moriz von Lyncker, care vorbea nestânjenit despre război ca soluţie la „greutăţile interne şi externe"[28] ale Germaniei.

În Rusia, în schimb, presa cerea tot mai insistent să se treacă la acţiune împotriva Austriei. Guvernul, foarte conştient de slăbiciunea postbelică a Rusiei, ştia că pur şi simplu nu putea să-i ofere Serbiei ajutor militar. La sfârşitul lunii decembrie Nikolai i-a scris direct lui Wilhelm, rugându-l să-şi folosească influenţa în Austria pentru a soluţiona criza o dată pentru totdeauna[29]. Wilhelm a refuzat, dar a insistat că anexarea constituise o reală surpriză pentru el – ceea ce era adevărat – şi a adăugat, pe un ton care îmbina o nepăsare neconvingătoare cu agresivitatea, că, deşi înţelegea pe deplin de ce Rusia trebuia să se dea bine pe lângă Marea Britanie, era dezamăgit că începând din 1906 se îndepărtase „din ce în ce mai mult"[30] de Germania. L-a întrebat pe Nicky cum putea susţine Serbia, o ţară care îşi asasinase monarhul*[3]. De l-ar fi abordat ţarul mai curând, poate că ar fi fost capabil să-l ajute, a spus el.

Câteva săptămâni mai târziu, în februarie 1909, Edward şi Alexandra au ajuns la Berlin pentru îndelung amânata lor vizită de stat. Regele încercase din răsputeri să nu vină, dar Grey a spus că vremurile impuneau ca „relaţiile neoficiale" să fie cât mai cordiale posibil. Regele a bombănit: „Pentru ca Ministerul de Externe să câştige ce doreşte, nu i-ar păsa nici cât o ceapă degerată ce umilinţe aş răbda eu"[31].

Edward nu era într-o formă prea bună. „Regele Angliei este atât de corpolent, încât rămâne fără suflu când trebuie să urce nişte scări", nota în jurnal Zedlitz-Trützschler. „Împăratul ne-a spus că la prima cină în familie a adormit… mănâncă, bea şi fumează enorm."[32] Edward avea acum 68 de ani şi bronşita lui cronică şi kilogramele în plus îl oboseau. Energia uimitoare din urmă cu câţiva ani era pe ducă. Singurul lucru pe care a fost de acord să-l schimbe pentru sănătatea

lui tot mai şubredă a fost să-i promită medicului său – care, împreună cu o asistentă, se numărau printre cei 13 membri ai suitei sale – că va fuma doar două trabucuri înainte de micul dejun. În mod neobişnuit, a cerut ca discursurile să fie citite, nu improvizate – temându-se că Wilhelm s-ar fi putut să scoată vreun porumbel la care el ar fi fost nevoit să răspundă[33]. Însă purtarea lui Edward nu era doar rezultatul bolii. Fusese extrem de supărat de ceea ce considera lipsa de onestitate a lui Franz Joseph[34]. În august 1908, chiar înainte de Bosnia, împăratul habsburg şi ministrul său de Externe, Aehrenthal, se dăduseră peste cap să-l asigure că doresc „cea mai strânsă cooperare între cele două ţări, mai ales în Balcani”[35], şi insistaseră că erau dedicaţi stabilităţii. După aceea, Edward îl convinsese pe împărat să facă prima sa plimbare cu maşina. Atinseseră impresionanta viteză de 50 de kilometri la oră. Regele fusese mândru de relaţia sa cu Franz Joseph, „cel mai de treabă şi mai curtenitor gentleman care există pe lumea asta”[36], cum îl numea Hardinge. O considerase o ilustrare foarte bună a diplomaţiei sale, o prietenie reală care mai diminua din ostilitatea cu care era privit în ţările europene vorbitoare de germană. Acum se părea că nu valorase nimic. Visurile sale de pace păreau să se destrame, iar în ţară văzuse creându-se o ruptură guvernamentală din cauza gravităţii ameninţării germane.

Wilhelm, din contră, părea să-şi fi revenit remarcabil din depresie. În ciuda tuturor problemelor, era în continuare entuziasmat. I-a spus ţarului că se aştepta ca vizita să aibă „rezultate folositoare pentru pacea lumii”[37]. Deşi era încă şifonat după povestea cu *The Daily Telegraph*, în noul an reînviase simpatia faţă de el în anumite segmente ale presei, care sugera că Bülow, cancelarul, nu fusese întru totul un sprijin pentru împăratul său. El a fost foarte atent cu unchiul şi mătuşa lui, deşi lui Fritz Ponsonby i s-a părut rece şi plin de „glume forţate”[38].

Ca să fim sinceri, întreaga vizită a avut un uşor aer de farsă şi de dezastru. Când trenul a tras în gara din Berlin, regele era în vagonul reginei, iar împăratul, împărăteasa şi suita lor au fost nevoiţi să alerge pe peron, într-o manieră nu tocmai demnă, pentru a-i întâmpina. Apoi, caii înhămaţi la trăsura în care se aflau Alexandra şi Dona, în alaiul ce se îndrepta spre Berlin Schloss, s-au oprit şi au refuzat să se mai mişte din loc, doi cavalerişti au fost azvârliţi de pe caii lor şi toată procesiunea a trebuit să fie rearanjată. Când Wilhelm şi Edward au ajuns la Berlin Schloss, au descoperit că nu mai era nimeni în urma lor. A doua zi, după un prânz prelungit la ambasada Marii Britanii, Edward s-a aşezat pe o sofa cu un trabuc lângă strălucitoarea aristocrată engleză Daisy Pless, a început să tuşească groaznic şi a leşinat, scăpând trabucul din mână. Daisy şi Alexandra s-au chinuit să-i desfacă un pic hainele – mai strânse decât de obicei –, iar doctorul lui Edward s-a năpustit în încăpere şi a cerut ca toată lumea să iasă.

Regele a reapărut după 15 minute, insistând că totul era în regulă. Însă preconizata sa vizită la Potsdam a fost înlocuită cu o zi petrecută la Berlin, vizitând grajdurile lui Wilhelm, maşinile lui Wilhelm, baletul lui Wilhelm (pe care îl „concepuse" chiar el) şi Muzeul Hohenzollern, renumit – în afară de colecţia de tabachere pentru tutun de prizat a lui Friedrich cel Mare – pentru obiecte care îi aparţinuseră lui Wilhelm. Edward şi-a mai recăpătat din vechiul farmec degajat o singură dată: când s-a adresat unei mari mulţimi de berlinezi la primărie, ţinând un discurs improvizat, într-o germană fluentă, care a fost întâmpinat – spre uşurarea tuturor – cu aplauze entuziaste. Kaizerul, în schimb, a fost enervat de aroganţa unora dintre cei care alcătuiau suita britanică. S-a plâns că aceştia s-au comportat de parcă Germania era în Epoca Pietrei; o doamnă „şi-a exprimat făţiş uluirea" că existau „băi, săpun şi prosoape pentru mâini". O alta s-a mirat că Berlinul „chiar avea străzi pe care găseai hoteluri frumoase şi magazine mari"[39].

Regele şi regina au plecat pe 14 februarie, escortaţi de kaizer până la gara din Berlin. Cei doi bărbaţi s-au îmbrăţişat. Edward a urcat în tren. Nu s-au mai revăzut niciodată.

Amândoi s-au amăgit cu ideea că întâlnirea realizase ceva. Edward i-a spus bancherului Ernest Cassel că aceasta a fost „un succes în toate privinţele"[40]; Wilhelm i-a zis noului său prieten şi corespondent Franz Ferdinand că „a avut un efect foarte relaxant şi satisfăcător"[41]. Fritz Ponsonby era totuşi sigur că „efectul acestei vizite a fost egal cu zero. Se simţea că vreo câţiva oameni fermecători chiar ne simpatizau, dar în cazul celor mai mulţi aveai impresia că ne detestau"[42].

La începutul lui martie 1909 armata austriacă se mobiliza pentru a ataca Serbia. Drept răspuns, Rusia – unde presa făcea deja spume din cauză că ţara nu îi apărase pe slavii din Bosnia-Herţegovina de Imperiul Habsburgic – a început să maseze trupe la graniţa cu Austria. Guvernul rus ştia că nu îşi permitea să intre în război, dar era disperat să iasă cât de cât demn din această criză. A apelat la guvernul german pentru a interveni în favoarea sa – pentru a negocia efectiv un mijloc de a-şi păstra onoarea în relaţiile cu austriecii.

Bülow şi Moltke au decis că solicitarea trebuia refuzată. Ideea ca Germania să negocieze o înţelegere între cele două ţări şi să apară ca mediatorul politic din Europa Centrală nu intra deloc în calculele Ministerului de Externe german. Aşa încât, pe 22 martie, Germania a trimis guvernului rus un ultimatum tăios care lăsa Rusia fără nici o cale de ieşire elegantă, insistând ca ea să se retragă şi să accepte necondiţionat anexarea, dacă nu voia să intre în război cu Germania. „Aşteptăm un răspuns exact, da sau nu, orice răspuns vag, complicat sau ambiguu va fi tratat drept un refuz."[43] Bülow a aprobat tonul

mesajului, probabil simţind că o demonstraţie de forţă va conferi guvernului un aer de eficienţă brută care chiar îi lipsea.

„Odată ce chestiunea fusese exprimată atât de clar şi fără echivoc, nu mai era nimic de făcut decât să-ţi calci pe mândrie, să cedezi şi să consimţi”, i-a scris Nikolai cu amărăciune mamei sale, care se afla cu sora lui la Londra. Capitularea guvernului rus a pus capăt crizei, dar opinia publică rusă a fost furioasă, incapabilă să înţeleagă de ce dăduse înapoi guvernul. Părea încă o lovitură dată statutului ţării. „Ruşine! Ruşine! Mai bine să murim!…”, se plângea în jurnalul său generalul Kireev, adept de seamă al panslavismului. „Am ajuns o putere de rangul doi.”[44] În Dumă, cel mai mare partid, octombriştii, a acuzat guvernul că a trădat misiunea istorică a Rusiei în Balcani. *Novoe vremia* a descris decizia de a nu lupta ca pe o Tsushima diplomatică*[4] şi a început să ceară legături mai strânse cu Franţa şi mai ales cu Anglia: „duşmanii duşmanilor sunt prieteni între ei”[45]. După Bosnia, în toată Rusia apuseană aveau să răsară societăţi slave, care cereau sprijin guvernamental oficial pentru slavi împotriva puterilor germane, impunerea influenţei imperialiste a Rusiei în Balcani şi capturarea strâmtorilor Bosfor şi Dardanele. Ambasadorul britanic la Sankt-Petersburg îi scria lui sir Edward Grey: „S-a considerat nu doar în presă, ci şi, din câte am putut să observ şi să descopăr, în toate clasele sociale că… nu a mai existat niciodată un moment în care ţara să fi îndurat o asemenea umilinţă”[46].

De data asta, Nikolai era în asentimentul opiniei publice ruse – oricât de puţin conta asta –, deşi nu a putut să facă nimic în acest sens. „Forma şi metoda acţiunii Germaniei – mă refer faţă de noi – au fost pur şi simplu brutale şi nu le vom uita. Cred că încercau din nou să ne îndepărteze de Franţa şi de Anglia – însă din nou au eşuat, neîndoielnic. Asemenea metode tind să aibă rezultatul contrar.”[47] Wilhelm i-a trimis lui Nikolai un ou de Paşti – „un semn al afecţiunii şi prieteniei neştirbite” – şi i-a mulţumit „sincer pentru modul loial şi nobil în care ai deschis cu amabilitate calea pentru a ajuta la menţinerea păcii. Datorită iniţiativei tale altruiste şi foarte principiale Europa a fost cruţată de ororile unui război universal”[48]. Drept răspuns, Nikolai l-a convocat pe ambasadorul britanic şi i-a spus că voia să vadă relaţii mai strânse între Rusia şi Anglia şi că Antanta trebuia să ţină piept Germaniei. De astă dată ambasadorul Nicolson a înţeles că, fără nici o îndoială, ţarul cerea transformarea convenţiei într-o alianţă militară[49]. Kaizerul şi ţarul s-au întâlnit pentru o zi la Björkö în iunie, dar spre sfârşitul anului ambasadorul german la Sankt-Petersburg raporta că nu avea nici un rost ca împăratul să îi mai scrie ţarului, deoarece nu se dădeau doi bani pe faptul că îşi exprima simpatia faţă de Rusia[50].

Pentru Wilhelm ultimatumul – în care nu a jucat nici un rol – a fost

foarte deconcertant. Pe când la orizont se profila ameninţarea războiului, Lyncker, şeful cabinetului militar al kaizerului, observase că acestuia îi lipsea cu desăvârşire cheful de aşa ceva – spre deosebire de generalii săi şi de anturajul lui din armată[51]. După aceea însă, când ultimatumul a fost salutat la curtea germană ca un „mare triumf diplomatic”[52], kaizerul s-a simţit obligat să demonstreze că el ghidase de la bun început conduita agresiv proaustriacă a Germaniei. La Viena, în anul următor, a anunţat că este cavalerul în armură strălucitoare al Austriei. I-a spus unui diplomat austriac că ar fi trebuit să invadeze Serbia. „Îi urăsc pe slavi, ştiu că este un păcat, dar nu mă pot abţine.”[53] Theodore Roosevelt avea să spună despre kaizer: „Când Germania se hotăra să meargă într-o anumită direcţie, el putea să stea în frunte doar repezindu-se să preia conducerea”[54].

Britanicii au fost nedumeriţi şi îngrijoraţi de modul în care se comportase Germania cu privire la Bosnia. Fostul premier Arthur Balfour consemna că Herbert Asquith îi spusese după Bosnia că, „oricât de incredibil ar părea, guvernul nu a putut formula nici o teorie despre politica germană care să se potrivească cu toate informaţiile cunoscute, în afară de faptul că germanii voiau război”. A adăugat că situaţia internă a Germaniei era atât de nesatisfăcătoare, încât Germania ar fi putut fi „împinsă în cele mai nebuneşti aventuri pentru a recanaliza sentimentul naţional”[55]. Când Edward s-a dus la Marienbad, în vara aceea, a refuzat atât invitaţia lui Franz Joseph, cât şi pe cea a noului cancelar german.

Întors la Londra după vizita sa la Berlin, Edward şi-a folosit influenţa pentru a sprijini campania dusă de amiralitate şi de Partidul Conservator în favoarea intensificării construcţiilor navale britanice cu scopul de a menţine superioritatea asupra flotei militare germane. Subiectul dezbina guvernul. Jackie Fisher era convins că Germania construia mai multe nave decât recunoştea – îl informase pe Edward că Germania cumpăra mai multe materiale de construcţie decât necesitau planurile pe care le publicase[56]. Amiralitatea cerea şase, ba chiar opt cuirasate noi pentru a rămâne în frunte. Mulţi membri ai Partidului Liberal considerau că aceasta era o risipă excesivă şi paranoică ce avea să înghită banii puşi deoparte pentru noile planuri de pensii şi asigurări naţionale concepute de David Lloyd George şi Winston Churchill. Certurile au devenit înverşunate. Fisher şi Mckenna, ministrul Forţelor Navale, au ameninţat cu demisia. Knollys, secretarul lui Edward, scria că Churchill nu avea cum să acţioneze din „convingere sau din principiu. Simpla idee că el ar avea ori una, ori alta este suficientă pentru a te face să râzi”[57]. Grey, în schimb, adoptase poziţia amiralităţii: îi ceruse în mod repetat lui Metternich cifrele navale corecte, asigurându-l totodată că Marea Britanie îşi va

încetini construcţiile navale dacă şi Germania va face asta. Ambasadorul a vrut să-i dea curs solicitării, dar nu a putut. Kaizerul îi spusese să zădărnicească orice încercări de a afla cifrele reale[58]. În rapoartele trimise în ţară, Metternich spunea că reacţia britanicilor era de înţeles dat fiind că Germania părea să aibă ceva de ascuns şi că, din câte îşi putea da el seama, chiar construia pe ascuns mai multe nave. Wilhelm a mâzgălit pe margine: „Prostii!”… „Nu este absolut deloc aşa!”[59]

Situaţia a fost depăşită abia când Asquith a propus compromisul de a construi patru nave în 1909 şi încă patru în 1910. Ironia era însă că, deşi era adevărat că Tirpitz începuse să construiască mai multe nave decât îi permisese Reichstagul – sau chiar şi kaizerul –, finanţele guvernului german nu puteau suporta povara cheltuielilor cu apărarea, care consumau acum aproape 90% din bugetul Reichului. În ciuda unui nou proiect de lege navală care încerca să ţină pasul cu creşterile britanicilor, adoptat în 1912, Tirpitz nu avea să-şi realizeze niciodată ţelul*5. Aşa se întâmplă cu cursele înarmării. În schimb, proiectul de lege navală britanic a reuşit să-i înspăimânte şi să-i alarmeze pe germani exact la fel cum proiectul german îi alarmase pe britanici. În 1909, în timpul unei vizite la Londra, Heinrich, fratele extrem de anglofil al lui Wilhelm, i-a spus lui Fritz Ponsonby că poporul german era convins „că Anglia va veni şi va nimici flota germană cu cel mai mic pretext şi că în prezent se află la mila noastră”. Iar Heinrich a adăugat – o recunoaştere inconştientă a încordării şi agresivităţii reale dintre cele două ţări – că germanii „au studiat istoria europeană şi ştiau că, de câte ori o putere europeană ne-a contestat în vreun fel supremaţia, noi [britanicii] am distrus-o. I-a dat ca exemplu pe olandezi, pe spanioli şi, mai recent, pe francezi. În Germania nu intenţionau să urmeze exemplul celorlalţi. Nu doreau un război, dar nici nu voiau să rămână lipsiţi de apărare şi la mila noastră”[60].

În Marea Britanie, costul navelor suplimentare, adăugat la noile pensii şi asigurări naţionale, l-a silit pe David Lloyd George să caute o nouă sursă de impozitare. A descoperit-o în bogătaşi şi aristocraţi, ceea ce i-a oferit ocazia de a provoca o confruntare cu Camera Lorzilor, dominată de conservatori. În Germania, într-o analogie ciudată, Bülow s-a pomenit într-o situaţie similară – şi chiar mai presantă –, cu o criză fiscală cauzată de cheltuielile enorme cu apărarea. Germania avea un sistem de impozite extrem de inechitabil şi demodat, conform căruia iuncherii rămâneau în mare măsură neimpozitaţi. Imitându-l pe Lloyd George, soluţia lui Bülow a fost să încerce să impună nişte taxe de moştenire şi noi impozite pe terenuri care loveau în aristocraţie ca niciodată înainte.

În primăvara anului 1909 Bülow se lupta pentru supravieţuirea sa

politică. Kaizerul abia aştepta să-l demită. După povestea cu *The Daily Telegraph* Wilhelm nu mai avea încredere în el şi se hotărâse să-l păstreze numai până când trecea prin Reichstag necesarele reforme financiare. Bülow căutase o cale de a-şi asigura poziţia fără kaizer. Pare să se fi gândit serios să încerce să instituie un fel de stat de drept, cu el pe post de cancelar. I-a scris lui Fritz Holstein: „Dacă sunt sprijinit de Reichstag, există o posibilitate ca de acum înainte să fie altfel de guvernare”[61]. Bülow a apelat la partidele conservatoare germane să fie de acord să-şi aducă o contribuţie echitabilă la finanţele ţării în schimbul puterii reale în guvern: pare să fi sperat că, ajutat de acestea, ar fi putut să-l lipsească pe Wilhelm de iniţiativa constituţională şi să înfiinţeze un sistem parlamentar în care el, Bülow, să guverneze în fruntea unei coaliţii a partidelor din Reichstag, plan ce avea să le transforme efectiv din grupuri de lobby în partide reale, care ar fi răspuns pentru guvernare şi faţă de electoratul lor.

Prin comparaţie, bugetul pe anul 1909 al lui Lloyd George era mai degrabă un atac împotriva privilegiilor aristocratice şi a nobililor conservatori nealeşi din Camera Lorzilor decât o invitaţie la putere. În final le-a fost impus nobililor nealeşi, iar împotrivirea lor a avut ca efect pierderea de către Camera Lorzilor a dreptului de veto cu privire la legislaţie, ultimul strigăt victorios al puterii aristocratice în Marea Britanie. Aristocraţia britanică avea să rămână intactă ca clasă socială, iar în 1918 încă exista. În Germania, Bülow nu a reuşit să convingă partidele iuncherilor să renunţe la privilegiile şi scutirile lor, reformele sale fiscale au fost respinse în Reichstag în iunie 1909, coaliţia lui s-a destrămat şi Wilhelm l-a demis două zile mai târziu. Sistemul a rămas inechitabil, iuncherii şi-au păstrat privilegiile şi finanţele guvernului au continuat să şchioapete, situaţie care avea să contribuie la declanşarea revoluţiei din Germania din 1918.

Pentru a-şi etala relaţiile calde cu Marea Britanie şi, fără îndoială, pentru a face din asta un spectacol pentru germani, în august 1909 familia imperială rusă, împreună cu Stolîpin şi Izvolski, a venit în Marea Britanie. Sau mai curând – poate ca o ripostă la rezerva lui Edward de a pune piciorul pe pământ rusesc – iahturile *Standart* şi *Steaua Polară* au ancorat în largul Insulei Wight. La Londra, 70 de parlamentari şi doi episcopi au depus plângeri formale în ziua în care au sosit ruşii, în ciuda faptului că, pentru a îndulci pastila, sir Charles Hardinge dăduse la iveală o serie de rapoarte care enumerau nişte îmbunătăţiri complet fictive ale situaţiei libertăţilor civile în Rusia[62]. Confidenţial, ambasadorul britanic remarcase că regimul a executat 2.835 de oameni în cei trei ani până în octombrie 1908[63].

„Scumpul de Nicky arată foarte bine şi la fel şi Alicky”[64], scria George. În jurnalul său nu există indicii cu privire la revărsarea de

sentimente sau la înstrăinare – trecuseră 11 ani de când îi văzuse ultima oară. George a dus familia imperială să treacă în revistă 24 de nave de luptă şi 16 crucişătoare adunate la Spithead; au trecut printre trei şiruri de nave la bordul iahtului *Victoria and Albert*. Au fost salutaţi cu salve de tun şi fiecare echipaj a ovaţionat la semnal, o demonstraţie de forţă şi coordonare atât pentru ruşi, cât şi pentru germani. Cu excepţia câtorva călătorii în Hessen şi Kiel, era prima oară când vreunul dintre copiii Romanovilor ieşea din Rusia. Nu că ar fi putut să vadă prea multe. Li s-a permis să pună piciorul pe uscat o singură dată, când au fost conduşi prin Osborne House, acum casă de odihnă pentru ofiţerii de marină. Ţarul şi prinţul de Wales încă semănau extraordinar de mult. Pe când pozau în uniformele lor albe de amiral britanic, cu ochii lor trişti şi bărbile *à la* van Dyck, aproape că ai fi zis că sunt gemeni. David, fiul în vârstă de 13 ani al lui George, care era finul ţarului, nu a reuşit totuşi să-şi aducă aminte aproape nimic despre el mai târziu, deşi îşi amintea foarte bine de „paza poliţienească elaborată”[65] a acestuia.

Alix s-a dus s-o viziteze pe fosta împărătească a Franţei, Eugénie, care avea 82 de ani şi se afla în al treizeci şi optulea an de exil britanic în oraşul Farnborough din Hampshire. Ea părea deosebit de fascinată de regine detronate şi deţinea diverse obiecte care îi aparţinuseră Mariei Antoaneta, inclusiv o serie de patru tapiserii. Nikolai a fost, ca întotdeauna, politicos şi impenetrabil. La curtea rusească, ultimul bastion al germanofiliei ruseşti, se zicea că Izvolski trebuise să-l silească să facă această călătorie şi că ţarul încă avea rezerve cu privire la o relaţie mai strânsă cu Marea Britanie. Demnitarul de la curte preferat al ţarului, bătrânul conte Fredericks, a avertizat că vizita la Cowes avea să implice iremediabil cuplul imperial în vrajba democraţiei britanice cu kaizerul. Fredericks ar fi zis că „Marea Britanie nu va fi niciodată o aliată loială şi a prezis cele mai mari primejdii pentru ţara noastră”[66].

*1 Wilhelm propusese să închirieze castelul pentru câteva săptămâni, pentru vânătoare; Stuart-Wortley a insistat ca Wilhelm să-i fie oaspete.

*2 Eulenburg avea să-şi petreacă următorii 12 ani din viaţă într-o izolare deprimată şi ipohondră. El scria: „Împăratul este cea mai mare dezamăgire a vieţii mele, am sperat atâtea de la el şi el nu mi-a împlinit nici măcar una dintre speranţe”[12]. Cât despre Wilhelm, putea fi auzit din când în când murmurând compătimitor, ca pentru sine: „Bietul Phili!”[13].

*3 Regele sârb fusese asasinat în 1903.

*4 După înfrângerea devastatoare suferită de flota militară rusă în 1905 din partea japonezilor.

*5 În 1912 Germania avea 13 cuirasate, faţă de cele 22 ale Marii Britanii.

Capitolul 14

Rolul lui Edward (1910-1911)

Edward a murit pe 6 mai 1910. Tocmai se întorsese din vizita sa anuală de primăvară de la Biarritz cu Alice Keppel, unde tuşise şi strănutase aşa de rău, încât nici nu prea ieşise din hotel în cele şase săptămâni cât a stat acolo. Întors în Anglia, a părut să-şi revină: juca bridge până la miezul nopţii, a reuşit să facă faţă unui spectacol de cinci ore de Wagner la operă, se întâlnea cu diverşi miniştri. Însă pe 1 mai, într-o duminică, a ieşit la o plimbare la Sandringham, a stat afară, în vânt, şi a răcit. În vinerea următoare, după o serie de atacuri de cord minore, şi-a pierdut cunoştinţa. A fost oarecum nimerit că ultimul lucru pe care a reuşit George să i-l spună a fost că Vrăjitorul Aerului, calul său, câştigase la Kempton Park[1].

În Marea Britanie Edward făcuse regalitatea vizibilă, strălucitoare şi extrem de populară. Aceleaşi ziare ce relataseră despre viciile lui cu amănunte picante pe vremea când era prinţ de Wales îl lăudau acum peste măsură. Sute de mii de îndoliaţi au trecut pe lângă sicriul lui în Westminster Hall. Din Europa au sosit omagii grandilocvente. În Rusia, *Novoe vremia* a scris că Edward „modelase destinele regatului său". Un ziar vienez l-a numit „cel mai influent om al prezentului. Propriul ministru de Externe". În Germania, *Rheinisch-Westfälische Zeitung* l-a descris drept „cel mai de seamă opozant… Stăm la catafalcul său ca la acela al unui adversar foarte puternic şi victorios"[2]. „Se poate să fi fost un Solon şi un Francisc din Assisi la un loc dacă sunt adevărate caracterizările lui"[3], remarca sec Wilfrid Scawen Blunt, poet şi diplomat antiimperialist.

Totuşi, în unele privinţe, Edward nu reuşise să fie ceea ce îşi propusese – un pacificator. Contribuise la plasarea Marii Britanii înapoi pe harta Europei, încurajase acordurile cu Franţa şi Rusia, însă devenise întruchiparea vechilor temeri ale Germaniei de a fi prinsă ca într-o capcană şi împresurată de forţe ostile – şi, cu toate că acuzaţia era ridicolă, a fost incapabil să-şi găsească energia sau dispoziţia de a o contrazice. Asocierea sa cu belicosul partid antigerman din Marea Britanie şi eşecul foarte public al relaţiei sale cu Wilhelm accentuaseră această teamă. Cu câteva luni înainte de a muri, îi spusese confidenţial unui jurnalist britanic că, într-un război european, Marea Britanie ar fi obligată de „onoare şi interes"[4] să vină în ajutorul Franţei împotriva Germaniei.

Înainte de a pleca la înmormântare, Wilhelm a lansat o critică la

adresa unchiului său. I-a spus noului său cancelar, Theobald von Bethmann-Hollweg: „Uneltirile şi intrigile… care atâta vreme au stârnit nelinişte în străinătate şi au făcut Europa să stea cu sufletul la gură vor lua sfârşit, să sperăm”. „Toate alianţele cabinetului şi coaliţiile private se vor destrăma fără un om în frunte care să le unească.” A afirmat că Edward avea să fie regretat doar de „francezi şi de evrei”. Europa avea să fie „mult mai liniştită”[5]. Cât despre George, Wilhelm l-a descris, cu o neobişnuită perspicacitate, drept „un nobil de ţară englez fără interese politice… ale cărui talente lingvistice reduse îl vor face să tindă să stea acasă”[6]. În sfârşit, credea Wilhelm, el era monarhul cel mai de seamă din Europa. Iar relaţiile cu familia regală britanică urmau să fie mai temperate, de vreme ce George era foarte prietenos. Era puţin probabil însă ca asta să conteze în relaţiile anglo-germane, deja puternic afectate.

George a fost devastat de moartea tatălui său – deşi groaza de a deveni rege se contopea cu sentimentele sale de pierdere. „Mi-am pierdut cel mai bun prieten şi pe cel mai grozav dintre taţi”, scria el în jurnal. „Nu m-am certat cu el niciodată în viaţa mea. Sunt extrem de trist şi copleşit de durere. Sunt năucit de această lovitură cumplită.”[7] Nikolai i-a scris: „Te compătimesc *profund* pentru pierderea groaznică pe care aţi suferit-o tu şi Anglia. Ştiu – vai! – din experienţă cât de mult afectează asta pe cineva. Te afli acolo cu inima sângerând îndurerată, dar în acelaşi timp datoria se impune şi oamenii şi problemele vin să te smulgă din durerea ta… Cât de mult aş fi vrut să fiu lângă tine acum!”[8].

Chiar şi fără Nikolai, la funeralii s-au înghesuit o grămadă de capete încoronate: şapte regi (ai Belgiei, Greciei, Norvegiei, Spaniei, Bulgariei, Danemarcei şi Portugaliei), un împărat (Wilhelm) şi 30 de prinţi şi moştenitori europeni, printre care Franz Ferdinand al Austriei, Ernst de Hessen (fratele lui Alix), fratele mai mic al lui Nikolai, Mişa, şi mama lor, Minnie. Statele Unite au fost reprezentate de Theodore Roosevelt, care de curând – şi destul de reticent – îşi încheiase mandatul de preşedinte. Se spunea că doar mesele regilor au costat 4.644 de lire (în jur de 325.000 de lire în banii de astăzi[9]). Nu s-a spus şi nu s-a făcut aluzie la nimic important din punct de vedere politic. Regii s-au schimbat în uniformele lor, şi-au pomădat bărbile şi mustăţile impresionante, şi-au mâncat cinele, au stat la poză. Regimentele gărzilor britanice au mărşăluit perfect pe străzi; înmormântarea a fost, după cum i-a scris Minnie lui Nikolai, „minunat organizată, totul în perfectă ordine, foarte emoţionant şi solemn. Biata mătuşă Alix a rezistat minunat până la sfârşit. Georgie s-a purtat, de asemenea, foarte bine şi cu mult calm”[10].

La doar cinci luni după aceea primul dintre oaspeţii regali avea să-şi piardă tronul: Manuel al Portugaliei, detronat de o ţară sătulă de

ataşamentul lui faţă de extrema dreaptă. A fugit în Gibraltar şi a fost adus în exil în Anglia pe iahtul lui George, *Victoria and Albert*. În 1912 regele Italiei, Vittorio Emanuele, al cărui tată fusese asasinat, va fi cât pe ce să aibă aceeaşi soartă. George al Greciei, unchiul lui George, avea să cadă victimă unui atac la Salonic în 1913. Franz Ferdinand avea să moară la Sarajevo în 1914. Mişa urma să fie omorât la o zi după fratele său, în 1918. Regii se despărţeau de istorie.

Încă o dată, mulţimile din Londra l-au aclamat pe Wilhelm – însă mulţimile din Londra aclamau aproape pe oricine; ceremoniile fastuoase constituiau o distracţie. În Germania nesfârşitele prezentări, treceri în revistă, dezveliri de monumente, procesiuni şi discursuri deveniseră atât de mult o caracteristică a epocii lui Wilhelm al II-lea, încât treptat plictisiseră publicul, făcându-l să devină apatic şi să ia în derâdere asemenea evenimente, însă în Marea Britanie Wilhelm era încă apreciat. Pe lângă animozitatea atât de viu exprimată în presă, apariţiile sale în Anglia declanşau dorinţa ca tensiunile din Europa să dispară pur şi simplu. Arăta atât de puternic şi de impresionant cu coiful lui cu ţepuşă în creştet, atât de încântat să-şi vadă rudele din Anglia, încât de bună seamă că asta însemna ceva, nu? *The Telegraph* şi-a exprimat pios dorinţa ca Wilhelm, „marele arbitru al păcii şi războiului”[11], să preia rolul lui Edward de pacificator pe plan internaţional: „Dacă împăratul german îşi asumă cu hotărâre rolul moral în problemele internaţionale”, era posibil ca el să fie „noua speranţă a lumii”[12]. L-a însoţit pe George la Westminster Hall, „unde am pus coroane pe sicriul iubitului meu tată, foarte emoţionant să vezi miile de oameni trecând într-o tăcere absolută”[13]. Kaizerul avusese întotdeauna fler pentru gesturile publice – deşi niciodată pentru consecinţele acestora. I-a strâns mâna regelui peste sicriu. Presa a profitat de moment, considerând gestul „un simbol al prieteniei ce ar trebui să unească mereu prin legăturile păcii cele două mari imperii pe care ei le reprezintă”[14], după cum a scris *Daily Chronicle*. „Nimeni dintre cei care l-au văzut nu a rămas neafectat de această dovadă de afecţiune între veri”, s-a entuziasmat *Daily Mail*, gestul „nu va fi niciodată uitat”[15].

Wilhelm i-a scris cancelarului său că revenirea la Windsor i-a retrezit toate amintirile plăcute din copilărie şi că, deşi anii care trecuseră fuseseră „deosebit de dificili”, era „mândru să numesc acest loc a doua mea ţară natală şi să fiu membru al familiei ei regale”[16]. După câteva zile se simţea ca acasă. Când Alexandra, văduvă de două săptămâni, nu a dat nici un semn că voia să se mute din Palatul Buckingham sau să renunţe la însemnele poziţiei ei şi George a părut reticent să-i spună, kaizerul a decis să încerce să se ocupe chiar el de asta. „Willie dragă”, i-a spus Alexandra nepotului pe care îl antipatiza de 30 de ani, „ştii că întotdeauna cam bolmojeşti cuvintele, mă tem că

n-am auzit o vorbă din ceea ce ai spus”[17].

Totul era destul de diferit de Germania, unde jumătate din ţară dispreţuia acum gafele, inconsecvenţa şi trivialitatea lui Wilhelm, identificarea lui servilă cu armata şi clasa iuncherilor prusaci şi unde cel puţin jumătate din presă îl trata ca pe o glumă proastă. Mai mult, ideea de „domnie personală” dispăruse odată cu retragerea lui Bülow. Relaţia lui Wilhelm cu noul său cancelar, Bethmann-Hollweg, era foarte diferită. Acesta nu fusese nici prima, nici chiar a doua opţiune a lui Wilhelm şi se considera administrator profesionist şi slujitor al statului, nu curtean. Era „prusac” până în măduva oaselor ca viziune – antidemocrat, antisocialist, proagrarian, naţionalist –, însă nu linguşea şi nu făcea plecăciuni, iar kaizerul îi permitea acum, mai mult sau mai puţin, să-şi urmeze politicile şi să numească miniştri după cum considera că era cel mai bine. Noua pasiune a kaizerului era arheologia. În fiecare primăvară pleca în Corfu, unde membrii suitei lui, nemulţumiţi, erau siliţi să sape cu orele. „Lasă-l să-şi vadă de asta, căci, atât timp cât sapă, nu trimite telegrame şi nu se amestecă în politică”[18], i-a spus Bethmann-Hollweg unui coleg. Nu că Wilhelm ar fi încetat să ţină discursuri sau să încerce să alimenteze impresia că el era încă la conducere. Şi nici nu a vrut să-i permită lui Bethmann-Hollweg – în ciuda tuturor amintirilor frumoase – să se amestece în programul militar naval. Când a devenit cancelar, în 1909, acesta din urmă încercase să se ocupe de ceea ce considera a fi izolarea internaţională îngrijorătoare a Germaniei. Propusese negocieri anglo-germane cu privire la marina militară, dar se lovise imediat de încăpăţânarea lui Wilhelm şi a lui Tirpitz. Bethmann-Hollweg considera politica militară navală a lui Tirpitz „şurubul fără capăt” care împiedica apropierea de Marea Britanie. Însă el nu putea să ofere decât o încetinire a construcţiilor, nu o recunoaştere a superiorităţii numerice a Marinei Regale şi voia în schimb un tratat diplomatic prin care Marea Britanie să promită să nu intervină în Europa în eventualitatea unui război european, gest despre care insista că era vital pentru a obţine aprobarea kaizerului şi a opiniei publice germane. Deloc surprinzător, răspunsul britanicilor nu fusese prea entuziast şi negocierile încetaseră.

Deşi tatăl său încercase să-l pregătească pentru domnie, George se simţea extrem de nepregătit. La Sandringham şi printre aristocraţii cu care mergea la vânătoare se izolase de secolul XX, opinia publică şi lumea încurcată a politicii. Devenind rege, era aruncat într-o lume înfricoşătoare şi străină. I-a mărturisit lui Esher că se pomenea la ora 5 dimineaţa mâzgălind neliniştit bileţele pentru el însuşi[19]. A descris întâlnirea cu consilierii privaţi ai tatălui său a doua zi după moartea acestuia drept „cel mai groaznic chin prin care a trebuit să trec

vreodată". Apariţiile publice erau cumplite. Când îşi citea discursurile în faţa parlamentului – „un chin teribil"[20] –, îi tremurau mâinile atât de tare, încât textul trebuia să fie dactilografiat cu caractere foarte mari. Încoronarea sa din iunie 1911 a fost la fel de groaznică. Anxietatea lui era evidentă. Max Beerbohm, un monden mucalit şi satirist, urmărindu-l la deschiderea lucrărilor parlamentului, a simţit că îi este milă pentru el, „Micul Rege, cu măreaţa coroană cu diamante care îi acoperea sprâncenele şi cu ochii aceia care trădau atât de tragic efortul sau dorinţa de a face pe plac… dorinţa de a fi tot ceea ce el nu este şi tatăl lui *a fost*… O, ce personaj mărunt, eroic, plăpând, bun, demn de milă!"[21].

Cu toate neliniştile sale generate de ideea de a deveni rege şi cu toată inocenţa lui când era vorba despre politică, George avea – deloc diferit de verii săi – vederi foarte conservatoare şi un extraordinar sentiment că i se cuvenea totul. Educaţia sa limitată în domeniul naval şi aversiunea lui aproape patologică faţă de schimbare îl făceau reacţionar. Noua lume edwardiană îl uluia şi îl alarma. Dacă ar fi avut ocazia, ar fi anulat toate deciziile politice luate de Partidul Liberal aflat la conducere în primii săi ani de domnie: ar fi păstrat Camera Lorzilor exact aşa cum era, ar fi anulat dreptul la autonomie internă al Irlandei şi ar fi susţinut legislaţia antisindicală – deşi s-ar fi chinuit cumplit până ar fi luat fiecare decizie. Considera că socialiştii şi aripa radicală a Partidului Liberal erau duşmanul şi interpreta tot ce făceau aceştia ca pe un atac contra lui şi a lumii lui. Grevele şi sindicatele i se păreau de neînţeles. În 1912 i-a cerut lui Asquith să vină cu o lege care să împiedice pichetarea paşnică, pe care o considera ruşinoasă; în timpul grevei generale din 1926, avea să sugereze guvernului să-i aresteze pe liderii de sindicat. Ba chiar dezaproba reformele Marinei Regale pe care le sprijinise tatăl lui, mai ales relocarea flotei din Mediterana în Marea Nordului; îl antipatiza în special pe amiralul Fisher, pe care îl considera un prefăcut.

Acolo unde George chiar deţinea controlul – asupra curţii şi în familia lui –, era un autocrat. Obţinea orice voia. Odată cu urcarea pe tron a soţului ei, May a decis că trebuia să fie şi respectuoasă şi mai docilă faţă de el; acum nu îl mai contrazicea niciodată cu privire la nimic, nici măcar în familie. Plătea scump pentru asta, au observat apropiaţii ei. Prietena ei Mabell, contesă de Airlie, scria că „devotamentul ei faţă de monarhie a făcut-o să-şi sacrifice mult din fericirea personală"[22]. Îi încuraja, de asemenea, şi pe toţi ceilalţi să se poarte cu respect. Fritz Ponsonby, pe care George l-a antipatizat o vreme deoarece îl contrazicea prea des şi prea direct, considera că apropiaţii lui George îl răsfăţau îngrozitor de mult. A povestit că l-a bătut odată pe rege la tenis. George s-a bosumflat şi a refuzat „să mai încerce". Era obişnuit să fie lăsat să câştige. „Ne-a zis că noi nu

înţelegeam jocul şi că se cuvenea să-i servim mingi uşoare. M-am enervat, căci tenisul jucat prost e groaznic."[23] Era un exemplu banal, dar lipsa de împotrivire însemna că nu exista nimic care să îi împiedice irascibilitatea şi opoziţia faţă de ideile noi.

Aversiunea lui George faţă de ceea ce biograful soţiei lui a numit „tot ce era complicat"[24] l-a făcut să insiste că May trebuia să-şi aleagă doar unul dintre cele două nume de botez, Victoria Mary, ca regină. Ea a ales Mary. El se îmbrăca cu încăpăţânare în stilul de la sfârşitul anilor 1890 şi îi cerea lui Mary, căreia, în taină, i-ar fi plăcut să poarte haine mai la modă, să facă la fel, aşa că ea avea să rămână pentru totdeauna cu tocile, crinolinele şi corsetele incomode ale femeilor de la sfârşitul epocii victoriene. Tânjind după certitudinile lumii bunicii sale, el a impus din nou la curte cumpătarea din anii 1890. „Ne-am întors în epoca victoriană"[25], scria vicontele Esher în jurnalul său. Stilul mai deschis, mai puţin tradiţional de la curtea lui Edward şi din viaţa mondenă de pe vremea sa a dispărut aproape peste noapte. Curtea noului rege era retrasă şi ireproşabil de corectă. („Am văzut destule uneltiri şi intrigi ale anumitor doamne, nu mă interesează nici o altă soţie în afară de a mea"[26], a spus George. A fost remarca lui cea mai apropiată de o critică la adresa tatălui său.) Era, de asemenea, cumplit de plictisitoare. Până şi lordul Esher, mare iubitor a tot ce ţinea de regalitate, a început să deplângă pierderea „acelui ciudat curent electric care se răspândea în jurul regelui Edward"[27].

Ca mulţi bărbaţi anxioşi, George avea impresia că se profită de el, cu atât mai mult cu cât „datoria" era mantra lui călăuzitoare. Rezultatul a fost o tendinţă – adesea nepotrivită – către autocompătimire, îngăduită de cultul deferenţei alimentat de soţia şi de slujitorii lui. „Nu e greu şi pentru mine?"[28], s-a plâns el când s-au descoperit greşeli în ordinele ceremoniale scrise pentru funeraliile lui Edward – deşi existau un curtean şi patru slujbaşi gata să-şi petreacă toată ziua corectându-le. În 1914, când conferinţa privind dreptul la autonomie internă al Irlandei, organizată la Palatul Buckingham pentru a soluţiona conflictul dintre naţionaliştii irlandezi şi loialiştii din Ulster, a eşuat, el a scris: „Vreau compasiune zilele astea şi nu mă pot abţine să nu cred că sunt tratat rău"[29].

De la bun început a fost limpede că George nu avea de gând să-şi asume un rol activ, aşa cum făcuseră tatăl şi bunica lui. Nu avea nici energia, nici imaginaţia, nici farmecul necesare pentru a face asta. Nici nu prea se pricepea să intervină deoarece – exact la fel ca verii săi – nu putea face distincţie între ceea ce era important şi ce nu. Asemenea tatălui său, era obsedat de ţinuta corectă şi trimitea pagini întregi cu plângeri – sau, mai degrabă, Bigge, secretarul său particular, făcea asta – că vreun parlamentar nu s-a înfăţişat în parlament îmbrăcat cu fracul potrivit sau cu pălăria cuvenită ori că îl ofensase

vreo frază a unui ministru. Când Winston Churchill i-a scris un raport despre o dezbatere de o zi din Camera Comunelor şi a adăugat, legat de o lege privind ocuparea forţei de muncă, că existau la fel de mulţi „leneşi şi pierde-vară" în vârful piramidei sociale ca şi la baza acesteia, George i s-a plâns furios lui Asquith şi oricui altcuiva voia să-l asculte că fraza lui Churchill fusese „foarte socialistă şi extrem de nelalocul ei"[30]. Nimeni nu îl corecta în momentele când era lipsit de tact. Îl critica sever pe Lloyd George chiar în faţa personalului şi colegilor cancelarului: odată deoarece acesta ţinuse încă un discurs în care îi ataca pe marii latifundiari ce nu îşi cultivau proprietăţile. Ceea ce îl mâniase cu adevărat pe George era că Lloyd George afirmase că fazanii mâncau câmpuri întregi de „sfeclă furajeră"[31]; or, fazanii nu mănâncă sfeclă furajeră.

Nu îi plăcea când se afirma prea clar că rolul lui era pur simbolic. În 1914 vicontele Esher a descris cât de jignit s-a simţit de „presupunerea extraordinară a miniştrilor săi că el ar fi de acord cu orice propunere pe care ar putea ei s-o facă"[32]. Se simţea deopotrivă intimidat de miniştrii lui şi îndreptăţit să le facă morală – ceea ce şi făcea, adesea pe îndelete. În timpul audienţelor, miniştrii se pomeneau că nu mai apucau să spună nici o vorbă, căci George le prezenta opiniile sale. La rândul lor, el li se părea cam ridicol. „Regele este un tip foarte amuzant, dar slavă Domnului că nu are prea multe în cap. Sunt nişte oameni simpli, foarte, foarte obişnuiţi, şi poate că până la urmă chiar aşa ar trebui să fie"[33], a scris Lloyd George după ce i-a cunoscut pe George şi pe Mary, în toamna anului 1910. Premierul Asquith i-a scris lui Winston Churchill: „Înţeleg că e rândul tău să mergi la Balmoral săptămâna viitoare. Aşa că te avertizez prieteneşte. Vei descoperi că mintea regală e obsedată şi că limba regală este neobosită şi volubilă"[34]. „E un omuleţ de treabă şi bun la suflet şi încearcă din răsputeri să fie drept şi deschis la minte. Păcat că nu a fost educat mai bine"[35], i-a spus Asquith confidentei sale, Venetia Stanley. „Regele a spus mai multe prostii despre marina militară decât l-am auzit vreodată", scria Churchill în 1912. „Zău că este descurajant să auzi aiurelile astea ieftine şi prosteşti de care se lasă convins."[36]

Cât despre afacerile externe, Grey nu s-a gândit că noul rege va încerca să joace rolul pe care l-a avut tatăl său. Lui George nu îi plăcea să meargă în străinătate; nu vorbea nici o limbă străină; nu îl interesa deloc politica externă şi uneori îşi exprima nostalgia după „splendida izolare"[37]. Mai mult, situaţia internaţională se schimbase foarte mult din 1901; părea imposibil ca relaţia dintre doi oameni să aibă un efect asupra relaţiei dintre două ţări. Situaţia cu Germania era afectată de ostilitatea adânc înrădăcinată la scară naţională şi de impasul flotei militare. George îi considera pe francezi efeminaţi şi pronunţa intenţionat greşit cuvintele franţuzeşti. Dezaproba republicanismul şi

pretindea că nu îi plăcea Parisul – ceea ce se poate să fi fost adevărat, deoarece era decorul unora dintre cele mai faimoase păcate ale tatălui său. Cât despre Rusia, relaţia lui George cu Nikolai părea una dintre cele mai calde şi mai lipsite de complicaţii din rândul familiilor regale extinse din Europa, dar fusese întotdeauna strict apolitică. Acum afacerile internaţionale începeau să se furişeze în exprimările banale, amabile ale cordialităţii, iar corespondenţa a căpătat un ton uşor stingher, eufemistic şi oficial. Scrisorile regelui au devenit, de asemenea, mai frecvente, poate cam patru-cinci pe an, în loc de una sau două, ca înainte. „Sper că vom menţine întotdeauna vechea noastră prietenie", a scris el după moartea lui Edward. „Ştii că eu nu mă schimb niciodată şi că te-am îndrăgit întotdeauna… poţi să fii sigur că voi manifesta acelaşi interes faţă de Rusia pe care îl manifesta şi El… poate că sunt dificultăţi cu Germania, dar cred că pot fi depăşite, dacă Anglia, Rusia şi Franţa rămân unite, pacea în Europa e asigurată. Dumnezeu să te binecuvânteze, dragul meu Nicky, şi ţine minte că poţi conta întotdeauna pe mine ca prieten."[38] Iar în martie 1911 scria: „Mă tem că în acest moment Germania încearcă să izoleze Franţa, poate că greşesc, dar asta e ceea ce cred. Fără îndoială că Germaniei îi cam displace înţelegerea prietenoasă care există între Anglia, Rusia şi Franţa"[39].

George avea totuşi o ambiţie. La câteva luni după urcarea sa pe tron i-a spus lordului Esher că voia „să facă pentru Imperiu ceea ce Regele Edward a făcut pentru pacea Europei"[40]. Arthur Balfour susţinuse în 1901 că monarhul britanic era singurul simbol cu care se identifica întregul imperiu disparat şi haotic. George visa să fie liantul care să-l unească – un liant foarte necesar, date fiind noile cereri de autoguvernare ale Irlandei şi Indiei. În toamna anului 1905 vizitase India şi îi plăcuse foarte mult: reuniunile ceremoniale grandioase; opulenţa maharajahilor, care făceau curte cu săbii încrustate cu nestemate; vânătoarea de tigri şi elefanţi; mulţimile imense, care aclamau la nesfârşit; sentimentul că India, cu sistemul său de educaţie, universităţile şi birocraţii ei, era dovada că imperiul civiliza şi îmbunătăţea viaţa supuşilor săi. Ţara aceea l-a făcut să apeleze la superlative, deşi nu îi stătea în fire: i-a spus lui Nikolai că era o „ţară minunată". De fapt, George a făcut vizita respectivă după dezastruoasa divizare a Bengalului. Îl antipatizase pe autorul acesteia, lordul Curzon, autoritarul şi extrovertitul vicerege. Funcţionarii Rajului l-au asigurat că nemulţumirea cu privire la divizare, precum şi dorinţa de autoguvernare întruchipată de noul Partid al Congresului fuseseră mult exagerate. El îşi dorea foarte mult să-i creadă. „Înţeleg expresia din ochii indienilor", îi spusese George lui Gokhale, şeful Partidului Congresului Naţional Indian, cu o încredere şocantă. „Ar fi mai fericite popoarele din India dacă aţi conduce voi ţara?" Gokhale i-a răspuns:

„Eu nu zic că ar fi mai fericite, dar ar avea mai mult respect de sine”. George se întorsese acasă convins că o legătură mai strânsă între „patria-mamă şi imperiul ei indian”[41] ar rezolva totul. Ideea de a fi împăratul Indiei îl încânta pe George ca puţine alte lucruri legate de noul său rol. Era ceva foarte diferit de rolul limitat, încorsetat pe care îl juca în Marea Britanie. Evoca o idee mai puţin complicată şi delimitată despre domnie, conform căreia supuşii erau pur şi simplu loiali, cu zâmbetul pe buze.

La scurt timp după urcarea sa pe tron George şi-a exprimat dorinţa de a merge din nou în India, pentru a se încorona ca împărat în cadrul unui *durbar*, vechea festivitate mogulă preluată şi de britanici. Cabinetul a fost sceptic, întrebându-se de unde aveau să vină banii necesari pentru o bufonadă de încoronare. „Cred că e o idee grozavă”, i-a scris Nikolai. „…Nu mă îndoiesc că va produce o impresie nemaipomenită în toată lumea!”[42] George insista şi nimeni nu avea o soluţie mai bună de a contracara mişcarea indiană de independenţă. Un gest de încredere din partea patriei-mamă sub forma unei vizite a monarhului ei, combinat cu nişte reforme, ar fi putut fi de ajutor. S-a plănuit ca regele să aibă *durbar*-ul pe care îl voia şi să anunţe sfârşitul divizării Bengalului şi mutarea capitalei de la Calcutta la Delhi. George a fost totuşi încurajat să nu îşi facă o încoronare în stil napoleonian – ideea i-a fost alungată cu tact de arhiepiscopul de Canterbury, care a sugerat că s-ar putea să fie nepotrivită într-o ţară necreştină.

La *durbar* au venit 100.000 de oameni. George i-a spus lui Nikolai că a fost „o privelişte magnifică şi, practic, au fost prezenţi toţi maharajahii din India”[43]. El şi Mary au stat sub o cupolă aurită, pe tronuri din argint, în veşminte de încoronare sclipitoare, în timp ce maharajahii indieni, împodobiţi cu giuvaiere, veneau să li se închine. George a purtat o coroană nouă făcută special pentru acest eveniment, acoperită cu 6.170 de diamante, safire, smaralde şi rubine, în valoare de 60.000 de lire. Pe dealurile din jur au fost ridicate 40.000 de corturi pentru a găzdui mulţimea venită să-l vadă pe noul împărat. După aceea a mers în Nepal pentru două săptămâni, unde, însoţit de maharajahul local, 600 de elefanţi şi 1.400 de hăitaşi, a împuşcat personal 21 de tigri, opt rinoceri şi un urs. Era convins că prezenţa sa în India a contat. Însă efectele unor asemenea spectacole nu erau niciodată durabile, iar ca simbol eficient şi unificator al imperiului, George întârziase cu cel puţin un deceniu. Un an mai târziu, un membru al mişcării indiene de independenţă deghizat în femeie a aruncat o bombă spre sir Charles Hardinge, care era acum viceregele Indiei, în timp ce acesta intra în Delhi călare pe un elefant, omorându-i servitorul şi rănindu-l grav. Cabinetul nu avea să se mai lase convins să repete aventura asta – călătoriile regelui în teritoriile îndepărtate

ale imperiului erau costisitoare şi durau câteva luni. Când George a început să vorbească despre o călătorie în Africa de Sud, un ministru a remarcat: „Noi am decis că ar fi mult mai bine ca el să rămână acasă pentru ca oamenii să nu îşi dea seama cât de uşor mergea maşinăria şi fără rege”[44].

Moartea lui Edward ar fi fost traumatizantă pentru George indiferent de momentul în care ar fi survenit. În mai 1910 l-a aruncat în mijlocul celei mai grave crize constituţionale din politica britanică după multe decenii, o criză care avea unele asemănări cu luptele constituţionale din Germania şi Rusia. Camera Comunelor încerca să abolească dreptul de veto al Camerei Lorzilor, arma aristocraţiei conservatoare – ai cărei membri ocupau locuri în Camera Lorzilor în virtutea titlurilor nobiliare ereditare – pe care aceasta o folosea pentru a bloca legislaţia şi reformele liberale adoptate în Camera Comunelor. Chestiunea atinsese punctul critic la sfârşitul anului 1909, când Camera Lorzilor a respins proiectul de buget al lui David Lloyd George, pe care, deoarece mărea impozitele pe moştenire şi pe terenuri, l-au considerat un atac împotriva lor. Aristocraţia conservatoare nu şi-a făcut nici un bine în ochii opiniei publice reacţionând cu o isterie aproape comică – chiar dacă, aşa cum bănuiau ambele tabere, sumele reale adunate ar fi fost foarte modeste. Ducele de Buccleuch, care deţinea, printre altele, o bogată colecţie de tablouri de Poussin, a declarat că nu îşi permitea să dea guineea pentru contribuţia la Clubul de fotbal Dumfries[45]. Contele de Onslow a scos la vânzare porţiuni întinse din Surrey, iar ducele de Rutland, care, ca mulţi conservatori, părea să creadă că liberalii radicali şi membrii Partidului Laburist erau totuna, a spus că toţi parlamentarii laburişti ar trebui să fie reduşi la tăcere. Când fusese prinţ de Wales, simpatiile lui George se îndreptaseră spre Camera Lorzilor. Mult detestatul Lloyd George îşi redactase proiectul de buget şi îl lansase cu discursuri care evidenţiau cu voioşie şi îndrăzneală prăpastia dintre bogaţi şi săraci într-un fel cum nu o mai făcuse nici un om de stat britanic, cu mult aplomb şi umor. „Întreţinerea unui duce complet echipat costă la fel de mult ca întreţinerea a două cuirasate şi ducele este mai dificil de dat la fier vechi”, spunea el. Camera Lorzilor însemna „cinci sute de bărbaţi obişnuiţi aleşi la întâmplare dintre şomeri”[46]. În presa conservatoare era înfăţişat ca un anarhist care aruncă bombe sau ca un tâlhar la drumul mare – ceea ce lui îi plăcea la nebunie.

Respingerea de către Camera Lorzilor a proiectului de buget al lui Lloyd George forţase alegeri generale la începutul anului 1910. Liberalii, care au câştigat doar câteva locuri în plus faţă de conservatori, şi-au păstrat puterea formând o coaliţie cu naţionaliştii irlandezi şi cu Partidul Laburist, care le oferea o majoritate de 113

voturi. Din motive diferite, fiecare partid era dornic să anuleze dreptul de veto al Camerei Lorzilor, astfel încât Camera Comunelor a supus dezbaterii o lege care viza exact acest lucru. Toată lumea ştia că ea va fi respinsă de Camera Lorzilor. Soluţia premierului Asquith a fost să ameninţe că va inunda Camera Lorzilor cu noi pairi liberali, înnobilaţi de rege. Edward urâse să fie pus într-o asemenea poziţie. El şi consilierii săi considerau că un atac la adresa Camerei Lorzilor era periculos de apropiat de un atac la adresa monarhiei. Murise furios atât pe Asquith, cât şi pe lorzii conservatori pentru că refuzaseră să ajungă la un compromis. Unii dintre conservatorii mai extremişti au mers până la a pretinde că ameninţările premierului îl omorâseră pe rege.

Anxietatea şi lipsa de experienţă ale lui George erau atât de vizibile, încât Asquith i-a promis o perioadă de graţie de şase luni, în care a încercat – zadarnic – să ajungă la un compromis cu Camera Lorzilor. Însă în decembrie 1910 a fost silit să ceară alte alegeri şi s-a dus la rege pentru a-i cere o garanţie că va acorda titluri de pairi dacă liberalii vor câştiga. Interacţiunea lor a fost o comedie a erorilor care a demonstrat în mod dureros cât de puţin înţelegea George politica. Asquith, conştient că regele detesta ideea, a cerut să-i dea garanţia respectivă într-un limbaj atât de excesiv de delicat şi de aluziv, încât George a crezut că scăpase basma curată, dându-şi seama de adevăr abia trei zile mai târziu. Când Asquith a revenit pentru a cere garanţia în termeni mai direcţi, a adus cu el încă un ministru, pe lordul Crewe. Exact aşa cum George înţelesese eronat încercările anterioare ale lui Asquith de a fi delicat şi diplomat, tot aşa a crezut acum că Crewe se afla acolo deoarece Asquith nu avea încredere în cuvântul lui – în timp ce Asquith intenţionase ca gestul să fie un semn de curtoazie faţă de George. Apoi, când premierul a sugerat ca promisiunea să fie ţinută secretă până când era realmente nevoie de ea, George a presupus că i se cerea să facă ceva neonest. „Nu am făcut în viaţa mea un lucru pe care să-mi fie ruşine să-l mărturisesc şi nu am obiceiul să ascund nimic.”[47] Nu a înţeles că premierul încerca să nu îl amestece în controversă cât nu era cu adevărat necesar. Mai târziu George a afirmat că Asquith îi smulsese acea promisiune ameninţându-l cu demisia şi convocarea unor noi alegeri pe motiv că regele şi pairii erau împotriva poporului. S-a gândit obsesiv la asta ani în şir, întrebându-se dacă ar fi putut să existe o alternativă. Când a descoperit, în 1913, că Arthur Balfour, liderul opoziţiei din Camera Lorzilor, se oferise la vremea aceea să formeze un guvern conservator şi că el nu fusese informat, s-a făcut foc şi pară, spunând că ar fi putut să-l invite pe Balfour să formeze o administraţie şi să salveze dreptul de veto al Camerei Lorzilor. Însă acest lucru ar fi fost, practic, mult mai partizan şi mai intervenţionist decât ceea ce îl rugase Asquith să facă. Balfour

ar fi pierdut automat primul său vot în Camera Comunelor, aşa că s-ar fi ajuns la alte alegeri dintr-un motiv de care ţara era sătulă. Acele alegeri ar fi fost un vot de încredere pentru decizia regelui de a-i sprijini pe conservatori – târând coroana în politică aşa cum nu mai fusese târâtă de peste un secol.

Abolirea dreptului de veto – şi a puterii Camerei Lorzilor – a fost adoptată, până la urmă, cu mare amărăciune, în iulie 1911, şi fără ca George să fie nevoit să mai acorde alte titluri de pairi, însă el şi-a făcut griji cu privire la proces pe toată durata acestuia şi s-a defulat bombardându-l pe Asquith cu note oficiale şi convocându-şi zilnic miniştrii şi lorzii pentru a-şi exprima îngrijorările.

Unul dintre biografii lui Nikolai a scris că „în Anglia, unde suveranul trebuia doar să fie un om bun pentru a fi un rege bun, Nikolai al II-lea ar fi fost un monarh admirabil”[48]. Poate că era mai aproape de adevăr afirmaţia că în Rusia s-ar fi putut la fel de bine ca George să fie tot atât de dezastruos ca Nikolai şi că în Marea Britanie nu conta cum era suveranul, atât timp cât era sobru şi respecta regulile. Fiascoul Camerei Lorzilor a fost un început nefast pentru domnia lui George; însă el avea să fie, după cum s-a dovedit, un rege bun. Sistemul avea să-l facă eficient aproape împotriva voinţei sale, convingându-l să realizeze lucruri pe care nu ar fi ales niciodată să le facă – de pildă, să se întâlnească şi să fie politicos cu omul pe care îl detesta, Lloyd George (şi forţându-l pe cancelarul radical să facă la fel). În cele din urmă, Lloyd George avea să devină premierul său. Nu era ca şi cum Nikolai ar fi fost silit să se întâlnească cu Lenin, să zicem, sau ca şi cum Wilhelm ar fi socializat cu marxista germană Rosa Luxemburg, însă, în mintea lui George, cel puţin, nu era prea departe de asta. În septembrie 1911 Lloyd George s-a dus într-o vizită de câteva zile la Balmoral. Amândoi au fost nevoiţi să se poarte exemplar. Lloyd George a mers la picnicuri cu familia regală, iar George i-a dăruit unul dintre bastoanele tatălui său. După câteva zile Lloyd George se cam săturase. „Nu sunt făcut pentru viaţa la curte”, i-a scris el soţiei sale. „O detest. Întreaga atmosferă duhneşte a conservatorism. Îl respir, mă deprimă şi mă îngreţoşează. Toţi se poartă foarte frumos cu mine, aşa cum s-ar purta cu un animal sălbatic periculos de care se tem şi pe care poate că îl şi admiră un picuţ pentru supleţea şi puterea lui.”[49] Nu era nici pe departe singurul căruia stilul de viaţă regal – nu doar opiniile, ci şi regulile şi ritualurile arbitrare, schimbarea obligatorie a hainelor (de cel puţin patru ori pe zi) şi orele de vânătoare – i se părea anacronic şi enervant. Următorul lider al Partidului Conservator, Andrew Bonar Law, un auster om de afaceri scoţian, care nu avea nimic în comun cu vechii aristocraţi de vază, urma să considere „insuportabile”[50] weekendurile pe care era obligat să le petreacă împreună cu familia

regală la Balmoral.

Ţara a avut nevoie de ceva timp ca să se obişnuiască cu George. Cu privirea sa directă şi melancolică şi ţinuta extrem de dreaptă, mereu cu o gardenie albă, proaspătă la butonieră şi pălărie (de fetru sau joben – mai curând ar fi plecat de acasă dezbrăcat decât fără pălărie) şi cu stilul impecabil şi demodat al croielii hainelor sale, alura sa elegantă, căutată, transmitea respectabilitate, decenţă, consecvenţă şi valori străvechi. Într-o lume care părea să se accelereze şi să devină mai intimidantă şi mai periculoasă, asta avea ceva liniştitor. Ca rege, el avea să pună pietre de temelie, să viziteze şcoli, oraşe miniere, lucrări feroviare şi, ocazional, casele unor muncitori, deşi jurnalele sale nu dezvăluie ce gândea el despre aceste locuri. Monarhia lui a fost nespectaculoasă, domestică – o domnie care părea preocupată să funcţioneze cu sprijinul supuşilor săi şi să fie în legătură cu aceştia. În timpul domniei lui George monarhia britanică avea să devină cu adevărat, aşa cum o descrisese Walter Bagehot în cartea sa *The English Constitution*, „respectabilă” şi „simbolică”.

Capitolul 15

Celebrări şi avertismente (1911-1914)

Realitatea politicii europene era că relaţiile anglo-germane se aflau în acelaşi impas ca întotdeauna – la fel ca relaţiile ruso-germane. Cu toate acestea, fiecare ţară, fiecare împărat au continuat să mascheze fisurile prin gesturi între veri din ce în ce mai irelevante. În mai 1911 George l-a invitat pe kaizer la dezvelirea monumentului din marmură dedicat reginei Victoria de lângă Palatul Buckingham. „Ai perfectă dreptate când faci aluzie la devotamentul şi respectul meu pentru preaiubita mea bunică, cu care am avut relaţii excelente", i-a scris Wilhelm lui George. „…Nu voi uita niciodată orele solemne de la Osborne, lângă patul ei de moarte, când ea şi-a dat ultima suflare în braţele mele! Acele ore sacre mi-au înlănţuit inima de casa şi familia ta."[1] Aceasta avea să fie ultima vizită a lui Wilhelm în Anglia, iar relatarea din memoriile sale – pagini întregi despre regimentele de gărzi şi de scoţieni, drapelele militare, familia adunată în jurul monumentului, întâmpinarea care i s-a făcut – era aproape tandră şi impregnată de nostalgie[2]. La Teatrul Regal Drury Lane, unde George şi Wilhelm au văzut piesa zilei, *Banii*, publicul i-a aclamat în picioare, iar o cortină special concepută îi înfăţişa pe cei doi împăraţi călare, îndreptându-se unul spre celălalt şi salutând. Sir Richard Haldane, germanofilul ministru de Război, a oferit un prânz în onoarea kaizerului la care i-a invitat pe cei mai distinşi şi mai celebri oameni din Anglia: lordul Kitchener, lordul Curzon, J.A. Spender, editorul publicaţiei *The Manchester Guardian*, parlamentarul laburist Ramsay MacDonald, scriitorul Edmund Gosse, generalul sir Henry Wilson, pictorul John Singer Sargent şi Baden Powell, eroul de la Mafeking şi autorul recentului bestseller *Scouting for Boys*. Wilhelm era într-o formă de zile mari. „Nu cred că am mai întâlnit vreodată un om cu atâta poftă de viaţă şi atât de dornic s-o arate şi s-o împărtăşească şi altora"[3], a spus sir John Morley.

Vizita ar fi trebuit să însemne ceva, dar în realitate nu a însemnat nimic. Nici un politician britanic nu a încercat să-l ţină de vorbă pe Wilhelm sau să-l întrebe despre cursa înarmării navale. „Vizita lui va fi, desigur, absolut particulară şi nu are nici un fel de semnificaţie politică", i-a scris George lui Nikolai. „…Am vrut să-ţi spun asta în caz că ziarele vor publica o mulţime de prostii."[4] În ultima zi, kaizerul s-a înfuriat din cauza acordurilor Marii Britanii cu Franţa şi Rusia în timpul unei discuţii cu Louis de Battenberg: „În Anglia trebuie să fiţi

făcuţi să înţelegeţi că Germania este singurul arbitru al păcii sau războiului pe continent. Dacă vom dori să luptăm, vom face asta fără permisiunea voastră”[5]. A părut deosebit de supărat de apropierea Marii Britanii de Rusia.

Era ca şi cum poziţia fiecărei ţări devenise atât de solidă, încât nu exista nici o modalitate de a umple acele fisuri tot mai adânci create de neîncredere şi încordare. Germania se agăţa de nevoia ei nesatisfăcută de recunoaştere, de marina ei militară şi de angajamentul faţă de Austria; Marea Britanie era hotărâtă să-şi menţină poziţia pe plan mondial şi să rămână legată de Franţa; Rusia rămânea sfâşiată între conştientizarea faptului că nu îşi permitea un conflict şi dorinţa disperată de a-şi recăpăta statutul de mare putere printr-o formă de expansiune imperialistă. În schimb, nu a fost nevoie decât de un mic gest agresiv pe scena internaţională pentru a genera o criză europeană majoră. Nimeni nu a intenţionat asta (exceptând, poate, armata germană) – nu în ultimul rând deoarece în 1911 fiecare ţară se confrunta cu o criză economică şi tulburări sociale însemnate –, însă numeni nu era dispus să cedeze. Cancelarul german, Bethmann-Hollweg, începuse negocieri cu Marea Britanie când fusese numit în funcţie, în 1909, dar a descoperit curând că spaţiul său de manevră era limitat: dreptei germane – foarte critică la adresa guvernului – îi plăcea marina militară şi kaizerul i-a spus foarte clar că, dacă va insista foarte mult pe tăieri de fonduri, ar putea fi demis. Pentru a-şi mai potoli criticii, cancelarul a insistat că, în schimbul unei reduceri a numărului navelor germane, Marea Britanie trebuia să promită neutralitate în cazul unui război european, fapt pe care britanicii l-au privit ca pe o dovadă că germanii voiau să-i dea la o parte pentru a ataca Franţa. Asquith şi Grey nu vedeau ce rost are să mai continue negocierile, deşi s-au prefăcut că sunt de acord cu ideea de *rapprochement* ca o concesie făcută criticilor lor, parlamentarii liberali şi laburişti mai puţin importanţi. Până şi David Lloyd George, un oponent consecvent al creşterii flotei şi critic al lui Grey, începea să pună la îndoială intenţiile germanilor*[1]. Până una, alta, Ministerul de Externe german urmărea o lovitură diplomatică ce ar fi atras aprecierea guvernului în plan intern.

Apoi, la doar două luni după ce s-a întors Wilhelm din Anglia, pe 1 iulie 1911, Germania a trimis canoniera *Panther* în portul Agadir din Maroc, unde francezii trimiseseră de curând nişte trupe ilegal, pretinzând că erau necesare pentru a înăbuşi o revoltă locală. Conform prevederilor conferinţei de la Algeciras, Germania avea dreptul la compensaţie dacă francezii modificau natura prezenţei lor în Maroc. Cu *Panther* (care, oarecum ironic, nu era o navă de război nouă, frumoasă şi strălucitoare, ci un crucişător vechi, murdar şi bondoc, care ar fi trebuit să fie de mult dat la fier vechi) poziţionat

ameninţător pe coastă, Ministerul de Externe german le-a cerut francezilor să cedeze întregul Congo francez, adăugând că, dacă nu vor răspunde pozitiv, era posibil ca Germania să fie silită la măsuri extreme.

Faptul că Ministerul de Externe german se folosea de o navă de război ca influenţă pentru a obţine ce voia li s-a părut lui Asquith şi Ministerului de Externe britanic un precedent periculos: nu doar o nouă lovitură dată Franţei, ci şi o provocare directă a supremaţiei navale a Marii Britanii şi, prin urmare, a statutului său de mare putere – diplomaţia canonierelor fusese întotdeauna o specialitate a britanicilor. Răspunsul lor a fost vădit agresiv. Pe 21 iulie, într-un discurs susţinut la Mansion House, în City, David Lloyd George a anunţat că Marea Britanie era hotărâtă să-şi păstreze „locul şi prestigiul" între marile puteri ale lumii, chiar dacă asta ducea la un război. „Dacă ni s-ar impune o situaţie în care pacea ar putea fi menţinută doar prin renunţarea la poziţia importantă şi benefică pe care Marea Britanie şi-a câştigat-o în secole de eroism şi realizări, permiţând ca Marea Britanie să fie tratată… de parcă nu ar avea nici o însemnătate în Cabinetul Naţiunilor, atunci declar vehement că pacea cu acest preţ ar fi o umilinţă care nu ar putea fi îndurată de o ţară măreaţă ca a noastră."[6]

Guvernul german a fost uluit de acest discurs – de faptul că era atât de direct şi că îl rostise Lloyd George –, dar a refuzat să dea înapoi. În câteva zile ambele flote erau în stare de alertă; o neînţelegere colonială s-a transformat într-o criză internaţională. Presa germană şi-a exprimat indignarea că Marea Britanie îi dicta Germaniei. La Londra, *The Times* a pretins că flota germană dispăruse din Marea Nordului şi că era posibil să fie pe cale de a ataca. (De fapt, era în drum spre Norvegia pentru a lua parte la nişte manevre paşnice cu flota britanică din Atlantic.) Germanii nu intenţionaseră să provoace o astfel de reacţie din partea Marii Britanii. În culise, cele două părţi au negociat un acord şi s-au făcut planuri pentru tratative franco-germane. Însă francezii, încurajaţi de ameninţările Angliei, au refuzat cererile de despăgubire ale germanilor. Negocierile şi zvonurile permanente despre război au persistat în august şi septembrie. Până în octombrie Ministerul de Externe german îşi pierduse curajul şi în cele din urmă a fost de acord să primească 250.000 de kilometri pătraţi de junglă ecuatorială bună de nimic din Congoul francez. Pe 4 noiembrie s-a semnat un acord.

O provocare din partea Germaniei se sfârşise încă o dată cu o înfrângere. „Din acest munte de criză generată de germani a ieşit un şoricel de teritoriu colonial"[7], scria Grey. Presa naţionalistă germană şi ligile germane naţionaliste, ale căror speranţe legate de colonii fuseseră atât de mari şi apoi atât de constant spulberate, au protestat,

dezamăgite şi mânioase. Wilhelm a fost acuzat de laşitate: un ziar german l-a numit *Guillaume le timide, le valeureux poltron*. Partidele de centru şi de dreapta din Germania au tratat cu dispreţ incapacitatea şi agresivitatea fără noimă ale guvernului. Unii ofiţeri superiori din armata germană au oftat pentru că Înălţimea Sa se temea să ia măsuri extreme – Moltke sperase în taină la o „răfuială cu englezii”[8]. Ministrul german al Coloniilor şi-a dat demisia.

Kaizerul însuşi fusese extrem de reticent cu privire la trimiterea canonierei *Panther* şi îşi făcuse griji în legătură cu reacţia britanicilor. În mod previzibil, când, iniţial, situaţia s-a dovedit a fi populară, el s-a repezit să se identifice ca autor al acesteia. Însă, în lunile care au urmat, a oscilat îngrijorat între nelinişte şi adoptarea unei atitudini războinice. La un moment dat ministrul de Externe german, Alfred von Kiderlen-Waechter, trebuia să ameninţe cu demisia pentru a-l ţine în frâu, iar în momentul următor Wilhelm anunţa public că era pregătit să pună mâna pe sabie dacă francezii nu acceptau cererile Germaniei[9].

El a afirmat, de asemenea, că, în timpul vizitei pe care o făcuse în mai la Londra, îi spusese lui George despre intenţia sa de a trimite o navă de război în Franţa şi că George fusese de acord – astfel că reacţia guvernului britanic era pură ipocrizie. Nu era prima oară când Wilhelm făcea asta – pretindea că se convenise un aranjament cu alt monarh, apoi îl acuza pe acesta de trădare. Însă era ceva nou pentru George, care a încercat să-şi amintească. A spus că Wilhelm deschisese subiectul Marocului chiar înainte de a pleca de la Londra; era posibil chiar să fi spus ceva despre o navă – dar George nu îşi amintea deloc de asta. „Nu mi-am dat în nici un caz consimţământul – şi nici al guvernului meu.” Din punctul lui de vedere, Wilhelm era „un pacifist” prigonit de „propriii militarişti”. „Nici unui bărbat nu îi place să fie numit laş.”[10]

Era un semn sumbru al impasului în care se aflau cele două ţări că nu politicienii, ci doi magnaţi ai afacerilor internaţionale au fost cei care au iniţiat o ultimă încercare de a se ajunge la o înţelegere. Albert Ballin era directorul celei mai mari companii de transport maritim din lume, Linia Hamburg-America, şi unul dintre puţinii prieteni evrei ai lui Wilhelm; Ernest Cassel făcea parte din gaşca lui Edward de bancheri evrei; afacerile şi împrumuturile lui menţinuseră pe linia de plutire mai multe ţări şi era prieten cu Churchill şi Asquith. Amândoi considerau că programul naval german mersese prea departe şi crea ostilitate fără rost. În ianuarie 1912 Ballin l-a convins pe Wilhelm să invite un membru al cabinetului britanic la Berlin pentru a discuta despre cursa înarmării navale, în timp ce Cassel i-a încurajat pe britanici să accepte invitaţia. Grey şi Asquith l-au trimis la Berlin pe sir Richard Haldane în a doua săptămână din februarie, însă nu i-au

acordat autoritatea de a încheia o înţelegere. Toată lumea a făcut eforturi deosebite să-şi exprime speranţele că s-ar putea ajunge la un acord, însă, deloc surprinzător, negocierile au eşuat în toiul incriminărilor şi certurilor cu privire la cine ce oferă. Încă o dată, Bethmann-Hollweg a insistat asupra neutralităţii britanicilor înainte chiar de a discuta despre nave şi nu a putut să promită nici o reducere a cheltuielilor pentru apărare, ci doar o încetinire temporară.

Haldane a fost uimit de aparentul haos din eşaloanele superioare ale guvernului german. Kaizerul, cancelarul şi Tirpitz erau în dezacord cu privire la aproape tot ce ţinea de politica externă, creşterea forţei militare navale şi ceea ce voiau de la negocieri. Aprecia că Bethmann-Hollweg dorea să negocieze, dar că Tirpitz se opunea oricărui compromis. Nu era nici pe departe primul vizitator britanic ce remarca această confuzie. Cât despre Wilhelm, acesta acum părea extrem de entuziasmat, iar în clipa următoare intimidat de Tirpitz. Haldane nu ştia că în ziua sosirii sale Wilhelm făcuse public noul proiect de lege a marinei militare şi îi spusese lui Metternich că va mobiliza flota germană dacă britanicii îşi vor duce la îndeplinire planul de a-şi concentra flota în Marea Nordului (unde s-ar fi aflat la doi paşi de Germania). Haldane a plecat după trei zile ducând sub braţ un bust al kaizerului primit de la aceasta şi o copie a noului proiect de lege a marinei militare germane. A doua zi Wilhelm i-a spus industriaşului german Walter Rathenau că în vară se va duce la Cowes „şi atunci va aranja totul. Regele avea încredere în el. Planul lui era următorul: Statele Unite ale Europei contra Americii. Englezii nu sunt indiferenţi la ideea asta”[11].

Când Haldane a ajuns înapoi la Londra, cabinetul britanic s-a uitat peste proiectul de lege a marinei militare şi a descoperit că acesta făcea ca încetinirea promisă de Bethmann-Hollweg să fie irelevantă[12]. Pe lângă faptul că solicita noi vase de război, proiectul de lege anunţa o creştere cu 20% a numărului de soldaţi de pe fiecare navă şi o creştere uriaşă a numărului de submarine şi nave de război mai mici. Alegându-şi momentul în timpul negocierilor cu Franţa din vară, aflate pe punctul de a eşua, când kaizerul fusese rănit de acuzaţiile de laşitate, Tirpitz îl convinsese că era posibil ca un nou proiect de lege navală să recâştige sprijinul dreptei germane, că menţinerea presiunilor exercitate asupra Marinei Regale îi va înspăimânta pe britanici, silindu-i la o neutralitate judicioasă în eventualitatea unui război european – argument evident fals –, şi că orice reduceri ar însemna o pierdere a prestigiului internaţional. După cum s-a dovedit, la alegerile din ianuarie 1912 Partidul Social-Democrat german – socialiştii –, care nu era de acord cu creşterea cheltuielilor pentru apărare, a obţinut cele mai multe voturi înregistrate vreodată şi a devenit cel mai mare partid din Reichstag, ocupând o treime din

locuri.

Până la urmă, negocierile au încetat pe 19 martie, când Grey a afirmat categoric că Marea Britanie nu putea să promită că va rămâne neutră în cazul unui război european. Eşecul acestora l-a făcut pe Wilhelm să cadă în depresie. Dona i-a spus lui Tirpitz că el era în pragul unei căderi nervoase. „În realitate, el este entuziasmat de Anglia şi de tot ce este Anglia, are asta în sânge”[13], a spus ea. Era ca şi cum cele două tendinţe contrare ale sale provocaseră direct colapsul. El i-a acuzat pe membrii cabinetului britanic că sunt nişte „ticăloşi” şi a spus că Grey era un „Shylock”[14]. L-a demis pe Metternich, ale cărui explicaţii neprefăcute cu privire la motivele pentru care erau ostili britanicii nu mai putea suporta să le audă. Când Grey l-a lăudat pe Bethmann-Hollweg, pe care britanicii ajunseseră să-l considere o forţă chibzuită şi pozitivă din guvernul german, Wilhelm a bombănit: „N-am auzit în viaţa mea de un acord care să fie încheiat cu referire la un anumit om de stat şi independent de suveran. Este limpede că Grey habar nu are cine e stăpânul aici, adică eu. El îmi dictează dinainte cine trebuie să fie ministrul meu dacă vreau să închei un acord cu Anglia”[15]. Câteva zile mai târziu, proiectul complet de lege privind marina militară a fost supus atenţiei Reichstagului.

În ciuda opoziţiei din partea stângii, legea a fost adoptată în aprilie 1912, deşi într-o formă uşor mai sintetică. Paradoxal, pe termen lung ea avea să se dovedească o mare piedică pentru marina militară germană şi pentru Tirpitz. Aceasta i-a făcut pe britanici să-şi retragă navele din Mediterana şi să-şi concentreze flota în Marea Nordului şi Canalul Mânecii, fapt care a scos imediat în evidenţă faptul că flota lui Tirpitz nu o egala pe cea britanică şi nici nu avea să poată face asta decât peste vreo câteva decenii. De asemenea, a nemulţumit armata germană, care considera că marina militară primea prea mult din bugetul militar de prea mult timp şi cu foarte puţine rezultate. Susţinea acum că ea trebuia să primească partea leului din următoarele cheltuieli din domeniul apărării; Moltke, observând că armata rusă sporea extrem de mult, avea planuri să mărească armata cu 25%, adică 136.000 de oameni. Mai îngrijorător, britanicii fuseseră de acord şi să apere coasta franceză a Canalului Mânecii dacă flota militară franceză patrula în Mediterana – înţelegere ce făcea şi mai probabilă implicarea Angliei într-un război european.

Ruşii erau la fel de încorsetaţi de propriile priorităţi. Din 1905 linia guvernului fusese aceea că Rusia trebuia să se afle în relaţii bune cu toate marile puteri şi că războaiele externe conduceau inevitabil la revoluţie şi trebuiau ocolite cu orice preţ. În 1911 preşedintele Consiliului de Miniştri al lui Nikolai, Piotr Stolîpin, noul ministru de Externe rus, Serghei Sazonov – care, deloc întâmplător, era cumnatul

lui Stolîpin –, şi chiar şi Nikolai voiau ca Marea Britanie să se implice într-o alianţă defensivă. Cu spatele asigurat de Marea Britanie, credeau că Germania şi Austria nu se vor încumeta să-i intimideze sau să-i ameninţe. Nu că Rusia şi-ar fi permis să fie în relaţii proaste cu Germania. Când devenise Sazonov ministru de Externe, în toamna anului 1910, îl luase cu el la Potsdam pe Nikolai, iniţial reticent („Nu pot să înţeleg cum de este atât de orb la consecinţele acţiunilor sale”[16], se plânsese posomorât ambasadorul britanic), şi s-au întors cu un acord[17]. „Am fost extrem de mulţumit de vizita mea la William, care a fost în toane foarte bune, calm şi relaxat”[18], i-a scris Nikolai lui George. Înţelegerea permitea germanilor şi căii lor ferate accesul în nordul Persiei, în schimbul angajamentului de a nu sprijini ambiţiile austriecilor în Balcani. Cam după o săptămână Wilhelm, într-un acces de entuziasm şi încărcat cu „mormane de cadouri”, a trecut prin Hessen, unde Alix se afla împreună cu copiii într-o vizită. „Pentru ei, el este «unchiul neamţ»”, scria Nikolai, „şi îi place foarte mult să se joace cu ei. Arată bine, dar a îmbătrânit şi s-a mai liniştit”[19]. Alix nu suporta ca Wilhelm să-i atingă copiii, dar ştia că relaţiile bune cu Germania erau necesare. Comunicaţiile dintre Berlin şi Sankt-Petersburg erau la fel de cordiale cum fuseseră ani în şir şi Rusia a fost vizibil tăcută în timpul condamnării pe plan internaţional a incidentului de la Agadir.

Însă în Rusia persista şi ideea că statutul, acum afectat, de mare putere al ţării trebuia restabilit şi că singurul mijloc de a face acest lucru era prin extinderea imperiului şi afirmarea pretenţiilor Rusiei de influenţă imperialistă în Balcani. Deloc surprinzător, acest din urmă imperativ ameninţa permanent să submineze nevoia de pace. În 1912 ministrul rus în Serbia, un panslavist militant pe nume Nikolai Hartwig, a negociat un pact secret între statele balcanice Serbia, Grecia, Bulgaria şi Muntenegru. Hartwig era un manipulator viclean al cărui ţel era să unească naţiunile slave, astfel încât ele să poată să pornească un război pentru a smulge Imperiului Otoman ultimele teritorii europene şi, astfel, a-i permite Rusiei să preia controlul asupra Bosforului şi să deschidă strâmtorile. Eforturile sale de a uni statele balcanice – ceea ce nu era lucru uşor, de vreme ce acestea erau extrem de certăreţe şi în competiţie unele cu altele – au fost pe jumătate ascunse de guvernul rus, iar la ceea ce era vizibil Nikolai şi miniştrii săi au închis ochii deoarece se bucurau că în Balcani fusese restabilită influenţa rusească. Toată lumea ştia că un război în regiune ar fi foarte periculos deoarece Austria şi Rusia, amândouă extrem de conştiente de vulnerabilitatea statutului lor de mari puteri, se vor simţi silite să intervină, iar Germania mai mult ca sigur avea să vină în ajutorul Austriei dacă se ajungea la un conflict militar.

În iunie 1912 împăratul rus, cel german şi preşedinţii Consiliilor lor

de Miniştri s-au întâlnit pe iahturile lor la Swinemünde, în Marea Baltică, într-o zi caniculară. Wilhelm i-a copleşit cu daruri pe copiii lui Nicky şi s-a prefăcut deosebit de amuzat când ofiţerii ruşi au dat gata 60 de sticle din şampania lui. „Totul a mers foarte bine şi foarte neceremonios", i-a spus Nicky mamei lui. „El a fost foarte vesel şi afabil şi a glumit cu Anastasia."[20] Însă poate cea mai semnificativă discuţie din ziua aceea a avut loc între noul preşedinte al Consiliului de Miniştri al lui Nikolai, Vladimir Kokovţov, şi Bethmann-Hollweg, pe care Kokovţov a reprodus-o mai târziu în memoriile sale. Amândoi şi-au exprimat sentimentul că erau prinşi într-o cursă a înarmării pe care nu aveau puterea s-o oprească. Kokovţov s-a plâns că Germania părea să se „înarmeze într-un ritm febril". A explicat că i-ar fi imposibil să se opună cererilor de creşteri echivalente ale armatei ruse. Bethmann-Hollweg a răspuns la fel de sincer că „poziţia sa era departe de a fi atât de influentă şi de independentă pe cât ar putea părea… Şi el trebuia să ţină cont de părerile personale ale împăratului… şi mai ales de organizarea specială a Ministerului de Război, a cărui atitudine era foarte dificilă". Duma avea să voteze, într-adevăr, sume mari pentru armata rusă în 1913, crescând numărul soldaţilor de la 1.300.000 la 1.750.000. Iar acest lucru avea să determine, la rândul său, alocarea de către Reichstag a unei sume şi mai mari pentru armata germană în 1913.

După plecarea lui Wilhelm, Nikolai i-a spus preşedintelui Consiliului de Miniştri: „Slavă cerului! Acum nu mai trebuie să fii atent la fiecare cuvânt, ca nu cumva să fie interpretat într-un fel care nici măcar nu ţi-ar fi trecut prin cap". La fel ca Edward, învăţase să evite să discute politică prea direct cu Wilhelm, dar i-a mai spus lui Kokovţov, trădând o mare îngrijorare referitoare la Balcani, „că împăratul William l-a asigurat categoric că nu va permite complicaţiilor din Balcani să se transforme într-o conflagraţie mondială"[21].

Trei luni mai târziu, în septembrie, Serghei Sazonov a venit la Balmoral pentru a încerca să-l convingă pe sir Edward Grey să fie de acord cu nişte „discuţii" – vorba vine – militare şi navale similare cu cele pe care Marea Britanie le purta cu Franţa. Stolîpin credea că sprijinul Angliei va convinge Germania şi Austria să nu intervină în războiul care mocnea în Balcani. Nu a mai menţionat că ruşii fuseseră cei care contribuiseră în secret la crearea condiţiilor pentru un război. „El [Sazonov] e un om direct şi onest şi eu îl apreciez foarte mult", îi scria Nikolai lui George, adăugând: „Citesc mereu *Daily Graphic* şi, prin urmare, îţi urmăresc cu atenţie toate mişcările şi tot ce trebuie să faci. Mă uimeşte adesea cât de răbdători… sunteţi tu şi May!"[22]. Aceasta era o dovadă de politeţe faţă de George, pentru că el nu şi-a asumat nici un rol în negocieri.

Sazonov se simţea evident optimist. Atitudinea britanicilor faţă de

Rusia se schimbase. Până în 1912 ţara devenise fascinată de potenţiala ei aliată. În ianuarie 1912 *The Times* a publicat un „număr rusesc" şi un grup de parlamentari liberali au vizitat Rusia, călătorie pe care sir Charles Hardinge a numit-o „pelerinajul iubirii"[23]. Literatura rusă era pretutindeni – nu doar Tolstoi, ci şi Dostoievski, Cehov şi Turgheniev fuseseră recent traduşi în limba engleză. Vita Stroganov se insinuase în meniurile britanice la modă. Baletele ruse aduseseră la Londra o fantezie a exotismului, extravaganţei şi modernităţii ruseşti; George s-a dus să vadă spectacolele în ajunul încoronării sale, în 1911. Însă fascinaţia culturală nu era dublată şi de simpatie politică. Jurnaliştii britanici relatau despre aceleaşi vechi represiuni urâte şi, ca o provocare şi mai mare, trupele ruseşti pătrunseseră în sfera neutră a Persiei, unde şahul, un vechi protejat al Rusiei, purta un război civil împotriva parlamentului democratic susţinut de britanici, Majlis. Şi asta era îndeajuns de rău, dar Ministerul de Externe britanic, căruia, în ciuda acestui fapt, i-ar fi plăcut să se apropie mai mult de Rusia, bănuia că nu era departe o tentativă de anexare. Opinia publică britanică pur şi simplu nu voia să accepte o relaţie mai strânsă, iar situaţia din Persia înrăutăţea lucrurile. Însă, indiferent ce zicea noul ambasador britanic, sir George Buchanan, atât Nikolai, cât şi Sazonov refuzau să admită că politica lor în Persia ar putea avea vreun efect în Marea Britanie.

Buchanan era noua armă secretă a Marii Britanii în Rusia. Diplomat de şcoală veche care fusese anterior ministru al fratelui lui Alix, Ernst, în Hessen-Darmstadt, era renumit pentru farmecul său şi curtoazia de modă veche şi aplana calm conflictele şi neînţelegerile care punctau regulat relaţiile britanicilor cu Rusia. În multe privinţe, Sankt-Petersburgul era ultimul loc în care ar fi vrut să se afle – ura clima de acolo, iar curtea rusească i se părea prea solicitantă –, însă căzuse cu totul sub vraja tăcută şi zâmbitoare a lui Nikolai. „Eu personal i-am devenit foarte devotat. Maiestatea Sa avea un farmec atât de minunat în purtări, încât, atunci când mă primea în audienţă, aproape mă făcea să simt că stăteam de vorbă cu un prieten, nu cu Împăratul. Dacă îmi este permis s-o spun fără îngâmfare, exista între noi un fel de sentiment de simpatie reciprocă."[24] Buchanan era deosebit de amuzat de dorinţa ţarului de a discuta despre orice în afară de politică.

Deloc surprinzător, Grey nu a fost de acord cu discuţiile militare cerute de Sazonov. El voia să discute despre Persia. Opinia publică referitoare la acest subiect era atât de puternică şi exista o îngrijorare atât de mare că era posibil ca Ministerul de Externe să acţioneze unilateral şi să se încheie o înţelegere secretă fără a consulta parlamentul, încât sosirea ministrului de Externe rus generase demonstraţii la Londra şi o reacţie atât de mânioasă din partea parlamentarilor liberali, încât Grey a trebuit să promită că nici măcar

nu va *folosi* sintagma *triplă antantă* pentru a indica legătura imprecisă dintre Marea Britanie, Rusia şi Franţa. Sazonov a făcut promisiuni vagi privind retragerea trupelor, dar Grey nu prea l-a crezut.

Războiul din Balcani a izbucnit doar câteva săptămâni mai târziu. În Rusia, presa a cerut ca ţara să vină în ajutorul „fraţilor ei mai mici" – statele balcanice. Însă „fraţii mai mici" nu au avut nevoie de ajutorul fratelui lor mai mare deoarece în mai puţin de o lună cuceriseră toate teritoriile europene ale Turciei. Serbia, mai ales, avusese foarte mult succes; practic, îşi dublase suprafaţa şi ameninţa să anexeze şi o parte din coasta adriatică, lucruri care au alarmat Austria. La mijlocul lunii noiembrie Austria a început să maseze o armată lângă graniţa cu Rusia. Încă o dată, un conflict local căpăta brusc conotaţii mult mai ample şi mai înspăimântătoare. Într-o dimineaţă Kokovţov şi Sazonov au fost convocaţi într-o audienţă la Ţarskoe Selo, unde au descoperit că ţarul se pregătea voios să mobilizeze armata împotriva Austriei. Cu el se afla şi ministrul de Război, Vladimir Suhomlinov, pe care ei îl dispreţuiau deoarece îi servea ţarului rapoarte scurte, simple şi glumeţe, exact cum îi plăceau acestuia. Cei doi au reuşit să-l convingă pe Nikolai să nu facă asta, arătându-i că acest lucru ar declanşa războiul european de care el se temea atât de mult şi că Franţa ar fi incapabilă să-i ajute, deoarece ar fi luată pe nepregătite.

Sir Edward Grey, în acest timp, a încercat să convingă marile puteri să silească statele balcanice să se aşeze la masa tratativelor şi să împiedice Austria şi Rusia să caute un avantaj – fapt care nu ar fi făcut decât să prelungească conflictul. Nikolai – văzând că perspectiva ca strâmtorile Bosfor şi Dardanele să fie controlate de Rusia era tot mai nesigură – a bodogănit nemulţumit de „amestecul" britanicilor, care „ne stânjeneşte mai mult decât orice altceva"[25]. I-a scris lui Wilhelm: „Sunt sigur că şi tu eşti foarte interesat de războiul balcanic. Eu admir splendidele calităţi de luptători ale bulgarilor, sârbilor etc., dar turcii au scăzut complet în ochii mei. Să dea Dumnezeu să nu avem cu toţii dificultăţi în final!"[26].

Spre surprinderea Europei, Grey şi-a găsit un aliat în Bethmann-Hollweg. Cei doi au cooperat pentru a aduce pe toată lumea la masa tratativelor. Pe 3 decembrie 1912 a fost semnat un armistiţiu şi s-a convenit ca două săptămâni mai târziu să se organizeze o conferinţă la Londra pentru a se soluţiona revendicările concurente. Succesul ei final – în ciuda unui al doilea scurt conflict izbucnit în Balcani în iulie 1913 şi a lunilor de discuţii aprinse care au urmat – părea să demonstreze că, până la urmă, Marea Britanie şi Germania puteau să conlucreze pentru a menţine pacea în Europa.

Se părea că în guvernul german forţele păcii reuşiseră să se impună în ciuda obstacolelor. Însă în culise acest lucru nu era deloc evident. În ziua în care s-a convenit armistiţiul, Bethmann-Hollweg a anunţat

în Reichstag că, dacă Austria va fi atacată pe neaşteptate de Rusia, Germania va lupta de partea ei. Era un gest ciudat de vreme ce condiţiile păcii erau prezentate, iar a doua zi sir Edward Grey şi sir Richard Haldane s-au simţit obligaţi să pareze cuvintele lui Bethmann-Hollweg cu o declaraţie adresată ambasadorului german conform căreia, dacă Germania şi Austro-Ungaria ajungeau să intre într-un război împotriva Franţei şi Rusiei, Marea Britanie avea să lupte alături de Franţa. Pentru britanici chestiunea s-a încheiat acolo.

Heinrich, fratele lui Wilhelm, era în Anglia şi s-a dus să-l viziteze pe George la York Cottage. Heinrich spera de multă vreme la o rezoluţie între ţara lui şi Marea Britanie. Credea că, dacă Anglia şi-ar fi modificat numai un pic poziţia, problemele lor ar fi putut fi soluţionate. L-a întrebat pe George dacă, în eventualitatea în care Germania şi Austria ar intra în război cu Rusia şi Franţa, Anglia ar sprijini Rusia şi Franţa. George i-a spus mai târziu lui sir Edward Grey: „I-am răspuns, indubitabil, că da – în anumite împrejurări. El [Heinrich] şi-a exprimat uimirea şi regretul, dar nu a întrebat care ar fi acele împrejurări. A zis că îi va spune Împăratului ce i-am zis eu. Desigur, Germania trebuie să ştie că noi nu am permite ca vreunul dintre prietenii noştri să fie vătămat. Cred că e corect să ştii şi dumneata ce am discutat cu fratele Împăratului despre acest subiect”[27].

Asemenea multora care îl cunoşteau pe Wilhelm, lui Heinrich îi venea greu să-i spună fratelui său ce nu voia să audă. I-a transmis lui Wilhelm aproape opusul mesajului lui George. A afirmat că britanicii nu voiau să intre în război şi că, dacă era să fie un război, Germania trebuia să se bazeze „poate pe o neutralitate a Angliei, în mod cert nu pe faptul că ea ar lua partea Germaniei, şi, probabil, pe faptul că şi-ar folosi puterea pentru a susţine tabăra mai slabă”. Kaizerul a decis că George dăduse o garanţie a neutralităţii Marii Britanii – ceea ce, desigur, regele nu avea autoritatea să facă. El a notat pe scrisoare: „Asta rezolvă lucrurile… acum putem să-i dăm înainte cu Franţa”[28]. Asta era, probabil, doar de poză, de vreme ce toată lumea, inclusiv germanii, fuseseră de acord să-şi trimită ambasadorii la conferinţa de pace de la Londra.

După câteva zile Wilhelm a aflat despre declaraţia lui Haldane că Marea Britanie s-ar implica într-un război. A fost cumplit de dezamăgit. Britanicii considerau că avertismentul lor era un mijloc de a mai domoli pofta de război în Europa. El îl vedea altfel – ca pe o declaraţie ostentativă care avea să instige atât Rusia, cât şi Franţa să se implice într-un conflict între Austria şi Serbia care nu le privea. A spus că era o „declaraţie de război morală”[29]. S-a supărat atât de tare, încât a convocat imediat statul-major al armatei şi al marinei militare. Întâlnirea ce a rezultat – „consiliul de război” din 8 decembrie 1912,

la care cancelarul nu a fost invitat – a fost descrisă uneori drept momentul în care conducerea Germaniei a început numărătoarea inversă până la război. De fapt, ea pare să fi fost în principal un prilej ca Wilhelm să se descarce, dar, de asemenea, le-a permis militarilor să-şi reitereze opţiunea pentru un război preventiv, deşi nu au putut să se pună de acord împotriva cui. Moltke le-a spus celor reuniţi acolo: „Cred că războiul este inevitabil şi, cu cât se întâmplă mai repede, cu atât mai bine”[30]. Pentru el era evident că trebuia să fie un război terestru contra Rusiei, nu a Marii Britanii. Ajunsese să fie convins că forţa militară şi economia Rusiei se dezvoltau atât de rapid, încât, până în 1917, Rusia avea să fie prea puternică pentru ca Germania s-o înfrângă. Tirpitz, în schimb, voia să mai amâne; marina militară nu avea să fie pregătită să se confrunte cu Marea Britanie mai devreme de 1917. Nu s-a plănuit nimic concret, însă s-a convenit că poporul german ar trebui să fie „pregătit” pentru posibilitatea unui război în viitor. Simţindu-se vinovat pentru intervenţia sa inutilă, Heinrich i-a scris lui George, explicându-i că a transmis „instrucţiunile tale cuvânt cu cuvânt”, dar că era posibil să fi omis „singurul punct sensibil… în sensul că eu credeam că, dacă Germania ar fi atrasă într-un război cu Rusia şi, poate, ca rezultat al acestuia, cu Franţa, Anglia *ar putea* fi neutră, dar mă temeam că, de asemenea, ea *ar putea*, *în anumite împrejurări*, să fie de partea duşmanilor noştri… Noi întotdeauna am sperat – şi eu încă sper – că Anglia şi Germania ar putea să cadă de acord, de dragul păcii mondiale!”. El l-a implorat pe George: „Te rog, mai cântăreşte o dată situaţia, până nu e prea târziu! Dacă Anglia şi Germania s-ar uni, cine oare ar îndrăzni să mai mişte?”[31]. Suna ca o solicitare din anii 1890. Cândva o asemenea rugăminte ar fi determinat cel puţin o discuţie serioasă între regina Victoria şi lordul Salisbury. Dar nu şi acum.

Public, britanicii şi germanii se înţelegeau mai bine decât în ultimii ani. În următoarele 18 luni, Bethmann-Hollweg a călăuzit politica externă, iar noul ambasador german la Londra, prinţul Karl Max von Lichnowsky, s-a dovedit a fi – spre surpriza tuturor – un anglofil sociabil cu o pasiune pentru societatea mondenă britanică. S-a înţeles bine cu Edward Grey şi curând spunea cu fermitate Ministerului de Externe german, la fel ca predecesorii săi, că britanicii nu vor fi niciodată de acord cu neutralitatea într-un război european. La începutul anului 1913 cel mai nou ministru de Externe german, Gottlieb von Jagow, a spus Reichstagului că era încântat de „plăpândele mlădiţe”[32] ale cooperării cu Anglia. Cele două ţări începuseră să negocieze cu privire la cine ar putea să cumpere coloniile africane ale Portugaliei şi cum ar putea să treacă de mult plănuita cale ferată spre Bagdad prin Persia controlată de britanici. Însă în cercurile din jurul lui Wilhelm subiectul războiului cu Rusia nu

părea niciodată îngropat de-a binelea.

Lipsa unei legături între viaţa publică ceremonială a monarhilor şi realităţile politicii şi economiei a fost demonstrată mai mult ca oricând de multitudinea de celebrări dinastice care au avut loc în 1913. În Germania Wilhelm a sărbătorit 25 de ani de când era kaizer şi rege al Prusiei, o sută de ani de la victoria prusacilor împotriva lui Napoleon la Leipzig şi nunta unicei sale fiice, Viktoria Louise. La Sankt-Petersburg Nikolai sărbătorea tricentenarul dinastiei Romanov. Amândoi au fost aclamaţi de mulţimi. Presa oficială germană a publicat conştiincioasă elogii care îl numeau pe kaizer temelia naţiunii germane. În Rusia familia imperială a pornit într-un turneu de la Sankt-Petersburg la Moscova. „Oriunde mergeam, eram întâmpinaţi cu manifestări de loialitate care se apropiau de isterie”[33], îşi amintea Olga. Nicky şi Alix erau convinşi că festivităţile stabiliseră o nouă legătură între familia imperială şi popor. „Nu trebuie decât să ne arătăm faţa o singură dată şi imediat le câştigăm inima”[34], i-a spus Alix uneia dintre doamnele de onoare. Vladimir Kokovţov, preşedintele Consiliului de Miniştri al lui Nikolai, îşi amintea: „Cei mai apropiaţi prieteni ai ţarului de la curte au ajuns să fie convinşi că suveranul putea să facă orice bazându-se pe dragostea nemărginită şi pe extrema loialitate a poporului”[35]. În cercurile de dreapta se vorbea de restabilirea comuniunii directe dintre poporul rus şi ţar împotriva modernităţii depravate a stângii şi a sindicatelor, de dizolvarea definitivă a Dumei şi chiar de desfiinţarea Consiliului de Miniştri. Existau şi alte motive de bucurie. Ţara avusese o creştere industrială uluitoare, iar producţia de bunuri crescuse şi ea extrem de mult. Ajungea din urmă Germania şi America la producţia de oţel şi cărbune. Părea atât de înfloritoare, încât britanicii îşi făceau griji că poate Rusia nu va mai considera că ar avea nevoie de convenţie. Şi în Germania atât Bethmann-Hollweg, cât şi Moltke, şeful armatei, erau frământaţi de gândul că viitorul aparţinea Rusiei şi că până la sfârşitul anului 1919 avea să fie atât de puternică, încât Germania s-ar fi aflat la mila ei.

La o cercetare mai atentă, ambele serii de festivităţi dinastice aveau altă semnificaţie: aceea că naţiunile erau divizate, regimurile discreditate, iar cetăţenii dezamăgiţi şi furioşi. Deşi, aşa cum observa *Berliner Tageblatt*, mulţi germani erau încă „înclinaţi spre monarhie”, în Germania celebrările evidenţiau divizările puternice şi faptul că lumea se cam săturase de kaizer. „Niciodată în istoria poporului german, cel mai monarhic popor în convingerile şi caracterul lui, în tradiţiile şi obiceiurile sale, nu a fost atacată astfel ideea de monarhie, nu s-a confruntat monarhia cu un front atât de puternic de opozanţi făţişi şi ascunşi”[36], scria în iunie 1913, în timpul festivităţilor,

Kreuzzeitung, un organ de presă care sprijinea puternic linia oficială. În cadrul extremei drepte şi în armată Wilhelm era privit cu o intensă dezamăgire deoarece nu asigurase conducerea puternică pe care o promisese. În 1912, conducătorul Ligii Pangermane, Heinrich Class, publicase sub pseudonim *Wenn ich der Kaiser wär'* („De-aş fi eu Kaizer"), în care descrisese cu nostalgie un „lider capabil, puternic"[37], care să nu se teamă să reducă dreptul electoral, să adopte o legislaţie antievreiască şi antisocialistă şi să impună cenzura presei. Un puhoi de cărţi ale dreptei germane cereau războaie, expansiune şi hegemonia Germaniei în Europa. Germanii din sud, în schimb, se plângeau de influenţa sufocantă a „Prusiei şi a clasei iuncherilor"[38] şi de faptul că se simţeau excluşi din Reich. Chiar şi *Bürgertum*, clasele mijlocii foarte loiale, îşi dădeau seama de neajunsurile kaizerului pe scena publică, iar *Berlinner Tageblatt* se plângea în numele lor că erau „tratate ca o *quantité négligeable* de 25 de ani"; *Bürgertum* „ţipă după reforme"[39], scria ziarul. Stânga participase la alegerile din 1912 având ca platformă electorală instituirea republicii şi câştigase 35% din voturi, 110 locuri, alcătuind cea mai mare facţiune din Reichstag. Partidul catolic de Centru, cu care Wilhelm şi guvernul său refuzaseră să aibă de-a face, a ieşit pe locul al doilea, cu 91 de locuri. Sufragiul a fost un fel de referendum cu privire la domnia lui Wilhelm, cheltuielile extravagante, sistemul de impozite inechitabil, aprobarea unor preţuri mari pentru alimente şi incapacitatea de a combate creşterea şomajului. Drept rezultat, Bethmann-Hollweg a pierdut controlul asupra Reichstagului şi fusese silit să conducă ţara fără acesta, prin decrete, finanţând guvernul din împrumuturi externe. Triumful stângii a provocat isterie în rândul elitei politice şi industriale din Germania şi a generat discuţii la curte şi în armată despre lovituri menite să scape de sufragiul universal – discuţii înăbuşite de Bethmann-Hollweg. Însă cancelarul şi armata se gândeau cu îngrijorare şi pesimism la divizările din Germania şi la viitorul acesteia, căci ţara părea asaltată deopotrivă din interior şi din exterior.

În Rusia mulţimile aclamaseră festivităţile Romanovilor deoarece un alai regal era distractiv şi nu vedeai prea des aşa ceva. Însă, aşa cum scria preşedintele Consiliului de Miniştri, Kokovţov, „mulţimea nu simţea nimic altceva decât o curiozitate superficială"[40]. Nu era greu de înţeles de ce. Existaseră speranţe că aveau să fie amnistii şi iniţiative noi pentru a restabili încrederea populaţiei, chiar şi sentimentul că prilejul nu era legat doar de Romanovi, ci şi de popor – însă nu s-a concretizat nimic. Au existat doar manifestările convenţionale ale ritualului regal: procesiuni, dineuri de gală, slujbe religioase. Instituţiile din jurul ţarului trataseră ocazia cu o rigiditate lipsită de umor. Când s-au pus în vânzare cupe, farfurii şi timbre comemorative pe care erau imprimate imagini cu ţarul şi familia sa, Ministerul Curţii

Imperiale s-a plâns că nu era permis să apară chipul ţarului pe „obiecte utilitare”[41], iar Sfântul Sinod a protestat că nu se cuvenea ca pe figura suveranului să se aplice o ştampilă poştală. Nici măcar aristocraţia din înalta societate de la Sankt-Petersburg nu a părut prea entuziasmată de eveniment. Când a organizat un bal în cinstea cuplului imperial, atmosfera a fost „falsă”[42] şi „forţată”[43], observa sora lui Nikolai.

Realitatea era că administraţia Rusiei se afla într-un impas mai mare ca niciodată; guvernarea ei era mai brutală, conducerea sa mai confuză. Chiar şi creşterile sale industriale fuseseră realizate cu un cost social enorm. În restul Europei, condiţiile de muncă se îmbunătăţeau treptat. Nu şi în Rusia. Nikolai era încă izolat la Ţarskoe Selo, făcându-şi griji din cauza fiului său bolnav, veghindu-şi neliniştit soţia invalidă, mai înstrăinat şi mai îndepărtat de tot ce era în jurul său, cu excepţia micii sale curţi, îngrijorat de situaţia ţării sale, dar paralizat de nehotărâre. Cocheta cu ideea de a răsturna noua ordine politică, dar nu făcea decât să se plângă de pe tuşă. Detesta obrăznicia Dumei, care, indiferent cum manipula guvernul dreptul de vot, revenea extrem de critică şi hotărâtă să sprijine o guvernare reprezentativă. Nici după miniştrii săi nu se dădea prea tare în vânt. După ce îl lăudase pe Piotr Stolîpin că este salvatorul Rusiei în 1906, până în 1911 a devenit extrem de bănuitor faţă de acesta. Stolîpin, un conservator pragmatic, îşi dăduse seama că trebuia să coopereze cu zemstvele – consiliile locale pe care tatăl lui Nikolai le detestase – şi să discute cu Duma. La fel ca în cazul lui Witte, Nikolai a ajuns treptat să nu mai aibă încredere în el şi să-l antipatizeze. Se zvonea că ţarul era pe cale să-l demită pe Stolîpin când acesta a fost asasinat la Opera din Kiev – în faţa lui Nikolai şi a celor două fiice mai mari ale sale –, în septembrie 1911. Se spunea că fusese ucis de dreapta, căci cel ce trăsese se dovedise a fi atât un radical de stânga, cât şi un informator al poliţiei şi nu făcuse nici o încercare de a ajunge la ţar.

„Sunt sigură că Stolîpin a murit ca să-ţi facă ţie loc, iar asta este spre binele Rusiei”[44], i-a spus Alix cu răceală succesorului lui Stolîpin, Vladimir Kokovţov. Însă Kokovţov s-a pomenit şi el că ţarul încuraja discret unele facţiuni ministeriale împotriva sa. De fiecare dată când Nikolai făcea asta, stabilitatea şi eficacitatea guvernului erau tulburate şi subminate şi mai mult. După ce l-a demis pe Kokovţov la începutul anului 1914, le-a ţinut o predică membrilor Consiliului de Miniştri despre nevoia de unitate. Nevoia sa de a simţi că deţine controlul era mai presus de orice – chiar şi de guvernarea eficientă a ţării. „Împăratul nu este prost deloc, vorbeşte bine şi la obiect şi e pe deplin conştient de ceea ce face”, raporta în 1916 un diplomat britanic deosebit de perspicace, „…este încăpăţânat, răzbunător şi foarte obsedat de ideea că autocraţia le aparţine lui şi copiilor săi, conform

dreptului divin”[45].

Poveştile care veneau din Rusia făceau regimul să pară tot mai dezgustător şi mai imposibil de apărat. În 1912 soldaţii ţarişti au împuşcat 500 de mineri aflaţi în grevă şi au rănit alte câteva sute la terenurile aurifere de pe fluviul Lena, în Siberia. Condiţiile din mină erau groaznice: oamenii munceau 15-16 ore pe zi, cu o rată de accidentare de 700 la 1.000 de muncitori. Hrana, adusă din exterior, era adesea stricată sau insuficientă. Greviştii cereau un program de opt ore pe zi, o creştere cu 30% a salariului şi hrană mai bună. În câteva zile Sankt-Petersburgul a fost cuprins de o grevă generală uriaşă. A patra Dumă, recent aleasă, a cerut explicaţii. Membrii ei nu au fost impresionaţi de răspunsul noului ministru de Interne: „Aşa a fost până acum, aşa va fi mereu”[46]. Relaţiile s-au deteriorat atât de tare, încât până în vara anului 1912 miniştrii şi Duma au ajuns să nu comunice mai deloc. A urmat urâta afacere Beiliss din 1913, în care un funcţionar evreu complet nevinovat a fost judecat pentru sacrificarea ritualică a unui copil. Cazul, aproape comic de neconvingător, fusese fabricat cu deplina ştiinţă a guvernului şi a ţarului – în speranţa că antisemitismul oamenilor de rând îi va aduce pe ruşii loiali alături de guvern. Nikolai însuşi i-a trimis judecătorului un ceas de aur în ajunul procesului, anticipând un verdict care să-l declare vinovat pe inculpat. În tot acest timp grevele au continuat: între 1912 şi 1914 aveau să fie 9.000 de greve, multe organizate de bolşevicii militanţi, până când, între ianuarie şi iulie 1914, au ajuns să intre în grevă un milion şi jumătate de muncitori.

Şi mai era şi Rasputin, ale cărui fapte deveneau subiect de senzaţie. Alix ajunsese treptat să se încreadă în el şi să îi ceară şi sfaturi care nu aveau legătură cu boala lui Aleksei. Credea că el fusese trimis de Dumnezeu. Îl primise în intimitatea familiei, permiţându-i să se uite la fiicele ei când se pregăteau de culcare – ceea ce le-a uimit profund pe mama şi pe cumnata ei –, iar în scrisorile către Nikolai îl numea „Prietenul Nostru”. În 1911 începuse să-i ceară sfatul în legătură cu miniştrii de care nu îi plăcea şi i-a spus lui Nikolai că ar trebui să folosească pieptănul lui Rasputin înainte de a lua decizii importante. Bucurându-se de favorurile cuplului imperial, Rasputin profita de poziţia lui. Mossolov, şeful cancelariei imperiale, s-a pomenit asaltat de protejaţi ai lui Rasputin, cu bileţele de la stareţ prin care i se solicitau posturi. Şi Stolîpin, şi Kokovţov au avut de suferit din cauza lui. Kokovţov ar fi fost demis de Nikolai cel puţin parţial pentru că nu împiedicase anumite poveşti despre Rasputin să ajungă în presă – poveşti care au evitat cenzura deoarece nu menţionau nominal familia imperială. Poate inevitabil, din 1911 începuseră să circule poveşti despre el şi dincolo de Ţarskoe Selo. Până în 1912 a ajuns să fie subiectul unor discursuri acuzatoare în Dumă, iar în 1914 articolele

din ziare îi răspândeau faima în toată Rusia. Poveştile demonstrau într-un mod dureros că lumea anterior închisă a curţii ruse nu mai putea ţine la distanţă lumea largă şi în acelaşi timp, paradoxal, cât de izolată şi de ignorantă devenise familia imperială. Articolele din presă despre Rasputin l-au transformat dintr-un favorit de la curte despre care bârfea elita într-un simbol naţional şi apoi internaţional al tuturor relelor şi tarelor sistemului. Au început să se răspândească zvonuri scandaloase despre cât de mult îi plăcea să facă sex, să bea şi să creeze haos.

Cel mai notoriu incident avea să se întâmple în 1915, când şi-a făcut apariţia beat la Iar, un celebru restaurant din Moscova frecventat cândva de Puşkin, însoţit de două femei, unde a iscat o ceartă. L-a chemat pe un editor de ziar ca să fie martor la scenă şi, ca *pièce de résistance*, şi-a scos penisul, l-a pus pe masă şi a spus că putea să facă ce voia el cu „bătrânica”[47] – adică cu ţarina. Nimeni nu a îndrăznit să-l dea afară până când nu s-a sunat la Ministerul de Interne pentru a se cere permisiunea de a fi arestat. În absenţa altor explicaţii cu privire la influenţa sa în familia imperială, aproape că era mult prea uşor ca ea să fie atribuită credulităţii alarmante a acesteia sau unei sinistre subjugări sexuale. La Sankt-Petersburg se bârfea că Rasputin se culca cu ţarina şi cu prietena acesteia, Anna Vîrubova, şi că le violase pe toate fiicele ţarului – pângărirea lor fiind un fel de metaforă pentru degradarea regimului însuşi. Nikolai şi Aleksandra au fost avertizaţi de mai multe ori cu privire la Rasputin de servitori, demnitari, poliţie, oameni ai Bisericii şi, în cele din urmă, chiar de familia lor. Dar ei nici nu voiau să audă. Se obişnuiseră să-i ignore pe cei ce le spuneau lucruri pe care nu voiau să le audă.

Până şi stabila Mare Britanie părea să fie copleşită de un nou val de nemulţumiri ale populaţiei şi dezordini violente. Grevele minerilor şi ale muncitorilor feroviari au ameninţat să aducă ţara în impas în 1912 şi 1913, iar campania sufragetelor pentru a obţine dreptul de vot pentru femei a atins noi niveluri de violenţă. În 1912 au fost sparte mai multe geamuri la Castelul Windsor, iar în 1913 Emily Davidson s-a martirizat la Derby, aruncându-se sub picioarele calului lui George. Regele, care nu era un simpatizant nici al grevişților, nici al sufragetelor, a fost dezgustat şi şocat. I-a spus lui Asquith că ar trebui să adopte o lege împotriva pichetării. „Regele este ostil până în măduva oaselor faţă de toţi cei care se căznesc să-i scoată pe muncitori din noroi”, a scris Lloyd George, care i-a convins pe muncitori să se întoarcă la lucru. „La fel şi Regina. Vorbesc exact la fel cum îmi vorbeau răposatul Rege şi Kaizerul… despre greva feroviarilor de atunci. «Ce vor de fac grevă? Sunt foarte bine plătiţi.»”[48]

La fel ca în Rusia şi Germania, şi în Marea Britanie se vorbea de

trecerea la acţiuni radicale ale dreptei împotriva stângii. Când proiectul de lege al guvernului liberal privind acordarea dreptului la guvernare internă pentru Irlanda a ajuns în Camera Comunelor, în mai 1912, Andrew Bonar Law, noul lider al Partidului Conservator (a cărui denumire completă, Partidul Conservator Unionist, denota angajamentul său de a menţine uniunea cu Irlanda prin orice mijloace), i-a spus lui George că, deoarece Camera Lorzilor nu mai avea putere, regele ar trebui să-şi folosească dreptul de veto pentru a bloca legea, să-i demită pe miniştrii liberali şi să aleagă alţii noi – nişte miniştri conservatori. După standardele britanice, aceasta era o acţiune dură, căci monarhul trebuia să fie mai presus de politică, din 1830 nici un monarh nu mai demisese vreun ministru şi din 1708 nici un monarh nu se mai folosise de dreptul de veto regal. Toată treaba avea un iz de lovitură de palat şi era în totală contradicţie cu spiritul democraţiei parlamentare. George a refuzat să facă aşa ceva, însă cererea a declanşat imediat un val de autocompătimire: „Indiferent ce voi face, voi ofensa jumătate din populaţie… Nici un suveran nu s-a mai aflat vreodată într-o asemenea poziţie”[49], iar ideea dreptului de veto l-a fascinat mult timp. În 1913 i-a trimis lui Asquith o scrisoare de 1.500 de cuvinte, citându-l pe Bagehot şi pretinzând dreptul de a demite consilieri şi de a dizolva parlamentul de unul singur – scrisoare pe care premierul a ignorat-o. Regele ura şi ideea de autonomie internă a Irlandei. De fapt, nu era mai mult decât autoguvernarea de care se bucurau deja Australia şi Canada, însă pentru rege şi pentru Partidul Conservator părea primul pas spre dezintegrarea Imperiului Britanic şi aşa şi avea să fie – mai ales deoarece guvernul britanic s-a împotrivit atât de mult timp. În timp ce proiectul de lege privind autonomia internă a Irlandei îşi croia drum prin parlament, George s-a apucat să-i trimită lui Asquith scrisori „nevrotice” şi să-l convoace la întrevederi în care i se plângea despre „propria poziţie şi groaznicul foc încrucişat la care îşi închipuie că este expus”[50].

În mai 1913, la nunta mezinei lui Wilhelm – unica sa fiică, Viktoria –, cei trei împăraţi s-au întâlnit pentru a doua oară în viaţa lor din 1889. Nunta a fost ultima dintre marile reuniuni regale care ar fi trebuit să creeze armonie în Europa. A fost taxată drept o soluţionare fericită a vechii dispute cu privire la faptul că Prusia înghiţise regatul Hanovra în 1866: Viktoria se mărita cu prinţul Ernst August de Cumberland, fiul surorii Alexandrei şi a lui Minnie, Thyra, şi al regelui Hanovrei, nepotul vărului reginei Victoria. A fost ultima oară când cei trei aveau să fie împreună, ultima lor întâlnire.

Au avut loc familiarele recepţii şi treceri în revistă ale trupelor, precum şi un dineu de gală cu 1.200 de invitaţi. Fritz Ponsonby, ca întotdeauna, prezent la datorie, a remarcat că Wilhelm era în „toane

foarte bune”[51], că era mai greu de vorbit cu germanii decât de obicei şi că toată lumea a trebuit să stea în picioare mai mult decât se aşteptase.

Chiar şi aşa, ocazia le-a trezit din nou protagoniştilor o fărâmă din vechile speranţe că întâlnirile dintre regi chiar contau. Kaizerul, ca de obicei, şi-a închipuit că evenimentul este un moment al diplomaţiei sale personale. După aceea i-a relatat arhiducelui Franz Ferdinand: „A fost extrem de plăcut şi de favorabil. Eu, Regele George al V-lea şi Împăratul am convenit asupra unei concordanţe totale privind chestiunile statelor balcanice… Regele Angliei, precum şi ţarul sunt total de acord cu mine şi ferm hotărâţi să ţină sub control dorinţa neînfrânată a Bulgariei de a se extinde pe socoteala Turciei şi a altor state”[52]. A decis că el şi George se înţeleseseră atât de bine, încât avea să aranjeze să-i întoarcă vizita în Marea Britanie. Poate că urma să aibă chiar prilejul de a slăbi Antanta.

În realitate, în timpul nunţii Wilhelm fusese sfâşiat între încântarea generată de numărul participanţilor la eveniment şi invidia faţă de verii săi. A dat clar de înţeles că George nu avea să fie întâmpinat la gară atunci când s-a dus să-l întâmpine pe Nikolai la trenul venit de la Sankt-Petersburg, deoarece nu voia să fie eclipsat. Şi era hotărât, îşi amintea George mai târziu, să nu le permită celor doi veri ai săi să rămână singuri împreună, de teamă să nu-l vorbească pe la spate. Când cei doi au reuşit să rămână câteva momente împreună, George a fost convins că „urechea lui William era lipită de gaura cheii”[53]. Un an mai târziu, când Europa se îndrepta clătinându-se spre conflict, Wilhelm a afirmat insistent că verii lui – doi oameni care nu discutau niciodată politică dacă puteau evita subiectul – complotaseră împotriva sa la nuntă.

De fapt, George a venit la nuntă cu o scânteie de speranţă. În decembrie Heinrich îi spusese că încă „spera că Anglia şi Germania ar putea să cadă de acord, de dragul păcii mondiale!” şi îl rugase să facă o vizită oficială în Germania. „Te rog, gândeşte-te serios la asta – s-ar putea să fie de mare folos!”[54] Însă ambiţiile regelui s-au risipit rapid în proximitatea lui Wilhelm. Un curtean german observa că George s-a simţit cel mai în largul său când a discutat despre cai cu înaltul demnitar care se ocupa de Grajdurile Regale[55]. Totuşi, a fost sincer încântat să-l vadă pe Nikolai, care a venit cu trenul împreună cu o sută de poliţişti[56]. „Am avut o discuţie lungă şi mulţumitoare cu scumpul de Nicky, el a fost exact la fel ca întotdeauna”[57], a notat el în jurnal. La fel era, desigur, bine. George a scris mai târziu că el şi Nikolai fuseseră „complet de acord cu privire la importanţa deosebită a menţinerii celor mai prietenoase relaţii între cele două ţări ale noastre”, pentru a asigura „pacea în Europa”[58]. Dată fiind banalitatea scrisorilor lor, este greu de imaginat că Wilhelm avea vreun motiv să

se simtă neliniştit. În orice caz, toţi trei se retrăseseră de multă vreme în propriile ortodoxii naţionale. Nikolai era supărat că acţiunile britanicilor şi germanilor menite să soluţioneze războaiele balcanice risipiseră şi ultima speranţă a Rusiei de a pune mâna pe strâmtori, iar la curtea rusească atitudinile panslaviste şi antigermane se generalizau. Guvernul german era hotărât să sprijine în continuare Austria în Balcani şi lui Wilhelm îi plăcea să le spună trimişilor austrieci că ar trebui să termine o dată pentru totdeauna cu sârbii.

Ca pentru a confirma irelevanţa evenimentului, la nici şase luni după aceea, Rusia şi Germania s-au pomenit încă o dată ameninţându-se reciproc când, din nou, un gest neînsemnat a căpătat o semnificaţie înspăimântătoare. Un general-locotenent german pe nume Liman von Sanders a fost numit instructor al armatei turce şi comandant al Corpului I de Armată otoman, garnizoana care apăra Constantinopolul. Ruşii au considerat imediat că numirea era o acţiune menită să plaseze strâmtorile sub control german. Nikolai i-a spus lui Kokovţov, aflat la Berlin, să ceară o explicaţie guvernului german. Într-o scenă ca atâtea altele de până atunci, Wilhelm l-a asigurat pe ministrul rus că întreaga chestiune fusese discutată când venise Nikolai la nuntă, în mai. Nikolai „nu a făcut atunci nici o obiecţie… intervenţia sa de acum, că toate detaliile fuseseră stabilite, era cel puţin inconsecventă”[59]. Ar trebui, a reflectat kaizerul, să considere aceste plângeri „un ultimatum”? Kokovţov, care nu era obişnuit cu purtarea lui Wilhelm, nu a ştiut ce să zică; nu putea să pună la îndoială cuvântul unui împărat. La prânz s-a cutremurat când Wilhelm a oscilat între jovialitate, indignare – enumerând faptele bune pe care le făcuse pentru Rusia şi plângându-se de „ingratitudinea” ei – şi ameninţări: „În ciuda tuturor acestora, izbucnirile presei voastre… au devenit insuportabile; ele vor conduce inevitabil la o catastrofă pe care nu voi avea puterea s-o împiedic”.

Nikolai, indignat, „a negat categoric că s-ar fi ajuns la un acord”[60]. Guvernul rus a cerut ca Liman von Sanders să fie îndepărtat din funcţie, în timp ce presa rusească a împroşcat cu acuzaţii furioase. Germanii au refuzat să dea înapoi, declarând că numirea era doar un schimb de personal. Exista o îndelungată tradiţie a instruirii armatei turce de personal militar european; mai mulţi ofiţeri ai marinei britanice fuseseră recent trimişi în cadrul marinei militare turce. Nici britanicii, nici francezii nu înţelegeau de ce erau ruşii atât de îngrijoraţi.

La o şedinţă de urgenţă a Consiliului de Miniştri al ţarului s-a convenit că, dacă germanii vor refuza să dea înapoi, Rusia va trebui să se gândească la o acţiune militară, inclusiv la cucerirea porturilor turceşti, şi să ceară sprijin militar din partea Franţei şi a Marii Britanii pentru a sili Germania să capituleze. În spatele reacţiei pripite se afla

teama că Germania intenţiona să fie o jucătoare în Orientul Apropiat. Numirea lui Sanders, asemenea căii ferate de la Bagdad, părea o dovadă a intenţiilor germanilor*2 61. Kokovţov le-a reamintit celor prezenţi că războiul era cea mai mare nenorocire care se putea abate asupra Rusiei, însă cuvintele sale nu au fost luate în seamă. Era o schimbare majoră, dacă nu întru totul neaşteptată, în gândirea guvernului rus. Axioma fundamentală a politicii fusese că războiul însemna dezastru. Acum se părea că umilinţa şi potenţiala pierdere către Rusia a statutului de mare putere aveau prioritate. Din fericire, germanii au dat înapoi în ianuarie 1914 şi turcii l-au avansat pe Liman von Sanders la gradul de feldmareşal, un grad prea mare pentru a comanda un corp de armată turcesc. „Acum am numai zâmbete prieteneşti pentru Germania”62, i-a spus Nikolai contelui Pourtalès, ambasadorul german, după ce nemţii au cedat.

De fapt, afacerea Sanders a părut să risipească şi ultimele rămăşiţe ale încrederii lui Nikolai în bunăvoinţa germanilor. Era convins că aceasta dovedise cât de reală era ameninţarea germană. La sfârşitul lui ianuarie 1914 i-a acordat o audienţă fostului ministru de Externe francez, Théophile Delcassé, şi i-a spus că prevedea „o ciocnire poate inevitabilă şi iminentă între ambiţiile germanilor şi interesul ruşilor”63 şi că Rusia nu se va lăsa călcată în picioare. În martie i-a spus ambasadorului britanic, Buchanan, că „avea motive să creadă că Germania intenţiona să dobândească o asemenea poziţie la Constantinopol încât să-i ofere posibilitatea de a izola complet Rusia în Marea Neagră. Dacă ea avea să încerce să ducă la îndeplinire această politică, el va trebui să se opună cu toată puterea, chiar de-ar fi fost războiul singura alternativă”64. Nu era singurul de această părere. Aşa cum observa un curtean, convingerea „că războiul este inevitabil s-a întărit din ce în ce mai mult la toate clasele sociale”65. Generalizarea sentimentelor antigermane în rândul ruşilor l-a făcut pe Durnovo, un fost ministru, să-i scrie ţarului o notă, evidenţiind, cu detalii ce constituiau previziuni extrem de exacte, dezastrele pe care le-ar aduce un război cu Germania, argumentând că legăturile cu Marea Britanie – legături care nu aduseseră Rusiei beneficii reale – nu făceau decât să accelereze probabilitatea acelei ciocniri. Însă pentru Nikolai Germania luase în cele din urmă, în mod indubitabil, locul Marii Britanii ca principal inamic. Conflictele cu britanicii rămăseseră totuşi la distanţă, în Asia. Germania era la o azvârlitură de băţ.

Încercările Rusiei de a atrage Marea Britanie într-o alianţă erau însă la fel de zadarnice. În mai 1914 Nikolai l-a convocat pe Buchanan şi i-a zis că voia să vadă o cooperare mult mai strânsă între Franţa, Marea Britanie şi Rusia. Însă Rusia se comporta atât de rău în Persia, încât convenţia era pe punctul de a se destrăma. Mai mult, Ministerul de Externe britanic bănuia că Rusia pusese ochii pe Armenia turcească.

Când Buchanan i-a spus lui Nikolai care este poziţia britanicilor – cât mai precaut posibil –, ţarul a refuzat s-o accepte: „Pot doar să vă spun, aşa cum v-am mai spus de atâtea ori înainte, că singura mea dorinţă este să rămân un prieten de nădejde al Angliei şi, în măsura în care ţine de mine, nimic nu va sta în calea celei mai prietenoase înţelegeri posibile între cele două ţări ale noastre”[66]. În cele din urmă, în iunie, George a fost cooptat de Grey să aducă subiectul în atenţia ţarului – sau, mai curând, Ministerul de Externe a redactat o scrisoare pe care George a copiat-o. El spunea că era „atât de neliniştit de acest subiect, încât îţi scriu scrisoarea asta particulară pentru a explica ce îmi provoacă această nelinişte. Este vorba despre actuala stare nesatisfăcătoare de lucruri din Persia. Este dorinţa mea cea mai mare să văd că opinia publică britanică şi ambele partide politice au în continuare sentimente prieteneşti faţă de Rusia… şi asta mă face să îmi doresc ca guvernele noastre să aibă un schimb de păreri sincer şi prietenesc cu privire la toată situaţia din Persia”[67]. A adăugat că ştia că poate să conteze pe prietenia lui Nicky pentru a înlătura orice neînţelegeri.

În Germania, în schimb, discuţia despre „conflictele inevitabile” şi „războaiele preventive” era la ordinea zilei. Ideea de război iminent căpătase avânt. În noiembrie 1913 Bethmann-Hollweg susţinuse un discurs în Reichstag avertizând împotriva unui război preventiv. Liga Pangermană a anunţat în aprilie 1914 că „Franţa şi Rusia se pregătesc pentru lupta decisivă cu Germania şi Austro-Ungaria şi intenţionează să atace cu prima ocazie”[68]. Moltke, şeful de stat-major, a purtat discuţii în acea primăvară cu ministrul de Externe Jagow şi i-a spus că, deşi Germania încă era la fel de puternică precum duşmanii ei, peste câţiva ani aceştia aveau să fie prea puternici. „Prin urmare, şeful de stat-major a propus ca eu să aplic o politică având ca scop declanşarea unui război în viitorul apropiat.” Şi kaizerul însuşi i-a spus lui Max Warburg, bancherul din Hamburg, că ruşii se pregăteau de război în 1916 şi se gândea dacă nu ar fi mai bine să atace primul. Pe 27 iunie trimisul special american, colonelul Edward House, care venise în Europa pentru a încerca să negocieze o învoială între SUA, Germania şi Marea Britanie ca să împiedice un război major, a plecat din Germania la Londra pentru a se întâlni cu sir Edward Grey. El i-a descris lui Grey „spiritul belicos militant din Germania şi marea încordare a oamenilor. Consideram că Germania va ataca rapid… Credeam că nici kaizerul şi nici cea mai mare parte a sfătuitorilor săi nu voiau un război… dar armata era agresivă şi gata de război în orice moment”[69].

A doua zi, arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul Imperiului Austro-Ungar, şi Sophie, soţia lui, au fost asasinaţi la Sarajevo.

*1 Opiniile lui Lloyd George începuseră să se schimbe după o vizită particulară în Germania din vara anului 1908. De ochii lumii, se dusese să inspecteze sistemul asigurărilor sociale din Germania, dar în realitate pentru a vedea dacă era posibil să ocolească Ministerul de Externe şi să afle care era atitudinea reală a guvernului german faţă de Marea Britanie şi reducerea armelor. Fusese uimit de omniprezenţa culturii militare şi a admiraţiei pentru armată şi descurajat de refuzul guvernului german de a discuta cu el. Singurul ministru care a fost de acord să se întâlnească cu el, Bethmann-Hollweg, la acel moment încă nepromovat în funcţie, nu a vrut să discute deloc despre înarmare şi după câteva beri a început să acuze Marea Britanie că ura Germania.

*2 De fapt, Wilhelm chiar visa să preia controlul asupra armatei turce. Când şi-a luat rămas-bun de la grupul lui Sanders care pleca în misiune, le-a zis că sarcina lor era „germanizarea armatei turce prin conducerea şi controlul direct ale activităţii organizaţionale a ministerului de Război turc” şi că spera că „drapelul german va flutura în curând pe fortificaţiile Bosforului” – însă aceste cuvinte, ca de atâtea ori în cazul lui, exprimau mai degrabă o aspiraţie decât un plan.

Capitolul 16

Iulie 1914

Luna care s-a scurs între asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand şi izbucnirea Primului Război Mondial a scos la iveală, poate mai mult decât orice, măsura în care evenimentele scăpaseră de sub controlul lui Wilhelm, Nikolai şi George. Kaizerul se afla la regata de la Kiel, făcând întreceri cu iahturile, când a aflat vestea. Găzduia o escadră de crucişătoare britanice aflate în vizită, iar oraşul era plin de ofiţeri germani şi britanici care îşi petreceau prieteneşte timpul împreună. A fost în mod limpede tulburat de veste. „Această crimă laşă şi odioasă m-a cutremurat până în adâncul sufletului", i-a telegrafiat el lui Bethmann-Hollweg. În ultimii ani Franz Ferdinand devenise unul dintre prietenii săi cei mai apropiaţi – fuseseră împreună la vânătoare cu o săptămână înainte –, chiar dacă, la fel ca în cazul multor relaţii ale lui Wilhelm, el considera că această prietenie îi era folositoare: îi plăcea să spună că îl avea la degetul mic pe moştenitorul habsburgic.

Ţarul era în croaziera lui anuală de vară în Marea Baltică. Aleksei, în vârstă de 9 ani, căzuse în timp ce sărea de pe o scară şi îşi luxase glezna. Avea hemoragie şi plângea de durere; Alix era palidă de îngrijorare. Apoi a sosit vestea că Rasputin fusese înjunghiat de o nebună. Toţi cei de pe vas, în afară de familia regală, au sperat că era mort. Asasinarea lui Franz Ferdinand a trecut aproape neobservată.

Şi George era preocupat. Cel mai recent capitol din povestea autoguvernării interne a Irlandei fusese dominat de certuri înverşunate cu privire la soarta celor şase comitate predominant protestante din nordul Irlandei, care ameninţaseră cu lupte dacă aveau să fie separate de Marea Britanie. În nord fuseseră introduse pe furiş un mare număr de arme. George era obsedat de ceea ce s-ar fi putut întâmpla dacă armata britanică – armata *lui* – trebuia să tragă în cetăţeni britanici şi i se plânsese în mod repetat lui Asquith de „«groaznicul foc încrucişat» la care îşi închipuie că este expus"[1]. „Un şoc cumplit pentru dragul de Împărat"[2], a scris el în jurnal. De fapt, Franz Joseph a fost remarcabil de stăpân pe sine. Nu îi prea plăcuse de nepotul său şi nici măcar nu a mers la înmormântare.

Nimeni nu s-a aşteptat ca asasinatul să provoace un război. Iniţial, fapta a suscitat o indignare colectivă şi simpatie faţă de Austria. Chiar dacă crima putea fi asociată cu Serbia – Gavril Princip, în vârstă de 19 ani, spusese că a ucis „un duşman al slavilor sudici" pentru „a răzbuna poporul sârb" –, toată lumea se aştepta ca povestea să se oprească aici.

„Kaizerul Wilhelm o să-şi arate colţii”, i-a spus Aleksandr Izvolski, fostul ministru de Externe rus, lui Sandro, vărul lui Nikolai. „Şi totul va fi uitat până în data de 15 a lunii viitoare!”[3] Wilhelm şi-a arătat într-adevăr colţii, în maniera sa caracteristică. Pe un memorandum de la ambasadorul german la Viena el a scris că sârbii trebuiau puşi la punct „acum sau niciodată… sârbii trebuie eliminaţi *şi* asta foarte *curând*”[4].

Guvernul austriac a considerat totuşi asasinatul o oportunitate. Mai mult ca niciodată, el privea Serbia, care se dublase ca mărime după Războaiele Balcanice şi se proclama în mod constant lidera slavilor sudici, ca pe o ameninţare la adresa Imperiului Habsburgic. De la mijlocul anului 1913 guvernul austriac ceruse de trei ori Germaniei sprijin pentru a zdrobi Serbia; Wilhelm refuzase de fiecare dată. Militarii austrieci erau la fel de entuziasmaţi de ideea de război ca şi ofiţerii germani cei mai încrâncenaţi. Şeful de stat-major austriac, Conrad von Hötzendorf, era, asemenea lui Moltke, un adept convins al socialismului darwinist care credea că lupta era un principiu fundamental al vieţii şi de mulţi ani abia aştepta să lupte cu Serbia. Numai în 1913 ceruse război de 25 de ori[5].

La o săptămână după asasinat, pe 5 iulie, ambasadorul austriac a venit la Wilhelm cu o scrisoare confidenţială de la împăratul Franz Joseph în care se afirma că se făcuse legătura între asasinat şi un complot organizat de guvernul sârb şi că Serbia trebuia „eliminată”. Se cerea sprijinul Germaniei. Implicaţia era aceea că Austria urma să lanseze un război rapid pentru a pedepsi Serbia, în timp ce Europa era în vacanţa de vară. Totul avea să se termine înainte să apuce cineva să se plângă. Germania urma să se asigure că nici o altă mare putere nu se va simţi tentată să se amestece. Wilhelm a şovăit. Arătând că era posibil ca o acţiune împotriva Serbiei „să cauzeze grave complicaţii europene”[6], el şi-a continuat prânzul. Apoi i-a spus ambasadorului austriac că Austria se putea baza pe sprijinul deplin al Germaniei împotriva Serbiei, chiar dacă războiul ameninţa să se extindă, însă Austria trebuia să acţioneze rapid. A fost convocat Bethmann-Hollweg şi acesta a fost întru totul de acord.

De ce au fost de acord? Wilhelm era supărat că murise prietenul său; el considera că Austria era partea vătămată şi că Serbia era o otravă în Balcani. Însă anterior, când se ajunsese la o situaţie dificilă ce necesita o decizie, se ferise întotdeauna de confruntare. Considerase adesea că aceasta era o slăbiciune a sa. „De astă dată nu voi ceda”[7], i-a spus lui Krupp, producătorul de armament. Cât despre Bethmann-Hollweg, acesta se străduise patru ani să contracareze cererile militarilor privind declanşarea unui război. Decizia sa pare să fi izvorât dintr-un sentiment profund pesimist că Germania era prinsă în capcană şi nu prea mai avea încotro să se îndrepte: încercările lui de a

detensiona relaţiile externe ale ţării eşuaseră, în vreme ce divizările interne o făceau tot mai greu de guvernat. Şi, la fel ca armata, începuse să fie obsedat de Rusia ca viitoare ameninţare. „Rusia tot creşte şi creşte şi ne apasă ca un coşmar”, zicea el. În schimb, ca unică aliată de nădejde a Germaniei, Austria trebuia să fie sprijinită. Un război de mici proporţii avea s-o ajute să-şi recapete demnitatea şi să elimine ameninţarea reprezentată de Serbia. Ceea ce pare să-i fi convins pe amândoi era percepţia că războiul urma să fie rapid şi localizat – era aproape ca şi cum, după toate discuţiile despre conflagraţiile europene, era uşor să fie de acord cu un mic război la care Germania de fapt nu avea să ia parte. Însă exista întotdeauna un risc. În mod hotărâtor, amândoi erau siguri că Rusia nu era, aşa cum a zis Wilhelm, „pregătită de război şi se va gândi de două ori înainte de a recurge la arme”[8]. Nu era o presupunere lipsită de logică. De câteva luni ambasadorul german la Sankt-Petersburg trimitea rapoarte despre problemele din Rusia: milioanele de muncitori în grevă, baricadele de pe străzile Moscovei. Mai mult, Wilhelm era sigur că Nikolai nu s-ar da de partea unor regicizi. Le-a spus liderilor săi politici şi militari că nu voia să se facă nici un fel de pregătiri de război, atât era de convins că ameninţările aveau să fie de ajuns. A doua zi a plecat în croaziera sa anuală de-a lungul coastei norvegiene.

Două săptămâni mai târziu, austriecii nu rezolvaseră încă nimic. Nu reuşiseră să descopere nici o dovadă care să incrimineze Serbia de participarea la asasinat. Nici nu redactaseră un ultimatum. Şi s-a aflat că aveau să fie în stare să strângă o armată abia după perioada recoltei, la mijlocul lunii august. Se cam terminase cu ideea de război rapid. În cele din urmă, pe 19 iulie, Ministerul de Externe german i-a telegrafiat kaizerului că pe 23 iulie austriecii urmau să le trimită un ultimatum sârbilor şi că el trebuia să poată fi contactat, în caz că era nevoie să se ia decizii importante. Când posibilitatea unui război european a devenit brusc reală pentru el, Wilhelm a fost cuprins de nelinişte. A vrut să se întoarcă la Berlin, dar Bethmann-Hollweg – îngrozit de gândul întoarcerii fulgerătoare a kaizerului la Berlin, cu o avalanşă de declaraţii oficiale incendiare – a stăruit să stea liniştit, spunându-i că întreruperea bruscă a voiajului său ar putea alarma marina militară britanică.

Pe 23 iulie, la miezul nopţii, austriecii au transmis un ultimatum Serbiei. Îl amânaseră intenţionat deoarece preşedintele francez, Raymond Poincaré, îl vizitase pe ţar la Sankt-Petersburg şi au vrut să aştepte până când acesta pleca din port, astfel încât Franţa şi Rusia să nu poată să coordoneze un răspuns. Ultimatumul cerea ca unor ofiţeri austrieci să li se permită intrarea în Serbia pentru a-şi desfăşura propria anchetă, întreaga propagandă naţionalistă sârbă să fie suprimată, toate societăţile naţionaliste sârbe să fie dizolvate şi ofiţerii

militari sârbi consideraţi „antiaustrieci” să fie demişi. Sârbii aveau la dispoziţie 48 de ore pentru a răspunde. Violenţa ultimatumului i-a uluit pe diplomaţii europeni. Sir Edward Grey a considerat că nici un stat suveran nu ar fi putut să fie de acord cu el.

A doua zi după ce austriecii şi-au emis ultimatumul, Serghei Sazonov a convocat o şedinţă a Consiliului de Miniştri rus. Le-a spus colegilor săi că era sigur că Austria fusese încurajată de Germania, care voia să domine continentul, şi că aceste două state credeau că ar putea câştiga un război împotriva Rusiei. Dorea cu disperare să evite războiul, dar în acelaşi timp era convins că, dacă se ajungea la aşa ceva şi Rusia nu lua apărarea Serbiei „pentru a-şi îndeplini misiunea istorică, s-ar considera că este un stat în declin şi, prin urmare, că ar trebui să ocupe un loc secundar între puteri”[9]. Încă o „umilire” era pur şi simplu prea greu de îndurat. Mai mult, „opinia publică” – sau ceea ce trecea drept opinie publică – solicita luarea unor măsuri. Presa rusească insista aproape isteric că acest episod nu putea fi o altă Bosnie. Ştiind că, dacă Rusia intra în război, asta s-ar fi putut sfârşi cu o revoluţie, miniştrii s-au convins că, dacă Rusia nu intra în război, era posibil ca ţara să se ridice împotriva lor dintr-o nemulţumire patriotică.

Chiar şi aşa, Sazonov a încercat să prevină un conflict. Le-a cerut austriecilor să prelungească termenul-limită acordat Serbiei şi i-a solicitat lui Grey să facă şi el acelaşi lucru. I-a sfătuit pe sârbi să accepte cât mai multe dintre cererile Austriei şi a propus ca restul să fie rezolvate la Haga. A apelat la Ministerul de Externe german să medieze situaţia, neştiind că Germania era susţinătorul secret al Austriei. Ambasadorul german a afirmat că Germania nu ştia nimic despre ultimatum şi că totul era între Austria şi Serbia. I-a spus lui Sazonov că Austria voia doar să-i dea Serbiei o lecţie şi că Sazonov ar trebui să încerce să negocieze direct cu Austria. Austriecii au respins toate solicitările lui Sazonov.

Lui Nikolai îi era groază de ideea unui conflict şi era sigur că şi Wilhelm se temea de asta. I-a spus lui Maurice Paléologue, ambasadorul francez la Sankt-Petersburg: „Nu pot să cred că împăratul vrea război… De l-aţi cunoaşte cum îl cunosc eu! De-aţi şti cât de mult teatru este în poza lui!”[10]. Mai târziu unul dintre miniştrii săi îşi amintea:

> Mi-a spus că el crede că Sazonov exagerează gravitatea situaţiei şi că acesta şi-a pierdut curajul… Războiul ar fi fost dezastruos pentru lume şi, odată pornit, avea să fie dificil de oprit. Împăratul nu credea că era probabil ca Ultimatumul să fi fost trimis după o consultare cu Berlinul. Împăratul german îl asigurase adesea de dorinţa sa sinceră de a ocroti pacea în Europa şi întotdeauna fusese posibil să se ajungă la o înţelegere cu el, chiar şi în cazuri grave. Maiestatea Sa a vorbit despre atitudinea loială a Împăratului german în timpul Războiului Ruso-Japonez şi al dificultăţilor interne pe care le avusese

Rusia după aceea. Pentru Germania ar fi fost uşor să dea Rusiei o lovitură decisivă în acele împrejurări[11].

Ţarul a încercat să-şi vadă de viaţa lui ca mai înainte: să joace tenis, să facă canotaj cu fiicele lui, să ia ceaiul cu rudele sale, să se întâlnească cu înaltul demnitar care se ocupa de Grajdurile Regale ale curţii din Mecklenburg-Strelitz. Însă era chinuit de îngrijorare şi se străduia să rămână vesel. Mai târziu, profesorul particular al fiului său a scris: „A fost suficient să-l vedem în acea ultimă săptămână cumplită din iulie pentru a ne da seama prin ce chin mental trecuse”[12].

Când Wilhelm s-a întors la Potsdam pe 27 iulie, a descoperit şocat că Austria ordonase o mobilizare parţială a armatei, înainte ca Serbia să fi răspuns la ultimatum. De asemenea, i-a găsit pe conducătorii armatei germane tot mai influenţi în discuţiile cu privire la ce trebuia să facă în continuare Germania. Spre deosebire de guvernul civil german, care devenise haotic şi divizat, făcând ca împotrivirea faţă de război să fie mult mai greu de coordonat, comandanţii armatei erau bine organizaţi şi vorbeau într-un singur glas. Li se permisese – ba chiar fuseseră încurajaţi – să rămână complet în afara controlului sau verificării autorităţii civile, dispreţuiau cultura civilă şi erau convinşi că războiul era o binefacere în sine, în vreme ce cultura civilă era plină de admiraţie faţă de ei.

Deşi Austria fusese o mare dezamăgire, conducătorii armatei erau convinşi că era vremea să lupte şi hotărâţi să nu permită ca laşitatea kaizerului să stea în calea unui război. Moltke urmărea chiar mai mult decât atât. De la începutul crizei susţinea că asasinatul oferea ocazia perfectă pentru un altfel de război, marele război al răfuielii cu Rusia. Îl încuraja în taină, de multe săptămâni, pe omologul său austriac, Conrad von Hötzendorf. Ideea aproape că îl îngrozea, aşa că oscila între a face presiuni în sprijinul ei şi apoi a aduce argumente împotriva ei. Ministrul de Război Falkenhayn şi Lyncker, şeful cabinetului militar al lui Wilhelm, erau şi ei de acord că momentul era potrivit şi credeau că un război ar reduce la tăcere, dacă nu chiar ar înlătura elementele socialiste degenerate din Germania. Crucial pentru planul lui Moltke – care a ajuns să fie cunoscut drept Planul Schlieffen[*1] – era faptul că Austria era dispusă să lupte alături de Germania. Planul avea la bază ideea că, într-un război, Germania ar trebui să aibă de-a face simultan cu doi agresori – Franţa şi Rusia. Strategia era ca armata să scoată Franţa repede din luptă, înainte ca forţele ei să se poată mobiliza, apoi să-şi schimbe direcţia pentru a ataca Rusia, despre care se ştia că îşi mobilizează greu uriaşa armată. Se zicea că Wilhelm ar fi numit această idee, care fusese propusă pentru prima oară în jurul anului 1905, „la Paris masa de prânz, cina la Sankt-Petersburg”. Austria era necesară pentru a-i ţine în şah pe

ruşi până când Germania era pregătită.

Planul avea implicaţii devastatoare: în primul rând, indiferent dacă Franţa fusese implicată în vreun fel, ea urma să fie invadată. Acelaşi lucru era valabil şi pentru statele neutre Belgia şi Luxemburg, care erau situate în drum spre Franţa. Un conflict est-european avea să se transforme instantaneu într-un război la scară europeană. În al doilea rând, planul obliga Germania să mobilizeze armata şi să ia decizia de război înaintea oricui altcuiva şi să iniţieze rapid ostilităţi pentru a elimina la timp Franţa. În consecinţă, Moltke se grăbea. Planul era tipic pentru modul în care ofiţerii germani ajunseseră să privească problemele strategice într-un vid, exclusiv din punctul lor de vedere îngust şi fără a ţine cont de nuanţele diplomaţiei sau de nevoile politicii. Era şi rezultatul convingerii lui Moltke că războiul care avea să decidă soarta Europei era oricum inevitabil şi că trebuia să se ia măsuri atât în privinţa Franţei, cât şi a Rusiei. Cel mai semnificativ dintre toate, poate, a fost faptul că a fost ţinut secret faţă de guvernul civil.

Bethmann-Hollweg, deopotrivă dezamăgit şi uşurat de faptul că Austria nu acţionase, pusese la îndoială necesitatea unui război, însă, până să se întoarcă Wilhelm, era pe cale de a fi convins, deşi încă voia ca ostilităţile să fie limitate. Valorile armatei germane se infiltraseră atât de adânc în guvernare, încât diplomaţia ajunsese să pară aproape o modalitate laşă de tranşare a problemelor internaţionale. Poate că soluţionarea unor probleme dificile chiar necesita măsuri extreme, riscante. Pe jumătate îngrozit, pe jumătate resemnat, s-a oferit să demisioneze. Wilhelm nu a fost de acord: „Tu ai gătit ciorba asta, acum o s-o mănânci”[13].

Răspunsul Serbiei la ultimatum a venit pe 28 iulie. Era uimitor de umil şi de docil; consimţea la toate cererile rezonabile ale austriecilor, înclinând opinia internaţională înapoi în favoarea Serbiei. Wilhelm a fost extrem de uşurat. I-a scris lui Jagow, ministrul său de Externe: „Un mare succes moral pentru Viena; însă odată cu el dispar toate motivele de război”. Credea că, în schimb, Austria ar fi putut să ocupe o parte din Serbia, până când sârbii îndeplineau ceea ce promiseseră. „Eu sunt gata să mediez o pace”[14], a spus el şi i-a cerut lui Jagow să-i informeze pe austrieci că nu trebuiau să intre în război. Ordinele sale au fost ignorate. Bethmann-Hollweg a telegrafiat la Viena, dar nu le-a spus austriecilor să înceteze pregătirile de război. În ziua precedentă, Jagow îi încurajase, într-adevăr, să declare imediat război Serbiei. Când Wilhelm le-a spus miniştrilor săi că voia să evite războiul, Falkenhayn, ministrul de Război, l-a informat că „nu mai deţinea el controlul chestiunii”[15]. Era o expresie a dispreţului general cu care ofiţerii superiori din armată îl priveau acum pe kaizer. Nu ştim ce a

răspuns Wilhelm, însă nu l-a contrazis.

Guvernul austriac a respins răspunsul Serbiei, nu a dat curs solicitării lui Sazonov de a negocia cu Rusia şi a declarat război Serbiei. La Sankt-Petersburg, ambasadorul german, Pourtalès, a luat masa cu ambasadorul britanic, Buchanan, şi i-a explicat că germanii presupuneau că ruşii nu se vor implica deoarece el îi asigurase că Rusia nu era capabilă să poarte un război pentru Serbia. Lui Buchanan nu i-a venit să creadă cât de eronat interpretase colegul său german atmosfera politică[16].

În ziua aceea Nikolai a ordonat mobilizarea parţială a trupelor ruseşti. Ideea era să plaseze soldaţi ruşi la frontiera cu Austria, în acelaşi timp având grijă să nu se apropie de graniţele Germaniei, pentru a nu-i aduce vreo ofensă. Însă îşi făcea griji în legătură cu această idee şi se gândea să anuleze ordinul.

George a părut să observe criza balcanică abia pe 27 iulie. „Se pare că ne aflăm în pragul unui război european general, provocat de trimiterea de către Austria a ultimatumului pentru Serbia, o stare de lucruri foarte gravă”[17], a notat el în jurnal. Guvernul britanic fusese atât de preocupat de perspectiva unui război civil în Irlanda, încât ultimatumul austriac îl luase prin surprindere. Într-adevăr, Ministerul de Externe german conta pe faptul că Irlanda va ţine Marea Britanie departe de criza sârbească. Asquith îi spusese regelui că era „cel mai grav eveniment din politica europeană de mulţi ani”. De asemenea, l-a liniştit pe George, asigurându-l că nu prea existau motive pentru care „noi să fim altceva decât spectatori”[18]. Mai nimeni din Marea Britanie nu auzise vreodată de Serbia, iar guvernul nu se simţea deloc înclinat să poarte un război în numele Rusiei. Pesemne nu a fost deloc surprinzător că, atunci când Heinrich s-a dus să-l vadă pe George, pe 26 iulie, în drumul său spre casă după ultima lui vizită în Anglia, regele l-a asigurat – cel puţin după cum îşi amintea Heinrich – că „vom încerca tot ce ne stă în putinţă pentru a sta deoparte şi a rămâne neutri”[19].

Iniţial înţelegător faţă de dorinţa Austriei de a trage Serbia la răspundere pentru rolul său în asasinat (care îi încurajase pe germani), sir Edward Grey era acum hotărât să împiedice războiul. În ciuda sfaturilor mai multora dintre cei mai importanţi demnitari ai săi, ajunsese la concluzia că intenţiile Berlinului erau onorabile şi că acesta nu avea de gând să sprijine un război. A susţinut solicitarea lui Sazonov ca această chestiune să fie soluţionată la Haga, iar când austriecii au refuzat, a propus o conferinţă, asemănătoare cu aceea ce soluţionase Războaiele Balcanice, la care să participe Anglia, Germania, Franţa şi Italia. Ambasadorul Lichnowsky, care nu ştia nimic despre deciziile guvernului german, i-a transmis această idee

Ministerului de Externe german, susţinând-o entuziast[20]. Bethmann-Hollweg şi-a dat seama că propunerea lui Grey chiar ar fi putut să împiedice războiul. S-a simţit obligat s-o transmită şi Austriei pentru ca Germania să nu poată fi acuzată că voia război, dar a îndemnat Ministerul de Externe austriac s-o ignore. Pe 27 iulie a respins şi el propunerea, pretinzând că ar fi silit în mod nedrept Austria la o decizie – dar insinuând că Austria şi Rusia erau pe cale să intre în negocieri. A doua zi austriecii au declarat război.

Chiar şi acum, britanicii credeau că nu au nici un motiv să se amestece. Trei sferturi din cabinet era împotriva ideii şi Asquith a remarcat că „totuşi nu era un război al britanicilor”[21]. Însă Grey a spus parlamentului că, în clipa în care războiul se va extinde dincolo de Austria şi Serbia, avea să devină „cea mai mare catastrofă care s-a abătut vreodată asupra continentului european”. Totuşi, nu a împărtăşit nimic parlamentului despre toate negocierile militare şi navale cu Franţa din cei opt ani anteriori, despre care credea acum că îi obligau să vină în ajutorul Franţei.

George i s-a plâns fiului său mai mic că a fost nevoit să-şi anuleze călătoria anuală la cursele de la Goodwood şi că regreta că şi-a ratat weekendul pe iaht la Cowes[22].

Spre sfârşitul zilei de 28 iulie, după ce austriecii declaraseră război şi în timp ce tăvălugul spre războiul european părea inexorabil, Wilhelm şi Nikolai şi-au trimis telegrame, fiecare făcând apel la celălalt să împiedice conflictul. Nikolai spera că, dacă Germania împiedica Austria să atace Belgradul, războiul încă putea fi oprit: „Fac apel la tine ca să mă ajuţi… Prevăd că foarte curând voi fi copleşit de presiunile exercitate asupra mea şi forţat să iau măsuri extreme care vor conduce la război”[23].

Wilhelm a făcut apel pentru ultima oară la solidaritatea monarhică: „…Vei fi, neîndoielnic, de acord cu mine că noi doi, tu şi eu, avem un interes comun, aşa cum au toţi suveranii, să insistăm că toate persoanele răspunzătoare moral pentru crima mişelească ar trebui să-şi primească pedeapsa meritată. În acest caz politica nu joacă absolut nici un rol”. L-a asigurat din nou pe Nikolai că Germania făcea tot ce putea pentru facilitarea unui acord între Viena şi Sankt-Petersburg – deşi nu a promis că va împiedica atacul asupra Serbiei.

> Înţeleg pe deplin cât de dificil este pentru tine şi pentru guvernul tău să ţineţi piept curentului opiniei publice de la voi. Prin urmare, ţinând cont de prietenia sinceră şi afectuoasă care ne leagă atât de strâns de multă vreme, îmi exercit toată influenţa pentru a-i convinge pe austrieci să negocieze onest ca să ajungă la o înţelegere satisfăcătoare cu tine. Sper şi am încredere că mă vei ajuta în eforturile mele de a aplana dificultăţile care mai pot să apară.
> Prietenul şi vărul tău foarte sincer şi devotat, Willy[24]

Wilhelm nu ştia că însuşi Ministerul său de Externe îi sfătuise pe austrieci să intre în război şi că Bethmann-Hollweg îşi însoţise cererea către austrieci de a se opri la Belgrad de o notă în care afirma că acest lucru nu trebuia luat în serios, fiind doar în scopuri de propagandă.

Nikolai i-a scris şi lui George, cerând sprijinul Marii Britanii dacă Rusia se pomenea într-un război şi asigurându-l că făcea tot ce putea pentru a evita această situaţie.

> Austria a pornit într-un război nechibzuit, care poate cu uşurinţă să se transforme într-o conflagraţie generală. E groaznic! Ţara mea este încrezătoare în ceea ce priveşte puterea ei şi cauza dreaptă pe care a adoptat-o… Acum suntem obligaţi să luăm măsuri drastice în caz de urgenţă – pentru apărarea noastră… Dacă ar izbucni un război general, ştiu că vom avea tot sprijinul Franţei şi Angliei. Ca o ultimă soluţie, i-am scris lui William pentru a-l ruga să exercite presiuni puternice asupra Austriei cu scopul de a ne da posibilitatea să discutăm cu ea aceste chestiuni.[25]

„Unde o să se sfârşească toate astea?", scria George tânguitor. „… Winston Churchill a venit să mă vadă, Marina Regală e gata de război, dar mă rog Ţie, Doamne, să nu izbucnească. Trăiesc zile foarte zbuciumate."[26]

Pe 29 iulie Wilhelm i-a convocat pe liderii săi militari. Cei mai mulţi dintre comandanţii armatei erau nerăbdători să treacă la următorul nivel al pregătirii pentru mobilizare – *Kriegsgefahr*, „starea de război iminent", stadiul de dinaintea mobilizării –, însă Bethmann-Hollweg şi Moltke, aflat în unul dintre momentele sale de nelinişte, s-au opus şi în cele din urmă Wilhelm a trecut de partea lor. De asemenea, el a anunţat că primise un mesaj de la Heinrich în care acesta îi relata ce îi spusese George în urmă cu câteva zile – că Marea Britanie va încerca să nu se amestece în acest conflict. A interpretat-o ca pe o asigurare oficială privind neutralitatea Marii Britanii. Când Tirpitz a sugerat că era posibil să fi interpretat greşit, Wilhelm a spus cu aroganţă: „Am cuvântul unui rege şi asta e de ajuns pentru mine"[27]. Însă după-amiază Lichnowsky a trimis o telegramă la Ministerul de Externe descriind o întrevedere cu sir Edward Grey, care, după ce sugerase că austriecii ar trebui să se oprească la Belgrad, adăugase că, dacă Germania şi Franţa ajungeau să se implice într-un război, Marea Britanie nu putea să rămână indiferentă.

Mesajul lui Grey era departe de a fi o ameninţare explicită – el nu avea cum să ştie că reacţia germanilor la un conflict balcanic ar include atacarea Franţei –, însă l-a surprins pe Bethmann-Hollweg, care încă spera că războiul putea fi localizat. Vestea că ruşii începeau să se mobilizeze şi o muştruluială din partea lui Wilhelm când a sugerat că Germania ar trebui să-şi sacrifice flota pentru a menţine Marea Britanie neutră l-au convins că acest conflict escalada prea repede şi prea mult. Contrazicându-şi mesajele anterioare, el a trimis trei telegrame, din ce în ce mai disperate, la Viena, cerând armatei

austriece să se oprească atunci când va ajunge la Belgrad. Însă cu câteva ore înainte Moltke îi telegrafiase lui Conrad von Hötzendorf, şeful de stat-major austriac, şi îi spusese să treacă la mobilizare totală. Austriecii au bombardat Belgradul; Bethmann-Hollweg întârziase prea mult. A fost un exemplu groaznic al confuziei guvernului german. Nici măcar Moltke nu era încântat de ceea ce făcuse. În ziua aceea a trimis un memorandum guvernului în care a descris un război „care va anihila civilizaţia din aproape toată Europa pentru multe decenii”[28].

Într-un ultim efort de a preveni implicarea britanicilor, Bethmann-Hollweg l-a convocat pe ambasadorul britanic, Edward Goschen, şi a sugerat că, dacă britanicii consimţeau să rămână neutri, germanii nu vor invada Olanda şi că, deşi poate că vor invada Franţa, nu vor încerca să acapareze nici unul dintre teritoriile acesteia. Britanicii au fost uluiţi de faptul că, practic, cancelarul recunoscuse că Germania avea de gând să atace Franţa. Grey a spus că este „o ruşine”[29].

Între timp, aflându-se încă sub iluzia că ar putea să medieze între Rusia şi Austria şi că austriecii îi ascultaseră mesajul de a se opri la Belgrad şi fiind sigur că era posibil ca Rusia să fie împiedicată să se amestece, Wilhelm a răspuns la telegrama lui Nikolai. I-a spus ţarului că Rusia putea cu uşurinţă „să rămână un spectator, fără să implice Europa în cel mai cumplit război la care a fost vreodată martoră… Desigur că nişte măsuri militare din partea Rusiei vor fi considerate de Austria o calamitate pe care amândoi dorim să o evităm”[30].

La Sankt-Petersburg, ambasadorul german, Pourtalès, îl vizitase de două ori pe Sazonov pentru a-i spune că orice mobilizare parţială la care ar recurge Rusia va însemna război între ţările lor. Cuvintele lui păreau să contrazică „mesajul conciliant şi prietenos” al lui Wilhelm şi Nikolai a telegrafiat pentru a solicita clarificări, sugerând ca disputa să fie soluţionată la Haga. A semnat astfel: „Mă încred în înţelepciunea şi prietenia ta. Cu drag, Nicky”[31]. Nu a primit nici un răspuns. Statul-major rus îl presa să maseze trupe ruseşti la graniţa cu Austria, ca represalii pentru bombardarea Belgradului. Nikolai i-a trimis lui Wilhelm încă o telegramă, explicând că a permis o mobilizare parţială – ordin dat de mai multe zile. A promis că trupele ruseşti nu se vor lansa în ofensivă atât timp cât continuau negocierile cu Austria. „Sper din toată inima că aceste măsuri nu îţi vor stânjeni rolul de mediator, pe care îl preţuiesc nespus. Avem nevoie de presiunile tale puternice asupra Austriei pentru a ajunge la o înţelegere.”[32]

Când a primit telegrama, Wilhelm a decis că Nikolai făcuse un pas deliberat provocator. A crezut că ruşii le-o luaseră înainte cu mobilizarea sau poate că doar căuta un motiv să fie mânios. A mâzgălit pe telegramă: „Şi aceste măsuri sunt de apărare contra Austriei, care în nici un caz nu îl atacă pe el! Nu pot să mai fiu de

acord cu nici o mediere de vreme ce ţarul care a cerut-o şi-a mobilizat în acelaşi timp armata pe la spatele meu". Lângă ultimele propoziţii ale lui Nicky despre mediere a scris: „Nu, nici gând de aşa ceva!!!"[33]. În dimineaţa de 30 iulie Wilhelm i-a răspuns lui Nikolai:

> Austria s-a mobilizat doar împotriva Serviei [*sic*] – şi doar o parte a armatei sale. Dacă, aşa cum este cazul acum, potrivit comunicării făcute de tine şi de guvernul tău, Rusia se mobilizează contra Austriei, rolul meu de mediator, pe care cu amabilitate mi l-ai încredinţat şi pe care l-am acceptat la rugămintea ta expresă, va fi pus în pericol, dacă nu chiar anulat. Întreaga povară a deciziei se află acum doar pe umerii tăi, tu trebuie să porţi responsabilitatea pentru pace sau război.
> Willy[34]

La Ţarskoe Selo, Sazonov şi generalii ruşi au petrecut ore în şir încercând să-l convingă pe Nikolai să permită armatei ruse să treacă la mobilizare generală. I-au spus că, dacă ar face asta, ar restabili legătura cu poporul; dacă nu o făcea, statul avea să fie păgubit în plan extern şi în plan intern. El ar fi părut slab, iar poporul rus nu avea să-l ierte niciodată. Nikolai a părut pe punctul de a izbucni în lacrimi. În cele din urmă, a cedat. I-a trimis lui Wilhelm altă telegramă:

> Este practic imposibil să oprim pregătirile noastre militare, care au fost obligatorii din cauza mobilizării Austriei. Suntem departe de a dori un război. Atât timp cât au loc negocieri cu Austria în favoarea Serviei [*sic*], trupele mele se vor abţine de la orice fel de acţiuni de provocare. Îţi promit solemn asta. Îmi pun toată încrederea în mila lui Dumnezeu şi sper în reuşita medierii tale la Viena pentru binele ţărilor noastre şi pentru pace în Europa.
> Cu afecţiune, Nicky[35].

Wilhelm s-a înfuriat şi a ţipat că Nikolai s-a dovedit a fi un partizan al bandiţilor şi regicizilor. Adevărul era însă că mobilizarea ruşilor nu era acelaşi lucru cu mobilizarea germanilor – aşa cum au explicat ruşii şi cum ştia toată lumea. Ruşilor, asemenea austriecilor, le lua mai multe săptămâni să se pregătească de luptă; mobilizarea era o poză, un avertisment. Puteau să mărşăluiască de-a lungul frontierei la nesfârşit, pe când pentru armata germană, bine instruită şi organizată în amănunt, mobilizare însemna război iminent. Mobilizarea ruşilor a picat la ţanc pentru guvernul german. „În strădaniile mele de a menţine pacea lumii am mers până la limita extremă posibilă", i-a spus Wilhelm lui Nikolai. „Responsabilitatea pentru dezastrul care ameninţă acum întreaga lume civilizată nu va fi pusă pe seama mea. În acest moment încă stă în puterea ta să-l previi."[36] Bethmann-Hollweg putea să susţină cu argumente că Rusia făcuse prima mişcare. Argumentul a cooptat de partea guvernului presa germană şi chiar şi stânga germană[*2].

Seara, lui Wilhelm i-a fost arătată în cele din urmă, la două zile după ce sosise, telegrama lui Lichnowsky despre avertismentul lui Grey că, dacă Franţa ar ajunge să fie implicată, Marea Britanie nu va

putea să stea deoparte. A făcut spume la gură, acuzându-l pe George că se dezicea de „promisiunea" sa de neutralitate. Pe ambele margini ale documentului Wilhelm a scris că englezii sunt „o gaşcă mârşavă de negustori care şi-au dat «arama pe faţă»… Grey dovedeşte că regele este un mincinos, iar vorbele pe care i le-a spus lui Lichnowsky sunt rezultatul unei conştiinţe apăsate de vinovăţie, deoarece simte că ne-a înşelat. De fapt, este o ameninţare combinată cu o cacealma, pentru a ne îndepărta de Austria şi a ne împiedica să ne mobilizăm şi pentru a transfera răspunderea pentru război"[37]. Acum exista altcineva pe care să se dea vina dacă războiul se extindea: Grey. Dacă el „ar fi să spună un singur cuvânt, o vorbă serioasă de avertizare la Paris şi la Sankt-Petersburg, şi să-i îndemne să rămână neutri, acelea două s-ar potoli pe dată. Însă el are grijă să nu rostească acel cuvânt şi, în schimb, ne ameninţă pe noi! Ce javră! Numai Anglia poartă responsabilitatea privind pacea şi războiul, nu o mai purtăm noi!"[38].

Ideea că britanicii ar fi putut să-i împiedice pe ruşi să intre în război era o închipuire şi, de asemenea, o exagerare caracteristică a influenţei Marii Britanii în Europa. Ruşii erau ferm convinşi că însuşi viitorul lor era în joc dacă lăsau Austria să-i învingă pe sârbi; neutralitatea britanicilor nu i-ar fi oprit. Era adevărat însă că timp de opt ani Grey transformase Marea Britanie în punctul de sprijin al Europei, sugerând, în momente cruciale, că, dacă s-ar ajunge la război, Marea Britanie ar fi de partea victimei agresiunii. Însă întotdeauna evitase să se angajeze pe deplin, ca să nu rişte ca, promiţând sprijinul britanicilor, să încurajeze, poate, de fapt, Franţa şi Rusia să stârnească un conflict. Poziţia sa a încurajat ambele tabere să solicite angajamente, una pentru sprijin, cealaltă pentru neutralitate. S-a sugerat uneori că, dacă Grey ar fi anunţat pe 28 sau 29 iulie că Marea Britanie va lupta în mod cert alături de Franţa şi de Rusia dacă s-ar ajunge la război, poate că Germania s-ar fi temperat suficient pentru a se retrage. La urma urmei, şi el credea că Marea Britanie îşi crease obligaţia de a apăra Franţa dacă ar fi fost atacată. Problema era că nu putea să facă un astfel de anunţ întrucât cea mai mare parte a cabinetului britanic se opunea ideii de a lupta. Mai mult, la fel ca restul cabinetului, el nu dorea să sprijine doar Rusia, separat. Merită observat şi că, deşi Bethmann-Hollweg şi Wilhelm erau îngrijoraţi de implicarea britanicilor, militarilor germani nu părea să le mai pese, indiferent care ar fi fost rezultatul. Ei ştiau că avea să fie un război terestru şi s-au gândit că navele britanice aveau să fie irelevante şi că armata britanică avea un efectiv de nici 70.000 de soldaţi.

Avertismentul lui Grey şi mobilizarea ruşilor i-au trezit din nou lui Wilhelm toate vechile nelinişti. Parcă vedea Europa, în frunte cu Anglia, raliindu-se împotriva lui şi amestecul răposatului său unchi:

> Aşadar, celebra împresurare a Germaniei a devenit în cele din urmă un fapt concret şi politica pur antigermană pe care o urmăreşte Anglia peste tot în lume a obţinut cea mai spectaculoasă victorie. Anglia stă şi râde batjocoritor, încununată de un succes răsunător; politica ei antigermană îndelung mediată, stârnind chiar şi admiraţia celui pe care îl va distruge definitiv! Răposatul Edward este mai puternic decât mine, care încă nu am murit… Agenţii noştri şi toţi cei ca ei trebuie să întărâte întreaga lume mahomedană pentru a se răzvrăti frenetic împotriva acestei detestabile naţiuni de negustori perfizi şi lipsiţi de conştiinţă; căci, dacă noi va trebui să sângerăm până la moarte, Anglia îşi va pierde cu orice preţ India[39].

În Marea Britanie majoritatea oamenilor, inclusiv cabinetul şi George, credeau în continuare că ţara lor nu va intra în război. Partidul Liberal încă se împotrivea vehement, conservatorii erau indecişi.

Chiar şi acum, Wilhelm şovăia totuşi. Bethmann-Hollweg a fost cel care a insistat că trebuia să declare război, chiar dacă Rusia era de acord să negocieze. Ministrul de Război, Falkenhayn, a fost cel care l-a presat pe kaizer să autorizeze *Kriegsgefahr* şi să ordone ca Rusiei să i se dea un ultimatum pentru a-şi opri mobilizarea în 12 ore, altfel Germania urmând să-i declare război. Când Pourtalès, ambasadorul german, s-a dus să transmită ultimatumul, Mossolov, şeful cancelariei ţarului, i-a spus că acest lucru era imposibil. „Nu poţi să opreşti o maşină care merge cu 100 de kilometri la oră. Inevitabil, se răstoarnă.”[40]

A doua zi, pe 1 august, Nikolai i-a trimis lui Wilhelm o ultimă telegramă, rugându-l să continue să negocieze: „Înţeleg că eşti obligat să mobilizezi armata, dar aş vrea să am de la tine aceeaşi garanţie pe care ţi-am oferit-o eu, că aceste măsuri nu înseamnă război… Îndelungata noastră prietenie trebuie să reuşească, cu ajutorul lui Dumnezeu, să evite vărsarea de sânge. Cu îngrijorare, plin de încredere, aştept răspunsul tău”[41].

Însă mobilizarea germanilor chiar era diferită. Mobilizarea lor pentru război ducea la acţiune imediată – aşa că aceasta era o garanţie pe care kaizerul nu putea s-o ofere. Însă el a conceput o telegramă în care sugera că negocierile ar putea avea loc dacă Rusia îşi înceta mobilizarea. Totuşi, ea a fost trimisă abia seara târziu, la destul de mult timp după ce Pourtalès îi transmisese, cu lacrimi în ochi, lui Sazonov declaraţia de război din partea Germaniei.

Nikolai se „ruga cu toată fervoarea firii sale ca Dumnezeu să împiedice războiul despre care simţea că este iminent”. Pierre Gilliard, profesorul particular al fiului său, a fost izbit de „aerul de epuizare pe care îl avea… Pungile care îi apăreau întotdeauna sub ochi când era obosit păreau să fie vădit mai mari”. După ce Sazonov i-a dat vestea, „Ţarul a venit, părând foarte palid, şi le-a spus că s-a declarat război, cu o voce care îi trăda agitaţia, în ciuda tuturor eforturilor sale de a şi-o ascunde”[42]. Când a aflat, Alix a început să plângă, iar toate fiicele ei,

văzând-o plângând, s-au apucat şi ele să plângă. Telegrama amânată a lui Wilhelm a sosit seara târziu. Nikolai a considerat că era o dovadă a duplicităţii acestuia, deşi era mai mult un semn al lipsei lui de putere:

> „El nu a fost sincer niciodată; nici o clipă", a spus el cu amărăciune. „În final s-a încurcat fără scăpare în plasa perfidiei şi minciunilor sale… era ora 1 şi jumătate în dimineaţa zilei de 2 august… Nu exista nici o îndoială că scopul acestei telegrame ciudate, cu iz de farsă, era să îmi clatine hotărârea, să mă nedumerească şi să mă inspire să fac vreun gest absurd şi neonorabil. A avut însă efectul contrar. Când am plecat din camera Împărătesei, am simţit că totul s-a sfârşit pentru totdeauna între mine şi William. Am dormit extrem de bine."[43]

În primele ore ale zilei de 1 august Ministerul de Externe britanic a făcut o ultimă încercare de a opri războiul. A primit de la Berlin o telegramă care îl informa că, în ciuda disponibilităţii lui Wilhelm de a fi mediator, Rusia se mobilizase contra Austriei: „Nu putem să rămânem cu mâinile în sân… Prin urmare, am informat Rusia că, dacă nu e pregătită să suspende în 12 ore măsurile războinice contra Germaniei şi Austriei, noi ar trebui să fim obligaţi să ne mobilizăm şi asta ar însemna război"[44]. Asquith şi Grey au decis să se folosească de George pentru a ajunge la ţar. Asquith a scris: „Sărmanul Rege a fost sculat din pat şi una dintre cele mai ciudate experienţe ale mele… stăteam cu el – el într-un halat maro peste cămaşa de noapte, cu multe semne că fusese deşteptat din primul «somn de frumuseţe» – în timp ce eu citeam mesajul şi răspunsul «propus»"[45]. George a descris telegrama drept „o ultimă încercare de a împiedica războiul"[46]. Potrivit lui Asquith, contribuţia lui George a constat în faptul că a adăugat „dragul meu Nicky"[47] şi a semnat-o.

Mesajul lui George transmitea mai departe telegrama germanilor şi adăuga:

> Nu mă pot abţine să mă gândesc că s-a ajuns în acest impas din cauza vreunei neînţelegeri. Sunt foarte stresat să nu ratez vreo posibilitate de a evita nenorocirea cumplită care ameninţă acum întreaga lume. Prin urmare, fac un apel personal la tine, dragul meu Nicky, să înlături neînţelegerea care simt că trebuie să fi avut loc şi să laşi încă deschisă posibilitatea de a negocia şi de a menţine pacea. Dacă tu crezi că eu pot contribui în vreun fel la atingerea acestui ţel deosebit de important, voi face tot ce îmi stă în putere să ajut la redeschiderea discuţiilor întrerupte dintre puterile interesate[48].

Mesajul i-a fost încredinţat lui Buchanan şi la Ţarskoe Selo a fost trimisă o telegramă mai scurtă prin care ţarul era rugat să-l primească pe ambasadorul britanic cât mai curând posibil. Însă la ţar se ajungea greu. Buchanan a reuşit să-l vadă abia seara târziu şi Germania declarase deja război Rusiei. „Dumnezeu ştie dacă vom fi târâţi şi noi în asta, dar nu vom trimite acum un corp expediţionar. Franţa ne imploră să-i venim în ajutor. În acest moment opinia publică de aici este categoric împotriva participării noastre la război, dar cred că va fi imposibil să stăm deoparte, căci nu putem permite ca Franţa să fie

zdrobită.”[49]

Răspunsul lui Nikolai la telegrama lui George a sosit a doua zi. „Ţi-aş fi acceptat bucuros propunerile, dacă în această după-amiază ambasadorul german nu ar fi prezentat guvernului meu o notă prin care ni se declara război”, scria el. El făcuse „tot ce mi-a stat în putere pentru a împiedica războiul”, pe când Germania şi Austria respinseseră „fiecare propunere”. Trecuse la o mobilizare generală doar „din cauza rapidităţii cu care Germania se poate mobiliza în comparaţie cu Rusia… Că am avut temei să fac asta este dovedit de subita declaraţie de război a Germaniei, care a fost foarte neaşteptată pentru mine de vreme ce îi dădusem cele mai clare asigurări Împăratului William că trupele mele vor rămâne pe loc atât timp cât negocierile vor continua”[50]. A adăugat că spera în sprijinul Marii Britanii.

Justificarea guvernului rus pentru intrarea în război a fost că poporul o cerea – afirmaţie neobişnuită din partea unui stat autocratic care cu mai puţin de zece ani înainte nici măcar nu admitea existenţa opiniei publice. La un anumit nivel Nikolai chiar credea asta, dar desigur că „opinia publică” nu era alcătuită din sutele de mii de grevişti sau din oamenii de pe baricadele din Moscova. Era adevărat însă că, exceptând micuţa facţiune progermană de la curte, întregul guvern, funcţionărimea, clasele educate, cei care cumpărau ziare cereau să se intervină în războiul Austriei cu Serbia, ceea ce oferea Germaniei un pretext să atace. Şi dacă nu ar fi fost Nikolai, Rusia tot ar fi intrat în război. Deşi avea îndoieli, Nikolai nu era îndeajuns de puternic pentru a contracara un astfel de sentiment. În schimb, în cei 20 de ani de când era la putere, Nikolai făcuse atâtea pentru a împiedica apariţia unui guvern modern care să funcţioneze corespunzător şi apoi pentru a se asigura că acesta era cât mai haotic, încât este posibil să se speculeze că un guvern mai profesionist poate că ar fi reuşit să-şi dea seama de faptul că războiul ameninţa însăşi existenţa sa şi că această realitate trebuia să fie mai importantă decât orice altceva.

Nikolai simţea că fusese silit s-o facă şi a dat vina pe Germania. „Împăratul german ştia foarte bine că Rusia voia pace şi că mobilizarea ei nu se putea termina mai repede de cel puţin încă două săptămâni, dar a declarat război cu o asemenea grabă pentru a face ca orice discuţii să devină imposibile”[51], i-a spus el cu amărăciune lui Buchanan.

Chiar şi în acest stadiu târziu, Wilhelm, Bethmann-Hollweg şi Lichnowsky, ambasadorul la Londra, încă sperau că Marea Britanie nu se va amesteca şi că nu va fi nevoie ca războiul să se extindă dincolo de estul Europei.

Pe 1 august ambasadorul Lichnowsky a raportat entuziasmat că Grey întrebase dacă, în cazul în care Franţa rămânea neutră, Germania o va lăsa în pace. Lichnowsky a răspuns că da, decizând că aceasta era o ofertă de a nu se amesteca dacă Germania nu se apropia de Franţa. Wilhelm a primit mesajul chiar după ce îi dăduse, fără tragere de inimă, lui Moltke ordinul semnat de mobilizare generală – care însemna că armata avea să intre curând în Franţa. Kaizerul şi cancelarul au acceptat imediat oferta. Wilhelm i-a trimis o telegramă lui George, spunându-i că tocmai primise „comunicarea de la guvernul tău, oferind neutralitatea Franţei sub garanţia Marii Britanii". El l-a asigurat pe George că nu va ataca Franţa dacă aceasta îşi declara neutralitatea şi dacă ea era garantată de armata şi flota militară britanice. „Sper că Franţa nu se va nelinişti, trupele de la frontierele mele urmează să fie oprite prin telegraf şi telefon să pătrundă în Franţa."[52] Kaizerul i-a spus lui Moltke că toţi soldaţii puteau fi trimişi în Rusia. Lui Moltke practic i-au dat lacrimile. A insistat că mobilizarea nu putea fi oprită, că ar fi fost o nebunie să lase Germania expusă în faţa Franţei. Wilhelm a replicat ursuz: „Unchiul tău mi-ar fi dat alt răspuns"[53]. A poruncit ca ordinul de oprire la graniţa cu Luxemburgul să fie transmis trupelor telefonic. „Am simţit că mi se rupe sufletul", s-a smiorcăit belicosul Moltke, în timp ce pleca nefericit spre cartierul general, devastat de faptul că împăratul „încă avea o speranţă pentru pace"[54 *3].

Răspunsul lui George, atunci când a sosit, nu a fost ceea ce sperase Wilhelm. „Cred că trebuie să fie vorba despre o înţelegere greşită a unei sugestii făcute într-o conversaţie prietenească dintre Prinţul Lichnowsky şi Sir Edward Grey din după-amiaza aceasta, când discutau despre cum s-ar putea evita o confruntare între armata germană şi cea britanică."[56] Francezii refuzaseră să rămână neutri. Îmbrăcat cu o manta militară peste cămaşa de noapte, Wilhelm l-a chemat înapoi pe Moltke. „Acum poţi să faci ce vrei"[57], a bombănit el. La 7 seara, armata germană era în Luxemburg. Franţa intra în război în după-amiaza următoare. Ambasadorul francez la Berlin, Paul Cambon, i-a spus lui Edward Goschen că în Berlin erau trei oameni ce regretau că izbucnise războiul: „Eu, tu şi kaizerul Wilhelm"[58].

A doua zi, cu ochii în lacrimi, Lichnowsky a venit să-l vadă pe premierul Asquith. Kaizerul nu îi mai răspundea la telegrame. Germanii ameninţau acum să intre în Belgia. Regele Belgiei făcuse apel la guvernul britanic, prin intermediul lui George, să ocrotească neutralitatea ţării sale. Ocupaţia germană a generat o schimbare extraordinară în opinia publică britanică. De asemenea, a oferit cabinetului, care treptat acceptase argumentul lui Grey că Marea Britanie nu numai că era obligată să apere Franţa, ci şi că, din punct de vedere strategic, nu putea permite ca Franţa să fie invadată de

Germania, o justificare a trecerii la acţiune: apărarea „micuţei şi curajoasei Belgii”. Decizia de a intra în război a fost extraordinar de unitară. Numai doi membri ai cabinetului au demisionat şi doar un parlamentar, laburistul Ramsay MacDonald, s-a pronunţat împotriva lui Grey, care a spus parlamentului că Marea Britanie trebuia să intre în război pentru a apăra Belgia din motive de „onoare”. MacDonald a remarcat că „nu s-a comis nici o crimă de către oameni de stat de această factură fără ca acei oameni de stat să nu invoce onoarea ţării lor”[59] – atât Războiul Crimeei, cât şi Războiul Anglo-Bur fuseseră justificate de dragul „onoarei”.

Pe 2 august George a scris în jurnal: „La 10:30, o mulţime de vreo 6.000 de oameni s-a adunat în faţa palatului, aclamând şi cântând. Eu şi May am ieşit pe balcon, iar ei ne-au ovaţionat îndelung”.

A doua zi a adăugat aproape entuziasmat: „De când a declarat Grey, astăzi, în Camera Comunelor că nu ar trebui să permitem Germaniei să treacă prin Canalul Mânecii sau Marea Nordului pentru a ataca Franţa şi că nu ar trebui să îngăduim trupelor ei să treacă prin Belgia, opinia publică s-a schimbat complet… şi acum toată lumea e în favoarea războiului şi a sprijinirii prietenilor noştri”. Pe 4 august a continuat: „Destul de cald, averse de ploaie şi vânt… Am ţinut un Consiliu la 10:45 pentru a declara război Germaniei, este o catastrofă groaznică, dar nu e vina noastră… Dă, Doamne, să se termine în curând”[60]. Declaraţia de război includea tot imperiul; cu o singură semnătură, cei 450 de milioane de supuşi ai coroanei britanice erau nevoiţi să intre în acest conflict.

Wilhelm avea să-şi petreacă tot restul vieţii stabilind cui aparţinea vina pentru Primul Război Mondial. I-a scris lui Woodrow Wilson, preşedintele Statelor Unite, la zece zile după izbucnirea războiului, pretinzând că George promisese neutralitate şi apoi nu se mai ţinuse de cuvânt. Profund rănit de acuzaţia că ar fi dat asigurări care nu ţineau de competenţa lui, George a susţinut întotdeauna că nu făcuse niciodată aşa ceva. Până la ultima suflare, Wilhelm avea să insiste că Nikolai îşi dorise războiul din capul locului, că Rusia se pregătea de război de mai multe luni şi că Antanta stoca aur din aprilie 1913.

Nici George, nici Nikolai, nici chiar Alix nu au crezut că Wilhelm era personal răspunzător pentru război. „Nu cred că Wilhelm a vrut război”[61], i-a spus George ambasadorului austriac care pleca. Alix i-a spus lui Pierre Gilliard, profesorul particular al fiului ei, că, deşi nu îi plăcuse niciodată de Wilhelm – „şi numai pentru că nu este sincer” –, era „sigură că a fost silit să fie de acord cu războiul împotriva voinţei sale”[62].

Şi era adevărat. Cât priveşte războiul, Wilhelm nu îl dorise. Însă nu a putut să-l împiedice. În săptămâna de dinainte de izbucnirea

acestuia el a fost în mod repetat trădat şi ignorat de demnitarii săi militari şi civili. Nişte forţe mai presus de puterea sa începuseră să dicteze direcţia în care se îndrepta ţara. Însă în multe privinţe şi-o făcuse cu mâna lui. 26 de ani de intervenţii hazardate lăsaseră o moştenire periculoasă. Încurajase o armată puternică, foarte conştientă de propria forţă şi convinsă de beneficiile şi inevitabilitatea unui război european, şi o menţinuse în afara controlului guvernului. Iniţiase un program de construcţii navale care crease o ostilitate înverşunată în relaţiile cu Marea Britanie, unde înainte nu existase aşa ceva, şi refuzase s-o tempereze în vreun fel. Insistenţa sa ca guvernul să trateze doar cu cei de dreapta îl făcuse prizonierul unor grupuri de interese naţionaliste şi îl îndepărtase de restul ţării. Faptul că adoptase şi încurajase o retorică publică marcată de violenţă, stereotipuri rasiale şi ameninţări contribuise la crearea unei imagini în străinătate de naţiune însetată de conflict. Şi, în final, permisese ca ierarhiile autorităţii şi luarea deciziilor din guvernul civil să devină haotice şi confuze deoarece îi convenea ca acestea să rămână aşa. Practic, toate poziţiile pe care le-a adoptat au fost rezultatul slăbiciunii şi imaturităţii, al toanelor şi dorinţelor, fără să se gândească la consecinţe: entuziasm exagerat faţă de ideea puterii armatei şi a controlului său imaginar asupra ei; dorinţa de a părea puternic şi de a se identifica cu stereotipurile masculine agresive ale armatei germane; şi, mai presus de toate, dorinţa de a fi popular.

*1 Cândva se credea că planul strategic german cunoscut ca Planul Schlieffen a fost formulat în 1905-1906 şi, prin urmare, a fost denumit după şeful de stat-major aflat în funcţie la acea vreme, Schlieffen. Astăzi se ştie că el a fost adoptat ca unic plan strategic al germanilor abia în 1913, în perioada în care Moltke a deţinut funcţia de şef al statului-major.

*2 Partidul Socialist german se molipsise treptat de teama şi antipatia faţă de Marea Britanie şi Rusia care pusese stăpânire pe aproape toate clasele sociale din Germania. În 1907, la un Congres Socialist Internaţional de la Stuttgart, delegaţia lor votase împotriva ideii de a se folosi de greve pentru a încerca să împiedice un război european. În anii următori membri importanţi, precum August Bebel, începuseră să afirme că patriotismul nu era incompatibil cu socialismul: că, dacă izbucnea războiul, trebuiau să pună mâna pe arme şi să lupte pentru patrie.

*3 Moltke a scris mai târziu: „Ceva în mine s-a frânt şi nu am mai fost niciodată la fel”55. Incapabil să reziste presiunilor pe care le presupunea coordonarea războiului, el a avut o cădere nervoasă aproape imediat după începerea acestuia şi a demisionat din funcţie.

Partea a IV-a

Armaghedonul

Capitolul 17

Un război (1914-1918)

La Londra, Berlin şi Sankt-Petersburg, cei trei monarhi erau aclamaţi tumultuos de populaţie; în acel moment toţi trei păreau întruchiparea existenţei ca naţiune şi a unităţii lor. „Eu şi May am făcut o scurtă plimbare cu trăsura rusească pe Mall până în Trafalgar Square, prin parc şi înapoi pe lângă Constitution Hill", a scris George pe 3 august 1914. „Mulţimi mari de oameni pe tot parcursul drumului, care aclamau din răsputeri… Am fost siliţi să ne arătăm de trei ori în balcon."[1] Când Nikolai a apărut în balconul Palatului de Iarnă, pe 2 august, mulţimea imensă a căzut în genunchi[2]. „Rusia părea să se fi transformat complet"[3], scria uimit ambasadorul britanic. Duma şi-a afirmat sprijinul şi a votat un buget de război substanţial. Baricadele au dispărut şi revoluţionarii s-au risipit. Toată lumea era de acord că ţara nu se mai simţise atât de însufleţită, nici atât de unită de la invazia lui Napoleon în 1812. Iar în Germania mulţimile de berlinezi l-au ovaţionat pe Wilhelm la Poarta Brandenburg. Cuprins de entuziasm, Reichstagul a votat delegarea puterii sale către Bundesrat, consiliul principilor germani, acordând efectiv lui Wilhelm şi armatei autoritatea de a face orice doreau, inclusiv să perceapă impozite. Până şi socialiştii au votat pentru. Revoluţionarul rus Buharin a numit „trădarea germanilor… cea mai mare tragedie din viaţa noastră"[4]. Un ziar german a scris că războiul promitea „o reînviere, renaşterea unei naţiuni. Trezită brusc din necazurile şi plăcerile vieţii cotidiene, Germania este unită de puterea datoriei morale"[5].

La Moscova, Nikolai a afirmat la Kremlin: „Un impuls magnific a cuprins toată Rusia, fără deosebire de neam sau naţionalitate"[6]. *Utro Rossii*, ziarul mişcării de centru-stânga din Rusia, scria: „Acum nu mai există nici dreapta sau stânga, nici guvern sau societate, ci doar o singură naţiune rusă unită"[7]. Wilhelm a folosit aproape aceleaşi cuvinte când a declarat Reichstagului pe 4 august: „În lupta care ne aşteaptă, nu mai recunosc partide în rândul poporului meu. Sunt numai germani"[8]. I-a chemat pe toţi liderii de partide să vină să dea mâna cu el, iar în timp ce se îndepărtau, a ridicat pumnul încleştat şi apoi l-a lăsat în jos, ca şi cum ar fi lovit cu sabia. Kaizerul era „astăzi cu adevărat un kaizer al poporului", s-a entuziasmat un ziar. Cât despre George, deşi nu i s-a cerut să declare nimic, s-a îmbrăcat într-o uniformă militară, şi-a dat de pomană hainele civile şi s-a înfăţişat poporului său ca întruchiparea valorilor pentru care luptau: „un tip

corect, un muncitor sârguincios şi un om nespus de bun”[9].

Însă marea familie regală extinsă din Europa numai unită nu era – divizările naţionale o destrămaseră. În Rusia, Alix era izolată de sora ei Irene şi de fratele ei preaiubit, Ernst. Vărul lui George şi Nicky, Ernest de Cumberland, acum duce de Brunswick, care se căsătorise cu Viktoria, fiica lui Wilhelm, a ţinut partea Germaniei. La fel a făcut şi Charles Edward, vărul britanic care moştenise ducatul de Saxa-Coburg-Gotha după moartea lui Affie, în 1900, şi care acceptase un post de ofiţer în armata germană. Louis de Battenberg, german prin naştere, naturalizat englez de la vârsta de 14 ani, căsătorit cu o nemţoaică (Viktoria, sora lui Alix), a fost silit să demisioneze din funcţia de prim-amiral al marinei britanice în urma unei campanii xenofobe a presei de dreapta. (De asemenea, avea să-şi schimbe numele în Mountbatten.) Guvernul britanic avea să-l forţeze pe George să retragă titlurile nobiliare ale tuturor rudelor sale germane. Când s-a întâlnit cu câţiva veri greci, toată lumea a fost indignată – deşi Grecia era neutră, căsătoria vărului Constantin, în vârstă de 25 de ani, cu Sophie, sora lui Wilhelm, a stârnit mânia britanicilor.

În scurt timp fiecare dintre împăraţi devenise aproape total irelevant.

George şi Mary s-au dedicat efortului de război, însă strădaniile lor nu au făcut decât să evidenţieze incapacitatea lui George de a distinge între lucrurile importante şi cele neimportante şi, în ansamblu, rezultatele au fost neglijabile. Regele a renunţat să mai meargă la teatru, a închis castelul Balmoral, a cultivat cartofi în grădinile de la Frogmore, a întrerupt luminile şi încălzirea la Palatul Buckingham, folosea şervetele de masă de mai multe ori pentru a face economie cu spălatul, insista să se fiarbă carne de găină şi de oaie în loc de pui şi miel şi, la solicitarea lui Lloyd George, în aprilie 1915 a jurat că va renunţa la alcool pe durata războiului, pentru a da un exemplu claselor muncitoare. Premierul Asquith se plângea în particular de faptul că era nevoit să asculte „problemele alea insignifiante care nedumeresc şi tulbură gândurile curţii – dacă el ar trebui să meargă la Westminster cu vechea trăsură fastuoasă… sau… călare pe calul său de luptă, pe străzile mărginite de soldaţi în uniforme kaki. Nu este nemaipomenit că asemenea lucruri ar trebui interpretate ca meritând o discuţie de cinci minute? Mâine dis-de-dimineaţă trebuie să merg la el [la rege] ca să punem la punct asta şi alte chestiuni la fel de importante”[10]. Când cineva aflat în vizită la York Cottage a întârziat la micul dejun şi a cerut un ou fiert, regele „l-a acuzat că era sclavul stomacului şi că are o purtare nepatriotică şi chiar a mers până-ntr-acolo încât a sugerat că am putea pierde războiul din cauza lăcomiei sale”[11]. În ţară nu se impusese o raţionalizare a alimentelor – şi nici nu

avea să se întâmple asta până în ultimul an de război. Cât despre iniţiativa lui Lloyd George, ea a fost un eşec total; practic, nici o altă personalitate nu a fost de acord să depună jurământul de abstinenţă de la alcool, iar clasele muncitoare au rămas neimpresionate.

Au existat gesturi admirabile – măsurile de austeritate i-au permis lui George să înapoieze Trezoreriei economii de 100.000 de lire; ofiţerii aflaţi în convalescenţă şi familiile lor au fost invitaţi să folosească domeniul Palatului Buckingham – însă palatul a fost ciudat de reticent la ideea de a face publice aceste gesturi, urmând exemplul regelui, care numea presa „fiţuici mizerabile”[12]. Regele nu consuma alcool – deşi ducele de Windsor a pretins că după cină tatăl lui se retrăgea în biroul său „pentru a se ocupa de o mică chestiune”[13], despre care toată lumea presupunea că era un pahar de porto.

Eforturile de război ale lui George s-au redus rapid la o umblătură nesfârşită şi obositoare, atent consemnată în jurnal: şapte inspecţii ale unor baze navale, cinci vizite pe frontul francez, 450 de inspecţii militare, 300 de vizite în spitale şi 50.000 de decoraţii şi medalii pe care le-a prins personal în pieptul posesorilor, precum şi nenumărate vizite la fabrici de armament şi în zonele bombardate[14]. Era o sarcină pe care o îndeplinea cu sârguinţă deosebită şi sumbră. „Regele a venit să ne vadă în dimineaţa asta, arătând la fel de posac şi de dispeptic ca întotdeauna”[15], scria din Franţa Raymond Asquith, fiul premierului.

În decembrie 1916 Stamfordham, secretarul lui George, l-a întrebat pe secretarul cabinetului dacă regele „s-ar cuveni să ia parte mai activ la guvernarea ţării”[16]. Răspunsul a fost un *nu* răsunător. George dorea însă nespus să nu mai fie conducător doar cu numele. „Sunt gata să mă sacrific dacă e necesar, numai să câştigăm războiul ăsta”[17], i-a spus mamei sale în 1917. În afară de constituţionalitatea sa, regele, deşi sincer, bun şi onest, era cunoscut ca fiind aproape obsesiv de reticent la orice schimbare şi condus de prejudecăţi. Nu a fost de acord cu renumirea în funcţie a amiralului Fisher deoarece nu îi plăcea de acesta şi nu avea încredere în el. I-a rămas loial lui Asquith mult timp după ce toţi ceilalţi din guvern îşi pierduseră încrederea în stilul relaxat, neintervenţionist al premierului, deoarece se obişnuise cu acesta şi nu suporta să-l vadă plecând. Incapabil să vadă calităţile lui Lloyd George şi ofensat de metodele sale voios nemiloase, l-a criticat în public. (În taină, Lloyd George nu era mai puţin dispreţuitor: a descris o notă de la George în 1915 drept „cam cel mai inutil document pe care l-am văzut vreodată… tot ce vine de la curte este aşa. Însă, după cum mi-a spus Balfour cândva, «Ce ai face dacă ai avea un conducător cu creier?»”[18].) El s-a împotrivit eforturilor lui Lloyd George de a-l îndepărta pe Asquith din funcţie şi de a prelua controlul efortului de război în decembrie 1916, considerându-le o trădare nedreaptă. A ajuns în final să se certe straşnic cu Andrew Bonar Law,

liderul conservatorilor, când acesta a insistat că Lloyd George era singurul om al momentului. „Regele şi-a exprimat în mod categoric dezacordul faţă de aceste păreri”[19], a consemnat eufemistic Stamfordham în procesul-verbal. Însă nu a putut să facă nimic. Lloyd George l-a înlăturat pe Asquith prin ceva ce a fost, în esenţă, o lovitură de palat; Asquith a ales să intre într-un con de umbră, refuzând să deţină vreo funcţie sub conducerea altui premier. Noul guvern al lui Lloyd George – un nou cabinet de război alcătuit din şase oameni – s-a rezumat efectiv la ceea ce Beatrice Webb a numit „o dictatură a unui singur om sau, poate, a trei oameni”[20]. Nu se poate să nu fi fost conştient de ironia faptului că, în funcţia de premier, avea mai multă putere decât exercitase orice monarh britanic în ultimii 250 de ani.

Acolo unde regele a putut să exercite o oarecare influenţă, a făcut-o cu un efect potenţial tragic. L-a sprijinit în mod consecvent pe generalul Haig, şeful de stat-major, împotriva lui Lloyd George. Fixaţia lui Haig şi a colegului său, generalul Robertson, pe lupta din tranşee – fiind convinşi că soldaţii recrutaţi erau prea slab pregătiţi pentru a face altceva decât să stea aliniaţi şi să înainteze – a avut un efect devastator asupra numărului de morţi. Lloyd George credea că trebuia să existe şi alt mod de a folosi oamenii pe care Haig părea să-i trimită aproape orbeşte pe câmpurile de bătălie aflate în impas. Regele, imitând respectul verilor săi pentru armată, credea că profesioniştii ştiau cel mai bine. Îi plăcea de Haig, a cărui soţie fusese doamnă de onoare a lui Mary. Haig exploata foarte mult legătura aceasta – se folosise de ea pentru a-l înlătura din funcţie pe predecesorul său, generalul French. Când Lloyd George a încercat să se descotorosească de Haig, regele i-a spus clar generalului să nu demisioneze şi i-a cerut să-i scrie în secret oricând voia. În alte împrejurări sprijinul lui George nu ar fi avut prea multă forţă, însă presa conservatoare şi Partidul Conservator îl sprijineau tot pe Haig, iar Lloyd George – aflat acum într-o coaliţie de miniştri în general conservatori – avea nevoie de susţinerea lor. Intervenţia lui George a întărit poziţia lui Haig. În 1916 şi 1917 Haig a trimis în tranşeele de pe Somme şi de la Passchendaele sute de mii de oameni. La Passchendaele au murit între 240.000 şi 260.000 de soldaţi britanici şi nu s-a câştigat nici o palmă de pământ care să justifice acest sacrificiu. Haig s-a plâns că nu a reuşit deoarece nu avusese suficienţi oameni. Regele, care credea că tot ceea ce spuneau militarii era sfânt, i-a scris lui Nikolai: „Noi şi francezii am făcut progrese pe Somme şi sperăm să continuăm la fel”[21]. Lloyd George nu a scăpat niciodată de Haig şi i-au trebuit mai mulţi ani pentru a-l scoate pe tuşă.

În Rusia şi în Germania, clasei ofiţerilor aristocraţi îi păsa şi mai puţin de carnea lor de tun. Prinţul moştenitor german, Micul Willy, a

folosit un milion de soldaţi în încercarea de a cuceri fortăreaţa de la Verdun. După cumplitele înfrângeri suferite de ruşi la Tannenberg şi Lacurile Mazuriene în 1914, care s-au soldat cu 250.000 de morţi, marele duce Nikolai le-a spus francezilor: „Suntem bucuroşi să facem asemenea sacrificii pentru aliaţii noştri”[22].

Punctul în care George nu a urmat exemplul compatrioţilor săi a fost acela în care a respins valul de xenofobie exprimată în Marea Britanie – cauzat mai ales de propaganda antigermană extraordinar de eficientă asigurată de afişe şi de presa pentru marele public. Invadarea Belgiei a generat poveşti oribile în ziare ca *Daily Mail* despre femei violate, copii cu mâini tăiate, preoţi omorâţi, biblioteci arse şi chiar şi un soldat canadian crucificat de trupele germane. Nici una dintre acestea nu era confirmată. Wilhelm, care îşi dorise atât de mult ca britanicii să-l iubească, a fost transformat în ţinta urii tuturor, portretizat ca întruchiparea tuturor relelor militarismului german şi considerat de mulţi vinovat pentru război. Afişele de propagandă îl înfăţişau plin de sânge şi aplecat deasupra leşurilor unor belgience sau bătând pasul de defilare prin faţa unor biblioteci în flăcări. În 1900 el ţinuse un discurs nechibzuit, extrem de înflăcărat, când şi-a luat rămas-bun de la un detaşament de soldaţi germani care plecau să înăbuşe răscoala *I-he-tuan* din China, spunându-le să-i treacă pe răsculaţi prin sabie, „la fel ca hunii sub comanda Regelui lor Attila acum o mie de ani… nu se va ierta nimic, nu se vor lua prizonieri. Oricine vă va cădea în mâini va cădea răpus de sabia voastră”[23]. Discursul a fost dezgropat şi folosit de propagandiştii britanici care îi caracterizau pe germani drept „huni ticăloşi”, duşmanii barbari ai civilizaţiei – un nonsens istoric; triburile germanice erau cele care îi învinseseră şi îi alungaseră pe huni.

George a încercat să se împotrivească atunci când Ministerul de Război – răspunzând unei campanii duse de *Daily Mail* – i-a cerut să le retragă lui Wilhelm şi rudelor sale germane funcţiile militare onorifice şi să înlăture stindardele lor din St. George’s Chapel de la Castelul Windsor. Când sir Richard Haldane, fost ministru de Război, fondator al London School of Economics şi renumit germanofil, a fost hărţuit până la demiterea din funcţie pritr-o campanie isterică a presei de dreapta, George i-a acordat Ordinul de Merit. El era indignat de tratarea necorespunzătoare a prizonierilor de război germani şi de internarea în lagăre a presupuşilor „străini” inamici. Iar când, în timpul unei vizite pe front, Ponsonby a regretat că îi fusese milă de un soldat gazat care se dovedise apoi a fi german, regele l-a mustrat: „La urma urmei, era doar o biată fiinţă umană care îşi dădea sufletul”[24]. Totuşi, pe măsură ce războiul continua, George a ajuns să creadă că era greu să nu-i urăşti pe germani. „Raidurile astea ale dirijabilelor omoară femei şi copii, dar nu au făcut nici o pagubă vreunui atelier

sau unui obiectiv militar; asta arată că ei sunt pur şi simplu nişte brute şi barbari”[25], i-a scris el lui Nikolai.

Eclipsarea lui Wilhelm a fost mai dramatică. La doar câteva zile după începerea războiului, el s-a alăturat armatei la cartierul general, aşa cum făcuse bunicul său în timpul Războiului Franco-Prusac din 1870, apoi a leşinat imediat şi a stat la pat. De mai mulţi ani profera o retorică războinică şi afirma că, în cazul unui război, avea să fie şeful statului său major. Spusese că îşi va conduce trupele în luptă de parcă ar fi fost o posibilitate reală. La o săptămână după declanşarea războiului, comandantul suprem al armatei, *Oberster Kriegsherr*, le-a spus membrilor statului-major german că războiul era responsabilitatea lor, nu a lui, şi i-a dat lui Moltke permisiunea de a emite ordine în numele său, promiţând în acelaşi timp că el nu se va amesteca. Părea complet incapabil să facă faţă situaţiei. Ce o fi fost „în capul acestui om pentru care războiul este, în esenţă, respingător?”[26], se întreba amiralul Muller, şeful cabinetului militar naval. De la cartierul general al armatei germane, prinţul de Pless îi scria soţiei sale englezoaice, Daisy, în octombrie 1914: „Este extrem de agitat şi, cu cât se prelungeşte războiul, cu atât starea lui se înrăutăţeşte. Este dificil să găseşti alt subiect de conversaţie, deoarece rareori ascultă altceva. Dacă am putea să-l convingem să joace bridge…”[27].

Oscila între euforie, furie şi momente de depresie. Ba cerea ca soldaţii săi să nu ia prizonieri, ba declama cu vechea sa exprimare pompoasă că, dacă o singură familie germană va flămânzi ca rezultat al blocadei navale britanice, el „va trimite un dirijabil deasupra Castelului Windsor şi va arunca în aer întreaga familie regală a Angliei”[28]. Pe urmă cădea în depresie şi se îndopa cu somnifere. Apropiaţii şi Dona, dornici să-l protejeze pe kaizer, şi generalii cu funcţii importante, hotărâţi să-l împiedice să se amestece, s-au înţeles în taină să-l ferească de veşti proaste şi să încerce să-i limiteze gafele. Generalii îl informau zilnic, însă, aşa cum a observat ministrul de Război Falkenhayn la doar câteva săptămâni după ce a început războiul, „acum nu mai este informat despre nimic aflat în faza de planificare, nu află decât ceea ce s-a întâmplat deja, dar numai lucrurile favorabile”[29]. În 1916 abia dacă se mai pomenea de război la şedinţele de guvern atunci când era el prezent: „Şedinţa… s-a limitat la poveşti despre recolta de la Pless, naşterea unei zebre la Cadinen şi instrucţiunile pe care i le dăduse lui Hindenburg”[30], remarca Muller. Anturajul său îl muta repede dintr-un loc în altul între fronturi şi cartierul general al armatei pentru a-i potoli neastâmpărul fără margini şi îl lăsa să se plimbe prin faţa trupelor în uniformele lui splendide şi să ţină discursuri încurajatoare. Le punea medalii în piept şi le strângea mâna. I s-au găsit proiecte inutile care să-l ţină ocupat –

construirea unei fântâni extravagante la Homburg finanţată de un furnizor de materiale de război – şi a fost mustrat pentru fraternizarea cu prizonierii de război britanici. În momentele de luciditate autocompătimitoare, Wilhelm se plângea de poziţia sa. „Statul-major nu îmi spune nimic şi nu îmi cere niciodată sfatul. Dacă oamenii din Germania cred că eu sunt comandantul suprem, atunci se înşală amarnic", a spus el în noiembrie 1914. „Beau ceai, tai lemne şi merg la plimbare, ceea ce le convine domnilor."[31] În 1916 s-a plâns că aflase despre cel mai recent atac de la Verdun din ziare. Totuşi, pentru el era extrem de important să pară că se afla la conducere: „Mă amestec cât mai puţin posibil, dar pentru lumea exterioară Falkenhayn trebuie să întreţină iluzia că eu personal dau toate ordinele"[32].

Era nevoie de el pentru a semna ordine şi a emite decrete, aşa că generalii îl ţineau aproape, dar izolat de personalul civil pentru a obţine ce voiau de la el, ceea ce reuşeau aproape invariabil, chiar dacă iniţial el nu era de acord. Văzându-l la cartierul general, ministrul de Externe austriac a considerat că Wilhelm „trăia într-o iluzie" şi l-a descris drept „prizonierul generalilor săi"[33]. Pe măsură ce războiul a continuat, el a rămas, treptat, fără un ministru de Război de care îi plăcea, Falkenhayn şi un cancelar pe care voia să-l păstreze, Bethmann-Hollweg – despre care simţea că îi fusese loial şi pe care îl sprijinise multe luni –, şi a fost ţinut la distanţă de planuri de pace pe care poate că le-ar fi favorizat. Până la urmă a fost convins să accepte o politică de luptă folosind submarine împotriva unor nave neutre de transport pe care el o dezaproba profund, politică ce a implicat direct America în război. „Nici un gentleman nu ar omorî atâtea femei şi atâţia copii"[34], i-a spus el jenat ambasadorului american, după ce un submarin german a scufundat *Lusitania* în 1915, omorând peste 1.000 de civili.

Ironia era că ar fi existat un rol foarte important pentru kaizer, dacă el ar fi fost capabil să-l îndeplinească. Statul şi armata aveau nevoie de cineva care să le coordoneze şi să menţină echilibrul între ele, cineva care să poată lua decizii politice majore. Conform constituţiei, guvernul nu avea nici o autoritate asupra forţelor armate, ci numai kaizerul – situaţie pe care Wilhelm o încurajase pe tot parcursul domniei sale. Însă, total depăşit de situaţie şi complet subjugat de strălucirea armatei, el era incapabil de aşa ceva. Eşecul său urma să aibă un efect devastator asupra efortului de război şi asupra viitorului Germaniei. Armata şi guvernul s-au îndepărtat tot mai mult, nereuşind să cadă de acord cu privire la scopurile principale ale războiului, anexarea sau nu a teritoriilor invadate şi criteriile păcii. Nu autorităţile civile aveau să fie cele care vor umple vidul lăsat de Wilhelm, ci armata, instituţia cea mai concentrată şi mai unită în ţelurile ei din Germania, pe care Wilhelm însuşi o menţinuse

intenţionat în afara controlului parlamentar.

Cât despre marina militară germană, războiul a demonstrat că fusese întotdeauna un proiect inutil. După toată încrâncenarea şi toate cheltuielile acelea, a fost imediat clar că forţele navale nu aveau să câştige războiul. Flota militară a fost desfăşurată o singură dată, în Bătălia Iutlandei din mai 1916, după care nu a mai ieşit în larg. A fost prinsă în blocada navală britanică, care a înfometat treptat populaţia civilă a Germaniei, iar Wilhelm s-a opus sacrificării vreuneia dintre navele sale frumoase şi strălucitoare pentru a încerca să spargă blocada. Navele rugineau şi marinarii au devenit nemulţumiţi. La sfârşitul războiului, în noiembrie 1918, când conducerea forţelor navale a încercat să organizeze o ultimă „cursă a morţii", marinarii s-au revoltat. „Flota militară m-a părăsit, nu mai am flotă"[35], s-a văicărit Wilhelm în timp ce urca în trenul care urma să-l scoată din Germania.

La fel ca George şi Wilhelm, Nikolai s-a apucat să treacă în revistă trupele, să acorde medalii, să viziteze fabrici de armament şi spitale – uneori vedea chiar şi 3.000 de răniţi pe zi. Asemenea lui Wilhelm, şi el îşi închipuise că îşi va conduce armatele, perspectivă mai puţin nerealistă în Rusia, unde comanda supremă a armatei îi revenise marelui duce Nikolai Nikolaevici, vărul lui înalt de doi metri, foarte popular şi în mare măsură decorativ. Exact ca Wilhelm, şi el s-a instalat în atmosfera ciudată şi ireală a cartierului general rusesc, o cazarmă grandioasă pentru ofiţeri, sub pinii şi mestecenii mari din Baranowicze, în Polonia, ticsită cu elita ofiţerilor aristocraţi din regimentele de cavalerie, cu care lui Nikolai îi plăcuse dintotdeauna să socializeze. Acolo s-a convins că se afla în miezul problemei, înconjurat de ofiţeri care, în cea mai mare parte, fuseseră avansaţi datorită relaţiilor de la curte. Făcea plimbări lungi, lua prânzuri copioase, se întindea la trabucuri şi discuţii, organiza regate şi îi fermeca pe vizitatorii străini. Stavka, cum se numea marele stat-major, avea tot atâta legătură cu ordinele de pe front, unde oamenii mureau în masă, ca şi Muntele Olimp cu un morman de pietre şi aproape că nu avea nici o funcţie, dovedindu-se incapabil să furnizeze provizii pe fronturi sau să le coordoneze.

Fuga lui Nikolai a fost, poate, de înţeles. Efortul de război al ruşilor a început să fie dezastruos în mai puţin de trei luni. Sume imense fuseseră alocate armatei, dar aceasta era condusă încă de curteni. Planificarea strategică fusese minimă. Nimeni nu se aşteptase la un conflict prelungit şi mecanismele statului, care deja scârţâiau, pur şi simplu nu făceau faţă unui război de lungă durată. Mai multe înfrângeri devastatoare – rezultat atât al eficienţei germanilor, cât şi al ideilor extrem de învechite ale ofiţerilor superiori ruşi – au fost urmate de chemarea la arme a unor rezervişti prost instruiţi şi de o

criză a proviziilor. Ministerul de Război nu făcuse provizii de uniforme şi bocanci pentru iarnă; muniţiile începeau să se termine. La începutul anului 1915 soldaţilor li s-a spus să se limiteze la zece gloanţe pe zi[36]. Pierderile erau uriaşe şi inutile. Un observator britanic a văzut sosind pe front 1.800 de noi recruţi fără nici măcar o singură puşcă. Aşteptau să moară alţi soldaţi ca să le ia puştile[37]. Pe urmă i-a văzut murind pe 1.600 dintre ei. Olgăi, sora lui Nikolai, care lucra ca infirmieră pe frontul austriac, i s-a spus că soldaţii ruşi mergeau să înfrunte mitralierele germane „cu beţe în mâini”[38]. Medicii veneau s-o implore să intervină pe lângă ţar pentru a le trimite materiale medicale, iar generalii veneau să se roage să le trimită întăriri. La fel ca în cazul lui Wilhelm, lui Nikolai îi erau ascunse veştile cele mai proaste. Un soldat îşi amintea de vizita ţarului la unitatea lui[39]. Cele mai prezentabile uniforme care mai rămăseseră pe la alte regimente au fost împrumutate ca să îmbrace o singură companie, în timp ce restul oamenilor tremurau în tranşee fără pantaloni, cizme şi altele. În gara din Varşovia preşedintele Dumei, Mihail Rodzianko, s-a îngrozit când a găsit 17.000 de soldaţi răniţi lăsaţi să zacă în tren[40]. Aceştia nu mai aveau unde să meargă.

Pe măsură ce pierderile creşteau şi moralul scădea, armata era, după cum s-a exprimat plastic un istoric, „transformată treptat într-o imensă gloată revoluţionară”[41]. Nouă milioane de bărbaţi au fost mobilizaţi în primul an de război. Pierderile în rândul ofiţerilor erau enorm de mari – mai ales din cauza obiceiului lor de a conduce şarjele îmbrăcaţi în cele mai ochioase uniforme. Soldaţii care au rămas în viaţă s-au pomenit lipsiţi de conducătorii lor aristocratici tradiţionali, înstrăinaţi şi foarte supăraţi din cauza pierderilor masive, lipsite de sens, şi au început să se întrebe pentru ce luptau. Noul corp ofiţeresc rus din anul 1915 – ofiţerii sub gradul de căpitan, care luptau efectiv alături de oameni – a devenit curând cea mai mare meritocraţie pe care o văzuse Rusia vreodată: tineri cu origini ţărăneşti având talent de supravieţuitori şi calităţi de lideri, extrem de conştienţi de lipsa de interes a elitei armatei pentru condiţiile în care luptau soldaţii lor şi pentru pierderile din rândul acestora.

În Rusia, ca şi în Germania, ar fi existat un rol pentru Nikolai ca lider civil, care să coordoneze guvernul, să se asigure că armata avea provizii, că răniţii erau îngrijiţi, că refugiaţilor li se asigurau cele necesare şi că ţara muncea. Însă Nikolai, asemenea lui Wilhelm, era subjugat de dragostea pentru armată, trata de sus administraţia civilă şi era mult prea copleşit de eşecurile guvernului ca să ştie de unde să înceapă măcar. Aşa că Uniunea Zemstvelor se ocupa de provizii şi de asistenţă, transformându-se treptat într-o maşinărie formidabilă, iar Duma, cooperând discret cu câţiva miniştri din guvern, a mobilizat din nou industria. Incapabil să treacă peste vechile metode

tradiţionale autocratice, Nikolai refuza să vadă aceste iniţiative ca altceva decât punerea la îndoială a autorităţii sale din ce în ce mai compromise. La mijlocul anului 1915, când Duma a cerut o coaliţie între ea şi guvern pentru a restabili încrederea naţiunii şi a coordona războiul, Nikolai a dizolvat-o.

Soluţia lui pentru criză a fost să-şi asume comanda supremă a armatei în septembrie 1915. Într-un exemplu de idealism disperat, el se convinsese că acesta era leacul pentru toate necazurile Rusiei: dacă prelua el controlul, Dumnezeu avea să salveze Rusia, iar ţăranii devotaţi aveau să lupte şi mai înverşunaţi. Îi plăcea nespus ideea de a lupta alături de soldaţii săi şi de a scăpa de intrigile, urzelile şi „interesele personale josnice" de la Sankt-Petersburg – redenumit acum Petrograd, pentru a nu mai avea rezonanţe germane. El i-a spus, confidenţial, lui Pierre Gilliard, profesorul particular al fiului său: „Pe front există un singur gând – hotărârea de a cuceri"[42]. Alix îl îndemna de multe luni să facă asta, spunându-i că era salvatorul Rusiei şi că Dumnezeu îl va apăra. Era atât de limpede o idee proastă, încât, atunci când Nikolai a anunţat-o, în Consiliul de Miniştri s-a aşternut tăcerea. „E atât de groaznic, că mintea mea e cuprinsă de haos"[43], a notat în jurnal Sazonov. Un alt ministru a remarcat sec că era o decizie „în deplin acord cu gândirea lui spirituală şi cu interpretarea sa mistică a misiunii lui imperiale"[44]. După mulţi ani de lupte intestine constante, Consiliul de Miniştri a făcut gestul fără precedent de a redacta o scrisoare colectivă, implorându-l să nu facă acest lucru. Până şi Goremîkin, cel care spunea mereu *da* în faţa ţarului, a semnat-o. Până şi mama lui Nikolai şi Olga, sora lui, au considerat că era o „catastrofă"[45]. El şi-a continuat planul oricum. Total neexperimentat în ceea ce priveşte strategia sau lupta, la cartierul general s-a ajuns rapid la concluzia că Nikolai era irelevant. Decizia luată de el a avut efectul anticipat de a-l face să pară, mai mult ca oricând, direct răspunzător pentru dezastrul militar tot mai acut al Rusiei.

Plecarea lui Nikolai de la Petrograd şi de la guvernarea civilă a lăsat un vid pe care Alix s-a simţit obligată să-l umple. Ridicându-se din patul unde bolea, a decis să ofere Rusiei ceea ce în mod clar credea că va fi o lecţie demonstrativă de autocraţie. La doar patru zile după plecarea lui Nikolai a început să demită miniştri cu o viteză uimitoare. Aşa cum au observat până şi apropiaţii ei, „a făcut din politică o chestiune de sentiment şi aluzii ofensatoare". Întregul efort de război al guvernului a fost transformat într-o luptă personală între cei pe care ea îi considera de partea ei şi cei ce credea că i se împotrivesc. Miniştrii care îl rugaseră pe ţar să nu-şi asume poziţia de comandant al armatei au fost sistematic înlăturaţi şi demişi. Oricine sugera că poate ar fi fost chiar rezonabil să se coopereze cu Duma era demis. Era dat afară oricine nu îi era pe plac sau despre care considera că i se

opusese ori că îl criticase pe Rasputin – căruia îi cerea acum sfaturi cu privire la politică, sfaturi care, după cum observa Pierre Gilliard, pur şi simplu confirmau „dorinţele ei secrete”[46]. Până şi bătrânul Goremîkin a căzut în dizgraţie. Scrisorile ei către Nikolai – încă scrise în engleză – erau pline de referiri la „Prietenul Nostru” şi cereri ca miniştrii să fie înlăturaţi. „Cât îmi doresc ca cineva să-l poată spânzura pe Rodzianko [preşedintele Dumei], groaznic om şi un tip foarte insolent”[47], scria ea. Îl îndemna să fie asertiv şi autocratic. Dădea iama prin miniştri cu o viteză aproape comică, eliminând patru preşedinţi ai Consiliului de Miniştri în 16 luni – fiecare tot mai de dreapta şi mai puţin eficient decât cel de dinaintea lui –, disperată să-l găsească pe acel preşedinte „loial”, omul care să manifeste suficientă ură faţă de Dumă şi suficient respect pentru Rasputin. Ministrul ei preferat era Aleksandr Protopopov, un fost deputat din Dumă care profitase de popularitatea lui Rasputin şi care era considerat de mulţi labil psihic, dacă nu chiar nebun de-a binelea. Împărăteasa l-a promovat, chiar dacă şi-a dat seama că era „extrem de agitat şi adesea pierde şirul”, deoarece el îl „asculta” pe Rasputin şi era, potrivit spuselor ei, „atât de devotat nouă!”[48]. Se pare că Protopopov era în ultima fază a unui sifilis terţiar.

Pierre Gilliard, care o compătimea pe Alix pentru cât suferea din cauza bolii fiului ei, credea că era posibil ca ea să-şi fi pierdut puţin minţile: „Avea adesea perioade de extaz mistic în care pierdea simţul realităţii”[49]. Între timp, viziunea ei obsesiv polarizată despre lume o făcea să-l favorizeze în public pe Rasputin şi să închidă ochii la faptul că acesta îşi exploata tot mai făţiş poziţia privilegiată. Personalităţi aflate de multă vreme la curte, precum Mossolov, şeful cancelariei imperiale, priveau neputincioase cum guvernarea se adâncea în haos. Numirile şi sinecurile au fost brusc invadate de trepăduşii lui Rasputin şi părea că nu se putea face nimic altceva decât să se accepte situaţia. Guvernul, deja în criză, a devenit şi mai ineficient, mai ridicol şi mai corupt. În comparaţie cu el, Duma şi mişcarea zemstvelor păreau eficiente şi atractive. Alături de asumarea de către Nikolai a comenzii armatei, efectul asupra reputaţiei cuplului imperial a fost devastator. Aleksandra, antipatizată de multă vreme de clasele superioare din Rusia, a ajuns curând să fie urâtă de-a binelea. Nikolai părea un ratat fără putere. Resentimentele provocate de tensiunile şi catastrofa războiului au început să se combine cu poveşti despre corupţia, haosul şi chiar trădarea de la vârf. Date fiind dezastrele de pe front, precum şi indiferenţa şi incapacitatea evidente ale guvernului de a rezolva chiar şi cele mai elementare probleme, poate că nu era deloc surprinzător că zvonurile exagerate despre presupusele simpatii germane ale lui Alix şi despre relaţia ei bizară cu Rasputin au început să se răspândească, dincolo de elită, în toată ţara şi în cadrul armatei

nemulţumite. În 1916 mulţi credeau că Rasputin şi apropiaţii lui erau agenţi germani, care plănuiau să dea Rusia pe mâinile nemţilor, şi că împărăteasa de origine germană coopera cu ei.

Zvonurile şi suspiciunile au deteriorat relaţiile Rusiei cu Marea Britanie şi Franţa. De la începutul campaniei militare, ruşii s-au plâns că sacrificiile lor uriaşe nu erau apreciate de aliaţi. I-au acuzat pe britanici că îi foloseau pentru a duce greul luptei în atacul împotriva germanilor. Lloyd George scria îngrijorat că ruşii au spus că „noi nu facem destul şi că suntem «puşi pe câştig»”[50]. (De sute de ani în războaiele continentale apăreau plângeri că Marea Britanie, ţară insulară, stătea deoparte, în siguranţă, în timp ce în Europa toţi se luptau până când cineva câştiga.) Guvernul rus i-a acuzat pe britanici că nu trimit proviziile de care era atâta nevoie, iar pe străzile din vestul Rusiei se spunea că Marea Britanie târâse Rusia în război – din care nu avea nimic de câştigat. Britanicii, în schimb, erau exasperaţi de colapsul Rusiei în Est, de incapacitatea sa de a se coordona cu Antanta şi de neîncetatele plângeri şi cereri de bani şi provizii; în 1915, Marea Britanie devenise efectiv bancherul Rusiei şi principalul furnizor de muniţie. În anii 1914 şi 1915 a împrumutat Rusia cu 40 de milioane de lire, a girat alt împrumut de 100 de milioane de lire şi a trimis milioane de kilograme de provizii[51]. Când Alix a preluat conducerea, în 1916, britanicii au asistat la deplasarea tot mai spre dreapta a guvernului şi la epurarea tuturor miniştrilor cu gândire liberală. Au auzit poveştile despre Rasputin şi s-au întrebat nemulţumiţi dacă banii lor aveau să susţină un regim ce întruchipa toate lucrurile împotriva cărora afirmau ei că luptă.

Relaţiile dintre cele două familii regale erau printre puţinele aspecte pozitive – acestea şi relaţia caldă pe care Nikolai părea s-o aibă cu ambasadorul britanic, sir George Buchanan. Mai multe mari ducese se stabiliseră în Anglia pe durata războiului şi între cele două familii era un du-te-vino de telegrame, dând războiului un aer de ieşire în familie: „Mătuşa Alix a telegrafiat că ei ştiu sigur că germanii intenţionează să atace Varşovia săptămâna asta şi speră că ştim asta… Nikolaşa [marele duce Nikolai] ştie?”[52]; „Tocmai am primit o telegramă de la mătuşa Alix, care telegrafiază disperată că au pierdut şase nave de război. Dar eu *sper* că pierderile germanilor sunt şi *mai grele*”[53].

„E aşa de bine că păstrăm legătura unul cu altul acum, că între ţările noastre comunicarea e atât de dificilă!”, îi scria Nikolai lui George la începutul anului 1916. „Toţi admirăm nespus maniera minunată în care trupele aliate au părăsit Gallipoly [*sic*].”[54] (Întreaga campanie de la Gallipoli fusese un dezastru – deşi fusese concepută, în parte, pentru a diminua presiunea exercitată asupra frontului de est.)

După bătălia navală a Iutlandei, George i-a scris lui Nikolai: „Discursul lui Wilhelm de la Kiel despre marea victorie navală a flotei germane m-a făcut să râd. Sunt foarte convins că ei au pierdut mai multe nave şi mai mulţi oameni decât noi şi că i-am mânat înapoi în porturile lor”[55].

Însă relaţia lor s-a impregnat treptat de politica mai generală şi de suspiciunile războiului. Scrisorile lor erau pline de lucruri nespuse şi de explicaţii nesolicitate. „Am fost foarte ocupat cu unele schimbări în rândul miniştrilor, despre care probabil că ai auzit”, scria Nikolai după retragerile dezastruoase ale ruşilor de la mijlocul anului 1915. „… Retragerea aceea din Galiţia… a fost necesară pentru a ne salva armata – numai din cauza lipsei de muniţie şi puşti. Iar acest motiv este foarte dureros. Însă ţara mea l-a înţeles bine şi pretutindeni oamenii se pun pe treabă pentru a acoperi nevoile armatei cu şi mai multă energie… în curând se împlineşte un an de când s-a dezlănţuit acest război groaznic şi cine ştie cât timp s-ar putea să mai dureze – dar *noi vom lupta* până la capăt!”[56] Răspunsul lui George s-a referit la altă critică implicită: „Pot să te asigur că în Anglia ne forţăm acum din răsputeri să producem muniţia, tunurile şi puştile necesare şi, de asemenea, trimitem pe front trupele din noile noastre armate cât de repede putem”[57]. În acest timp, Minnie, a cărei relaţie cu Alix se deteriorase foarte mult de când ţarina începuse să demită miniştri – „Ea distruge atât dinastia, cât şi pe ea însăşi”[58], i-a spus lui Kokovţov –, îi transmitea surorii ei poveştile despre excesele acesteia. „Sunt sigură că ea crede că e precum împărăteasa lor Ekaterina cea Mare”[59], i-a spus Alexandra lui George. Atitudinile faţă de Alix au început să se înăsprească vizibil în familia britanică.

Cuprins de vechile temeri ale Ministerului de Externe, sir George Buchanan a început să ia în serios bârfele despre Alix şi simpatiile ei germane. Era convins că ea îi înlătura pe moderaţii proenglezi precum Sazonov, pe care l-a destituit în 1915, pentru a-i înlocui cu progermani de dreapta ce aveau să îndepărteze Rusia de Antantă. Se întreba dacă era o conspiratoare, însă a decis că, mai probabil, era prostită de Rasputin. Neliniştile lui şi-au croit drum până în inima guvernului britanic. „Progermanii din guvernul rus au reuşit să-l excludă pe generalul Alexaev [*sic*], singura speranţă a armatei ruse”, i-a spus Lloyd George secretarului său spre sfârşitul anului 1916. „Se descotorosesc pe rând de toţi oamenii buni din Rusia şi pun în loc ageamii sau progermani.”[60] Buchanan se înşela foarte tare. Cuplul imperial era absolut dedicat războiului. Naţiunea era cea care se întorcea violent împotriva războiului. Nikolai nu putea suporta gândul altei înfrângeri. Aleksandra îşi renegase ţara natală. Ea i-a spus profesorului particular al fiului ei că Germania devenise o ţară „pe care nu o cunosc şi pe care nu am cunoscut-o niciodată”[61].

Ambasadorul francez a remarcat că ea se prezenta acum ca o englezoaică „în înfăţişarea exterioară, în purtare, printr-o anumită inflexibilitate şi puritanism”[62]. Nimeni nu urmărea cu mai mult devotament succesele armatelor britanice. Când fratele ei Ernst a încercat s-o contacteze prin intermediul unui servitor bătrân care trăia în Austria, ea l-a respins.

Britanicii continuau totuşi să-şi facă griji că Rusia îi va părăsi la greu. În august 1916, aproape sigur încurajat de guvern, George i-a scris lui Nikolai pentru a-l avertiza şi pentru a-şi exprima neliniştea. „Nişte agenţi germani din Rusia au făcut de curând mari eforturi pentru a semăna dezbinare între ţara ta şi ţara mea suscitând neîncredere şi răspândind rapoarte false… Am auzit că se repetă şi în unele părţi din Rusia se crede că Anglia intenţionează să se opună stăpânirii sau păstrării Constantinopolului de către Rusia [ceea ce Grey promisese în 1915]. Guvernul tău nu poate avea nici o bănuială de acest fel.” L-a rugat pe Nikolai ca, dacă avea chiar şi cele mai mici îngrijorări, „să-i instruieşti pe miniştrii tăi să se angajeze în orice moment în cele mai directe explicaţii cu guvernul meu sau tu însuţi să comunici direct cu mine. Tu ştii, dragul meu Nicky, cât îţi sunt de devotat şi pot să te asigur că guvernul meu priveşte ţara ta cu sentimente de prietenie la fel de puternice”[63]. În octombrie i-a scris din nou, solicitând iarăşi asigurări: germanii credeau că ar putea „«să desprindă Rusia şi fac mari eforturi în acest scop». Ce prostie, ei nu vă cunosc pe tine şi poporul tău!”[64].

Până spre sfârşitul anului 1916 războiul avusese un efect devastator asupra celor trei bărbaţi. Pentru Wilhelm presiunile fuseseră prea mari încă de la început. În 1916 era descris frecvent de ofiţerii superiori şi de consilierii politici drept un „om dărâmat”. Depresia îl făcea letargic şi cei din anturajul lui îşi făceau griji să nu cedeze nervos cu totul, la cât de epuizat şi de bolnav părea. „Violent şi imprevizibil, dominat de un singur gând: «Lasă-mă în pace»”[65], scria cineva din anturajul său. Veştile proaste şi deciziile grele se insinuau inevitabil în cartierul general al armatei. Generalii voiau ca el să sprijine lupta cu submarine şi să-l demită pe Bethmann-Hollweg. Încercările lui de a se împotrivi îl făceau agitat şi prost dispus. Spre deosebire de verii lui, pomenea rareori de victime şi de suferinţele supuşilor săi – în armata germană era ceva de la sine înţeles că nu era loc de pesimism în legătură cu efectele războiului, iar lui Wilhelm oricum îi fusese întotdeauna greu să manifeste empatie faţă de greutăţile altora. Aşa cum a scris despre el industriaşul şi autorul Walther Rathenau, „Împăratul nu era conştient de tragedie, nici măcar nu simţea inconştient care este problema”[66].

George părea cu cel puţin zece ani mai bătrân decât era în realitate:

barba aproape că-i albise, chipul îi era brăzdat de riduri şi avea pungi sub ochi, arăta, după cum a remarcat cineva, ca un bănuţ vechi şi tocit. Privirea sa stăruitoare, melancolică, nezâmbitoare a devenit omniprezentă. „El simte profund fiecare suferinţă năprasnică pe care poate s-o provoace războiul”[67], scria lordul Esher despre rege. În fiecare an, făcea o vizită tot mai istovitoare pe frontul de vest. Cu cât vedea mai multe, cu atât devenea mai deprimat. „Mă simt foarte adesea disperat”[68], îi scria el lui Mary în 1918. În octombrie 1915 avusese un accident grav când calul pe care îl călărea s-a speriat, s-a ridicat în două picioare şi s-a prăvălit peste el. Cu preocuparea tipică a familiei regale britanice, el s-a interesat îngrijorat de starea calului; fractura lui de pelvis şi coaste a fost diagnosticată abia după câteva zile. George nu s-a recuperat complet niciodată; durerea îl făcea şi mai ţâfnos, dar măcar acum i se permitea când şi când un pic de băutură în scop medicinal. „Încă sunt nevoit să mă sprijin într-un baston”, i-a spus el lui Nikolai la începutul anului 1916. „Un cal e foarte greu dacă se prăbuşeşte peste tine şi am avut dureri foarte mari, căci am fost strivit şi învineţit foarte rău.”[69] În iulie 1917, regina şi vechea ei prietenă Mabell, contesa de Airlie, l-au însoţit pe George în a patra sa vizită pe frontul de vest. Cuplul regal părea să creadă că era datoria sa să nu recunoască prea direct cât de groaznic era: o serie extenuantă de depozite de muniţie, depouri, spitale şi toată umblătura – pe fundalul obuzelor din depărtare – pe fâşia de teren plină de cratere imense din ţara nimănui. Contesa de Airlie nu a simţit astfel de scrupule. Ea scria:

> Cea mai chinuitoare privelişte… o întindere vastă de pământ care fusese cândva fertil şi plin de recolte, dar care acum era doar o masă răvăşită de ţărână înnegrită, mărginită de copaci rari şi spintecaţi… Ne-am urcat pe o movilă formată din cadavre de germani… tot ce mai rămăsese dintr-un regiment întreg care fusese distrus când smulseseră o fâşie de teritoriu de la trupele noastre, doar pentru a o pierde din nou… Am stat acolo în tăcere. Nu ne găseam cuvintele. Regina era cenuşie la faţă şi avea buzele strânse. Am simţit că, la fel ca mine, se temea să nu izbucnească în lacrimi.

În spitale, contesa a fost izbită de „groaznica asemănare a chipurilor tinere şi a trupurilor mutilate”[70]. Până şi George cel rezervat a scris cum umbla prin „sate şi oraşe ruinate, extrem de distruse de bombardamentul artileriei”. A descris cum au murit în timpul unui raid de noapte, în cursul vizitei sale, 25 de pacienţi şi trei cadre medicale la un spital din apropiere. Şi a consemnat o poveste pe care o auzise despre premierul din New South Wales, care stătea lângă un general australian ce fusese omorât de un obuz la doar câţiva metri de acesta[71]. Măcelul din Franţa l-a copleşit; xenofobia îl deprima, republicanismul îl alarma. „Nu vă puteţi închipui ce am îndurat mergând prin spitalele alea în timpul războiului”[72], a spus el peste ani.

Până la sfârşitul anului 1916 Nikolai ajunsese slab ca un ţâr şi arăta cumva pustiit pe dinăuntru[73]. Când fostul preşedinte al Consiliului de

Miniştri, Kokovţov, l-a văzut pentru prima oară după un an, în ianuarie 1917, a fost sincer tulburat. Nu doar din cauză că îmbătrânise. Celebrii „ochi blânzi" ai ţarului erau stinşi, îngălbeniţi şi „fără viaţă". Afişa permanent un zâmbet groaznic, gol, aproape „bolnăvicios", privea în jur cu nervozitate. În toiul conversaţiei, a pierdut complet şirul. A urmat o tăcere stânjenitoare. O simplă întrebare l-a redus la „o stare de neajutorare total de neînţeles"[74]. Aproape în lacrimi, Kokovţov i-a spus lui Botkin, medicul lui Nikolai, că e convins că ţarul era pe punctul de a ceda nervos. Botkin a zâmbit şi a zis că era doar obosit. Însă ambasadorul francez ajunsese la concluzii similare. „Deznădejdea, apatia şi resemnarea se pot vedea în acţiunile, înfăţişarea, atitudinea şi toate manifestările sale lăuntrice"[75], a scris el în toamna anului 1916.

În ultimele luni ale anului 1916 şi la începutul anului 1917, mai multă lume a încercat să-l prevină pe Nikolai de bomba de sub tronul său – cât de nemulţumită era ţara şi cât de mult înrăutăţeau situaţia influenţa malignă a lui Rasputin şi amestecul dezastruos al împărătesei. El a rămas surd la toate avertismentele. Contrazicerea lui însemna acum trădare. Vladimir Orlov, unul dintre puţinii săi prieteni, a fost exilat pe moşia lui deoarece îl criticase pe Rasputin. Fredericks, devotatul cancelar al curţii, încălcând un obicei de-o viaţă, a vorbit fără ocolişuri şi a fost avertizat: „Hai să rămânem prieteni şi niciodată, ia aminte, niciodată să nu mai atingem acest subiect"[76]. Fratele lui Sandro, marele duce Nikolai Mihailovici, renumit pentru convingerile sale constituţionale liberale, s-a întors din Anglia în noiembrie 1916 cu vestea că George era sincer îngrijorat deoarece „agenţi bine informaţi din serviciile secrete britanice au prognozat o revoluţie în viitorul foarte apropiat"[77]. Marele duce i-a trimis o scrisoare lui Nikolai, îndemnându-l să se descotorosească de Rasputin şi să facă reformele pe care le voia Duma înainte de a fi prea târziu. Nikolai i-a transmis scrisoarea lui Alix, care s-a declarat scârbită şi i-a spus să-l trimită pe Mihailovici în Siberia. La sfârşitul anului 1916 Ella, sora lui Alix, a ieşit din mânăstirea în care se retrăsese din 1905 pentru a o ruga să-l îndepărteze pe Rasputin. „M-a alungat ca pe un câine"[78], a relatat Ella. Alix i-a scris lui Nikolai, presărând descrierile noilor pisoi care se căţărau în vatră cu critici isterice la adresa membrilor Dumei şi cereri de demitere a miniştrilor. „Fii Stăpânul şi toţi se vor pleca în faţa ta." El, în schimb, s-a semnat „bietul tău soţior cu voinţă mititică"[79].

Trei zile mai târziu, pe 17 decembrie 1916, Rasputin a fost ucis. Asasinii erau prinţul Feliks Iusupov, un travestit bisexual în vârstă de 29 de ani care studiase la Oxford, fiul celei mai bogate femei din Rusia, căsătorit cu Irina, o nepoată a lui Nikolai, marele duce Dmitri Pavlovici, văr primar cu Nikolai, şi Vladimir Purişkevici, un monarhist

antisemit de extremă dreapta. Ideea era să salveze monarhia şi ţara omorându-l pe Rasputin şi internând-o pe Alix într-o instituţie pentru bolnavi psihic. Ei l-au ademenit pe Rasputin la o mică „petrecere", cu promisiunea că o va cunoaşte pe marea ducesă Irina, şi au încercat să-l otrăvească. Când mai multe bucăţi de prăjitură umplută cu cianură şi un pahar sau două de vin de Madeira otrăvit nu au reuşit să-şi facă treaba, l-au împuşcat în spate. Când el s-a ridicat din nou, clătinându-se, cei trei au intrat în panică, au descărcat în el toate gloanţele, i-au legat trupul cu lanţuri şi l-au aruncat în Neva. În Anglia, Alexandra – informată de Minnie – i-a spus lui George: „Ticălosul ăla de călugăr rus a provocat o adevărată senzaţie în lume! Însă [e] regretat doar de biata Alix, care s-ar putea să fi distrus tot viitorul Rusiei din cauza influenţei lui"[80]. Crima a avut exact efectul contrar celui intenţionat. Nu a făcut decât să întărească sentimentul cuplului imperial că lumea era împotriva lor şi să-i apropie pe cei doi soţi şi mai mult. „Nu mă încred în nimeni în afară de soţia mea", i-a spus Nikolai „cu răceală"[81] vărului său Sandro (socrul lui Iusupov) după aceea.

La mijlocul lunii ianuarie, în saloanele din Petrograd se discuta atât de mult despre mai multe comploturi ale familiei Romanov de a scăpa de Alix şi a-l detrona pe Nikolai, încât generalul Henry Wilson, membru al delegaţiei britanice venite în Rusia într-o ultimă încercare de a coordona strategia, observa cu uimire că „toată lumea – ofiţeri, negustori, femei – vorbeşte deschis despre necesitatea stringentă ca ei să fie omorâţi"[82]. Până şi Minnie şi Xenia, sora lui Nikolai, au pus la cale să le trimită la mânăstire pe Alix şi pe detestata Anna Vîrubova, cea mai bună prietenă a ei. „Dacă lucrurile nu se vor schimba, se va sfârşi totul"[83], îi scria Xenia mamei ei. Rodzianko, preşedintele Dumei, a solicitat o audienţă la ţar şi i-a spus lui Nikolai, cu tact, că ţara voia un guvern nou şi că împărăteasa era urâtă de toată lumea şi trebuia privată de orice autoritate. Rodzianko a pretins că ţarul şi-a îngropat faţa în mâini şi l-a întrebat: „Este posibil ca timp de 22 de ani să fi încercat să acţionez cu cele mai bune intenţii şi timp de 22 de ani totul să fi fost o greşeală?". La care Rodzianko i-a răspuns: „Da"[84].

Unul dintre oamenii care, aşa cum a descris, a făcut „un ultim efort de a-l salva pe împărat, împotriva voinţei sale"[85], a fost ambasadorul britanic, sir George Buchanan. Ca mulţi alţii, şi el fusese fermecat de Nikolai şi ajunsese să aibă o atitudine aproape protectoare faţă de acesta. În ultima sa audienţă la ţar, deplin conştient că depăşea limitele impuse de poziţia sa, i-a spus lui Nikolai că se simţea „ca un om ce încearcă să salveze un prieten pe care îl vede prăbuşindu-se în prăpastie"[86]. I-a spus că Protopopov „aduce Rusia în pragul distrugerii", că împărăteasa era „discreditată şi acuzată că lucra în interesul Germaniei"[87], l-a prevenit cu privire la bârfele din Petrograd şi l-a rugat să dea Dumei ce voia aceasta – un guvern reprezentativ.

Buchanan ştia că încearcă să menţină un echilibru dificil, dar a crezut că, ţinând cont de împrejurări, întrevederea se desfăşurase bine – Nikolai îi strânsese mâna la plecare. De fapt, ascunzându-şi în modul său atât de caracteristic adevăratele sentimente, ţarul a fost profund indignat de purtarea îndrăzneaţă a lui Buchanan. Potrivit spuselor a două dintre doamnele de onoare ale lui Alix, el devenise ostil faţă de ambasador cu mai multe luni înainte, după ce descoperise că acesta stătea de vorbă cu câţiva membri importanţi ai Dumei şi, prin urmare, după cum considera Nikolai, se alăturase taberei adverse[88]. În memoriile ei, Anna Vîrubova l-a acuzat pe Buchanan că a fost implicat „personal" în complotul marilor duci vizând să-l răstoarne pe Nikolai de la putere, pentru a „slăbi"[89] Rusia când aveau să înceapă negocierile de pace. Nikolai se pare că s-a gândit să-i ceară lui George să-l cheme înapoi pe Buchanan, dar a decis că nu voia să-şi facă publică neîncrederea faţă de aliaţii săi britanici.

Gradul de negare în care trăia Nikolai pare uimitor. Cu vreo două săptămâni înainte de sfârşit, Nikolai, supărat, l-a criticat foarte aspru pe curteanul Mossolov când acesta a comentat ceva care îi trăda neliniştea cu privire la viitor: „Ce! Tu, Mossolov, tu ai de gând să-mi spui despre primejdia care ameninţă dinastia? Lumea se tot leagă de acest presupus pericol. Păi, tu ai fost cu mine şi ai văzut cum am fost primit de trupe şi de popor! Chiar şi tu te panichezi?". Mossolov a răspuns: „Am văzut toate astea, Maiestate, dar i-am văzut şi când nu se află în prezenţa Maiestăţii Voastre. Iertaţi-mi sinceritatea"[90]. Nikolai s-a adunat şi a revenit la „zâmbetul" său obişnuit pentru a arăta că nu era deranjat.

De ce se încăpăţâna atât de stăruitor Nikolai să nu creadă avertismentele? Deoarece o atacau pe soţia lui. Pentru că se obişnuise să considere că tot restul lumii greşea. Fiindcă ajunsese să creadă că proclamaţia din octombrie, pe care o considera cel mai mare eşec al său, nu fusese necesară şi îi fusese smulsă prin înşelăciune şi că, dacă şi-ar fi păstrat cumpătul, nu ar fi fost niciodată nevoit să o accepte. Pentru că, încurajat de Protopopov, se convinsese că rapoartele alarmante despre nemulţumirea crescândă erau doar un şiretlic menit să-l înspăimânte, astfel încât să permită şi mai multe reforme pe care nu voia să le facă. Şi poate din cauză că, la un anumit nivel, îşi dorea o criză, ceva atât de groaznic, o catastrofă naţională atât de mare, încât să fie forţat să abdice, să renunţe la povara domniei, care îl deprima, îl copleşea şi îl distrugea, şi să poată să-şi spună că nu făcuse asta de bunăvoie. Asta nu înseamnă că ţarul a provocat revoluţia, ci că nu a făcut nimic pentru a o împiedica. Mai mulţi observatori mai că suspectau ceva de felul acesta. Cu câteva săptămâni înainte de sfârşit, vărul său Sandro a simţit că Nikolai se dăduse bătut, căutându-şi refugiu în fatalismul său extrem de enervant. „Facă-se voia

Domnului", i-a spus Nicky. „M-am născut pe 6 mai, ziua lui Iov, sunt pregătit să-mi accept soarta."[91] Ambasadorul francez Paléologue, văzându-l pe ţar pentru ultima oară, a scris că acesta „se vede copleşit şi dominat de evenimente, simte că şi-a pierdut credinţa în misiunea sa"; el „a abdicat lăuntric şi acum s-a resemnat cu dezastrul"[92].

În februarie 1917 Petrogradul mocnea de nemulţumire şi de disperare. Era al treilea an de lupte şi întreaga Europă era cuprinsă de „oboseala războiului". Milioane de oameni muriseră pe câmpurile de luptă de pe tot cuprinsul Europei; populaţiile civile din Rusia şi Germania sufereau din cauza unor lipsuri groaznice. La Petrograd nici alimentele, nici combustibilul nu soseau în cantităţi suficiente pentru a aproviziona populaţia, care crescuse cu o treime din 1914. Lipsa combustibilului blocase industria în decembrie 1916. În ianuarie 1917 150.000 de oameni au participat la un marş al foamei prin capitală, înspăimântaţi de zvonurile că oraşul va fi lăsat pradă foametei. Reţeaua feroviară era suprasolicitată din cauza nevoilor de pe front. Nu putea să facă faţă şi aprovizionării populaţiei civile. În ultima scrisoare către George, Nikolai i-a scris despre „starea şubredă" a căilor ferate. „Problema transportării proviziilor şi a alimentelor devine foarte gravă."[93] Temperaturile ajungeau şi la –35 ºC. „Copiii mor de foame în sensul propriu al cuvântului", informa un raport al poliţiei secrete. Preţurile unora dintre alimente crescuseră de peste patru ori din 1914 – ouăle, de exemplu –, în timp ce salariile scăzuseră, în termeni reali, cu 20%.

Pe 8 martie 1917 după calendarul occidental, un grup nemulţumit de muncitoare din industria textilă a participat la un marş pe Nevski Prospekt, cerând pâine. Mulţimile s-au revărsat pe străzi pentru a li se alătura. În decurs de câteva zile s-a instalat anarhia. Pe 10 martie, majoritatea muncitorilor din Petrograd erau în grevă, tramvaiele nu mai circulau şi nu se mai tipăreau ziare. Încuiată în palatul ei, la fel ca restul aristocraţilor din Petrograd, Xenia auzea împuşcături şi strigăte. Mulţimile scandau sloganuri împotriva „nemţoaicei", a lui Protopopov şi a războiului. Consiliul de Miniştri i-a telegrafiat ţarului, implorându-l să se întoarcă la Petrograd. Cu excepţia lui Protopopov, membrii consiliului şi-au înaintat demisia şi l-au rugat să numească un cabinet pe care să-l accepte Duma.

La cartierul general al armatei, Nikolai insista că tulburările erau minore. Copiii săi se îmbolnăviseră de pojar şi singurul lucru la care se putea gândi era că îi lipseau şi îşi făcea griji pentru Aleksei[94]. El i-a trimis o telegramă guvernatorului militar al Petrogradului, ordonându-i să „pună capăt imediat acestor dezordini"[95]. A doua zi, pe 11 martie, soldaţii au împuşcat mortal 200 de oameni în capitală, însă nu au reuşit să împrăştie mulţimile, iar unele regimente au început să

refuze să tragă în civili şi s-au retras în cazărmile lor. Într-o încercare de a-i comunica gravitatea situaţiei, preşedintele Dumei, Rodzianko, i-a trimis o ultimă telegramă lui Nikolai, spunându-i că soldaţii se alătură revoluţiei şi implorându-l să numească la conducerea guvernului pe cineva în care ţara avea încredere. Nikolai i-a spus comandantului Alekseev: „Grăsanul de Rodzianko mi-a trimis nişte aiureli la care nici măcar nu o să mă obosesc să răspund”[96], după care a dizolvat Duma.

Pe 12 martie garnizoanele din Petrograd s-au răzvrătit şi s-au alăturat revoluţiei. În acea dimineaţă, în biserica din cartierul general, Nikolai a fost lovit de „o durere cumplită în capul pieptului”[97], din cauza căreia 15 minute nu a putut sta în picioare. În noaptea aceea Consiliul de Miniştri, pierzându-şi speranţa în ţar, s-a întrunit şi s-a predat Dumei – până şi Protopopov, care iniţial a mormăit că se duce să se împuşte. Duma, nici pe departe încrezătoare că ar putea controla gloata şi soldaţii, a anunţat că va forma un guvern şi că muncitorii şi soldaţii vor fi reprezentaţi de un soviet, un consiliu al lor. Manifestările de bucurie de pe străzile Petrogradului au fost înfricoşător de intense. Mai multe unităţi şi-au împuşcat comandanţii. Ultimii soldaţi au abandonat apărarea Palatului de Iarnă. La Stavka, Nikolai a scris în jurnal că ofiţerii lui erau agitaţi şi a decis să ia trenul imperial spre Ţarskoe Selo în dimineaţa următoare[98]. În drum spre Ţarskoe Selo, generalii lui Nikolai pur şi simplu l-au răpit, l-au dus pe o linie secundară şi i-au cerut să abdice. Generalul Alekseev ţinea legătura cu Rodzianko şi cu noul guvern provizoriu, a cărui putere era fragilă. Mulţimile din Petrograd cereau capul ţarului şi al ţarinei, noul soviet al muncitorilor părea deconcertant de puternic, iar guvernul provizoriu fusese de acord că ţarul trebuia să plece. O abdicare voluntară ar fi putut să ajute la stabilizarea situaţiei. Alekseev ştia că Nikolai va avea nevoie să fie împins de la spate. Aşa că le-a cerut părerea generalilor de pe front. Răspunsurile acestora au fost unanime: ţarul trebuia să plece pentru a se salva efortul de război.

Până şi marele duce Nikolai l-a „implorat în genunchi”[99] pe ţar să abdice. Acesta părea absent. S-a dus să-şi facă plimbarea de după-amiază. S-a întors să bea ceaiul. Apoi a consimţit. „Abdicarea mea este necesară pentru a salva Rusia şi a readuce ordinea în armata de pe front”, a scris el în jurnal. Ofiţerii au fost de acord că, tot timpul, Nikolai a părut înspăimântător de calm, chiar şi atunci când a semnat actul de abdicare, în seara de 15 martie. Însă în jurnal el a notat: „Totul în jurul meu este trădare, laşitate şi înşelăciune”[100]. Incapabil să suporte gândul separării de Aleksei şi al presiunii asupra sănătăţii acestuia, Nikolai decisese să abdice şi în numele fiului său. Moştenitor a rămas astfel fratele mai mic al lui Nikolai, Mişa, care, confruntat cu mulţimile înspăimântătoare de pe străzile Petrogradului care cereau o

republică, a renunţat şi el rapid la putere.

„Veşti proaste din Rusia”, scrisese George în jurnal pe 13 martie, „la Petrograd a izbucnit, practic, o revoluţie şi unele dintre regimentele de gardă s-au revoltat şi şi-au ucis ofiţerii”. Şi adăuga: „Revolta este îndreptată împotriva guvernului, nu împotriva războiului”. Pe 15 martie apăruseră informaţii noi. „Mă tem că totul este din cauza lui Alicky şi că Nicky a fost slab… sunt disperat.”[101]

Era aproape singurul. Pe străzile Imperiului Rus, de la Moscova până la Tiflis, sfârşitul autocraţiei era salutat cu dangăt de clopote, cântece, ovaţii şi steaguri. Simbolurile puterii imperiale, emblemele şi statuile, au fost smulse de pe clădiri şi socluri. În Franţa şi în Marea Britanie, căderea ţarului a fost întâmpinată cu uşurare. Excesele regimului deveniseră o ruşine şi se spera că era mult mai puţin probabil ca o Rusie democratică să încheie o înţelegere cu Germania. SUA, care tocmai intraseră în război, au recunoscut cu entuziasm noul guvern la o săptămână după abdicare. Lloyd George, care se chinuia să combată uzura războiului cu ideea că sacrificiile Antantei erau pentru marea cauză a Libertăţii şi Democraţiei, a trimis o telegramă, lăudând revoluţia, „cel mai mare serviciu pe care poporul rus l-a făcut până acum cauzei pentru care luptă Aliaţii”. Ea demonstra că „adevărul fundamental este că acest război este, în esenţă, o luptă pentru guvernare democratică, precum şi pentru libertate. Ea arată că, prin intermediul războiului, principiul libertăţii, care este singura garanţie sigură a păcii în lume, a câştigat deja o nouă victorie răsunătoare”[102].

Lui George nu i-a plăcut deloc telegrama, incapabil să înţeleagă că ea fusese scrisă deopotrivă pentru consumul intern şi pentru noul guvern rus (care, de fapt, cuprindea un număr semnificativ de membri noi care erau cu mult mai entuziasmaţi de tradiţiile politice britanice decât fusese oricine în timpul regimului ţarist). Stamfordham a primit instrucţiuni să se plângă că telegrama era „un pic cam intensă”[103], mai ales venind din partea unui guvern monarhic. Lloyd George i-a reamintit secretarului regelui că însăşi Constituţia britanică fusese creată în urma unei revoluţii – revoluţia fără violenţă din 1688.

George a hotărât să-i transmită şi el lui Nikolai un mesaj de sprijin: „Evenimentele de săptămâna trecută m-au tulburat profund. Gândurile mele se îndreaptă mereu spre tine şi voi rămâne întotdeauna prietenul tău sincer şi devotat, aşa cum ştii că am fost şi în trecut”[104]. Ministrul de Externe din guvernul provizoriu, Pavel Miliukov, fost membru al Dumei care îl respecta foarte mult pe sir Edward Grey şi care admira tradiţiile liberale ale Marii Britanii, i-a spus lui Buchanan că mesajul nu putea fi transmis. Noul soviet dădea semne îngrijorătoare că voia să-l execute pe ţar. Climatul politic din Petrograd era atât de instabil, încât telegrama lui George ar fi înrăutăţit lucrurile. Soluţia lui

Miliukov era să-l scoată pe împărat din Rusia cât mai repede posibil[105]. Pe 21 martie, când Buchanan i-a transmis un avertisment că „orice violenţă contra împăratului sau a familiei sale ar avea un efect extrem de deplorabil şi ar şoca profund opinia publică din această ţară”[106], Miliukov l-a întrebat dacă Marea Britanie ar oferi azil familiei Romanov. Când a raportat solicitarea ministrului de Externe, Buchanan a adăugat şi opinia sa, şi anume că ar trebui ca aceasta să fie acceptată.

În aceeaşi zi, familia fostului împărat a fost pusă sub arest la domiciliu. Soldaţii ajunseseră la Ţarskoe Selo în săptămâna precedentă, încercuiseră palatul şi întrerupseseră aprovizionarea cu apă. Alix nu a aflat nimic despre Nikolai timp de trei zile. Aleksei se îmbolnăvise de pojar şi avea dureri groaznice. Ţarina aproape că a leşinat când a auzit de abdicare, apoi a reacţionat cu fatalismul ei caracteristic: „Aşa e cel mai bine. Aşa a vrut Dumnezeu. Dumnezeu va avea grijă ca Rusia să fie salvată. Este singurul lucru care contează”[107]. Guvernul provizoriu le-a spus captivilor că arestul era doar o precauţie pentru a-i ţine în siguranţă. Li s-a spus că planul era să-i scoată până la graniţa şi coasta finlandeze, aflate la doar câteva ore depărtare, şi să-i îmbarce pe un crucişător britanic care să-i ducă în Anglia[108]. Nikolai, căruia i s-a permis să-şi ia rămas-bun de la Stavka înainte de a se întoarce la Ţarskoe Selo, i-a spus ataşatului militar britanic aflat acolo că spera să se retragă în Crimeea, dar, „dacă nu, mai curând s-ar duce în Anglia decât oriunde altundeva”[109].

Lui Lloyd George nu i-a plăcut ideea de a-i oferi refugiu discreditatului autocrat al tuturor Rusiilor, dar, consultându-se cu vechiul sfetnic al lui Edward, sir Charles Hardinge, şi cu Stamfordham, a fost de acord „că propunerea… nu putea fi refuzată”. Stamfordham a adăugat că Buchanan ar trebui „să facă o aluzie” că guvernul rus trebuia să asigure banii din care să trăiască fostul ţar. Când Lloyd George a sugerat (fără îndoială, ca o provocare deliberată) că regele ar fi putut să ofere „una dintre casele sale”, el a spus foarte tăios că regele „nu avea alte case în afară de Balmoral”[110], care era total nepotrivită.

Nikolai a ajuns înapoi la Ţarskoe Selo în ziua aceea, fiind silit să treacă prin încăperile cu soldaţi curioşi care acum nu mai aveau nici un motiv să ia poziţie de drepţi sau să salute. Când a ajuns în apartamentele private ale familiei, a izbucnit în lacrimi şi a plâns în hohote[111]. Arăta „ca un om bătrân”[112], a spus alt curtean. Când a încercat să iasă la o plimbare, l-au înconjurat şase soldaţi care l-au împuns cu puştile. „Nu puteţi să mergeţi acolo, *gospodin polkovnik*”[*1], au spus ei. „Mergeţi înapoi când vi se ordonă, *gospodin polkovnik*.”[113] Nikolai părea mic, tăcut şi lipsit de expresie. În acea seară, trei maşini blindate pline cu soldaţi extrem de agitaţi au sosit de la

Petrograd, iar aceştia au anunţat că îl vor duce pe fostul ţar la fortăreaţa Sfinţii Petru şi Pavel – un alt semn al faptului că guvernul provizoriu nu prea avea influenţă asupra armatei. Până la urmă au fost convinşi să plece, după ce li s-a permis să-l vadă. După miezul nopţii, alt grup de soldaţi au intrat prin efracţie în cavoul lui Rasputin din parcul imperial, au deshumat cadavrul şi i-au dat foc.

Miliukov l-a asigurat pe Buchanan că guvernul rus va finanţa azilul ţarului, dar l-a rugat să nu dezvăluie că solicitarea de azil venise din partea lor, de teamă să nu întărâte opinia publică şi sovietul de la Petrograd. Era clar că scoaterea familiei imperiale din ţară prin Finlanda nu avea să fie făcută publică. A trecut o săptămână. Familia se gândea, în mod limpede, la Anglia şi la George. Nikolai a scris în jurnal că plănuia să înceapă să împacheteze lucrurile pe care urma să le ia cu el în Anglia[114]. Alix a început să vorbească întruna despre amintirile ei de la Osborne, iar copiii îi întrebau pe profesorii lor particulari cum avea să fie viaţa acolo.

La Londra, George a început să se îndoiască serios că aducerea vărului său în Anglia era înţeleaptă. Pe 30 martie Stamfordham i-a scris fostului prim-ministru Arthur Balfour, pe care Lloyd George îl cooptase ca ministru de Externe:

> Regele s-a gândit mult la propunerea guvernului ca Împăratul Nikolai şi familia sa să vină în Anglia. După cum fără îndoială ştiţi, Regele are o puternică relaţie personală de prietenie cu Împăratul şi, prin urmare, s-ar bucura să facă orice pentru a-l ajuta în această criză. Însă Maiestatea Sa nu poate să nu aibă îndoieli, nu doar din cauza pericolelor călătoriei, ci şi din motive generale de oportunitate, că este recomandabil ca familia imperială să se stabilească în această ţară[115].

Balfour a dat un răspuns foarte categoric. Miliukov tocmai trimisese altă telegramă, cerând ca ţarul să părăsească Rusia imediat şi afirmând că, deşi „miniştrii Maiestăţii Sale îşi dau seama de dificultăţile la care vă referiţi în scrisoarea dumneavoastră… ei nu cred, în afară de cazul în care se modifică poziţia, că este posibil acum să se retragă invitaţia care a fost trimisă şi, prin urmare, au încredere că Regele va consimţi să respecte invitaţia iniţială, care a fost trimisă cu avizul miniştrilor Maiestăţii Sale”[116].

Pe 3 aprilie două dintre doamnele de onoare ale lui Alix, Lili Dehn şi detestata Vîrubova, au fost arestate şi duse la Petrograd pentru interogatoriu, iar cuplului imperial i s-a ordonat să locuiască separat cât era anchetată trădarea lui Alix.

Pe 6 aprilie Stamfordham i-a scris lui Balfour, insistând ca invitaţia să fie retrasă. El scria:

> Cu fiecare zi, Regele devine tot mai preocupat de chestiunea venirii Împăratului şi Împărătesei în această ţară. Maiestatea Sa primeşte scrisori de la oameni din toate clasele sociale, unii pe care îi cunoaşte şi alţii pe care nu îi cunoaşte, ce arată cât de mult se discută despre acest subiect, nu doar în cluburi, ci şi în rândul muncitorilor, şi

că membrii laburişti ai Camerei Comunelor îşi exprimă opiniile potrivnice faţă de această propunere… Sunt sigur că vă daţi seama cât de stânjenitor ar fi pentru familia noastră regală, care este strâns legată atât de Împărat, cât şi de Împărăteasă… Regele doreşte să vă întreb dacă, după consultarea cu prim-ministrul, lui sir George Buchanan nu i s-ar putea comunica să abordeze guvernul rus pentru a stabili reşedinţa viitoare a Maiestăţilor Lor imperiale în alt loc[117].

Câteva ore mai târziu, a trimis încă o scrisoare:

El trebuie să vă roage să-i explicaţi prim-ministrului că, din tot ce aude şi citeşte în presă, şederea în această ţară a fostului Împărat şi a fostei Împărătese ar fi puternic respinsă de public şi ar compromite, neîndoielnic, poziţia Regelui şi a Reginei, de la care în general se presupune deja că a venit invitaţia… Buchanan ar trebui să fie instruit să-i spună lui Miliukov că opoziţia faţă de venirea aici a Împăratului şi Împărătesei este atât de puternică, încât trebuie să ni se permită să ne retragem consimţământul acordat anterior faţă de propunerea guvernului rus[118].

Pe 10 aprilie Stamfordham l-a înfruntat pe Lloyd George în Downing Street „pentru a-l face să înţeleagă părerea fermă a Regelui că Împăratul şi Împărăteasa Rusiei nu ar trebui să vină în această ţară şi că… ar fi deosebit de incorect faţă de Rege… dacă MLI [Maiestăţile Lor Imperiale] ar veni aici când opoziţia publică faţă de venirea lor este atât de pronunţată”. Apoi s-a dus să i se plângă lui Balfour, spunând că văzuse o telegramă de la Buchanan, care „în mod evident a luat ca pe ceva sigur faptul că Împăratul şi Împărăteasa vor veni în Anglia şi că e vorba doar despre o amânare”[119]. Regele considera că lui Buchanan ar fi trebuit să i se fi spus deja să retragă invitaţia.

Predicile moralizatoare ale lui Stamfordham au atins un punct sensibil în guvern. Lloyd George ştia că adăpostirea familiei Romanov nu avea să fie populară în Marea Britanie şi nu voia să facă nimic care să răcească relaţiile cu guvernul tot mai instabil al Rusiei – îl îngrozea gândul că acesta ar fi putut să se retragă brusc din război, lăsând frontul de vest să înfrunte asaltul în forţă al germanilor. Balfour s-a gândit că regele era „pus într-o situaţie stânjenitoare”[120]. Nimeni nu avea să creadă că invitaţia nu venise din partea curţii. Oare Romanovii nu ar fi putut să plece în sudul Franţei? Ministerul de Externe a emis o declaraţie: „Guvernul Maiestăţii Sale nu insistă în oferta anterioară de ospitalitate pentru familia imperială”[121]. Balfour i-a telegrafiat lui Buchanan şi i-a spus să nu mai pomenească nimic despre invitaţie. Ambasadorul, ascultător, a consimţit, Miliukov nu mai pomenise de ea de câteva zile, subiectul devenise în mod limpede o pisică moartă în guvernul rus şi era evident că, dacă exista „pericolul vreunei mişcări antimonarhiste”[122], Anglia nu era locul potrivit pentru ţar. El a sugerat ca ministrul de Externe să încerce să afle care ar fi opinia francezilor. Însă acasă era în mod clar foarte supărat, după cum a scris fiica sa mai târziu[123].

La Ţarskoe Selo, „zilele treceau şi plecarea noastră era mereu

amânată”[124]. Treptat, discuţiile despre Anglia au încetat.

Oare prezenţa lui Nikolai ar fi pus în pericol tronul lui George? Privind retrospectiv, acest lucru pare extrem de improbabil. Era adevărat că Marea Britanie nu fusese imună la grevele şi revoltele care izbucniseră în Europa după Revoluţia Rusă. Chestiuni mărunte provocau greve subite. În 1918 12.000 de muncitori de la o fabrică de avioane din Coventry au făcut grevă din cauza zvonurilor false că urmau să fie luaţi în armată. Mai mult, în Anglia, la fel ca în restul Europei, se intensificase retorica de stânga, care cerea schimbare, revoluţie şi chiar republică. La o săptămână după ce Ministerul de Externe şi-a retras invitaţia făcută ţarului, H.G. Wells a trimis o scrisoare ziarului *The Times*, declarând că Marea Britanie trebuia să se descotorosească de „străvechile însemne ale tronului şi sceptrului”[125] şi propunând formarea unor societăţi republicane pe tot cuprinsul ţării. (Se ştia că Wells descrisese cercul lui George drept o „curte străină şi neinteresantă”, la care George a dat singura sa replică spirituală consemnată vreodată: „Oi fi eu neinteresant, dar să fiu al naibii dacă sunt străin”[126].) Totuşi, nu exista ca răspuns o intensificare a republicanismului revoluţionar – nimic, de pildă, la scara sutelor de cluburi republicane care au apărut în anii 1870. Din toată populaţia civilă a Europei angajată în război, britanicii erau cei mai puţin afectaţi în termeni de lipsuri şi număr de morţi – victimele în rândul populaţiei civile din Germania erau mult mai numeroase decât în Marea Britanie*[2] – şi se aflau cel mai departe de luptele propriu-zise. Lloyd George a aplanat frământările cu care s-a confruntat cu mai mult succes decât oricare alt om de stat din Europa. Deşi cabinetul său era dominat de conservatori, imensa lui popularitate şi realizările sale din trecut în ceea ce priveşte ameliorarea situaţiei sociale îi confereau credibilitate faţă de grevişti, iar instinctele sale politice îl făceau să accepte unele compromisuri pentru a ajunge la o înţelegere cu ei, pe când alte guverne europene răspundeau printr-o reprimare violentă. În acelaşi timp, transmitea ţării că ea lupta pentru apărarea Libertăţii – aşa cum era ea manifestată de sistemul britanic – şi pentru distrugerea castei militare germane şi eliminarea oprimării la care supunea poporul german.

Dacă Lloyd George şi ceilalţi politicieni ar fi crezut cu adevărat că aducerea în Anglia a fostului ţar ar fi reprezentat o ameninţare pentru coroană şi pentru structura constituţională a ţării – ceva ce nici unul dintre ei nu voia –, nu ar fi fost de acord din capul locului să-l primească. Faptul că Lloyd George, omul a cărui politică era o pacoste pentru George, era cel care îi păstra tronul în siguranţă era altă mare ironie pe care George nu a sesizat-o. Lloyd George avea să fie şi omul care va muşamaliza implicarea lui George în respingerea Romanovilor, omiţând cu totul din cartea sa *War Memories* (*Memorii de*

război) rolul acestuia şi luând asupra sa povara oprobriului, atât cât a existat – deşi a declarat, tot în mod fals, că Marea Britanie nu a retras niciodată invitaţia şi a afirmat, mai aproape de adevăr, că nu a fost clar dacă guvernul provizoriu rus ar fi reuşit să-l scoată pe ţar din Rusia[127]. Buchanan avea să poarte şi el povara vinii pentru gestul britanicilor şi avea să-şi petreacă tot restul vieţii încercând nefericit să se exonereze – căci şi el presupunea că decizia de a revoca invitaţia pornise de la Lloyd George.

Adevărul era că George devenise extrem de sensibil la criticile îndreptate împotriva lui sau împotriva monarhiei – în această privinţă, era acum mai în acord cu opinia publică şi mai atent la ea decât oricare dintre verii săi. Orice şoaptă a ei îl „chinuia nejustificat”[128] şi îl deprima profund. Cât de neliniştit şi de îngrijorat era George avea să se vadă foarte bine peste câteva luni, în iulie 1917, când s-a supărat atât de tare din cauza insinuărilor că era posibil ca familia regală să nu fie în totalitate loială din cauza numelor şi strămoşilor săi germani, încât şi-a schimbat numele de familie din Saxa-Coburg-Gotha în complet inventatul „Windsor”. George nu greşea crezând că decizia de a-i acorda azil vărului său ar fi putut fi foarte nepopulară într-o ţară al cărei guvern justifica acum războiul ca pe o luptă pentru libertate, contra autocraţiei. Însă este extrem de improbabil că acest lucru l-ar fi putut costa tronul. El s-a panicat şi şi-a pus îngrijorările mai presus de relaţia de familie, despre care spusese întotdeauna că era nespus de importantă pentru el, şi mai presus de vărul său, la care declarase că ţinea enorm. A fost o ultimă lovitură dată cultului familiei pe care bunica sa, regina-împărătească, îl adoptase cu atât de mult zel. A fost, de asemenea, o decizie care dezvăluia o monarhie conştientă de necesitatea de a li se prezenta supuşilor săi în cea mai bună lumină dacă voia să supravieţuiască.

În următoarele 14 luni valul de scepticism cu privire la George avea să se atenueze: vizitele pe front, în spitale şi în fabrici, având mereu o expresie foarte serioasă, poveştile care au început să se afle treptat despre faptul că regele strângea personal cureaua au început să fie considerate o dovadă a angajamentului său de a-şi face datoria, de a munci din greu şi de a-şi asuma o parte din povara anilor lungi de efort. Banalitatea uzată, dar stoică a lui George părea o contracarare sau chiar un reproş faţă de fanfaronada umflată, de proporţii wagneriene, şi de pretenţiile mistice de perfecţiune ale monarhilor absolutişti împotriva cărora ţara simţea că luptă. La sfârşitul războiului *The Times* avea să scrie despre „popularitatea minunată în rândul londonezilor – şi, suntem convinşi, în întreaga ţară – a MAIESTĂŢILOR LOR REGELE şi REGINA… această erupţie a sentimentelor de loialitate îşi are originea în convingerea că COROANA, deşi tocită, este simbolul şi garanţia unităţii, nu doar aici,

în Anglia, ci şi în dominioanele libere din străinătate, precum şi în India”[129].

În iulie 1917, luna în care George şi-a schimbat numele, la Petrograd a avut loc un val uriaş de frământări violente – „zilele din iulie”. Aleksandr Kerenski, numit de curând în fruntea guvernului provizoriu, a decis că trebuia să încerce din nou să scoată din ţară familia imperială. El s-a dus la Buchanan, care i-a răspuns – potrivit spuselor lui Kerenski, cu lacrimi în ochi – că guvernul britanic îşi retrăsese oferta de azil. O lună mai târziu, în august, familia a fost trimisă la Tobolsk, o mică localitate izolată din vestul Siberiei.

Fostul ţar se arătase mereu răbdător, amabil şi politicos faţă de cei care îl ţineau captiv. În mod uimitor, nu părea înverşunat, acceptându-şi „constrângerile cu o extraordinară seninătate şi cu nobleţe morală. Nici o vorbă de reproş nu a fost rostită vreodată de buzele sale”. Lui Kerenski, însărcinat cu anchetarea şi siguranţa fostului ţar şi ale familiei sale, Nikolai i s-a părut „un om extrem de rezervat şi reticent, având multă neîncredere şi infinit dispreţ faţă de alţii”[130]; el a fost frapat de „extrema lui indiferenţă faţă de lumea din jurul său, de parcă nu iubea şi nu preţuia pe nimeni şi nu era surprins de nimic din ceea ce se întâmpla”[131]. Apropiaţii îl considerau pe Kerenski insuportabil de arogant, dar Nikolai s-a hotărât să aibă încredere în el[132]. Acceptarea fatalistă, pasivă era în concordanţă cu ideea de suferinţă din mistica Biserică Ortodoxă Rusă, care îi inspirase pe el şi pe Alix, însă s-ar fi putut trage concluzia că fostul ţar era aproape uşurat că i se luase de pe umeri cumplita povară a responsabilităţii. În mod cert, Kerenski aşa a crezut. În afară de anumite constrângeri impuse libertăţii sale de mişcare – nu avea voie să facă plimbări lungi –, viaţa cotidiană nu era extrem de diferită. Guvernul provizoriu îşi asumase întreţinerea casei împăratului (o sumă atât de mare, încât s-a hotărât că trebuia ţinută secretă), însă acum nu mai erau decizii de luat, nu mai erau şedinţe, nu mai era nevoie să se supere că alţii îi încalcă prerogativele. Îşi petrecea timpul cu familia sa, se juca cu copiii, citea cu glas tare, fuma şi dormea bine. Când a venit primăvara, s-a ocupat de grădinărit şi a jucat tenis. Alexandra nu s-a resemnat însă. Exprimându-şi constant înverşunarea, îşi petrecea mai toate zilele în pat sau în şezlongul ei.

Iulie 1917 a fost luna în care Wilhelm s-a pomenit eclipsat de statul-major imperial. După trei ani de război, divizările din societatea germană creau şi ele haos; ţara era dezbinată de greve şi proteste contra salariilor în scădere şi a penuriei de alimente. În Reichstag stânga cerea să se pună capăt războiului, pe străzi protestatarii cereau o reformă politică, în timp ce dreapta şi armata insistau ca Germania

să lupte în continuare şi să anexeze Polonia şi ţările baltice.

Pe măsură ce războiul se prelungise, Înaltul Comandament german preluase treptat controlul asupra statului. În august 1916, cu războiul ajuns în impas, lipsuri pe plan intern şi guvernul şi ţara tot mai divizate, Wilhelm fusese presat, împotriva voinţei sale, să-l demită pe Falkenhayn (care devenise şeful statului-major după ce sănătatea lui Moltke se deteriorase, în septembrie 1914) şi să-i numească în loc pe cei doi eroi de pe frontul de est al Germaniei, generalii Hindenburg şi Ludendorff. Aceasta a sporit lipsa de relevanţă a lui Wilhelm şi a marcat începutul eclipsei lui totale. Cei mai de succes generali din război aveau propriile agende. Ei erau nişte Napoleoni în fază incipientă, convinşi că războiul trebuia câştigat pe frontul de est împotriva Rusiei şi iritaţi de faptul că guvernul civil nu era suficient de docil în privinţa nevoilor lor, şi nu se temeau să se amestece în politică. Wilhelm îi admira şi îi detesta în egală măsură: aceştia se bucurau de o popularitate imensă şi el se temea de influenţa lor.

La începutul anului 1917 Ludendorff şi Hinderburg plănuiau să-l înlăture pe Bethmann-Hollweg, pe care îl considerau prea dificil şi alarmant de înţelegător faţă de revendicările privind reforma politică. Stânga, care domina acum Reichstagul, voia pace, fără anexări sau despăgubiri de război. La o lună după abdicarea lui Nikolai, în aprilie 1917, Bethmann-Hollweg, crezând că era singura soluţie, l-a convins pe Wilhelm, care era extrem de reticent, să se angajeze că după război va realiza o reformă politică a sistemului electoral profund inechitabil din Prusia. În iulie Ludendorff şi Hindenburg au trecut la acţiune, ameninţând cu demisia dacă nu era îndepărtat cancelarul. Panicat, Wilhelm a refuzat, însă Bethmann-Hollweg îşi pierduse şi tot sprijinul în Reichstag şi şi-a înaintat singur demisia. Noul cancelar, ales aproape arbitrar, era un administrator pe nume Michaelis pe care Wilhelm îl cunoscuse cândva şi îl descrisese drept „un omuleţ insignifiant”[133]. „Acum aş putea foarte bine să abdic”[134], i-a spus Wilhelm fostului său cancelar. Îşi petrecea timpul plimbându-se, jucând cărţi, certându-se cu Dona. În septembrie 1917 Hindenburg a preluat titlul lui Wilhelm de comandant suprem, iar agenţia de presă a armatei i-a răspândit portretul în toată ţara. În concepţia naţiunii, Hindenburg l-a înlocuit treptat pe Wilhelm ca om puternic, lider absolut, kaizer surogat – după care ţara, aparent, tânjea. În ianuarie 1918, când Wilhelm a încercat să se opună planurilor generalilor de a anexa Polonia, ei l-au pedepsit forţând demiterea celor mai de încredere demnitari ai lui, şeful cabinetului său civil şi cel al cabinetului său militar, Valentine şi Lyncker, şi instalându-şi propriul candidat, pe Friedrich von Berg-Markienen, care nu-l scăpa niciodată din ochi pe Wilhelm. Germania devenise, în esenţă, o dictatură militară; Wilhelm era doar o faţadă fragilă.

La Tobolsk, Romanovii locuiau în reşedinţa guvernatorului, poate nu la nivelurile de confort imperial, dar având şase cameriste, zece lachei, trei bucătari şi un somelier. Aveau unde să facă mişcare, iar localnicii erau respectuoşi, scoţându-şi căciulile şi închinându-se când îl vedeau pe fostul ţar. Victoria bolşevicilor de la începutul lui noiembrie 1917 a trecut aproape neobservată – a durat o săptămână până când vestea a ajuns acolo. Ceea ce l-a supărat cel mai mult pe Nikolai a fost că Lenin începuse imediat negocieri de pace cu Germania, efect de care se temuse foarte mult guvernul britanic, ale cărui legături cu bolşevicii erau minime. Din fericire pentru britanici, americanii intraseră de-acum şi ei în război. Deşi Lenin considera că războiul este o luptă burgheză impusă ţăranilor şi muncitorilor, acordul de pace a fost greu de acceptat chiar şi pentru bolşevici: succesele militare ale germanilor şi colapsul armatei ruse însemnau că Germania obţinea Polonia, Finlanda, ţările baltice, Ucraina, Crimeea – unde se ascundeau surorile şi mama lui Nikolai – şi cea mai mare parte din Caucaz, circa 2.500.000 de kilometri pătraţi din teritoriul rusesc, unde se aflau, practic, tot cărbunele şi tot ţiţeiul ţării, jumătate din industrie şi o treime din populaţie. Pentru Nikolai, această pace anula justificarea abdicării sale – sacrificiu care avea însemnătate atât timp cât alţii puteau să câştige războiul şi să salveze Rusia. „Acum îl îndurera să vadă că renunţarea lui fusese în zadar", a scris Gilliard, care plecase împreună cu familia în Siberia. Când s-a semnat Tratatul de Pace de la Brest-Litovsk, în martie 1918, Nikolai a fost profund deprimat: „Este o mare ruşine pentru Rusia şi echivalează cu o sinucidere… Nu aş fi crezut niciodată că Împăratul William şi guvernul german s-ar putea înjosi să bată palma cu aceşti trădători mizerabili"[135].

Condiţiile din captivitate s-au înăsprit în luna aceea. Soldaţii au devenit în mod vădit mai puţin prietenoşi, produsele de lux au dispărut de pe masă. Unii servitori şi membri ai suitei au fost îndepărtaţi treptat. Cu două zile înainte de semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk, profesorul Gilliard scria în jurnal: „Maiestăţile Lor încă nutresc speranţa că printre prietenii lor loiali s-ar putea găsi unii care să încerce să-i elibereze"[136]. După discuţii aprinse cu privire la judecarea lui Nikolai la Moscova – Troţki se visa procurorul principal –, în aprilie 1918 familia a fost mutată la Ekaterinburg, centrul activismului bolşevic din Munţii Ural. Membrii familiei imperiale au fost întâmpinaţi de o mulţime furioasă şi închişi într-o casă mare ce a fost rapid înconjurată cu un gard înalt din lemn. Ferestrele au fost acoperite cu vopsea. Erau ţinuţi în camerele lor în cea mai mare parte a zilei, iar Alix şi fetele erau însoţite la baie de paznici care acoperiseră pereţii cu desene înfăţişându-i pe ea şi pe Rasputin făcând

sex. Fosta împărătească abia dacă mai putea să meargă şi îşi petrecea zilele în pat. Fiicele făceau treburile casnice, iar Nikolai citea *Război şi pace* pentru prima oară în viaţa lui şi visa cu ochii deschişi la o baie fierbinte. Ofiţerii superiori de la Ekaterinburg voiau o execuţie, însă ordinul de a-i ucide a venit de la Lenin, din Moscova, care a decis – în timp ce trupele Armatei Albe a contrarevoluţionarilor, reprezentând o coaliţie instabilă de grupări antibolşevice, împreună cu un regiment ceh, se apropiau de Ekaterinburg în iulie 1918 – că nu-şi permiteau ca ţarul să fie un „stindard viu”[137].

Pe 3 iulie după calendarul pe stil vechi (16 iulie după calendarul occidental), la ora 1:30 dimineaţa, prizonierii – ţarul, familia lui şi toţi servitorii rămaşi, medicul, valetul, bucătarul şi camerista lui Alix – au fost treziţi din somn şi duşi în pivniţă. Li s-a spus că în oraş începuse să se tragă şi că aveau să fie mai în siguranţă acolo. Nikolai l-a dus în braţe pe fiul său somnoros. La rugămintea sa, au fost aduse scaune pentru Alix şi Aleksei. Anastasia şi-a adus şi câinele. După câteva minute şeful poliţiei secrete locale, Iacov Iurovski, a intrat în încăpere cu un pluton alcătuit din 11 oameni, câte unul pentru fiecare victimă. Însă încăperea era prea mică, iar membrii plutonului de execuţie s-au pomenit faţă în faţă cu persoanele nepotrivite. Iurovski a citit cu glas tare ordinul de a-i împuşca pe Romanovi. Când Nikolai a întrebat „Ce?”[138], nevenindu-i să creadă, Iurovski l-a împuşcat de la distanţă foarte mică. Oamenii lui au început să tragă. Majoritatea adulţilor au murit repede, însă Aleksei, apărat de braţele tatălui său, a supravieţuit primei salve, la fel ca şi fiicele, care au fost protejate de bijuteriile pe care şi le cususeră în corsajele rochiilor, pentru a le păstra în siguranţă. Au fost străpunşi cu baionetele. Cadavrele au fost duse la vreo 20 de kilometri de Ekaterinburg şi arse, iar rămăşiţele au fost aruncate într-un puţ de mină, chipurile lor fiind intenţionat desfigurate pentru a împiedica identificarea în caz că erau găsiţi. Opt zile mai târziu, oraşul a fost cucerit de Armata Albă.

Dispunem de o descriere atât de cumplit de realistă a uciderii Romanovilor deoarece unul dintre membrii plutonului de execuţie, Medvedev, a fost capturat mai târziu de Armata Albă şi i-a povestit fiecare detaliu lui Nikolai Sokolov, un anchetator numit de Armata Albă pentru a descoperi ce se întâmplase cu fostul ţar. Oribilele amănunte au dat morţii Romanovilor un caracter imediat, extrem de tulburător. Prin moartea lor – ca niciodată în timpul vieţii –, ei au devenit simbolul milioanelor de victime ale crimelor şi masacrelor anonime, nedescrise, care aveau să fie comise de regimul sovietic şi de alte regimuri totalitare din secolul XX, regimuri care se vor dovedi foarte pricepute la omorât oameni şi cam atât. De asemenea, prin moartea sa, Nikolai va deveni ţarul-martir, o emblemă utilă pentru Armata Albă, care nu avusese nevoie de el cât fusese în viaţă.

În lunile anterioare se făcuseră mai multe încercări tragic de ineficiente de a pune la cale o salvare. Cu permisiunea lui Alix, profesorul de engleză al familiei Romanov, George Gibbes, care a mers cu ei în Siberia, a redactat o scrisoare destinată lui George, adresată fostei guvernante englezoaice a ţarinei, cu un plan detaliat al casei din Tobolsk în care stătea familia şi cu amănunte legate de programul său zilnic. Nu există nici un indiciu că această scrisoare ar fi ajuns vreodată la el. Mai multe grupări monarhiste au reuşit să strângă fonduri, dar nu au fost în stare să vină cu ceva care măcar să semene cu un plan; banii au fost trimişi la Tobolsk, dar nu au ajuns niciodată acolo. Au existat zvonuri că Tratatul de la Brest-Litovsk cuprindea o clauză care prevedea ca familia imperială să fie predată nevătămată Germaniei. Nikolai nu suportase acest gând: „Asta este fie o manevră pentru a mă discredita, fie o insultă". După cum s-a dovedit, zvonurile nu erau adevărate. La Moscova, vechiul cancelar al curţii lui Nikolai, Benkendorf, fratele fostului ambasador britanic, a încercat să-l convingă pe ambasadorul german Mirbach-Harff să sprijine o misiune de salvare. La Kiev, ocupat acum de germani, Mossolov a încercat să-i convingă pe comandanţii germani să sprijine un plan de a urca pe Volga până la Ekaterinburg. I-a scris personal kaizerului în legătură cu asta. Nu a primit niciodată răspuns. Un fost ambasador german la Petrograd i-a spus foarte stânjenit că Wilhelm nu putea să răspundă fără a-şi consulta guvernul, iar comandanţii germani locali au refuzat să-l ajute.

După război, Wilhelm s-a jurat că încercase să-l scoată pe ţar din Rusia. „Am făcut tot ce a fost omeneşte posibil pentru bietul ţar şi familia sa şi am fost susţinut din toată inima de cancelarul meu", i-a spus el în anii '30 generalului H.-H. Waters, pe care îl cunoscuse când era ataşat militar britanic la Berlin. A spus că Bethmann-Hollweg venise la el cu un plan danez de salvare a ţarului. „Cum pot să fac asta? Între el şi mine sunt două linii de soldaţi germani şi ruşi care se războiesc!", a afirmat Wilhelm că ar fi zis. „Cu toate acestea, i-am ordonat cancelarului meu să încerce să ia legătura cu guvernul Kerenski pe canale neutre, pentru a-l informa că, dacă se atinge cineva chiar şi numai de un fir de păr din capul membrilor familiei imperiale ruse, îl voi trage personal la răspundere dacă voi avea posibilitatea s-o fac." În varianta lui Wilhelm, Kerenski a răspuns că era dispus să asigure un tren. Wilhelm a zis că îl informase pe Bethmann-Hollweg că va ordona înaltului comandant de pe frontul de est să aranjeze trecerea în siguranţă a trenului ţarului şi îi spusese fratelui său Heinrich să escorteze printre zonele minate nava care îl transporta pe ţar. „Sângele bietului ţar nu este *la uşa mea*; nu e pe *mâinile mele*"[139], i-a spus el lui Waters, deşi nu a putut să explice de ce dăduse greş acest plan infailibil.

Ceea ce a făcut Wilhelm cu certitudine a fost să îi permită, pe 24 martie 1917, lui Vladimir Lenin – un om mai radical decât oricare social-democrat german – să tranziteze Germania în drum spre Rusia, cu intenţia explicită de a crea cât mai mult haos şi destabilizare în Rusia*3 140. Autorităţile germane cheltuiseră deja sute de mii de mărci pe finanţarea unor *agents provocateurs* pentru a încuraja grevele şi tulburările în Rusia şi în cercul de bolşevici al lui Lenin141. Acesta a fost dus de la graniţa elveţiană prin Germania într-un tren „sigilat" – fără verificarea paşaportului şi a bagajelor –, „precum un bacil al ciumei", după faimoasa exprimare a lui Winston Churchill.

Pe 16 iulie, ziua uciderii lui Nikolai, George s-a dus la Roehampton pentru a asista la instrucţia escadrilelor de baloane din cadrul RAF. Vestea morţii fostului ţar a fost anunţată oficial trei zile mai târziu. Bolşevicii au pretins că restul familiei era încă în viaţă. Pe 25 iulie George a decretat o lună de doliu la curte şi a scris că el şi May asistaseră la „o slujbă la biserica rusească de pe strada Welbeck în memoria scumpului de Nicky, care, din păcate, a fost împuşcat luna trecută de bolşevişti [*sic*]. I-am fost devotat lui Nicky, care era cel mai cumsecade dintre oameni, un gentleman desăvârşit: îşi iubea ţara şi poporul". La trei zile după aceea a consemnat că fostul viceconsul britanic la Moscova, Robert Bruce Lockhart, raportase că „scumpul de Nicky" fusese împuşcat de sovietul local la Ekaterinburg. „Nu a fost nimic altceva decât o crimă brutală."142 La sfârşitul lunii august el scria: „Am aflat din Rusia că există toate şansele ca Alicky, cele patru fete şi băieţelul să fi fost ucişi în acelaşi timp cu Nicky. Este un lucru groaznic şi arată ce fiare sunt bolşeviştii ăia. Pentru biata Alicky, poate că a fost cel mai bine aşa. Dar bieţii copii nevinovaţi!"143.

George şi Stamfordham par să fi convenit tacit asupra unui soi de amnezie deliberată. De asemenea, s-au grăbit să dea vina pe guvern pentru că nu acţionase. În ziua slujbei de pomenire pentru Nikolai, Stamfordham i-a scris pe un ton indignat lordului Esher:

> A existat vreodată o crimă mai crudă şi a arătat vreodată această ţară o indiferenţă atât de aspră faţă de o tragedie de această magnitudine: ce înseamnă toate acestea? Sunt foarte recunoscător că Regele şi Regina au asistat la slujba de pomenire. Încă nu am aflat dacă prim-ministrul… [a fost] măcar reprezentat. Unde sunt compasiunea, gratitudinea, bunul nostru simţ naţional?… De ce nu a făcut Împăratul german din eliberarea ţarului şi a familiei sale o condiţie a păcii de la Brest-Litovsk?144.

Era ceva oarecum necinstit, de vreme ce, cu doar trei zile înainte, Stamfordham îi spusese lui Balfour că George nu ar trebui să asiste la slujbă, de teamă să nu ofenseze opinia publică145.

Fiul lui George, ducele de Windsor, a spus că această crimă a clătinat „încrederea tatei în bunătatea înnăscută a oamenilor. Exista o legătură reală între el şi vărul său primar Nicky". Afirma că tatăl său „plănuise personal să-l salveze cu un crucişător britanic, dar cumva

planul a fost blocat. În orice caz, pe tata l-a durut că Marea Britanie nu ridicase nici un deget ca să-l salveze pe vărul său Nicky. El obişnuia să spună: «Politicienii ăia… Dacă ar fi fost vorba de unul de-al lor, ar fi acţionat foarte repede»”[146].

La trei luni după moartea lui Nikolai a venit şi rândul lui Wilhelm. În august 1918 Ludendorff a răsfirat prea mult armata germană pe frontul de vest şi Antanta – sau Aliaţii, cum îşi ziceau acum – a început să străpungă linia frontului. Wilhelm îşi petrecea majoritatea timpului la cartierul general german de la Spa, în Belgia, într-o vilă stil Maria Antoaneta care arăta de parcă ar fi fost construită din vată de zahăr. Se distra săpând mici tranşee şi deviind un baraj. Industriaşul Albert Ballin l-a întâlnit pentru ultima oară la sfârşitul lunii septembrie, când până şi Înaltul Comandament german recunoştea că totul se terminase. Era însoţit de o gardă militară.

> L-am găsit pe Împărat foarte prost informat şi în dispoziţia entuziastă pe care o afişa când era de faţă un terţ. Lucrurile fuseseră atât de denaturate, încât până şi eşecul îngrozitor al ofensivei, care la început îi provocase o gravă depresie, fusese transformat într-un succes… singurul efect al ofensivei fusese că şi-au pierdut viaţa în jur de 100.000 de oameni valoroşi. Toată povestea îi fusese servită bietului monarh într-un asemenea mod, încât el nici nu observase catastrofa[147].

La începutul lunii octombrie, când Wilhelm se întorsese la Berlin, un nou cancelar, Max von Baden, văr cu Wilhelm, a format un guvern care pretindea că reprezintă pentru prima oară majoritatea liberală de stânga din Reichstag şi care le-a cerut Aliaţilor un armistiţiu. Aceştia au impus condiţii aspre. Preşedintele american, Woodrow Wilson, a emis o serie de „note” care insistau că Germania trebuia să devină o democraţie parlamentară în toată puterea cuvântului şi să se descotorosească de împăratul ei. „Vizează direct prăbuşirea casei mele şi, mai presus de toate, abolirea monarhului!”[148], a mâzgălit Wilhelm pe nota lui Wilson din 14 octombrie. I s-a ascuns faptul că în toată Germania se vorbea despre abdicarea sa.

Pe 29 octombrie, încurajat de Dona şi de anturaj, Wilhelm a plecat de la Berlin la cartierul general al armatei de la Spa. A fost o mişcare proastă; era ca şi cum kaizerul dădea fuga la armată. Austria a ajuns la o înţelegere în acea săptămână şi întreaga Germanie – cu excepţia aproape exclusivă a anturajului lui Wilhelm, a familiei sale şi a câtorva membri ai Înaltului Comandament – a ajuns să creadă că împăratul trebuia să plece. Însă, odată ajuns la Spa, Wilhelm a tot amânat, tăind lemne ca să se calmeze şi zicând că, dacă „bolşevicii” vor încerca să-l silească să abdice, el va porni în fruntea armatei sale, va mărşălui până la Berlin şi îi va spânzura pe trădători sau, cel puţin, va „deschide focul în oraş”[149]. Comandanţii armatei şi cei ai flotei militare aveau o grămadă de planuri nebuneşti: un marş până la

Berlin; o cavalerie sinucigaşă condusă de Wilhelm pentru a salva onoarea monarhiei; un ultim „raid al morţii” realizat de preaiubita flotă militară a lui Wilhelm.

Printr-o ironie extraordinară, planul „raidului morţii” a fost cel care a aprins scânteia revoluţiei germane. Pe 4 noiembrie, la Kiel, marinarii de pe preţioasele nave ale lui Wilhelm s-au revoltat. Au cerut reformă politică şi înlăturarea familiei regale. Revoltele muncitorilor s-au împânzit în toată Germania. La începutul lunii noiembrie la Berlin era grevă generală. Revoluţionarii au ameninţat că vor ridica baricade dacă Wilhelm nu pleca. Reichstagul se temea ca puterea să nu fie preluată de consiliile muncitorilor, aşa cum se întâmplase în Rusia. Totuşi, Wilhelm se împotrivea. Pe 9, ministrul de Război i-a spus kaizerului că armata nu va lupta pentru el dacă va fi război civil şi că trebuie să abdice. Wilhelm a rămas cu privirea pierdută în timpul prânzului şi şi-a înăbuşit emoţiile. A spus că va abdica din poziţia de împărat, dar că va rămâne rege al Prusiei şi a trimis pe cineva să redacteze documentele. După o jumătate de oră, se întreba dacă era cu adevărat necesar să abdice. A sosit vestea că Max von Baden, cancelarul, îşi pierduse răbdarea. În timp ce Berlinul era pe punctul de a se răzvrăti şi se vorbea la ambele telefoane ale kaizerului, a anunţat că Wilhelm şi fiul său cel mare renunţau la tron, apoi a demisionat şi el, predându-i puterea lui Friedrich Ebert, liderul socialiştilor din Reichstag. Când a auzit vestea, Wilhelm a ţipat: „Trădare, trădare, trădare neruşinată, scandaloasă!”[150].

La Londra, George a scris în jurnal:

> Am primit vestea că Împăratul german a abdicat, la fel şi prinţul moştenitor. „Cum au căzut cei viteji!” A fost împărat 30 şi ceva de ani, a făcut lucruri importante pentru ţara sa, însă ambiţia lui a fost atât de mare, încât şi-a dorit să domine lumea şi şi-a creat o maşinărie militară în acest scop. Nici un om nu poate să domine lumea, s-a mai încercat asta înainte, iar acum el şi-a distrus ţara şi s-a distrus pe sine, iar eu îl consider cel mai mare criminal cunoscut deoarece a aruncat lumea în acest război groaznic, cu toate nenorocirile sale[151].

În timp ce generalii săi încercau să-l convingă să plece în Olanda neutră, aflată la numai vreo 50 de kilometri distanţă, Wilhelm stătea şi fuma, refuzând să se clintească, insista că se va întoarce la Berlin sau va rămâne cu soldaţii şi se plângea de supuşii săi. „Poporul german e o adunătură de porci”, a spus el, şi „nu există alt exemplu în istorie de act general de trădare comis de o naţiune împotriva conducătorului ei”[152]. La Berlin, revoluţionarii au pătruns în Berlin Schloss şi, oarecum nimerit, au furat hainele împăratului.

Până la urmă Wilhelm a fost convins să plece din Spa în toiul nopţii, pe 10 noiembrie. Se spunea că trupele străine erau la doar câţiva kilometri depărtare. A fost condus discret până la frontiera cu Olanda într-o maşină de pe care fuseseră înlăturate toate însemnele imperiale.

A ajuns în Olanda dis-de-dimineaţă, pe 11 noiembrie. Părea complet dărâmat şi era disperat să nu fie lăsat singur, spunându-le apropiaţilor că era un om distrus. Într-un final a sosit mesajul că olandezii îi vor oferi azil, cel puţin temporar. S-a decis ca Wilhelm să fie dus cu trenul până la un conac din secolul al XVII-lea numit Amerongen din Utrecht.

Primele sale cuvinte la Amerongen au fost: „Ce ziceţi de o ceaşcă bună de ceai englezesc adevărat?”[153]. În timp ce el stătea şi medita la noua sa viaţă, în trenul mareşalului Foch din pădurea de la Compiègne se semna armistiţiul.

„William a ajuns ieri în Olanda”, scria George în jurnal. „Astăzi a fost cu adevărat o zi minunată, cea mai măreaţă din istoria acestei ţări.”[154] În restul Europei nu a fost o zi bună pentru monarhii. În Germania, regii din Bavaria şi Württemberg fuseseră detronaţi; marii duci care domneau în Coburg, Hessen şi Mecklenburg-Strelitz abdicaseră cu toţii, ultimul dintre ei împuşcându-se după aceea. Împăratul Karl al Austro-Ungariei, care moştenise tronul după moartea străunchiului său Franz Joseph în 1916, abdicase în ziua armistiţiului. Ferdinand, autointitulat „ţar” al Bulgariei, care fusese de partea Germaniei la apogeul succeselor acesteia, a plecat şi el de la conducere în luna aceea. „Tino”, vărul lui George, regele Greciei, abdicase în 1917 în favoarea fiului său mai mic, care avea să fie doar o marionetă şi urma să moară din cauza unei muşcături de maimuţă în 1920. În Turcia, sultanul Mahomed al V-lea murise în mai; fratele său, Mahomed al VI-lea, avea să fie detronat în 1922.

În ziua Armistiţiului, când mulţimile au venit la Palatul Buckingham să ovaţioneze, George era singurul împărat care mai rămăsese la balconul său.

*1 *Gospodin* – „domnule”, noua formulă de adresare politicoasă care înlocuise vechile titluri imperiale; *polkovnic* – „colonel”.

*2 Estimările numărului de victime civile în timpul Primului Război Mondial variază foarte mult, dar toate converg spre ideea că în Germania a fost cel puţin dublu şi poate de chiar patru ori mai mare decât în Marea Britanie. Vezi, de exemplu, site-ul Twentieth Century Atlas – Death Tolls.

*3 Lenin, neaşteptându-se la nici un ajutor din partea guvernului german, plănuise la un moment dat să treacă prin Germania deghizat într-un suedez orb şi surdomut.

Epilog

Au murit 8.500.000 de soldaţi (deşi cifrele variază, se estimează că au fost 750.000 de britanici, 2.000.000 de germani, 1.800.000 de ruşi) şi cel puţin aproximativ 1.000.000 de civili – din care circa 700.000 numai în Germania[1]. Alţi 21.000.000 de soldaţi au fost răniţi. Lumea postbelică era un loc foarte diferit de cea antebelică, o lume care nu putea fi influenţată de vechile ierarhii şi de toanele regilor; în multe privinţe, o lume urâtă. Europa nu a fost „purificată", iar ce era mai rău în nici un caz nu trecuse. Înlăturarea violentă a monarhiei în Rusia şi Germania lăsase un vid care avea să fie umplut de extremism şi de şi mai multă violenţă. Rusia era deja în ghearele unui nou război civil de cinci ani, la o scară şi mai îngrozitoare decât cel care îl precedase. Acesta avea să lase în urma sa aproximativ opt-zece milioane de victime ale masacrelor, pogromurilor, bolilor şi foametei, iar împrejurările şi cifrele păreau doar să demonstreze cât de departe puteau să ajungă cruzimea şi distructivitatea umană. Germania era în toiul unei scurte, dar înverşunate revoluţii comuniste. Reprimarea ei brutală a fost leagănul neobişnuit în care s-a născut, în ianuarie 1919, democraţia germană, sub forma Republicii de la Weimar, în circumstanţe care nu au făcut decât să adâncească fisurile îngrozitoare din societatea germană. Stânga radicală se simţea trădată de noul guvern social-democrat. Extrema dreaptă, naţionaliştii şi armata continuau să viseze la un trecut autoritarist, născocind un mit puternic, dar fals conform căruia nu ei erau vinovaţi de prăbuşirea Germaniei, ci revoluţionarii şi răzvrătiţii ce înjunghiaseră Germania pe la spate exact în momentul în care ea câştiga. Era un mit care avea să împingă Germania în alt război mondial.

Curând după armistiţiu au existat cereri ca fostul kaizer să fie pedepsit pentru rolul său în război. Se considera că trebuia să dea socoteală pentru măcel. Pe 7 decembrie David Lloyd George, candidând la alegerile generale de la Londra, a spus că fostul kaizer trebuia spânzurat şi că plănuia să-l judece în Westminster Hall. Imediat, presa britanică era plină de titluri precum „Spânzuraţi-l pe kaizer!" şi „Germania să plătească!". În februarie 1919 Aliaţii au încercat să facă presiuni asupra olandezilor pentru ca aceştia să li-l predea pe kaizer. Tratatul de la Versailles prevedea extrădarea a peste 1.000 de criminali de război germani, inclusiv pe Wilhelm, pentru a fi judecaţi.

Wilhelm era convins că urma să fie executat dacă era judecat în străinătate. Se temea să nu fie răpit şi dus la Curtea de la Haga şi se întreba dacă să ceară pază din partea poliţiei. Ştia că prezenţa sa nu era populară în Olanda. Existaseră câteva tentative şovăielnice de a se ajunge la el – nici una foarte gravă. Cu ineficienţa lor tipică de operetă, cei din anturajul lui plănuiau să-l deghizeze şi să-l ascundă undeva. Wilhelm a refuzat să-şi radă mustaţa, deşi a zis că-i putea răsuci colţurile în jos, şi a atras atenţia că lumea oricum l-ar recunoaşte după braţul nedezvoltat – una dintre puţinele ocazii în care l-a menţionat direct. În schimb, şi-a lăsat barba să crească şi a zăcut la pat şase săptămâni, cu un bandaj în jurul capului, în speranţa că asta avea să stârnească mila olandezilor. Cu adevărat bolnavă era însă Dona. Suferea de o boală cardiacă, a cărei importanţă o minimalizase permanent pentru a nu-şi împovăra soţul; după sosirea la Amerongen, a stat aproape tot timpul în pat.

Cei din anturajul fostului kaizer s-au gândit să-l roage pe George să protesteze împotriva extrădării lui Wilhelm. Regele dezaproba tratarea vărului său drept criminal de război – l-a supus pe Lloyd George unei „tirade violente" pe acest subiect. Însă nu a vrut să intervină în favoarea lui Wilhelm. În cei patru ani de război, îşi pierduse toată simpatia pentru vărul lui. Când fiul său Bertie s-a întâlnit cu Viktoria, fiica lui Wilhelm, la câteva săptămâni după armistiţiu, ea i-a spus că spera „să fim din nou prieteni". Bertie i-a zis că nu credea că mai era posibil. George a fost de acord: „Cu cât află mai curând sentimentele reale de înverşunare care se manifestă aici împotriva ţării ei, cu atât mai bine"[2]. Până la sfârşitul vieţii, el a refuzat să mai aibă contact cu Wilhelm.

Guvernul olandez a respins toate încercările de a-l extrăda pe fostul kaizer: în Olanda existau legi care îi protejau pe străinii ce căutau refugiu acolo din motive politice. Mai mult, după Versailles, cererile ca Wilhelm să fie pedepsit nu au mai fost niciodată reiterate cu prea multă convingere, cel puţin nu din partea lui Lloyd George. El le considera o retorică pe placul mulţimii nemulţumite din ţară şi spera că aveau să devieze criticile îndreptate spre noul guvern german.

Când preşedintele american, Woodrow Wilson, a venit la Londra în decembrie 1918, George l-a antipatizat din primul moment. Wilson, care era chiar mai stingher şi mai timid decât George, devenise, în urma discuţiilor sale despre statele libere, portdrapelul republicanismului şi independenţei. Regelui i s-a părut, de asemenea, că preşedintele era arogant, că acorda Americii prea mult credit în câştigarea războiului şi că nu recunoştea sacrificiile pe care le făcuseră soldaţii britanici. Poate a sesizat că iniţiativa în chestiunile internaţionale trecea discret şi definitiv de la Marea Britanie la Statele

Unite chiar în timp ce stăteau de vorbă. Când i-a sugerat lui Wilson să-şi trimită trupele în Rusia pentru „a proteja ţara de bolşevism”, acesta i-a spus că armata americană venise în Europa cu un singur scop. „După aceea, nu m-am mai gândit niciodată la omul ăla… Nu puteam să-l suport, un profesor universitar extrem de rece – un om respingător.”[3]

În comparaţie cu Rusia şi Germania, Marea Britanie era calmă şi stabilă. Monarhia rămăsese intactă. Războiul chiar lărgise teritoriul Imperiului Britanic. Deoarece armatele sale controlau Orientul Mijlociu, s-a pomenit a fi puterea dominantă acolo. La Conferinţa de Pace de la Versailles s-a ales cu fostele colonii germane din Africa. Şi, cum în război luptaseră trupe imperiale – îşi aduseseră aportul soldaţi canadieni, australieni, sud-africani şi indieni –, părea o victorie imperială, un triumf care unea imperiul mai mult ca niciodată.

Sentimentul de entuziasm generat de încetarea războiului a făcut rapid loc unui sentiment de dezamăgire şi frustrare: o generaţie de bărbaţi tineri murise şi nu exista nici un semn al paradisului promis. Existau nemulţumiri din cauza pensiilor de război mici, a lipsei de locuinţe, a inflaţiei mari. La scurt timp după război, George s-a dus în Hyde Park cu fiul şi moştenitorul său, David, prinţul de Wales, pentru a trece în revistă o paradă a 15.000 de foşti combatanţi rămaşi invalizi în urma războiului. Văzându-l pe tatăl său trecând prin faţa rândurilor de soldaţi, David a început să-şi dea treptat seama că ceva nu era în regulă cu oamenii aceia, că aveau o „apatie rezervată”. Brusc, au apărut nişte lozinci. Cineva a strigat: „Unde este această ţară potrivită pentru eroi?!”. Un grup de soldaţi au rupt rândurile şi au început să alerge spre George. El a fost separat de suita lui şi părea cât pe ce să fie trântit la pământ. După cum s-a dovedit, oamenii nu voiau decât să-i atingă mâna. Însă a fost un moment înfricoşător. Regele nu a avut cuvinte pentru a povesti prin ce trecuse. „«Oamenii ăia erau într-o stare de spirit ciudată», a spus el. Şi, clătinând din cap, ca pentru a alunga orice amintire neplăcută, a intrat cu paşi mari.”[4]

Războiul a marcat punctul culminant al achiziţiilor teritoriale britanice şi, de asemenea, începutul dezmembrării imperiului. În Irlanda, guvernul britanic a purtat un război din ianuarie 1919 până în 1921, recunoscând fără tragere de inimă independenţa Irlandei în 1922. Conferinţa de la Versailles a confirmat dreptul dominioanelor (coloniile locuite de albi) de a fi naţiuni autonome în cadrul Commonwealthului – drept pe care ele considerau că şi-l câştigaseră prin luptă. Niciodată un rege britanic nu avea să mai poată declara război în numele lor. Cei 800.000 de soldaţi indieni (dintre care au murit 60.000) care luptaseră în război au încurajat mişcarea de independenţă din India să susţină că şi ţara lor îşi câştigase dreptul la autoguvernare şi să înceapă o campanie de nesupunere. Reacţia

guvernului britanic colonial – impunerea în 1918 a unui regim dictatorial demn de Rusia ţaristă, cu tot cu cenzura presei, arestarea fără mandat, detenţia fără proces, legea marţială şi masacrarea urâtă şi complet evitabilă a 379 de civili la Amritsar în aprilie 1919 – nu a făcut decât să întărească această convingere şi a generat atâta ruşine în Marea Britanie, încât a împins India, pe nesimţite, pe drumul spre independenţă.

În 1919, când Xenia, sora lui Nikolai, şi Maria, mama lui, au fugit din Crimeea pe un vas ticsit de rude din familia Romanov, George le-a oferit azil femeilor – bărbaţilor li s-a spus că „prezenţa lor ar fi pusă pe seama influenţei regelui”[5] *1. Maria s-a retras în Danemarca, unde l-a înfuriat pe nepotul ei, regele danez, din cauza cheltuielilor sale extravagante. George i-a stabilit o pensie (mai multe rude prin alianţă ale lui s-au plâns că trebuiau să contribuie la aceasta), dar nu a vrut să-i permită să aibă un carnet de cecuri, ca să nu-şi cheltuie toată pensia odată. Xeniei, care era şi ea un dezastru cu banii (în principal, îi tot dădea rudelor scăpătate din familia Romanov), George i-a acordat o pensie şi o locuinţă gratuită la Windsor şi ulterior la Hampton Court. După ce a murit Maria, în 1928, faimoasa ei colecţie de bijuterii, care fusese evaluată la un moment dat, potrivit lui Ponsonby, undeva între 350.000 şi 500.000 de lire, a fost pusă în vânzare ca să facă rost de bani pentru cele două fiice ale ei. Bijuteriile au fost vândute cu puţin peste 100.000 de lire, Mary cumpărând mare parte din ele. Diferenţa de valoare s-ar putea justifica prin criza economică şi prin faptul că piaţa era inundată de bijuterii de familie ruseşti, însă surorile nu îşi puteau alunga impresia că era ceva oarecum deconcertant în faptul că vărul lor prin alianţă, de care familia depindea acum atât de mult, cumpărase bijuteriile de familie la un preţ mult mai mic.

Despărţiţi de un mic canal şi de un război la o scară pe care nu o mai văzuse nimeni vreodată, George, în vârstă de 53 de ani, şi Wilhelm, care avea 60 de ani, contemplau viitorul la începutul anului 1919. Nikolai era îngropat într-un mormânt anonim din estul Siberiei.

Wilhelm şi-a petrecut tot restul vieţii în Olanda. În 1920 s-a mutat la Haus Doorn, un conac modest din secolul al XVII-lea, cumpărat cu banii obţinuţi din vânzarea câtorva iahturi. A locuit acolo în următorii 23 de ani alături de o mică suită de 46 de persoane, între care 26 de servitori. Casa era ticsită de toate obiectele care încăpuseră în 23 de vagoane de tren, 25 de vagoane cu mobilă, 27 de vagoane cu alte lucruri (inclusiv o maşină şi o ambarcaţiune) pe care guvernul de la Weimar i le trimisese din Germania. De asemenea, guvernul german a fost de acord să aprobe suma de două milioane de dolari,

contravaloarea terenului pe care îl deţinea Wilhelm la Berlin, iar în 1926 a aranjat transferul a milioane de mărci în numerar şi circa 10-12 milioane de mărci în acţiuni şi obligaţiuni. Cu toate acestea, Wilhelm s-a plâns mereu că fusese tratat neprincipial de guvernul german; când i se cerea ajutor financiar, răspundea întotdeauna că de-abia avea bani să trăiască el. Când a murit, avea o avere estimată la 14 milioane de mărci. În banii de astăzi, asta ar însemna în jur de 62,5 milioane de dolari[6]. Poate că, dacă fuseseşi împăratul Germaniei, nu ţi se părea o sumă prea mare.

Ca simbol a ceea ce pierduse, el a renunţat la uniformele militare pe care le purta de la vârsta de 18 ani şi a adoptat o ţinută civilă – costume din serj albastru, pelerine din loden, o pălărioară de vânătoare şi un ac de cravată cu o miniatură a reginei Victoria pe el. A renunţat la vânătoare şi la călărie – silindu-şi şi anturajul să facă la fel – şi a început să viziteze domeniul şi să hrănească raţele din şanţul de apărare, uneori făcând şi plimbări cu Mercedesul său decapotabil prin zonă. Trebuie să fi fost extrem de greu pentru un om care fusese obişnuit să fugă de el însuşi – şi de sentimentele incomode – călătorind compulsiv şi neîncetat. În schimb, se descărca tăind copaci (cu ajutorul câtorva servitori), obicei care a devenit dependenţă. A tăiat copacul cu numărul 20.000 de pe proprietate în ziua în care a împlinit 70 de ani, în 1929. Buştenii erau împărţiţi săracilor sau transformaţi în chibrituri dăruite ca decoraţiuni curioşilor şi celor loiali care mai veneau în vizită.

În septembrie 1920 fiul cel mic al Donei şi al lui Wilhelm, preferatul ei, Joachim, s-a împuşcat în urma unei depresii profunde. Era dependent de jocuri de noroc şi soţia îl părăsise. Devastată, Dona a murit şapte luni mai târziu, în aprilie 1921. Wilhelm a primit 10.000 de mesaje de condoleanţe – un semn, poate, al respectului de care se bucurase Dona în Germania mai degrabă decât al unui entuziasm real faţă de el. Nu a primit nici un mesaj de la George, fapt care l-a rănit profund pe Wilhelm. Singurul membru al familiei britanice care i-a scris a fost mătuşa Beatrice, cu doi ani mai în vârstă decât el, de care nu îi plăcuse niciodată. Kaizerul a fost foarte nefericit timp de două săptămâni, consemna tânărul său aghiotant Sigurd von Ilsemann. După aceea, se plângea de singurătate. S-a recăsătorit după 18 luni, în 1923. Mireasa, prinţesa Hermine von Schoenaich-Carolath, era cu 30 de ani mai tânără decât el, o văduvă hotărâtă, cu cinci copii, care îşi pusese în cap să-l prindă în laţ pe kaizer şi căreia îi plăcea să i se spună „împărăteasă”. Cei din jurul lui Wilhelm şi copiii lui o considerau o vânătoare de avere, cu un chip răutăcios. Unii au crezut că cei doi se meritau unul pe altul, însă măcar datorită ei era un pic mai uşor de trăit cu fostul kaizer.

Incapabil să înveţe vreodată ceva ori să se schimbe, izolat la Haus

Doorn, neputând să fugă de el însuşi, Wilhelm era o persoană cu care era foarte dificil de trăit. Se înfuria din cauza sorţii nedrepte şi a „minciunilor de la Versailles", încerca permanent să se autojustifice, rescriind trecutul, dând vina pe toţi ceilalţi pentru colapsul Germaniei, sfârşitul Hohenzollernilor şi eşecurile domniei sale şi sperând că poporul german – faţă de care îşi exprima dispreţul profund – îşi va veni în fire şi „mă va implora să vin să-l salvez"[7]. În 1922 valetul lui, pe care îl avea de 20 de ani, nu a mai suportat şi a fugit de acolo cu lacrimi în ochi. Nici unul dintre copii nu a ales să împartă exilul cu el; cu excepţia unuia, toţi s-au întors în Germania, unde Willy, Eitel Friedrich şi August Wilhelm, „Auwi", s-au amestecat în cercuri monarhiste şi de extremă dreaptă, sperând să vadă restaurată monarhia, iar mai târziu au cochetat cu nazismul. Adalbert, al treilea fiu, s-a dezis de rudele sale şi era considerat antinazist. S-a mutat fără mare tam-tam în Elveţia. Era greu de evitat impresia că familia era distrusă. Unul dintre ultimii membri ai suitei, obişnuit cu o viaţă de deferenţă şi supunere, incapabil să-şi imagineze o republică germană, i-a stat alături, rămânând în continuare cu orele după cină, exasperat, dar fără să se plângă, în timp ce Wilhelm monologa la nesfârşit despre cum conspirase Edward al VII-lea împotriva sa, cum îl trădaseră Tirpitz, Ludendorff, Hindenburg şi Max von Baden, cum iscase George războiul pentru a continua planurile lui Edward de împresurare a Germaniei şi cum complotaseră pentru a-l distruge francmasonii şi catolicii, francezii, britanicii, bolşevicii şi, tot mai mult şi mai pe ascuns pe măsură ce treceau anii, în special evreii. Citind memoriile lui Bernhard von Bülow la sfârşitul anilor '20, Sigurd von Ilsemann, tânărul aghiotant cu o răbdare de fier care îl urmase pe Wilhelm în exil după doar câteva săptămâni în acest post, în 1918, a fost „frapat de nenumărate ori de cât de puţin s-a schimbat kaizerul de atunci. Aproape tot ce se petrecea atunci se mai petrece şi astăzi, singura diferenţă fiind că acţiunile sale, care pe atunci aveau o mare însemnătate şi consecinţe practice, acum nu mai produc nici o pagubă"[8].

Ferit de ameninţarea unui proces, fostul kaizer s-a apucat de scris – sau i-a pus pe alţii să scrie în locul lui – versiunea sa despre evenimentele care conduseseră la război. *Ereignisse und Gestalten*, *Evenimente şi personalităţi*, a apărut în 1922; *Aus meinem Leben*, publicată în Marea Britanie cu titlul *My Early Life* (*Tinereţea mea*), în 1927. Cărţile erau, în mod previzibil, nişte litanii ale nedreptăţilor comise împotriva sa – de la influenţa mamei sale, tirania profesorului lui particular şi trădările cancelarilor, miniştrilor şi rudelor sale până la nestatornicia criminală a miniştrilor britanici şi a poporului german –, impregnate de autocompătimire şi, ocazional şi neintenţionat, foarte comice. Wilhelm nu a acceptat niciodată că era

în vreun fel vinovat de sfârşitul dinastiei Hohenzollern. Se convinsese că era un martir care se sacrificase pentru poporul său – câştigând războiul până când Hindenburg îl forţase să-şi părăsească trupele şi să fugă în Olanda. În toţi anii de exil, nimeni nu l-a auzit vreodată pe Wilhelm exprimându-şi vreo remuşcare, tristeţea ori compasiunea pentru faptul că poporul său suferise, fusese chinuit de foame şi murise în timpul războiului.

Războiul l-a schimbat pentru totdeauna pe George. Nu a mai scăpat niciodată de aerul obosit şi de pungile de sub ochi. „Războiul acela oribil şi inutil”[9] îl bântuia şi lumea postbelică i se părea un loc străin, glacial, în care codurile după care fusese crescut nu mai aveau valoare. Detesta gândul de a pierde Irlanda, însă ura metodele brutale pe care le foloseau britanicii pentru a înăbuşi mişcarea de rezistenţă. Mai mult ca niciodată, îşi găsea refugiu în trecut şi în ceea ce îi era familiar. A continuat să poarte haine după moda anilor 1900; la curte a insistat asupra hainelor, jachetelor şi pălăriilor corespunzătoare cerute de eticheta de pe vremea tatălui său. Aşa cum scria lordul Esher spre sfârşitul războiului, cu o undă de exasperare: „Fie lumea s-a oprit în loc, fie Palatul Buckingham rămâne neschimbat. Aceeaşi rutină. O viaţă alcătuită din nimicuri – totuşi, o scenă aglomerată. Mesaje telefonice permanente despre lucruri fără importanţă”[10]. Rezistenţa la schimbare părea legată de respingerea „veseliei” sau însufleţirii, a stilului ori a curiozităţii. „Elementul de amuzament era cu totul absent”[11], scria biograful lui Mary. Însă, pentru ţară, faptul că George rămăsese blocat în trecut îl făcea popular – asta şi normalitatea sa. Părea o ancoră de stabilitate, încredere şi valori demodate. Era identificat cu „spiritul muncii sârguincioase şi al sacrificiului personal care ne-au făcut să câştigăm războiul”, după cum scria în 1919 tânărul gânditor socialist Harold Laski, adăugând: „Monarhia, ca s-o spunem pe şleau, a fost vândută democraţiei ca simbol al ei înseşi”[12].

Chiar şi aşa, George nu a scăpat niciodată de sentimentul că poziţia sa era extrem de fragilă, iar după război el şi consilierii săi au luat decizia conştientă de a promova din nou coroana în faţa ţării. Stamfordham scria că monarhia trebuia să se justifice:

> …ca o putere vie a binelui, cu facultăţi receptive care consideră bine-venite orice informaţii ce afectează interesele şi bunăstarea tuturor claselor sociale şi dornică nu numai să înţeleagă aceste probleme, ci şi să încurajeze soluţionarea lor… dacă se profită de ocazie, în timpul vizitelor Maiestăţii Sale în centrele industriale, în discuţiile cu muncitorii, pentru a-şi arăta interesul faţă de astfel de probleme pe care angajatorii şi salariaţii vor trebui să le rezolve, aceşti oameni vor recunoaşte în Coroană caracteristicile – îmi este permis să spun „virtuţile”? – pe care m-am aventurat să le enumăr mai sus. Cu alte cuvinte, ca fiind dezinteresată, însă preocupată de oameni, mai ales de clasele muncitoare[13].

George este cel care a creat imaginea de azi a monarhiei britanice:

domestică, decorativă, ceremonială, uşor impasibilă. El s-a avântat în acest proiect, a făcut efortul de a deveni mai vizibil pentru poporul său, a vizitat regiunile industriale sărace din South Wales, Potteries şi North East şi a cooperat cu presa pe care o antipatiza atât de mult. S-au creat organizaţii de binefacere, au fost adoptate proiecte filantropice. Când copiii au ajuns la majorat, au fost cooptaţi şi ei în proiectul familiei – chipeşul David a fost trimis să se întâlnească cu şomerii şi să facă un turneu prin Commonwealth; al doilea fiu, Albert, se ducea să viziteze fabrici şi şantiere navale şi a dat numele său unei tabere în care băieţii de la şcolile publice şi din clasa muncitoare puteau socializa. La un moment dat, George a instalat în Palatul Buckingham o hartă cu steguleţe care marcau vizitele membrilor familiei şi la sfârşitul fiecărui an întocmea un grafic ce arăta cine efectuase cele mai multe vizite. Când copiii s-au căsătorit, la nunţile lor au fost invitaţi şi parlamentari laburişti. În 1932 George a citit pentru prima dată un mesaj la radio, scris de Rudyard Kipling. Nu îl trăgea deloc inima să facă asta şi hârtia îi tremura în mâini în timp ce citea, dar, spre imensa lui uimire, discursul său lent, măsurat a avut un succes uriaş.

Precauţia sa de-acum obişnuită îi impunea să nu mai forţeze ori să pună în discuţie limitele rolului său constituţional şi s-a învăţat să se ţină departe de politicile partizane. Alături de schimbările politice treptate din cei 20 de ani anteriori, acest lucru l-a transformat într-o figură mult mai marginală decât fuseseră tatăl sau bunica lui şi s-a pomenit coordonând schimbări sociale şi politice pe care le dezaproba profund. Femeile cu vârsta de peste 30 de ani au obţinut dreptul de vot în 1918. În decembrie 1923, după ce Partidul Conservator a pierdut majoritatea în Camera Comunelor, Partidul Laburist devenind astfel următorul cel mai mare partid, George nu a ezitat să-i ceară liderului acestuia, Ramsay MacDonald, să formeze un guvern. După cum se poate demonstra, datorită promptitudinii sale, această schimbare politică a fost mai puţin zguduitoare şi a ancorat Partidul Laburist în tradiţiile politice ale Marii Britanii. El a decis să fie elegant legat de această situaţie. „Trebuie să spun că par cu toţii foarte inteligenţi şi iau lucrurile foarte în serios”, a scris el în jurnal. „…se cuvine să li se acorde o şansă.”[14] Însă, în discuţiile lor particulare, el şi Mary au continuat să-l numească pe Keir Hardie „bestia aia”, iar el se întreba în jurnal ce părere ar fi avut Victoria. În timp ce mulţi dintre regii care mai rămăseseră în Europa – în Italia, Serbia, Spania şi România – se împotriveau reformei sociale şi constituţionale, ba chiar favorizau personal dictaturi fasciste, George nu a manifestat nici un fel de interes faţă de micile organizaţii neofasciste engleze din anii ’20 care pretindeau că voiau să repună în drepturi monarhia.

Au existat unele lucruri pe care nu a vrut să le facă. Partidul

Laburist voia să restabilească legăturile cu Uniunea Sovietică. George a spus că nu voia să dea mâna cu „ucigaşii rudelor sale”. „Regele a fost cam supărat din cauza Rusiei şi a spus o mulţime de banalităţi despre bolşevici etc.”[15], scria Ramsay MacDonald. În 1924, când a venit o delegaţie rusă pentru a discuta despre probleme comerciale şi despre despăgubirile pentru nişte proprietăţi britanice confiscate, George nu a primit-o. A pretextat că este bolnav atunci când noul ambasador rus a venit să-şi prezinte acreditările la Palatul Buckingham, în 1929, şi s-a înfuriat când a fost silit să-i strângă mâna lui Litvinov, comisarul sovietic pentru Afaceri Externe, în 1933.

Pe măsură ce anii ’30 se înnegurau, George s-a temut să nu izbucnească alt război. Nu avea nici un dubiu că Hitler era rău. Cu mai puţin de un an înainte de moartea sa, în 1935, regele s-a întâlnit cu Lloyd George. A fost adus în discuţie subiectul Mussolini, care tocmai trimisese o armată italiană în Etiopia. „Maiestatea Sa s-a enervat şi a izbucnit vehement: «Şi n-o să mai accept alt război, n-o să accept. Ultimul război nu s-a iscat deloc din cauza mea şi, dacă va fi încă unul şi vom fi în pericol de a fi târâţi în el, mai degrabă mă duc în Trafalgar Square şi flutur cu mâna mea un steag roşu decât să permit ca această ţară să fie atrasă în război».”[16]

Wilhelm, în schimb, cocheta cu naziştii. Unele dintre personalităţile importante ale partidului sperau să primească o binecuvântare utilă din partea fostului kaizer, iar Hermann Göring s-a dus să-l viziteze pe Wilhelm la Doorn de două ori în 1931, discutând vag şi măgulitor despre repunerea în drepturi. Wilhelm şi-a închipuit că era posibil ca naziştii să-l ajute să se întoarcă, iar patru dintre fiii săi aveau legături cu partidul la începutul anilor ’30. Willy, fostul prinţ moştenitor, scria articole de susţinere pentru Hitler în presa britanică, iar Friedrich Eitel şi Oskar se pare că au făcut parte pentru scurt timp din Cămăşile Brune, în anii ’30. Ei s-au îndepărtat de nazişti când a devenit evident că aceştia nu plănuiau să-i readucă la putere pe Hohenzollerni. Auwi a avansat însă în ierarhia nazistă până când a decăzut din graţiile lui Hitler în 1942. Nici unii nu îi respectau pe ceilalţi. În particular, Göring îl considera pe Wilhelm un „prost incorigibil”; Hitler, care nu avea nici o intenţie de a restaura monarhia, spunea că Wilhelm era „proevrei”[17]. Wilhelm părea când invidios, când înspăimântat de succesul lui Hitler – şi, desigur, îl considera comun. A fost îngrozit de „noaptea cuţitelor lungi” – el vorbise despre suspendarea statului de drept, dar nu făcuse, în realitate, niciodată aşa ceva.

În 1935 Jubileul de Argint al lui George a confirmat succesul proiectului regal postbelic. El şi Mary au fost nevoiţi să apară la balconul Palatului Buckingham în fiecare seară timp de o săptămână; au fost aclamaţi pe străzile londoneze din cartierul East End, despre

care cândva lordul Salisbury îi spusese reginei Victoria că erau pline numai de socialişti şi irlandezi de cea mai joasă speţă, iar Jubilee Trust, înfiinţat de coroană pentru a se strânge bani în scopuri caritabile, a adunat un milion de lire în câteva săptămâni[18]. George avea 70 de ani. Fuma prea mult şi inima îi era slăbită, iar spre sfârşitul anului 1935 sănătatea lui s-a deteriorat grav. Pe 20 ianuarie 1936, seara târziu, când era conştient cu intermitenţe, medicul curţii i-a administrat o injecţie letală cu morfină şi cocaină, momentul ales fiind dictat, după cum a recunoscut mai târziu, de faptul că era „important ca decesul să fie anunţat în ziarele de dimineaţă, nu în spaţiul mai puţin potrivit al jurnalelor de seară”[19]. Aceasta arăta cât de mult se armonizase monarhia engleză cu cerinţele „poporului”.

Wilhelm a profitat de prilej pentru a lua legătura încă o dată cu familia engleză. I-a scris lui Mary şi l-a trimis la înmormântare pe nepotul său Fritzi*[2]. În ciuda a toate, fusese incapabil să scape de atracţia sa faţă de tot ce era englezesc. Continua să citească ziarele englezeşti, bea ceai englezesc, râdea în hohote când citea romanele lui P.G. Wodehouse şi îşi presăra discursul cu *ripping*, *topping* şi *damned good fellow*. În memoriile sale a scris cu melancolie despre fosta lui popularitate în Anglia. Mary încă avea ceea ce unul dintre curtenii ei numea „o slăbiciune”[20] pentru Wilhelm şi îi era milă de el. Ea i-a dat lui Fritzi o casetă din aur de pe biroul lui George ca amintire pentru Wilhelm. „Profund mişcat de gândul amabil care te-a făcut să-mi trimiţi acest dar ca amintire”, i-a scris el şi s-a semnat „Vărul tău devotat”[21].

După München, în 1938, el i-a scris din nou. „Nu am nici cea mai mică îndoială că dl N. Chamberlain a fost inspirat de ceruri şi călăuzit de Dumnezeu.”[22] Apoi, 12 zile mai târziu, când Germania a pătruns în Cehoslovacia, el i-a scris iar, demonstrând ciudatul amestec de înţelegere şi completă neînţelegere a lucrurilor care îl urmărise toată viaţa: „Sunt absolut îngrozit de ultimele evenimente de acasă! Bolşevism pur!”[23]. În noiembrie a criticat pogromul din *Kristallnacht*, chiar dacă devenise tot mai antisemit. Le spunea vizitatorilor că lui Hitler avea să i se înfunde, exact aşa cum i se întâmplase şi lui. Când a izbucnit războiul, în septembrie 1939, i-a scris lui Mary despre „nebunia politică… Cerul să ne apere de ce-i mai rău!”[24]. Însă, pe măsură ce germanii îşi croiau drum prin Europa, lui Wilhelm a început să i se pară că se reglau, în sfârşit, vechile conturi. Când au intrat în Paris, Wilhelm i-a transmis telegrafic felicitările sale lui Hitler – gest care urma să aibă ca efect confiscarea proprietăţii Haus Doorn după război. A murit în urma unui infarct pe 4 iunie 1941, la 81 de ani, aceeaşi vârstă ca bunica sa, mândru că generalii „săi” cuceriseră jumătate din Europa. În acelaşi timp, hotărât să-i refuze lui Hitler o ocazie de propagandă, lăsase instrucţiuni ca trupul său să nu

fie trimis înapoi la Berlin. A fost înmormântat la Doorn, fără nici o zvastică. Dintre copiii săi, doar doi, Viktoria şi Oskar, amândoi trăind discret pe proprietăţile lor, aveau să îi supravieţuiască mai mult de zece ani; prinţul moştenitor, Eitel Friedrich şi Auwi, care avuseseră toţi de-a face cu politica germană, urmau să moară distruşi, într-o oarecare măsură, de experienţele lor din timpul războiului.

La începutul anilor ’90, rămăşiţele pământeşti ale lui Nikolai şi ale familiei sale au fost deshumate într-un crâng de lângă Ekaterinburg şi identitatea lor a fost confirmată prin teste ADN. În 1989, trupurile lor au fost reînhumate în biserica Sfinţii Petru şi Pavel din Sankt-Petersburg. Acolo unde au murit, la Ekaterinburg, există în prezent o biserică mare, albă, cu o cupolă aurită în formă de ceapă, „pe locul unde a curs sângele” (unde au murit efectiv). În anul 2000, Biserica Ortodoxă Rusă, încurajată de un val imens de patriotism rusesc şi de dorinţa de a şterge 72 de ani de guvernare sovietică, i-a declarat sfinţi pe ţar şi pe membrii familiei sale.

*1 Ei au plecat în mare parte în Franţa şi în America.

*2 Fritzi, al treilea fiu al prinţului moştenitor Willy, s-a căsătorit cu o membră a familiei Guinness şi a devenit cetăţean britanic în 1947.

Note

Titlurile celor mai multe cărţi din care s-a citat în text au fost abreviate în note. Acolo unde nu se citează titlul complet, acesta poate fi găsit în bibliografie. Se folosesc următoarele abrevieri:

Persoane

V – Vicky, împărăteasa Friedrich a Germaniei
RV – Regina Victoria
W – Wilhelm, kaizerul Germaniei
G – George al V-lea
N – Nikolai, ţarul Rusiei
A – Alix, Aleksandra a Rusiei
E – Edward al VII-lea

Cărţi

GP + numărul volumului (de exemplu, *GP*, 24) – Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme (eds.), *Die Grosse politik der Europäischen Kabinette, 1871-1914: Sammlungen der Diplomatischen Akten des Auswartigen Amtes*, 40 vol., 1922-1927 (documente diplomatice germane)

LQV + numărul seriei şi volumului (de exemplu, *LQV*, 3.3) – *Letters of Queen Victoria*, diverse ediţii (vezi bibliografia)

DDF + numărul seriei şi volumului (de exemplu, *DDF*, 2.9) – *Documents Diplomatiques Français*, 3 serii (1871-1901, 16 vol.; 1901-1911, 14 vol.; 1911-1914, 11 vol.). Paris, Imprimerie Nationale, 1929-1959 (documente diplomatice franceze privind Primul Război Mondial)

Introducere

1. Nicolson, *King George*, p. 309.
2. 13-21 iulie 1917, Gorlitz, *The Kaiser*, pp. 285-289.
3. Radzinsky, p. 188.

Capitolul 1
Wilhelm: un experiment de perfecţiune (1859)

1. Röhl, *Young William*, pp. 8-10.
2. Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 13.
3. 25 sept. 1860, RA VIC/MAIN/QVJ.
4. RV către Augusta a Prusiei, 30 ian. 1959, Bolitho, p. 104.
5. Pakula, *An Uncommon*, pp. 72-73.
6. A. Ponsonby, p. 10.
7. Notă, prinţesa Mary Louise, p. 56.
8. Walpurga, Lady Paget, p. 61.
9. Pakula, *An Uncommon*, p. 103.

10. V către RV, 23 iulie 1863, Fulford, *Dearest Mama*, p. 241.
11. V către RV, 19 iulie 1862, *ibid.*, p. 96.
12. E.F. Benson, p. 18.
13. Pentru mai multe cu privire la acest subiect controversat, vezi J. Röhl, M. Warren şi D. Hunt, *Purple Secret: Genes, „Madness" and the Royal Houses of Europe*, Bantam, Londra, 1998.
14. V către RV, 14 mai 1859, RA MAIN/Z/7/130.
15. St Aubyn, *Edward VII*, p. 22.
16. V către RV, 19 aug. 1868, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 206.
17. V către RV, 7 aug. 1872, Fulford, *Darling Child*, p. 57.
18. V către RV, 23 mai 1874, *ibid.*, p. 139.
19. Cecil, Wilhelm, 1, p. 13.
20. V către RV, 16 iulie 1859, RA VIC/MAIN/Z/2/28.
21. V către RV, 23 ian. 1861, RA VIC/MAIN/Z/10/47.
22. V către RV, 28 aprilie 1863, RA VIC/MAIN/Z/15/15.
23. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 43.
24. MacDonogh, p. 23.
25. V către RV, 8 dec. 1861, RA VIC/MAIN/Z/12/44.
26. V către RV, 10 dec. 1866, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 112.
27. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 77.
28. V către RV, 18 august 1860, RA VIC/MAIN/Z/3/35.
29. Louisa, contesă de Antrim, p. 12.
30. Balfour, *The Kaiser*, p. 75.
31. Poultenay Bigelow în MacDonogh, p. 34.
32. V către RV, 27 ian. 1865, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 16.
33. W către RV, 20 mai 1869, RA VIC/MAIN/Z/78/3.
34. V către RV, 16 ian. 1869, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 218.
35. V către RV, 25 mai 1861, RA VIC/MAIN/Z/11/15.
36. V către RV, 6 iulie 1864, RA VIC/MAIN/Z/16/60.
37. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 267.
38. Wilhelm II, *My Early Life*, p. 66, 2.
39. RV către V, 27 ian. 1862, Fulford, *Dear Mama*, p. 45.
40. RV către V, 8 mai 1872, Fulford, *Darling Child*, p. 40.
41. RA jurnal, 28 feb. 1863.
42. Wilhelm II, *Aus Meinem Leben*, p. 72.
43. Wilhelm II, *My Early Life*, p. 46.
44. Feb. 1871, Röhl, *Young Wilhelm*, p. 178.
45. V către RV, 30 ian. 1871, Fulford, *Darling Child*, p. 316.
46. Vezi Röhl, *Young Wilhelm*, p. 170.
47. Wilhelm II, *My Early Life*, p. 20.
48. V către Fritz, 22 dec. 1870, Röhl, *Young Wilhelm*, pp. 171-173, 199-200.
49. F. Ponsonby, *Empress Frederick*, p. 168.
50. Kohut, *Wilhelm II*, p .41.
51. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 199.
52. Wilhelm II, *Aus Meinem Leben*, p. 30.
53. Wilhelm II, *My Early Life*, p. 18.
54. Vezi Marie, Grand Duchess, *Things*, p. 5.
55. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 195.
56. Pakula, *An Uncommon*, p. 363.
57. Anonymous, *Recollections*, p. 79.
58. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 367.
59. Balfour, p. 80.
60. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 227.
61. Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 35.
62. Cecil, în Röhl şi Sombart (eds.), p. 98.
63. Viereck, p. 38.
64. Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 60.
65. Pless, p. 93.
66. Röhl, *The Kaiser*, p. 83.

67. Röhl şi Bellaigue, p. 188.
68. Hull, p. 199.
69. Röhl, în Sombart şi Röhl (eds.), p. 33.
70. Waldersee 1, 26 dec. 1884, p. 247.
71. 6 ian. 1884, Holstein, 2, p. 46.
72. V către RV, 18 ian. 1882, RA VIC/MAIN/Z/36/5.
73. Pentru relatarea făcută de Wilhelm, vezi Wilhelm II, *My Early Life*, pp. 245-247, 322.
74. W către ţarul Aleksandr al III-lea, 13 martie 1885, Lee, 1, pp. 485-486; vezi şi Röhl, *Young Wilhelm*, p. 441 (pentru originalul în franceză al acestor scrisori, citate atât în Sir S. Lee, cât şi în J. Röhl, vezi Polovţova, *Krasny Arkhiv*, 2, pp. 120-126).
75. 3 mai 1885, Röhl, *ibid.*, p. 446.
76. Ţarul Aleksandr al III-lea către W, 7 [SV]/19 mai 1885, Geheimes Staatsarchiv, HA Rep 53 J Lit R Nr 6.
77. Witte, pp. 401-403.
78. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 582.
79. RV către V, 13 feb. 1885, Fulford, *Beloved Mama*, p. 183.
80. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 517.
81. 23 aprilie 1887, F. Ponsonby, *Letters of*, p. 215.
82. V către RV, 26 martie 1887, RA VIC/MAIN/Z/39/13.
83. Radolinsky către Holstein, 4 iulie 1887, Holstein, 3, p. 214.
84. Herbert von Bismarck 1891, citat în Röhl, *Young Wilhelm*, p. 688.
85. 1 iunie 1887, Eulenburg, 1, p. 225.
86. Radolinsky către Holstein, 10 nov. 1887, Holstein, 3, p. 227.
87. Kennan, p. 366.
88. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 744.

Capitolul 2
George: al doilea pe listă (1865)

1. Vezi Ferguson, *Empire*, p. 240; sursă şi pentru alte cifre.
2. Bagehot, *English Constitution*, OUP, 2001, pp. 38, 48.
3. Pentru mai multe despre acest subiect, vezi Lieven, *Aristocracy*.
4. Nabokov, p. 79 [ed. rom.: Vladimir Nabokov, *Vorbeşte, memorie*, traducere din limba engleză şi note de Sanda Aronescu, Polirom, Iaşi, 2008, p. 75].
5. Plumptre, p. 24.
6. Weintraub, p. 274.
7. Fulford, *Dearest Mama*, p. 152.
8. Zola, *Nana*, capitolul 5.
9. Bradford, pp. 21, 11.
10. Weintraub, *Victoria*, p. 321.
11. Battiscombe, p. 216.
12. Lord Greville, citat în Plumptre, pp. 17-18.
13. Hibbert, p. 138.
14. Rose, p. 1.
15. RV către V, 13 feb. 1864, Fulford, *Dearest Mama*, p. 45.
16. A către Dagmar, 10 feb. 1864, Klausen, *Alexandra*, p. 88.
17. Marie, Queen of Romania, pp. 226-227.
18. Scrisorile se află acum în arhivele ruseşti de la GARF.
19. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 134.
20. RV către V, 2 iunie 1874, Fulford, *Darling Child*, p. 140.
21. Gore, pp. 14, 17, n. 1.
22. RV către V, 27 ian. 1869, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 222.
23. Newnes, p. 8.
24. Gore, p. 14.
25. RV către V, 10 feb. 1869, Fulford, *Your Dear Letter*, p. 223.
26. Owen Morshead, în Lees-Milne, p. 230.
27. Citată în Bradford, p. 12.

28. Alexander Mikhailovich, p. 113.
29. Gore, p. 9.
30. Battiscombe, p. 143.
31. Gore, p. 26.
32. Lees-Milne, p. 224.
33. Vorres, p. 53.
34. Battiscombe, p. 242.
35. Gore, p. 74.
36. Rose, p. 53.
37. Bradford, p. 18.
38. Gore, p. 177.
39. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 275.
40. Cook, *Prince Eddy*, p. 109.
41. Battiscombe, p. 121.
42. Vezi Magnus, p. 172.
43. Rose, p. 8.
44. Lees-Milne, p. 231.
45. Rose, p. 6.
46. W către RV, 20 mai 1869, RA VIC/MAIN/Z/78/3.
47. W către RV, 28 ian. 1877, RA VIC/MAIN/Z/64/104.
48. RV către G, 1 iunie 1873, Nicolson, *George V*, p. 10.
49. Nicolson, *George V*, p. 14.
50. *Ibid.*, pp. 12-13.
51. Gore, p. 12.
52. St Aubyn, p. 243.
53. Lord Derby lui Disraeli, citat în Weintraub, p. 411.
54. Nicolson, *George V*, p. 15.
55. Rose, p. 8.
56. Nicolson, *George V*, p. 17.
57. G către Alexandra, 19 sept. 1880, Gore, p. 41.
58. Vezi Magnus, p. 197.
59. G către Alexandra, oct. 1886, Nicolson, *George V*, p. 38.
60. Nicolson, *Diaries*, p. 167.
61. 16 feb. 1877, *LQV*, 2.2, p. 521.
62. Marie of Romania, 2, p. 30.
63. Rose, p. 15.
64. Marie of Romania, 2, p. 30.
65. Edward, Duke of Windsor, *A King's Story*, p. 37.
66. Lees-Milne, p. 229.
67. Marie of Romania, 2, p. 30.
68. Lees-Milne, p. 237.
69. E către RV, 2 mai 1880, Nicolson, *George V*, p. 23.
70. Marie, Grand Duchess of Russia, *Things*, p. 3.
71. Nicolson, *George V*, p. 35.
72. Battiscombe, p. 173.
73. Lees-Milne, p. 230.
74. J. Morris, 2, p. 426.
75. Gore, p. 148.
76. 21 iunie 1887, RA GV/PRIV/GVD.
77. 7 mai 1884, Holstein, 2, p. 1391.
78. Jurnalul lui Nikolai, 9 [SV]/21 iunie 1887, GARF 601/1/221(1).
79. 22 iunie 1887, *LQV*, 3.1, p. 330.
80. 20-26 iunie 1887, RA GV/GVD/PRIV.

Capitolul 3
Nikolai: un turn de fildeş bătut cu diamante (1868)

1. Vezi Charques, p. 5.
2. Bartlett, p. 27.
3. Lincoln, p. 447.
4. Mossolov, p. 4.
5. Vorres, p. 39.
6. Klausen, *Dagmar*.
7. Bokhanov, p. 18.
8. Vorres, p. 56.
9. Lieven, *Nicholas*, pp. 30-32.
10. Citat în Massie, *Nicholas*, p. 10.
11. Lieven, *Nicholas*, p. 30.
12. Mossolov, p. 6.
13. M către N, 23 aprilie 1891, Bing, pp. 57-58.
14. Vorres, p. 59.
15. Vezi *ibid.*, p. 25.
16. Duke of Windsor, *A King's*, p. 52.
17. Mossolov, pp. 288-289.
18. Vorres, p. 37.
19. Mossolov, p. 6.
20. Alexander Mikhailovich, pp. 165-166.
21. Lieven, *Nicholas*, p. 35.
22. Witte, p. 179.
23. Vorres, pp. 38, 62.
24. Marie, Grand Duchess of Russia, *Things*, p. 3.
25. Citat în M. Buchanan, p. 5.
26. Maylunas, p. 7.
27. Lincoln, p. 591.
28. Alexander Mikhailovich, p. 71.
29. Witte, p. 37.
30. Alexander Mikhailovich, p. 67.
31. *Ibid.*, p. 71.
32. Vezi Laqueur, p. 46.
33. Klausen, *Dagmar*, pp. 29-30.
34. Van der Kiste şi Hall, p. 11.
35. Vorres, p. 32.
36. Alexander Mikhailovich, p. 57.
37. Van der Kiste şi Hall, p. 15.
38. Vorres, pp. 53, 52.
39. A către Minnie, 7 iulie 1876, citată în Van der Kiste şi Hall, p. 3.
40. Vorres, p. 52.
41. G către Aleksandr al III-lea, Crăciun, 1891, GARF 677/1/753.
42. Vorres, p. 54.
43. Pentru exemple cu Nikolai, vezi Maylunas, p. 77.
44. Bokhanov, p. 28.
45. Donald Mackenzie Wallace, notă oficială despre politica externă a Rusiei, 1903, RA VIC/MAIN/W/44/150.
46. Cehov către Suvorin, 9 dec. 1890, A. Chekhov, *Letters*, ed. Yarmolinsky, Cape, 1997, p. 169.
47. Vorres, p. 50.
48. Weintraub, *Victoria*, p. 425.
49. St Aubyn, p. 293.
50. Weintraub, *Victoria*, pp. 425, 428.
51. Vorres, pp. 54, 49.
52. Vezi H. von Bismarck, 25 iulie 1888, GP 6, p. 328.
53. Weintraub, *Victoria*, p. 291.
54. Vorres, pp. 237, 52.
55. E către Gladstone, 10 aprilie 1885, Magnus, p. 191.
56. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 742.
57. Vezi Lee, 1, p. 682.

58. Nicholas, p. 12.
59. Mossolov, p. 10.
60. Duff, p. 250.
61. Gilliard, pp. 86-87.
62. Minnie către N, 21 iulie 1887, Bing, p. 32.
63. N către Minnie, 25 iunie 1887, *ibid.*, p. 34.

Capitolul 4
Wilhelm împărat (1888-1890)

1. V către RV, 16 martie 1888, RA VIC/MAIN/Z/41/27.
2. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 804.
3. Caprivi, citat, 28 iunie 1887, Holstein, 2, p. 346.
4. Röhl, *Young Wilhelm*, p. 764.
5. Salisbury către RV, 21 aprilie 1888, *LQV*, 3.1, pp. 397-398.
6. Malet către Salisbury, 28 aprilie 1888, RA VIC/MAIN/I/56/45.
7. Holstein, 2, p. 373.
8. V, 25 aprilie 1888, RA VIC/MAIN/Z/500/2.
9. F. Ponsonby, *Letters*, p. 304.
10. 15 iunie 1888, RA GV/PRIV/GVD.
11. E. Ludwig, p. 54.
12. F. Ponsonby, *Letters*, p. 322.
13. Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 133.
14. St Aubyn, p. 273.
15. Nicolson, p. 40.
16. F. Ponsonby, *Letters*, p. 317.
17. Malet către Salisbury, 24 iunie 1888, RA VIC/MAIN/Z/68/131.
18. H. Ponsonby, citat în Balfour, *The Kaiser*, p. 110.
19. Vezi E către Christian de Schleswig-Holstein, 3 aprilie 1889, *LQV*, 3.1, p. 488.
20. RV către Ponsonby, 28 iunie 1888, *LQV*, 3.1, p. 421.
21. Roberts, p. 484.
22. RV, jurnal, 27 iunie 1888, *LQV*, 3.1, p. 421.
23. Salisbury, *DNB*.
24. Roberts, p. 511.
25. Balfour, *Britain and*, p. 239.
26. Frances, Countess of Warwick, *Afterthoughts*, p. 24.
27. Roberts, p. 316.
28. Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 120.
29. RV către W, 3 iulie 1888, *LQV*, 3.1, p. 423.
30. W către RV, 6 iulie 1888, RA VIC/MAIN/I/56/84.
31. Pakula, *An Uncommon*, p. 500.
32. W către RV, 6 iulie 1888, RA VIC/MAIN/I/56/84.
33. Wilhelm II, *My Memoirs*, p. 26.
34. RV către E, 24 iulie 1888, *LQV*, 3.1, p. 433.
35. RV către Salisbury, 7 iulie 1888, *ibid.*, p. 429.
36. Benson, p. 73.
37. Malet către Salisbury, 14 iulie 1888, RA VIC/MAIN/I/56/86.
38. Viereck, p. 74.
39. Herbert von Bismarck către W, 3 iulie 1888, *GP*, 6, p. 314.
40. Pourtalès către Holstein, 25 iulie 1888, Holstein, 3, p. 293.
41. Schweinitz către Bismarck, 25 iulie 1888, *GP*, 6, p. 334.
42. H. von Bismarck, 25 iulie 1888, *GP*, 6, p. 328.
43. Schweinitz către Bismarck, 25 iulie 1888, *GP*, 6, p. 334.
44. Pourtalès către Holstein, 25 iulie 1888, Holstein, 3, p. 290.
45. *Ibid.*, p. 335.
46. Cowles, *Edward VII*, p. 89.
47. E către Christian de Schleswig-Holstein, 3 aprilie 1889, *LQV*, 3.1, p. 488; vezi şi Walpurga

Paget, *Embassies*, 1, p. 460.
48. E către RV, *LQV*, 3.1, p. 488.
49. Salisbury către RV, 13 oct. 1888, *LQV*, 3.1, pp. 438-440.
50. Paget, *Embassies*, 1, p. 461.
51. RV către Salisbury, 15 oct. 1888, *LQV*, 3.1, pp. 440-441.
52. *LQV*, 3.1, pp. 440-441.
53. Salisbury către RV, 15 oct. 1888, *LQV*, 3.1, p. 442.
54. RV către Salisbury, 24 oct. 1888, RA VIC/MAIN/I/56/95.
55. Salisbury către RV, 25 dec. 1888, Roberts, p. 524.
56. W către ţarul Aleksandr al III-lea, 13 martie 1885, Lee, 1, pp. 485-486.
57. Kohut, *Wilhelm II*, p. 203.
58. Vezi Lee, 1, p. 682.
59. St Aubyn, pp. 278-279.
60. A către G, 17 oct. 1888, Rose, p. 164.
61. Malet către RV, 29 martie 1889, *LQV*, 3.1, p. 484.
62. Roberts, p. 486.
63. H. von Bismarck, 1891, citat în Röhl, *Young Wilhelm*, p. 688.
64. RV către E, 7 feb. 1889, *LQV*, 3.1, p. 467.
65. Malet către RV, 30 martie 1889, RA VIC/MAIN/I/57/20.
66. Christian de Schleswig-Holstein către E, 8 aprilie 1889, *LQV*, 3.1, p. 491.
67. Christian de Schleswig-Holstein către E, 13 aprilie 1889, *LQV*, 3.1, p. 493, n. 1.
68. W către Malet, 14 iunie 1889, *LQV*, 3.1, p. 504.
69. Corti, p. 323.
70. Knollys către Christian de Schleswig-Holstein, 8 iunie 1889, *LQV*, 3.1, p. 501.
71. G către Alexandra, 2 oct. 1888, RA GV/PRIV/AA/36/21.
72. RV către V, 17 iulie 1889, Ramm, p. 91.
73. RV, jurnal, 2 aug. 1889, *LQV*, 3.1, pp. 501-502.
74. V către RV, 27 sept. 1889, F. Ponsonby, *Letters*, pp. 389-390.
75. RV către V, 14 aug. 1889, Ramm, p. 90.
76. Röhl şi de Bellaigue, pp. 102-103.
77. W către RV, 17 aug. 1889, RA VIC/MAIN/I/57/53.
78. W către RV, 30 oct. 1889, RA VIC/MAIN/I/57/67.
79. W către RV, 22 dec. 1889, RA VIC/MAIN/I/57/75.
80. W către RV, 6 feb. 1891, RA VIC/MAIN/E/56/40.
81. Henry Ponsonby către RV, 25 feb. 1891, RA VIC/MAIN/E/56/41.
82. Salisbury către RV, 24 oct. 1889, RA VIC/MAIN/I/57/66.
83. Tuchman, p. 288.
84. Vezi Pourtalès către Holstein, 22 feb. 1890, Holstein, 3, p. 327.
85. Kennan, p. 398.
86. Holstein, 1, p. 250.
87. Waldersee, 2, pp. 71-72.
88. Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 132.
89. Pakula, *An Uncommon*, p. 519.
90. N către Minnie, 20 oct. 1889, Bing, p. 39.
91. 26 oct. 1889, RA GV/PRN/GVD.
92. Mallet, p. 52.
93. Waldersee, 2, p. 73.
94. *Ibid.*, pp. 115-116.
95. Lee, 1, p. 622.
96. Alexandra către G, 11 aprilie 1890, Nicolson, *King George*, p. 42.
97. Airlie, p. 119.
98. W către RV, 27 martie 1890, RA VIC/MAIN/E/58/32.
99. 23 martie 1890, RA GV/PRIV/GVD.
100. Malet către Salisbury, 12 feb. 1890, *LQV*, 3.1, pp. 565-566.
101. *Daily Chronicle*, 4 iulie 1891.
102. Rich, 1, p. 307.
103. Salisbury către RV, 7 aprilie 1890, *LQV*, 3.1, p. 591.
104. Sir Schomberg Mcdonnell către G, 26 oct. 1914, RA PS/PSO/GV/M/688a/1.

Capitolul 5
Tineri îndrăgostiţi (1891-1894)

1. Alexander Mikhailovich, p. 16.
2. Vezi însemnările din 1890, Nicholas II.
3. Vezi De Jonge, p. 101.
4. Zedlitz-Trützschler, p. 95.
5. King, p. 246.
6. Bedford, p. 24.
7. St Aubyn, p. 104.
8. Charques, p. 18.
9. Nicholas II, p. 36.
10. Nicholas II, 15 dec. 1891, GARF 601/1/227.
11. Vorres, p. 67.
12. Nicholas II, p. 45.
13. W către RV, 8 dec. 1891, RA VIC/MAIN/I/59/53.
14. Edward, Duke of Windsor, *A King's*, p. 27.
15. J. Morris, 2, p. 425.
16. St Aubyn, p. 170.
17. W către RV, 18 ian. 1892, RA VIC/MAIN/Z/93/91.
18. Nicholas II, 2 ian. 1892, p. 39.
19. Nicolson, *King George*, p. 46.
20. 27 iulie 1892, RA GV/PRIV/GVD.
21. Vezi Pakula, *The Last*, pp. 53-58.
22. RV către G, 6 aprilie 1892, citată în Rose, p. 25.
23. V către RV, 26 nov. 1891, RA VIC/MAIN/Z/51/49.
24. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 186.
25. Balfour către Salisbury, citat în Cook, *Prince Eddy*, pp. 226-227.
26. Vezi Pakula, *The Last*, pp. 53-58.
27. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 247.
28. Vezi albumele *Royal Family in Denmark*, Royal Collection, Windsor.
29. G către Oliver Montagu, 28 sept. 1892, Gore, p. 106.
30. G către RV, 2 nov. 1892, RA/VIC/MAIN/476/21.
31. Rose, p. 27.
32. Jurnal, 4 mai 1893, *LQV*, 3.2, p. 253.
33. 21 iunie 1893, Wilfred Scawen Blunt, *Secret Memoirs XVI*, Fitzwilliam Museum, Cambridge.
34. Nicolson, p. 50.
35. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, pp. 262-263.
36. Jurnalul lui Nikolai, 1 iunie [SV]/13 iunie 1884, GARF 601/1.
37. *Ibid*., 21 dec. 1891 [SV]/2 ian. 1892, *ibid*.
38. Buxhoeveden, p. 12, p. 8.
39. Fulford, *Beloved Mama*, p. 24.
40. Buxhoeveden, p. 15.
41. Lutyens, pp. 66-68.
42. Martie 1888, citat în Cook, *Prince Eddy*, p. 142.
43. Epton, p. 196.
44. Vorres, p. 54.
45. Vezi Röhl şi de Bellaigue, pp. 495-496.
46. W către RV, 28 ian. 1893, *LQV*, 3.2, p. 215.
47. 25 ian. 1893, GARF 601/1/229.
48. G către RV, 4 iunie 1893, RA VIC/MAIN/Z/476/113.
49. N către G, martie 1907, RA W 51, 59/29.
50. N către Minnie, 24 iunie [SV]/6 iulie 1893, Bing, p. 71.
51. Jurnalul lui Nikolai, 21 iunie [SV]/3 iulie 1893, GARF 601/1/230.
52. Jurnalul lui Nikolai, 25 iunie [SV]/7 iulie 1893, *ibid.*
53. Jurnalul lui Nikolai, 26 iunie [SV]/8 iulie 1893, *ibid.*
54. Bing, p. 71.

55. Jurnalul lui Nikolai, 20 iunie [SV]/2 iulie 1893, GARF 601/1/230.
56. 5 iulie 1893, *LQV*, 3.2, p. 273.
57. 1 iulie 1893, RA VIC/MAIN/QVJ.
58. Weintraub, *Victoria*, p. 181.
59. 1 iulie 1893, RA VIC/MAIN/QVJ.
60. Jurnalul lui Nikolai, 19 iunie [SV]/1 iulie 1893, GARF 601/1/230.
61. Bing, p. 72.
62. 2 iulie 1893, RA/GV/PRIV/GVD.
63. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 286.
64. Alix către Xenia, Maylunas, p. 45.
65. 19 aprilie 1894, Lutyens, p. 65.
66. N către Minnie, 10 aprilie 1894, Bing, p. 75.
67. Viereck, p. 184.
68. Bing, p. 76.
69. Jurnal, *LQV*, 3.2, p. 395.
70. Nicholas II, p. 54.
71. RV către N, 10 [SV]/22 aprilie 1894, Maylunas, p. 59.
72. A către RV, *ibid*., p. 57.
73. G către N, 21 aprilie 1894, GARF 601/1/1219.
74. N către G, 14 [SV]/26 aprilie 1894, RA GV/PRIV/AA43/35.
75. Nicholas II, p. 81.
76. Jurnalul lui Nikolai, 14 [SV]/26 iunie 1894, GARF 601/1/232.
77. 7 iulie 1894, Nicholas II, pp. 77-78.
78. 11 iulie 1894, *LQV*, 3.2, p. 413.
79. A către N, 10 [SV]/22 aprilie 1894, Maylunas, p. 60.
80. Nicholas II, pp. 81, 78.
81. Morrow, p. 49.
82. Eckardstein, p. 76.
83. N către A, 16 iunie 1894, Maylunas, p. 76.
84. N către Minnie, 27 iunie 1894, Bing, p. 84.
85. Lee, 1, p. 399.
86. Cowles, p. 159.
87. W către RV, 24 aug. 1894, *LQV*, 3.2, p. 423.
88. 20 oct. [SV]/2 nov. 1894, Nicholas II, p. 107.
89. Vorres, p. 68.
90. Alexander Mikhailovich, p. 168.
91. Vorres, p. 67.
92. N către RV, 30 oct. 1894, Maylunas, p. 102.
93. Vorres, p. 68.
94. Lee, 1, pp. 268-269.
95. 21 iunie 1894, RA VIC/MAIN/H/46/68.
96. St Aubyn, p. 299.
97. 22 oct. [SV]/4 nov. 1894, Nicholas II, p. 110.
98. Ellis către RV, 23 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/499/145.
99. Magnus, p. 246.
100. 1 nov. 1894, RA/GV/PRIV/GVD.
101. Lascelles către RV, 14 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/499/120.
102. Lascelles către RV, 19 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/499/134.
103. Magnus, p. 248.
104. RV către V, 25 nov. 1894, Ramm, p. 173.
105. G către RV, 28 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/274/52.
106. Charlotte Knollys, citată în St Aubyn, p. 298.
107. King, p. 345.
108. Massie, *Nicholas*, p. 44.
109. Marie, Queen of Romania, p. 68.
110. Ellis către RV, 26 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/274/43.
111. Vorres, p. 76.
112. G către RV, 28 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/274/52.
113. Gore, p. 121.

114. Ellis către Knollys, St Aubyn, p. 298.
115. Ellis către Bigge, 1 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/499/68.
116. *The Daily Telegraph*, 26 nov. 1894.
117. Ellis către RV, RA VIC/MAIN/Z/499/145.
118. Lee, 1, p. 692.
119. Neilson, p. 147.
120. *The Times*, 6 dec. 1894.
121. *The Standard*, 3 dec. 1894.
122. G către N, 25 dec. 1894, GARF 601/1/1219.

Capitolul 6
Wilhelm anglofilul (1891-1895)

1. Paget, *Embassies*, 1, p. 496.
2. Citat în Röhl şi de Bellaigue, p. 276.
3. Clark, *Wilhelm II*, p. 62.
4. *Contemporary Review*, aprilie 1892, p. 458.
5. MacDonogh, p. 261.
6. Epkenhans, p. 27.
7. *The Standard*, 16 iulie 1891.
8. *The Times*, 2 iulie 1891.
9. *Justice*, 30 iunie 1888.
10. *The Daily Telegraph*, 10 iulie 1891.
11. Morley, 1, p. 272.
12. Arthur Balfour către Lady Elcho, citat în K. Young, p. 121.
13. 21 aprilie 1891, Mallet, p. 52.
14. Marie către Charlotte, cca iulie 1890, citată în Röhl şi de Bellaigue, p. 641.
15. Kohut, *Wilhelm II*, p. 202.
16. Jurnal, 4 iulie 1891, *LQV*, 3.2, p. 49.
17. Marie of Romania, p. 227.
18. Ernst zu Hohenlohe-Langenburg, citat în Röhl şi de Bellaigue, p. 362.
19. Bülow, 1.
20. W către RV, 28 ian. 1893, *LQV*, 3.2, p. 215.
21. Duke of Windsor, *A King's*, p. 15.
22. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 13.
23. Amiralul Hollman, citat în Hull, p. 204.
24. W către RV, 20 iulie 1891, RA VIC/MAIN/T/59/42.
25. Vezi Roberts, p. 486.
26. W către RV, 22 mai 1892, RA VIC/MAIN/I/59/80.
27. W către RV, 15 martie 1892, *LQV*, 3.2, p. 106.
28. Malet către Ponsonby, 4 aprilie 1892, *LQV*, 3.2, p. 110.
29. 22 dec. 1891, Waldersee, 2, p. 228.
30. W către RV, 15 martie 1892, *LQV*, 3.2, p. 10.
31. 4 oct. 1890, Waldersee, 2, p. 153.
32. Hohenlohe, *Denkwürdigkeiten*, 2, p. 430.
33. MacDonogh, p. 220.
34. 17 iulie 1892, Röhl, *Germany Without*, p. 102.
35. Topham, pp. 125-126.
36. Citat în Bülow, 1, p. 3.
37. Anunţul ziarului Ligii Pangermane, 24 iunie 1890.
38. Balfour, *The Kaiser*, p. 159.
39. Röhl şi de Bellaigue, p. 275.
40. Waldersee, 2, 16 martie 1892, p. 235.
41. RV către V, 22 sept. 1891, ed. Ramm, p. 132.
42. Kohut, *Wilhelm II*, p. 234.
43. Salisbury către RV, 14 aprilie 1892, *LQV*, 3.2, p. 110.
44. A. Ponsonby, p. 297.

45. RV către H. Ponsonby, 15 iunie 1892, RA VIC/MAIN/I/59/86.
46. H. Ponsonby către Malet, 24 iunie 1892, *LQV*, 3.2, p. 125.
47. E către G, 5 aug. 1892, Magnus, p. 240.
48. St Aubyn, p. 284.
49. Vezi Ferguson, *Empire*, p. 240.
50. Kennedy, *The Rise*, p. 213.
51. Grey, *25 Years*, p. 15.
52. Haller, 1, pp. 142-143.
53. Hull, p. 17.
54. Haller, 1, pp. 144-146.
55. MacDonogh, p. 180.
56. Haller, 1, pp. 144-146.
57. 2 aug. 1893, RA VIC/MAIN/QVJ.
58. Eckardstein, p. 55.
59. Röhl şi de Bellaigue, p. 486.
60. Rich, p. 365.
61. *Ibid.*, p. 370.
62. Eckardstein, *Lebenserinnerungen u. Politische Denkwürdigkeiten II*, Leipzig, 1919-1920, p. 161.
63. Wilhelm despre Hatzfeldt către Caprivi, *GP*, 8, p. 439.
64. Athlone, p. 147.
65. Heinrich către G, 17 mai 1900, RA GV/PRIV/AA/43/95.
66. Röhl şi de Bellaigue, p. 492.
67. Benson, p. 109.
68. Kennedy, *The Rise*, p. 215.
69. W către RV, 24 aprilie 1894, *LQV*, 3.2, p. 396.
70. Malet către RV, iunie 1894, RA VIC/MAIN/I/60/77.
71. *The Daily Telegraph*, 7 aug. 1894.
72. Vezi Gosselin către FO (Ministerul de Externe), 5 nov. 1894, RA VIC/MAIN/I/60/100.
73. Nov. 1894, Kimberley, RA VIC/MAIN/I/60/102.
74. Grey, p. 10.
75. Craig, p. 245.
76. 12 oct. 1896, Holstein către Radolin, Holstein, 3, p. 548.
77. 3 mai 1895, Eulenburg către Holstein, *ibid.*, pp. 511-512.
78. 4 dec. 1895, Lascelles, PRO FO 800/17 F.
79. Monson către FO, 8 nov. 1894, RA VIC/MAIN/I/60/101.
80. Röhl, *Germany Without*, p. 73.
81. Steinberg, „The Kaiser", p. 7.
82. Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 124.
83. Afflerbach, p. 202.
84. St Aubyn, p. 284.
85. 10 iunie 1895, Hohenlohe, p. 76.
86. Kiderlen Wächter către Holstein, 7 aug. 1895, Holstein, 3, p. 537.
87. Eckardstein, p. 56.
88. W către RV, 8 ian. 1896, RA VIC/MAIN/Z/500/5.
89. Roberts, p. 612.
90. RV către Salisbury, 8 aug. 1895, *LQV*, 3.3, pp. 547-548.
91. Vezi 7 aug. 1895, Holstein, 3, p. 538.
92. Subsecretarul von Rotenhan către Holstein, Kohut, „Kaiser Wilhelm II and his parents", pp. 84-85.

Capitolul 7
Perfidul Ţarat Rus (1895-1897)

1. Ellis către RV, 26 nov. 1894, RA VIC/MAIN/Z/274/43.
2. Jurnalul lui Konstantin Romanov, 9 nov. 1894, Maylunas, p. 106.
3. Lascelles către Kimberley, 12 feb. 1895, RA VIC/MAIN/H/46/110.

4. Charques, p. 54.
5. Radzinsky, p. 42.
6. Lascelles, 26 feb. 1895, RA VIC/MAIN/H/46/112.
7. N către E, 3 [SV]/15 feb. 1895, RA VIC/MAIN/T/10/41.
8. *The Daily Telegraph*, 16 nov. 1895.
9. Neilson, pp. 115-116.
10. RV către N, 15 mai 1895, RA VIC/MAIN/H/46/121.
11. N către RV, 10 [SV]/22 mai 1895, GARF 601/1/1111.
12. Raportul lui Lascelles, 9 oct. 1895, RA VIC/MAIN/H/46/132.
13. Neilson, p. 64.
14. O'Conor, 7 sept. 1896, *ibid.*
15. Jurnal, 8 apr. 1896, *LQV*, 3.3, p. 39.
16. Jurnal, 6 apr. 1896, *ibid.*
17. E. Morris, p. 245.
18. Observaţia lui W despre Radolin către Holstein, 28 dec. 1897, Holstein, 4, pp. 60-61.
19. Radolin către Holstein, 19 nov. 1895, Holstein, 3, p. 565.
20. Witte, p. 179.
21. Rosen, 1, p. 101.
22. Vorres, p. 108.
23. Neilson, p. 82.
24. W către RV, RA VIC/MAIN/I/59/98.
25. W către N, 27 oct. [SV]/8 nov. 1894, Maylunas, pp. 100-101.
26. Eulenburg către Holstein, 11 ian. 1895, Holstein, 3, p. 489.
27. W către N, 7 feb. 1895, Grant, pp. 7-8.
28. Munster către Holstein, 11 iun. 1895, Holstein, 3, p. 517.
29. W către N, 26 apr. 1895, *ibid.*, p. 10.
30. *GP*, 9, nr. 2318.
31. W către N, 26 apr. 1895, Grant, p. 10.
32. Citat în Röhl şi de Bellaigue, p. 755.
33. Vezi Hohenlohe, GP, 9, 12 sept. 1895, nr. 2319, pp. 360-361, precum şi McLean, pp. 29-30.
34. W către N, 26 sept. 1895, Grant, pp. 20-21.
35. W către N, 25 oct. 1895, *ibid.*, p. 23.
36. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 54.
37. Holstein către Radolin, 30 oct. 1895, Holstein, 3, p. 556.
38. 18 sept. 1895, Nicholas II, p. 134.
39. Jefferson, p. 220.
40. Vezi Duff, p. 192.
41. Röhl şi de Bellaigue, p. 630.
42. W către N, 19 apr. 1896, Grant, p. 37.
43. Mossolov, p. 108.
44. Vezi Holstein către Radolin, 6 iul. 1895, Holstein, 3, p. 530.
45. 24 iun. 1895, *ibid.*, p. 137.
46. Mackenzie Wallace, 1903, RA VIC/MAIN/W/44/150.
47. Kennedy, *The Rise*, pp. 218-219.
48. W către N, 25 oct. 1895, Grant, p. 27.
49. Röhl şi de Bellaigue, p. 784.
50. W către Marschall, 25 oct. 1895, *GP*, 11, pp. 8-11.
51. F. Lascelles, 4 dec. 1895, PRO FO 800/17.
52. Röhl şi de Bellaigue, p. 764.
53. W către Hohenlohe, *GP*, 10, pp. 251-255.
54. Holstein către Eulenburg, 21 dec. 1895, Holstein, 3, pp. 576-577.
55. Chirol, citat în Röhl şi de Bellaigue, p. 784.
56. W către N, 2 ian. 1896, Grant, p. 29.
57. Balfour, *Britain and Joseph*, p. 229.
58. Röhl şi de Bellaigue, p. 787.
59. W către Kruger, preşedintele Transvaalului, 3 ian. 1896, *GP*, 11, pp. 31-32.
60. St Aubyn, p. 285.
61. Jurnal, 2 ian. 1896, *LQV*, 3.3, p. 6.

62. Knollys către Bigge, 4 ian. 1896, *ibid.*, p. 7.
63. Bülow, 4, p. 665.
64. 22 feb. 1896, Lady Lytton, p. 60.
65. RV către W, 5 ian. 1896, *LQV*, 3.3, p. 8.
66. W către RV, 8 ian. 1896, RA VIC/MAIN/Z/500/5.
67. Salisbury către RV, 12 ian. 1896, *LQV*, 3.3, pp. 20-21.
68. Roberts, p. 626.
69. Röhl şi de Bellaigue, pp. 789, 796-797.
70. Vezi Holstein către Radolin, 21 mai 1896, Holstein, 3, p. 615.
71. *GP*, 11, nr. 2771.
72. Hatzfeldt, citat în Röhl şi de Bellaigue, p. 798.
73. G către N, 26 apr. 1896, GARF 601/1/1219.
74. Vezi Hatzfeldt către Holstein, 28 apr. 1896, Holstein, 3, p. 608.
75. Röhl şi de Bellaigue, p. 968.
76. Wickham-Steed, p. 67.
77. Mons către Bülow, aprilie 1896, Bülow, 1, p. 32.
78. Waldersee, 2, pp. 356-357.
79. G către N, 17 apr. 1896, GARF 601/1/1219.
80. Lady Lytton, p. 68.
81. Vezi, de exemplu, O'Conor către RV, 31 mai 1896, RA VIC/MAIN/H/47/17.
82. Maylunas, p. 151.
83. RV către O'Conor, 3 iunie 1896, RA VIC/MAIN/H/47/19.
84. O'Conor către RV, 2 iun. 1896, RA VIC/MAIN/H/47/17.
85. Lady Lytton, p. 36.
86. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 15.
87. Roberts, p. 406.
88. N către Minnie, 13 [SV]/25 sept. 1896, Bing, p. 118.
89. RV către V, 25 sept. 1896, Ramm, p. 195.
90. Lutyens, pp. 74, 80.
91. N către Minnie, 2 [SV]/14 oct. 1896, Bing, pp. 119-120.
92. N către Minnie, 13 [SV]/25 sept. 1896, *ibid.*, p. 118.
93. 22 sept. 1896, RA GV/PRIV/GVD.
94. Journal, 24 sept. 1896, *LQV*, 3.3, p. 83.
95. RV către Salisbury, 24 sept. 1896, *ibid.*, p. 81.
96. N către Minnie, 2 [SV]/14 oct. 1896, Bing, p. 120.
97. Jefferson, pp. 217-218, 128.
98. W către Ministerul de Externe, 9 sept. 1896, *GP*, 11, nr. 2861, p. 360.
99. Jefferson, p. 220.
100. Jurnal, 28 sept. 1896, *LQV*, 3.3, p. 84; vezi şi Jefferson, p. 216.
101. 27 sept. 1896, Lutyens, p. 80.
102. Salisbury către RV, 29 sept. 1896, *LQV*, 3.3, pp. 85-102.
103. Relatarea RV despre dicuţia cu N, 2 oct. 1896, RA VIC/MAIN/H/48/4.
104. Mallet, p. 94, n. 2.
105. RV către N, 5 oct. 1896, RA VIC/MAIN/H/48/10.
106. N către RV, 10 oct. 1896, GARF 601/1111.
107. Rosen, 1, p. 128.
108. Radolin către Hohenlohe, 17 ian. 1897, Hohenlohe, pp. 292-294.
109. N către Minnie, 2 [SV]/14 oct. 1896, Bing, p. 125.
110. W către Hohenlohe, 20 oct. 1896, *GP*, 11, nr. 2868.
111. Kiderlen-Wächter către Holstein, 15 ian. 1897, Holstein, 4, p. 3.
112. Holstein către Radolin, 10 ian. 1897, *ibid.*, 4, p. 1.
113. Neilson, p. 65.
114. O'Conor către FO, 24 ian. 1897, RA VIC/MAIN/H/48/32; vezi şi Buchanan, 1, p. 169.
115. Cook, *M*, pp. 135-136.
116. W către RV, 2 ian. 1897, RA VIC/MAIN/I/61/1.
117. Röhl şi de Bellaigue, p. 967.
118. W către RV, 10 apr. 1897, RA VIC/MAIN/Z/500/7.
119. Jurnal, 29 aug. 1897, *LQV*, 3.3, p. 197.
120. 31 mai 1897, Mallet, p. 21.

121. J. Morris, 2, p. 28.
122. Ferguson, *Empire*, p. 240.
123. 22 iun. 1897, RA GV/PRIV/GVD.
124. J. Morris, 2, p. 422.
125. *The Times*, 17 iul. 1897.
126. Roberts, p. 627.
127. 5 nov. 1896, Mallet, p. 95.
128. Vezi Mike Davis, *Late Victorian Holocausts*, p. 141.
129. Bülow către Ministerul de Externe, 10 aug. 1897, *GP*, 13, p. 76.
130. Vezi 20 aug. 1897, *GP*, 13.
131. N către Minnie, 23 iul. 1897, Bing, p. 128.
132. W către FO, 6 nov. 1897, *GP*, 14, p. 67.
133. Bülow către FO, 11 aug. 1897, *GP*, 14, p. 58.
134. Röhl şi de Bellaigue, p. 960.
135. N către George, 29 martie 1898, Maylunas, p. 171.
136. Vezi Neilson, pp. 184-195.
137. W către N, 1 ian. 1898, Grant, p. 44.
138. Bülow, 1, p. 205.
139. Von Derenthall către Hohenlohe, 21 iun. 1899, *GP*, 13, p. 213.
140. Cecil, „Wilhelm II and", pp. 123-124.

Capitolul 8
În spatele zidului (1893-1904)

1. Buxhoeveden, p. 245.
2. Tuchman, p. 230, al doilea citat: relatarea lui W.T. Stead despre întâlnirea cu Nicky, nov. 1898, RA VIC/H/48/62.
3. 24 oct. 1894, Nicholas II, p. 134.
4. *Ibid.*, p. 125.
5. 10 iun. 1895, *ibid.*, p. 130.
6. Radolin către Holstein, 19 nov. 1895, Holstein, 3, p. 565.
7. Buxhoeveden, p. 52.
8. *Ibid.*, p. 58.
9. Marie, Grand Duchess of Russia, *A Romanov*, p. 82.
10. Vorres, p. 73.
11. Mossolov, p. 54.
12. King, p. 250.
13. Buxhoeveden, p. 77.
14. Mossolov, p. 30.
15. Buxhoeveden.
16. Mossolov, p. 239.
17. Radolin către Hohenlohe, 18 aug. 1897, *GP*, 13, p. 79.
18. Botkin, p. 31.
19. Lytton, p. 81.
20. Dehn, capitolul 2.
21. Mossolov, p. 197.
22. Ethel Howard, p. 177.
23. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 257.
24. Contele Gleichen către E, 10 martie 1905, RA VIC/W/45/126.
25. Topham, pp. 125-126.
26. Gorlitz, *Der Kaiser*, p. 206.
27. Witte, p. 101.
28. Buxhoeveden, p. 109.
29. N către Minnie, 7 [SV]/19 aug. 1896, Bing, pp. 116-117.
30. Vyrubova, pp. 57-58.
31. Botkin, p. 61.
32. Lamsdorff, *Dnevnik*, p. 401.

33. Jurnalul lui Konstantin Romanov, 27 dec. 1897, Maylunas, p. 167.
34. Neilson, p. 54.
35. Tschirrsky către Hohenlohe, 15 iun. 1898, Auswartiges Amtes, Russland nr. 82/1/Bd4, R10691.
36. MacDonogh, p. 220.
37. Mossolov, pp. 127, 13.
38. *Ibid.*, p. 129.
39. Vezi Mackenzie-Wallace, 10 nov. 1902, RA VIC/W/43/149.
40. Mossolov, p. 10.
41. Polovţova, *Krasnîi Arhiv*, 3, p. 131.
42. US Library of Congress Country Studies, 1996.
43. Pares, p. 157.
44. Buxhoeveden, pp. 108-109.
45. Witte, p. 179.
46. Minnie către N, 1 [SV]/12 oct. 1902, Bing, pp. 162-163.
47. N către Minnie, 20 oct. [SV]/2 nov. 1902, *ibid.*, p. 167.
48. Nicolson, p. 51.
49. Athlone, p. 123.
50. Nicolson, p. 51.
51. Vezi Gore, p. 126.
52. Nicolson, *Diaries*, p. 174.
53. 3 dec. 1893, Nicholas II, p. 43.
54. MacDonogh, p. 231.
55. Cannadine, *Decline*, p. 369.
56. 21 mai 1894, în St Aubyn, *Royal George*, p. 300.
57. Gore, p. 126.
58. A. Ponsonby, *The Decline of the Aristocracy*, pp. 142-144.
59. Jurnal, sept. 1897, *LQV*, 3.3, p. 202.
60. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 280.
61. *Ibid.*, p. 368.
62. *Ibid.*, p. 279.
63. Airlie, p. 107.
64. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 282.
65. Battiscombe, p. 258.
66. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 52.
67. Gore, p. 129.
68. Brown, p. 29.
69. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, pp. 423-424.
70. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 279.
71. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 292.
72. Rose, p. 64.
73. Pope-Hennessy, *Lonely Business*, p. 214.
74. G către N, 21 dec. 1901, GARF 601/1/1219.
75. 14 dec. 1897, Mallet, p. 121.
76. 3 aug. 1898, *ibid.*, p. 137.
77. Airlie, p. 102.
78. Pope-Hennessy, *Lonely Business*, p. 215.
79. Windsor, *A King's*, p. 8.
80. Bradford, p. 38.
81. Nicolson, p. 39.
82. Airlie, pp. 112-113.
83. Windsor, *A King's*, p. 47.
84. „Prince John: The Windsors' Tragic Secret", Channel 4, 17 nov. 2008.
85. Metternich către Bülow, 23 feb. 1900, Auswartiges Amtes, Russland nr. 82/1/Bd 42, R10661.
86. Nicolson, *King George*, p. 57.
87. 6 ian. 1896, RA VIC/MAIN/Z/500/6.
88. 5 nov. 1896, Mallet, p. 95.
89. Lincoln, p. 590.

90. Nicholas II, p. 141.
91. Röhl şi de Bellaigue, p. 758.
92. O'Conor către FO, 24 ian. 1897, RA VIC/MAIN/H/48/32.
93. Röhl şi de Bellaigue, p. 758.
94. Bülow, 1, p. 314.
95. Vezi Lucy Brown, pp. 48-53; vezi şi Alan J. Lee.
96. Roberts, pp. 667-668.
97. W către E, 30 dec. 1901, RA VIC/MAIN/X/37/51.
98. Bülow, 1, p. 314.
99. Lerman, p. 120.
100. Rosen, 1, pp. 190-191.

Capitolul 9

Imperative imperiale (1898-1901)

1. RV către V, 18 aug. 1897, Ramm, p. 206.
2. Steiner şi Neilson, pp. 68-69.
3. Balfour, The Kaiser, p. 202.
4. Craig, pp. 273-274.
5. Röhl şi de Bellaigue, p. 1027.
6. Tuchman, p. 227.
7. Bülow, 4, p. 625.
8. Kennedy, *The Rise*, p. 227.
9. Bülow, 4, p. 159.
10. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 75.
11. 15 iun. 1897, *ibid.*, p. 224.
12. Vezi Bigge către RV, 14 martie 1898, RA VIC/MAIN/I/61/31.
13. Lee, 1, p. 735.
14. Warwick, p. 47.
15. Balfour, *Britain and*, p. 239.
16. *Ibid.*, p. 243.
17. V către W, 31 mai 1898, Röhl şi de Bellaigue, p. 976.
18. W către V, 1 iun. 1898, Holstein, 4, p. 82.
19. Kennedy, *The Rise*, p. 235.
20. Röhl şi de Bellaigue, p. 981.
21. 20 iul. 1898, Eulenburg, 3, nr. 1381.
22. W către V, 2 aug. 1898, *LQV*, 3.3, pp. 262-263.
23. Salisbury către RV, 1 aug. 1898, RA VIC/MAIN/I/61/57.
24. Lascelles către Knollys, 24 martie 1905, RA VIC/MAIN/W/45/146.
25. Zedlitz-Trützschler, 10 oct. 1905, pp. 150-151.
26. Cecil Spring Rice, citat în Steinberg, „The Kaiser and the British", p. 124.
27. Röhl şi de Bellaigue, p. 983.
28. W către V, 20 nov. 1898, *ibid.*, p. 985.
29. Lascelles către Salisbury, 21 dec. 1898, Gooch şi Temperley, vol. 1, pp. 102-104.
30. Bülow citat, 3 nov. 1904, Zedlitz-Trützschler, pp. 93, 27.
31. Grierson către Bigge, 1 apr. 1899, RA VIC/MAIN/I/62/9a.
32. Tuchman, pp. 212-213.
33. Stead, aug. 1898, RA VIC/MAIN/H/48/62; vezi şi Tuchman, p. 230.
34. V către RV, 31 aug. 1898, Ramm, p. 218.
35. Warwick, *Afterthoughts*, p. 138.
36. Tuchman, p. 224.
37. Mackenzie Wallace către E, 1903, RA VIC/MAIN/W/44/15.
38. Fromkin, p. 41.
39. A.J. Mahan, „The Conference and the Moral Aspect of War", *North American Review*, oct. 1899.
40. RV către N, 1 martie 1899, GARF 601/1/1194.
41. Jurnal, 17 feb. 1899, *LQV*, 3.3, p. 340.
42. N către RV, 13 martie 1899, GARF 601/1/1111.
43. Vezi jurnal, 28 oct. 1898, *LQV*, 3.3, p. 300; vezi şi Scott către Salisbury, 17 nov. 1898, RA VIC/H/48/63.
44. N către RV, 13 martie 1899, GARF 601/1/1111.
45. Neilson, p. 202.
46. Grierson către Lascelles, 5 mai 1899, *LQV*, 3.3, pp. 357-359.
47. Grierson către Bigge, 4 mai 1899, RA VIC/MAIN/162/10a.
48. P. Kennedy, *The Samoan Tangle*, Dublin, Irish University Press, 1984.
49. W către RV, 18 mai 1899, RA VIC/MAIN/I/62/14.
50. RV către W, 12 iun. 1899, RA VIC/MAIN/I/62/18.
51. Vezi Cecil, *Wilhelm*, 1, p. 326.
52. Röhl şi de Bellaigue, p. 998.
53. 21 iul. 1898, Haller, 2, pp. 61-62.
54. Röhl şi de Bellaigue, p. 1049.

55. Roberts, p. 666.
56. RA VIC/MAIN/W/42/16.
57. N către Minnie, 9 [SV]/21 nov. 1899, Bing, p. 142.
58. J. Morris, *Pax Britannica*, 3, p. 91.
59. 19 feb. 1900, Mallet, p. 187.
60. Fraser, p. 177.
61. Mallet, p. 184.
62. Weintraub, *Victoria*, p. 611.
63. Bülow, 1, pp. 301, 310.
64. *Daily News*, 20 nov. 1899
65. *The Times*, 20 nov. 1899.
66. Bülow, 1, p. 305.
67. *Ibid.*, pp. 319, 305-306, 320.
68. *Ibid.*, p. 315.
69. Eckardstein către Hatzfeldt, 31 iul. 1899, Holstein, 4, p. 146.
70. Bertie către Bigge, 28 nov. 1899, RA VIC/I/62/71.
71. Bülow, 1, p. 339.
72. 27 nov. 1899, RA GV/PRIV/GVD.
73. Lee, 1, p. 748.
74. W către E, 21 dec. 1899, RA VIC/MAIN/W/60/26.
75. E către W, 8 feb. 1900, Lee, 1, pp. 758-759.
76. Townley, pp. 66-77.
77. W către E, 23 feb. 1900, RA VIC/MAIN/W/60/89.
78. Geyer, p. 201.
79. Vezi Lee, 1, pp. 563-565.
80. *Ibid.*, pp. 766-767.
81. W către E, 23 feb. 1900, RA VIC/MAIN/W/60/89.
82. W către E, 3 martie 1900, RA VIC/MAIN/W/60/105.
83. Lascelles către Salisbury, 9 martie 1900, RA VIC/MAIN/I/62/83.
84. W către RV, 31 martie 1900, Lee, 1, p. 773.
85. Salisbury către RV, 10 apr. 1900, *LQV*, 3.3, p. 525.
86. Weintraub, *The Importance*, p. 379.
87. *The Daily Telegraph*, 27 oct. 1908.
88. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 73.
89. Bülow, 1, p. 500.
90. Rennell, p. 96.
91. Wilhelm II, *My Memoirs*, p. 99.
92. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 82.
93. E către V, 1 feb. 1901, St Aubyn, p. 314.
94. 20-22 ian. 1901, RA GV/PRIV/GVD.
95. Wilhelm II, *Ereignisse und Gestalten*, p. 87.
96. 9 ian. 1901, Maylunas, p. 204.
97. N către E, 16 [SV]/29 ian. 1901, GARF 601/1/1131.
98. Hamilton, martie 1901, în Neilson, p. 217.
99. *The Daily Telegraph*, 5 feb. 1901.
100. *Justice*, 2 feb. 1901.
101. 3 feb. 1901, Henry James, *Letters*, ed. Edel, Belknap Press, Cambridge, Ma, 1987, pp. 328-329.
102. W către Bülow, 29 ian. 1901, *GP*, 17, nr. 4987, pp. 24-29.
103. Bülow, 1, p. 502.
104. Kohut, „Kaiser Wilhelm II and his parents", p. 85.
105. Kennedy, *The Rise*, p. 224.
106. Weintraub, *Victoria*, p. 390.
107. Edel, 3, p. 87.
108. Waters, p. 63.

Capitolul 10

Al patrulea împărat (1901-1904)

1. Sackville-West, p. 15.
2. Ettie Desborough către Arthur Balfour, sfârşitul lui feb. 1906, Derv. C1085/10, documentele Desborough, arhivele Hertford şi înregistrările oficiale ale comitatului.
3. Antrim, p. 47.
4. Warwick, *Afterthoughts*, p. 16.
5. J. Vincent (editor), *The Crawford Papers*, 1984, p. 39.
6. F. Ponsonby, *My Recollections*, pp. 274, 124.
7. Fisher, p. 5.
8. „Edwardian Winners and Losers", BBC4, 16 mai 2007.
9. Wilson, p. 582.
10. Vezi F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 275.
11. G către Bigge, 25 dec. 1907, Nicolson, *King George*, p. 65.
12. Balfour către E, 6 feb. 1901, *ibid.*, pp. 67-68.
13. G către N, 3 ian. 1902, GARF 601/1/1219.
14. Nicolson, *King George*, p. 70.
15. J. Wilson, p. 349.
16. E către Lansdowne, 31 dec. 1902, Lee, 2, p. 280.
17. Bülow către FO, 4 nov. 1901, *GP*, 18(i), pp. 34-35.
18. Tuchman, p. 230.
19. Lee, 2, p. 279.
20. McLean, p. 98.
21. Bülow, 1, p. 528, şi Pakula, *An Uncommon Woman*, pp. 597-598.
22. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 122.
23. Athlone, p. 148.
24. Vezi Cecil, „Wilhelm II and his Russian colleagues", p. 99.
25. Kennedy, *The Rise*, p. 246.
26. Vezi Waters, p. 37.
27. Eckardstein, p. 217.
28. E către Lascelles, 25 dec. 1901, RA VIC/MAIN/X/37/49.
29. W către E, 30 dec. 1901, RA VIC/MAIN/X/37/51.
30. Cecil, *William*, 2, p. 84.
31. W către E, 6 ian. 1902, RA VIC/MAIN/X/37/52.
32. Lascelles către Knollys, 17 ian. 1902, FO 800/10.
33. E către W, 15 ian. 1902, RA VIC/MAIN/W/42/58.
34. G către Bigge, 9 ian. 1902, Gore, p. 176.
35. Vezi Knollys către Lansdowne, 22 ian. 1902, RA VIC/W/42/65.
36. G către May, 27 ian. 1902, RA QM/PRIV/CC3/13.
37. Bülow, 1, pp. 548-550.
38. G către May, 27 ian. 1902, RA QM/PRIV/CC3/13.
39. 26 ian. 1902, RA GV/PRIV/GVD.
40. Topham, p. 197.
41. Eckardstein către Bülow, 17 sept. 1902, Auswartiges Amtes, Anglia 78/Bd 6.
42. Vezi Bülow, 1, p. 333.
43. Pope-Hennessy, p. 289.
44. W către E, 28 ian. 1902, RA VIC/MAIN/W/42/70.
45. Bülow, 2, p. 61.
46. Balfour, *DNB*.
47. W către E, 26 feb. 1902, RA VIC/MAIN/X/37/55.
48. 1 iun. 1902, RA GV/PRIV/GVD.
49. Estimările pentru victimele Războiului Anglo-Bur (şi ale altor războaie din această perioadă) variază enorm: eu am preluat cifrele din Hobsbawn, p. 306, Ferguson, *Empire*, p. 280, şi T. Pakenham, *The Boer War*, Weidenfeld, Londra, 1979.
50. *History of The Times*, 3, pp. 366-368.
51. Neilson, p. 67.
52. 1 iun. 1902, Lee, 2, pp. 145, 153.
53. 12 nov. 1902, RA GV/PRIV/GVD.

54. G către N, 30 dec. 1902, GARF 601/1/1219.
55. Eckardstein, p. 245.
56. 3 feb. 1903, RA VIC/MAIN/W/43/49.
57. Lascelles către Knollys, 20 martie 1903, RA VIC/MAIN/W/43/63.
58. Kennedy, *The Rise*, p. 230.
59. N către Minnie, 2 [SV]/15 sept. 1901, Bing, p. 151.
60. Bülow către FO, 14 sept. 1901, *GP*, 18, pp. 24-29.
61. Hardinge, p. 108.
62. Izvolski, p. 29.
63. 19 iul. [SV]/1 aug. 1901, Geyer, p. 166.
64. Mossolov, p. 204.
65. Bülow, 1, p. 541.
66. Alix către N, 22 iul. 1902, Maylunas, p. 216.
67. Bülow, 1, p. 573.
68. Mossolov, p. 203.
69. Bülow către W, 11 iul. 1902, *GP*, 18(i), p. 55.
70. Mossolov, p. 246.
71. G către N, 3 ian. 1902, GARF 601/1/1219.
72. Mackenzie Wallace, 10 nov. 1903, RA VIC/W 43/149.
73. Mackenzie Wallace către Knollys, 1 sept. 1903, RA VIC/MAIN/W/43/121.
74. Hardinge, *DNB*.
75. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 159.
76. Vezi Cambon, 22 dec. 1902, *The Times*.
77. F. Ponsonby, *My Recollections*, pp. 154, 170.
78. Heffer, p. 188.
79. Vorres, p. 88.
80. Bülow, 7 nov. 1903, *GP*, 18(i), nr. 5422, p. 71.
81. W către N, 19 nov. 1903, Grant, p. 99.
82. Osten-Saken, 15 [SV]/28 aprilie 1904, GARF 601/1/703.
83. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 128.
84. Young, p. 202.
85. Grey, p. 206.

Capitolul 11
Consecinţe neintenţionate (1904-1905)

1. Geyer, p. 190.
2. Figes, *A People's*, p. 169.
3. Bülow, 2, p. 28.
4. Lincoln, p. 640.
5. Hardinge către Knollys, 25 mai 1904, RA VIC/MAIN/W/44/103.
6. Witte, p. 189.
7. Alexander Mikhailovich, p. 217.
8. W către N, 9 ian. 1904, Grant, p. 106.
9. W către N, 3 ian. 1904, *ibid.*, p. 105.
10. Balfour, Neilson, p. 239.
11. Lansdowne către Edward, 18 feb. 1904, RA VIC/MAIN/W/44/34.
12. Vezi Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 389, n. 7.
13. Geyer, p. 168.
14. Lee, 2, p. 285.
15. E către N, 12 mai 1904, RA VIC/MAIN/W/44/95.
16. Hardinge către Knollys, 25 mai 1904, RA VIC/MAIN/W/44/103.
17. Hardinge către Knollys, 19 sept. 1904, RA VIC/MAIN/W/45/88.
18. Patrick French, *Younghusband*, 1994, p. 253.
19. Vezi Alvensleben către Bülow, 11 mai 1904, *GP*, 19(i); vezi şi nota lui W pe Bernstorff către Bülow, 5 mai 1904, Anglia, nr. 81, vol. 12, Geheimes Staatarchiv.
20. Bülow către W, *GP*, 20(i), nr. 6379, p. 24.

21. Zedlitz-Trützschler, 21 iul. 1904, p. 80.
22. Bülow, 2, p. 23.
23. Zedlitz-Trützschler, pp. 80-81.
24. Bülow, 2, p. 27.
25. 28 iun. 1904, Lee, 2, p. 295.
26. Zedlitz-Trützschler, 21 iun. 1904, p. 80.
27. Bülow, 2, pp. 25-28, 23.
28. Marder, p. 477.
29. Bülow, 2, pp. 30, 26.
30. Lee, 2, p. 302.
31. Kokovtsov, p. 46.
32. N către E, 24 oct. 1904, Lee, 2, p. 301.
33. Hardinge, p. 108.
34. G către E, 24 oct. 1904, Nicolson, *King George*, p. 83.
35. N către Minnie, 13 [SV]/26 oct. 1904, Bing, p. 178.
36. Lee, 2, pp. 303-304.
37. N către W, 16 [SV]/28 oct. 1904, GARF, 601/1/1200.
38. W către N, 30 oct. 1904, Grant, p. 139.
39. W către N, 21 dec. 1904, Grant, p. 151.
40. 17 nov. 1904, *ibid.*, p. 142.
41. Vezi N către W, 28 nov. [SV]/11 dec. 1904, GARF, 601/1/1200.
42. 21 nov. 1904, Zedlitz-Trützschler, p. 106.
43. Bülow, 2, p. 83.
44. Zedlitz-Trützschler, p. 161.
45. Vezi Cambon, 17 nov. 1904, DDF, 2.5, p. 535.
46. 7 dec. 1904, Zedlitz-Trützschler, p. 109.
47. 29 iun. 1905, Maylunas, p. 278.
48. 21 dec. 1904, Nicholas II, p. 197.
49. 9 ian. 1905, *ibid.*, p. 207.
50. Hardinge, pp. 113-114.
51. W către N, 6 feb. 1905, Grant, p. 160.
52. W către N, 21 feb. 1905, Grant, p. 171.
53. Nicholas II, p. 204.
54. Kokovtsov, p. 50.
55. Figes, *A People's*, p. 171.
56. Hardinge către Knollys, feb. 1905, RA VIC/W45/109.
57. E. Morris, *Theodor Rex*, p. 385.
58. Waters către Davidson, 7 mai 1905, RA VIC/MAIN/X/19/32.
59. N către Minnie, 19 oct. [SV]/1 nov. 1905, Bing, p. 187.
60. Hardinge către Knollys, 6 iun. 1905, RA VIC/MAIN/W/46/36.
61. Hardinge către Knollys, 5 iul. 1905, RA VIC/MAIN/W/46/64.
62. Hardinge către Knollys, 22 aug. 1905, RA VIC/MAIN/W/46/144.
63. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 95.
64. Lee, 2, p. 340.
65. E către Louis de Battenberg, 15 apr. 1905, Hough, p. 188.
66. Vezi Magnus, p. 345, şi Lascelles către Knollys, 24 martie 1905, RA VIC/MAIN/W/45/146.
67. Roosevelt către Spring Rice, 16 iun. 1905, citat în Fiebig von Hase, p. 153.
68. St Aubyn, p. 334.
69. Bülow, 2, p. 182.
70. G către Knollys, 26 martie 1905, RA VIC/MAIN/W/45/147.
71. Seckendorff către E, 15 aug. 1905, RA VIC/MAIN/W/46/231.
72. Knollys către Seckendorff, 23 aug. 1905, RA VIC/MAIN/W/46/285.
73. Newton, p. 330.
74. Bülow, 2, pp. 146-147.
75. N către W, 7 [SV]/20 iul. 1905, GARF 601/1/1200.
76. *GP*, 19(ii), nr. 6220, p. 460.
77. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 389, n. 7.
78. *GP*, 19(ii), nr. 6220, p. 460.

79. Bülow, 2, p. 13.
80. W către N, 27 iul. 1905, Grant, pp. 192-194.
81. *GP*, 19(ii), nr. 6220.
82. W către N, 27 iul. 1905, Grant, pp. 192-194.
83. Izvolsky, p. 49; vezi şi Macdonald, p. 80.
84. Lerman, p. 90.
85. Vezi Bülow, 2, pp. 138-147; *GP*, 19(ii), nr. 6237, pp. 499-500.
86. W către N, *GP*, 19(ii), pp. 513-514.
87. N către Minnie, 27 oct. [SV]/9 nov. 1905, Bing, p. 191.
88. Witte, p. 247; Mossolov, p. 90.
89. N către Minnie, 19 oct. [SV]/1 nov. 1905, Bing, pp. 186-187.

Capitolul 12
Mutaţii continentale (1906-1908)

1. E. Morris, p. 441.
2. Hull, „*The Entourage*", p. 129.
3. Oppel, p. 324.
4. 13 martie 1906, Zedlitz-Trützschler, pp. 169, 160-162.
5. Lee, 2, p. 525.
6. W către E, 1 feb. 1906, RA VIC/MAIN/X/37/62.
7. *GP*, 21(i), 9 martie 1906, pp. 267-268.
8. 19 martie 1907, Zedlitz-Trützschler, pp. 177-178.
9. 13 martie 1906, *ibid.*, p. 162.
10. 13 martie 1906, *ibid.*, pp. 169-170.
11. Lee, 2, pp. 352, 528.
12. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 182.
13. 15 apr. 1907, Lee, 2, pp. 451-452.
14. Esher, 2. pp. 182-183.
15. Steiner, p. 43.
16. Grey, p. 85.
17. Spring Rice către Knollys, 1 martie 1906, RA VIC/MAIN/W/46/75.
18. Figes, *A People's*, p. 197.
19. N către Minnie, 27 oct. [SV]/9 nov. 1905, Bing, pp. 190-191.
20. N către Minnie, 30 aug. [SV]/12 sept. 1906, *ibid.*, p. 217.
21. Spring Rice către Grey, 18 apr. 1906, FO 800/72.
22. Nicolson, 2 ian. 1907, RA VIC/MAIN/W/50/152.
23. N către Minnie, 12 [SV]/25 ian. 1907, Bing, p. 212.
24. Massie, *Nicholas*, p. 153.
25. Maylunas, p. 291.
26. Battiscombe, p. 254.
27. Mossolov, p. 139.
28. Maylunas, p. 293.
29. Nabokov, p. 60.
30. Kokovtsov, p. 131.
31. Alexander Mikhailovich, pp. 228-229.
32. Tuchman, p. 344.
33. Dugdale, 1, p. 335.
34. Steiner, p. 139.
35. Arthur Balfour, *DNB*.
36. St Aubyn, p. 402.
37. Bentley Brinkerhoff, p. 17.
38. Plumptre, p. 189.
39. E către G, 19 martie 1906, Jenkins, p. 91.
40. St Aubyn, p. 409.
41. Rose, p. 71.
42. Hibbert, p. 210.

43. A.C. Benson, 10 nov. 1908, Rose, p. 119.
44. 15 mai 1910, jurnalele Hobhouse, ed. David, p. 91.
45. N către Minnie, 29 martie [SV]/11 apr. 1907, Bing, pp. 228-229.
46. Grey, p. 145.
47. Nicholas II, p. 219.
48. Lascelles către Grey, nov. 1906, RA VIC/W50/39.
49. Witte, p. 432.
50. Grey, p. 154.
51. Grey către Knollys, 28 martie 1906, Trevelyan, p. 183.
52. Pless, p. 159.
53. Von Miquel către Bülow, 27 sept. 1907, *GP*, 25(i), nr. 8537, pp. 45-47.
54. Vezi Steinberg, „The Kaiser and the British", p. 130.
55. G către N, 28 dec. 1907, GARF 601/1/1219.
56. Alexander Mikhailovich, p. 233.
57. Minnie către N, 28 feb. [SV]/13 martie 1907, Bing, p. 222.
58. Wilhelm, Crown Prince of Germany, p. 15.
59. Witte, p. 457.
60. Sombart, în Röhl şi Sombart, p. 304.
61. Folosit prima oară în Marea Britanie în traduceri şi adnotări ale lucrării lui Krafft-Ebing, vezi *OED*.
62. *The Times*, 25 oct. 1907.
63. W către E, 31 oct. 1907, RA VIC/MAIN/W/52/47.
64. Bülow, 2, p. 296.
65. E către W, 31 oct. 1907, RA VIC/MAIN/W/52/48.
66. Zedlitz-Trützschler, p. 38.
67. 13 nov. 1907, RA GV/PRIV/GVD.
68. Steinberg, „The Kaiser and the British", p. 137.
69. Morley, 2, p. 237.
70. Haldane, p. 221.
71. Esher, 2, p. 285.
72. Steinberg, „The Kaiser and the British", p. 134.
73. 14 dec. 1907, Holstein, 4, p. 509.
74. 20 dec. 1907, Morley, 2, p. 238.
75. Lee, 2, p. 605.
76. W despre Metternich către Bülow, *GP*, 24, nr. 8193, p. 46.
77. MacDonald, *The Labour Leader*, mai 1908.
78. Plumptre, p. 208.
79. Felix Semon, *Autobiography*, 1926, p. 267.
80. Heffer, p. 253.
81. Cecil, „Willian II and his Russian", pp. 132-133.
82. Hardinge, p. 157.
83. Trewin, p. 10.
84. Mossolov, pp. 211, 210.
85. Hardinge, p. 156.
86. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 196.
87. Gibbes, p. 8.
88. Grey, p. 212.
89. Brook-Shepherd, p. 330.
90. St Aubyn, p. 363.
91. 12 aug. 1908, C. Howard, p. 176.
92. *Ibid.*, p. 11.
93. Wickham-Steed, p. 282.
94. Bülow, 2, p. 313.
95. Hardinge, p. 162.
96. Bülow, 2, p. 313.
97. Zedlitz-Trützschler, 19 apr. 1907, p. 183.
98. Bülow către W, 15 iul. 1908, *GP*, 24, nr. 8216, pp. 96-99.
99. Steinberg, „The Kaiser and the British", p. 134.
100. Epkenhans, p. 15.

101. Clemenceau către Pichon, 29 aug. 1908, DDF, 2.11, pp. 749-752.
102. 26 sept. 1908, Esher, 2, p. 343.
103. W despre Stumm către Bülow, 8 sept. 1908, Auswartiges Amtes, Anglia, nr. 78, vol. 6.

Capitolul 13
O criză balcanică (1908-1909)

1. E către Asquith, 13 oct. 1908, RA VIC/MAIN/R/29/53.
2. Nicolson către Grey, 4 nov. 1908, Neilson, p. 58, documentele Grey, FO 800/222.
3. Neilson, p. 302.
4. Kokovtsov, p. 216.
5. *Nation*, 31 oct. 1908.
6. *Westminster Gazette*, 31 oct. 1908.
7. Esher, 2, 28 oct. 1908, p. 352.
8. Bülow, 2, p. 376.
9. Magnus, p. 400.
10. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 13.
11. C. Howard, p. 28.
12. Haller, 2, p. 72.
13. Hull, „PKW and the Liebenburg Circle", p. 145.
14. T. Cole, „*The Daily Telegraph* Affair", p. 256.
15. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 137.
16. Zedlitz-Trützschler, 8 feb. 1909, pp. 252-253.
17. Tuchman, p. 310.
18. 11 nov. 1908, documentele Hardinge, 1, Cambridge University Library; vezi şi Hardinge, p. 170.
19. E către Knollys, 25 nov. 1908, RA VIC/MAIN/W/53/37.
20. Vezi Zedlitz-Trützschler, 26 nov. 1908, p. 224.
21. Topham, pp. 200-201.
22. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 259.
23. Hardinge, p. 171.
24. Trevelyan, pp. 154-155.
25. Mansergh, p. 127.
26. Bülow către W, 11 ian. 1909, Geheimes Staatsarchiv, Rep. 53, lit. B 16a, vol. IV.
27. Fromkin, pp. 74-75.
28. Berghahn, pp. 91, 93.
29. N către W, 15 [SV]/28 dec. 1908, *GP*, 26(i), nr. 9187, pp. 387-388.
30. W către N, 5 ian. 1909, *GP*, 26(i), pp. 388-389; W către N, 8 ian. 1909, Grant, pp. 243-244.
31. E către Knollys, 25 nov., 1908, RA VIC/MAIN/W/53/37.
32. Zedlitz-Trützschler, 10 feb. 1909, p. 258.
33. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 253.
34. Redesdale, 1, p. 78.
35. Hardinge, pp. 163-164.
36. Hardinge către Knollys, Lee, 2, p. 262.
37. W către N, 8 ian. 1909, Grant, p. 242.
38. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 258.
39. W către Franz Ferdinand, 12 feb. 1909, Kann, p. 332.
40. McLean, p. 134.
41. Kann, p. 332.
42. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 258.
43. Pourtalès către Izvolski, *GP*, 26, p. 693.
44. *Origins*, p. 22, p. 21.
45. *Ibid.*, p. 132.
46. Nicolson către Grey, 29 martie 1909, în Grey, *25 Years*, p. 189.
47. N către Minnie, 19 martie [SV]/2 apr. 1909, Bing, p. 241.
48. W către N, 3 apr. 1909, Grant, pp. 246-247.

49. Hardinge către E, 7 apr. 1909, RA VIC/MAIN/W/55/16.
50. McLean, p. 60.
51. Zedlitz-Trützschler, 26 martie 1909, p. 265.
52. 9 aprilie 1909, *ibid.*, p. 267.
53. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 176.
54. Roosevelt către sir G.O. Trevelyan, 1 oct. 1911, *Letters of T. Roosevelt VII*, ed. Morrison, p. 397.
55. K. Young, p. 248.
56. Vezi RA VIC/MAIN/X/22/64.
57. Massie, *Dreadnought*, p. 621.
58. *Ibid.* şi n.
59. Woodward, p. 238, n. 4.
60. F. Ponsonby, *My Recollections*, pp. 264-265.
61. T. Cole, „The Daily Telegraph Affair", p. 261.
62. Neilson, p. 308.
63. 10 martie 1909, *ibid.*, p. 304.
64. 2 aug. 1909, RA GV/PRIV/GVD.
65. Duke of Windsor, *A King's*, p. 69.
66. Mossolov, p. 109.

Capitolul 14
Rolul lui Edward (1910-1911)

1. 6 mai 1910, RA GV/PRIV/GVD.
2. Brook Shepherd, pp. 536-537.
3. Scawen Blunt, *My Diaries*, Londra, 1919, pp. 721-722.
4. Wickham Steed, p. 289.
5. W către Bethmann-Hollweg, 7 mai 1910, Abteilung 1A, Anglia, nr. 78, Secretissima, Ban 25 (R 5791).
6. Görlitz, *Der Kaiser*, p. 78.
7. 6 mai 1910, RA GV/PRIV/GVD.
8. N către G, 28 apr. [SV]/8 mai 1910, RA GV/PRIV/AA 43/129.
9. Google The Victorian Web: salariile, costurile de trai şi echivalentele contemporane.
10. Minnie către N, 7[SV]/20 mai 1910, Bing, p. 254.
11. *The Daily Telegraph*, 24 mai 1910.
12. *Ibid.*, 20 mai 1910.
13. 19 mai 1910, RA GV/PRIV/GVD.
14. *Daily Chronicle*, 20 mai 1910.
15. *Daily Mail*, 20 mai 1910.
16. W către Bethmann-Hollweg, *GP*, 28, p. 326.
17. Battiscombe, p. 274.
18. Epkenhans, p. 33.
19. 16 mai 1910, Esher, 3, p. 3.
20. 7 mai 1910, RA GV/PRIV/GVD.
21. David Cecil, *Max*, Londra, Bodley Head, 1964, p. 331.
22. Airlie, p. 128.
23. F. Ponsonby către Ria Ponsonby, 4 apr. 1913, citat în Rose, p. 147.
24. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 421.
25. 18 apr. 1911, Esher, 3, pp. 48-49.
26. Rose, p. 96.
27. 21 aug. 1910, Esher, 3, p. 15.
28. Rose, p. 77.
29. G către Godfrey-Faussett, 28 iul. 1914, *ibid.*, p. 158.
30. Rose, p. 173.
31. Blake, Bonar Law, p. 167.
32. 21 ian. 1914, Esher, 3, p. 54.
33. 8 sept. 1910, Lloyd George, *Letters*, p. 152.

34. Rose, p. 110.
35. Asquith către Venetia Stanley, sept. 1912, Asquith, p. 42.
36. 12 mai 1912, Rose, p. 160.
37. Vezi Metternich către Bethmann-Hollweg, 25 sept. 1911, *GP*, 29, pp. 244-246.
38. G către N, 27 mai 1910, GARF 601/1/1219.
39. G către N, 15 martie 1911, *ibid.*
40. 25 aug. 1910, Esher, 3, p. 17: G către N, 14 feb. 1912, GARF 601/1/1219.
41. Gore, p. 197.
42. N către G, 15 [SV]/26 ian. 1911, RA GV/PRIV/AA 43/151.
43. G către N, 14 feb. 1912, GARF 601/1/1219.
44. Oct. 1912, Hobhouse, *Diaries of Charles Hobhouse*, ed. E. David, Londra, Murray, 1977, p. 123.
45. Vezi Tuchman, p. 362.
46. Plumptre, p. 243.
47. 14 oct. 1911, Esher, 3, p. 65.
48. Massie, *Nicholas*, p. xiii.
49. 16 sept. 1910, Lloyd George, *Letters*, p. 158.
50. Adonis, Bonar Law, p. 114.

Capitolul 15
Celebrări şi avertismente (1911-1914)

1. W către G, 15 feb. 1911, RA GV/PRIV/AA 43/152.
2. Wilhelm II, *My Memoirs*, pp. 139-141.
3. 19 mai 1910, Morley, 2, p. 344.
4. G către N, 15 martie 1911, GARF 601/1/1219.
5. Hough, p. 242.
6. Strachan, p. 40.
7. Grey, p. 233.
8. Mombauer, *Helmuth von Moltke*, p. 122.
9. Massie, *Dreadnought*, p. 740.
10. Nicolson, p. 186.
11. H. Pogge von Strandemann (ed.), *Rathenau, Notes and Diaries*, Oxford, OUP, 1985, p. 147.
12. Asquith, notele şedinţelor de cabinet, 15 feb. 1912, RA PS/PSO/GV/C/R/157.
13. Epkenhans, p. 27.
14. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 172.
15. W către Metternich, *GP*, 31, p. 183.
16. Neilson, p. 69.
17. Sazonov, *Fateful Years*, pp. 27-43.
18. N către G, 15 [SV]/28 nov. 1910, RA GV/PRIV/AA 43/146.
19. N către Minnie, 31 oct. [SV]/13 nov. 1910, Bing, p. 260.
20. N către Minnie, 20 iunie 1912, Bing, p. 270.
21. Kokovţov, pp. 320-323.
22. N către G, 1 [SV]/14 sept. 1912, RA GV/PRIV/AA 43/187.
23. Neilson, p. 323.
24. Buchanan, 1, p. 170.
25. N către Minnie, 12 [SV]/25 oct. 1912, Bing, p. 279.
26. N către W, 23 oct. [SV]/5 nov. 1912, Geheimes Staatsarchiv, BPH 53/247.
27. G către Grey, 8 dec. 1912, RA PS/PSO/GV/C/M/520A/1A.
28. Heinrich către W, *GP*, 39, p. 119.
29. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 186.
30. Strachan, p. 42.
31. Heinrich către G, 14 dec. 1912, RA PS/PSO/GV/C/M/520A/2A.
32. Woodward, p. 405.
33. Vorres, p. 130.
34. King, p. 401.
35. Kokovţov, p. 360.

36. Citat în Sösemann, p. 53.
37. Kernshaw, *Hitler*, 1, p. 80.
38. *Frankische Tagespost*, 1913, citat în Sösemann, p. 54.
39. *Berlin Tageblatt*, 1913, *ibid.*, p. 58.
40. Kokovţov, p. 360.
41. King, p. 410.
42. Van der Kiste, p. 79.
43. Vorres, p. 130.
44. Kokovţov, p. 283.
45. Bruce-Lockhart către Grey, 22 ian. 1916, Neilson, p. 83.
46. Kokovţov, p. 308.
47. Paléologue, 1, p. 331.
48. Lloyd George, 16 sept. 1911, p. 158.
49. Notă nedatată, RA PS/PSO/GV/C/K/2553/1/70.
50. Asquith către Venetia Stanley, 16 martie 1914, Asquith, p. 61.
51. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 299.
52. W către Franz Ferdinand, 27 mai 1913, Kann, p. 348.
53. Citat în Rose, p. 166.
54. Heinrich către G, 14 dec. 1912, RA PS/PSO/GV/C/M/520A/2A.
55. MacLean, p. 243.
56. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 293.
57. 23 mai 1913, RA GV/PRIV/GVD.
58. G către N, 16 iun. 1914, RA PS/PSO/GV/C/M/624/3.
59. Kokovţov, p. 389.
60. *Ibid.*, pp. 391, 398.
61. Fisher, pp. 334-336.
62. Oldenburg, p. 133; vezi Kokovţov, pp. 402-403, MacDonald, pp. 193-195.
63. MacLean, p. 67.
64. *Ibid.*, p. 197, PRO FO 371 2.092, 15,312, 3 aprilie 1914, pp. 292-296.
65. Pavel Benkendorv, citat în Lieven, *Nicholas II*, p. 197.
66. Buchanan, 1, p. 117.
67. G către N, 16 iunie 1914, RA PS/PSO/GV/C/M/624/3.
68. Declaraţia Ligii Pangermane, 19 apr. 1914.
69. Fromkin, p. 110.

Capitolul 16
Iulie 1914

1. G către Asquith, 26 martie 1914, Asquith, p. 61.
2. 28 iun. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
3. Alexander Mikhailovich, p. 257.
4. Geiss, pp. 64-65.
5. Strachan, p. 11.
6. Cecil, *Wilhelm*, 2. p. 200.
7. Fromkin, p. 164.
8. Geiss, p. 72.
9. MacDonald, p. 204.
10. Paléologue, 1, pp. 12-13.
11. Citat în Lieven, *Nicholas II*, p. 200.
12. Gilliard, p. 100.
13. Bülow, 3, p. 184.
14. Geiss, p. 222.
15. Fromkin, p. 219.
16. Buchanan, 1, p. 198.
17. 25 iul. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
18. Asquith către G, 25 iul. 1914, RA PS/PSO/GV/C/R/157.
19. Nicolson, *King George*, p. 246.

20. Geiss, p. 206.
21. Jenkins, p. 325.
22. Bradford, p. 76.
23. N către W, 29 iul. 1914, 1 a.m.
24. W către N, 29 iul. 1914, 1:45 a.m.
25. N către G, 16 [SV]/29 iulie 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/1.
26. 29 iul. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
27. Nicolson, *George V*, p. 245.
28. Fromkin, p. 224.
29. Grey, p. 317.
30. W către N, 29 iul. 1914, 6:30 p.m.
31. N către W, 29 iul. 1914, 8:20 p.m.
32. N către W, 30 iul. 1914, 1:20 a.m.
33. Massie, *Nicholas*, p. 257.
34. W către N, 30 iul. 1914, 1:20 a.m.
35. N către W, 31 iul. 1914.
36. W către N, 31 iul. 1914.
37. Geiss, p. 290.
38. Geiss, pp. 288-290.
39. W despre Pourtalès către Jagow, 30 iul. 1914, Geiss, p. 295.
40. Mossolov, p. 256.
41. N către W, 1 aug. 1914.
42. Gilliard, p. 105.
43. Paléologue, 1, pp. 196-197.
44. Telegrama FO, citând telegrama de la guvernul german, 1 aug. 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/11.
45. Asquith către Venetia Stanley, Asquith, p. 140.
46. 31 iul. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
47. Asquith către Venetia Stanley, Asquith, p. 140.
48. G către N, 1 aug. 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/11; şi, în arhivele de la GARF, 601/1/1219.
49. 1 aug. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
50. N citat de Buchanan către G, 2 aug. 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/15.
51. *Ibid.*
52. W către G, 1 aug. 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/12.
53. Tuchman, *Guns of August*, pp. 80-81.
54. Clark, *Wilhelm II*, p. 213.
55. Tuchman, *Guns of August*, pp. 80-81.
56. G către W, 1 aug. 1914, RA PS/PSO/GV/C/Q/1549/1.
57. Tuchman, *Guns of August*, p. 81.
58. *The Kaiser*, p. 385.
59. *The Times*, 4 aug. 1914.
60. 2-4 aug. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
61. Röhl, „Delusion or Design”, p. 87.
62. Gilliard, p. 107.

Capitolul 17
Un război (1914-1918)

1. 3 aug. 1914, RA GV/PRIV/GVD.
2. Gilliard, p. 107.
3. Buchanan, 1, p. 213.
4. Figes, *A People's*, p. 292.
5. Kershaw, *Hitler*, 1, p. 89.
6. Radzinsky, p. 1, n.
7. Figes, *A People's*, p. 252.
8. MacDonogh, p. 364.

9. Somervell, p. 495.
10. 14 oct. 1914, Asquith, p. 278.
11. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 329.
12. Rose, p. 225.
13. Windsor, *Family Album*, p. 54.
14. Nicolson, *King George*, p. 252.
15. Rose, p. 169.
16. *Ibid.*, p. 201.
17. G către Alexandra, 18 nov. 1917, RA GV/PRIV/AA37/73.
18. 25 ian. 1915, Stevenson, p. 25.
19. Nicolson, *King George*, p. 288.
20. Grigg, p. 499.
21. G către N, 1 oct. 1916, RA PS/PSO/GV/C/Q/1550/314.
22. Figes, *A People's*, p. 256.
23. Balfour, *The Kaiser*, pp. 226-227.
24. F. Ponsonby, *My Recollections*, p. 317.
25. G către N, 15 ian. 1916, RA PS/PSO/GV/C/Q/1550/302.
26. Hull, p. 267.
27. Oct. 1914, Pless, p. 295.
28. Gerard, p. 237.
29. Afflerbach, p. 202.
30. Görlitz, *The Kaiser*, p. 190.
31. 6 nov. 1914, *ibid.*, p. 42.
32. Afflerbach, p. 209.
33. Clark, *Kaiser Wilhelm*, p. 227.
34. Gerard, p. 179.
35. Epkenhans, p. 35.
36. Figes, *A People's*, p. 262.
37. Knox, 1, p. 319.
38. Vorres, p. 147.
39. Figes, *A People's*, p. 263.
40. Rodzianko, *Rasputin*, pp. 115-117.
41. Figes, *A People's*, p. 263.
42. Gilliard, p. 137.
43. Lincoln, p. 692.
44. Krivoşîn, citat în *ibid.*
45. Vorres, p. 148.
46. Gilliard, pp. 205, 142.
47. 30 aug. 1916, Fuhrman, p. 558.
48. Mossolov, p. 174.
49. Gilliard, p. 143.
50. 17 ian. 1915, Stevenson, p. 26.
51. Vezi Neilson, p. 351.
52. Minnie către N, 1 [SV]/14 feb. 1915, Bing, p. 292.
53. Minnie către N, 22 mai [SV]/4 iun. 1916, *ibid.*, p. 297.
54. N către G, 11 [SV]/24 ian. 1916, RA PS/PSO/GV/C/Q/2551/5.
55. G către N, 13 iul. 1916, GARF 601/1/1219.
56. N către G, 25 iun. [SV]/8 iul. 1915, RA PS/PSO/GV/C/Q/2551/3.
57. G către N, 8 aug. 1915, GARF 601/1/1219.
58. Kokovtsov, p. 296.
59. Alexandra către G, RA GV/PRIV/AA35/6.
60. 22 nov. 1916, Stevenson, p. 127.
61. Gilliard, p. 110.
62. Maylunas, p. 412.
63. G către N, 23 aug. 1916, RA PS/PSO/GV/C/Q/1500/313.
64. G către N, 1 oct. 1916, RA PS/PSO/GV/C/Q/1500/314.
65. 8 aug. 1916, Görlitz, *The Kaiser*, p. 191.
66. Strandemann (ed.), *Rathenau*, p. 126.
67. Esher, 3, p. 207.

68. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 505.
69. G către N, 7 ian. 1916, GARF 601/1/1219.
70. Airlie, p. 138.
71. 4-11 iul. 1917, RA/PRIV/GVD.
72. Gore, p. 293.
73. Buxhoeveden, p. 245; vezi şi Vorres, p. 150.
74. Kokovtsov, p. 478.
75. Maylunas, p. 475.
76. Mossolov, p. 162.
77. Alexander Mikhailovich, p. 185.
78. Yusupov, p. 157.
79. 14 dec. 1916, Alexandra Feodorovna, p. 456.
80. Alexandra către G, RA GV/PRIV/AA35/6.
81. Alexander Mikhailovich, p. 275.
82. Massie, *Nicholas*, p. 368; vezi şi Alexander Mikhailovich, pp. 283-284.
83. Xenia către Minnie, 21 ian. 1917, van der Kiste, p. 97.
84. Rodzianko, p. 252.
85. Buchanan, 2, p. 41.
86. Buxhoeveden, p. 240.
87. Buchanan, 2, p. 47.
88. Buxhoeveden, p. 240.
89. Maylunas, p. 513.
90. Mossolov, p. 131.
91. Alexander Mikhailovich, p. 186.
92. Paléologue, 3, pp. 151-152.
93. N către G, 4 [SV]/17 feb. 1917, RA PS/PSO/GV/C/Q/2551/8.
94. N către Alix, Nicholas II, *Letters*, p. 313.
95. Nicholas II, p. 278.
96. Pares, p. 443.
97. N către Aleksandra, 26 feb. [SV]/11 martie 1917, Fuhrman, p. 696.
98. Nicholas II, p. 279.
99. Mossolov, p. 27.
100. Nicholas II, 2 [SV]/15 martie 1917, p. 278.
101. 13-15 martie 1917, RA GV/PRIV/GVD.
102. Grigg, *Lloyd George, War Leader*, p. 58.
103. Stamfordham, notă despre discuţia cu Lloyd George, 22 martie 1917, RA PS/PSO/GV/C/M.
104. G către N, 19 martie 1917, RA PS/PSO/GV/C/Q/1550/318.
105. Buchanan, 2, p. 104.
106. Nicolson, *King George*, p. 300.
107. Buxhoeveden, p. 262.
108. Vezi Gilliard, p. 217, Benckendorff, pp. 30-35, Hanbury Williams, p. 170.
109. Hanbury Williams, p. 170.
110. Nota lui Stamfordham, 22 martie 1917, RA PS/PSO/GV/C/M/M1067/29.
111. Virubova, p. 212.
112. Dehn, p. 189.
113. Virubova, p. 213.
114. Jurnalul lui Nikolai, 5 apr. 1917, GARF 601/1/221.
115. Stamfordham către Balfour, 30 martie 1917, citat în Nicolson, *King George*, p. 301.
116. Balfour către Stamfordham, 2 apr. 1917, *ibid.*
117. Stamfordham către Balfour, 6 apr. 1917, LG/F/3/2/19, Arhivele Parlamentare.
118. Stamfordham către Balfour, 6 apr. 1917, RA PS/PSO/GV/C/M/1067/52.
119. Nota lui Stamfordham, 10 apr. 1917, RA PS/PSO/M/1067/61.
120. Balfour către Lloyd George, 6 apr. 1917, LG/F/3/2/19, Arhivele Parlamentare.
121. Balfour către Buchanan, 13 apr. 1917, FO 800/205 PRO.
122. Buchanan către FO, 15 apr. 1917, FO 800/206 PRO.
123. Meriel Buchanan, p. 196.
124. Gilliard, p. 217.
125. *The Times*, 21 apr. 1917.

126. Nicolson, *King George*, p. 308.
127. Lloyd George, *War Memories*, 3, p. 1644.
128. Nicolson, p. 309.
129. *The Times*, 13 nov. 1918.
130. Gilliard, p. 216.
131. Kerensky, p. 125.
132. Benckendorff, p. 77.
133. Görlitz, *The Kaiser*, p. 285.
134. Clark, *Wilhelm II*, p. 238.
135. Gilliard, p. 244, p. 257.
136. *Ibid.*, p. 256.
137. Figes, *A People's*, p. 638.
138. Kerensky, p. 237.
139. Waters, pp. 254-255.
140. Figes, *A People's*, p. 385.
141. Vezi Michael Pearson, *The Sealed Train*, Londra, Macmillan, 1975.
142. 25, 28 iul. 1918, RA GV/PRIV/GVD.
143. 31 aug. 1918, RA GV/PRIV/GVD.
144. 25 iul. 1918, Stamfordham către Esher, citat în Rose, p. 217.
145. Stamfordham către Balfour, 22 iul. 1918, *ibid.*, p. 216.
146. Windsor, *A King's*, pp. 131-132.
147. B. Hulderman, *Albert Ballin*, Londra, Cassel, 1922, p. 375.
148. MacDonogh, p. 402.
149. *Ibid.*, p. 406.
150. *Ibid.*, p. 412.
151. 9 nov. 1918, RA GV/PRIV/GVD.
152. MacDonogh, p. 414.
153. Lady N. Bentinck, *The Ex-Kaiser in Exile*, Londra, Hodder, 1922, p. 23.
154. 11 nov. 1918, RA GV/PRIV/GVD.

Epilog

1. Pentru un rezumat al numărului de victime din Primul Război Mondial, vezi, de exemplu, site-ul Twentieth Century Atlas – Death Tolls.
2. Rose, pp. 231, 229.
3. Airlie, p. 142.
4. Windsor, *A King's*, p. 131.
5. Van der Kiste, p. 166.
6. Îi sunt îndatorată lui Jasper Heinzen pentru acest calcul pe care l-a realizat folosind Samuel H. Williamson, *Six Ways to Compute the Relative Value of a US Dollar Amount, 1790 to Present*, MeasuringWorth, 2008; vezi measuringworth.com/uscompare/.
7. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 306.
8. Röhl, „The Emperor's New Clothes", p. 29.
9. Rose, p. 388.
10. 16 feb. 1918, Esher, 4, p. 181.
11. Pope-Hennessy, *Queen Mary*, p. 522.
12. Harold Laski, *Authority in the Modern State*, 1919.
13. Stamfordham către episcopul de Chelmsford, 25 nov. 1918, RA PS/PSO/GV/O/1106/65.
14. G către Alexandra, 17 feb. 1924, RA GV/PRIV/AA/38/65.
15. Rose, pp. 333-334.
16. 10 mai 1935, Stevenson, p. 309.
17. Cecil, *Wilhelm*, 2, p. 352.
18. Weintraub, *Victoria*, p. 12.
19. Rose, p. 408.
20. Lees-Milne, 2, p. 237.
21. W către Mary, 2 feb. 1936, RA PS/PSO/GV/C/O 2572/19.
22. W către Mary, 1 oct. 1938, RA PS/PSO/GV/C/C 46/270.
23. W către Mary, 13 oct. 1938, RA PS/PSO/GV/C/C 46/272,3.
24. W către Mary, 30 aug. 1939, RA PS/PSO/GV/C/C 45/1199.

Bibliografie

Afflerbach, Holger, „Wilhelm II as Supreme Warlord in the First World War", în Mombauer şi Deist (eds.).

Airlie, Mabell Countess of, *Thatched with Gold*, ed. Jennifer Ellis, Hutchinson, Londra, 1962.

Alexander Mikhailovich, Grand Duke, *Once a Grand Duke*, Cassell, Londra, 1932.

Alexandra Feodorovna, *Letters of the Tsaritsa to the Tsar 1914-1916*, Duckworth, Londra, 1923.

Allrey, Anthony, *Edward VII and His Jewish Court*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1981.

Almedingen, E.M., *An Unbroken Unity: A Memoir of Grand Duchess Serge of Russia*, Bodley Head, Londra, 1964.

Anon, *Recollections of Three Kaisers*, Herbert Jenkins, Londra, 1929.

Antrim, Louisa, Countess of, *Louisa Lady in Waiting*, ed. E. Longford, Cape, Londra, 1979.

Asquith, Herbert, *Letters to Venetia Stanley*, ed. M. şi E. Brock, OUP, Oxford, 1982.

Athlone, Alice, Countess of, *For My Grandchildren*, Evans Brothers, Londra, 1966.

Balfour, Michael, *The Kaiser and His Times*, The Cresset Press, Londra, 1964.

Balfour, Michael, *Britain and Joseph Chamberlain*, Allen and Unwin, Londra, 1985.

Bartlett, R., *Chekhov: Scenes from a Life*, The Free Press, Illinois, 2004.

Battiscombe, Georgina, *Queen Alexandra*, Constable, Londra, 1969.

Bedford, Sybil, *A Legacy*, Penguin, Londra, 1999 (Weidenfeld, 1956).

Benckendorff, Constantine, *Half a Life*, Richards Press, Londra, 1954.

Benckendorff, Count Paul, *Last Days at Tsarskoe Selo*, Heineman, Londra, 1927.

Benson, E.F., *The Kaiser and the English Relations*, Longmans, Green and Company, Londra, 1936.

Bentley Brinkerhoff, Gilbert, *David Lloyd George, A Political Life*, Batsford, Londra, 1987.

Berghahn, Volker, *Germany and the Approach of War in 1914*, Palgrave Macmillan, Londra, 1993.

Bigelow, Poultenay, *Prussian Memories 1864-1914*, G.P. Putnam's Sons, Londra, 1916.

Bing, Edward J. (ed.), *The Letters of Tsar Nicholas and Empress Marie*, Ivor Nicholson and Watson, Londra, 1937.

Bokhanov, A.N., Knodt, M., Oustimenko, V., Peregudova, Z., şi Tyutyunnik, L., *The Romanovs: Love, Power and Tragedy*, Leppi Publications, 1993.

Bolitho, Hector (ed.), *Further Letters of Queen Victoria, from the Archives of the House of Brandenburg-Prussia*, Thorton Butterwood Ltd, Londra, 1938.

Botkin, Gleb, *The Real Romanovs*, Fleming H. Revell, New York, 1931.

Bradford, Sarah, *George VI*, Penguin, Londra, 2002 (Weidenfeld, 1898)

Brook-Shepherd, Gordon, *Uncle of Europe*, Collins, Londra, 1975.

Brown, Lucy, *Victorian News and Newspapers*, Clarendon Press, Oxford, 1985.

Brown, Tina, *The Diana Chronicles*, Century, Londra, 2007.

Buchan, John, *The King's Grace*, Hodder, Londra, 1935.

Buchanan, Sir George, *My Mission to Russia*, 2 vol., Cassell, Londra, 1923.

Buchanan, Meriel, *The Dissolution of an Empire*, John Murray, Londra, 1932.

Bülow, Prince Bernhard von, *Memoirs*, 4 vol., Putnam, Londra, 1931.

Buruma, Ian, *Voltaire's Coconuts, Anglomania in Europe*, Weidenfeld, Londra, 1999.

Buxhoeveden, Sophy, *The Life and Tragedy of Alexandra Feodorovna, Empress of Russia*, Longman, Londra, 1928.

Byrnes, R.F., *Pobedonostsev, His Life and Thought*, Indiana University Press, Bloomington, 1968.

Cannadine, David, „The Concept, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the «Invention of Tradition» c. 1820-1977", în *The Invention of Tradition*, ed. E. Hobsbawm şi T. Ranger, CUP, Cambridge, 1983.

Cannadine, David, *The Decline and Fall of the British Aristocracy*, Yale University Press, New Haven, 1990.

Cannadine, David, „Kaiser Wilhelm II and the British Monarchy", în *History and Biography. Essays in Honour of Derek Beales*, ed. T.C.W. Blanning şi D. Cannadine, CUP, Cambridge, 1996.
Cecil, Lamar, „Wilhelm II and His Russian «Colleagues»", în C. Fink, I. Hull şi M. Knox (eds.), *German Nationalism and the European Response*, University of Oklahoma Press, Oklahoma, 1985.
Cecil, Lamar, „History as Family Chronicle: Kaiser Wilhelm II and the Dynastic Roots of the Anglo-German Antagonism", în Röhl şi Sombart (eds.), *Kaiser Wilhelm, New Interpretations*…
Cecil, Lamar, *Wilhelm II*, 2 vol., University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1989.
Charques, Richard, *The Twilight of Imperial Russia*, Phoenix House, Londra, 1958.
Chekhov, Anton, *Letters of*, ed. Yarmolinsky, Cape, Londra, 1997.
Clark, Alan (ed.), *A Good Innings: The Private Papers of Lord Lee of Fareham*, John Murray, Londra, 1974.
Clark, Christopher, *Wilhelm II*, Longman, Harlow, 2000.
Clark, Christopher, *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia, 1600-1947*, Allen Lane, Londra, 2006.
Cole, Terence, „Kaiser versus Chancellor", în R.J. Evans (ed.).
Cole, Terence, „The Daily Telegraph Affair and its Aftermath", în Röhl şi Sombart (eds.).
Cook, Andrew, *Prince Eddy, the King Britain Never Had*, Tempus, Stroud, 2006.
Corti, Egon, *The English Empress, a Study in the Relations between Queen Victoria and her Eldest Daughter*, Cassell, Londra, 1957.
Cowles, Virginia, *Edward VII and His Circle*, Hamish Hamilton, Londra, 1956.
Craig, Gordon, *Politics of the Prussian Army*, OUP, Oxford, 1955.
Craig, Gordon, *Germany 1866-1945*, OUP, Oxford, 1981.
Dehn, Lili, *The Real Tsaritza*, Thornton Butterworth, Londra, 1922.
Deist, Wilhelm, „Kaiser Wilhelm II in the Context of His Military and Naval Entourage", Little Brown, Boston, în Röhl şi Sombart (eds.).
Duff, David, *Hessian Tapestry*, David and Charles, Newton Abbot, 1979.
Dugdale, Blanche, *Arthur James Balfour*, 2 vol., Hutchinson, Londra, 1936.
Dunlop, Ian, *Edward VII and the Entente Cordiale*, Constable and Robinson, Londra, 2004.
Eckardstein, Hermann von, *Ten Years at the Court of St James*, Thornton Butterworth, Londra, 1921.
Edel, Leon, *Henry James, 1901-1916*, Rupert Hart Davis, Londra, 1972.
Edward, Duke of Windsor, *A King's Story*, Putnam, New York, 1951.
Eley, Geoff, *Society, Culture and the State in Germany 1870-1930*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1996.
Epkenhans, Michael, „Wilhelm II and «His» Navy, 1888-1918", în Mombauer şi Deist (eds.).
Epton, Nina, *Victoria and Her Daughters*, Weidenfeld, Londra, 1972.
Esher, Reginald, Viscount, *The Journals and Letters of Reginald, Viscount Esher*, 4 vol., Ivor Nicholson and Watson, Londra, 1934.
Eulenburg, Philipp, *Philipp Eulenburg's Politische Korrespondenz*, 3 vol., ed. John Röhl, Boppard am Rhein, 1976-1983.
Evans, Richard J. (ed.), *Society and Politics in Wilhelmine Germany*, Croom Helm, Londra, 1978.
Fehrenbach, Elizabeth, „Images of Kaiserdom, German Attitudes to Kaiser Wilhelm II", în Röhl şi Sombart (eds.).
Ferguson, Niall, *Empire, How Britain Made the Modern World*, Allen Lane, Londra, 2003.
Ferguson, Niall, *The War of the World*, Allen Lane, Londra, 2006.
Fiebig von Hase, Ragnild, „The Uses of Friendship, the «Personal Regime» of Wilhelm II and Theodore Roosevelt, 1901-1909", în Mombauer and Deist (eds.).
Figes, Orlando, *A People's Tragedy, the Russian Revolution, 1891-1924*, Pimlico, Londra, 1997.
Figes, Orlando, *Natasha's Dance, A Cultural History of Russia*, Penguin, Londra, 2003.
Fischer, Fritz, *War of Illusions*, *German Policies from 1911 to 1914*, Chatto, Londra, 1975.
Fisher, Baron John Arbuthnot, *Memories*, Hodder, Londra, 1919.
Fraser, Peter, *Joseph Chamberlain: Radicalism and Empire, 1868-1914*, Cassell, Londra, 1966.
Friedman, Dennis, *Darling Georgie; The enigma of George V*, Peter Owen, Londra, 1998.
Fromkin, David, *Europe's Last Summer*, Heinemann, Londra, 2004.
Fuhrman, Joseph T., *The Complete Wartime Correspondence of Tsar Nicholas II and Empress Alexandra*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1999.

Fulford, Roger (ed.), *Dearest Child, the Private Correspondence of Queen Victoria and the Crown Princess of Prussia, 1858-1861*, Evans Brothers, Londra, 1964.
Fulford, Roger (ed.), *Dearest Mama*, 1861-1864, Evans Brothers, Londra, 1968.
Fulford, Roger (ed.), *Your Dear Letter*, 1865-1871, Evans Brothers, Londra, 1971.
Fulford, Roger (ed.), *Darling Child*, 1871-1878, Evans Brothers, Londra, 1976.
Fulford, Roger (ed.), *Beloved Mama*, 1879-1885, Evans Brothers, Londra, 1981.
Geiss, Immanuel (ed.), *July 1914 – The Oubreak of the First World War: Selected Documents*, Batsford, Londra, 1967.
Gerard, James, *My First 83 Years*, Doubleday, New York, 1951.
Gerois, B.V., *Souvenirs de Ma Vie*, Académie, Paris, 1969.
Geyer, Dietrich, *Russian Imperialism, the Interaction of Domestic and Foreign Policy, 1860-1914*, Yale University Press, Londra şi New Haven, 1987.
Gilliard, Pierre, *Thirteen Years at the Russian Court*, Hutchinson, Londra, 1921.
Gooch, C.P., şi Temperley, H., *British Documents and the Origins of the War*, 11 vol., Stationery Office, Londra, 1926-1932.
Gore, John, *King George V: A Personal Memoir*, John Murray, Londra, 1941.
Görlitz, W. (ed.), *The Kaiser and His Court*, Macdonald, Londra, 1961.
Görlitz, W. (ed.), *Der Kaiser… Aufzeichnungen des Chefs des Marinekabinetts Admiral Georg Alexander v. Müller über die Ära Wilhelms II*, Musterschmidt Verlag, Göttingen, 1965.
Grant, N.F. (ed.), *The Kaiser's Letters to the Tsar Copied from the Government Archives in Petrograd and Brought from Russia by Isaac Don Levine*, Hodder, Londra, 1920.
Grenville, J.A.S., *Lord Salisbury and Foreign Policy*, Athlone, Londra, 1964.
Grey of Fallodon, Sir Edward, *25 Years*, Hodder, Londra, 1925.
Grigg, John, *Lloyd George, from Peace to War*, Methuen, Londra, 1985.
Grigg, John, *Lloyd George, War Leader*, Allen Lane, Londra, 2002.
Hall, Coryne, *Imperial Dancer*, Sutton, Stroud, 2005.
Haller, Johannes, *Philipp Eulenburg, the Kaiser's Friend*, 2 vol., Secker, Londra, 1930.
Hannaford, Ivan, *Race, the History of an Idea in the West*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.
Harcave, Sidney, *Count Sergei Witte and the Twilight of Imperial Russia*, M.E. Sharpe, Londra, 2004.
Hardie, Frank, *The Political Influence of the British Monarchy, 1868-1952*, Batsford, Londra, 1970.
Hardinge, Sir Charles, *Old Diplomacy*, John Murray, Londra, 1947.
Heffer, Simon, *Power and Place: The political consequences of Edward VII*, Weidenfeld, Londra, 1998.
Hibbert, Christopher, *Edward VIII: A Portrait*, Londra, Allen Lane, 1979.
Hobsbawm, Eric, *The Age of Empire 1875-1914*, Weidenfeld, Londra, 1987 (această ediţie Cardinal, 1989).
Hohenlohe-Schillingförst, *Denkwördigkeiten*, 2 vol., Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1907.
Holstein, Friedrich von, *The Holstein Papers, The Memoirs, Diaries and Correspondence of Friedrich von Holstein*, 4 vol., ed. N. Rich şi M.H. Fisher, CUP, Cambridge, 1953-1963.
Hough, Richard, *Louis and Victoria*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1974.
House, E.M., *Intimate Papers*, 4 vol., ed. C. Seymour, Kessinger Publishing, New York, 2005.
Howard, C. (ed.), *The Diaries of Sir Edward Goschen, 1900-1914*, Royal Historical Society, Londra, 1980.
Howard, Ethel, *Potsdam Princes*, Dutton, New York, 1915.
Hull, Isabel V., *The Entourage of Wilhelm II*, CUP, Cambridge, 1982.
Hull, Isabel V., „Military Culture, Wilhelm II, and the End of the Monarchy in the First World War", în Mombauer şi Deist (eds.).
Izvolsky, Count Alexander, *The Memories of Alexander Izvolsky*, ed. C.L. Seeger, Hutchinson, Londra, 1920.
Jefferson, Margaret, „Lord Salisbury's Conversations with the Tsar at Balmoral 27-29 September 1896", *The Slavonic Review*, vol. 39, nr. 2, decembrie 1960.
Jelavich, Barbara, *Russian's Balkan Entanglements 1806-1914*, CUP, Cambridge, 1991.
Jenkins, Roy, *Asquith*, Collins, Londra, 1964.
Joll, James, *The Origins of the First World War*, Longman, Harlow, 1992 (ediţia a II-a).
Jonge, Alex de, *The Life and Times of Grigorii Rasputin*, Collins, Londra, 1982.
Judd, Denis, *George V*, Weidenfeld, Londra, 1973.

Kann, Robert A., „The Emperor William II and Archduke Franz Ferdinand in Their Correspondence", *American Historical Review*, nr. 57, p. 323.
Kennan, George, *The Decline of Bismarck's European Order: Franco-Russian Relations 1875-1890*, Princeton University Press, Princeton, 1979.
Kennedy, Paul M., *The Rise of Anglo-German Antagonism*, Allen and Unwin, Londra, 1980.
Kennedy, Paul M., „The Kaiser and German Weltpolitik: Reflections on Wilhelm II's Place in the Making of German Foreign Policy", în Röhl şi Sombart (eds.).
Kennedy, Paul M., *The Rise and Fall of the Great Powers*, Unwin Hyman, Londra, 1988.
Kerensky, Alexander, şi Bulygin, Paul, *The Murder of the Romanovs*, Hutchinson, Londra, 1935.
Kershaw, Ian, *Hitler*, vol. 1, Allen Lane, Londra, 1998.
King, Greg, *The Court of the Last Tsar*, John Wiley, New Jersey, 2006.
Klausen, Inge-Lise, *Dagmar, Zarina fra Danmark*, Copenhagen, 1997.
Klausen, Inge-Lise, *Alexandra of Wales, Princesse fra Danmark*, Lindhardt-og Ringhof, Copenhagen, 2001.
Klausen, Inge-Lise, *Tak for dansen Louise*, Aschehoug, Copenhagen, 2003.
Knox, *With the Russian Army, 1914-1917*, 2 vol., Hutchinson, Londra, 1921.
Kohut, Thomas A., „Kaiser Wilhelm II and his parents", în Röhl şi Sombart (eds.).
Kohut, Thomas A., *Wilhelm II and the Germans*, OUP, Oxford, 1991.
Kokovtsov, Count Vladimir, *Out of My Past*, ed. H.H. Hisher, Stanford University Press, Stanford, 1935.
Koss, Stephen E., *Lord Haldane, Scapegoat for Liberalism*, Columbia University Press, New York, 1969.
Kschessinska, Matilde, *Dancing in Petersburg*, Dance Books, Londra, 2005 (Gollancz, 1960).
Lamsdorff, N., *Dnevnik*, Moscova, 1926.
Laqueur, Walter, *Russia and Germany, a Century of Conflict*, Weidenfeld, Londra, 1965.
Lee, Alan J., *The Origins of the Popular Press in England 1855-1914*, Croom Helm, Londra, 1976.
Lee, Sir Sidney, *Edward VII: A Biography*, 2 vol., Macmillan, Londra, 1927.
Lees-Milne, James, *Harold Nicolson*, vol. 2: *1929-1968*, Chatto, Londra, 1981.
Lepsius, Johannes, Mendelssohn, Bartholdy, Albrecht şi Thimme, Friedrich (eds.), *Die Grosse Politik der Europaïschen Kabinette, 1871-1914: Sammlungen der Diplomatischen Akten des Auswartigen Amtes* (redat în text ca *GP* + numărul volumului).
Lerman, Katherine, *The Chancellor as Courtier*, *Bernhard von Bülow and the Governance of Germany*, CUP, Cambridge, 1990.
Lieven, Dominic, „Pro-Germans and Russian Foreign Policy 1890-1914", în *International History Review*, 2, nr. 1, ianuarie 1980.
Lieven, Dominic, *Russia and the Origins of the First World War*, St Martin's Press, New York, 1983.
Lieven, Dominic, *Nicholas II, Emperor of All the Russias*, John Murray, Londra, 1993.
Lieven, Dominic, *The Aristocracy in Europe, 1815-1914*, Columbia University Press, New York, 1993.
Lincoln, William Bruce, *The Romanovs Autocrats of All the Russias*, Weidenfeld, Londra, 1981.
Lloyd George, David, *War Memoirs*, 3 vol., Odhams Press, Londra, 1938.
Lloyd George, David, *Letters to Family 1885-1936*, ed. A.J.P. Taylor, OUP, Oxford, 1973.
Longford, Elizabeth, *Victoria RI*, Weidenfeld, Londra, 1964.
Ludwig, Emil, *Wilhelm der Zweite*, Ernst Rowhlt Verlags, Berlin, 1926.
Lutyens, Mary (ed.), *Lady Lytton's Court Diary*, Rupert Hart Davis, Londra, 1961.
McDonald, David, *United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1992.
Macdonald, Peter, *United Government and Foreign Policy in Russia 1900-1914*, Cambridge, MA, 1992.
MacDonogh, Giles, *The Last Kaiser*, Weidenfeld, Londra, 2000.
MacKenzie, David, *Imperial Dreams, Harsh Realities: Tsarist Russian Foreign Policy, 1815-1917*, Harcourt Brace, Fort Worth, 1994.
McLean, Roderick, *Royalty and Diplomacy in Europe 1890-1914*, CUP, Cambridge, 2001.
Magnus, Sir Philip, *Edward VII*, John Murray, Londra, 1964.
Mallet, Marie, *Life with Queen Victoria*, John Murray, Londra, 1968.
Mansergh, Nicholas, *The Coming of the First World War*, Longman, Londra, 1949.
Marder, Arthur, *The Anatomy of British Sea Power*, Knopf, New York, 1940.

Marder, Arthur, *From Dreadnought to Scapa Flow; The Royal Navy in the Fisher Era*, vol. 1 (din 5), OUP, Oxford, 1978 (ediţia a II-a).
Marie, Grand Duchess of Russia, *Things I Remember*, Cassell, Londra, 1930.
Marie, Grand Duchess of Russia [aparent una diferită], *A Romanov Diary*, Atlantic, New York, 1988.
Marie, Queen of Roumania, *The Story of My Life*, Cassell, Londra, 1934.
Mary Louise, Princess, *My Memories of Six Reigns*, Evans Brothers, Londra, 1956.
Massie, Robert K., *Nicholas and Alexandra*, Gollancz, Londra, 1967 (republicată, Indigo, 2000).
Massie, Robert K., *Dreadnought*, Ballantine Books, New York, 1992.
Maylunas, Andrei, şi Mirolenko, Sergei, *A Lifelong Passion, Nicholas and Alexandra Their Own Story*, Weidenfeld, Londra, 1996.
Mombauer, Annika, *Helmuth von Moltke and the Origins of the First World War*, CUP, Cambridge, 2001.
Mombauer, Annika, *The Origins of the First World War: Controversies and Consensus*, Longman, Harlow, 2002.
Mombauer, A., şi Deist, W. (eds.), *The Kaiser, New Research on Wilhelm II's Role in Imperial Germany*, CUP, Cambridge, 2003.
Morley, John, *Recollections*, 2 vol., Macmillan, Londra, 1918.
Morris, Edmund, *Theodore Rex*, HarperCollins, Londra, 2002.
Morris, James (Jan), *Pax Britannica*, 3 vol., Faber, Londra, 1978 (republicată, 1998).
Morrow, Anne, *Cousins Divided, George V and Nicholas II*, Sutton, Stroud, 2006.
Mossolov, A.A., *At the Court of the Last Tsar*, trad. E.W. Dickes, Methuen, Londra, 1935.
Nabokov, Vladimir, *Speak, Memory*, Vintage, Londra, 1989.
Neilson, Keith, *Britain and the Last Tsar*, Clarendon Press, Oxford, 1995.
Newnes, George, *HRH, the Prince and Princess of Wales*, William Clowes and Sons Ltd, Londra, 1902.
Newton, *Lord Lansdowne: A Biography*, Macmillan, Londra, 1929.
Nicholas II, *Journal Intime de Nicholas II*, trad. A. Pierre Agrege, Payot, Paris, 1925.
Nicholas II, *The Letters of the Tsar to the Tsaritsa, 1914-1917*, trad. A.L. Hynes, Bodley Head, Londra, 1929.
Nicolson, Harold, *George V, His Life and Reign*, Constable, Londra, 1952.
Nicolson, Harold, *Diaries and Letters 1945-1962*, ed. Nigel Nicolson, Collins, Londra, 1968.
Nish, Ian, *The Origins of the Russo-Japanese War*, Longman, Londra, 1985.
Oppel, Bernhard F., „The Waning to a Traditional Alliance, Russia and Germany during the Portsmouth Peace Conference", *Central European History*, 5, decembrie 1972.
Paget, Walpurga, Lady, *Scenes and Memories*, Scribner's Sons, Londra, New York, 1912.
Paget, Walpurga, Lady, *Embassies of Other Days*, 2 vol., Hutchinson, Londra, 1923.
Pakula, Hannah J., *The Last Romantic: Marie, Queen of Roumania*, Weidenfeld, Londra, 1986.
Pakula, Hannah J., *An Uncommon Woman, The Empress Frederick*, Weidenfeld, Londra, 1996.
Paléologue, Maurice, *An Ambassador's Memoirs*, 3 vol., George H. Doran, New York, 1923-1925.
Pares, Bernhard, *The Fall of the Russian Monarchy*, Jonathan Cape, Londra, 1939.
Penner, C.B., „The Buelow-Chamberlain Recriminations of 1901-1902", în *The Historian*, 1907, vol. 5, partea a 2-a, pp. 97-109.
Pipes, Richard, *Russia under the Old Regime*, Penguin, Londra, 1982.
Pipes, Richard, *The Russian Revolution, 1899-1924*, Penguin, Londra, 1994.
Pless, Daisy, Princess of, *From My Private Diary*, John Murray, Londra, 1931.
Plumptre, George, *Edward VII*, Pavilion, Londra, 1995.
Ponsonby, Arthur, *Henry Ponsonby*, Macmillan, Londra, 1943.
Ponsonby, Frederick (ed.), *Letters of the Empress Frederick*, Macmillan, Londra, 1928.
Ponsonby, Frederick, *My Recollections of Three Reigns*, Odhams Press, Londra, 1935.
Pope-Hennessy, James, *Queen Mary*, Allen and Unwin, Londra, 1959.
Pope-Hennessy, James, *A Lonely Business*, ed. P. Quennell, Orion, Londra, 1981.
Pugh, Martin, *We Danced All Night*, Bodley Head, Londra, 2008.
Radzinsky, Edvard, *The Last Tsar, The Life and Death of Nicholas II*, Hodder, Londra, 1992.
Radziwill, Princess Catherine, *The Intimate Life of the Last Tsarina*, Cassell, Londra, 1927.
Ramm, Agatha (ed.), *Beloved and Darling Child, Last Letters between Queen Victoria and Her Eldest Daughter, 1886-1901*, Sutton, Stroud, 1990.
Redesdale, Lord, *Memories*, 2 vol., Hutchinson, Londra, 1916.

Reinermann, Lothar, *Der Kaiser in England*, Schöningh, Paderborn, 1999.
Ribblesdale, Lord, *Impressions and Memories*, Cassell, Londra, 1927.
Rich, Norman, *Friedrich von Holstein*, 2 vol., CUP, Cambridge, 1965.
Roberts, Andrew, *Salisbury, Victorian Titan*, Weidenfeld, Londra, 1999.
Rodzianko, M., *The Reign of Rasputin: An Empire's Collapse*, Philpot, Londra, 1927.
Röhl, John, *Germany without Bismarck*, Batsford, Londra, 1967.
Röhl, John, „The Emperor's New Clothes", în Röhl şi Sombart (eds.).
Röhl, John, *Young Wilhelm, the Kaiser's Early Life, 1859-1888*, vol. 1 (din trei), trad. Gaines şi Wallach, CUP, Cambridge, 1998.
Röhl, John, *Philipp Eulenburgs Korrespondenz*, 2 vol., Boppard, 1976.
Röhl, John, *The Kaiser and His Court*, CUP, Cambridge, 1994.
Röhl, John, şi de Bellaigue, Sheila, *Wilhelm II, the Kaiser's Personal Monarchy 1888-1900*, CUP, Cambridge, 2004.
Röhl, John, şi Sombart, Nicolaus (eds.), *Kaiser Wilhelm II – New Interpretations*, CUP, Cambridge, 1983.
Rose, Kenneth, *George V*, Weidenfeld, Londra,1983 (ediţie nouă, Phoenix Press, 2000).
Rosen, R.R., *40 Years of Diplomacy*, 2 vol., Allen and Unwin, Londra, 1922.
Sackville-West, Vita, *The Edwardians*, Hogarth Press, Londra, 1930.
Sarolea, Charles, *The Anglo-German Problem*, Nelson, Londra, 1912.
Sazonov, Sergei, *Fateful Years*, Stokes, New York, 1928.
Snyder, Timothy, *The Red Prince*, Bodley Head, Londra, 2008.
Somervell, D.C., *King George the Fifth*, Faber, Londra, 1935.
Sösemann, Bernd, „Hollow-sounding Jubilees: Forms and Effects of Public Self-display in Wilhelmine Germany", în Mombauer şi Deist (eds.).
St Aubyn, Giles, *Edward VII, Prince and King*, Collins, Londra, 1979.
Steinberg, Jonathan, *Yesterday's Deterrent, Tirpitz and the Birth of the German Battlefleet*, Macdonald, Londra, 1965.
Steinberg, Jonathan, „The Kaiser and the British: The State Visit to Windsor, November 1907", în Röhl şi Sombart (eds.).
Steiner, Zara, *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898-1914*, CUP, Cambridge, 1969.
Steiner, Zara S., şi Neilson, Keith, *Britain and the Origins of the First World War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2003.
Stone, Norman, *Europe Tranformed*, Fontana, Londra, 1983.
Strachan, Huw, *The First World War*, Simon and Schuster, Londra, 2003.
Taylor, A.J.P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, OUP, Oxford, 1971.
The Times, *The History of the Times*, vol. 3, 1884-1902, The Times, 1947.
Topham, Anne, *Chronicles of the Prussian Court*, Hutchinson, Londra, 1926.
Townley, Lady Susan, *„Indiscretions" of Lady Susan*, Appleton, New York, 1922.
Trevelyan, G.M., *Grey of Fallodon*, Longman, Londra, 1940.
Tuchman, Barbara, *The Proud Tower*, Hamish Hamilton, Londra, 1966.
van der Kiste, John, şi Hall, Coryne, *Once a Grand Duchess: Xenia, Sister of Nicholas II*, Sutton, Stroud, 2002.
Verner, Andrew M., *The Crisis of Russian Autocracy*, Princeton University Press, Princeton, 1990.
Victoria, Queen, *The Letters of Queen Victoria*, prima serie, 1837-1861, 3 vol., ed. A.C. Benson şi Viscount John Murray Esher, Londra, 1908 (redat în text ca LQV 1.1 etc.).
Victoria, Queen, *The Letters of Queen Victoria*, a doua serie, 1862-1885, 3 vol., ed. G.E. Buckle, John Murray, Londra, 1926.
Victoria, Queen, *The Letters of Queen Victoria*, a treia serie, 1886-1901, 3 vol. (vol. 1, 1886-1890; vol. 2, 1891-1895; vol. 3, 1896-1901), ed. G.E. Buckle, John Murray, Londra, 1931.
Viereck, Sylvester, *The Kaiser on Trial*, Duckworth, Londra, 1938.
Vierhaus, Rudolf (ed.), *Das Tagebuch der Baronin Spitzemberg*, Vandenhoek und Ruprecht, Göttingen, 1961.
Vorres, Ian, *The Last Grand Duchess*, Hutchinson, Londra, 1964.
Vyrubova, Anna, *Memories of the Russian Court*, Macmillan, Londra, 1923.
Waldersee, Graf Alfred, *Denkwürdigkeiten*, 2 vol., Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1922.
Warwick, Frances, Countess of, *Afterthoughts*, Cassell, Londra, 1931.
Waters, Gen. Brigadier, W.H.-H., *Potsdam and Doorn*, John Murray, Londra, 1935.

Weintraub, Stanley, *Victoria*, John Murray, Londra, 1897.
Weintraub, Stanley, *The Importance of Being Edward, King in Waiting, 1841-1901*, John Murray, Londra, 2001.
Wickham Steed, *Through 30 Years*, 2 vol., Heinemann, Londra, 1924.
Wilhelm, Crown Prince of Germany, *Memoirs*, Thornton Butterworth, Londra, 1922.
Wilhelm II of Germany, *My Memoirs, 1878-1918*, Cassell, Londra, 1922.
Wilhelm II of Germany, *Aus Meinem Leben, 1859-1888*, Verlag von K.F. Koehler, Berlin, 1927.
Wilhelm II of Germany, *My Early Life*, Londra, 1927 (ediţia engleză a *Aus Meinem Leben 1859-1888*).
Wilson, A.N., *The Victorians*, Arrow, Londra, 2003.
Wilson, John, *CB, A Life of Campbell-Bannerman*, Constable, Londra, 1973.
Winder, Robert, *Bloody Foreigners: The Story of Immigration to Britain*, Abacus, Londra, 2005.
Windsor, Duke of, *A King's Story*, Putnam, Londra, 1951.
Windsor, Duke of, *A Family Album*, Cassell, Londra, 1960.
Witte, Count Sergei, *The Memoirs of Count Witte*, trad. A. Yarmolinsky, Heinemann, Londra, 1921.
Woodward *et al.*, *Great Britain and the German Navy*, OUP, Oxford, 1935.
Young, Kenneth, *Balfour*, Bell and Sons, Londra, 1963.
Yusupov, Prince Felix, *Lost Splendour*, Cape, Londra, 1953.
Zedlitz-Trützschler, Count Robert zu, *Twelve Years at the Imperial Court*, Nisbet, Londra, 1924.
Zola, Emile, *Nana*, trad., Penguin, Londra, 1973.

Arhive

Auswärtiges Amtes şi Geheimes Staatsarchiv, Berlin.
GARF – State Archive of the Russian Republic (Arhiva de stat a Federaţiei Ruse).
RA – Royal Archives, Windsor Castle.

Mulţumiri

Aş dori să-i mulţumesc Liubei Vinogradova, cu siguranţă decana cercetătorilor ruşi, pentru că m-a ajutat la Moscova şi a făcut-o atât de minunat. Şi lui Philip Oltermann pentru munca sa la documentele şi arhivele germane, pentru că a fost atât de plăcut să lucrez cu el şi pentru că nu a râs de germana mea jalnică. Le mulţumesc, de asemenea, lui Jasper Heinzen, Charlotte Riley şi Julie Elkner pentru că au citit manuscrisul şi au făcut unele corecţii foarte necesare. Trebuie să-i mulţumesc, de asemenea, lui David Cannadine. Le sunt nespus de îndatorată impresarului şi prietenului meu Bill Hamilton şi genialelor mele editoare Juliet Annan şi Carol Janeway, ale căror comentarii şi sugestii au ajutat imens această carte să fie mai bună şi care au fost extrem de răbdătoare cu mine. Îi sunt, de asemenea, foarte recunoscătoare exemplarei mele redactoare, Bela Cunha, care a transformat o sarcină potenţial înspăimântătoare în (aproape) o plăcere şi cu care a fost o bucurie să lucrez. Nu mai e nevoie să spun că orice greşeli care s-au strecurat în text îmi aparţin în întregime.

Documentele din Arhivele Regale de la Windsor sunt citate cu amabila permisiune a Maiestăţii Sale regina. Fragmentele din scrisorile dintre regina Victoria şi împărăteasa Friedrich din cele patru volume editate de Roger Fulford şi Agatha Ramm sunt citate cu amabila permisiune a reginei şi a landgrafului Moritz von Hessen. Fragmentele din biografia lui Kenneth Rose despre George al V-lea sunt preluate cu permisiunea editurii Phoenix House.

Aş vrea să mulţumesc Geheimes Staatsarchiv şi arhivei Auswärtiges Amtes din Berlin, precum şi Arhivei de Stat a Federaţiei Ruse, GARF, din Moscova, pentru că mi-au permis cu generozitate să citez din documentele lor. Aş dori să mulţumesc Arhivei Naţionale de Documente Filmice şi Fotografice din Krasnogorsk pentru că a scos la iveală nişte imagini minunate, unele nemaivăzute până acum. La Arhivele Regale de la Windsor, Jill Kelsey mi-a fost de mare ajutor şi extrem de răbdătoare, iar la Colecţia Regală de Fotografii, Lisa Heighway a scos la iveală album după album cu fotografii minunate; îi datorez multe mulţumiri.

Această carte este scrisă în foarte mare măsură pe baza documentării realizate de alţi scriitori. Trebuie să menţionez îndeosebi lucrările lui sir John Röhl despre kaizer şi Germania din epoca sa, în special remarcabila sa biografie în trei părţi despre Wilhelm, care a dezvăluit cu fiecare pagină documente biografice fascinante, precum şi lucrarea *George V* de Kenneth Rose.

În sfârşit, aş dori să-i mulţumesc soţului meu, John Lanchester, pentru mesele calde, sfaturile şi sprijinul său neabătut într-o perioadă foarte grea şi îl rog să mă ierte pentru tonul ridicat al vocii şi proasta dispoziţie.

1) Wilhelm cu mama lui, Vicky, şi sora sa Charlotte, 1860

2) Wilhelm în ţinută scoţiană la nunta unchiului său Edward, la vârsta de 4 ani

3) Wilhelm la sfârşitul adolescenţei, împreună cu Vicky, înainte de ruptură

4) Wilhelm, cu deja celebra lui mustaţă şi în uniformă, de care era dependent. Chiar şi cei din anturajul lui îl considerau „obsedat de această chestiune a hainelor şi a aspectului exterior”, 1891.

5) „Concedierea cârmaciului”, reacţia revistei Punch la demiterea lui Bismarck de către Wilhelm, 1890

6) La porunca Maiestăţii Voastre! Kaizerul, cap al familiei şi comandant militar: încă de la începutul domniei lui, Wilhelm se folosise de fiii săi pentru a-i susţine imaginea publică.

X

7) Soţia lui Wilhelm, Augusta Viktoria, numită „Dona”. Ea îi era devotată şi îi oferea sprijin necondiţionat, iar el o găsea teribil de plictisitoare.

8) Wilhelm şi Dona în Anglia în timpul Războiului Anglo-Bur, în 1899. În onoarea bunicii sale, kaizerul era, în mod excepţional, în civil.

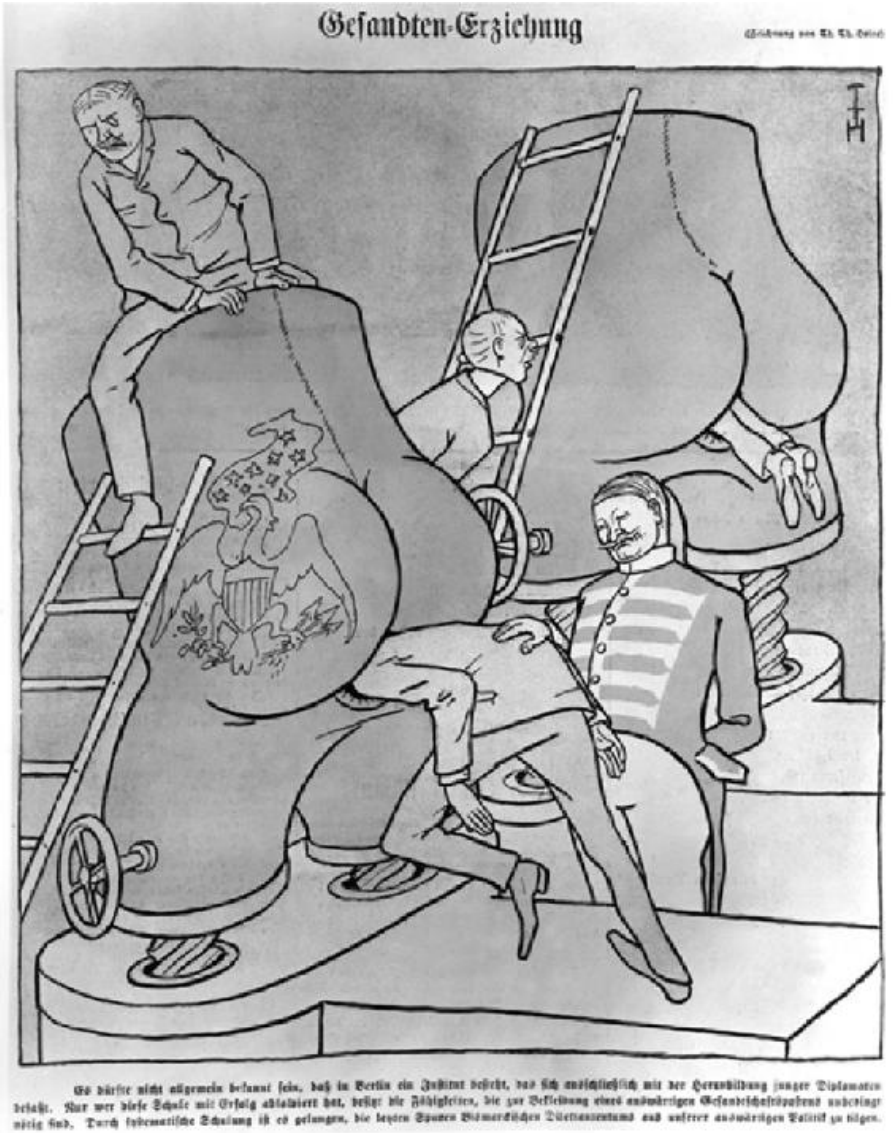

9) Până în 1903-1904, diplomaţia germană îşi câştigase o asemenea reputaţie de linguşeală şi intimidări stângace, încât revista satirică germană Simplicissimus a publicat această caricatură înfăţişând pregătirea tinerilor diplomaţi.

10) Alexandra şi Bertie împreună cu Eddy (în picioare), George (în faţă) şi micuţa Louise, dând frâu pasiunii regale de a se deghiza în scoţieni, cca 1868. George avea cam 3 ani.

11) Alexandra şi George, care avea 13 ani, cel mai tânăr şi mai mărunţel dintre cadeţii de la şcoala de cadeţi din Dartmouth. „Nimeni nu poate şi nu va putea să intervină vreodată între mine şi scumpul meu Georgie”, scria ea.

12) O petrecere estivală la Amalienborg, reşedinţa din Copenhaga a regelui Christian şi a reginei Louise a Danemarcei. Familia prinţului de Wales, Romanovii şi membrii familiei regale daneze sunt cu toţii prezenţi. George (în picioare) şi Nikolai, în căruţul lui (amândoi la marginea din stânga).

13) Bertie şi familia sa, la sfârşitul anilor 1870, la bordul iahtului Victoria and Albert. Eddy (în spate), George (în dreapta) şi cele trei fiice, Louise, Toria şi Maud.

14) Albert Victor, „Eddy”, şi Georgie, înainte de a-şi lăsa barbă, la sfârşitul anilor 1880

15) George şi May după logodnă, împreună cu regina Victoria, 1893. Regina, care avea atunci 74 de ani, nu voia niciodată să privească în obiectivul aparatului de fotografiat.

16) După acapararea teritoriilor chineze din 1898, o caricatură franceză îi înfăţişează pe Wilhelm şi pe regina Victoria certându-se pentru o plăcintă reprezentând China, în timp ce Nikolai o măsoară din ochi şi un reprezentant al statului chinez îşi ridică mâinile, oripilat.

17) Cele două pasiuni ale lui George erau trasul cu arma şi filatelia.

18) Nikolai şi surorile lui, Xenia (centru) şi Olga (dreapta)

19) Ţarul Aleksandr al III-lea şi familia sa (în sensul acelor de ceasornic, pornind din stânga sus): Minnie, Nikolai, Xenia, Gheorghi, Olga şi Mişa

20) George şi Nikolai împreună cu fraţii lui George, Eddy şi Louise, la Fredensborg, reşedinţa de vară a familiei regale daneze, 1889

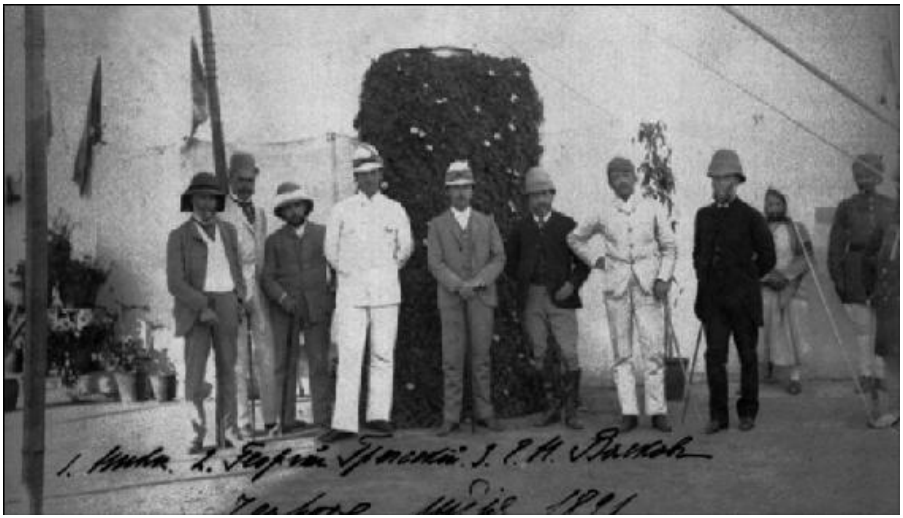

21) Nikolai (centru, cu costum gri şi cască colonială albă) şi suita sa în marele său turneu din Jobindram, India, 1891. Nikolai s-a plâns „cât de insuportabil este să fii înconjurat din nou de englezi şi să le vezi soldaţii peste tot”.

22) Nikolai şi George la Londra, iulie 1893. Cei doi erau tot timpul confundaţi.

23) Aleksandra sau „Alicky”, la vârsta de 11 ani. Regina Victoria a spus că era cel mai frumos copil pe care l-a văzut vreodată.

24) Nikolai şi Aleksandra la Coburg, imediat după ce ea a acceptat să se căsătorească cu el, 1894

25) Fotografie de familie la Coburg în 1894, după nunta lui „Ducky” cu fratele Alexandrei, Ernst, şi după logodna dintre Nicky şi Alicky. Wilhelm este în stânga jos; Nikolai şi Alicky lângă el; regina Victoria stă aşezată în mijloc, alături de mama lui Wilhelm, Vicky.

26) Balmoral, 1896: regina Victoria în trăsura cu ponei, cu Nikolai în spatele ei şi Alix, cum îi spunea ea, în dreapta

27) Nicky şi Alix cu primul lor copil, Olga, la Balmoral, împreună cu regina Victoria şi Bertie, 1896. Nicky a spus despre regina Victoria că arăta ca „o bilă mare şi rotundă pe nişte picioare nesigure”.

28) Nicky şi Alix îmbrăcaţi în veşminte medievale de ţar şi ţarină, 1903

29) Wilhelm afişând expresia „fioroasă” pe care şi-o lua când făcea fotografii, cu celebra lui mustaţă acum clar definită, în uniforma husarilor „cap de mort”, regimentul prusac renumit pentru că băga groaza în duşmani

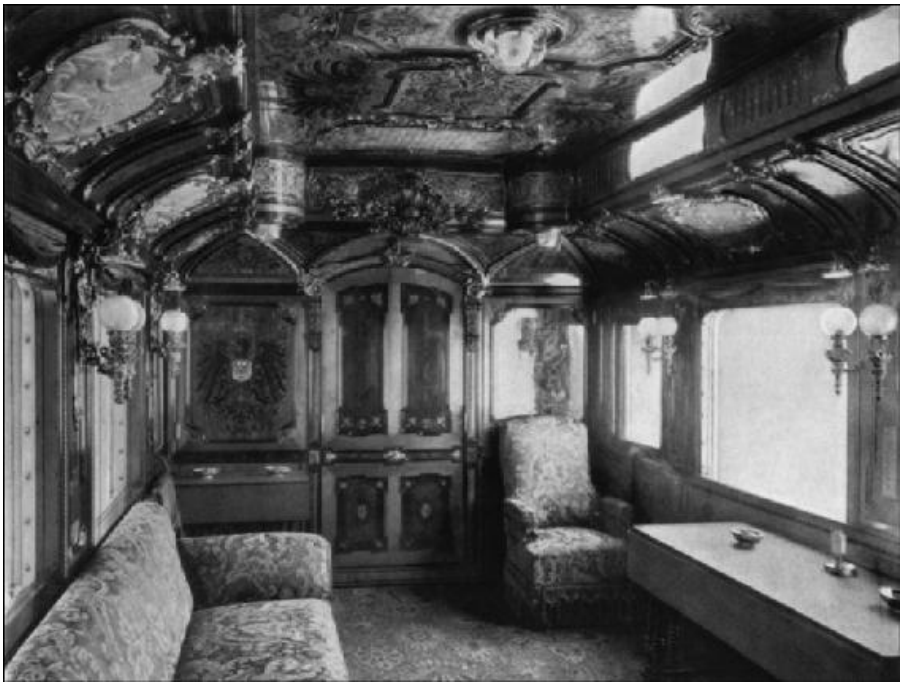

30) Salonul din noul tren imperial al lui Wilhelm, unul dintre cele 11 vagoane aurite, 1891

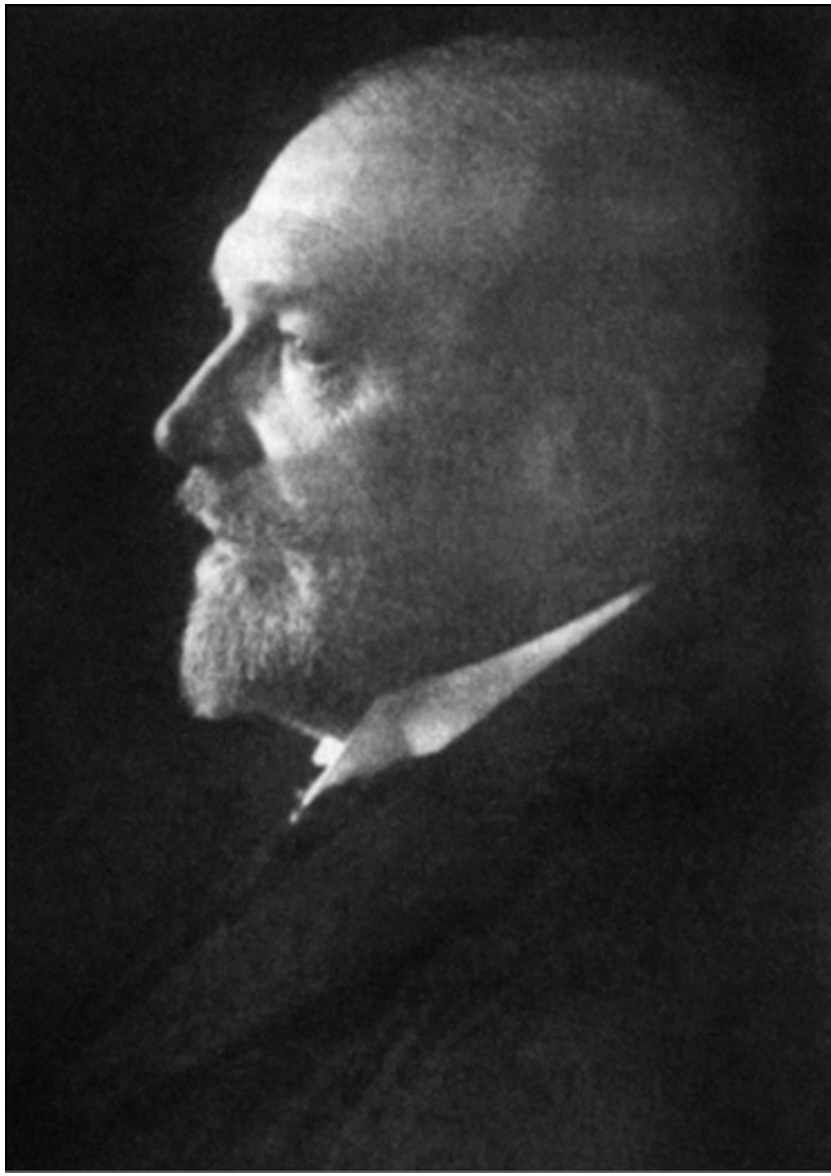

31) Philipp zu Eulenburg

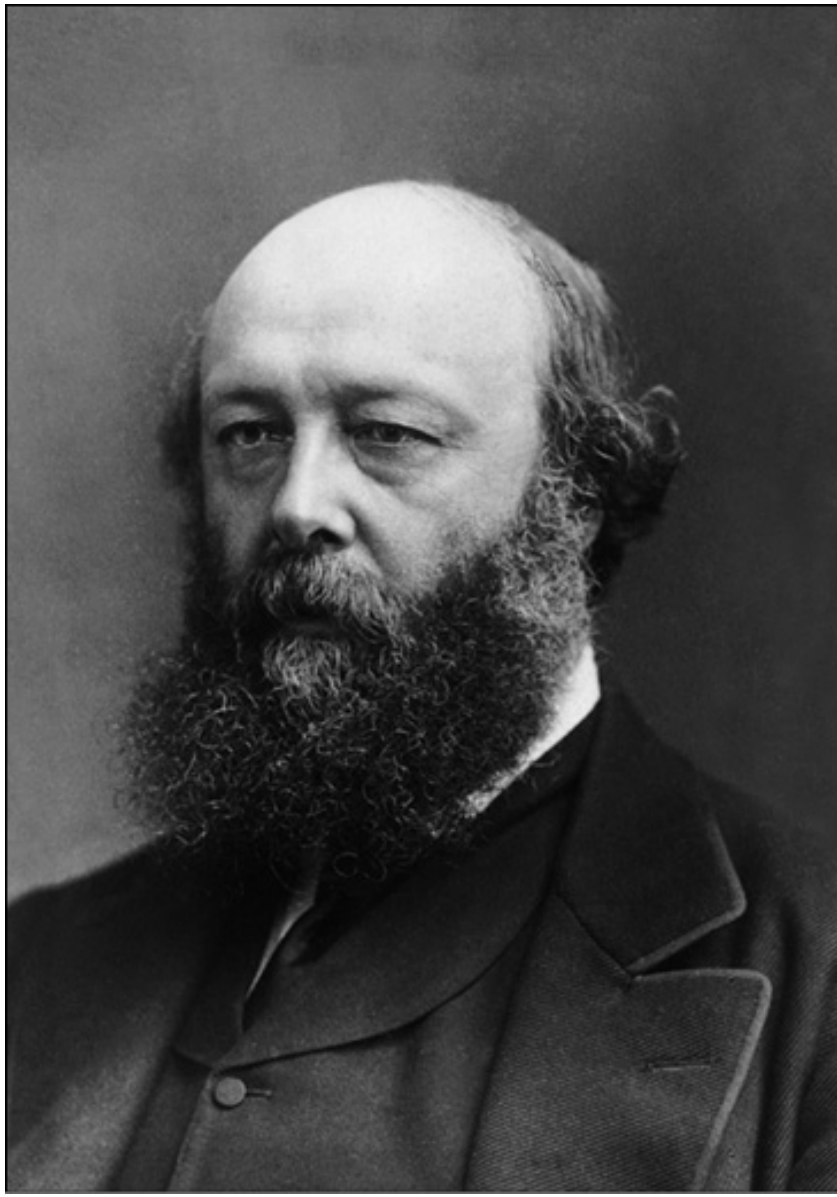

32) Lordul Salisbury

33) Otto von Bismarck

34) Bernhard von Bülow

35) Wilhelm la bordul vasului Hohenzollern, la începutul anilor 1900, cu expresia lui „fioroasă”. După ce a devenit kaizer, practic nu a mai fost fotografiat niciodată cu o atitudine relaxată.

36) Edward, acum rege, cu copiii lui George, tot în ţinută scoţiană, 1903

37) Edward şi Wilhelm. Nici unul nu se uită la celălalt, cca 1901.

38) Una dintre fotografiile neoficiale făcute „în glumă” la Hessen-Darmstadt, reşedinţa fratelui lui Alix, Ernie, unul dintre puţinele locuri unde Alix (aşezată) şi Nicky (în spate, stânga) chiar se simţeau relaxaţi. Soţia lui Ernie, Victoria Melita, căreia i se spunea „Ducky” (aşezată), avea să fugă cu vărul lui Nicky, marele duce Kirill (chiar la dreapta acestuia), peste mai mulţi ani.

39) Nicky, aşezat în budoarul mov al lui Alix, cca 1900-1904

40) Nicky şi Alix împreună cu copiii lor, Olga, Maria, Tatiana, Anastasia şi Aleksei, cca 1910. El trebuie să fi avut 42 de ani, ea 38.

41) Caricatură germană a Antantei Cordiale, 1906. John Bull pleacă împreună cu o prostituată franţuzoaică, în timp ce Germania (cu mustaţa kaizerului) încearcă să se prefacă că nu îi pasă.

42) Nikolai, cu curtea în ţinută de gală rusească, deschide lucrările Dumei. Prima adunare aleasă a Rusiei, 1906. Un curtean spunea despre noua Dumă: „Îţi dădeau impresia că sunt o bandă de criminali care aşteaptă semnalul pentru a se arunca la gâtul miniştrilor”.

43) Nikolai şi Alix întâmpinându-l pe Wilhelm la Peterhof, cca 1912. Peterhoful era celebru pentru vântul puternic.

44) Wilhelm şi Nikolai se plimbă pe iahtul imperial Standart, Swinemünde, 1907

45) Navă de război britanică în drum spre Kronstadt, iunie 1914

46) Crucişătoare blindate ale germanilor, 1907

47) Wilhelm şi Nikolai la o partidă de vânătoare în Germania

48) Nikolai examinând obiectivul aparatului de fotografiat în parcul Neskucinoe din Moscova, mai 1896

49) Serghei Witte, preşedintele Consiliului de Miniştri al lui Nikolai

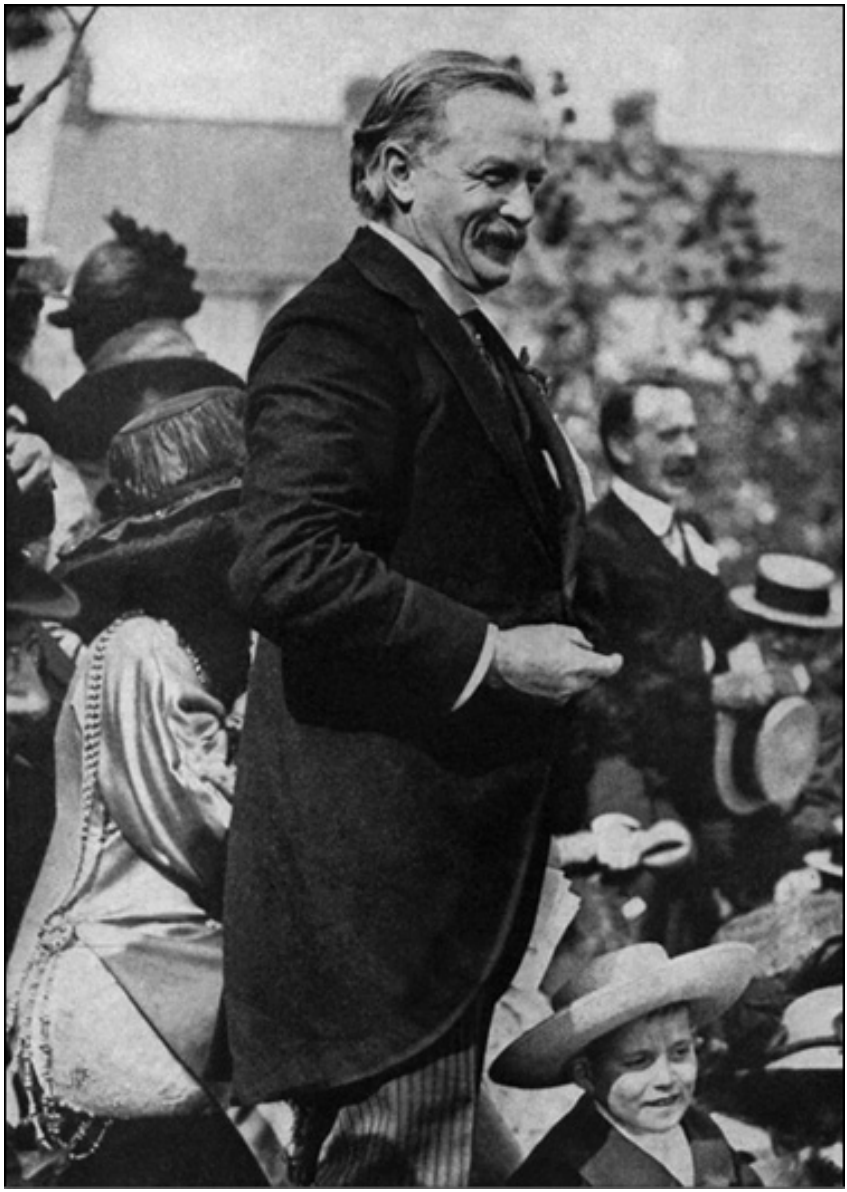

50) Lloyd George, politicianul liberal britanic pe care George nu putea să-l sufere

51) Bethmann-Hollweg, cancelarul lui Wilhelm în timpul războiului

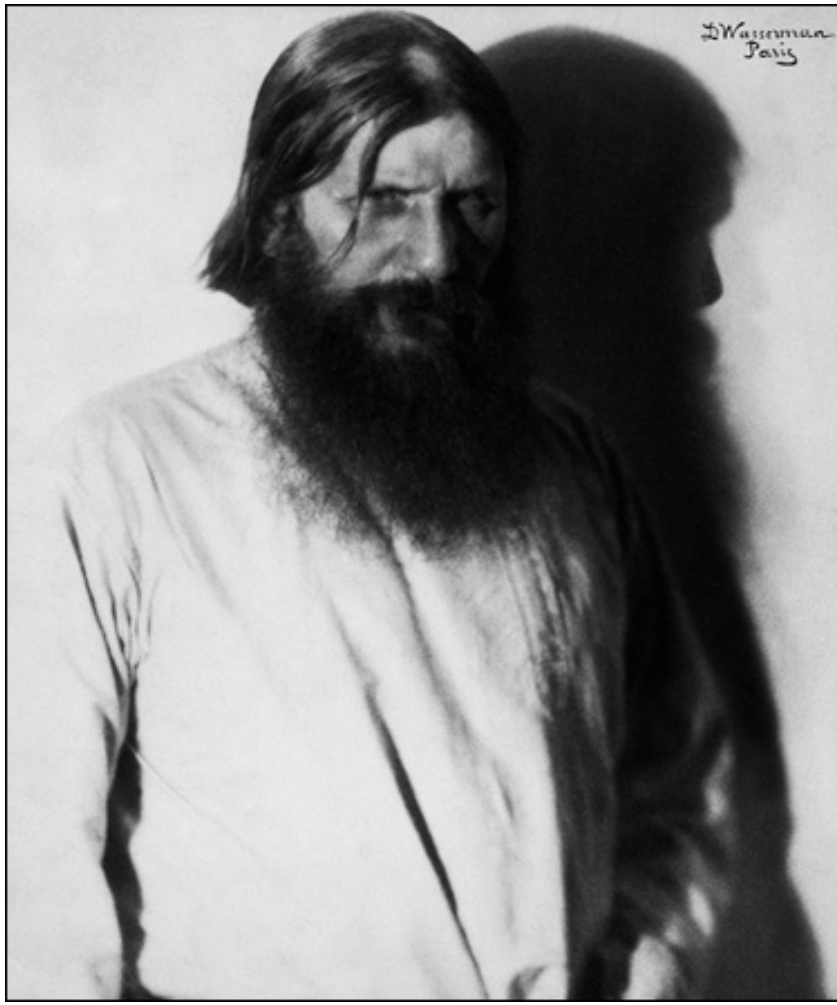

52) Grigori Rasputin

53) Nicky (stânga) şi George (dreapta) în ţinuta marinei militare britanice la Barton Manor, pe Insula Wight, în iulie 1909

54) Fotografie de familie făcută pe Insula Wight în 1909. De la stânga la dreapta, în picioare: viitorul Edward al VIII-lea, Alexandra, fiica lui George Mary, sora lui George Toria, Olga, Tatiana; aşezaţi, de la stânga la dreapta: May, Nicky, Edward, Alix, George, Maria; jos: Aleksei şi Anastasia

55) Nouă monarhi la înmormântarea lui Edward al VII-lea. Din stânga sus: Haakon al VII-lea al Norvegiei; Ferdinand al Bulgariei; Manuel al Portugaliei; Wilhelm; George I al Greciei; Albert al belgienilor; aşezaţi: Alfonso al XIII-lea al Spaniei; George; Frederik al XII-lea al Danemarcei

56) George şi Mary, cum îşi spunea acum, în ţinută de gală

57) Nikolai şi Wilhelm la nunta fiicei kaizerului, Viktoria, iunie 1913 – ultima dată când s-au întâlnit cei trei

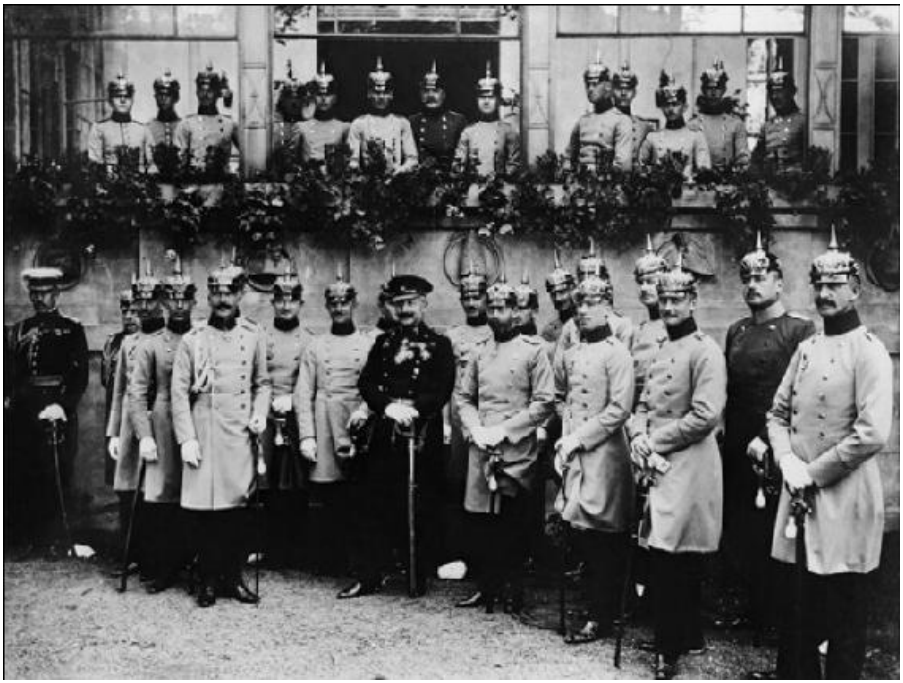

58) George şi Wilhelm cu nişte dragoni prusaci, 1913

59) Nikolai şi George la nunta Viktoriei, 1913

60) Primul Război Mondial: Wilhelm cu Hindenburg şi Ludendorff, cei doi generali care în cele din urmă aveau să-l înlocuiască

61) George împreună cu (de la stânga la dreapta) mareşalul Joffre, preşedintele francez Raymond Poincaré, mareşalul Foch şi generalul Haig, pe care îl susţinea împotriva lui Lloyd

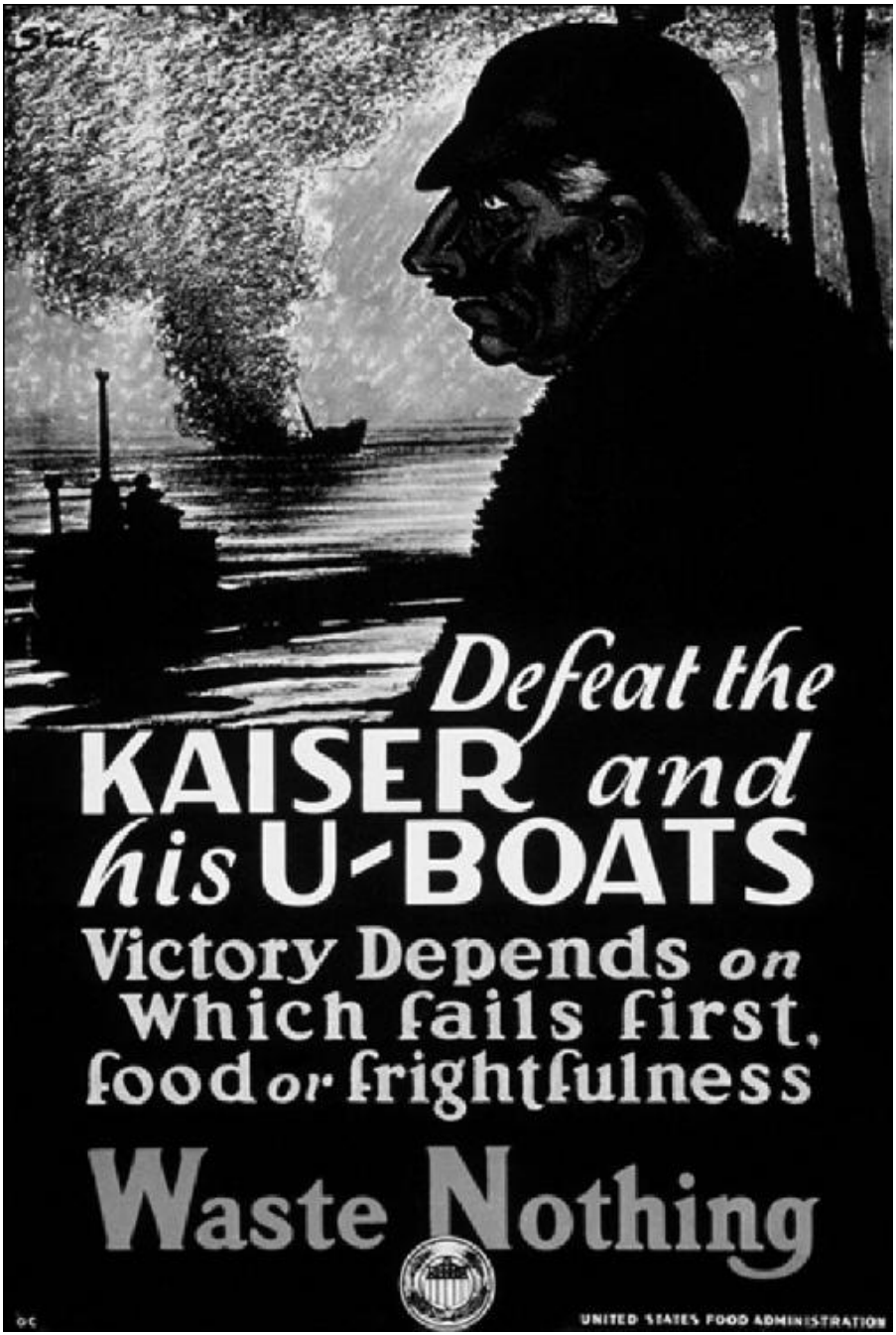

62) Propaganda britanică şi americană l-a transformat pe Wilhelm într-un monstru sinistru care îşi instiga trupele să comită atrocităţi tot mai mari.

63) Nikolai după abdicare. Îşi petrecea mult timp tăind lemne.

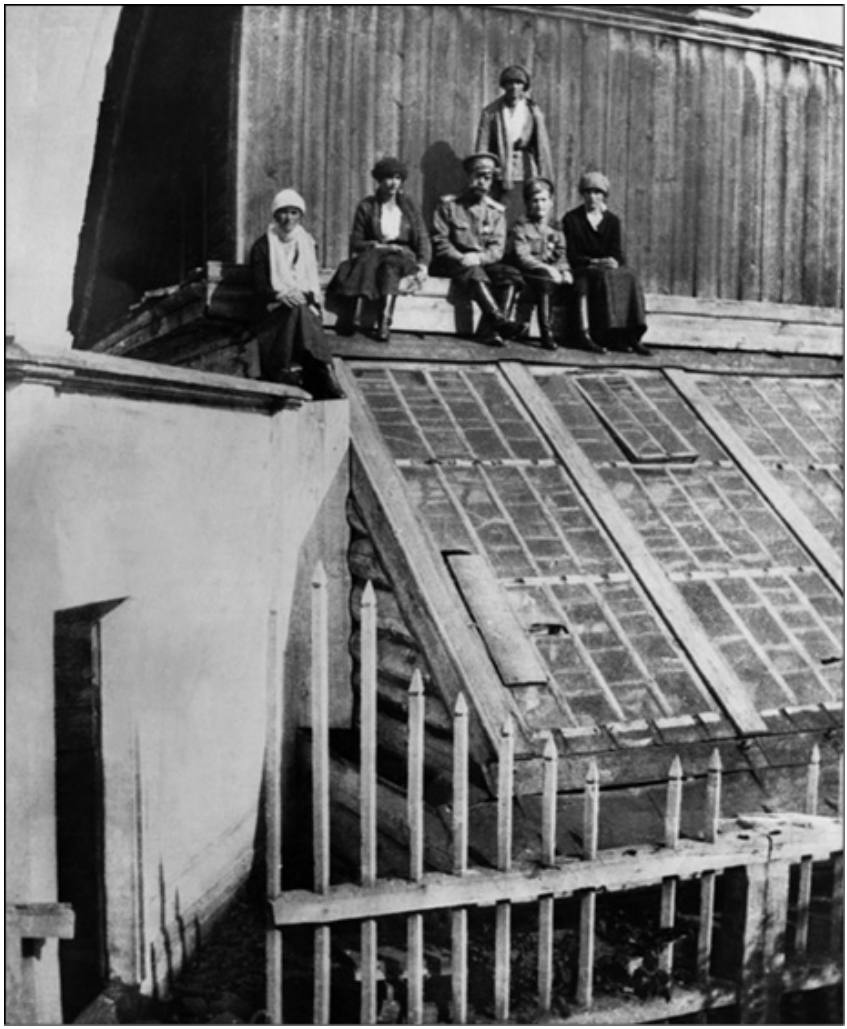

64) Romanovii stând la soare în Tobolsk, prima lor escală în Siberia, înainte de destinaţia finală, Ekaterinburg, unde au fost ucişi în iulie 1918.

65) George în 1923, în drum spre deschiderea lucrărilor parlamentului. Războiul i-a lăsat cicatrici.

66) Mereu atent să aibă o poză studiată, Wilhelm în 1938, în exil, în Olanda

Index*

E – regele Edward al VII-lea; G – regele George al V-lea; N – ţarul Nikolai al II-lea; W – kaizerul Wilhelm al II-lea
Abergeldie, lângă Balmoral 194
Academia de Ştiinţe 155
Adalbert, prinţ (fiul lui W) 36, 326
Adolf de Schaumberg-Lippe 39
Aehrenthal, Alois von 247-248
afacerea Beiliss (1913) 274
Afganistan, emirul din 94, 176
Africa de Sud: munca neplătită impusă chinezilor prin contract 147
Agadir, Maroc 264
Airlie, Mabell, contesă de 161, 163-164, 257, 307
Albert, prinţ-consort 18, 24; personalitatea 24; şi unificarea Germaniei 24, 26; despre Germania 26; şi solidaritatea între monarhi 26, 81; regimul academic riguros pentru copiii săi 26, 28, 44, 46; şi o căsătorie regală între Marea Britanie şi Prusia 26; moartea 28, 31, 44, 97
Albert Victor, duce de Clarence („Eddy") 58, 86; naşterea 46; relaţia cu tatăl lui 51; educaţia 51-53, 55; personalitatea 53, 96-97; pasiunea pentru Alix 101; cariera militară 96; moartea 97, 107, 119; slujba de comemorare 124
al Doilea Război Mondial 323
Aleksandr I, ţar 57
Aleksandr al II-lea, ţar al Rusiei („Eliberatorul") 18, 25, 59, 62, 64, 70-71, 100, 108
Aleksandr al III-lea, ţar 108, 137n; admiraţia lui W pentru 37-40; înfăţişarea 37, 59, 71; căsătoria cu Marie (Dagmar sau Minnie) 59-60; personalitatea 47, 60-61; educaţia 60, 63; naşterea fiului său Nikolai 60; relaţia cu N 60-61, 71; „rusitate" 63-64; moartea tatălui 64; se hotărăşte să restaureze autocraţia 64; şi rusificarea 65, 129; se mută la Gatcina 66-67; nu îi place de regina Victoria 70; „principiul monarhic" 70, 79; întâlnirea fructuoasă cu W (1888) 81; supărarea pe W 89; vizitează Berlinul 90; nu îi place de Alix 101; la Kronstadt 115-116; moartea şi funeraliile 107-109
Aleksandr Aleksandrovici, mare duce 97
Aleksandr Mihailovici, mare duce (Sandro; vărul lui N) 60, 63-64, 66-67, 93, 107, 156, 210-211, 230-231, 234-235, 280, 308, 310
Aleksandra Feodorovna, împărătească consoartă (Alexandra de Hessen-Darmstadt); N o întâlneşte 100, 297; înfăţişarea 100, 142; înstrăinarea de situaţia ei 100-101; personalitatea 101, 152; respingerea iniţială a lui N 101-102, 104; îl acceptă pe N 104-105; sănătatea 105, 130, 150, 152, 229, 273; se căsătoreşte cu N 109-110; vizitează Balmoralul 141-142; budoarul 150; Dona o insultă 183; disperată să aibă un fiu 230; şi moartea reginei Victoria 185-186; naşterea lui Aleksei 212, 229; vindecătorii prin puterea credinţei şi oamenii care pretindeau că fac minuni 230; relaţia cu Rasputin 230, 274-275, 304; la Reval 239; vizita oficială la Berlin 248-249; şi moartea lui E 255-256; atitudinea faţă de W 267; convinsă de o nouă relaţie cu poporul 272; îl îndeamnă pe N să preia comanda armatei 303; demite miniştri 304, 306; complotul pentru îndepărtarea ei 308; reacţia la abdicare 312; amintirile despre Osborne 313; neîmpăcată cu soarta ei 316; urâtă de ruşi 18, 60; moartea 318
Alekseev, Mihail, general 204, 210, 310-311
Aleksei, mare duce (unchiul lui N) 210
Aleksei, ţarevici 18, 311; naşterea 212, 217, 229; hemofilia 150, 218, 230, 274; educaţia 72; N îşi face griji pentru el 281, 310-311; se îmbolnăveşte de pojar 312; moartea 318
Alexander de Battenberg, rege al Bulgariei (Sandro) 38-39, 71, 84, 105

Alexander John, prinţ de Wales (a trăit o zi) 46, 97
Alexandra, prinţesă de Saxa-Coburg-Gotha 140n
Alexandra, regină consoartă (mama lui G) 59; se căsătoreşte cu Bertie 44-45; înfăţişarea 44-45, 49; personalitatea 44, 48-50; un mare succes în Marea Britanie 45; extravaganţa 45; febra reumatică 46; surzenia 46, 49, 54; antipatia faţă de prusaci 46-47; apropiată de sora ei Dagmar (Minnie) 47; stabilită la Sandringham 48; farsele 48; apropiată de copiii ei 49-50; relaţia cu G 49-50, 54, 99; şi căsătoria dintre Affie şi Marie 70; şi comportamentul lui W 77, 84; moartea lui Eddy 97; purtarea faţă de May 161; îşi demonstrează puterea asupra lui G 161
Alfonso al XIII-lea, rege al Spaniei 225
Alfred („Affie"), prinţ, duce de Edinburgh şi Saxa-Coburg-Gotha 47, 70, 96, 104, 140n, 160, 177, 184, 191, 297
Algeciras, conferinţa de la (1906) 224-226, 228-229, 241-242, 264
alianţa anglo-japoneză 200, 210
Alice, prinţesă, mare ducesă de Hessen-Darmstadt 100, 159
Alsacia şi Lorena 32, 77, 79-80, 82
Amalienborg, palat, Copenhaga 67
Amerongen, Utrecht 322, 324
amiralitate 87, 201, 214, 251; germană 110
Amritsar, masacrul de la (1919) 325
Anastasia Nikolaevna, mare ducesă 268, 318
Anicikov, palat, Sankt-Petersburg 61, 63, 110, 152
Antanta Cordială (1904) 207-208, 211-213, 219-221, 224-225, 228, 233-234, 240, 250, 276, 292, 305-306, 311, 320
antigermanism 85, 202
antisemitism 25, 106, 228, 274, 308, 330
Aribert, prinţ de Anhalt 114
aristocraţie; britanică 43, 94, 106, 160, 182, 252, 260; rusă 151, 153, 157, 231, 273
Armata Albă (rusă) 318
armata britanică; W făcut feldmareşal al 186; în Războiul Anglo-Bur 195-196
armata germană 292, 307; W se adresează 126-127; W în rolul de comandant suprem 127; parte din bugetul militar 267-269; mobilizarea 288, 290-292; N îşi asumă comanda supremă (1915) 303; suprasolicitată 320-321
Armata Noului Model 43
armata prusacă 25
armata rusă; mărită 267-268; mobilizarea 284, 287-291; numărul ridicat al victimelor în rândul ofiţerilor 303
armata turcă 277
armeni, masacrele contra 130, 132-133, 142-143
Arthur, prinţ 30
Arthur de Connaught, prinţ 31, 121, 177
Asquith, Herbert 232, 238-239, 244, 250-251, 257-258, 261-262, 264, 266, 275, 280, 284-285, 290, 292, 298-299
Asquith, Margot 49
Augusta de Saxa-Weimar, regină consoartă a Prusiei 24, 27, 47
Augusta Viktoria de Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg-Augustenburg („Dona"; soţia lui W) 98, 114; se căsătoreşte cu W 35; personalitatea 35; îl antipatizează pe Bertie 85; relaţia cu copiii ei 112-113; purtarea în timpul vizitei oficiale în Marea Britanie 114; şi Ella 135; înfăţişarea 148; W o sileşte să ţină regim 148; puritanismul 154; şi Războiul Anglo-Bur 180; o insultă pe Alix 183; despre dragostea lui W faţă de Anglia 266; în timpul Primului Război Mondial 317, 321; sănătatea 323-324; moartea fiului ei Joachim 326; moartea ei 326
Augustus-Wilhelm, prinţ („Auwi"; fiul lui W) 36, 326, 329-330
Austria; Franz Ferdinand şi Sophie asasinaţi la Sarajevo 255, 279; ultimatumul dat Serbiei 281; ordonă o mobilizare parţială a armatei sale 283; nu acceptă răspunsul Serbiei 284
autonomia Irlandei 165, 171, 232n, 257-258, 275-276, 280
Autorité, L' (ziar) 206

Bacchante (navă de instrucţie) 52-54

Bach, Johann Sebastian 25, 65
Baden, ducele de 203
Baden, Max von 320-321, 327
Baden Powell, Robert, întâiul baron 263
Bagdad, calea ferată 202, 237, 271, 277
Bagehot, Walter 42, 275; *The English Constitution* 262
Baletele Ruse 269
Baletul Imperial 93n
Balfour, Arthur 113, 169, 171, 192, 195, 200, 206, 208-209, 211, 231-232, 238, 250, 259-261, 299, 313-314, 320
Ballin, Albert 241, 265-266, 320
Balmoral, domeniul 15, 101, 141-145, 153, 159, 194, 258, 262, 268, 312
Baranowicze, Polonia 302
Beatrice, prinţesă de Battenberg 30, 172, 178, 299
Bebel, August 118, 288
Beerbohm, Max 17, 257
Beethoven, Ludwig van 25
Belgia, invadarea ei (1914) 300
Bell, Charles Moberly 201
Bengal, divizarea sa 259
Benkendorf, contele Alexander 208, 233, 244
Benkendorf, Konstantin von 319
Beresford, Charles, sir 97
Berg-Markienen, Friedrich von 317
Berlin, Conferinţa de la (1884) 120
Berlin, Congresul de la (1878) 66
Berlin; centrul radicalismului politic şi al învăţământului 26; comunitatea evreiască bogată 26; copiii lui Vicky cresc în 28, 31; demonstraţiile de la 221; vizita oficială a lui E şi a Alexandrei (1909) 248-249
Berlin Schloss 91, 112, 154, 199, 248-249, 321
Berliner Tageblatt 272
Bertie, Francis, sir 194
Bethmann-Hollweg, Theobald 255-256, 264, 266-268, 270-273, 278, 280-282, 284-289, 291, 301, 306, 317, 319
Biarritz 235, 254
Birulov (la Björkö) 221
Biserica Ortodoxă Rusă 58, 60, 66, 109, 330
Bismarck, Herbert von 36, 81, 85, 87
Bismarck, prinţul Otto von 36, 39, 57, 79, 101, 125; antipatia faţă de englezismul lui Vicky 27; numit premier 28; urât de Vicky 28; îi consideră pe Vicky şi pe Fritz o potenţială ameninţare 28, 37, 43; extinde suprafaţa şi influenţa Prusiei 31-32; W îl admiră 32; şi Eulenburg 36; exploatează ruptura dintre W şi părinţii săi 37; se opune căsătoriei dintre Moretta şi Sandro 38; opoziţia faţă de un război cu Rusia 40; nevoia de a fi în relaţii bune cu Austro-Ungaria 66; despre W 75; o linişteşte pe regina Victoria 76; chestionat de Edward şi Alexandra 77; conştient de vulnerabilitatea geografică a Germaniei 80; propune o alianţă cu Marea Britanie împotriva Franţei 85; diplomaţia necruţător de manipulatoare 88; negocierile cu ţarul 89-90; deteriorarea relaţiei cu W 90; căderea 91-92, 126; campania de presă 118; atitudinea faţă de colonii 120; *Realpolitik* 125, 169; regina Victoria despre 178
Björkö, întâlnirea de la (1909) 250
Björkö, Tratatul de la (1905) 221-223
Bloch, Ivan 175; *La Guerre Future* (*Is War Now Impossible?*) 174
Blunt, Wilfrid Scawen 99, 254
Bobrikov, general 158-159
bolşevici 18, 274, 317-321, 324, 327-328, 330
Bonar Law, Andrew 262, 275, 299
Bonn, Universitatea din 34
Borki, deraierea trenului la (1888) 60
Borussia, club, Universitatea din Bonn 34

Bosfor 145, 243-244, 250, 270
Bosnia-Herţegovina: anexată de Austro-Ungaria 242
Botkin, Eugene 150, 153, 156, 229, 307-308
Boulanger, general 85
Brest-Litovsk, Pacea de la (1918) 317-318, 320
Britannia, navă 51-52, 123, 127
Buccleuch, ducele de 260
Buchanan, George, sir 269, 278, 284, 290-291, 305-306, 309, 312-316
Buckingham, palat, Londra 17, 50, 113, 238, 256, 258, 263, 298, 322, 327-329
Buharin, Nikolai 297
Bulgaria, şi independenţa 71, 242
Bülow, Adolf von 35
Bülow, Bernhard von 147, 166, 171-173, 207, 219, 236, 327; despre opinia publică 166-167; W intenţionează să-l numească în funcţia de cancelar 168; personalitatea 168; *Weltpolitik* 169, 219; adoră clasele superioare britanice 169; suspicios faţă de Marea Britanie 169-170; i se pare obositor să aibă de-a face cu W 174; încearcă să rămână în graţiile stăpânului său 174; îl însoţeşte pe W într-o vizită în Anglia (1899) 180-182; şi vizita lui N la Potsdam 183; şi opinia publică germană 184, 186; despre Heinrich 196; şi Chamberlain 198-199; încântat de dezgheţarea relaţiilor cu Rusia 203; criticile despre 208; şi regata de la Kiel (1904) 214; incidentul din Tanger 219; şi Tratatul de la Björkö 221; Algeciras 224-225; promite că pe viitor W va acţiona cu moderaţie 245-246; sprijinul faţă de Austria 247; lupta pentru viaţa sa politică 252; retragerea 256, 327
Bundesrat 245, 297
Bürgertum (clasa mijlocie prusacă) 272
Buxhoeveden, Sophia 151-152

calendarul iulian (stil vechi) 20
Cambon, Paul 292
Cambridge, ducele de 160
Camera Comunelor 43, 94, 232, 238, 258, 260-261, 275, 292, 313, 328
Camera Lorzilor 232, 251-252, 257, 260-262, 275
Campbell-Bannerman, Henry 196, 228, 231, 233, 238
Canterbury, arhiepiscopul de 97, 260
Caprivi, Leo von 102, 111, 116-119, 126-127
Carrington, lord 107
Cartier 63
Cassel, Ernest 239, 249, 266
catolici 35, 65, 117-119, 133, 327
Cămăşile Brune 329
Cehoslovacia, intrarea Germaniei în (1938) 330
Cehov, Anton 19, 58, 69, 153, 269
Cercul de la Liebenburg 122
Cerevin, general 63
Chamberlain, Houston Stewart: *Bazele secolului al XIX-lea* (*The Foundations of the 19th Century*) 186
Chamberlain, Joseph 138, 155, 166, 171, 177, 179, 182, 184, 196-199, 201-202, 204, 208, 232
Chamberlain, Neville 330
Charles I, rege 238
Charles Edward, duce de Saxa-Coburg-Gotha 297
Charlotte Augusta, prinţesă de Wales 23
Charlotte, împărăteasă consoartă a Rusiei (Aleksandra Feodorovna) 25, 37n
Charlotte, prinţesă a Prusiei, ducesă de Saxa-Meiningen (sora lui W) 28, 30, 56, 114, 150n
Chatsworth, Derbyshire 171
Cheltenham, Colegiul de fete 169
Chestiunea Orientală 128, 137, 144
Chişinău, pogromul de la (1902) 205
Christian al IX-lea, rege al Danemarcei 45, 56, 59, 70
Christian, prinţ de Schleswig-Holstein 47, 85, 114

Churchill, Winston, sir 231-232, 251, 258, 266, 286, 319
Clark, Kenneth, sir 54
Clarke, doamna (bonă) 60
Class, Heinrich: *Wenn ich der Kaiser wär'* („De-aş fi eu kaizer") 272
Clemenceau, Georges 227, 242
Colegiul Naval Militar american 176
Comitetul pentru alimente pe timp de război 194, 272
Comitetul Special pentru Ajutor împotriva Foametei 96
Commonwealth 161, 195, 325, 328
Compania Britanică a Africii de Sud 136
Compania Germană a Africii de Est 83
Congo, Tratatul privind 124
Congresul Socialist Internaţional (Stuttgart, 1907) 288n
conservator, guvern/Partidul, conservatori 125-127, 129, 162, 169, 171, 179, 184, 192-193, 195, 205, 231-232, 240, 251-252, 260-262, 275, 289, 299, 315, 328
conservatori (Germania) 127
Consiliul de Miniştri (Rusia) 157, 205, 239, 244, 267-268, 272-273, 277, 282, 299, 303-304, 307, 310
Constantin (Konstantinos) I, rege al elenilor (Tino) 90, 99, 298
Constantinopol 38, 242, 277, 306; cucerirea de către islam 56; ca punct sensibil 68-69; şi marina britanică 142-143; planul Nelidov 144-145
Contemporary Review 175
convenţia anglo-rusă (1906) 233-235, 244, 272, 278
Cook, Andrew 97n
Coreea 200, 210
Corfu 256
Cornwallis, Daisy 35
Corpul I de Armată otoman 277
Cowes, Insula Wight 30, 86, 114, 121, 124, 127, 136, 140-141, 159, 163, 172, 192, 218, 253, 266, 285
Cowes, Săptămâna Regatei 85, 104, 115
Creta, revendicată de Grecia 146, 243
Crewe, lordul 160, 261
Crimeea 62, 68, 97, 107, 115, 152, 312, 317, 325
Crowe, Eyre 228
Cumberland, Ducele de 77, 82
Cumberland, ducii de 67, 116
curtea britanică 154
curtea germană, Berlin 19, 25-28, 32-33, 39, 95, 112, 154-155, 197, 200, 228
curtea rusă 94, 152-153, 155, 233, 269, 276
Curzon, lordul 162, 211, 259, 263

Dagmar, Prinţesa Danemarcei, *vezi* Maria Feodorovna, împărăteasa consoartă a ţarului Aleksandr al III-lea
Daily Chronicle 91, 256
Daily Mail 119, 155, 166, 186-187, 194, 256, 300
Daisy, prinţesă de Pless 234, 249, 300
Dalton, John Neale 51-53; *Croazieră pe Bacchante* 54
Danilovici, Grigori 62-63
Danzig, întâlnirea dintre N şi W de la (1901) 203
Darwin, Charles 170
darwinism social 170, 176, 281
Davidson, Emily 275
De Beers 107, 138
Dehn, Lili 313
Delcassé, Théophile 206, 208, 220, 278
Devonshire, ducesa de 171
Diaghilev, Serghei 93
Diana, prinţesă de Wales 162

Disraeli, Benjamin 48, 52, 70, 107
dominioane 316, 325
Dostoievski, Feodor 58, 269
Dreadnought, cuirasat de tip 214, 226-237, 241, 251, 261
dreapta germană 120-121, 127, 263, 272, 292-293, 323
Dreikaiserbund (*Tripla Alianţă*) 37, 102, 111, 115, 123, 137, 144, 198, 224
Dreyfus, cazul 173
Dudley Ward, Frida 164
duhobori, secta 131
Duma 249, 272; N îi întâlneşte pentru prima oară pe membrii 231; purtarea lui N faţă de 232-234; G despre 234-235; votează sume mari pentru armata rusă 268; N detestă obrăznicia 273; şi masacrul de pe câmpurile aurifere de pe fluviul Lena 274; şi Rasputin 274-275; îşi declară sprijinul pentru N în 1914 297; în Primul Război Mondial 303-305, 308-310
Dumfries, Clubul de fotbal 260
Dunraven, lord 172
Durnovo, Piotr Nikolaievici 278

East End, cartier din Londra 41, 329
Ebert, Friedrich 321
Eckardstein, Hermann von 198
Edward al VII-lea, rege (Albert Edward; „Bertie") 19, 30, 32; copilăria nefericită 50, 191; şi regimul de studiu al lui Albert 26, 44, 46; îl cunoaşte pe W 33-34; W îi cere lui Aleksandr să nu aibă încredere în el 37; admiraţia şi dragostea faţă de Vicky 44; se răzvrăteşte împotriva aşteptărilor părinţilor săi 44-45; se căsătoreşte cu Alexandra 45-46; extravaganţa 45; înfăţişarea 45-46, 248; afemeiat 46-47, 49, 51, 97, 165, 194, 258; sănătatea 48, 98, 191, 248-250; relaţia cu G 50-51; şi căsătoria dintre Affie şi Marie 70-71; îl chestionează pe Bismarck 77-78; ruptura cu W 82-86; vizita de stat în Germania 90-92; obsesia faţă de haine 93-95, 142, 257; moartea lui Eddy 97; şi relaţiile anglo-ruse 107-108; la înmormântarea lui Aleksandr al III-lea 109; la nunta lui N 110; dezaprobarea lui May faţă de stilul lui de viaţă 161; dornic să vadă relaţii anglo-ruse mai bune 182; tentativa de asasinat (1900) 184; şi moartea mamei 184-185, 191; şi Alice Keppel 191-192, 220, 254; îşi ia rolul în serios 193-194; atitudinea faţă de W 197-198, 219-221; devine figura reprezentativă a Angliei în Europa 205-209; la apogeu 213; întâlnirea de la Homburg 227; şi Lloyd George 232; vizita oficială la Berlin (1909) 248-249; moartea (6 mai 1910) 254, 260-261; evaluarea 254; funeraliile 255, 258; *personalitatea*; afectuos 45; capacitatea de a se bucura de viaţă 46; farmecul 46; curtoazia 45; prevederea 45, 193; teama de plictiseală 45, 50, 191; generozitatea 45; firea indulgentă 208-209; insensibilitatea 50; lenea 208-209; caracterul deschis 106-107; crizele de mânie 45, 50, 191-193; egoismul 45, 208-209; tactul 45; talentul pentru apariţiile publice 194; atenţia pentru lucruri neimportante 45, 192-193, 208-209; caracterul de om de lume 106-107
Edward al VIII-lea, rege (David; mai târziu duce de Windsor) 61, 298; naşterea 106, 161, 163; despre purtarea lui G faţă de May 162; şi vizita lui N la Cowes (1909) 252-253; despre uciderea Romanovilor 320; la parada foştilor soldaţi combatanţi 324-325; nu vrea să ţină doliu pentru John 164; trimis să se întâlnească cu şomerii şi în turneu în Commonwealth 328
Einstein, Albert 19
Eitel-Friedrich, prinţ (fiul lui W) 36, 326, 329-330
Ekaterina cea Mare, împărătească a Rusiei 151, 156, 302
Ekaterina, palat 152
Ekaterinburg, în Munţii Ural 318-320, 330
Elba, regiunea estică a fluviului 25
Elgar, Edward, sir 17
Elisabeta, împărăteasa Austro-Ungariei 88
Elisabeta Feodorovna, mare ducesă (Elizabeth de Hessen şi Rin; „Ella") 100-101, 136, 308
Ellis, Arthur, sir 108-110, 129
Erichsen, John, ministru al Sănătăţii 92
Ernst, mare duce de Hessen-Darmstadt 104, 135, 145, 151, 163, 255, 269, 297

Ernst Augustus, prinţul moştenitor al Hanovrei (al treilea duce de Cumberland şi Teviotdale) 67, 276, 297
Esher, lord 50, 227-228, 232, 237-238, 242, 245, 256, 258-259, 307, 320, 327
Esher, viconte 194
Etiopia, invadarea de către Mussolini 329
„etiopieni" 151
Eugénie, fostă împărăteasă 253
Eulenburg, Philipp zu, conte 36, 39, 84, 87, 91, 114, 117, 120-122, 125, 127, 133-134, 137-138, 168-169, 172, 174, 178-179, 184-185, 222, 224-226, 235-236, 245
evrei 133, 153, 155, 229, 254, 327; emancipaţi în Prusia 24; antisemitism 25, 59, 106, 228, 274, 308, 330; emigrarea masivă din Rusia 65; pogromul de la Chişinău 205; N se referă la englezi ca 211; afacerea Beiliss (1913) 274

Falkenhayn, Erich von 283-284, 289, 301, 316
familia regală daneză 45
familia regală greacă 90, 146, 197
familia regală rusă 155
Farnborough, Hampshire 253
Fashoda, incidentul de la (1898) 173, 176, 199, 206-207
Faure, Félix 134-135n
Ferdinand, rege al României 98
Ferdinand al Bulgariei 197, 243, 322
Finlanda, rusificarea 65
Fisher, John („Jackie"), amiral, primul baron Fisher de Kilverstone 193-194, 214, 216-217, 237-241, 251, 257, 299
Flota rusă din Marea Baltică 214-216, 218
Flota rusă din Pacific 214
Foch, mareşal 322
francmasoni 327
Franz Ferdinand, arhiduce 245, 249, 255, 276, 280
Franz Joseph, împărat al Austro-Ungariei 80, 82, 88-89, 118, 207, 227, 236, 242, 247-248, 250, 280-281, 322
Franz, duce de Teck 98
Freddi, prinţ moştenitor (mai târziu Frederik al VIII-lea, rege al Danemarcei) 108
Fredensborg 70-71
Fredericks, conte 135, 204, 253, 308
French, general 299
Freud, Sigmund 19
Friedell, Egon 119
Friedrich al III-lea, rege al Prusiei („Fritz"; tatăl lui Wilhelm) 23; se căsătoreşte cu prinţesa Vicky 26; personalitatea 26; tendinţa spre depresie 26, 28; tendinţele liberale 26; bătălia de la Königgrätz 31; cancerul la gât 39-40, 75; moartea 76-77; funeraliile 77, 83
Friedrich cel Mare, rege al Prusiei 27, 31, 75, 186, 249
Friedrich Charles de Hessen-Kassel („Fischy") 101
Friedrich Wilhelm I, rege al Prusiei (tatăl lui Friedrich cel Mare) 27
Friedrich Wilhelm al IV-lea, rege al Prusiei 26
Friedrich, prinţ al Prusiei („Fritzi") 329-330
Friedrichshof 197
Frith, W.P. 30
Frogmore, lângă Windsor 194, 298
Frontiera de nord-vest 183

Gallipoli, campania de la 305
Gambetta, Léon 232
Garda Preobrajenski 72
Gatcina, palatul de la, lângă Sankt-Petersburg 61-62, 66, 71-72
Gărzile Cenuşii scoţiene 130, 239
George I, rege al elenilor (anterior prinţul Vilhelm al Danemarcei) 44, 56, 67, 90, 109, 255
George al III-lea, rege 98, 150

George al V-lea, rege; naşterea (1865) 41, 46; resemnat cu a fi neremarcabil 44; relaţia cu N 47, 259; copilăria 47-51, 57; relaţia cu mama sa 50, 53, 99-100; relaţia cu tatăl său 51-54, 161; educaţia 53-54, 59; relaţia cu regina Victoria 51; înfăţişarea 17-18, 52-53, 56, 67, 103, 256-257, 307, 327; jurnalul 54-55, 76; în Marina Regală 55-56, 86-87, 96-98; comparat cu N 67-68, 164-165; vizita de stat în Germania 91; obsesia legată de haine 94, 258, 262; moartea lui Eddy 97-98; se căsătoreşte cu May 102-103; la nunta lui N 110, 161; despre N 142-143, 319-320; retragerea 159; se mută la York Cottage, domeniul Sandringham 159; filatelia 160; vânătoarea 160-161, 164; nu doreşte să se implice în lumea exterioară 160; antipatia faţă de călătorii 160; relaţia cu May 161-163; relaţia cu copiii săi 163; cartea preferată (*Greşit de ambele părţi – Wrong on Both Sides*) 163; în largul său cu codul militar 164; vizitează Australia (1901) 195-196; nu îi place Germania 221; şi moartea lui E 255-256, 260-261; se simte nepregătit pentru rolul de rege 256-257; încoronarea 257; deschiderea sesiunii parlamentare 257; şi Imperiul 259; se încoronează ca Împărat al Indiei 259-260; şi abolirea dreptului de veto al Camerei Lorzilor 261-262; lipsa de simpatie pentru grevişti şi sufragete 276; la nunta fiicei lui W 276-277; „ultima măsură" în încercarea de a împiedica războiul 290; munca de război 298; vizitează Frontul de Vest 307; accident grav 307; mesajul de sprijin către N 311-312; schimbarea numelui 17-18, 315-316; sensibilitatea la critica faţă de el şi monarhie 315; efectul războiului asupra lui 17-18; încheierea contactului cu W 324; pune bazele monarhiei britanice aşa cum este ea astăzi 328; Jubileul de Argint (1935) 329; sănătatea 329; moartea 329; *personalitatea*; dependent de rutină 164; păreri conservatoare 257-258; antipatia faţă de tot ce e complicat 257; fire sârguincioasă 55; hipersensibil la critici 17; obsedat de punctualitate 162; autocompătimirea 17, 163, 199-200, 257; timiditatea 52, 67, 98-99, 161, 164; consecvenţa 55-56, 262; lipsa de tact 258; temperamentul 17, 162-163, 195, 258
George al VI-lea, rege (Albert); naşterea 163; capătă o bâlbâială 163; trimis să viziteze fabrici şi şantiere navale 328
Gheorghi Aleksandrovici, mare duce (fratele lui N) 60, 67, 97
Gibbes, Sydney 319
Gibraltar 205, 219, 255
Gilliard, Pierre 72, 289, 292, 303-304, 317-318
Gladstone, William 42, 47, 71, 77, 103, 108
Goethe, Johann Wolfgang von 25, 65, 226
Gogol, Nikolai 58
Gokhale, Gopal Krishna 259
Gordon, Charles, general 174
Goremîkin, Ivan 158, 303-304
Göring, Hermann 329
Goschen, Edward, sir 240, 287, 292
Gosse, Edmund 233, 263
Greenwich, colegiul naval din, Londra 55
greva minerilor (Germania, 1889) 89
Grey, Edward, sir 125, 208-209, 224, 227-228, 231, 233-234, 237-238, 240, 244, 247-248, 250-251, 258, 264-271, 278-279, 282, 285-292, 306, 312
Grieg, Edvard: *Peer Gynt* 88
Grierson, James, colonel sir 177
Habsburg, dinastia 42, 88
Haga, conferinţele de la 175-176, 227
Haig, general 299
Haldane, Richard, sir 194, 237, 263, 266, 270-271, 300
Hamburg-America, linia maritimă 241, 265
Hampton Court, palatul 325
Hanovra, casa de 45, 49
Hardie, Keir 193, 238, 328
Hardinge, Charles, sir 211-212, 215-218, 227, 234-235, 239, 241, 245, 248, 252, 260, 269, 312
Hardy, Thomas 24
Hare, Augustus 162
Hartwig, Nicholas 267-268

Hatfield House, Hertfordshire 78
Hatzfeldt, conte 83, 123, 125, 138, 140, 171-172, 198
Hauptmann, Gerhart 88
Haus Doorn, Doorn, lângă Utrecht 325-326, 330
Hawaii, regele din 107
Heath, Charles 63
Heinrich, prinţul Prusiei (fratele lui W) 28, 109n, 124; Vicky despre 29; educaţia 32, 34; i se acordă ordinul Jartierei 86; şi Jubileul de Diamant al reginei Victoria 146; patriotic 193; anglofil 196, 251; îl vizitează pe G la York Cottage 270; G îl linişteşte cu privire la potenţialul război 285-286
Helena, prinţesă (prinţesa Christian de Schleswig-Holstein) 47, 114n, 185
hemofilie 150, 217, 230
Henry, prinţ, duce de Gloucester 182
Henry de Battenberg 140
Herzen, Aleksandr 69
Hessen-Darmstadt 15, 66, 101
Highcliffe Castle, lângă Bournemouth 244
Hindenburg, Paul von 17, 301, 316-317, 327
Hinzpeter, Georg 32-34, 53, 89
Hirsch, Maurice de, baron 106
Hirschfeld, Magnus 263n
Hitler, Adolf 329-330
Hobbes, Thomas/hobbesian 88, 126, 176, 226
Hodînka, dezastrul de pe câmpul (1896) 141
Hohenlohe-Langenburg, Ernst zu, prinţ 140n
Hohenlohe-Schillingfürst, Chlodwig zu, prinţ 127
Hohenthal, Walpurga 27
Hohenzollern (iaht regal) 81, 86-87, 112, 127, 159, 213, 221
Hohenzollern, dinastia 23, 25-27, 29-30, 76, 116, 220, 326
Holstein, Fritz 37, 75-76, 81, 85, 120-121, 125-128, 132, 134-136, 138, 140, 145, 151, 168, 170, 180, 182, 198, 219, 224-225, 236
Holstein, Herbert 37
Homburg, întâlnirea de la (1906) 227
homosexualitatea: tabu în Germania 235
Hötzendorf, Conrad von 281, 283, 286
Houghton Hall, Norfolk 162
House, Edward, colonel 279
Howard, Ethel 154
Hull, incidentul vaselor de pescuit de la (1904) 214-215
Hulsen-Haeseler, Dietrich von, feldmareşal, conte 246
Humboldt, Alexander von 25
Humboldt, Wilhelm von 25
huni 300

Iar, restaurant, Moscova 274
Ierusalim 53, 173
Ilsemann, Sigurd von 326-327
imperialism 43, 171, 179, 196
Imperiul Austro-Ungar slăbit 80
Imperiul Bizantin 56, 68
Imperiul Britanic 41, 55-56, 68, 120, 136, 146-147, 195, 201, 259, 292
Imperiul Otoman 58, 69, 71, 81, 128, 130, 132, 137-138, 143, 243, 268, 277
Imperiul Rus 68
independenţa Irlandei (1922) 325
India; foametea (1897) 147; vizita încununată de succes a lui G (1905) 259; independenţa 325
Insula Wight 30, 114, 121, 218
inteligheţia 155
Irene de Hessen 124, 297

Irlanda, vizita lui G (1897) 164
iuncheri 25, 28, 36, 89, 102, 111, 113, 126-127, 133, 203, 221n, 226, 251-252, 256, 272
Iurovski, Iakov 318
Iusupov, Feliks, prinţ 308
Iutlanda, bătălia (1916) 302, 305
Ivan cel Mare, ţar 57-58
Izvolski, Aleksandr, conte 212, 233-234, 240, 243-244, 252-253, 280

Înaltul Comandament German 316, 320

Jagow, Gottlieb von 271, 278, 284
James, Henry 17, 186-187, 191
Jameson, Leander, dr. 138-139
Jameson, raidul lui 138
Jiaozhou 148-149, 183
Joachim, prinţ (fiul lui W) 36, 326
John, prinţ 163-164, 218
Jubilee Trust 329
Jugendstil 151
„Junii Turci" 243
Justice 113, 186

Karl, împăratul Austro-Ungariei 322
Kartell 91
Kazan, catedrala, Sankt-Petersburg 108-109
Kempton Park, hipodromul de la, Sunbury-on-Thames, Middlesex 254
Keppel, Alice 191, 220, 254
Keppel, George 191
Kerenski, Aleksandr 18, 316, 319
Kessel, general 181
Kiderlen-Wächter, Alfred von 265
Kiel, Canalul 159
Kiel, regata de la 115, 127, 213, 220, 280
Kiel, revolta de la (1918) 321
Kiev, dragonii din 239
Kiev, Opera din 273
Kimberley, lord 125
Kipling, Rudyard 328; „Recessional" 147
Kireev, general 250
Kirill, mare duce 104n, 163
Kitchener, Horatio Herbert, feldmareşal, întâiul conte de 173n, 184, 195
Kitty (bonă englezoaică) 61
Knackfuss, Hermann 134
Knollys, Francis, sir 192, 205, 208, 217, 221, 232, 246, 251
Kokovţov, Vladimir 268-269, 272-274, 277, 306-307
Kölnische Zeitung 166
Königgrätz, bătălia de la (1866) 32
Konstantin, mare duce 216
Krafft-Ebing, Richard, Freiherr von 236n
Kreuzzeitung (ziar) 146, 272
Kristallnacht, pogromul din (1938) 330
Kronberg, Germania 240
Kronstadt, baza navală rusă 115
Kruger, Paul 138-140
Kruger, telegrama 138-140, 146-148, 165, 172, 181
Krupp 155, 174
Krupp, Fritz 136, 236, 281
Kşesinskaia, Mathilde 93

Lacurile Mazuriene, bătălia de la 299
Lamsdorf, Vladimir, conte 200, 203-204, 212, 215, 219, 222, 225, 229, 233
Landtag 24, 26, 28, 118, 126, 221
Langtry, Lillie 50
Lansdowne, lord 186, 192, 196-198, 205-206, 208, 211-212, 214-215, 219-221, 228
Lascelles, Frank, sir 131, 137, 140, 172-174, 176, 183-184, 199, 202, 220-221, 227, 236, 240
Laski, Harold 327
Legea Marii Reforme (1832) 43
Legea privind marina militară germană (1908) 237
Legea privind sănătatea publică 52
Legea Reformei (1884) 56
Legea Sindicatelor 52
Leibnitz, Gottfried 25
Lena, masacrul de pe câmpurile aurifere de pe fluviul (1912) 274
Lenin, Vladimir 262, 317-319
Leopold al II-lea, rege al Belgiei 56
Leopold, prinţ 30, 177, 217
Le Queux, William Tufnell: *The Great War in England* 108
Leuchtenberg, familia 65
liberal-unionişti 232n
Liceul Aleksandrovski, Sankt-Petersburg 63
Lichnowsky, Karl Max von, prinţ 271, 285-286, 288, 291-292
Liga Maritimă Imperială 237
Liga Pangermană 80, 118-119, 166, 272, 278
Lipton, Thomas 106
Litvinov, Maksim 329
Livadia, Crimeea 62, 107, 152
Lloyd George, David 155, 164, 232-234, 251-252, 258, 260-262, 264-265, 275, 298-299, 305-306, 311-315, 323-324, 329; *Memorii de război* 315
Lobanov-Rostovski, prinţ 131-132, 134, 136, 143, 145, 151, 203
Lockhart, Robert Bruce 320
Londonderry, lady 103, 164
Loubet, Emile 206
Louis de Battenberg, prinţ (mai târziu Louis Mountbatten, marchiz de Milford Haven) 105, 214, 219, 263, 297
Louise de Hessen-Kassel, regină-consoartă a Danemarcei (bunica lui N) 48, 175
Louise, prinţesă regală, ducesă de Fife (sora lui Edward al VII-lea) 46, 50, 99
Louise, prinţesă, ducesă de Argyll (1848-1939) 31, 185-186
Ludendorff, Erich 17, 316-317, 320, 327
Ludwig al IV-lea, mare duce de Hessen-Darmstadt 100
Ludwig Victor, arhiduce („Luzi-Wuzi") 236-237
Ludwig, Emil 76
Ludwig, rege al Bavariei 88
Lusitania, scufundarea vasului (1915) 301
Lustige Blätter 227
Luxemburg, Rosa 262
Lyceum Fridericianum, Kassel 34
Lyncker, Moriz von 247, 250, 283, 317

MacDonald, Ramsay 263, 292, 328; „O insultă pentru ţara noastră" 238
Machiavelli, Niccolò 168
Mackenzie Wallace, Donald 136, 175, 205
Mahan, Alfred 176; *The Influence of Sea Power upon History* 169
Mahomed al V-lea, sultan 322
Mahomed al VI-lea, sultan 322
Majlis 234, 269
Malet, Edward, sir 80, 85-86, 91, 119, 136-137, 146
Mallet, Marie 114, 163
Manciuria 130-131, 134, 148, 166, 175, 177, 183, 185, 196, 200, 204-205, 210, 218

Mann, Heinrich: *Der Untertan* (*Supusul*) 119
Manuel al II-lea, rege al Portugaliei 255
Maple, Blundell, sir 106
Marchand, Jean-Baptiste, maior 173n
Marea Britanie; statutul de mare putere 40, 56, 58, 68; monarhia 41-43; familia regală 41-42, 70, 82-83, 105-106, 155, 166, 171, 194, 255; aristocraţia 43-44, 95, 157, 251, 260; duşmanul Rusiei 67-68; imperialismul 68-69
Margarethe, prinţesă a Prusiei („Mossy"; regină-consoartă a Finlandei; sora lui W) 28, 99, 101
Maria Aleksandrovna, mare ducesă a Rusiei 47-48, 63-64, 70, 98, 100-101, 104-105
Maria Antoaneta 152
Maria a României („Missy") 47, 54, 96, 98-99, 109, 114, 197
Maria Feodorovna, împărătească-consoartă a lui Aleksandr al III-lea (Dagmar a Danemarcei; „Minnie") 47, 131, 229, 255; copilăria 45; căsătoria cu Aleksandr al III-lea 45, 59, 108; rebotezată Maria 44; înfăţişarea 59; personalitatea 59-60; relaţia cu N 60; educaţia copiilor 60-61; aversiunea faţă de Gatcina 67; şi căsătoria dintre Affie şi Marie 70; W despre 81; antipatia faţă de Alix 98-99; şi moartea lui Aleksandr al III-lea 107; antipatia faţă de W 135; critică politica lui N în Finlanda 158-159; şi M. Philippe 230; îşi vizitează sora în Anglia 235; şi scandalul Eulenburg 236n; deteriorarea relaţiilor cu Alix 305; se retrage în Danemarca 325-326
Maria Romanov, mare ducesă 54
Marie Louise, prinţesă 27n, 31, 101, 114
Marienbad 207, 221, 227, 231, 242, 250
marina militară germană 199-200, 237, 245; E refuză să devină amiral 91-92; visul lui W de a construi o flotă militară 169; extinderea 170, 201, 214-216, 240-242, 266-267, 292-293; manevre prieteneşti în Norvegia (1911) 265; Legea privind marina militară (1912) 266-267; parte din bugetul militar 267; dată în vileag ca un proiect inutil 302; revolta 302
Marina Regală 86, 108, 122, 219, 256, 258; Vicky despre 30, 169; cea mai puternică din lume 41, 170; tot mai conservatoare 55; planul lui W de a o reorganiza 87; dependenţa de aparenţe 94; experienţa lui G în 96; şi apărarea estului Mediteranei de Rusia 124; şi apărarea Constantinopolului 142; reformele 194, 257; planurile lui Fisher 214; N este făcut amiral 329; manevrele prieteneşti din Norvegia 265; pregătită de război 286
Marlborough Club, Londra 102
Marlborough House, grupul de la 45
Marlborough House, Londra 67, 102, 170, 186, 191
Marschall von Bieberstein, Adolf, baron 111, 136
Mary, regină-consoartă (Mary de Teck; „May"); peţitul reginei Victoria 98; trecutul familiei 98-99; personalitatea 99-100, 162-164; logodna cu Eddy 99-100; educaţia 100; logodită cu G 100-101; interesele intelectuale 101, 161; se căsătoreşte cu G 102-104; înfăţişarea 103, 162; relaţia cu G 161; purtarea socrilor faţă de 162; devotamentul faţă de monarhie 162-163, 257; relaţia cu copiii ei 163-164; stilul vestimentar 257; „slăbiciune" pentru W 329
Mary Adelaide de Cambridge, ducesă de Teck 98
„masacrul de la Michelstown" 103n
Maud, prinţesă de Wales, regină-consoartă a Danemarcei 46
Mayerling, Austria 82n
McKenna, Reginald 251
Mecklenburg-Strelitz, curtea de la 283
Mecklenburg-Strelitz, familia 65
Medvedev (unul dintre cei care i-au executat pe Romanovi) 318
Meteor (iaht) 112, 115, 123, 127
Metternich zur Gracht, Paul Wolff, conte 201, 224, 226-227, 238, 240-241, 251, 266-267
Michaelis (administrator) 317
Mihail Aleksandrovici, mare duce („Mişa"; fratele lui N) 60, 230, 255, 311
Miliukov, Pavel 312-314
Milner, viconte 180
Ministère des Beaux Arts 180
Ministerul de Externe (austriac) 285
Ministerul de Externe (britanic) 78, 125, 131, 143, 166, 168, 171, 176-177, 206, 208, 220,

235, 246, 269, 278, 290
Ministerul de Externe (german) 37, 39, 66, 83, 90, 92, 116, 120-121, 123-125, 134, 140, 145, 166, 169, 172, 197, 199, 223-224, 245, 248-249, 264-265, 281-282, 284-285
Ministerul de Interne, Marea Britanie 201
Ministerul de Război 300
Ministerul de Război (german) 302
Mirbach-Harff, Wilhelm Graf von 319
mişcarea separatistă poloneză 58, 101
Moltke (aghiotant) 135
Moltke, Herbert von 226, 247, 249, 265, 267, 271-272, 278, 281, 283, 286, 291, 300, 316
monarhie 41-43
Montagu-Stuart-Wortley, Edward, colonel 244
Morley, John, sir 113, 237, 263
Mossolov, A.A. 151-153, 156-157, 204, 239, 274, 289, 304, 309, 319
Mountbatten, familia 298
Mukden, bătălia de la (1905) 217
Muller, amiral 300-301
Muraviev, Mihail, conte 145, 147n, 147-149, 175, 177, 183, 203
Mussolini, Benito 329
Muzeul Britanic, Londra 194

Nabokov, Vladimir 43, 231
Napoleon Bonaparte 24, 57, 66, 272, 297
Napoli, E vizitează (1903) 205-206
National Review 202
Natzmer, căpitan 117
nazism 113, 326
Nelson, Horatio, lord amiral 31, 86-87
Neue Freie Presse 227
Neues Palais, Potsdam 31, 76, 112
Neumann-Cosel, Gustav von 154
Nicolson, Arthur, sir 239, 244
Nicolson, Harold 49, 54, 159, 163
Nikolai I, ţar al Rusiei 25, 37n, 103, 222
Nikolai al II-lea, ţar al Rusiei (mai târziu Nikolai Romanov) 40; naşterea (1868) 59-60; copilăria 47-48, 57, 60-63, 67; majoratul 37; relaţia cu G 47, 259; înfăţişarea 52, 67, 71, 103, 106, 142, 290, 307-308; relaţia cu tatăl său 61, 71; relaţia cu mama sa 61; educaţia 62-63, 71; experienţa militară 56, 62, 72, 93, 96; şi moartea bunicului său 64; comparat cu G 76, 164-165; pasiunea pentru uniforme 94, 130; marele tur al Asiei 95-98; se căsătoreşte cu Alix 108-110, 160-161; respinge petiţia zemstvei din Tver 129; „principiul monarhic" 135; încoronarea 141; vizitează Balmoralul 141-142; despre W 147-148; rutina zilnică 150; retragerea 151-155, 159, 273; şi artele 153-154; nu ştia cum se schimba Rusia 155-156; credinţa în dreptul divin 156-157; foarte pasionat de vânătoare şi de trasul cu arma 160, 164; în largul său cu codul militar 164; şi presa/opinia publică 165-166; încrederea în sine sporită 204; mânia împotriva Marii Britanii 211-212; Tratatul de la Björkö 221-223; proclamaţia din octombrie (1905) 223, 228, 310; atitudinea faţă de Rasputin 230; făcut amiral al Marinei Regale 239; sărbătoreşte 300 de ani ai dinastiei Romanov 271-272; mobilizarea armatei ruse 284, 286-287; solicită sprijinul Marii Britanii în caz de război 285-286; îl roagă pe W să continue negocierile 289; răspunsul la telegrama lui G 290-291; la Baranowicze, în Polonia 302-303; complotul pentru a-l înlătura 308-309; sănătatea 310-311; abdicarea şi arestarea 17, 311-313; în arest la domiciliu 17-18, 312; posibilitatea exilării în Marea Britanie 313-314; Kerenski despre 316-317; trimis la Tobolsk 316-318; moartea 318; mormântul din estul Siberiei 325; reînhumat la Petru şi Pavel, Sankt-Petersburg 330; el şi familia sa declaraţi sfinţi 330; *personalitatea*; dependent de rutină 164; farmecul 103, 141, 150, 157; blândeţea 141, 157; inconstanţa 156; nesiguranţa 156; lipsa de încredere în sine 157; neîncrederea în alţii 157; modestia 150, 174; politeţea 103, 135; timiditatea 67, 164; încăpăţânarea 157, 273; sensibilitatea la ofense 157; lipsa de asertivitate 103; şovăiala 157, 273

Nikolai, mare duce 223
Nikolai Aleksandrovici, ţarevici al Rusiei 59
Nikolai Mihailovici, mare duce 308
Nikolai Nikolaevici, mare duce 302, 305, 311
„noaptea cuţitelor lungi" (1934) 329
Norddeutsche Allgemeine Zeitung 166, 245
„Noul Curs" 111
Novoe vremia (ziar rusesc) 203, 250, 254

O'Conor, Nicholas 145, 149
octombrişti 250
Ohrana 63
Oldenburg, familia 65
Olga Aleksandrovna, mare ducesă a Rusiei (sora lui N) 50, 60, 62, 67, 95, 99, 132, 150, 207, 229, 239, 252, 302-303
Olga Constantinovna, regină consoartă a Greciei 67, 70
Olga Nikolaevna, mare ducesă (fiica lui N) 130, 142
Ollongren, Alexandra 62
Ollongren, Vladimir 60-61
Onslow, Earlof 260
opinia publică şi presa 165-167
Orlov, Vladimir 308
Osborne House, Insula Wight 30-31, 85-86, 100, 104-105, 114-116, 123, 141, 177, 184-185, 252, 263, 313
Oskar, prinţ (fiul lui W) 36, 329-330
Osten-Sacken, conte 208

Paget, Augustus, sir 85
Palatul Aleksandr, Ţarskoe Selo, lângă Petrograd 18, 151-152
Palatul de Iarnă, Sankt-Petersburg 64, 109, 149, 152, 297, 311; masacrul (1905) 155, 216; N se întâlneşte cu membrii Dumei în Sala Sfântul Gheorghe 230
Palatul de Marmură, Potsdam 35
Paléologue, Maurice 282, 310
Palmerston, lordul 28
Pamir, negocierile privind 130-131
pangermanism 159, 240
panslavism 66, 250, 276
Panther (canonieră germană) 264
Paris, E vizitează (1903) 206-207
Partidul de Centru 118, 272
Partidul Laburist 232, 234, 238, 260-261, 328
Partidul Laburist Independent 232
Partidul Liberal/guvern liberal/liberali 24, 26-28, 32, 35, 37, 41, 46-47, 52, 58-59, 64, 78, 89, 97, 110-111, 113, 116-117, 119-121, 125, 129, 133, 155-156, 160, 164, 166, 171, 192, 196, 202, 224, 231-238, 251, 257, 261, 275, 289
Partidul Naţional-Liberal (Germania) 120, 127
Passchendaele, bătălia de la 299
Patrie, La (ziar) 206
Pavel I, ţar al Rusiei 18, 37n
Pavlovici, Dimitri, mare duce 308
Pavlovsk, Palatul 152
Pax Britannica 170
Pax Germanica 170
„Pericolul Galben" 200, 214
Persia, şahul 102, 192
Peterhof, Golful Finlandei 62, 152, 212, 221
Petrograd, *vezi* Sankt-Petersburg
Petru cel Mare 58-59, 96
Petru şi Pavel, Biserica, Sankt-Petersburg 330

Philippe, M. 230
Picasso, Pablo 19
Planck, Max 19
Planul Nelidov 144-145
Pless, prinţul de 300
Pleve, Viaceslav 205
Pobedonoştev, Konstantin 71, 78, 129, 158
Poincaré, Raymond 282
poliţia metropolitană 142, 201
Ponsonby, Arthur 160, 238; *The Decline of the Aristocracy* 160
Ponsonby, Frederick (Fritz) 50, 160, 162, 193, 197, 206, 208, 227, 238-239, 247-249, 251, 257, 276, 300, 325
Pope-Hennessy, James 162
porfirie 150
Port Arthur, China 148-149, 171, 210, 216
Portsmouth, conferinţa de pace (1905) 218
Potiomkin, revolta de pe cuirasatul (1905) 218
Potsdam, copiii lui Vicky cresc la 31
Pourtalès, conte 277, 284, 287, 289
Primul Război Mondial 39; asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand 279-280; premisele 280-292; declanşarea 292; W are o parte din vină 292; efectul asupra lui G 19; abdicarea şi arestarea lui N 19, 311-312; morţii civili 314; alte abdicări 321-322; victimele 323; Ziua Armistiţiului 322
Princip, Gavril 280
„principiul monarhic" 70, 79, 135
Prjevalski, Nikolai 95
proclamaţia din octombrie 167, 223, 228, 309
Protopopov, Aleksandr 304, 309-310
Proust, Marcel 236
Prusia, trăsăturile 24-25, 112
Pückler, Karl, conte 181
Punch (revistă) 91, 113
Purişkevici, Vladimir 308
Puşkin, Aleksandr 62, 150, 174

Radolin, prinţ 135, 151
Rasputin, Grigori 305, 318; autodeclarat om sfânt şi vindecător prin credinţă 230; înfăţişarea 230; şi hemofilia lui Aleksei 230; relaţia cu Alix 230, 274-275, 304; personalitatea 230; Alix are încredere în el şi se bazează pe el 274; îşi exploatează poziţia 274-275; înjunghiat de o nebună 280; Alix îi cere sfatul cu privire la politică 304; N îndemnat să scape de el 308; ucis 308; trupul exhumat şi ars 313
Rathenau, Walter 122, 266
războaiele Ashanti 140
Războaiele Balcanice (1912-1913) 276, 280, 285
Războaiele Napoleoniene (1799-1815) 25, 57
Războiul Anglo-Bur, al Doilea (1899-1902) 179-185, 191-193, 195-196, 198, 201-202, 207, 211, 213, 244-246
Războiul Austro-Prusac (1866) 32, 80, 100
Războiul Civil din Anglia (1641-1651) 43
Războiul Crimeei (1853-1856) 69, 108, 210, 292
Războiul de 30 de ani (1618-1648) 25
Războiul Franco-Prusac (1870-1871) 32, 47, 67, 300
Războiul Ruso-Japonez (1904-1905) 157, 210-214, 216-218, 223, 233, 250n, 283
Războiul Ruso-Turc (1877-1878) 66, 69-70, 210
Regimentul 1 Dragoni (german) 87
Regimentul 1 Dragoni Regali 124, 140
Regimentul 1 Infanterie 34-35
Regimentul 8 Cuirasieri 199
Regimentul 10 Husari Regali (al prinţului de Wales) 96

Repin, Ilia 153
Reval (astăzi Tallinn); întâlnirea (1902) 204; întâlnirea (1908) 239
revendicarea Congoului de către francezi 264-265
revoluţia fără violenţă din 1688 311
revoluţia germană (1918) 252, 321, 323
Revoluţia rusă (1905) 64, 217
Revoluţia rusă (februarie, 1917) 310-313
revoluţiile din 1848 24
Rheinisch-Westfälische Zeitung 254
Rhodes, Cecil 107, 136, 138, 179
Richthofen, Oswald von 224
Rire, Le 180
Roberts, lordul 183, 186, 202, 244
Robertson, generalul 299
Rodzianko, Mihail 303-304, 309-311
Röhl, John 33n
Roma, E vizitează 205-207, 226
Romanov, dinastia 25, 42, 57-61, 63, 65, 67, 71, 81, 102, 109, 141, 157, 312, 314
Romanov, Konstantin 129, 141, 156
Roosevelt, Theodore 132, 176, 218-219, 224, 250, 255
Rosebery, lordul 97, 103, 108, 121, 123-125, 130, 141-142, 159
Rothschild, Alfred de 107
Rothschild, Constance de 48-49
Rothschild, familia 107
Rothschild, Leopold de 107
Rothschild, Nathan de 48, 107
Royal Air Force (RAF) 319
Royal Yacht Squadron (Escadra Regală de Iahturi) 86, 170
Rudolf, Prinţul moştenitor 36, 82-83
„rusesc" 63
Rusia; descrisă 57; statutul de Mare Putere 58; puterea ţarului 58; segregarea claselor sociale 58; anglofobia politică 61; anglofilia culturală 61; emigrarea în masă a evreilor 65; duşmănia cu Marea Britanie 67; imperialismul 68; foametea 95-96, 158; antisemitismul 106, 274; industrializarea 158; pogromurile 223, 228; anglofobia virulentă din 211
rusificare 65, 129, 158
Rutland, Ducele de 260

Saalberg, fortul roman de la 227
Sackville-West, Vita 191
Saint-Moritz 163
Salisbury, Robert Cecil, al treilea marchiz de 88, 91, 113, 116, 125, 138-139, 147, 166, 171, 176, 271, 329; îngrijorat de anglofobia lui W şi de admiraţia acestuia pentru Rusia 39; încearcă să împiedice o ceartă între regina Victoria şi W 75; cea mai importantă figură în politica britanică 77; înfăţişarea 77-78, 193; personalitatea 77-78; părerea despre regină 78; şi corespondenţa Victoriei cu W 79; şi incidentul de la Viena 82-83, 85; pesimist în legătură cu viitorul relaţiilor anglo-germane 84; refuză o alianţă cu Germania contra Franţei 85; şi căderea lui Bismarck 92; şi obsesia pentru haine a lui E 94; vrea ca regina Victoria să-l liniştească pe W 119; lipseşte de la întâlnirile cu W 128; îl informează pe Lascelles 137; favorizează o înţelegere cu Rusia 142; negocierile cu N 143-144; şi dreptul Irlandei la autoguvernare 164-165; şi *Daily Mail* 166; secretul cu privire la activitatea Ministerului de Externe 171; plângerile lui W 172, 178; şi al Doilea Război Anglo-Bur 179; moartea soţiei 181; lipsa de respect faţă de E 192; şi Samoa 198
Samoa, Insulele 123-125, 178-180, 183, 198
Sanders, Liman von 277-278
Sanderson, sir Thomas 168, 201
Sandringham, Norfolk 48, 55, 61, 97, 99, 103, 106, 110, 159-161, 164, 182, 202, 254, 256
Sankt-Petersburg; nu îi place lui Aleksandr al III-lea 59-60, 152; nu îi place lui Alix 152; teama de spioni japonezi 215; moda oamenilor charismatici, a misticismului şi a ocultului 229; greva generală (1912) 274; redenumit Petrograd 303; lipsa alimentelor şi

combustibilului 310; revolta garnizoanelor 310-311; Romanovii sfătuiţi să plece 18
Sarajevo 255, 279
Sargent, John Singer 263
Saunders, Georg 201
Saxa-Coburg-Gotha, nume de familie 17-18
Sazonov, Serghei 267-269, 282, 284-285, 287, 289, 303, 306
„scandalul jocului de bacara” 97
Schleswig-Holstein 82, 85
Schlieffen, Alfred von, general 226
Schlieffen, Planul 283
Schloss Friedrichshof, lângă Frankfurt 172
Schneider, Hortense 46
Schneider-Creusot 174
Schoenbaich-Carolath, Hermine von, prinţesă 326
Schweinitz, ambasador 81
Seckendorff, Götz von, conte 221
Secţia Specială 145
Selborne, lord 214
Senden-Bibran, amiral 170-171
Senden-Bibran, Gustav 170-171, 181
Serghei, mare duce 100, 104, 107, 135, 141, 145, 217
Serviciul Secret (britanic) 308
Sfinţii Petru şi Pavel, fortăreaţa 312
Siam, regat 121
Sigismund, prinţ al Prusiei (fratele lui W) 28, 97
Simplicissimus (revistă satirică) 187
slavofilie 59, 66, 135
Social-Democrat, Partidul/social-democraţi 127, 201, 266, 323
Socialist, Partidul, socialişti (Germania) 89, 91, 117-118, 133, 178, 203n, 297
socialişti (Marea Britanie) 164
Societatea Naţională pentru Promovarea Angajării Epilepticilor 164
Sokolov, Nikolai 318
Somerset, Geraldine, lady 53, 99
Somme, bătălia de pe (1916) 299,
Sophie, ducesă de Hohenberg 279
Sophie, prinţesă a Prusiei, regină-consoartă a elenilor (sora lui W) 28, 87, 90, 99, 114, 298
Spa, Belgia (cartierul general german) 320-322
Spender, J.A. 263
Spithead 31, 252
Spithead, trecerea în revistă de la (1897) 147
Spring Rice, Cecil 219n, 228-229
St James’s, Palatul, Londra 102
Staal, Georg von, baron de 130, 143
Stamfordham, Arthur Bigge, întâiul conte de 298-299, 311-314, 320, 327
Standart (iaht) 152, 239, 252
Stanley, Venetia 258
statul-major german 226-227, 247, 300-301
statul-major rus 287
Stavka 302, 311-312
stânga germană 323
Stead, W.T. 150, 174, 234
Steaua Polară (iaht) 105, 239, 252
Stolîpin, Piotr 239, 244, 252, 267-268, 273-274
Stonor, Julie 99
Strauss, Richard 88
Stravinski, Igor 19
Suez, Canalul 107-108, 140, 144
„Sufletele” 231
Suhomlinov, Vladimir 270

Sutherland, ducele de 102n
Swaine, colonel 82, 85, 137-138, 140
Swinemünde: întâlnirile dintre N şi W 239, 268
Sykes, Christopher 191

Şcoala Imperială de Balet 93

Taff Vale, sentinţa din cazul 193
Tag, Der (revistă) 208
Tanger: vizita neprogramată a lui W (1905) 219-220, 224
Tannenberg, bătălia de la 299
Teatrul Regal Drury Lane, Londra 263
Tennyson, Alfred, lord 45
The Daily News 181
The Daily Telegraph 110, 130, 244, 247-248, 252
The Morning Post 139, 202
The Nation 245
The New York Herald 97
The Observer 246
The Standard (ziar londonez) 110, 113, 128
The Times 110, 113, 131, 147, 166, 181, 198, 201-202, 205, 236-238, 265, 269, 314, 316
Thyra, Prinţesa Danemarcei (mai târziu Ducesă de Cumberland şi Teviotdale, prinţesa moştenitoare a Hanovrei) 45, 67, 77, 267
Tibet: expediţia lui Younghusband 211-212
Tirpitz, amiralul Alfred von 168-170, 181, 200, 214, 222, 238, 242, 245, 252, 256, 266-267, 271, 286
Tobolsk, Siberia 18, 316-317, 319
Tolstoi, Lev, conte 69, 95, 131, 150, 205, 269; *Război şi pace* 318
Topham, Anne 117, 200, 246
Tranby Croft, afacerea 114
transsiberiană, calea ferată 131
Transvaal 179, 186
Tratatul de la Helgoland 111, 118
Tratatul de Reasigurare (1887) 81, 91-92, 101, 136
tratatul germano-rus (propus) 215-216
Treitschke, Heinrich von 170, 176, 226
Trezorerie (britanică) 298
Tripla Alianţă 102, 111, 115, 123, 137, 144, 198, 224
Troţki, Leon 318
Tschirschy, Heinrich von 221, 224-226, 241
Tsushima, bătălia de la (1905) 218
Turgheniev, Ivan 58, 269
Tver, petiţia zemstvei din (1895) 129
Tweedmouth, lordul 237-238

Ţarskoe Selo, lângă Petrograd 18, 151-152, 155-156, 217, 229, 269, 273-274, 287, 290, 311-312, 314
ţările baltice, rusificarea 159

Uhtomski, prinţ 95, 131
Umberto I, rege al Italiei 197
unificarea Germaniei 24, 26-27, 65, 198
Uniunea Zemstvelor 303
Utro Rossii (ziar) 297

Valentine (demnitar) 317
Verdun, bătălia de la 299, 301
Versailles, Conferinţa de pace de la 323-325
Versailles, Tratatul de la (1919) 323

Vickers Maxim 174
Victor Emanuel (Vittorio Emanuele), rege al Italiei 255
Victoria, prinţesă („Toria”; 1868-1935) 46, 50, 67, 71, 161
Victoria, regină 19, 30, 326; şi numele Saxa-Coburg-Gotha 18; viziunea cu privire la relaţiile regale 19; Wilhelm ca nepotul ei cel mai mare 18, 23; germanofilia 24; criticarea copiilor ei 28, 44; relaţia cu W 31; supărată deoarece W a făcut publică o neînţelegere din familie 38; festivităţile prilejuite de Jubileul de Aur (1887) 39, 55-56, 72, 107; o văduvă retrasă 41, 48, 154; familia regală 42; relaţiile cu monarhii străini 42; despre nepoţii ei 48-49; personalitatea 48, 88; relaţia cu G 51; devine împărătească a Indiei 52; înfăţişarea 56, 103, 181; detestă Rusia 70, 103; întâlnirea profitabilă cu W 76; Bismarck îi dă asigurări 76; şi Salisbury 78-79, 271; doliul pentru morţi 79; furioasă din cauza purtării arogante a lui W faţă de E 82-83; aranjarea căsătoriei dintre G şi May 98; îl primeşte pe N la Windsor 103; şi logodna lui N 105; N se străduieşte să-i câştige aprobarea 106; şi înmormântarea lui Aleksandr al III-lea 108-109; comentarii despre nunta lui N 109; şi vizita oficială a lui W 114; şi raidul lui Jameson 139; Jubileul de Diamant 146-147; şi gena purtătoare de hemofilie 150; îl previne pe N cu privire la W 176; sănătatea 178; revigorată de Războiul Anglo-Bur 180; moartea (1901) 184-187; gena hemofiliei 217; memorialul din faţa Palatului Buckingham 263
Victoria, regina consoartă a Prusiei („Vicky”; mama lui Wilhelm) 23; şi regimul de studiu al lui Albert 26; personalitatea 26-28; şi „misiunea” ei 26-27; se căsătoreşte cu Fritz 26; nefericită la curtea prusacă 27; preferinţa pentru tot ce era englezesc 27, 30; îl urăşte pe Bismarck 28; sănătatea şubredă 28, 171, 191; urmăreşte perfecţiunea la copiii ei 29; relaţia cu W 28, 34, 79, 197; îngrijorată din cauza dizabilităţii fizice a lui W 29; şi educaţia lui W 32-33; o alege pe Dona ca mireasă pentru W 36; încearcă să facă nişte anglomaniaci din copiii ei 37; încercarea obsesivă de a realiza o căsătorie între Moretta şi Sandro 38, 75; admirată şi iubită de Bertie 44; şi moartea lui Fritz 76; scoate pe furiş din Germania scrisorile ei şi jurnalele de război ale lui Fritz 76, 197; îşi vizitează mama 83; campania de zvonuri răutăcioase a lui Bismarck 83; despre Alix 101; şi Imperiul Britanic 120; încearcă să intermedieze o alianţă 171-172; moartea 197
Victoria and Albert (iahtul regal) 86, 126, 239, 252, 255
Victoria Mary de Teck, prinţesă („May”): *vezi* Mary, regină-consoartă
Victoria Melita de Saxa-Coburg-Gotha („Ducky”) 104, 163
Victory, vas 31
Viena, E vizitează 207
Viena, incidentul de la (1888) 82-83, 85
Viktoria, prinţesă a Prusiei („Moretta”; prinţesa Adolf de Schamberg-Lippe; sora lui W) 28, 38, 71, 75-76, 84, 99
Viktoria de Hessen-Darmstadt, prinţesă (mai târziu Victoria Mountbatten, marchiză de Milford Haven) 72, 105, 239
Viktoria Louise, prinţesă (fiica lui W) 36, 112, 272, 276, 297-298, 324, 330
Vîrubova, Anna 155, 275, 309, 313
Vladimir, mare duce 104, 107, 135
Voronţova-Daşkova, Lili 60
Wagner, Richard 254
Waldemar, prinţ al Prusiei (fratele lui W) 28, 35, 97
Waldersee, general 36, 40, 80, 89-91, 111, 115-118, 126, 140
Warburg, Max 279
Warrender, Maud, lady 17
Warwick, Frances Brooke, contesă de 97, 192
Waterloo, bătălia de la (1815) 24
Waters, Wallscourt Hely-Hutchinson, general 207, 319
Weihaiwei, China 149
Weimar, Republica de la 323
Wellington, şcoala 98
Wells, H.G. 314; *Războiul lumilor* 175
Westminster Gazette 245
Westminster Hall, Londra 254-255, 323
Wilde, Oscar 19
Wilhelm I, kaizer (bunicul lui W) 26, 29, 47, 76, 222; fuge în Anglia în timpul revoluţiilor din

1848 24; prietenia cu ţarul Aleksandr al II-lea 25; numirea lui Bismarck 27-28; un arhitradiţionalist 27; detestat de soţia lui 27; domnia de drept divin 28; şi braţul deformat al lui Willy 29; manifestă interes faţă de Willy 31; încoronat kaizer al Germaniei unite 32; muribund 39-40
Wilhelm al II-lea, împărat al Germaniei; naşterea 23; braţul nedezvoltat 23, 29, 34, 182, 323; cel mai mare nepot al reginei Victoria 19, 23; moştenitor al tronului Prusiei 23; relaţia cu mama sa 28, 34, 79, 197; comportamentul când era copil 29-30; moştenirea anglo-germană 30; la Osborne House 30-31, 115; educaţia 32-34, 47; în armată 34-36; înfăţişarea 35, 63, 122, 326; se căsătoreşte cu Dona 35-36; homoerotismul 36; antidemocratic 36-37; atitudinea faţă de Marea Britanie 36-39, 75-76; vizita încununată de succes din Rusia 37; admiraţia pentru Aleksandr al III-lea 37-40; încearcă să provoace un război între Rusia şi Marea Britanie 38; şi căsătoria Morettei 38, 84; atitudinea faţa de Rusia 39, 79-81, 89-90; dornic să fie împărat 75; Bismarck despre 75; discursurile 79, 112-113, 118, 127, 155, 166, 178, 256; ruptura cu E 82-86; făcut amiral onorific al Marinei Regale şi vizita la Osborne 86-87; angofilia 87, 89, 113, 180; planul de reorganizare a Marinei Regale 87; deteriorarea relaţiei sale cu Bismarck 90; pasiunea pentru uniforme 93, 124, 140; G în vizită la Potsdam 99; despre N 102, 143, 149; şi logodna lui N cu Alix 104-105; întâlnirea de la Homburg 227; relaţia cu copiii săi 112-113; prima vizită oficială în Marea Britanie (1891) 113-115; sănătatea 116; e în favoarea unui imperiu 120, 125; încheierea fazei sale liberale 127; antipatizat de Minnie şi de Alix 135; şi Ella 135; şi presa/opinia publică 165; vizita în Ţara Sfântă 173; plângerile cu privire la Salisbury 172, 178; vizitează Anglia împreună cu Bülow (1899) 180-182; şi moartea reginei Victoria 185-187; atitudinea faţă de E 197-198, 207; în Războiul Ruso-Japonez 211; la regata de la Kiel (1904) 213-214; incidentul din Tanger 219-220, 224; Tratatul de la Björkö 221-223; conferinţa de la Algeciras 224-226; despre E 226, 246, 256; scandalul sexual Eulenburg 235-236, 245; vizita oficială în Anglia (1907) 235-237; refuză să discute despre programul militar naval 241-242; interviul din *The Daily Telegraph* 244-246; trimite lui N un ou de Paşti 250; şi înmormântarea lui E 254-255; pasiunea pentru arheologie 256; ultima vizită în Anglia 263; festivităţile dinastice 271-272; împarte vina pentru Primul Război Mondial 292; incapabil să facă faţă războiului 301-302, 306; zice că a încercat să-l salveze pe N 319; abdicarea 320-321; în exil 31, 322, 325-327; Lloyd George cere pedeapsa cu moartea 323; deghizat 323; se recăsătoreşte 326; cochetează cu naziştii 329; moartea (1941) 330; *Aus meinem Leben* (*Tinereţea mea*) 327; *Ereignisse und Gestalten* (*Evenimente şi personalităţi*) 327; *personalitatea*; anglofobia 36-37; antidemocratic 37; aroganţa 32-33, 88; asertivitatea 44; credinţa în unicitatea şi inteligenţa lui 88, 116; hotărât să fie mereu pe primul loc 44; egoismul 32; instabilitatea emoţională 23; energia/hiperactivitatea 23, 37, 76, 86, 113, 156; visează la succes şi putere fără limite 88; importanţa de sine exagerată 88; manierisme 44, 51; inconsecvenţa 19, 156; indolenţa 32; lipsa de empatie 88, 306; lipsa de concentrare 116; sentimentul că totul i se cuvine 88; nevoia de admiraţie şi sprijin nemărginit 88, 165; aversiunea obsesivă faţă de critici 35, 168; infatuarea 244; plăcerea de a face farse 204; tendinţa spre invidie 88; crizele de mânie 178, 288; considerarea celorlalţi drept utili 88; îndărătnic 37; lipsa de tact 244; şovăiala 116, 170, 242, 265; vulnerabilitatea 122
Wilhelm, prinţ moştenitor („Micul Willy”; fiul lui W) 36, 112-113, 182, 220, 235, 299, 326, 329
Wilson, Henry, general sir 263, 308
Wilson, Woodrow 292, 320
Windsor, Berkshire 237
Windsor, castel 100, 105, 108, 141, 179, 181, 275, 325; capela St. George 300; St. George’s Hall 181
Windsor, numele de familie 18
Winterfeldt, General 77
Witte, Serghei, conte 63, 65, 95, 132-133, 136, 144-145, 147-148, 151, 155, 158, 165, 177, 185, 203-205, 210-211, 218, 220, 223, 225, 229, 234-235, 273
Wodehouse, P.G. 329
Wood Farm, pe domeniul Sandringham 164
Württemberg, regatul 98
Wyndham, George 231

Xenia Alexandrovna, Marea Ducesă (sora lui N) 60-61, 63, 67, 107, 180, 185, 230-231, 308-310, 325
xenofobie 66, 136, 166, 240, 298, 300, 307

Yeats, W.B. 19
York Cottage, Sandringham 103, 159, 162, 164, 270, 298
Younghusband, Francis, sir 211-213

Zedlitz-Trützschler, Robert von, conte 213-214, 216, 226, 236-237n, 241, 246, 248
Zola, Emile: *Nana* 44
Zukunft, Die (ziar) 235

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.

Cuprins

Lista ilustraţiilor
Introducere
Partea I. Trei copilării, trei ţări
- Capitolul 1. Wilhelm: un experiment de perfecţiune (1859)
- Capitolul 2. George: al doilea pe listă (1865)
- Capitolul 3. Nikolai: un turn de fildeş bătut cu diamante (1868)

Partea a II-a. Legături de familie, întreceri între imperii
- Capitolul 4. Wilhelm împărat (1888-1890)
- Capitolul 5. Tineri îndrăgostiţi (1891-1894)
- Capitolul 6. Wilhelm anglofilul (1891-1895)
- Capitolul 7. Perfidul Ţarat Rus (1895-1897)
- Capitolul 8. În spatele zidului (1893-1904)
- Capitolul 9. Imperative imperiale (1898-1901)

Partea a III-a. Un secol nou şi luminos
- Capitolul 10. Al patrulea împărat (1901-1904)
- Capitolul 11. Consecinţe neintenţionate (1904-1905)
- Capitolul 12. Mutaţii continentale (1906-1908)
- Capitolul 13. O criză balcanică (1908-1909)
- Capitolul 14. Rolul lui Edward (1910-1911)
- Capitolul 15. Celebrări şi avertismente (1911-1914)
- Capitolul 16. Iulie 1914

Partea a IV-a. Armaghedonul
- Capitolul 17. Un război (1914-1918)

Epilog
Note
Bibliografie
Mulţumiri
Ilustraţii
Index